

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA  
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE  
REDAKTOR ANTON TOČÍK

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,-  
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA  
ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ  
РЕДАКТОР АНТОН ТОЧИК

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Kčs 120,-  
Редакция: Archeologickej ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA  
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES  
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA  
SCHRIFTLEITER ANTON TOČÍK

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,-  
Redaktion: Archeologickej ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

XV-2, 1967

Hlavný redaktor

ANTON TOČÍK

Redakčná rada:

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Božena Filová, Bohuslav Chropovský,

Ludmila Kraskovská, Josef Poulik a Peter Ratkoš

# SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XV-2



VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKÉJ AKADEMIE VIED  
1967

## OBSAH 1. ČÍSLA

<b>Bialeková Darina</b>		
Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline . . . . .	5	
Die gelbe Keramik aus den awarezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken . . . . .	65	
<b>Pleiner Radomir</b>		
Die Technologie des Schmiedes in der großmährischen Kultur . . . . .	77	
Kovářská technologie Velké Moravy . . . . .	135	
<b>Kolníková Eva</b>		
Obolus mŕtvyh vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku . . . . .	189	
Totenobolus in frühmittelalterlichen Gräbern der Slowakei . . . . .	246	
 Zprávy a recenzie:		
<b>Točík Anton</b>		
Sympózium o problematike osídlenia Karpatskej kotliny v VII.–VIII. storočí . . . . .	255	
<b>Točík Anton</b>		
Odborná komisia na výskume pohrebiska zo VII.–VIII. storočia v Želovciach . . . . .	258	
<b>Bánesz Ladislav</b>		
Laplace Georges, <i>Essai de typologie systématicque</i> . . . . .	260	
<b>Janšák Štefan</b>		
Waterbolk H. T. – Butler J. J., <i>Comments on the Use of Metallurgical Analysis in Prehistoric Studies</i> . . . . .	264	
<b>Janšák Štefan</b>		
Neuninger Heinz – Pittioni Richard, <i>Frühmetallzeitlicher Kupferhandel im Voralpenland</i> . . . . .	265	
<b>Benedík Blažej</b>		
Krämer Werner, <i>Das keltische Gräberfeld von Nebringen (Kreis Böblingen)</i> . . . . .	266	
<b>Ciliinská Zlata</b>		
Atajev D. M., <i>Nagornyj Dagestan v rannem srednevekovie</i> . . . . .	267	
<b>Ciliinská Zlata</b>		
Solle Miloš, <i>Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách</i> . . . . .	268	
<b>Ruttkař Alexander</b>		
Lappäaho Jorma, <i>Späteisenzeitliche Waffen aus Finnland</i> . . . . .	270	

## OBSAH 2. ČÍSLA

<b>Budinský-Krička Vojtech</b>		
Východoslovenské mohyly . . . . .	277	
Ostslowakische Hügelgräber . . . . .	361	
<b>Ondráček Jaromír</b>		
Moravská protoúnětická kultura . . . . .	389	
Die mährische Proto-Aunjetitzer Kultur . . . . .	440	
<b>Ciliinská Zlata</b>		
Zur Frage des zweiten awarischen Kaganats . . . . .	447	
<b>Remiášová Marta – Ruttkař Alexander</b>		
Zisťovací výskum v Koši . . . . .	455	
Probegrabung in der Gemeinde Koš . . . . .	463	

### Zprávy:

<b>Chropovský Bohuslav</b>		
Zomrel akademik Jan Eisner . . . . .	465	
<b>Budinský-Krička Vojtech</b>		
Za dr. Antonom Petrovským-Šichmanom . . . . .	469	
<b>Točík Anton</b>		
Sympózium o lengyelskom kultúrnom okruhu a susedných kultúrach . . . . .	471	
<b>Točík Anton</b>		
Zpráva o činnosti Archeologického ústavu SAV za rok 1966 . . . . .	473	

## VÝCHODOSLOVENSKÉ MOHYLY

VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA

Prvé nálezy, ktoré upozornili na skupinu pravekých východoslovenských mohýl, boli pamiatky vykopané roku 1936 z násypov, objavených na hrebeni vrchu Stykovica nad Košarovcami v okrese Humenné. Priamy podnet k sústavnému vyhľadávaniu, sledovaniu a skúmaniu týchto pozoruhodných pamätníkov vo východoslovenskej karpatskej oblasti dali však skupiny mohýl, objavených na vrchu nad Kurimou a Kožanmi v poriečí Tople v okrese Bardejov, kde sa urobil roku 1940 prvý systematický výskum. Terénnne práce, ktoré sa v tomto roku a potom hlavne v rokoch 1941, 1942, 1945, 1946, a 1949 rozvinuli na východnom Slovensku, sústredili sa v jadre na hrebene Ondavskej vrchoviny čiže Nízkych Beskýd, na oblasť zhruba medzi Sekčovom (prítokom Torysy) a Laborcom. Odtiaľto sa výskum v posledných rokoch rozšíril ešte na pahorkatinu v poriečí Torysy severne a južne od Prešova a na Šarišskú vrchovinu v poriečí Svinky. Zatiaľ negatívne boli výsledky prieskumu na horách medzi Laborcom, vihorlatským masívom a Užskou hornatinou.

Za prvé hlásenia a zprávy o náleziskach východoslovenských pravekých mohýl patrí vďaka V. Hlavkovi, B. Krpelcovi, J. Mjartanovi a K. Sereďai mu. O vyhľadávanie mohýl sa zaslúžil aj A. Škvarek, ktorý dôkladne preskúmal hlavne oblasť medzi Ondavou a Laborcom a hory východne od Laborca. O prieskume v juhozápadnej oblasti východoslovenských mohýl značný záujem prejavili najmä J. Repčák, T. Weisz a F. Blahuta. Doterajší prieskum spomenutých mohýl usmerňoval autor tejto štúdie, a to najmä ešte ako pracovník býv. Štátneho archeologického ústavu v Martine. Pod priamym jeho vedením sa realizovali takmer všetky doterajšie zisťovacie a systematické výskumy východoslovenských mohýl.

Mohily východoslovenského typu, ako ich možno už na tomto mieste nazvať, zistili sa doteraz približne v katastroch 50 obcí. Pretože sa fahajú

spravidla po hrebeňoch vrchov, v nejednom prípade ľažko zistiť, do katastra ktorej obce patria. Doterajší prieskum východoslovenskej hornatiny zazchytil už vyše 300 mohylových násypov, z ktorých sa preskúmal zatiaľ 50.

Hoci výskumy sa konali doteraz len asi na šesťinu zistených mohýl, poznatky a materiál z nich majú nepochybne prvoradý význam pre štúdium jednej z najpozoruhodnejších severokarpatských pravekých kultúr, nositeľom ktorej pripisujeme prvé súvislejšie osídlenia východoslovenskej vrchoviny medzi Torysou a Laborcom.<sup>1</sup> Podať prehľad doterajších výskumov v oblasti najstarších mohýl na východnom Slovensku, analyzovať pohrebný ríitus a inventár mohýl, pokúsiť sa o zaradenie a datovanie nálezov a zhodnotiť docielene výsledky je hlavným cieľom tejto práce. Po štúdii o nálezoch typu Veselé na juhozápadnom Slovensku<sup>2</sup> je autorova práca o východoslovenských pravekých mohylách jeho ďalším príspevkom k otázke kultúry šnúrovej keramiky na Slovensku.

V spôsobe skúmania mohýl prispôsoboval sa autor jednak terénej situácii, jednak finančným možnostiam. Výskum mohýl vo viacerých prípadoch, najmä ak sa rozprestierali v hustom lese alebo ak ich násyp bol veľmi rozťahaný a mal neurčité obrys, sústredil sa na odkrytie ich stredovej časti. Robilo sa tak nielen z finančných dôvodov a aby sa šetril lesný porast, ale aj preto, lebo východoslovenské mohily sú — ako to naznačovali už prvé výsledky výskumov — nápadne chudobné na nálezy pamiatok. Z niektorých mohýl, ktorých výskum vyžiadal si prácu až 2–4 týždňov, získalo sa len niekoľko prevažne atypických črepov a kamenných odštepor alebo len jediný kamenný nástroj, prípadne ani toľko. Napriek tomu viaceré násypy preskúmali sa úplne alebo skoro úplne. Výskum sa robil plošne s ponechaním kontrolného bloku v strede mohily alebo kontrolných stien. Mohily sa odkrývali až po vrstvu podložnej celiny. Z autorových spolupracovníkov dobre sa

osvedčil pri výskume mohyl najmä V. Šemmer a A. Škvarek. Prvé výskumy mohyl financovali býv. Šarišsko-zemplínska župa, býv. Ministerstvo školstva a národnej osvety, autor a neškoršie býv. Štátny archeologický ústav v Martine, Muzeálna spoločnosť slovenská a Archeologickej ústave SAV v Nitre.

Niektoré z pozoruhodnejších mohylníkov zameral a zmapoval J. Ilavský z Ústavu nižšej geodézie SVŠT v Bratislave, ostatné z najväčej časti autor (aj terénné fotografické snímky). Predmety kreslili A. Habovštiaaková a V. Mészáros, fotografie predmetov zhotovali v Slovenskom národnom múzeu v Martine a v Archeologickom ústave SAV v Nitre.

### 1. Prieskum a výskumy v oblasti východoslovenských mohyl

#### Mohyly v porieči Svinky

##### Malý Šariš, okres Prešov

Mohyly v porieči Svinky (prítoku Hornádu) v Šarišskej vrchovine sú nateraz najzápadnejšie v oblasti východného Slovenska. Podarilo sa ich tu zachytiť zatiaľ len nad osadou Cemjata v Malom Šariši. Prvý na ne upozornil A. Renvers. Mohylník rozprestiera sa v dĺžke asi 1 km na horskom hrebeni medzi potokom Chujavka a hradskou Prešov-Radačov, severozápadne od trigonometrického bodu 441,9 pri lesnej ceste. Jeho plán načrtol F. Blahuta. Pohrebisko skladá sa z troch skupín mohyl a jednej osamej mohyle, dovedna približne z 23 násypov, z ktorých asi päť je neurčitých. V prvej najsevernejšej skupine mohyl sú len dva násypy, v druhej a tretej skupine asi po desať násypov. Osamelá mohyla bola asi 300 m vzdialenosť od tretej (južnej) skupiny mohyl. Mohyly druhej a tretej skupiny sú nepravidelne a pomerne husto rozložené.

Na celom pohrebisku prekopala sa zatiaľ iba osamelá mohyla, preskúmal ju roku 1960 F. Blahuta. Mala priemer 10 m a výšku ca 0,75 m, bola navŕšená z ilovitej hliny. Stred násypu bol porušený. Pôvodná úroveň terénu pod násypom sa nezistila. V násype sa príšlo na uhlíky, popol, miestami i na prepálenú hlinu, ojedinelé zlomky i hniezda kalcinovaných kostí, ako aj vrtáčik z radiolaritu, tri odštepy z rohovca a ojedinelé atypické črepy. Telo bolo spopolené mimo priestor mohyly.<sup>1</sup>

#### Mohyly v porieči Torysy

V porieči Torysy zasahuje oblasť východoslovenských mohyl hlubo na juh, dotýkajúc sa Košickej kotliny. Na strednom toku rieky zistili sa mohyly v Budimire, na rozhraní Šarišských Bohdanoviec a Drienova a v katastri Varhaňovce. Severne od týchto nálezisk príšlo sa na mohyly až vo vrchovine medzi Torysou a Sekčovom, prítokom Torysy. Negatívny bol výsledok prieskumu A. Škvareka roku 1948 na horskom hrebeni medzi Ďurdošikom a Buneticami v rozvode Torysy a Tršfanky (prítoku Olšavy) medzi kótami 362 a 419, ako aj v susednom Bačkovskom lese v rozvode Tršfanky a Olšavy (prítoku Torysy) medzi Bidovcami a Čižaticami.

#### Budimir, okres Košice

Na horskom hrebeni medzi Košickou Novou Vsou a Obišovcami v rozvode Torysy a Hornádu medzi kótami 385 a 383 zistil A. Škvarek roku 1948 osamelý mohylový násyp. Dvíha sa južne od cesty Malá Vieska-Budimir a východne od lesnej cesty. Má priemer 14–15 m a je približne 1,3 m vysoký. Vo vrcholci násypu je zememeračský kameň.

#### Drienov — Šarišské Bohdanovce, okres Prešov

Severne od Šarišských Bohdanoviec, pri hradskej vedúcej do Prešova, na nízkom horskom hrebeni zistili sa dve skupiny mohyl. Južná skupina pozostáva zo šiestich násypov, fahajúcich sa takmer v priamej líniu po bokoch cesty medzi kótami 287,5 a 306,2. Tri z nich (mohyly 1–3), rozložené v lese pri západnom okraji cesty, patria do katastra Drienova, ostatné (mohyly 4–6), nachádzajúce sa pozdĺž východného okraja cesty a nateraz už rozorané, patria do katastra Šarišských Bohdanoviec (obr. 1). Druhá skupina mohyl zistila sa na upozornenie M. Andreja severne od predchádzajúcej; pozostáva z dvoch násypov v katastri Drienova.<sup>4</sup>

Mohyly prvej skupiny fahajú sa v dĺžke 650 m západne od Drienova; upozornil na ne C. Tahy. Najsevernejšia z nich — mohyla 1 — odkryla sa z väčšej časti roku 1949. Nepreskúmané mohyly mali v čase výskumu v Drienove tieto rozmeru: mohyla 2 — priemer 13,5 m, výška 0,5–0,7 m; mohyla 3, ktorej východná časť je porušená cestou — priemer približne 15 m, výška asi 1,2 m; mohyla 4 — priemer 20 m, výška ako predchádzajúca; mohyla 5 — priemer približne ako predchádzajúca, výška asi 1 m; mohyla 6 — priemer 28 m, výška približne 1,5 m.

Mohyly druhej skupiny (dva násypy) sú v lese západne od kót 317,6. Väčšia z nich má priemer 14 m a je približne 1–1,2 m vysoká, menšia má priemer ca 10 m a je vysoká 0,3–0,5 m; obidve sú zachované.

Mohyla 1 v Drienove, odkrytá roku 1949, mala kruhový pôdorys, na obvode miestami neurčiteň, priemer 20,3–20,6 m a výšku asi 2,23 m. Jej stred bol porušený 4,5 m dlhou a 2,5 m širokou jamou. Tmavý humusovitý zásyp tohto výkopu začína sa v hlbke 105 cm pod najvyšším bodom násypu a končí sa na úrovni pôvodného terénu v hlbke 2,2 m pod vrcholom mohyly. Prekopala sa stredová, nezalesnená časť mohyly na priestore v priemere 11 m (obr. 2, tab. I; 1).

Mohyla bola nasypaná zo žltej hliny, nemala kamennú klenbu. Zememeračská značka vo vrcholci mohyly ponechala sa v bloku hliny. Násyp obsahoval ojedinelé uhlíky, menšie zhluky uhlíkov, miestami aj väčšie kúsky zuholnateneho dreva; boli v ňom iba ojedinelé črepy z rozličných nádob, 11 odštepov z tvrdnej horniny a zvieraci zub (najskôr z ovce). Prekvapujúcim náležom bol neskoroslovanský kostrový hrob z XI–XII. stor., odkrytý v juhovýchodnom úseku mohyly v hlbke 113–130 cm pod najvyšším bodom násypu, uložený zrejme sekundárne do pravej mohyly. Telo smerovalo hlavou na západ. Z kostry dospelého jedinca zachovali sa len chatrné zvyšky lebky a pravej stehennej kosti. Pri lebke boli dve veľké esovité záušnice; svedčia o tom, že ide o hrob ženy.<sup>5</sup> Násyp na mieste hrobu neukazoval tmavšie sfarbenie. Azda z ďalšieho obdobného, sekundárne do mohyly uloženého alebo z pravekého kostrového hrobu pochádzajú zlomky lebčených kostí a zlomok

končatinovej kosti, nájdené v strednej, porušenej časti mohyly.

Západne od stredu mohyly v hĺbke 211–215 cm, pod jej samým spodkom, v nepatrne vyhľbenej obdĺžnikovej jame spočívala na chrbte kostra pravdepodobne dospelého jedinca, ktoré nohy boli roztiahnuté v podobe kosoštvrorca. Z kostry ostali len zvyšky lebky, ľavej ramennej kosti a kostí dolných končatín. Situovaná bola hlavou na západ a nohami na východ (obr. 3, tab. I: 2). Približná dĺžka nevystrenej kostry 1,3 m. Prí nej sa nenašli žiadne predmety. Tenká vrstva hnedej zásypy plynkej prieplne hrobu zretelne sa oddelovala od vrstvy celiny, ktorá sa začínala v hĺbke 223 cm pod najvyšším bodom násypu. Celú veľkú mohylo navŕšili zrejme v súvisu s týmto hrobom.

Z nálezov štiepanej kamennej industrie ani jeden nie je dôkladnejšie opracovaný. Sú z radiolaritu, rohovca a kremence. Črepky sú zlomkami z jemnej hliny zhotovených, slabovo vypálených nádob hnedej, oranžovej, červenohnedej a čiernosivé farby. Hrubšia spodná vrstva väčšiny črepov je čiernosivá. Kamenné drvidlo žarnova je nezvestné.

#### Opis pozoruhodnejších nálezov z mohyly 1:

Plochý široký odštep listovitého tvaru z červenohnedého radiolaritu, najskôr strúhadlo; dĺžka 4,7 cm, max. šírka 3,75 cm (tab. VI: 7).

Odštep čokoládovohnedého radiolaritu; dĺžka 2,8 cm, šírka 2,5 cm (tab. VI: 6).

Lichobežníkový, bielo patinovaný odštep rohovca; dĺžka 3,3 cm (tab. VI: 8).

Tri črepky z červenohnedej, miestami oranžovožltej nádoby s výzdobou pripomínajúcou šnúrové odťačky (tab. VI: 1–3).

Ciernosivý čriepok s podobnou výzdobou (tab. VI: 10).

Hnedý črep s ryhami pripomínajúcimi tiež šnúrové odťačky (tab. VI: 11).

Fragment hnedej nádoby so zbrázeným povrchom, zložený z troch črepov (tab. VI: 9).

Zlomok hnedej nádoby s podobným povrchom.

Dve esovitě záušnice z bronzového drôtu so stopami postriebrenia; max. Ø 5,7–6,7 cm, hrúbka 0,25 cm.

#### Várháňovce, okres Prešov

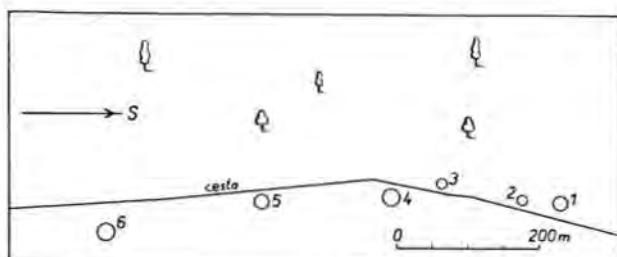
Z. Šeredai podal autorovi zprávu o mohylovom násype, ktorý zistil v severovýchodnej časti katastra obce, severovýchodne od Brestova, asi 700–800 m na juh od kóty 481 na lesnej čistine.

#### Mohyly na vrchovine medzi Torysou a Sekčovom

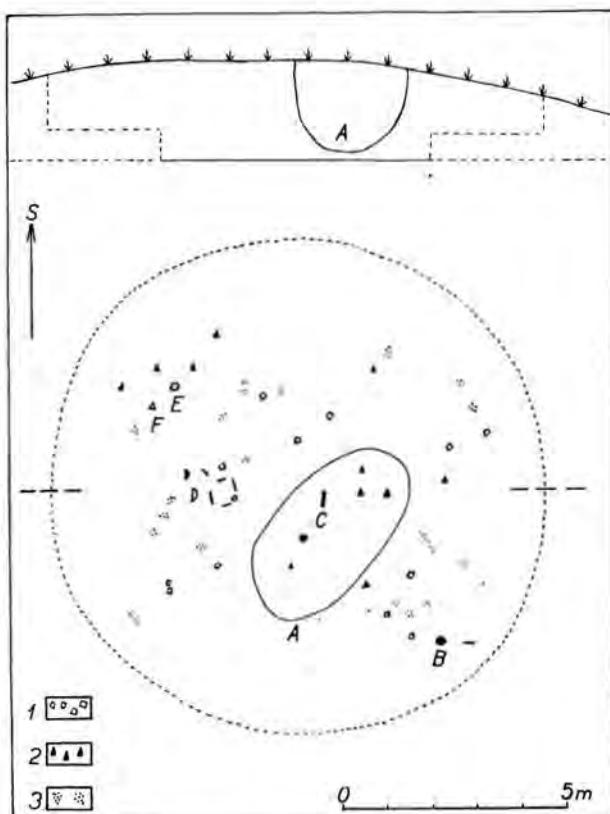
#### Veľký Šariš, okres Prešov

Tri skupiny mohýl, ktoré v katastri tejto obce zistil J. Repčák, sú na zalesnených vrchoch, patriacich zemepisne do poriečia Torysy. V prvej skupine mohýl, objavených na horskom hrebeni Kozi chrbát, sú iba dva zachované násypy kruhového pôdorysu, z ktorých väčší má priemer približne 15 m a výšku asi 1 m.

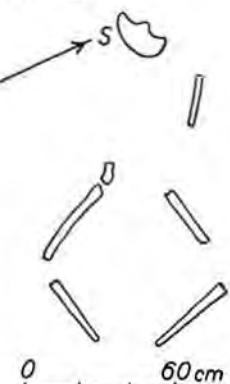
V ďalšej skupine mohýl, rozprestierajúcej sa na horskom hrebeni Okruhliak na hraniciach veľkošarišského a prešovského katastra nad osadou Dúbrava, patriacou k Prešovu, je asi 10, väčšinou už rozfahaných mohýl. Najväčšiu z nich roku 1955 čiastočne odkryli spolupracovníci prešovského múzea pod vedením J. Repčáka. Okrem stôp ohňa našli v nej iba bielo patinovaný rohovcový úštep, dlhý 5,2 cm (obr. 4), ktorý L. Bánesz označil ako mladopaleolitický nástroj.



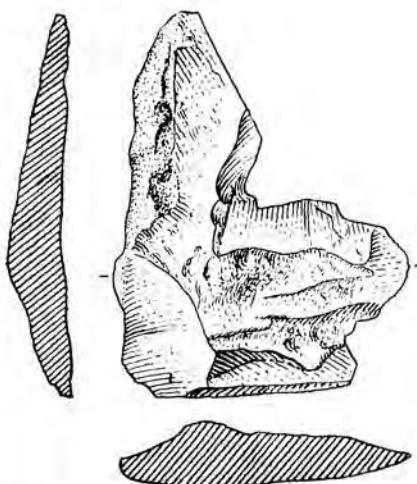
Obr. 1. Drienov – Šarišské Bohdanovce, okr. Prešov.  
Rozmiestnenie mohýl počas výkopalov.



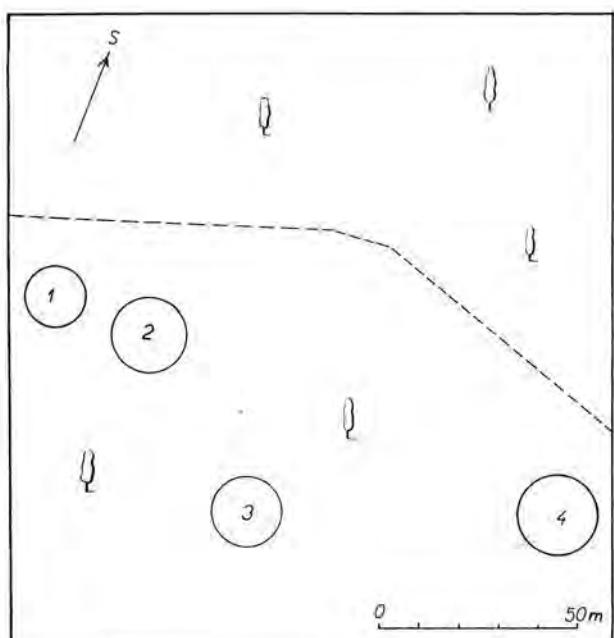
Obr. 2. Drienov, okr. Prešov. Preskúmaná časť mohyly 1. 1 – črepky, 2 – štiepaná kamenná industria, 3 – uhlíky; A – porušená časť mohyly, B – slovanský kostrový hrob, C – ľudské kosti v sekundárnej polohe, D – kostrový hrob pod násypom, E – kamenné drvidlo, F – zvieraci zub.



Obr. 3. Drienov, okr. Prešov.  
Kostrový hrob pod násypom mohyly 1.



Obr. 4. Veľký Šariš, okr. Prešov. Rohovcový nástroj paleolitického pôvodu z mohyly.



Obr. 5. Kanaš, obec Veľký Šariš, okr. Prešov, Mohyly v hore Stredný harb.



Obr. 6. Kanaš, obec Veľký Šariš, okr. Prešov. Veľká, doteraz nepreskúmaná mohyla v hore Stredný harb.

Tretia skupina mohýl je v hore Tri harby (alebo Stredný harb) blízko lesnej cesty, na východojuhovýchod od osady Kanaš, patriacej do Veľkého Šariša, na kulminačnej čiare návršia medzi kótami 328,4, 310,0 a 408,3. Mohylník pozostával zo štyroch zachovaných, nepravidelné rozložených násypov kruhového pôdorysu (obr. 5), z ktorých jeden – mohyly 1 – prekopal autor roku 1954 so spolupracovníkmi prešovského múzea J. Repčákom, Š. Šebešom a F. Blahutom. Z ostatných troch mohyly 2 má priemer 19,5 m a výšku 1,1 m, mohyly 3 priemer 18,5 a výšku 0,9 m, mohyly 4 priemer 20 m a výšku 1,9 m (obr. 6).

Mohyla 1 v Kanaši mala priemer 13 m a bola vysoká 0,7–1 m. Bol to rozľahlý násyp s neurčiteľným ohraničením (tab. I: 3). Prekopali sme ju v štyroch úsekoch, kontrolné stienky boli 40 cm široké a kolmo sa pretinali v centre mohyly (tab. I: 4). Násyp tvorila jasnožltá sypká hlina a spočíval na ilovitej podložnej vrstve. Nálezy z násypu: ojedinelé uhlíky a ich zhluky, ojedinelé atypické črepy, odštupy z tvrdých hornín a kamenný kotúč. Najpozoruhodnejším nálezom bol popolnicový hrob, odkrytý 3,5 m na západ od stredobodu mohyly (obr. 7). Zistil sa na dne násypu, na povrchu celiny. Medzi zlomkami vrchnnej časti popolnice, hlavne však na jej dne, bolo množstvo zlomkov nedohorených kostí dospelého jedinca, na ich vrstve ležala kamenná sekera. Vrchné črepy popolnice boli v hĺbke 66 cm a jej dno 73 cm pod najvyšším bodom násypu. Hrob mohyly 1 v Kanaši je dosiaľ prvý nález popolnicového hrobu v oblasti východoslovenských mohýl.

Popolnica je, žiaľ, nerekonštruovateľná. Ide o bezuchú tenkostennú amforovitú nádobu s kužeľovitým, slabo prehnutým hrdlom, ktoré splýva bez lomu s vydutím nádoby. Je z jemnej hliny, slabo vypálená, hnedej farby. Na hrdle ju zdobili tenké, zvislé, jamkami delené plastické rebrá (obr. 8). Priemer dna nádoby 10 cm.

Triangulárna sekera zo zelenkavosivého vulkanického tufitu má oblúkovitě ostrie, hrotitě tylo a je hrubo opracovaná; dĺžka 7,5 cm, šírka 3,9 cm, hrúbka 2,05 cm (tab. VI: 5).

Trachytový kotúč, najviac 10 cm široký, hrúbka 2,4 cm (tab. VI: 4).

Z kamenných predmetov pozoruhodnejší je len ústup z červeno-hnedého radiolaritu.

#### Mohyly na vrchovine medzi Sekčovom a Topľou

Oblasť vrchoviny medzi údoliami týchto tokov vyznačuje sa značnou koncentráciou nálezisk mohýl. Rozprestierajú sa tu severne od čiary danej cestou Vyšné a Nižné Raslavice – Marhaň. Zistili sa v katastroch obcí Abrahamovce, Bardejov, Bučovany, Koprivnica, Hankovce, Hrabovec, Klušov, Kobyle, Kochanovce, Komárov, Lukavica, Nemcovce, Olšavce a Vyšná Voľa. Z nich len mohyly v Kobylách zduladovali na vrchu gravitujúcim zemepisne do poriečia Sekčova, všetky ostatné ich nateraz známe náleziská v uvedenej oblasti sú na vrchoch patriacich do poriečia Tople. Pri prieskume na hore severozápadne od Koprivnice, s dominantnou kótou 368, nezistili sa mohylové násypy; negatívny bol aj prieskum v oblasti južne od cesty Vyšné a Nižné Raslavice – Marhaň na vrchoch s kótami 443, 500, 486 a 530 medzi Demjatou a Dukovcami a na horskom hrebeni s kótami 386 a 392 medzi Koprivnicou a Kalništom (A. Škvarek 1948). Pokusné výskumy na mohylách uskutočnili sú len v Bučovancoch, Komárove a na hraniciach Bardejova a Klušova.

### Abrahámovce, okres Bardejov

Na vrchu Prilasek (severozápadne od obce) zistili F. Blahut a Š. Jendrek zachovanú mohylu s priemerom asi 18 m, vysokú 1,5–1,7 m; rozprestiera sa pri križovatke lesných ciest na juhozápad od kóty 490.

### Bardejov – Klušov, okres Bardejov

V septembri roku 1959 podnikol autor pokusný výskum na rozsiahлом mohylníku, ktorý objavil T. Weisz na hrebeni Kobylskej hory nad Lukavickým potokom na hraničiach katastrov uvedených miest. Na severozápad od kóty 535,9 v dĺžke asi 1 km rozprestiera sa tam v niekoľkých skupinách okolo 17 (s výhradou 21) mohylových násypov s priemermi 9–17 m, vysokých 0,5–1,7 m. Mohyly sú zachovalé, pokrýva ich lesný porast.

Na pokusný výskum vyhliadli sme výraznú mohylu pri kóte 535,9. Mala priemer 13 m a výšku 1,3 m (tab. I: 5, 6). Preskúmali sme ju v celom rozsahu. Násyp skladal sa z jasnožltej ilovitej hliny premiešanej so zlomkami zvetraného pieskovca. V podloži bola tvrdá ilovitá vrstva so zvetraným pieskovcom. Rozhranie medzi násypom a podložím bolo nezreteľné, pôvodný povrch, na ktorý mohylu navŕšili, sa nezistil. Na dne násypu boli hniezda uhlíkov, atypický črep, dva atypické odštupy z neurčenej horniny a silne zvetrané torzo lichobežníkovej sekery z lahlíkého vulkanického tufitu okrovobelavej farby (tab. VII: 2). Stopy hrobu sa nenašli.

### Buclovany, okres Bardejov

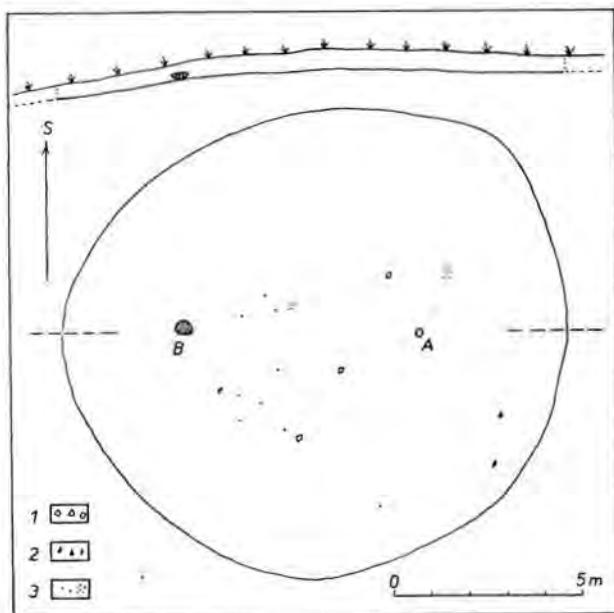
Na tamomie mohyly upozornilo býv. Štátny archeologickej ústav prešovské múzeum (J. Repčák). Rozprestierajú sa na výbežku vrchu Hora západne od kóty 365,2 nad osadou Dubie (obec Koprivnica), severozápadne od Buclovian. Päť mohýl je na pasienku Brezinky (obr. 9) a ostatné tri na susednej oráčine, posledné sú už rozorané, slabo rozoznateľné. Mohyly na pasienku sa hajajú v dvoch radoch zbiehajúcich sa skoro v pravom uholi.

Prvá z mohýl na pasienku mala priemer 8 m a výšku asi 0,6 m. Odkrylo ju Východoslovenské a prešovské múzeum. V násype mohyly, najmä v jej obvodovej časti, bolo veľa kamenia. Východoslovenské múzeum (J. Pastor) ziskalo z mohyly roku 1952 črepy, ktoré neboli bližšie určené a sú nezvestné. V západnej časti mohyly narazili pracovníci prešovského múzea roku 1953 na ohnisko, obložené kameňmi prepálenými do červena a na ojedinelé črepy. V spomenutom múzeu nachádza sa z mohyly sedem drobných atypických prehistorických, bližšie neurčiteľných črepov, ojedinelé zlomky tehloviny a nepatrny zlomok šedého pazúrika. Mohyla 2 je rozfahaná, má priemer 19,5 m a je vysoká ca 1,2 m, na jej násype sú stopy dávneho pokusného výkopu. Mohyla 3 je veľmi rozfahaná, má priemer ca 14 m a výšku 0,3–0,5 m; sú na nej stopy sondy vykopanej pracovníkmi prešovského múzea. Mohyla 4 je nízka, má priemer asi 8,2 m; v jej strednej časti narazili pracovníci prešovského múzea údajne len na vrstvu so stopami ohňa. Mohyla 5 je tiež nízka, rozfahaná, s priemerom asi 12 m.

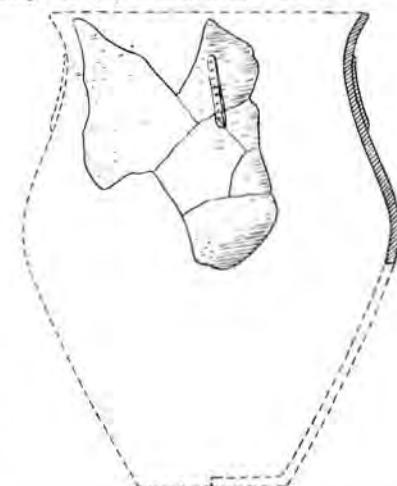
Tri mohyly na oráčine majú nezistiteľné kontúry.

### Dubie, obec Koprivnica, okres Bardejov

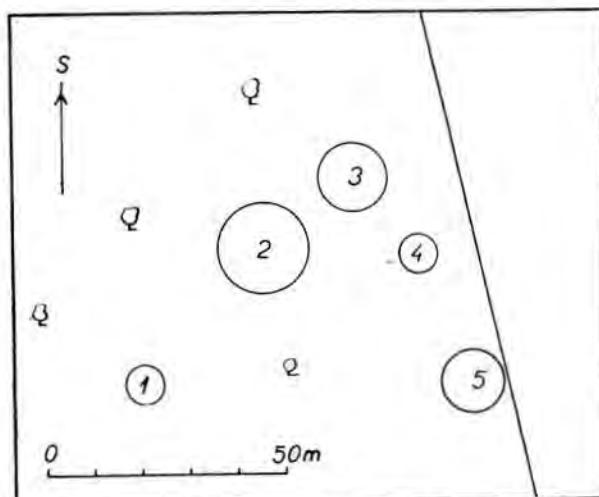
Na nízkom horskom hrebeni medzi Kochanovcami a Koprivnicou, juhozápadne od kóty 283,1 a severne od vrchu Hora (kóta 365,2), zistil A. Škvarek osamely mohylový násyp. Autor prezrel nálezisko s T. Weissem 12. augusta 1966. Oraním rozfahaná mohyla má kruhovitý pô-



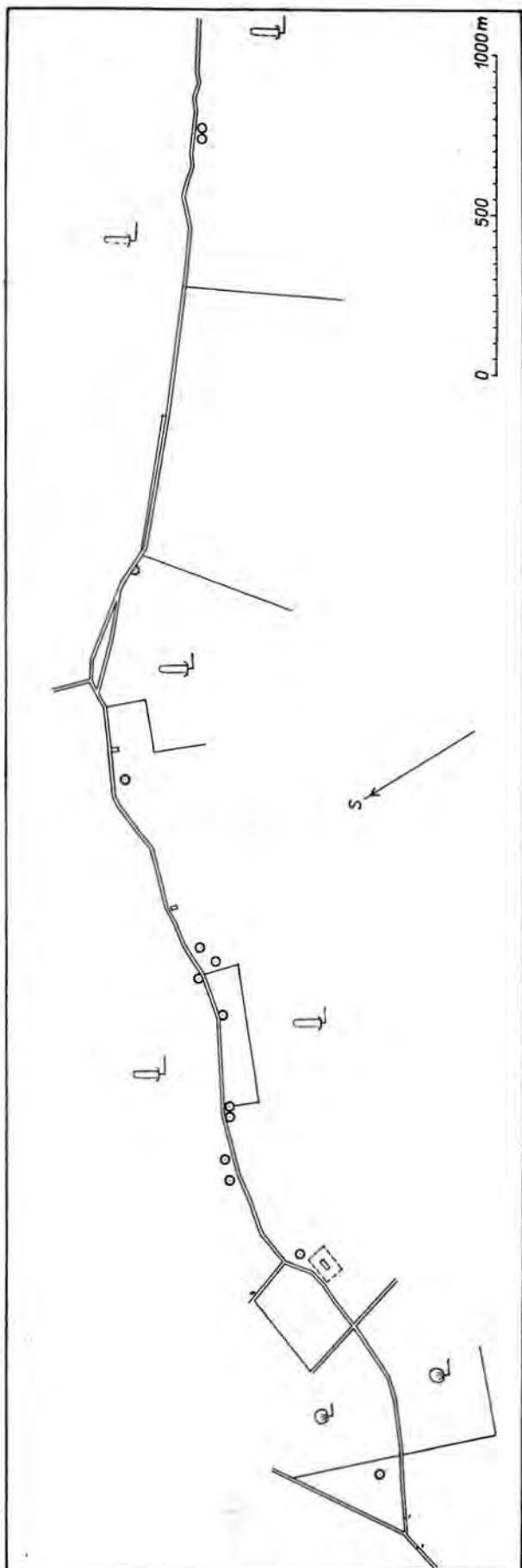
Obr. 7. Kanaš, obec Veľký Šariš, okr. Prešov. Mohyla 1. 1 – črepy, 2 – kamenné odštupy, 3 – uhlíky; A – kamenný kotúč, B – zlomky urny.



Obr. 8. Kanaš, obec Veľký Šariš, okr. Prešov. Pokus o rekonštrukciu urny z mohyly 1.



Obr. 9. Buclovany, okr. Bardejov. Mohyly v polohe Brezinky



Obr. 10. Kožany – Kurima, okr. Bardejov. Mohyly na Blatnom vrchu.

dorys, priemer ca 20 m a výšku ca 1,3 m. Jej stredobod je vzdialený asi 47 m na juh od cesty vedúcej do osady Dubie, ktorá sa asi 500 m na východ od mohyly spája s cestou Kochanovce – Koprivnica. Násyp dvíha sa asi 50–60 m na západ od hospodárskych stavieb severovýchodne od osady Dubie, resp. od kóty 300,9 na okraji lesa. Pri prezeraní povrchu mohyly našiel sa úzky atypický, 2,4 cm dlhý odštep belavosivo patinovaného rohovca. Mohyla nadväzuje na skupiny mohyl v susednom katastri obce Buclovany.

#### Hankovce, okres Bardejov

Na upozornenie A. Švecu-Bilyho zistil autor severne od obce osem zachovaných mohyl, fahajúcich sa v rade po horskom hrebeni na severovýchod od kóty 522.<sup>6</sup>

Mohyla 1, v polohe Poniže lesika, má priemer 16 m a je vysoká asi 1 m. Mohyla 2 rozprestiera sa na pasienku Hrun, má priemer 13 m a výšku 1,3 m. Ďalšie štyri mohyly nachádzajú sa v polohe Vyše hrunka. Mohyla 3 má priemer 8 m, výšku 0,6–0,7 m, mohyla 4 priemer 12 m, výšku 1,5 m, mohyla 5 priemer 6,5 m, výšku 0,6 m, mohyla 6 priemer 8 m, výšku 1 m. Severne od tejto skupiny mohyl v polohe Niže mladníka je mohyla 7, ktorá má priemer 10 m a je vysoká 1 m. Mohyla 8 nachádza sa v diele Mladník, má priemer 12 m a je vysoká 1,5 m.

#### Hrabovec, okres Bardejov

Počas výskumu mohylníka na Kobylskej hore pri Bardejove robotníci z Klušova upozornili autora na väčší mohlový násyp na hrebeni vrchu nad Hrábovcom.

#### Kobylky, okres Bardejov

Autor prezrel skupinu mohyl, ktoré objavil T. Weisz severne od obce. Mohyly fahajú sa v dĺžke asi 1 km zhruba v troch skupinách po horskom hrebeni medzi kótami 509,7 a 535,9. Zistilo sa ich približne 15, majú priemer 10–15 m, výšku 0,5–1,5 m. Sú zachované, chránené hustým lesným porastom. Mohyly nad Kobylkami sú pokračovaním reťaze mohyl fahajúcich sa na Kobylskej hore nad Bardejovom a Klušovom, severozápadne od kóty 535,9 (porov. Bardejov – Klušov).<sup>7</sup>

#### Kochanovce – Oľšavce, okres Bardejov

Autor s pracovníkmi prešovského múzea prezrel mohyly, ktoré tu zistil roku 1948 A. Škvarek v bukovom lese na horskom hrebeni južne od kóty 548,6, severovýchodne od vrchu Prilasek (kota 487) a západne od spomenutých obcí (tab. IV; 1). Mohyly fahajú sa v jednej linii. Približné rozmery mohyl v smere od juhu na sever: mohyla 1 – priemer 12 m, výška 0,6 m, mohyla 2 – priemer 12 m, výška 0,6 m, mohyla 3 – priemer 13 m, výška 0,75 m, mohyla 4 – priemer 13 m, výška 0,7 m, mohyla 5 – priemer 10,5 m, výška 0,6 m, mohyla 6 – priemer 9,3 m, výška 0,55 m, mohyla 7 – priemer 10,5 m, výška 0,7 m, mohyla 8 – priemer 12 m, výška 0,7–0,8 m, mohyla 9 – priemer 13 m, výška 1 m. Prvých sedem mohyl patrí do katastra obce Kochanovce, ostatné dve do chotára obce Oľšavce. Okraj mohyly 1 a 2 pretína lesná cesta. Tieto mohyly sú vedľa seba, ostatné fahajú sa roztratené, jednotlivé. Rad mohyl nad Kochanovcami a Oľšavcami nadväzuje na osamelú veľkú mohylu v Abrahamovciach, na mohylu v Koprivnici (Dubie) a na mohyly v Buclovanoch a Hankovciach.

#### Komárov, okres Bardejov

Na horskom hrebeni s dominantnou kótou 457, v hore

Na Kobylskú, pri lesnej ceste na okraji lesa zistil Š. Hurt a tri zachované mohylové násypy. Najvýraznejší a najvyšší z nich prekopal roku 1947 z poverenia býv. Štátneho archeologickejho ústavu v Martine A. Škvarek. Na západnej strane dotýkala sa táto mohyla lesnej cesty, mala priemer 8,8–9,9 m a bola vysoká 1,9 m (tab. IV: 2). Mohyla 2 prílieha k prvej, má priemer 10,5 m a výšku 0,8–1 m. Mohyla 3 je vzdialená od prvých dvoch asi 800 m na juhovýchod a od lesnej cesty na 17 m, má priemer 9–11 m a je vysoká 0,6 m. Spomenná lesná cesta tvorí hranicu katastrof medzi Komárovom a Vyšnou Voľou.<sup>8</sup>

Mohyla 1 pre hustý a vysoký lesný porast mohla sa odkryť len v stredovej časti, na kruhovitom priestore s priemerom 7 m. V hĺbke 1,1–1,85 m pod vrcholom násypu prišlo sa len na uhlíky a ich hniezda, na stopy ohňa, atypický črep a zlomok tehloviny. Stopy hrobu sa nezistili. Vrstva celiny svojou tvrdosťou a sfarbením líšila sa od hliny násypu.

#### Lukavica, okres Bardejov

J. Voľanský upozornil autora na dva mohylové násypy, ktoré nadväzujú na skupiny mohýl z blízkej Kobylskej hory nad Bardejovom a Klušovom. Jedna z mohýl je na kóte 535,8 v susedstve katastra obce Rešov v diele Na skopcu, pri poľnej ceste vedúcej do Rešova, na pasienku pri okraji lesa; má priemer 7 m a je vysoká 0,7–0,8 m, bola porušená čiastočne orbou. Druhá mohyla leží na kóte 464,1 v susedstve katastra obce Vyšná Voľa na hore Brežinky v lese pri poľnej ceste; je zachovaná, má priemer 9 m a je vysoká 1 m.

#### Nemcovce, okres Bardejov

Na upozornenie A. Švecu-Bílyho autor prezrel mohyly severozápadne od obce, na horskom hrebeni medzi údoliami Michalová a Domiladesta. Rozprestierajú sa približne medzi kótami 269 a 373. Prvé tri mohyly tvoria skupinu východne od lesnej cesty, idúcej po hrebeni vrchu; majú priemer 8, 12 a 13 m a sú vysoké 0,7 m. Asi 20 m na sever od nich dviha sa osamelý násyp s priemerom 13 m, vysoký 1 m. Ostatná mohyla, vzdialenosť asi 200 krokov na sever od predchádzajúcej, má priemer asi 12 m a je vysoká asi 1 m. Mohyly v Nemcovciach nadväzujú bezprostredne na rad mohýl v susednom bankovskom katastri.<sup>9</sup> Sú zachované, chránené lesným porastom.

#### Vyšná Voľa, okres Bardejov

Autor na upozornenie Š. Hurta prezrel mohyly na horskom hrebeni v bukovom lese, severozápadne od kóty 522 (tab. IV: 3). Sú tam tri zachované násypy s priemermi 12, 13 a 16 m, vysoké približne 1,5 m. Súvisia so skupinami mohýl na hraniciach nedalekých Hankoviec.<sup>10</sup>

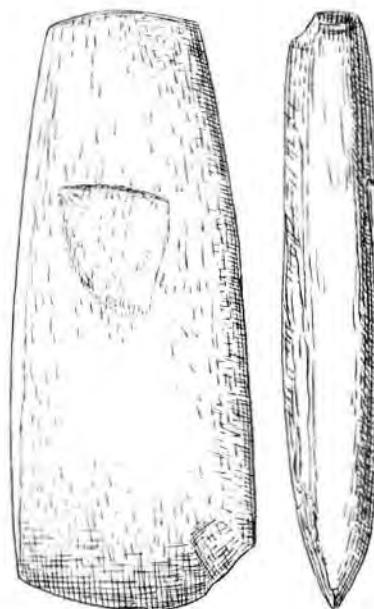
#### Mohyly na vrchovine medzi Topľou a Ondavou

V západnej časti tejto oblasti medzi Topľou a Radomkou (prítokom Tople) badáme opäť značnú koncentráciu nálezisk pravekých mohýl. Dlhý rad mohýl prebieha tu na horskom hrebeni nad Kurimou, Kožanmi a Okruhlým. Na ne nadväzuje skupina mohýl v Radome a Šapinci. Iná refaz mohýl začína sa nad Kučinom, pokračuje v Marhanskom lese a končí sa v Lužanoch pri Topli. Osamelá mohyla je na vrchu nad Štefurovom.

Po východnej časti vrchoviny medzi Topľou a Ondavou



Obr. 11. Kožany, okr. Bardejov. Zvyšok mohyly 7 pred výskumom.



Obr. 12. Kožany, okr. Bardejov. Kamenná sekera z porušenej mohyly. (Šarišské múzeum v Bardejove.)

najpozoruhodnejší je mohylník na horskom hrebeni medzi Giraltovcami a Fijašom. Je akoby pokračovaním spomenutej refaze mohýl medzi Kučinom a Lužanmi pri Topli. Pozoruhodné je, že dôkladný prieskum A. Škvareka roku 1947 na horských hrebeňoch v trojuholníku Giraltovce – Lomné – Vranov, zhruba medzi Vranovom a Muchovou horou (kóta 475), priniesol iba nález štyroch násypov, hoci tamojšie vrchy poskytovali vhodné životné podmienky pre budevateľov mohýl a horské hrebene miestu vhodné na stavanie ich mohýl. Jeden z násypov je v chotári obce Slovenská Kajňa a tri sú v katastri obce Bžany.

V severných končinách vrchoviny medzi Topľou a Ondavou nenašli sa zatiaľ mohylové násypy, sústavnejší prieskum sa tu ešte nekonal.

V oblasti medzi Topľou a Ondavou začali sa prvé výskumy mohýl a uskutočnila sa najväčšia časť doterajších výskumov na východoslovenských mohylách (Kurima, Kožany, Šapinec, Radoma, Kučín, Marhaň, Giraltovce).

### Kožany – Kuríma, okres Bardejov

Na Blatnom vrchu juhovýchodne od Kurímy a severovýchodne od Kožian autor na upozornenie B. Krpelca zistil 18 mohýl (obr. 10, tab. IV: 4). Z nich 13 je medzi kótami 392 a 416, dve na západ od kóty 392 na samom hrebeni vrchu, ďalšie dve na juhovýchodnom svahu vrchu medzi kótami 416 a 337 a ostatná medzi Kožanmi a Šapincami na kóte 337. Naposledy spomenutý osamelý násyp nadväzuje už na skupinu mohýl v susednom katastri obce Šapinec (obr. 11). Prvých 15 zo zistených mohýl rozprestieralo sa pozdĺž lesnej cesty sčasti v bukovom lese, sčasti na oráčine i pasienku a tvorilo nepravidelný rad. Dve ďalšie mohyly boli v bukovom lese a ostatná na pasienku.<sup>11</sup> Dvanásť zo spomenutých mohýl preskúmal býv. Štátny archeologický ústav.

#### Výskum v Kožanoch roku 1940 a 1949

Mohyla 1 nachádzala sa na pozemku J. Duplinského na pasienku, bola zachovaná, mala priemer 10 m, bola vysoká 0,8 m, navŕšená zo žltej hliny. Podložie násypu tvorila šedastožltá ilovitá vrstva celiny. Mohyla bola preskúmaná v celom rozsahu.

V násype mohyly prišlo sa len na ojedinelé uhlíky a ich nepatrné hniezda, ako aj na drobný atypický črep s drobivým povlakom oranžovej farby. V hlbke 45 cm pod najvyšším bodom mohyly, juhovýchodne od jej stredu, na ploche ca  $0,7 \times 0,7$  m bola vrstva do červenofialova sfarbenej hliny, ktorú autor len s výhradou považoval za stopy ohňa. Pod násypom na úrovni pôvodného terénu zistili sa ďalšie stopy uhlíkov a ich hniedz. Najpozoruhodnejším nálezom bolo tu však dlhé škrabadlo, nájdené v strede mohyly v hlbke 0,8 m; bolo zhotovené zo škvŕnitého zelenkavošedého šwieciechowského pažúrika, má súvislú obvodovú retuš a je 9,95 cm dlhé (obr. 57: 4, tab. VII: 1). Na stopy ľudských kostí sa neprišlo.

#### Priastikové číslo nálezov ŠAÚ 20/1940.

Mohyla 2 rozprestierala sa na tom istom pozemku juhovýchodne od predchádzajúcej. Rástlo na nej miestami nízke krovie. Mala priemer 11 m a bola vysoká 1,2 m. Násyp pozostával zo samej hliny, v hlbke 1,3 m pod jeho vrcholom začínala sa ilovitá vrstva podložia. Mohyla na obvode neurčito splývala s okolitým terénom. V strede bola narušená sondou B. Krpelca. Preskúmala sa v celom rozsahu. Neboli v nej pozoruhodnejšie nálezy, iba v násype sa našli ojedinelé uhlíky a drobný atypický črep oranžovej farby. Na kruhovitom priestore ( $\varnothing 4-4,5$  m) v stredovej časti mohyly v hlbke od 60 do 100 cm zistili sa zvyšky zuholnateneho dreva v podobe 20-40 cm širokých a 50-100 cm dlhých pásov a väčších-menších hniedz uhlíkov, ktorých vrstva bola miestami najviac 5 cm hrubá. Posledné stopy tejto vatrny, zapálenej na mieste pred navŕšením mohyly, strácali sa v hlbke 123-130 cm pod najvyšším bodom násypu. V úrovni okolitej zeme okrem spomenutých stôp ohniska nasiel sa len drobný atypický črep. Stopy hrobu sa nezistili.

#### Priastikové číslo nálezov ŠAÚ 21/1940.

Mohyla 3 dvihala sa v lese J. Lukáča v polohe Bukoviny pri ceste, 310 krokov na severozápad od kóty 416. Bola neporušená, s nezreteľnými kontúrami; priemer približne 11 m, výška 1,3 m. Pre veľké stromy mohla sa prebádať len jej stredová časť. Násyp sa skladal z jasnožltej hliny, celina pod ním sa začínala v hlbke 1,6 m pod vrcholom mohyly a tvorila ju vrstva ilu a pieskovcov.

V násype mohyly do hlbky 60 cm pod vrcholom boli ojedinelé uhlíky. V strede mohyly v hlbke 57 cm zistila sa

tmavá, s uhlíkmi premiešaná výplň 30 cm širokej a 25 cm hlbokej jamky neznámeho určenia; na tom istom mieste v hlbke 114 cm pod vrcholom násypu našlo sa ploché, 3,4 cm dlhé škrabadlo so stopami retuše, zhotovené z kremeňa okrovobelavej farby (tab. VII: 11). V hlbke 95-145 cm v rôznych častiach násypu boli ojedinelé uhlíky a črepy a ich skupiny. V severovýchodnom úseku mohyly v hlbke 136 cm odkryla sa červená, kde-to do popolava sfarbená vrstva azda niekdajšieho ohniska s rozmermi  $80 \times 50$  cm. V hlbke 142-146 cm na inom mieste toho istého úseku bola červenofialová, 6-8 cm hrubá vrstva o niečo väčšieho ohniska (?), v ktorej sa zistila iba skupina uhlíkov. V mohyle sa neprišlo na stopy hrobu.

Nájdené črepy sú z tenkostenných, veľmi slabo vypálených nádob z jemnej hliny. Vonkajšia vrstva na niektorých čreporach je žltohnedá, na iných červenkavožltá. Väčšina zlomkov pochádza azda z jednej nádoby, možno zámerne rozbitej v súvisie s pohrebnými zvykmi. Dva pozoruhodnejšie črepy sú zdobené rytmí lomenými liniami (tab. VII: 10, 12).

#### Priastikové číslo nálezov ŠAÚ 22/1940.

Mohyla 4 bola na rúbanisku v diele Lazy (býv. majiteľ lesa A. Martinik). Mala neurčité obrys, bola navŕšená z hliny, mala priemer 9-9,6 m a výšku približne 0,4 m. Zbudovali ju na hrebeni návršia klesajúceho na severozápad k hlbokému korytu potoka, asi 470 krokov od neho, juhovýchodne od kóty 416, asi 130 krokov juhovýchodne od východného prítoku spomenutého potoka. Vrstva nehýbanej celiny (zelenkavosivý il so zvetranou opukou) začínala sa 50-60 cm pod najvyšším bodom násypu.

Do hlbky 50 cm našli sa v mohyle ojedinelé uhlíky, dva odštupy kremeňa a asi 15 čreporov z rozličných, z jemnej hliny zhotovených a slabo vypálených nádob. Stopy hrobu sa nezistili.

#### Opis pozoruhodnejších nálezov:

Hrotitý odštup kremeňa belavej farby (tab. VII: 9).

Zlomok čepele zo šedého kremeňa (tab. VII: 3).

Okrajový zlomok hnedej nádoby; slabo zosilnené ústie bolo azda kalichovite roztvorené; pod ústím nádoby fáhal sa žliabok (tab. VII: 5).

Hnedý okrajový zlomok s odtlačkom šnúry (tab. VII: 4).

Črep s vodorovnými žliabkami, vrchná vrstva zlomku je červenkavožltá, spodná černavohnedá (tab. VII: 7).

Hnedý okrajový črep s riadkom podlhovastých jamôk, ohrazeným vodorovnými žliabkami (tab. VII: 8).

Črepy z tenkostennej nádoby s výzdobou skladajúcou sa z riadku šikmých zárezov, riadku jamôk a nepravidelného vodorovného ryhovania (slamovania); vrstva vonkajšieho povlaku črepor je červenkavohnedá a vrstva ich vnútornej steny čierna, súvisle vodorovne ryhovaná (tab. VII: 6).

#### Priastikové číslo nálezov ŠAÚ 23/1940.

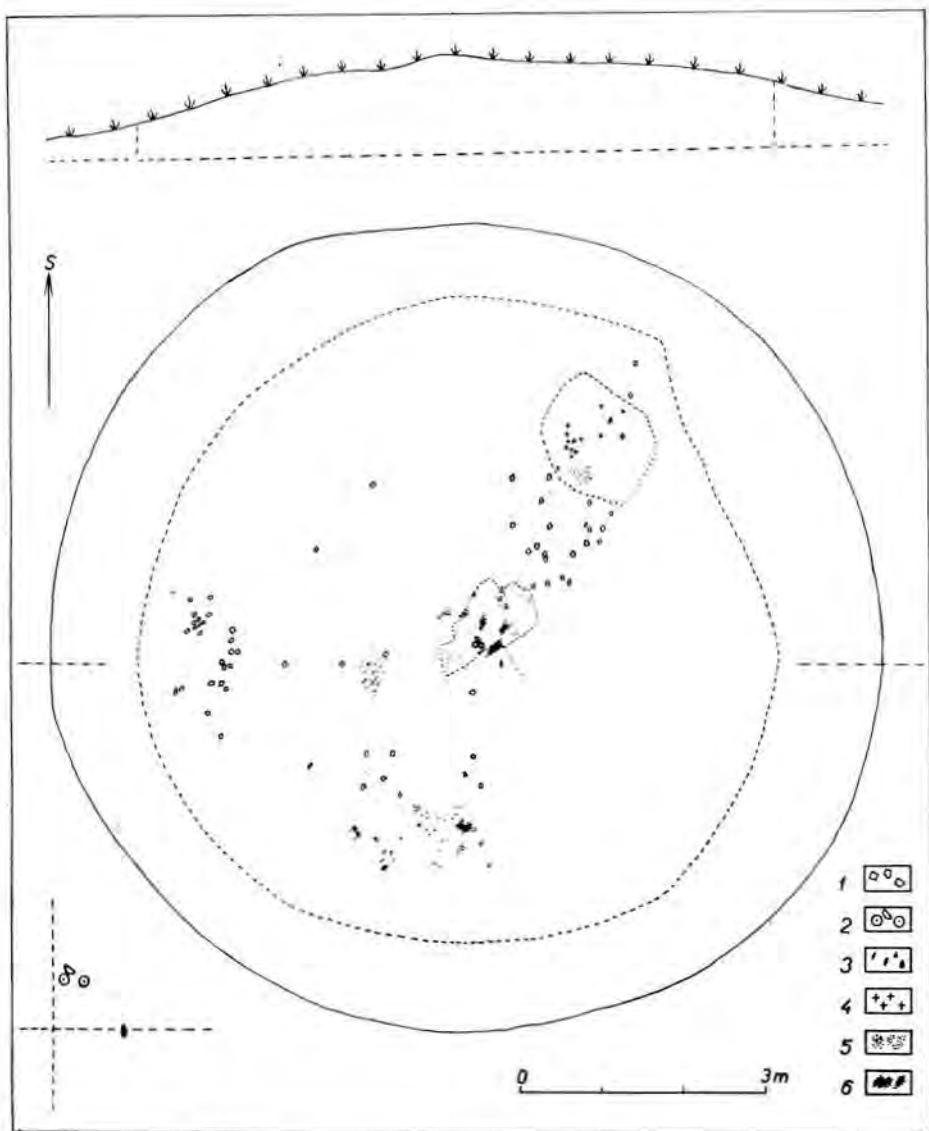
Mohyla 7 rozprestierala sa na kóte 337 juhovýchodne od obce. Severná polovica mohyly bola porušená cestou Kožany – Šapinec. Mala v priemere 11,5-12 m a bola vysoká 0,8 m. Násyp sa skladal z hliny. Pôvodný povrch terénu pod ním sa nezistil. Zachovaná časť mohyly bola preskúmaná v plnom rozsahu až po ilovité podložie (obr. 11).

V násype sa našli ojedinelé uhlíky, na štyroch miestach skupiny uhlíkov, ďalej atypický črep, zlomok kalcinovanej kosti, úzka, bielo patinovaná čepieľka s kolmou retušou na jednej hrane, paleolitického pôvodu, dlhá 2,4 cm (tab. VIII: 10), ústup šedého kremeňa (tab. VIII: 11), hrotitá rohovcová čepel, dlhá 6,2 cm (tab. VIII: 9) a vejárovitý ústup z ľahkého vulkanického tufitu jasnej, šedastožltej farby,

dlhý 3,7 a široký 2,6 cm (tab. VIII: 12). Naposledy spomennutý nástroj našiel sa 105 cm pod najvyšším bodom násypu. Zlomok kalcinovanej kosti z hlbky 86 cm je pravdepodobne stopou žiarového hrobu.

Priariskové číslo nálezov ŠAÚ 30/1940.

polovici mohyly v hlbke 108–120 cm črtalo sa v hline na troch miestach hniezdo uhlíkov a v južnej polovici mohyly sa odkrylo 280 cm dlhé a 220 cm široké ohnisko; v jeho nesúvislej, fialovočervenej, miestami tehlovočervenej, 2–3 cm hrubej vrstve zistili sa roztratené uhlíky a ich hniezda.



Obr. 13. Kurima, okr. Bardejov. Mohyla 5. 1 – črepy, 2 – prasleny, 3 – štiepaná kamenná industria, 4 – kalcinované kosti, 5 – uhlíky, 6 – zvyšky zuhořnatého dřeva.

**Mohyla 8** nachádzala sa pri ceste v lese, ktorého majiteľom bol J. Dziaček. bola vzdialenosť 465 krokov na severozápad od kóty 416 a 155 krokov od mohyly 3. Mala priemer asi 11 m a výšku 1,2 m, jej kontúra na južnej strane bola nezreteľná (tab. IV: 6). Severnú okrajovú časť mohyly za prvej svetovej vojny porušili zákopom. Násyp sa preskúmal z väčšej časti, neprebádaná ostala pre možné stromy len jeho okrajová časť na východnej strane. Mohylo zbudovali zo žltej hliny, pôvodný povrch terénu pod násypom sa nedal zistiť, podložie tvorila tvrdá, škvŕnitá, ilovitá vrstva.

Nálezy ojedinelých uhlíkov siahali v mohyle do hlbky 100 cm, miestami až 120 cm pod jej vrcholom. V severnej

Na sever a severovýchod od stredobodu mohyly našli sa tri štiepané kamenné nástroje, ležali v hlbke 70, 85 a 110 cm od najvyššieho bodu mohyly. Presne v strede mohyly v hlbke 104 cm zistila sa kamenná sekera a v západnej okrajovej časti mohyly v hlbke 126 cm pod vrcholným bodom násypu zlomok kalcinovanej kosti.

#### Opis nálezov z mohyly 8:

Plochý hrotitý ústup z okrovosedého radiolaritu; dĺžka 3,8 cm (tab. VIII: 14).

Torzo obsidiánovej čepele s jednostrannou retušou, poškodené pri výkope; dĺžka 2,6 cm (tab. VIII: 15).

Plochý hrotitý odštup rohovca; dĺžka 2,4 cm (tab. VIII: 16).

Sekera mierne lichobežníkového, skoro obdĺžníkového tvaru s radiolaritom. Tylo a jeden bok má pôvodné hrany a pôvodný hladký povrch kameňa. Druhý bok sekery je hrubo, šupinovite opracovaný a jej oblúkovitě ostrie rovnomerne vybrúsené. Neopracované časti sekery sú olejovohnedej, ostatné zelenkavošedej farby. Rozmery: dĺžka 13,2 cm, max. šírka 4,8 cm, hrúbka 2,2 cm (obr. 57: 10, tab. VIII: 13).

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 51/1940.

**Mohyla 10.** Zvyšky tohto nízkeho, oraním úplne roztahaného násypu boli na roli M. Kožiaka, východne od mohyly 1 a 2 a južne od mohyly 9 (Kurima). Povrch sa tu líšil od okolitej vrstvy oráčiny jasnejšou farbou hliny. Vyvýšenina mohyly mala priemer 10,60–13,25 m, bola vysoká asi 30 cm. Jej obrys bol nezreteľný. Stredová časť vyvýšeniny odkryla sa pokusne na ploche s priemerom 6 m. Hnedá ornica na mieste mohyly spočívala na jasnožltej vrstve hliny a tá zasa na neprepustnej flovitej vrstve.

V násype boli ojedinelé uhlíky a v hlbke 42–50 cm pod najvyšším bodom vyvýšeniny na priestore v priemere ca 6 m černeli sa škvry s uhlíkmi; na dvoch miestach tohto uhliska bola hлина sfarbená do červena. Na pamiatky a stopy hrobu sa neprišlo.

Prírastkové číslo vzoriek uhlíkov ŠAÚ 76/1949.

**Mohyla 11.** Aj zvyšky tohto rozoraného násypu nachádzali sa na roli M. Kožiaka. Vyvýšenina mala priemer 11,40–12,70 m a bola vysoká približne 30 cm. Miesto násypu líšilo sa od okolitého povrchu ornice jasnejším sfarbením hliny. Mohyla bola 29,5 m severovýchodne od mohyly 10, 76 m západoseverozápadne od domu M. Kožiaka a 47,2 m na juhovýchod od mohyly 9 (Kurima). Kruhovitá pokusná sonda na mieste vyvýšeniny mala priemer 6 m. Násyp spočíval na neprepustnej vrstve štrkovitej hliny, ktorá sa začína v hlbke 50 cm pod najvyšším bodom kopea. Okrem pásika uhlíkov, ktorý sa zistil 1,5–2,3 m na západ od stredobodu vyvýšeniny a v hlbke 52 cm pod jej najvyšším bodom, na iné nálezy sa neprišlo.

**Mohyla 12** mala nízky, slabo znateľný rozoraný násyp; rozprestiera sa pri lesnej ceste medzi mohylou 2 (Kožany) a mohylou 9 (Kurima); od poslednej bola vzdialenosť 76,3 m na západ a 97 m na severozápad od mohyly 10. Majitelia role roku 1959: Balent Regrút a J. Goč Macko. Vyvýšenina mala priemer 12,8–12,9 m a bola vysoká 35–40 cm. Prebádala sa jej stredová časť na ploche s priemerom 8 m. V hnedej hline násypu našlo sa len šesť atypických črepov. Vrchná vrstva povlaku na nich je červenkavohnedá, hrubšia spodná vrstva je skoro u všetkých črepov čiernošedá. Na jednom črepe bolo stopu slamovania. Vnútorný povrch štyroch zlomkov je zbrázdnený súvislým ryhovaním. Pod násypom; približne v úrovni okolitého terénu zistilo sa na dvoch miestach hniezdo uhlíkov a na inom mieste úzky, asi 1 m dlhý pás uhlíkov, zrejme zuholnatene zvyšky tenkého kusa dreva. Stopu ohňa boli veľmi neurčité. Na hrob sa neprišlo.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 77/1949.

**Nepreskúmané mohily v Kožanoch**

Mohyla na Blatnom vrchu, juhovzápadne od kóty 397 blízko cesty pri dome J. Duplinského, mala väčšie rozmery a bola už porušená: prvý raz pred rokom 1940 a druhý raz po roku 1949. V mohyle našiel J. Duplinský pri vyhlbovaní jamy pre pivnicu v hlbke asi 1,3 m pod najvyšším bodom násypu lichobežníkovú sekertu s oblúkovitým ostrím, vyhranenými bokmi a tylom, vybrúsenú z ľahkého vulkanického tufitu okrovej farby. Sekertu nálezca pri výkope čiasťočne poškodil; jej rozmery: dĺžka 10,8 cm, max. šírka 4,4

cm, šírka v tyle 2,65 cm, max. hrúbka 1,8 cm (obr. 12). V mohyle boli údajne aj črepy a stopy ohniska. Sekertu prevzal autor od nálezcu 16. VI. 1965.<sup>11a</sup>

Mohyla na tom istom vrchu blízko lesnej cesty na roli A. Vožniaka, porušená pivnicou.

Nízky roztahaný násyp na tom istom vrchu v lese na kóte 416.

Zvyšky mohyly v polohe Na lazoch, ktorú kedysi prekopál J. Neumann a našiel v nej údajne kamenné nástroje. Miesto je vzdialé 110 m na juhovýchod od mohyly 4.

**Výskum v Kurime v rokoch 1940 a 1949**

**Mohyla 5** rozprestiera sa na Blatnom vrchu (kóta 392), sčasti na rúbaníku a sčasti v lese (býv. majiteľ lesa J. Vargovčík); bola neporušená, mala priemer 10,2–10,4 m a výšku asi 1 m (obr. 13). Preskúmaná bola skoré celá, len jedna okrajová časť zostala pre mohutné stromy a veľké pne neprekopaná.

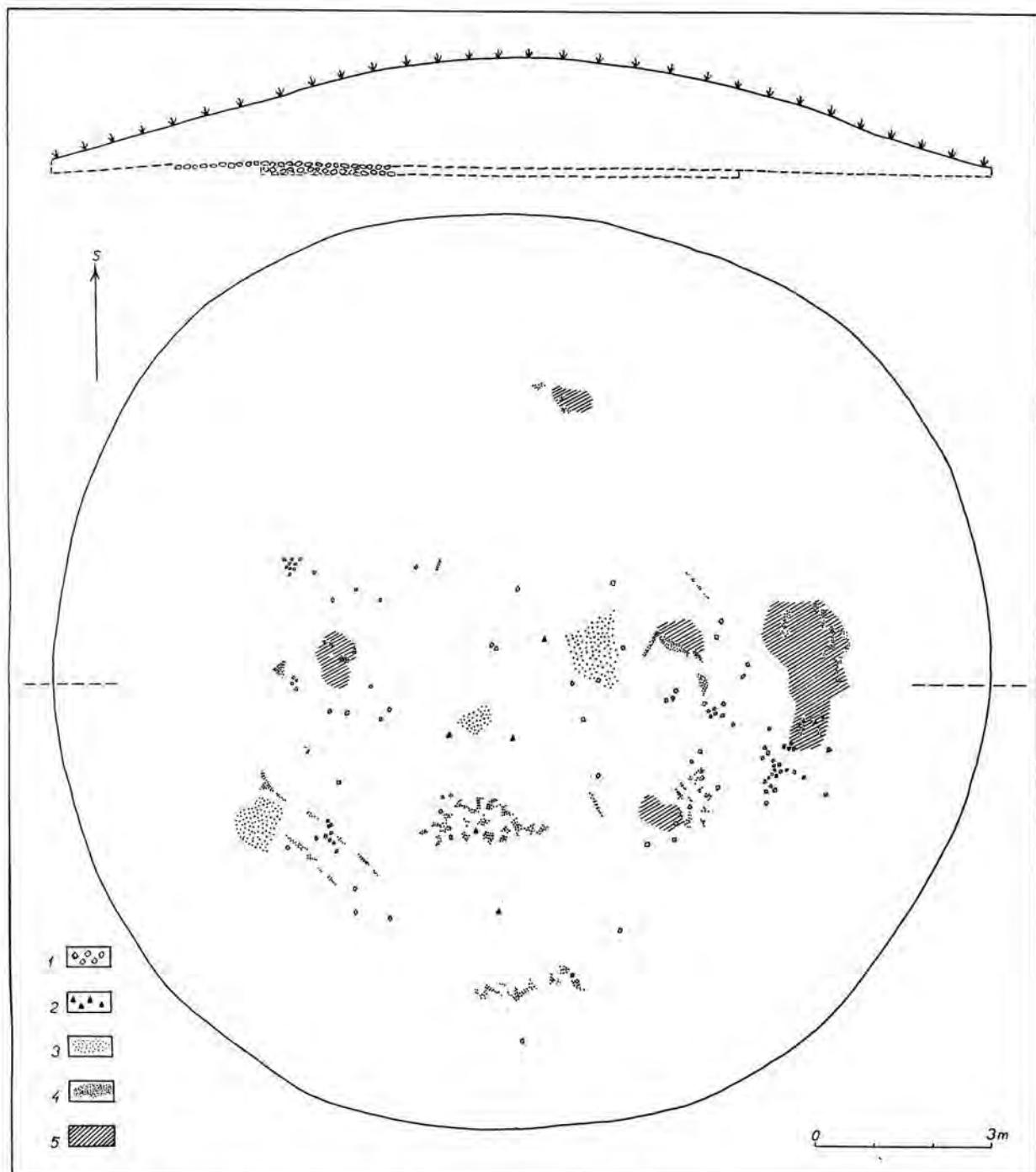
V násype okrem ojedinelých uhlíkov a menšího uhlisku našli sa len tri kamenné odštupy. Na dne násypu a v úrovni povrchu okolitého terénu prisko sa na početné zlomky zo slabo vypálených nádob. Nachádzali sa roztratené i v skupinách. Najväčší zhľuk črepov bol v severovýchodnom úseku mohyly, druhý, menší zhľuk zistil sa v južnej polovici mohyly a ďalší, podobný, na rozhraní juhovzápadného a severozápadného úseku mohyly (v hlbke 75–95 cm, 95 cm a 117–124 cm pod najvyšším bodom násypu).

Okrem črepov zistili sa na rozhraní násypu a vrstvy fľového podložia na troch miestach aj stopy ohnísk. Stopu prvého ohniska (A), pozostávajúce z väčších-menších zhľukov uhlíkov, našli sa v južnej polovici mohyly v hlbke 97–120 cm pod vrcholom násypu, na ploche zhruba 1,5 × 1,2 m. Hlinu tu nebola sfarbená do červena. Tam, kde bolo najviac uhlíkov, našlo sa aj niekoľko drobných zlomkov kalcinovaných kostí a zlomok zuba maloletého jedinca. Ide tu zrejme o stopy žiarového hrobu, no s výhradou možno pripustiť, že telo spoplnili na mieste opisaného ohniska – žiaroviska.

Aj stopy druhého ohniska (B) v strede mohyly severovýchodne od predchádzajúceho, v hlbke 100–108 cm, tvorili zvyšky zuhofnateného dreva. Hlinu násypu z povrchu tohto ohniska sa ľahko odlupovala. Miesto nebolo prepálené do červena. Ohnisko bolo približne 150 cm dlhé a 80 cm široké. Na jeho vrstve sa našlo na hromádku tri prasleny so stopami sekundárneho ohňa a 30 cm na juhovýchod od nich v hlbke 100 cm pod vrcholom mohyly čepelovitý kamenný nástroj.

Tretie ohnisko (C), odkryté severovýchodne od predchádzajúceho, bolo žiaroviskom. Povrch jeho vrstvy, hrubej prevažne 5–8 cm, uprostred až 15 cm, zistil sa v hlbke 107–115 cm pod vrcholom násypu. Žiarovisko bolo 175 cm dĺž a 135 cm široké, dĺžou osou orientované v smere SZ–JV. V jeho červenofialovej, miestami oranžovočervenej vrstve bolo málo uhlíkov. V strednej, ale hlavne v severozápadnej časti žiaroviska našli sa drobné zlomky kalcinovaných kostí, medzi ktorými sú azda aj zvyšky zubov. Tieto nálezy svedčovali by tomu, že mŕtveho spoplnili na opisanom mieste.

Pod násypom mohyly 5 zistili sa teda na dvoch miestach stopy žiarového ritu; svedčia možno o dvoch polreboch. Nález praslenov poukazuje na hrob ženy a viaže sa k prvému ohnisku (A) alebo ešte skôr k žiarovisku (C) odkrytému v severovýchodnej časti mohyly. Spomenuté črepy v tejto časti mohyly boli rozptýlené na dne násypu medzi



Obr. 14. Kurima, okr. Bardejov. Mohyla 6. 1 – črepy, 2 – štiepaná kamenná industria, 3 – uhliky, 4 – zvyšky zuhoľnateneho dreva, 5 – hlina prepálená do červena.

žiaroviskom (C) a ohniskom (B) s praslenmi a kamenným nástrojom, črepy južnej skupiny nachádzali sa v blízkosti prvého ohniska (A).

#### *Opis nálezov z mohyly 5:*

Atypický sivobelasý odštep, azda z rohovca.

Hnedozelenkavý odštep z neurčenej suroviny (tab. VIII: 6).

Plochý, približne šestuholníkový ústup zo zelenkavošedého radiolaritu (?); v okrajových častiach zachovala sa pôvodná kôra horniny; ostrá hrana nástroja je šikmo retušovaná; dĺžka 4,1 cm (tab. VIII: 7).

Listovitá hrotitá čepeľ okrovej farby, asi z vulkanického tufitu; dĺžka 5,1 cm, šírka 2 cm (tab. VIII: 5).

Dva žltohnedé kužeľovité prasleny;  $\varnothing$  5,4 a 6 cm, hrúbka 1,75 a 1,9 cm (tab. VIII: 1, 2).

Žltošedý dvojkužeľovitý praslen;  $\varnothing$  5,3 cm, hrúbka 1,75 cm (tab. VIII: 3).

Črepy zo severovýchodnej časti mohyly sú azda väčšinou z jednej, veľmi slabo vypálenej nádoby. Vonkajšia vrstva zlomkov je červenkavohnedá alebo hnedá, druhá vrstva tmavošedá. Vnútorný povrch nádoby alebo nádob bol, súdiac podľa črepov, zdrsnený súvislým ryhovaním. Z črepov po-

zoruhodnejšie sú iba dva zlomky z hrdla nádoby, na ktorých je rad zvislých podlhovastých jamôk a na jednom z nich je aj dvojitá ryha, azda odtlačok dvojitej šnúry (tab. VIII: 4, 8). Atypické črepy z južnej časti mohyly svedčia o keramike podobného charakteru ako opísané.

Drobné atypické črepy zo západnej časti mohyly pochádzajú zväčša z tenkostennej nádoby, ktorá mala azda (súdiac podľa troch črepov) vyhnutý okraj a odsadené dno. Vonkajšia vrstva črepov je červenavohnedá, druhá vrstva je tmavošedá.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 24/1940.

**M o h y l a 6** bola navŕšená na Blatnom vrchu východne od kóty 392, v bukovom lese pri ceste (býv. majitelia lesa J. Uhrin a J. Chrobák). Mala priemer 15,7 m, bola vysoká 175 cm, neporušená. Hlinený násyp tejto mohutnej mohyly nemal kamennú konštrukciu, spočíval na vrstve ilu a zvetranej opuky. Mohyla bola prekopaná v celom rozsahu. (Obr. 14.)

V násype mohyly od 60 do 184 cm pod jeho najvyšším bodom zistili sa hniezda uhlíkov a čierne pruhy po zuholnatenom dreve, ktorého kusy sa možno ešte v horiacom stave dostali do navršovanej mohyly. Nálezy ojedinelých uhlíkov siahali do hlbky 170 cm pod vrcholom mohyly. Väčšie zhluky uhlíkov, odkryté na niekoľkých miestach na dne násypu, svedčili o vatrách zapálených na priestore mohyly ešte pred začiatím jej stavby. V jednom z týchto popolisk v južnej polovici mohyly vrstva uhlíkov bola 1–3 cm hrubá. Kusy zuholnateného dreva a zhluky uhlíkov z veľkého ohniška ( $2,5 \times 1,5$  m) vo východnej časti mohyly boli vo vrstve pôdy sfarbenej ohňom do oranžova a fialovočervena. Je pozoruhodné, že stopy ohňa a väčších-menších ohnišiek rozprestierali sa na kruhovitom priestore v priemere ca 10 m. Na dôkazy pochovávania, teda na ľudské kosti, sa v mohyle nepríšlo.

Črepy sa našli roztratené i vo väčších-menších skupinách v hlbke od 58 do 170 cm pod najvyšším bodom mohyly, ale posledný nález črepa bol až 190 cm pod vrcholom násypu. Zlomky sú z rozličných, zväčša tenkostenných a slabo vypálených nádob s povlakom červenohnedej, žltohnedej alebo hnedej farby. Spodná vrstva väčšiny črepov má šedastú alebo čiernošedú farbu. Vnútorný povrch nádob často bol, súdiac podľa viacerých črepov, zbrázdnený vodorovným ryhovaním.

#### *Opis pozoruhodnejších zlomkov nádob:*

Hnedý čriepok s ryhou po odtlačku šnúry (tab. IX: 2).

Zlomky hnedej miniatúrnej nádoby, na vnútornej strane čriepkov badať akoby stopy červenej farby.

Zlomky hnedej nádoby, zdobenej jemne rytými lomeniami (tab. IX: 7, 8, 13, 14).

Hnedý, miestami tmavošedý črep s pásom šikmých zárezov a s riadkom jamôk (tab. IX: 1).

Hnedý črep so zvyškami ucha (tab. IX: 16).

Oranžavohnedý črep so súbežnými ryhami.

Hnedý drobný okrajový črep z tenkostennej nádoby s úzko a vodorovne vyhnutým ústím.

Hnedozlty okrajový črep z nádoby s úzko vyhnutým a hore vodorovne skrojeným ústím, pod okrajom je výzdoba z dvoch radov k sebe priečne stavaných šikmých rýh (tab. IX: 6).

Štyri črepy so slamovaným vonkajším povlakom hnedej a žltohnedej farby, vnútorný povrch je šedý a vodorovne zbrázdnený ryhami (tab. IX: 17). Podobný črep je aj zo zberu.

Hnedý, miestami šedý okrajový črep z nádoby s kalichovite roztvoreným ústím (tab. IX: 10).

Črep zdobený dvoma súbežnými ryhami a nechom vtláčanými jamkami, vonkajší povlak je červenavohnedý, vnútorný tmavošedý, zbrázdnený jemnými ryhami; zo zberu.

*Kamenných štiepaných nástrojov* našlo sa v mohyle iba niekoľko:

Diskovitý, bielo patinovaný rohovcový ústup paleolitickej pôvodu; max. dĺžka 3,2 cm (tab. IX: 9); zo zberu.

Plochý ústup zo zelenkavošedej opuky (?) so šikmou retušou pozdĺž vykrojenej hrany; dĺžka 5,6 cm; z povrchovej vrstvy.

Ostrý lichobežníkový odštup z kremeňa krémovej farby; max. dĺžka 2 cm; z hlbky 70 cm pod vrcholom násypu.

Zelenkavošedý odštup z pazúrika; dĺžka 2,9 cm (tab. IX: 11); z hlbky 95 cm pod najvyšším bodom mohyly.

Obsidiánové jadro; max. hrúbka 4 cm (tab. IX: 12); z hlbky 157 cm pod vrcholom mohyly.

Zelenkavošedý odštup kremeňa z hlbky 185 cm pod vrcholom mohyly.

Lichobežníkový pazúrikový nástroj s hnedou a žltkastou patinou, so znakmi retuše na dlhších hranach; max. dĺžka 3,5 cm, šírka 3,2 cm, hrúbka 0,5 cm (tab. IX: 15). Nástroj ležal vo vrstve čistej hliny v hlbke 157 cm pod najvyšším bodom mohyly, pod tenkou vrstvou uhlíkov (popoliska), na ktoré sa prišlo v hlbke 150 cm na rozhraní juhozápadného a juhovýchodného úseku mohyly.

Mohyla 6 možno považovať alebo za symbolickú s výrami zapálenými na mieste pred jej stavbou a počas stavby v súvisie s nejakým pochrebým zvykmi, alebo za mohylový násyp zbudovaný na mieste opustených ohnišiek v súvisie s nejakým neznámym kultom.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 25/1940.

**M o h y l a 9.** Tento nízky, rozľahalý, slabo badateľný násyp dvíhal sa na kulminačnom bode Blatného vrchu medzi kótu 392 a domom M. Kožiaka. Južnú treťinu vyvýšeniny pretína dnešná lesná cesta a severnou okrajovou časťou násypu viedol zárez bývalej lesnej cesty. Mohyla bola na okraji lesa na rúbanisku a pasienku, kde bola kedysi oráčina. Pozemok patrí M. Kožiakoví (býv. majiteľ J. Hudák).

Mohylová vyvýšenina mala priemer 12,60–12,75 m a bola vysoká asi 60 cm. Vrstva násypu skladala sa zo žltej hliny premiešanej so štrkmi, siahala do hlbky 72–75 cm pod najvyšším bodom mohyly a spočívala na ilovitej vrstve, pod ktorou v hlbke 85 cm pod vrcholom vyvýšeniny začínala sa vrstva zvetraného pieskovca a štrku. Priestor mohyly bol preskúmaný medzi spomenutými cestami na ploche 7 × 8 m. Pôvodný povrch terénu pod násypom sa nezistil.

V násype našiel sa len uhlík a pazúrikové škrabadlo a pod ním v úrovni povrchu okolitého terénu zistilo sa žiarovisko, na dvoch miestach zhluk uhlíkov, pazúrikový hrot a čepel.

Žiarovisko v severovýchodnej časti mohyly bolo 170 cm dlhé a 110 cm široké, v strede do červena prepálené. V jeho 3–10 cm hrubej vrstve, ale hlavne v jej povrchovej časti nachádzali sa roztratené zlomky kalcinovaných kostí. Podľa niektorých z nich možno pripustiť, že na mieste spoplnili dospelého jedinca. Vo vrstve žiaroviska našli sa okrem zvýškov kostí len stopy uhlíkov.

#### *Opis nálezov:*

Úzke, slabo klenuté čepeľovité škrabadlo so zaoblenými koncami, na spodku ploché, na vrchu hranato vypuklé, v priereze približne päťholníkové, dookola súvisle kolme

retušované, z černavohnedého nadbužského rohovca; dĺžka 5,4 cm, šírka 1,55 cm, hrúbka 8,8 cm (obr. 57: 1, tab. IX: 3). Patrí k najkrajším exemplárom kremenných výrobkov z východoslovenských mohyl.

Trojboký hrotitý vrchol čepele zo škvŕnitého švieciechovského zelenavohnedého rohovca so stopami retuše na jednej hrane; dĺžka 4,9 cm, šírka 1,35 cm, hrúbka 0,95 cm (tab. IX: 4).

Plochá, listovitá, v priereze lichobežníková čepeľ z tma-vohnedého nadbužského rohovca s kolmou retušou na hranci; dĺžka 6,9 cm, šírka 2,65 cm, hrúbka 0,7 cm (tab. IX: 5).

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 75/1949.

#### Nepreskúmané mohyly v Kurime

Veľká rozorávaná mohyla západne od kóty 392 na Blatnom vrchu, pri lesnej ceste na roli M. Čepičaka; priemer ca 20 m, výška približne 1,5 m (tab. IV: 5).

Neporušená mohyla na Blatnom vrchu východne od kóty 392 pri mohyle 6, nedaleko od cesty v hustom lese (býv. majiteľa J. Uhrin a J. Chrobáka); priemer 15–16 m, výška asi 1 m.

#### Okruská, okres Bardejov

Na hrebeni vrchu Stavenec, ktorý je pokračovaním Blatného vrchu (Kožany, Kurima), asi v katastri obce Okrušá, 580 krokov na juhovýchod od kóty 416 zistil sa nízky rozfahany mohylový násyp neurčitého obrysu a podobná mohyla s priemerom ca 12 m, ktorej stred je približne 20 krokov vzdialenosť od stredobodu prvej mohyly.

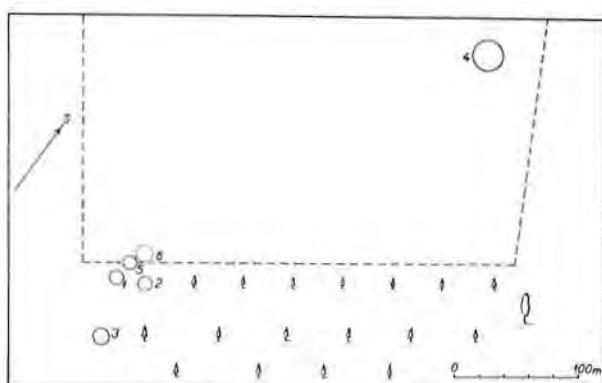
#### Šapinec, okres Bardejov

V katastri obce zistilo sa deväť mohyl. Autora upozornili na ne robotníci pri výskume mohýl v susednom kožianskom a kurímskom chotári. Tahajú sa v smere S–J na vyvýšenie severozápadne od obce a južne od kóty 337. Päť mohýl tvorilo skupinu, rozprestierajúcu sa sčasti na pasienku (mohyla 1–3), sčasti na oráčine (mohyla 5 a 6 na býv. roli J. Mihalova a M. Gordu). Od tejto skupiny mohýl na severovýchod dvíhal sa veľký osamelý rozoraný násyp mohyly 4 (na býv. roli J. Popíka; obr. 15) a od nej južne zistili sa stopy dvoch úplne rozoraných mohýl 7 a 8 (na býv. roli J. Gnala a M. Paraniča). Mohyla 9 nachádza sa v severozápadnom rohu lesa na úpätí vrchu Stavenec medzi kótami 337 a 268, blízko cesty Kožany–Šapinec; je nízka, rozfahana, slabo znateľná. Autor preskúmal roku 1940 násypy mohýl 1–3 a roku 1949 veľkú osamelú rozoranú mohyly 4, ako aj mohyly 5 – jednu z dvoch rozoraných mohýl v susedstve prvých troch. Mohylník v Šapinci úzko nadvázuje na mohyly nad Kožanmi a Kurimou, z ktorých jedna – mohyla 7 – navŕšená na kóte 337, patrila zemepisne už k mohylám v Šapinci.<sup>12</sup>

Mohyla 1 mala priemer približne 12 m a výšku 1,2 m (tab. II: 1). Severná polovica mohyly bola za prvej svetovej vojny porušená zákopom. Na mohyle bol krovitý porast. Žltá hlina násypu nebataditeľne splývala s ilovitou vrstvou celiny. Pôvodný povrch terénu pod násypom neboli znateľný, podľa nálezov dalo sa predpokladať, že prebiehal v hĺbke 140–150 cm pod vrcholom násypu, teda o 20–30 cm nižšie ako dnešný povrch okolitej zeme. Mohyla bola preskúmaná v celom rozsahu.

V násype mohyly do hľbky 150 cm prišlo sa na početné roztratené štiepané kamenné nástroje zo surovín rôzneho druhu (70 kusov) a črepky z rozličných nádob (približne 145 kusov); okrem toho našli sa v ňom zlomky prasla,

zlomok brúsenej kamennej sekery, ojedinelé uhlíky, v severnej polovici mohyly aj zhluky a pásy uhlíkov a napokon na 18 miestach zlomky a stopy kalcinovaných kostí. Pod násypom v strede mohyly odkryla sa jama so skrčenou kostrou. (Obr. 16.)



Obr. 15. Šapinec, okr. Bardejov. Rozmiestnenie mohýl na návrší.

*Opis dôležitých nálezov pre ich množstvo podávam len vo výbere (podľa postupu výkopu a v súede podľa pôvodného číslowania nálezov):*

Hlbka 0–20 cm (pod najvyšším bodom násypu):

1. Trojboký, tupo zahrotený ústep zo sivohnedého kremeňa; dĺžka 5,9 cm (tab. XII: 3).

3. Plochý hrotitý ústep z kremeňa krémovosivej farby, miestami s hniedastým odtieňom.

Hlbka 20–57 cm:

8. Okrajový črep z valcovitého hrdla nádoby s hrubými nepravidelnými vodorovnými ryhami, tenšia vrchná vrstva črepa má hniedú, spodná hrubšia čierohnedú farbu (tab. X: 12).

9. Jadrovitý odštep z belasivého rohovca; dĺžka 4 cm.

11. Črep z tenkostennej nádoby s vodorovnými liniami šnúrových odtlačkov, povlak hniedý, hrubšia vrstva črepa čierohnedá.

13. Jadrovitý ústep z belasivého rohovca; dĺžka 3,5 cm.

16. Okrajový črep z valcovitého hrdla nádoby s troma vodorovnými liniami šnúrových odtlačkov, pod ktorými je pás rytých lomeníc; tenšia vrchná vrstva črepa je jasno-hniedá, spodná je hrubšia, čierna a na povrchu vodorovne i šikmo slamovaná (tab. X: 5).

18. Červenožltý črep s povrchom slamovaným na obidvoch stranách (tab. X: 7).

23. Jadro z okrovosivej, červenohnedo pruhovanej miestnej suroviny; šírka 5,5 cm, hrúbka 3,1 cm.

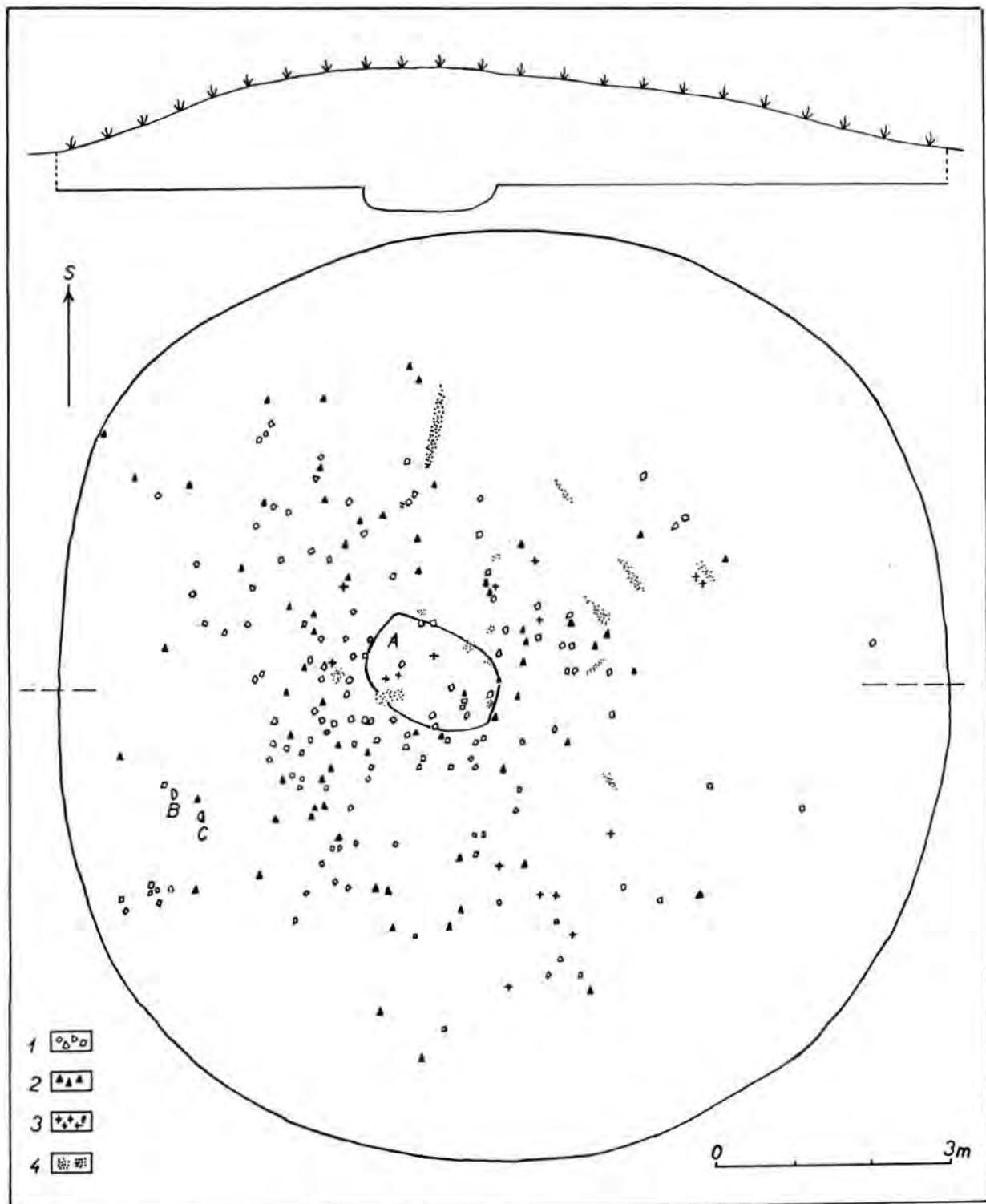
24. Červenkovožltý črep z tenkostennej nádoby, zdobenej jamkami.

Hlbka 65–78 cm:

35. Plochý zúbkovaný ústep tvaru písmena D z kremeňa krémovožltej farby; dĺžka 4,35 cm, šírka 3,6 cm (tab. XII: 16).

45. Masívny lichobežníkový ústep trojhľanného prierezu z vulkanického tufitu (?) jasnej okrovej farby, s retušou na ostrej hrane nástroja; dĺžka 4,8 cm (tab. XII: 18).

46. Okrajový črep z valcovitého hrdla nádoby, ktoré bolo slabo prehnuté, s vodorovnými liniami šnúrových odtlačkov, povlak hniedý, lom črepa čiernosivý (tab. X: 1).



Obr. 16. Šapinec, okr. Bardejov. Mohyla 1. 1 – črepy, 2 – štiepaná kamenná industria, 3 – kalcinované kosti, 4 – uhlíky; A – obrys hrobovej jamy, B, C – zlomky praslena.

49. Črep s riadkom jamôk medzi vodorovnými žliabkami, vrchná vrstva zlomku červenohnedá, spodná čiernošedá (tab. X: 9).

Hĺbka 80–109 cm:

53, 62. Dva okrajové črepy z nádoby s lievikovite roztvoreným ústím, z čiernošedej hliny, vonkajší hnedý povlak

jemne vodorovne ryhovaný, pod okrajom hrдla nádoby prebiehal rad jamôk (tab. X: 2, 8).

56. Črep hnedej farby s vodorovnými a zvislými liniami šnúrových odtlačkov, na vnútornej stene znaky slamovania (tab. X: 6).

61. Zlomok z tenkostennej nádoby, s riadkami po odtlač-

ku šnúry, povlak na obidvoch stranách je hnedý, hrubšia prostredná vrstva čepa čiernosivá (tab. X: 11).

65. Hnedý okrajový črep z nádoby s roztvoreným ústím, so stopami vodorovných rýh, hrubšia vrstva zlomku je čierna (tab. X: 3).

66. Čriepok z vrchnej časti nádoby s riadkom jamôk a hnedým povlakom, na lome čierny (tab. XI: 11).

67. Hnedožltý črep zo spodku nádoby s odsadeným dnom, s vodorovnými ryhami a jednou šikmou ryhou.

68. Črep z nádoby, ktorej ústie bolo najskôr lievikovite roztvorené, s plastickým, jamkami deleným pásmom; vrstva povlaku na zlomku je žltohnedá a hrubšia spodná vrstva čiernosivá (tab. XI: 1).

70. Okrajový črep z tenkostennej nádoby, ktorej hrdlo bolo mierne prehnuté, roztvorené a na okraji delené jamkami; na lome čiernosivý, povlak hnedý, na vnútornej stene zlomku nepravidelné ryhovanie.

79. Zlomok s vodorovnými líniemi odťačkov šnúry, vrchná vrstva čepa je žltohnedá, spodná čiernosivá, na vnútornom povrchu stopy slamovania (tab. XI: 10).

80. Plochý hrotitý ústup z belasivého rohovca so žltými páskami; dĺžka 4,6 cm.

87. Črep s vodorovnými ryhami a s riadkom jamôk, vrchná vrstva zlomku oranžovohnedá, spodná vrstva tmavosivá (tab. XI: 15).

91. Jadrovitý ústup z tmavošedého obsidiánu, slabo patinovaný; dĺžka 4,5 cm.

92. Podobný ústup z tmavošedého obsidiánu, slabo patinovaný; dĺžka 4 cm.

97. Črep s plastickými zúbkami medzi riadkami vpichov, pripomínajúcimi odťačky šnúry, vrchná vrstva zlomku hnedá, spodná čierna (tab. X: 4).

99. Lichobežníkový ústup z belavosivého chalcedónu s retušou na jednej hrane; dĺžka 3,65 cm (tab. XII: 11).

103. Črep z tenkostennej nádoby s vodorovnými a šikmými líniemi odťačkov šnúry a so zvislými dvojitými ryhami, vrchná vrstva zlomku je žltohnedá, spodná čiernohnedá, povrch nepravidelné slamovaný (tab. XI: 3).

105. Žltohnedý črep z tenkostennej nádoby s vodorovnými ryhami, pripomínajúcimi šnúrovú výzdobu (tab. XI: 8).

106. Črep z tenkostennej nádoby s hnedým povlakom, s lomenými líniemi odťačkov šnúry, spodná vrstva zlomku je čiernohnedá a na povrchu slamovaná (tab. XI: 16).

107. Okrajový zlomok z nádoby, ktorej valcovité, slabo prehnuté hrdlo bolo vodorovne zbrázdené ryhami, vonkajší povlak čepa je hnedý a jeho spodná vrstva čiernošedá (tab. XI: 2).

108. Okrajový črep z nádoby s lievikovite roztvoreným, na okraji jamkami deleným ústím; súvisi najskôr so zlomkami č. 53, 62 a 70.

117. Črep zo spodku tenkostennej nádoby, s jednou dvojito vodorovnou a viacerými šikmými líniemi odťačkov šnúry, vrchná vrstva zlomku oranžová, hrubšia spodná vrstva čiernosivá (tab. XI: 17).

121. Oválna obsidiánová čepieľka s matným povrhom; dĺžka 2,6 cm (tab. XII: 14).

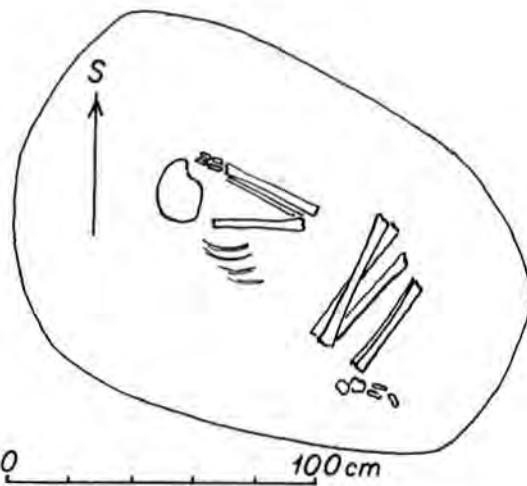
122. Zlomok brúsenej sekery zo šedého rohovca; dĺžka 3,5 cm.

125. Čepelovitý ústup z modrastošedého rohovca; dĺžka 3,5 cm.

127. Črep z tenkostennej nádoby s hnedým povlakom, s riadkami vpichov alebo odťačkov šnúry, hrubšia vrstva zlomku tmavošedá (tab. XI: 9).

128. Oválna, slabo vykrojená čepel z matného pruhovaného obsidiánu; dĺžka 4,6 cm (tab. XII: 8).

131. Fragment tenkostenného hrnca s lievikovite roztvoreným ústím a s červenohnedým povlakom, na lome čierny (tab. X: 13).



Obr. 17. Šapinec, okr. Bardejov. Kostrový hrob z mohyly 1.

132. Črep z tenkostennej nádoby s pásmom vodorovných riadkov odťačkov šnúry, ku ktorým sa pripája pásm podobných šikmých linii, s hnedým povlakom, spodná vrstva zlomku je čierna.

134. Žltohnedý črep so súbežnými riadkami odťačkov šnúry (tab. X: 10).

140. Črep s vodorovnými a šikmými riadkami odťačkov šnúry, vrchná vrstva zlomku je oranžovohnedá, spodná vrstva čiernosivá (tab. XI: 5).

142. Čepel trojhunného prierezu zo zelenavohnedého radiolaritu; dĺžka 4,9 cm (tab. XII: 4).

Hĺbka 109–130 cm:

149. Dno nádoby s plytkou kruhovitou priehlbou na spodku ( $\varnothing$  3,5 cm), hrubšia vrstva čepa je čiernosivá a vonkajší povlak sivohnedý;  $\varnothing$  dna 6,3 cm.

150. Torzo modrastobiele patinovanej pazúrikovej čepele lichobežníkového priezera, paleolitického pôvodu; dĺžka 3,4 cm (tab. XII: 6).

154. Hnedý črep z ústia nádoby, ktoré bolo mierne vyhnuté a zdobené riadkom šikmých zárezov a pásm vodorovných šnúrových odťačkov (tab. XI: 7).

155. Čepelovitý odštup z matného obsidiánu; dĺžka 3,75 cm (tab. XII: 7).

156. Hnedý črep z tenkostennej nádoby s lievikovitým ústím a pretláčaným okrajom (tab. XI: 13).

156. Hnedý črep so slamovaným povrhom.

158. Pazúriková čepel, na jednom boku opracovaná, do belasa patinovaná, paleolitického pôvodu; dĺžka 3,4 cm (tab. XII: 9).

167. Dva črepy s vodorovnými riadkami odťačkov šnúry, jeden z nich je z valcovitého hrdla nádoby; vrchná vrstva črepu je hnedá, spodná černavá (tab. XI: 6, 14).

168. Čepel trojuholníkového prierezu z červenofialového pruhovaného radiolaritu, dĺžka 7,1 cm (tab. XII: 1).

170. Hnedý okrajový črep z valcovitého, slabo prehnu-

tého hrdla nádoby s vodorovnými riadkami odtlačkov šnúry a so šikmými zárezmi.

171. Oranžovožltý a hnedý črep s liniami odtlačkov šnúry.

172, 177. Torzo dvojkužeľovitého praslena (z troch zlomkov); Ø 4,7 cm (tab. XI: 12).

186. Hrotitý čepelovitý, slabo do siva patinovaný úštep z obsidiánu; dĺžka 2,3 cm.

198. Plochý úštep z obsidiánu; dĺžka 3,8 cm.

199. Čepeľ z hnedého rohovca, bez stôp jemnejšieho opracovania; dĺžka 6,4 cm (tab. XII: 2).

201. Torzo pazúrikovej čepele lichobežníkového tvaru a prierezu s patinou krémovej, miestami modrastej farby, paleolitickej pôvodu; rozmery 2,3 × 2,5 cm (tab. XII: 12).

Hlbka 133–144 cm;

202. Matné obsidiánové jadro, max. šírka 4,1 cm (tab. XII: 13).

205. Obdlžníková čepeľ trojhodinového prierezu zo šedohnedého rohovca, bez stôp jemnejšieho opracovania; dĺžka 7 cm (tab. XII: 5).

206. Čepelovitý úštep zo šedohnedého radiolaritu; dĺžka 5,75 cm.

210. Slabo patinované obsidiánové jadro; max. šírka 4,6 cm (tab. XII: 17).

212. Obsidiánová čepielka s matnou šedastou patinou; dĺžka 2,4 cm (tab. XII: 10).

213. Obsidiánová čepielka s podobnou patinou, dĺžka 2,7 cm (tab. XII: 15).

224. Dva črepy z nádoby s roztvoreným ústím, zdobenej pod hrdlom plastickým, jamkami členeným páskom, vrchná vrstva zlomkov červenavohnedá, spodná čiernošedá (tab. XI: 4); zo zberu.

*Kostrový hrob.* Kontúra hrobovej jamy začínala sa črtou v hlbke 140–150 cm pod najvyšším bodom mohyly, teda v úrovni niekdajšieho povrchu terénu. Výplň jamy lišila sa svojou jemnou jasnožltou hlinou od okolitej ilovitej, pruhovanej celiny, do ktorej hrob vyhľbili. Jama mala nepravidelný oválny pôdorys, bola 173 cm dlhá, 122 cm široká a 24 cm hlboká. V jej zásype našli sa ojedinelé uhlíky, dva atypické črepy, drobný odštep kremeňa a zlomok kalcinovanej kosti. Na dne jamy ležala na lavom boku v silne skrčenej polohe kostra dospelého jedinca, situovaná hlavou na SZ, nohami na JV a tvárou obrátená na SV (obr. 17, tab. II: 2). Kostra bola bez príloh. Hrob pod mohylou je prvý nález kostrového hrobu v oblasti východoslovenských mohýl.

Mohyla 1 bola birituálna. V zásype sa zistili stopy žiarového hrobu a pod ním kostrový hrob; boli pravdepodobne súčasné. Po zasypaní jamy s nespáleným telom bol zbudovaný násyp, do ktorého pri navŕšovaní spolu so zvyškami nedohorených kostí kládli uhlíky, črepy, kamenné nástroje a odštepy, výnimočne položili doň aj zlomky praslena a zlomok brúsenej sekery. Pritom sa ojedinelé uhlíky, črepy a zlomok kalcinovanej kosti dostali aj do výplne kostrového hrobu. V zásype boli, súdiac podľa praslena, snáď kosti ženy. Či do jamy pod mohylou pochovali jej druha, je otázne.

Štiepaná kamenná industria použitá pri pohrebe pochádza zrejme z najbližšieho výrobného centra. Sú to čepele a čepelovité, hrotité, jadrovité i atypické odštepy a dve jadrá. Ani na jednom kuse nebudeť známky detailnejšieho opracovania alebo trvalejšieho používania. Ako surovina prevláda šedý nepriesvitný obsidián, okrem neho sú tu nástroje z rohovca, pazúrika, radiolaritu, chalcedónu, kremencu, opálu

a z neurčených druhov miestnych surovin. Niektoré patinované pazúrikové odštepy majú pravdepodobne paleolitickej pôvodu.

Črepy z mohyly sú z rozličných nádob, avšak len s veľkou výhradou možno pripustiť, že z nádob rituálne rozbítých. Nájdené zlomky svedčia o keramike vyrobenej z jemnej hliny, slabo vypálenej a prevažne tenkostennej. Vrchná vrstva črepu je hnedá, žltohnedá, oranžová alebo červenohnedá, spodná prevažne čiernošedá alebo černohnedá. Čo sa týka tvaru nádob, podľa zlomkov možno povedať len toľko, že mali častejšie roztvorené, lievikovité než valcovité hrdlo. Jeden črep svedčí o odsadenom dne. Okraj ústia nádob bol často členený jamkami. Vo výzdobe prevládajú pásy súbežných línií, a to častejšie robených odtlačaním šnúry ako rytím. Na niektorých črepoch sú aj jamky a zárezy. Výnimcočným prvkom výzdoby je aj plastický, jamkami delený pásek na podhrdlí niektorých nádob. Vonkajší povlak bol len výnimočne zbrázdnený nepravidelným ryhovaním, naproti tomu pomerne často sa zistilo slamovanie na vnútornnej stene črepu.

Priarastkové číslo nálezov ŠAÚ 47/1940.

Mohyla 2 nachádzala sa východne od predchádzajúcej, na okraji lesa. Mala priemer 10–11 m a bola vysoká 130 cm (tab. II: 5). Stredovú časť mohyly za I. svetovej vojny porušili zákopom dlhým 3,8 m a širokým 1,8 m. Výplň tohto zásahu sa dala sledovať do hlbky 130 cm pod vrcholom mohyly. Pôvodný povrch terénu pod hlineným násypom nebol znateľný. Podložie tvorila zelenkavosivá ilovitá vrstva. Násyp sa preskúmal skoro v celom rozsahu.

V násype od 50 do 135 cm pod jeho najvyšším bodom prichádzalo sa na roztreté črepy, ojedinelé uhlíky, odštepy i nástroje z hornin rôzneho druhu (obsidián, rohovec, pazúrik, kremenc). V juhozápadnom úseku mohyly, bližšie k jej okrajovej než stredovej časti, v hlbke 90 cm ležala rohovcová čepeľ (č. 18), blízko nej v hlbke 94 cm boli zvyšky kalcinovanej kosti a pri samom okraji násypu v hlbke 100 cm pod vrcholom kamenná sekera. V strede mohyly v hlbke 135 cm (na rozhraní násypu a podložia) bol pásek uhlíkov.

*Výber nálezov z mohyly 2:*

1. Zlomok z valcovitého hrdla nádoby s vodorovnými riadkami odtlačkov šnúry, vrstva črepa je čiernošedá a povlak hnedý, na vnútornej stene sú vodorovné žliabky (tab. XIII: 9).

4. Skupina črepu, z ktorých pozoruhodnejší je len okrajový zlomok nádoby so slabo roztvoreným ústím, zdobeným na okraji jamkami; vrstva črepa je na lome tmavošedá a povlak žltohnedý, na vnútornej stene zlomku sú vodorovné ryhy (tab. XIII: 8).

6. Črep s vodorovnými a zvislými riadkami odtlačkov šnúry, povlak na črepe je hnedý a jeho spodná vrstva čiernošedá (tab. XIII: 12).

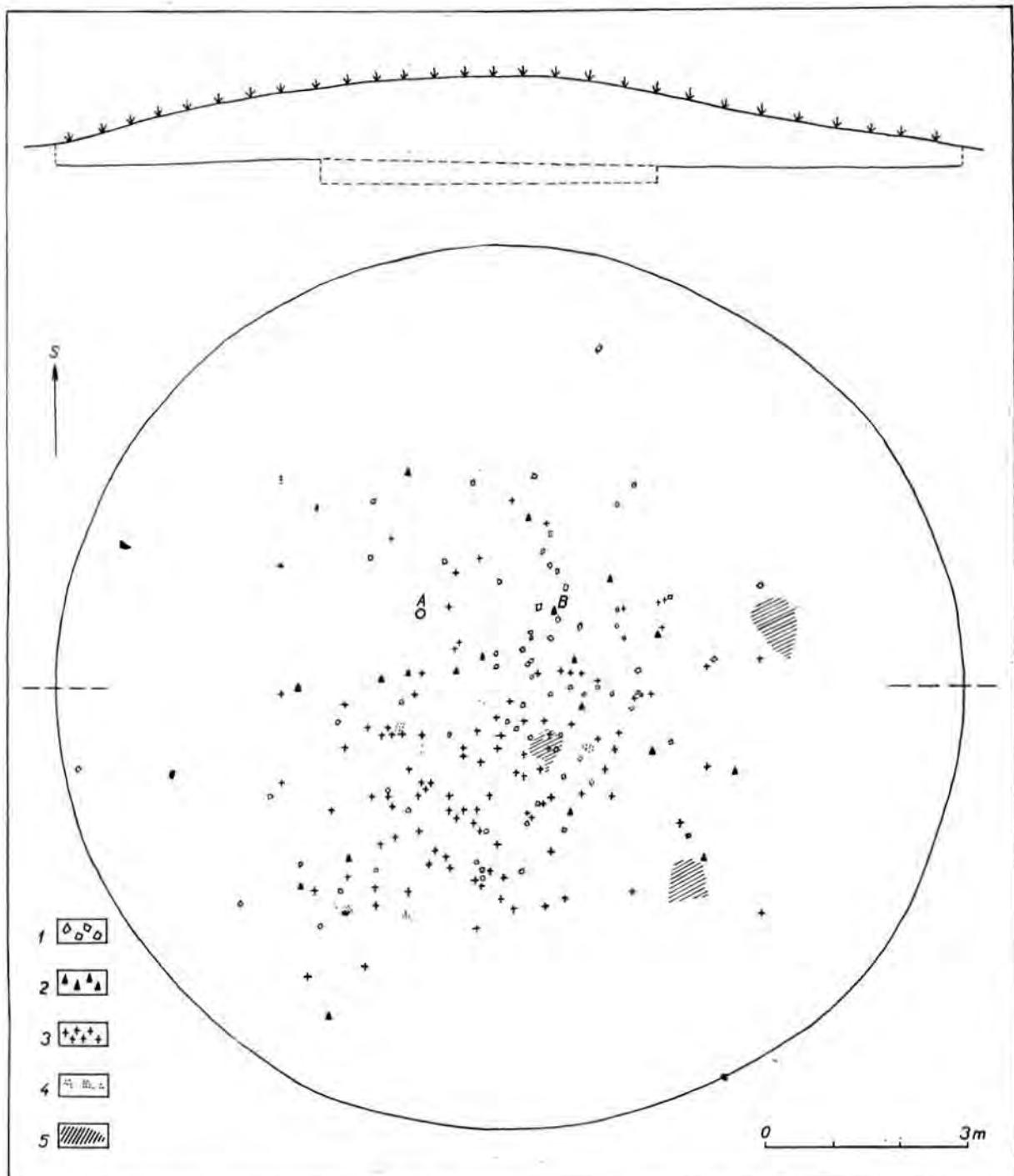
7. Črep s rytými lomenými liniami, podobnej farby ako predchádzajúci (tab. XIII: 16).

14. Zlomok nádoby so slabo dovnútra stiahnutým ústím a hrboľatým povrchom hnedej farby (tab. XIII: 10).

16. Črep s červenožltým slamovaným povlakom, nepravidelne zbrázdnený ryhami aj na vnútornej stene.

17. Zlomok nádoby s roztvoreným ústím, zdobený pozdĺž okraja šikmými zárezmi, povlak červenohnedý a hrubšia vrstva črepa tmavošedá.

18. Úzka listovitá čepeľ päťholníkového priečneho prierezu, z hnedošedého nadbužského rohovca, so súvislou okrajovou retušou, spodná strana nástroja je rovná; dĺžka 6,5 cm, max. šírka 1,9 cm, hrúbka 0,7 cm (obr. 57: 2, tab. XIII:



Obr. 18. Sapinec, okr. Bardejov. Mohyla 3. 1 – črepy, 2 – kamenné odštepy, 3 – kalcinované kosti, 4 – uhliky, 5 – fialovočervená hlina; A – džbánok, B – obsidiánová čepeľ.

1); patrí k najpozoruhodnejším nálezom nástrojov z východoslovenských mohýl.

19. Okrajový črep z nádoby s nízkym valcovitým hrdlom, s vodorovnými riadkami odťačkov šnúry, povlak je hnedy, spodná vrstva črepa čierna (tab. XIII: 5).

20. Lichobežníkové torzo čepele lichobežníkového prierezu z hnedého, snáď nadbužského rohovca s drobnou retušou na dvoch hranach; dĺžka 2,6 cm, šírka 2,3 cm, hrúbka 0,7 cm (tab. XIII: 3).

25. Žltohnedý, bielo patinovaný drobný odštep rohovca; dĺžka 2 cm (tab. XIII: 2).

27. Črep z hrubostennej nádoby s vodorovným vývalkom, po bokoch ktorého je výzdoba pozostávajúca z rytých lomeníc, povlak je žltohnedý, vrstva črepa tmavošedá (tab. XIII: 11).

29. Lichobežníková sekerka z jahkého vulkanického tufitu bledookrovnej farby, má rovnomerne pribŕusené oblúkovité ostrie, zaoblené tylo a slabo vyznačené boky, priečny prierez

sekerky je oválny; dĺžka 8,1 cm, max. šírka 4,4 cm a max. hrúbka 2,1 cm (obr. 57: 11, tab. XIII: 13).

32. Hnedý črep s vodorovnými riadkami odtlačkov šnúry, na lome tmavošedý (tab. XIII: 15).

33. Čepeľovitý ústup z červenohnedého kremencu (tab. XIII: 6).

42. Hrotitý, bielo patinovaný odštep trojhranného prierezu z hnedého pazúrika; dĺžka 2 cm (tab. XIII: 4).

44. Zlomky červenožltého črepa s jamkami a rytými lomenicami.

48. Hranolovité jadro z čiernošedého pruhovaného obsidiánu s matnou patinou; dĺžka 3,5 cm (tab. XIII: 7).

52. Črep s hnedým povlakom a vodorovnými riadkami odtlačkov šnúry, na lome červenohnedý (tab. XIII: 14).

V mohyle 2, súdiac podľa jediného zlomku kalcinovanej kosti, ide snáď o žiarový ríšus. Črepy, uhlíky a nástroje ležali v násype bez zvláštneho poriadku. Črepy sú z nádob zhotovených z jemnej hliny, slabo vypálených, prevažne hnedej farby, hrubšia spodná vrstva črepu je väčšinou tmavá. Jeden zlomok svedčí o nádobe so zúženým ústím, iný je z nádoby s roztvoreným ústím a niektoré ďalšie z nádob s rovným hrdlom. Z výzobných prvkov častejšie sú linie odtlačkov šnúry než ryté lomenice. Na niektorých črepoch bolo stopy slamočania. Z nástrojov sa vynímajú sekerky z nápadne ťahkej horniny a listovitá čepeľ z nadbužského rohovca.

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 48/1940.

Mohyla 3 dvihala sa južne od prvých dvoch mohýl na pasienku pri samom okraji lesa. bola neporušená, mala priemer približne 14 m a výšku 1,2 m. Pôvodný povrch terénu pod násypom neboli znateľný, podložie tvorila tvrdá flovitá vrstva. Mohyla bola preskúmaná v celom rozsahu. (Obr. 18.)

Nálezy rozptýlené v násype siahali do hĺbky 160 cm pod jeho najvyšším bodom; väčšina bola v stredovej časti mohily. Zistili sa tu zlomky nádob, džbánok, odštepy a nástroje z hornin rôzneho druhu (rohovec, pazúrik, obsidián, opál), uhlíky a zvyšky nedohorených kostí. Značne skriedovatene zvyšky a stopy kalcinovaných kostí vyskytli sa na 112 miestach. Hlina v úrovni povrchu okolitého terénu bola na troch miestach sfarbená do fialovočervena, sotva tu však išlo o stopy ohniska.

*Opis (výber) nálezov z mohyle 3:*

Hlbka 0–90 cm:

1. Hrotitý, slabo patinovaný odštep nepriesvitného obsidiánu; dĺžka 3,8 cm (tab. XIV: 9).

2. Hnedý oválny odštep radiolaritu; dĺžka 3,2 cm.

3. Plochý ústup tvaru písmena D zo šedého kremencu; dĺžka 4,6 cm (tab. XIV: 10).

8. Žltohnedý džbánok s prehnutým hrdlom, gufovým telom, pásikovým uchom a vyhraneným dnom, zhotovený z jemnej hliny, rekonštruovaný; výška 8,5 cm, Ø ústia 7,2 cm, max. Ø 7,5 cm, Ø dna 3,6 cm (obr. 55). Pod črepmi nádobky a v okolí našli sa uhlíky.

10. Listovitá obsidiánová čepeľ s retušovanými hranami; dĺžka 4,75 cm, šírka 2,4 cm (obr. 57: 9, tab. XIV: 11).

15. Profilovaná nôžka z hnedej nádoby s drsným povrchom, zhotovenou z piesočnej hliny; Ø dna nôžky 4,3 cm (tab. XIV: 4).

19. Črep s pásmom podlhovastých vpichov (jamôk), vrstva črepa pod hnedým povlakom je čiernošedá.

31. Okrajový črep z nádoby, ktorá mala lievikovitý ústie, zdobené pásmom rytých lomeníc.

33. Škrabádlo s retušovaným oblúkovitým ostrím z tmavo-hnedého (nadbužského?) rohovca; dĺžka 2,75 cm, šírka 2,1 cm (tab. XIV: 3).

38. Okrajový črep z nádoby s kalichovitým ústím, ktoré bolo zdobené vodorovnými pásmi rytých lomeníc a samotná hrana ústia pravdepodobne jamkami, vrstva črepa pod žltohnedým povlakom je tmavohnedá (tab. XIV: 14).

Hlbka 95–110 cm:

43. Zlomok pazúrikovej, bielo a modro patinovanej čepele s drobnou retušou na hrane; dĺžka 1,5 cm.

45. Črep na vonkajšom povrchu slabo slamočaný a na spodku výrazne zbrázený žliabkami, vrstva črepa pod červenohnedým povlakom je čiernohnedá.

46, 71. Dva hnedé okrajové črepy z nádoby s kalichovitým ústím, zdobeným pásmom rytých lomeníc, podhrdlie nádoby bolo zdobené jamkami a vnútorná stena zbrázená vodorovným slamočaním (tab. XIV: 1). Porov. črep č. 124.

55. Tehlovočervený okrajový črep z nádoby, ktorej ústie, zdobené rytými lomenicami, bolo najskôr kalichovite roztvorené (tab. XIV: 2).

65, 67, 77, 78, 80, 82, 86, 94–96, 109. Zlomky hnedej tenkostennej nádoby s hladkým povrhom, zhotovenej z jemnej hliny, vo výzdobe striedali sa pásy podlhovastých, najskôr drievkom vtláčaných jamôk s liniami odtlačkov šnúry, vnútorný povrch nádoby bol nepravidelne vodorovne slamočaný (tab. XIV: 13).

87. Bledohnedý odštep, azda zlomok brúsenej sekerky z vulkanického tufitu (?).

Hlbka 110–135 cm:

111–113, 115–119, 121, 123, 136, 139, 140, 153, 167, 191, 197, 198. Ďalšie zlomky už spomenutej hnedej tenkostennej nádoby, zdobenej pásmi podlhovastých jamôk a riadkami šnúrových odtlačkov (tab. XIV: 5, 7, 12).

124. Okrajový črep z nádoby s kalichovitým ústím, zdobeným pásmom rytých lomeníc, na tmavošedej vrstve črepa sú stopy hnedého povlaku; súvisí so zlomkami č. 46, 71.

138. Trojhranný odštep kremeňa okrovnej farby; dĺžka 3,5 cm.

Hlbka 160 cm:

Črep súvisiaci so zlomkami nádoby, zdobenej pásmi podlhovastých jamôk a liniami šnúrových odtlačkov (tab. XIV: 6).

Mohyla 3 bola žiarová. Svedčili o tom početné zlomky kalcinovaných kostí v násype. Telo bolo spoplnené niekde mimo priestor mohily. Z nálezov štiepanej industrie pozoruhodnejšia je obsidiánová čepeľ a rohovcové škrabádlo, ostatné sú atypické, bez stôp opracovania alebo používania. Črepy sú z krehkých, slabo vypálených nádob prevažne hnedej, žltohnedej a červenožltej farby. Džbánok v zlomkoch, nájdený blízko stredobodu mohily v hĺbke 65 cm, ktorý sa podarilo rekonštruovať, vložili do násypu asi v celosti. Niektoré nádoby mali kalichovite roztvorené ústie, zdobené vodorovným pásmom alebo pásmi rytých lomeníc. Osobitne sa vynímajú plná profilovaná nôžka nádoby. Najpočetnejšie sú zlomky tenkostennej hnedej nádoby, zdobenej striedavo pásmi podlhovastých vkolovaných jamôk a liniami odtlačkov šnúry; táto výzdoba siahala až k odsadenému dnu nádoby. Ide o časť nádoby rozbitej snáď zámerne v súvisie s pochrebňami zvykmi. Vnútorná stena nádob bola niekedy zbrázená ryhami. Len výnimocne našiel sa črep so stopami slamočania na vonkajšom povrchu.

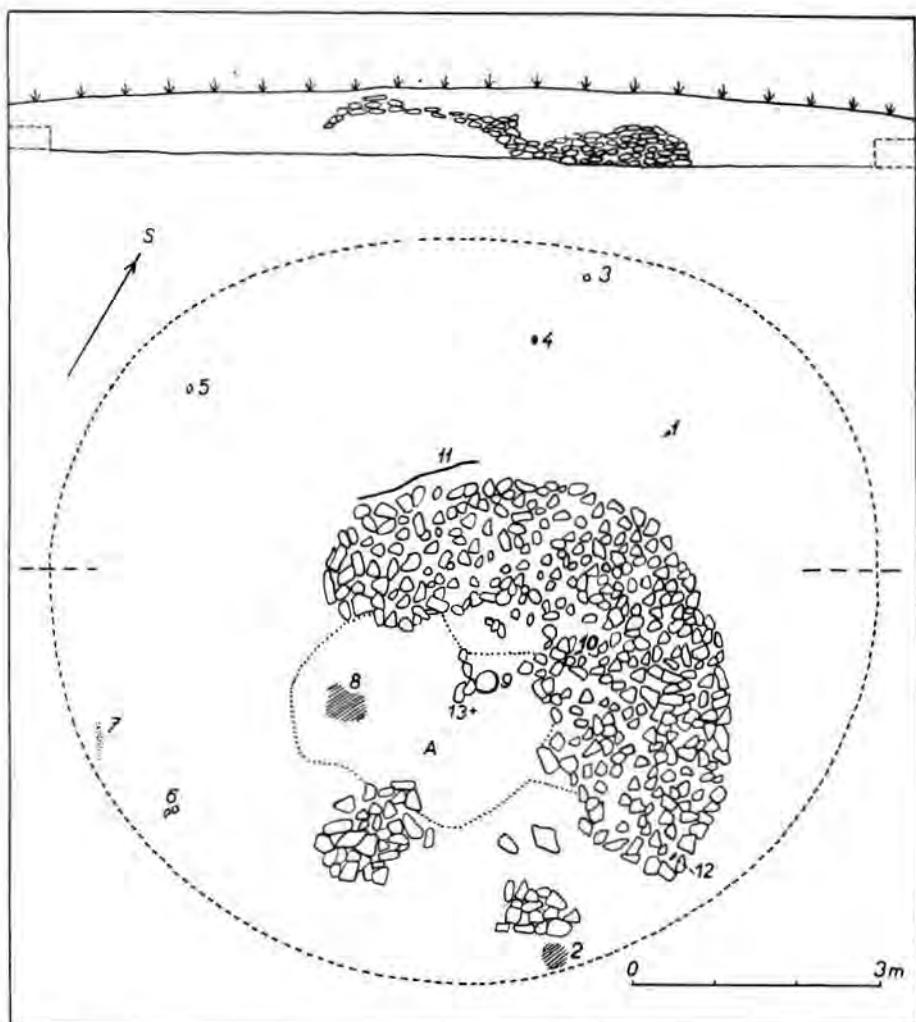
Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 49/1940.

Mohyla 4 mala sice veľmi nezreteľný pôdorys, zato jej silueta bola už zdaleka – najmä od cesty Kožany –

Šapinec — dobre viditeľná (tab. II: 3). Dvihala sa na okraji miernej vyvýšeniny, ktorá sa na juh a na východ od mohyly zvažovala smerom k ceste. Zvyšok tohto oraním značne rozťahaného násypu mal priemer asi 20 m a bol vysoký približne 80 cm. Mohyla mala kamennú konštrukciu,

štrukcie našiel sa len plochý kotúčovitý pieskovec (opracovaný?); Ø 13,5 cm, hrúbka 2,6 cm (tab. XV: 4).

Stopy ohňa mimo priestoru ohraničenou kamennou konštrukciou našli sa na troch miestach. Bola to vrstvička do červena sfarbenej hliny s uhlíkmi na ploche s priemerom



Obr. 19. Šapinec, okr. Bardejov. Preskúmaná časť veľkej rozoranej mohyly 4. 1, 4 — kamenné odštupy; 2, 8 — do červena prepálená vrstva hliny; 3, 5, 6 — črepy; 7 — uhlíky; 9 — zvyšky ľudskej lebky; 10, 12 — zlomky kostí; 11 — pásiak zuhoľnateneho dreva; 13 — kalcinovaná kost; A — tenká tmavá vrstva na pôvodnom povrchu terénu.

preto sa vyvýšenina zachovala i napriek dlhorčnému rozorávaniu miesta. Stredová časť mohyly bola preskúmaná na ploche s priemerom 10 m (obr. 19).

Konštrukciu mohyly tvoril neuzávretý veniec kameňov s priemerom 5,75 m, skladajúci sa z veľkého oblúkovitého bloku na severnej a z dvoch menších hál kameňov na južnej strane. Išlo o ploché, zväčša zvetrané pieskovce, mnohé z nich boli lomové, iné zasa oblé. Kamene ležali husto nad sebou a vedľa seba. V severnom bloku kopili sa v 4–5 vrstvách, tvoriac hromadu vysokú najviac 50 cm. Najvyšší bod tohto bloku kameňov začínal sa v hĺbke 10 cm a najspodnejší bol 1 m pod povrchom násypu (tab. II: 4).

Inventár preskúmanej stredovej časti vyvýšeniny pozostáva iba zo siedmich črepov a z troch rohovcových odštupov. V násype boli aj ojedinelé uhlíky. Medzi kameňmi kon-

ca 30 cm, odkrytá juhovýchodne od najvyššieho bodu mohyly v hĺbke 57 cm pod týmto bodom (poloha 2), ďalej pásiak uhlíkov, ktorý sa černel v úrovni okolitej zeme juhozápadne od najvyššieho bodu mohyly (poloha 7) a tenký, 1,5 m dlhý pás zuhoľnateneho dreva, odkrytý tiež na úrovni povrchu okolitého terénu severozápadne od vrcholu násypu (poloha 11).

Medzi západným okrajom oblúka hlavného bloku kameňov a hromadou kameňov v južnej polovici, 2 m na juhozápad od vrcholného bodu násypu, v hĺbke 80 cm pod týmto bodom (teda v úrovni pôvodného povrchu terénu pod násypom) zistila sa 2–4 cm hrubá vrstva ohniska na ploche 40 × 50 cm; zem tu bola červená, miestami červenohnedá (poloha 8). Okolie ohniska bolo sfarbené na väčšom priesstre do šeda, miestami do čierna, akoby jemným uholínym

prachom; tmavá, 1–3 cm hrubá vrstvička bola stopou alebo pôvodného povrchu, alebo väčšieho ohniska (poloha A).

*Hrob.* V strede hlavného oblúka kamennej konštrukcie, 1,5 m na juhovýchod od centra mohyly, v hlbke 80 cm pod jej vrcholom (teda na pôvodnej úrovni terénu), na spomenutej tenkej tmavej vrstve spočívali chatréne zvyšky lebky (poloha 9). Podarilo sa z nej zachrániť len zlomok sánky a korunku Zubov, ktoré svedčili o hrobe dospelého jedinca. Tvar pochovaného, ako sa dalo predpokladať podľa polohy sánky, bola obrátená na juh. Na stopy po ostatných častiach kostry sa neprišlo. Azda z jej dolných končatín pochádza zlomok nespálenej kosti, nájdený na úrovni terénu pod veľkým blokom kameňov, 1 m na SSV od zvyškov lebky (poloha 10). Ďalší zlomok nespálenej (Iudskej?) kosti našiel sa až pod juhovýchodným koncom veľkého bloku kameňov (poloha 12). Kalcinovaná košf (Iudská?, lebčná?) našla sa 35 cm od lebky (poloha 13).

#### *Opis pozoruhodnejších nálezov z mohyle 4:*

Hrotitý čepelovitý úštep z rohovca krémovej farby bez znakov detailnejšieho opracovania; rozmer 4,3 × 2,7 × 1,4 cm (tab. XV: 2); z polohy 1.

Črep z hrubostennej nádoby s červenohnedou vrchnou a s černohnedou spodnou vrstvou; z polohy 3.

Plochý atypický úštep z rohovca krémovej farby bez stôp opracovania; rozmer 5,75 × 4,85 × 1,3 cm (tab. XV: 3); z polohy 4.

Tmavohnedý zlomok z hrdla nádoby, ktoré bolo lievikovite roztvorené a pozdĺž okraja zdobené šikmými zárezmi (tab. XV: 5); z polohy 5.

Zlomok z valcovitého hrdla nádoby, zdobeného pozdĺž okraja páskom zvislých rýh a odtiaľ dolu vodorovnými riadkami odtlačkov šnúry; vrchná vrstva črepa je žltohnedá, spodná tmavošedá, vnútorný povrch bol zbrázdený vodorovným ryhovaním (tab. XV: 6); z polohy 6.

Črep z vrchnej časti nádoby, ktoré hrdlo mäkkoo splývalo s vydutím; pod hrdlom bol pás slabo značených nepravidelných vodorovných rýh; vrstva povlaku je bledohnedá, hrubšia vrstva črepa tmavošedá (tab. XV: 1); z polohy 6.

Násyp mohyly 4 je zatiaľ prvý násyp s kamennou konštrukciou a hrob pod násypom prvý nález kostrového hrobu na úrovni pôvodného povrchu okolitého terénu v oblasti východoslovenských mohýl. Podľa tohto hrobu a nálezu zlomku kalcinovanej kosti možno mohylu s výhradou označiť za birituálnu. Stopy ohňa a ohnisk okolo hrobu súviseli zrejmé s pochrebňimi zvykmi, podobne ako opisané črepy a kamenné odštupy v násype.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 73/1949.

Mohyla 5 patrila k skupine prvých troch mohýl v Šapinci. Bola vzdialenosť 350 m na juhozápad od mohyly 4. Severozápadná polovica mohyly bola už úplne rozoraná, druhá polovica dvíhala sa na pasienku a jej okrajovú časť pretínała lesná cesta. Mohyla mala priemer asi 8 m a bola vysoká približne 50–60 cm. Preskúmal sa jej zvyšok medzi lesnou cestou a roľou J. Mihalova a M. Gordu. Pôvodný povrch terénu pod hlineným násypom sa nedal zistieť. Vrstva celiny začínala sa v hlbke 67 cm pod vrcholom mohyly.

Násyp bol bez nálezov a pod ním v úrovni okolitej zeme v hlbke 50–73 cm pod jeho najvyšším bodom prišlo sa len na ojedinelé uhlíky, črepy a kamenné odštupy. V strede mohyly v hlbke 50 cm našiel sa zlomok kalcinovanej kosti. Malé ohnisko vo východnej časti mohyly v hlbke 59–66 cm pod najvyšším bodom násypu zaberalo plochu 50 × 60 cm; jeho vrstva bola miestami sfarbená do červena, najviac 7 cm hrubá, premiešaná s ojedinelými uhlíkmi.

Podľa nálezu zlomku kalcinovanej kosti možno s výhradou pripustiť, že mohyla súvisela s pochrebom jedinca spoločeného mimo priestoru jej násypu.

#### *Opis pozoruhodnejších nálezov z mohyly 5:*

Črep z valcovitého, slabo prehnutého hrdla nádoby so stopami vodorovných riadkov odtlačkov šnúry, na tmavohnedej vrstve črepa je bledohnedý povlak (tab. XV: 9).

Hnedozlty okrajový črep z nádoby so slabo vytiahnutým a lievikovite roztvoreným ústím, zdobený plastickým, jankami členeným páskom; hrubšia vrstva črepa je čierna, na jeho vnútornom povrchu badať stopy po vodorovnom slamovaní (tab. XV: 11).

Okrajový črep s hnedým povlakom z nádoby s kalichovitým ústím, na lome čierny (tab. XV: 12).

Žltohnedý črep s vodorovnými ryhami (najskôr z hrdla nádoby), hrubšia vrstva črepa je čierna.

Tmavohnedý okrajový črep z nádoby s kalichovitým ústím.

Tmavosedy okrajový črep z valcovitého hrdla nádoby s dvoma riadkami odtlačkov šnúry, vrchná vrstva zlomku je korodovaná (tab. XV: 8).

Opisané zlomky aj atypické črepy z mohyly sú zo slabo vypálených nádob zhotovených z jemnej hliny.

Plochý atypický úštep z neurčenej suroviny okrovej farby s ružovým odtieňom; šírka 3,2 cm (tab. XV: 7).

Hnedý jadrovitý odštup z rohovca; dĺžka 3,8 cm.

Plochý atypický úštep z neurčenej suroviny krémovej farby s šedastým odtieňom; dĺžka 4,5 cm (tab. XV: 10).

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 74/1949.

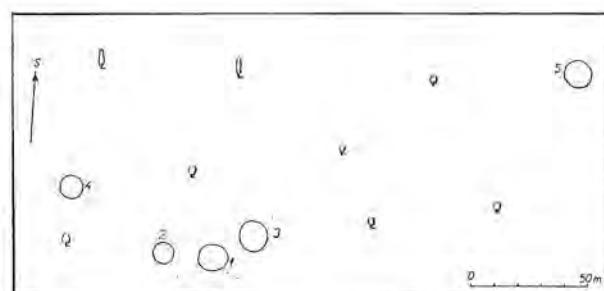
#### *Štefurov – Šapinec, okres Bardejov*

Na vrchu Košariská (kóta 378) na rozhraní katastrov uvedených obcí zistil autor na upozornenie J. Ivanka neporušenú mohylu.<sup>13</sup>

#### *Radoma, okres Bardejov*

Na mohylové násypy v katastri tejto obce upozornil autora A. Rajnič. Rozložené boli oblúkovo na úpäti južného svahu vrchu Stavenec východne od Šapinca. Päť tam zistených mohýl (obr. 20) je pokračovaním a zakončením reťaze mohýl na hrebeni Stavenca a Blatného vrchu na hraniciach katastrof obcí Kožany, Kurima a Okruhlé. Tri mohyly tvorili skupinu; preskúmal ich roku 1941 býv. Štátny archeologický ústav. Ostatné dve mohyly dvíhali sa osamele, jedna na SZ, druhá na SV od skupiny preskúmaných mohýl. Nálezisko je na pasienku na okraji lesa.<sup>14</sup>

Mohyla 1. Jej neporušený, z hliny zbudovaný násyp mal priemer 11,2–12,7 m a bol vysoký 105–115 cm (tab.



Obr. 20. Radoma, okr. Bardejov. Rozmiestnenie mohýl na úpäti vrchu Stavenec.

II: 6). Preskúmal sa z najväčej časti. Nálezy neboli iba v násype, ale pokračovali až do hlbky 170 cm pod najvyšším bodom mohyly, teda siahali až do tvrdej ilovitej vrstvy podložia, v ktorej sa však vôbec neukazovali stopy zásypu nejakej priehlbiny (hrobovej jamy).

V násype a vo vrstve pod ním našli sa ojedinelé črepy, odštepy (z rohočca, radiolaritu a neurčenej suroviny), uhlíky, na niekoľkých miestach aj zhluky uhlíkov a menšie popoliská. K nálezom druži sa aj tretí kameň z okrajovej časti juhozápadného úseku mohyly v hlbke 115 cm pod vrcholom násypu, teda približne na pôvodnej úrovni. Pri skupine črepov v severozápadnom úseku mohyly, v hlbke 18–20 cm pod úrovňou dnešného okolitého terénu, našlo sa niekoľko uhlíkov a zlomok kalcinovanej kosti. O 28 cm hlbšie v tom istom úseku mohyly zistili sa vo vrstve podložia škvry hnedej a červenej hliny premiešanej s uhlíkmi a ojedinelými črepmi. (Obr. 21.)

Najdôležitejším nálezom bolo žiarovisko odkryté v juhozápadnom úseku mohyly. Pozostávalo z hnedej, 8–10 cm hrubej vrstvy, premiešanej s kalcinovanými zlomkami kosti, uhlíkmi, črepmi a zlomkami tehloviny. Vrstva bola 20–30 cm pod dnešnou úrovňou okolitéj zeme. Stredná, do červena prepálená časť žiaroviska bola 140 cm dlhá a najviac 75 cm široká, dlhšou osou situovaná v smere S–J. Možno s veľkou pravdepodobnosťou pripustiť, že to bolo miesto, kde mŕtveho spálili. Zvyšky spopoleneného tela ostali vo vrstve žiaroviska. (Obr. 22.)

Črepy sú väčšinou atypické, zo slabo vypálených a prevažne tenkostenných nádob zhotovených z jemnej hliny. Iba na niekoľkých zlomkoch je výzdoba; našli sa hlavne vo vrstve žiaroviska. Opísan len pozoruhodnejšie zlomky s ornamentom:

Bledohnedý fragment s vettistou výzdobou z dvoch riadkov podlhovastých, priečne k sebe umiestených jamôk; vonkajší povlak na črepe je jemne nepravidelne slamaný, vnútorný povrch zbrázený vodorovnými ryhami (tab. XVI: 1).

Zlomok podobnej farby a s podobnou výzdobou, na vnútornej strane sú jemné šikmé ryhy (tab. XVI: 4).

Hnedý črep s vodorovným páskom ostrých šikmých rýh.

Hnedý črep s vodorovným pásmom hrubších šikmých rýh (tab. XVI: 2).

Bledohnedý črep zo spodku nádoby so slabo odsadeným dnom, zdobený vodorovnými pásmi podlhovastých, k sebe priečne stavaných a hranatým náčiním vtláčaných (vokolovaných) jamôk (tab. XVI: 17). Nádoba, z ktorej pochádza, bola – súdiac podľa zlomku – zdobená až ku dnu pásmi opisaného ornamentu. Z podobne zdobených nádob sú z mohyly ešte dva zlomky, jeden šestastohnedý a druhý hnedý.

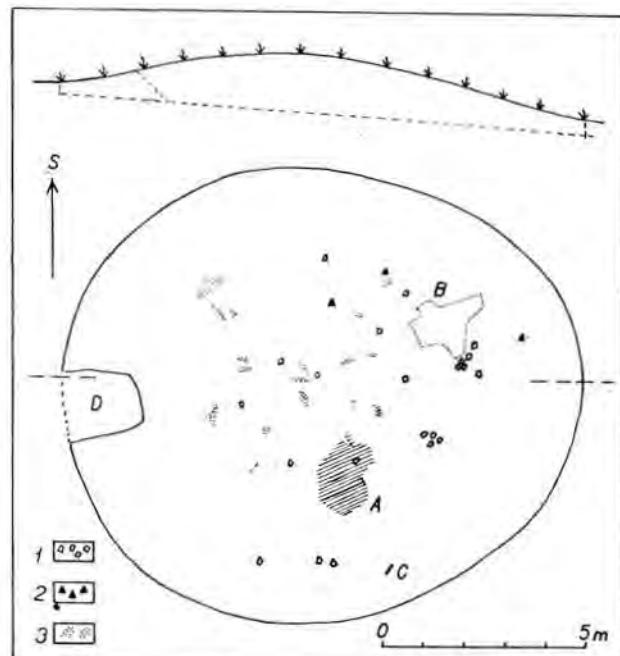
Zo štyroch nájdených kameniných odštepov jeden je z tmavohnedého rohočca, ďalší, hrotitý, z modrošedého rohočca, tretí z červenohnedého radiolaritu a ostatný, lichobežníkového tvaru, zo šedého rohočca (tab. XVI: 3).

Podlhovastý trecf nástroj štvorhranného prierezu je z hnedého pieskovca; dĺžka 15,7 cm, max. šírka 3,6 cm, hrúbka 2,7 cm (obr. 23).

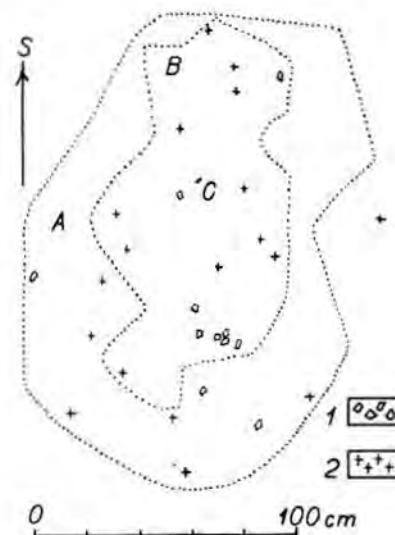
Priastkové číslo nálezov ŠAÚ 30/1941.

Mohyla 2 mala priemer 9,3–9,5 m a bola vysoká približne 65 cm. Na západnej a východnej strane splývala nezreteľne s terénom. Hlinený násyp nachádzal sa na miernom svahu, tvrdá vrstva podložia bola ilovitá.

Početné črepy sústredovali sa v južnej polovici mohyly a siahali do hlbky 1 m pod najvyšším bodom násypu. Okrem nich prišlo sa v strede mohyly v hlbke 80 cm, teda už pod dnešnou úrovňou povrchu okolitého terénu, na torzo trachy-



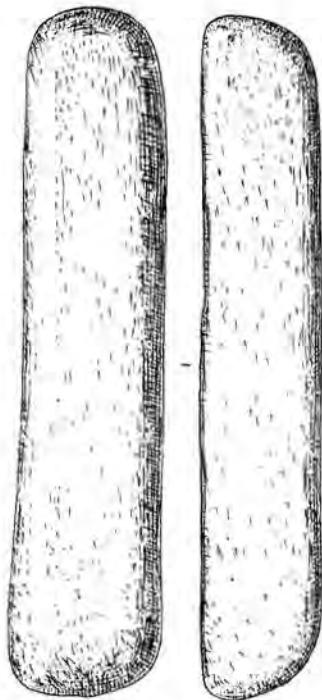
Obr. 21. Radoma, okr. Bardejov. Mohyla 1. 1 – črepy, 2 – štiepaná kamenná industria, 3 – uhlíky; A – žiarovisko, B – škvry hnedej a do červena sfarbenej hliny s uhlíkmi a ojedinelými črepmi, C – kamenná oslička, D – pre mohutný strom neprekopaná časť násypu.



Obr. 22. Radoma, okr. Bardejov. Mohyla 1, žiarovisko. 1 – črepy, 2 – kalcinované kosti a ich stopy; A – vrstva hnedej hliny, B – vrstva do červena preplálenej hliny, C – zlomok neohorenej kosti.

tového žarnova a na guľovitý trecf kameň. V severnej polovici mohyly na štyroch miestach (tiež pod úrovňou okolitéj zeme) zistili sa kusy zuhodeného dreva a v juhozápadnom úseku mohyly na dvoch miestach do červena a fialovočervena sfarbenej hliny, azda pozostatok ohnisk. Stopy hrobu sa nezistili.

Crepes z mohyly sú atypické, pochádzajú z veľmi slabo vypálených nádob červenkavožltej alebo červenkavohnedej farby. Pozoruhodnejší je len črep z hnedej hrubostennej nádoby s lievkovitou roztvoreným profilovaným ústím (tab. XVI: 5).



Obr. 23. Radoma, okr. Bardejov. Mohyla 1. Kamenná oslička.

Poloválna zachovaná časť spomenutého žarnova je rovná, najviac 20,6 cm široká, 19,5 cm dlhá a 6 cm hrubá. Gufovity treći kameň sa nezachoval.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 31/1941.

Mohyla 3 mala v priemere 12,6–13,5 m, bola vysoká 125–140 cm, neporušená. Preskúmala sa z najväčšej časti. Tvrdá vrstva celiny pod hlineným násypom bola ilovitá. V mohyle sa našiel zlomok kamennej sekery, štyri kamenné odštupy (rohovec, krištál a neurčená surovina), na niekoľkých miestach skupiny črepov, na dvoch miestach zhluk uhlíkov a okrem toho aj žiarovisko. Najviac nálezov zistilo sa v severnej polovici mohyly na úrovni dnešného povrchu okolitej zeme, samotný násyp bol skoro bez nálezov. (Obr. 24.)

Žiarovisko bolo v severovýchodnom úseku blízko stredu mohyly v hĺbke 130 cm pod vrcholom násypu, teda na pôvodnej úrovni terénu. Malo približne štvorcový pôdorys a bolo 1,2 m široké. V povrchovej časti tehlovočervenej vrstvy žiaroviska našli sa črepky, ojedinelé uhlíky a veľmi drobné zlomky kalcinovaných kostí, podľa ktorých možno pripustiť, že na mieste spoplnili mladého jedinca.

#### Keramický materiál:

Vo vrstve žiaroviska boli atypické črepky oranžovej farby a zlomky hnedej tenkostennej nádoby, ktorá mala slabé prehnuté hrdlo a povrch obojstranne jemne vodorovne slamovery.

Väčšina črepov nájdených východne od žiaroviska je z tenkostennej, slabo vypálenej nádoby hnedej, miestami červenohnedej farby, ktorej celý povrch zdobili vodorovne

pásy lomenic, zostavených zo žliabkov vtláčaných najskôr drevkom; hrdlo bolo slabo prehnuté a vnútorný povrch nádoby vodorovne slamovery (tab. XVI: 7–9, 16, 19). Na rozličných miestach v blízkosti žiaroviska našli sa aj atypické červenkavožltej črepky a atypické zlomky z hnedej, tenkostennej nezdobenej nádoby.

Medzi črepmi odkrytými na západ a severozápad od žiaroviska boli ďalšie zlomky spomenutej nádoby zdobenej lomenicami, so slamovery vnútorným povrhom (tab. XVI: 6, 14) a okrem nich aj črepky z hnedej nezdobenej nádoby. Výnimco nešli sa severozápadne od žiaroviska aj dva hnedé zlomky s riadkami odtačkov šnúry (tab. XVI: 13).

#### Kamenné výrobky:

Torzo šedohnedej, slabo patinovanej čepele z rohovca; dĺžka 2,7 cm, šírka 1,7 cm (tab. XVI: 18).

Plochý hrotitý ústup s vrubom z krištáľa; dĺžka 3,7 cm (tab. XVI: 11).

Zlomok sekery (?) zo zelenkavožletej bridlice alebo tufitu; dĺžka 3,9 cm (tab. XVI: 15).

Plochý atypický ústup z tufitu (?) okrovej farby; dĺžka 3,7 cm (tab. XVI: 12).

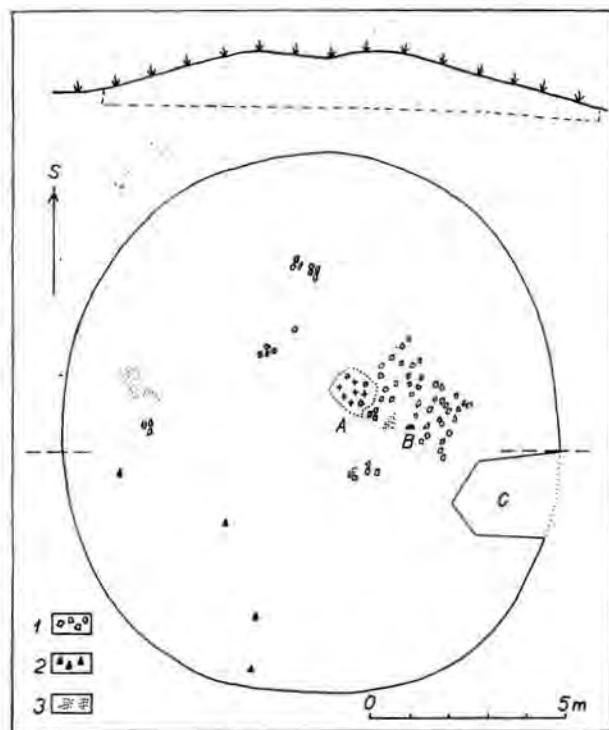
Tmavohnedý, miestami bielo patinovaný jadrovitý odštup rohovca; šírka 2,3 cm (tab. XVI: 10).

Mohyla 3 bola nepochybne žiarová; mŕtveho, ktorému ju zbudovali, spoplnili na mieste mohyly.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 33/1941.

#### Kučín, okres Bardejov

Na skupiny mohýl v katastri obce upozornil autora J. Duplinský. Rozprestierajú sa juhovýchodne od obce na hor-



Obr. 24. Radoma, okr. Bardejov. Mohyla 3. 1 – črepky, 2 – kamenné odštupy, 3 – uhlíky; A – vrstva žiaroviska s ojedinelými zlomkami kalcinovaných kostí, črepmi a uhlíkmi, B – zlomok kamennej sekery, C – nepreskúmaná časť násypu (stál na nej mohutný strom.)

skom hrebeni (tab. III: 1) medzi vrchmi Buče a Stavenec, Kožianskou horou a Marhanským lesom. Prvá skupina mohyl (dva násypy) bola na južnom konci (kóta 365), druhá (osem násypov, obr. 25) na severnom okraji Kučínskej lúky a tretia skupina (dva násypy) v lese Za pašeky, približne 90 krokov južne od prvej skupiny mohyl. Mohyly sa fahali v rade. Na ich treťu skupinu bezprostredne nadvázuje dlhý rad mohyl v susednom marhanskom katastri. Na kučínskom nálezisku autor roku 1945 a 1946 otvoril deväť mohyl, teda väčšinu tamoxjich mohylových násypov.<sup>15</sup>

#### I. skupina mohyl

Mohyla 1 bola neporušená, mala v priemere 12,5–13,8 m a bola vysoká 85 cm (tab. III: 2). Preskúmala sa v celom rozsahu. Na prvej nálezy prišlo sa v hlbke 45–50 cm, najspodnejšie boli v hlbke 110 cm od vrcholu mohily. Pôvodný povrch terénu pod násypom neboli znateľný, súdiac však podľa najspodnejších náleziev, prebiehal približne 15 cm pod úrovňou dnešného povrchu okolitého terénu. V hlbke 100 cm od vrcholu mohily žltá hliná násypu sa strácal a prichádzalo sa na ilovitú vrstvu celiny zelenkavej a hnedej farby. (Obr. 26.)

Nálezy boli nepravidelne rozptýlené a pozostávali z črepov, nádoby, dvoch praslenov a štiepaných kamenných nástrojov. Uhlíky v násype a na jeho dne tvorili na niekoľkých miestach menšie zhluky. Stopy väčšieho ohniška zistili sa len severovýchodne od stredobodu mohily; črtali sa na pôvodnej úrovni terénu (v hlbke 100–107 cm) ako nesúvislá vrstva uhlíkov na ploche 80 × 90 cm. Na žiarový ritus poukazujú – možno s výhradou pripustiť – stopy kalcinovaných kostí v strede násypu v hlbke 95 cm. Súdiac podľa praslenov, mohylu zdobovali snáď osobe ženského pohlavia. Výnimočným nálezzom bola nádoba (v zlomkoch) 2,6 m na juhozápad od stredobodu mohily, v hlbke 105 cm od jej vrcholu. Črepy z mohily (33 kusov), skoro bez výnimky atypické, sú z krehkých, veľmi slabo vypálených, z jemnej hliny zhotovených nádob červenavohnedej, červenožltej a hnedej farby; hrubšia spodná vrstva črepov je černavá. Kamenné odštupy (8 kusov) sú bez zjavnejších známok opracovania.

#### Opis pozoruhodnejších náleziev z mohyle 1:

Žltohnedá, z jemnej hliny zhotovená tenkostenná pohárovitá nádoba s výrazne prehnutou vrchnou časťou a s úzkym, nôžkovite odsadeným dnom, vonkajší povrch je hrbofáty, na šestastom vnútornom povrchu bafat miestami stopy slamo-vaní; hrdlo je zdobené tromi riadkami šikmých rýh, tvořiacich pás zvislých lomeníc; nádoba je zlepovaná a spolovice doplnená; výška 14,1 cm, Ø ústia 13,3 cm, max. Ø 14,4 cm, Ø dna 6,4 cm (obr. 54: 10, tab. XVII: 5).

Bledohnedý črep s podlhovastými jamkami (tab. XVII: 1).

Zlomok žltohnedého, uprostred zosilneného praslena (tab. XVII: 3).

Žltohnedý kužeľovitý praslen, Ø 5,8 cm (tab. XVII: 6, 6a).

Väčší kus zelenkavošedého kremence s pôvodným hladkým povrchom na jednej strane; dĺžka 7,8 cm.

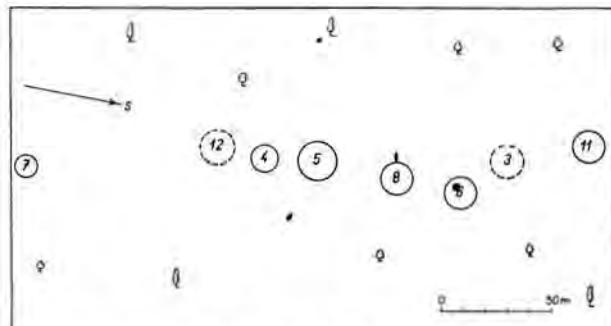
Bledohnedá jazykovitá čepel z vulkanického tufitu; dĺžka 5,5 cm (tab. XVII: 7).

Zelenkavošedý bazálny úštep z kremence; dĺžka 4,4 cm (tab. XVII: 4).

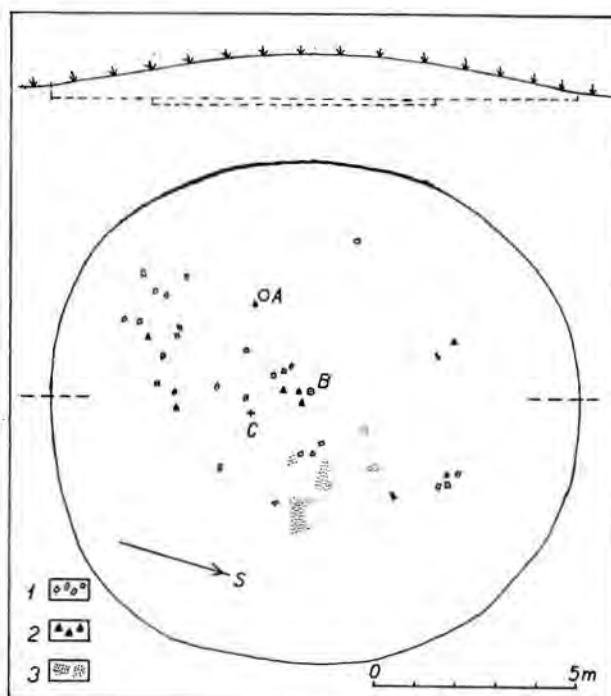
Zelenkavosivá plochá čepel z radiolaritu s plošnou retušou na jednej strane (tab. XVII: 2).

Priastkové číslo nálezu ŠAÚ 3/1945.

Mohyla 2 mala priemer 11,6–12,8 m, bola vysoká



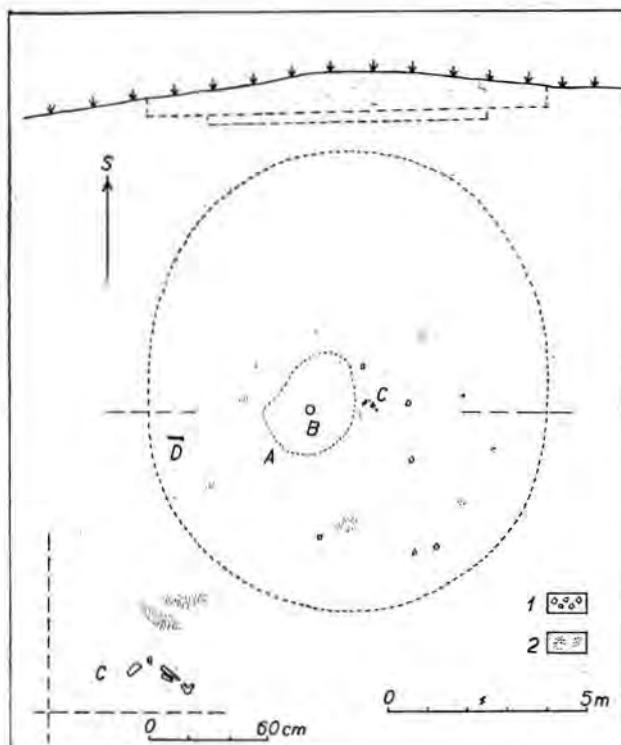
Obr. 25. Kučín, okr. Bardejov. Severná skupina mohyl na Kučínskej lúke (na hrebeni vrchu).



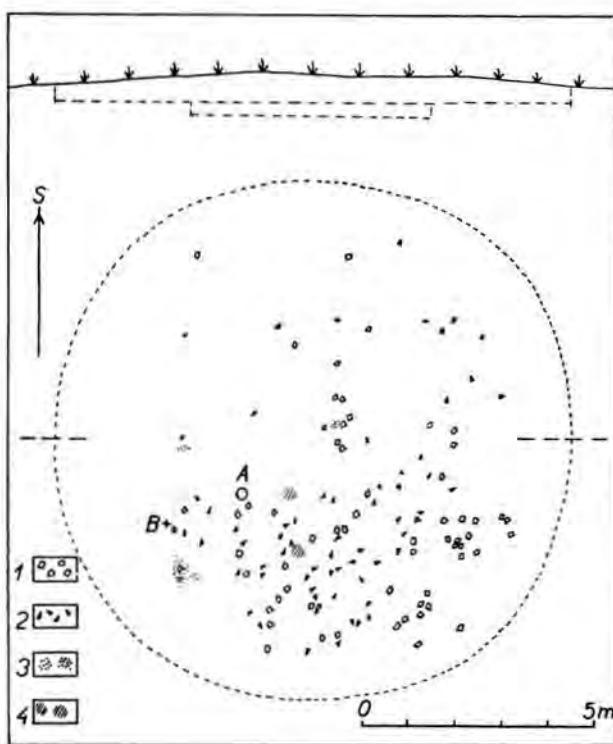
Obr. 26. Kučín, okr. Bardejov. Mohyla 1. 1 – črepy, 2 – kamenné odštupy, 3 – uhlíky; A – nádoba, B – praslen, C – stopy kalcinovaných kostí.

80 cm, neporušená. Prebádala sa skoro v celom rozsahu. Násyp zo žltej hliny spočíval na zelenkavohnedej tvrdej ilovitej vrstve celiny. Pôvodný povrch terénu pod násypom sa nedal zistiť. Nálezy boli skoro bez výnimky vo východnej polovici mohily. Sú to ojedinelé atypické črepy (17 kusov), odštup rohovca, dva prasleny, zlomky nádobky, podložka žarnova, zlomok kalcinovanej kosti a ojedinelé uhlíky. Nádobka a prasleny sa našli v strede mohily na úrovni povrchu okolitého terénu. Na tom istom mieste, avšak trochu vyššie, zistili sa aj spomenutý žarnov a kalcinovaná kostička. Slabé stopy ohňa (hniezdo uhlíkov) črtali sa len na severovýchod od stredobodu mohily v hlbke 98 cm od vrcholu násypu.

Mohylu zdobovali azda osobe ženského pohlavia (prasleny, žarnov). Nálež kalcinovanej kostičky je náznakom žiarového ritu. Atypické črepy sú z veľmi krehkých, slabo vypálených nádob červenožltej a hnedej farby. Nádobka bola vložená do mohily najskôr celá; nepodarilo sa ju zrekonštruovať.



Obr. 27. Kučín, okr. Bardejov. Mohyla 3, preskúmaná časť. 1 — črepky, 2 — uhlíky; A — vrstva ohniska s uhlíkmi, miestami sfarbená do červena, B — džbán na vrstve ohniska, C — súbor kamenných nástrojov, D — kus zuhoľnatého dreva.



Obr. 28. Kučín, okr. Bardejov. Preskúmaná časť úplne rozťahannej mohyly 6. 1 — črepky, 2 — kamenné odštepy, 3 — uhlíky, 4 — škvŕny červenej hliny; A — nádoba, B — kalcinovaná košť (?).

#### Opis pozoruhodnejších nálezov z mohyle 2:

Šedo patinovaný trojuholníkový odštep rohovca; dĺžka 2,8 cm.

Lichobežníková podložka žarnova z trachytu, na jednej strane vyhladená, dĺžka 19,4 cm, šírka 11,2 cm, hrúbka 4,5 cm (tab. XVII: 9).

Zlomky žltohnedej nádobky s nizkym, slabo prehnutým hrdlom a hladkým povrchom, zhotovenej z jemnej hliny a slabo vypálenej;  $\varnothing$  dna 3,4 cm.

Plochý žltohnedý praslen oválneho prierezu, zdobený na jednej strane jamkami;  $\varnothing$  5,6 cm, hrúbka 1,6 cm (tab. XVII: 10).

Dvojkužeľovitý praslen oranžovej, miestami bledohnedej farby;  $\varnothing$  6,3 cm, hrúbka 2,9 cm (tab. XVII: 8, 8a).

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 4/1945.

#### II. skupina mohyly

Mohyla 3 bola oraním značne rozťahaná, s nezreteľným obrysom; teraz je na jej mieste pasienok. Vyvýsenina mala priemer 18,1—19,5 m a bola vysoká približne 100—110 cm. Pôvodný násyp bol zrejme omnoho menší a vyšší. Preskúmala sa jeho stredová časť na ploche s priemerom 11,5 m. Hlinený násyp spočíval na tvrdej ilovitej vrstve. Čo do obsahu patrí mohyla k najpozoruhodnejším v okruhu východoslovenských mohýl.

V násype boli len ojedinelé drobné atypické črepy (6 kusov) a uhlíky, kde-to aj zhluky uhlíkov a na jednom mieste kus zuhoľnatého dreva. V strede mohyly v hlbke 67 cm od jej vrcholu prišlo sa na súbor kamenných nástrojov: nožík, dláto, dve sekery a torzo sekeromlatu. Severovýchodne od nástrojov boli v hlini nepatrné stopy ohňa. Druhým pozoruhodným nálezom uprostred mohyly bolo veľké ohnisko, ktorého prvé stopy začínali sa v hlbke 70 cm od jej vrcholu. Najväčšiu rozlohu ( $2 \times 2,8$  m) dosahovala táto oválna paňteba v hlbke 110—120 cm pod vrcholom násypu, teda na úrovni okolitého terénu. Jej vrstva bola miestami sfarbená do červena. V prostredku ohniska ležali zlomky džbána. Pozoruhodné je, že v odkrytej časti násypu sa nepríšlo na stopy hrobu. (Obr. 27.)

#### Opis nálezov z mohyly 3:

Plochá lichobežníková sekera z okrovošedého rohovca s vyhranenými bokmi a rovnomerne vybrúseným oblúkovitým ostrim, sformovaná brúsením, prevažne však otlačom, plošnou retušou; dĺžka 8,75 cm, rozpätie ostria 4,7 cm, šírka v tyle 2,8 cm, max. hrúbka 1,6 cm (obr. 57: 8, tab. XVIII: 1).

Dlhý dlátovitý nástroj pozdižne kopytovitého, priečne štvorhranného prierezu, z tufitu okrovej farby, na povrchu má čierny povlak, tylový koniec nástroja je trochu poškodený; dĺžka 12,85 cm, šírka ostria 1,1 cm, max. hrúbka 2,3 cm, šírka v tyle 2,6 cm (obr. 57: 13, tab. XVIII: 2).

Lichobežníková sekera z tmavohnedého pazúrika s vyhranenými bokmi a súmerne vybrúseným ostrím, tylo a boky má sformované plošnou retušou a otlačom, širšie strany sekery sú vybrúsené; dĺžka 6,3 cm, max. šírka 2,8 cm, max. hrúbka 1,6 cm (tab. XVIII: 6).

Torzo čakana s valcovitým obuchom, zo zelenosivej bridlice (?); dĺžka torza 5,35 cm, max. šírka 5,5 cm (obr. 57: 6, tab. XVIII: 5).

Obsidiánová čepieľka trojhranného prierezu s retušovaným ostrím; dĺžka 2,95 cm, šírka 1,3 cm (tab. XVIII: 3).

Tenkostenný džbán s vajcovitým telom, valcovitým hrdlom a pásiakovým uchom, zvonku hnedy, vnútri čiernosivý, povrch má hladký; rytia výzdoba skladá sa z troch úzkych vodorovných pásov dvojitých linii, z ktorých každý je vy-

plnený riadkom vpichov, ďalej zo šrafováných trojuholníkov pripájajúcich sa k pásiom s vpichmi a z dvoch zvázkov zvislých linií, lemovaných z oboch strán šrafoványmi trojuholníkmi; nádoba je zlepovaná; výška 18,6 cm, Ø ústia 10,3 cm, max. Ø 18,2 cm, Ø dna 6 cm (obr. 54: 5, tab. XVIII: 4).

**Mohyla 4.** Slabo znateľná vyvýšenina tohto oraním rozfahaného násypu mala oválny pôdorys s nezreteľným obrysom, bola približne 16,4 m dlhá, 13,6 m široká a 60–70 cm vysoká. Jej jadro bolo preskúmané na priestore s priemerom 8 m. Pôvodný povrch terénu pod hlineným násypom sa nedal zistieť.

Nálezy bolí rozptýlené prevažne v spodnej časti násypu a na jeho dne. Našli sa tu početné črepy, nádobka v zlomkoch, torzo praslena, dve sekery a kamenné odštupy. V násype sa zistili aj ojedinelé uhlíky a na samom jeho dne stopy malej pařeby a väčšieho ohniska, ktorého vrstva bola 3–5 cm hrubá, do červena sfarbená a zaberala plochu  $1,5 \times 2,5$  m. Ohnisko sa odkrylo v juhovýchodnom úseku mohyly, malo oválny pôdorys a dlhšou osou bolo situované v smere SSV–JJZ. Jeho okraj bol 2,6 m vzdialenosť od stredobodu mohyly. Vo vrstve ohniska boli črepy, ojedinelé uhlíky, stopy kalcinovaných kostí a odštep tufitu. Najhlbšie ležali v mohyle črepy a kamenné odštupy, nájdené tesne pod vrstvou ohniska, ich nálezy siahali na tomto mieste do hĺbky 83 cm pod najvyšším bodom násypu. Väčšina črepov a kamenných odštepor koncentrovala sa na priestore západne od spomenutého ohniska, založeného na úrovni okolitého terénu. Povrch ohniska bol v hĺbke 65 cm od vrcholu násypu. Nádobka a dve kamenné sekery — najpozoruhodnejšie pamiatky z mohyly — našli sa tiež na úrovni okolitého terénu, avšak v juhovýchodnom úseku mohyly. Ohnisko možno podľa stôp kalcinovaných kostí s určitou výhradou označiť ako žiarovisko, teda miesto, kde spoplnili zomrelého.

Črepy sú bez výnimky atypické, z krehkých, slabo vypálených nádob žltohnedej a červenohnedej farby. Na vonkajšom i vnútornom povrchu viacerých zlomkov sú ryhy po slamovaní (tab. XIX: 3, 8, 11). Väčšina kamenných odštepor (32 zlomkov) je z ľahkého tufitu okrovnej farby, sú to bez výnimky odpadky akoby z nejakej výrobne brúsených kamenných nástrojov. Odštupy z tvrdších hornín (obsidián, pazúrik, radiolarit) sú zastúpené len ojedinele. Či mohylu zbudovali nad popolom osoby ženského pohlavia, ako by to naznačoval nález zlomku praslena, alebo či ide o mohylu výrobcu kamenných nástrojov, na čo by zasa poukazovali sekery a početné kamenné odštupy, ostáva otvorenou otázkou.

#### Opis pozoruhodnejších nálezov z mohyly 4:

Zlomok obsidiálovej čepele; dĺžka 2 cm (tab. XIX: 4).

Pazúrikové jadro s jasnožltou patinou; dĺžka 3,65 cm, (tab. XIX: 2).

Plochý bledohnedý ústup z radiolaritu s jemnou retušou na jednej hrane, dĺžka 4 cm (tab. XIX: 10).

Kus hnedej radiolaritovej suroviny; dĺžka 9,6 cm (tab. XIX: 6).

Úzka, lichobežníková, skoro obdĺžniková sekera z ľahkého tufitu so slabo vyhranenými bokmi a zaobleným tylom, značne zvetraná; dĺžka 8,8 cm, max. šírka 3,5 cm, max. hrúbka 2,5 cm (tab. XIX: 1).

Obdĺžniková sekera z hnadosivého tufitu (?) s vyhranenými bokmi, nerovným tylom a oblúkovitým ostrím; dĺžka 6,5 cm, max. šírka 4,4 cm, max. hrúbka 2,35 cm (obr. 57: 12, tab. XIX: 5).

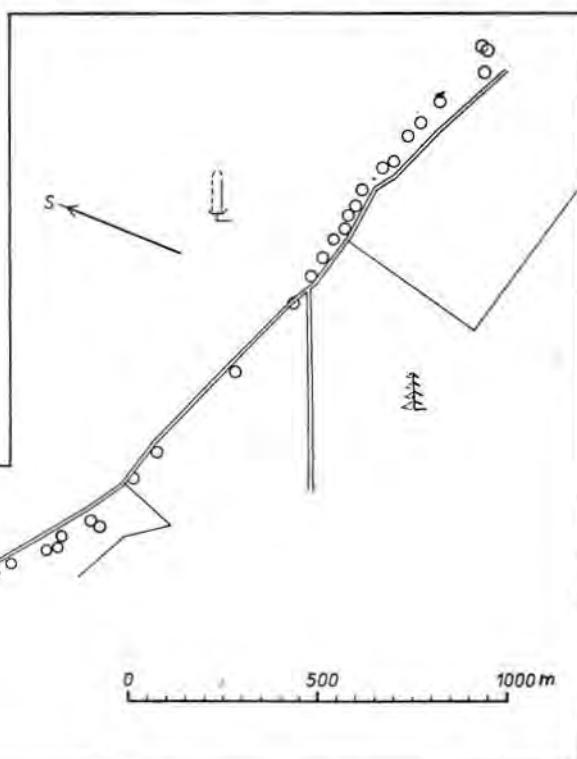
Polovica praslena oválneho prierezu; Ø 4,7 cm (tab. XIX: 7).

Dvojkónická amforka s hladkým povrhom hnedej, miestami červenohnedej farby, hrdlo má mierne roztvorené a dno na jednej strane odsadené; zhotovená z jemnej hliny, zlepovaná a doplnovaná; výška 6,9 cm, Ø ústia 6,8 cm, max. Ø 8,9 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 54: 3, tab. XIX: 9).

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 6/1945.

**Mohyla 5.** Tento rozoraný hlinený násyp mal v priemere približne 13,3–14,9 m a bol ca 70–80 cm vysoký. Jadro vyvýšeniny prebádalo sa na kruhovitom priestore s priemerom 8 m. Pôvodný povrch terénu pod násypom sa nedal rozpoznať.

V preskúmanej časti mohyly sa našli ojedinelé uhlíky, črepy (9 kusov), nepracované kamenné odštupy (9 kusov) z rozličných surovín, hlavne z radiolaritu, rohovca, buližníka a obsidiánu. V strede mohyly — na jej dne — našla sa kamenná sekera a obsidiánová čepieľka; blízko týchto nástrojov v hĺbke 78–90 cm od vrcholu mohyly bola hлина na ploche  $55 \times 90$  cm do červena sfarbená (stopy ohnis-



Obr. 29. Marhaň, okr. Bardejov. Časť dlhej refaze mohýl na horskom hrebeni.

ka?). Na dne mohyly našli sa ešte ojedinelé uhlíky a tri črepy. Stopy ľudských kostí sa nezistili. Črepy sú z rozličných slabo vypálených nádob prevažne žltohnedej a oranžovej farby.

#### Výber nálezov z mohyly 5:

Zlomok z profilovaného ústia nádoby, ktoré bolo najskôr lievikovite roztvorené (tab. XX: 5).

Červenohnedý okrajový črep z tenkostennej nádoby s valcovitým, slabo prehnutým hrdlom (tab. XX: 4).

Žltohnedý črep s jamkami a ryhami (tab. XX: 1).

Obsidiánová čepieľka; dĺžka 3,1 cm (tab. XX: 2).

Lichobežníková sekera z okrovošedého tuftitu s vyhnanými bokmi i tylom a s oblúkovitým, z oboch strán rovnomerne vybrúseným ostrím; dĺžka 8,6 cm, rozpäťe ostria 5,6 cm, šírka v tyle 3,8 cm, max. hrúbka 3,25 cm (obr. 57; tab. XX: 3).

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 7/1945.

Mohyla 6. Jej rozoraný zvyšok mal priemer približne 16,8–18 m a bol vysoký ca 80 cm. Prebádala sa kruhovitá plocha s priemerom 11 m. Pôvodný povrch terénu pod násypom sa nedal rozoznať.

Preskúmaná časť násypu obsahovala množstvo rozptýlených črepov a neopracovaných kamenných odštepor (97 kusov), ojedinelé uhlíky, zlomok kamennej sekery a šálku, ktorá sa našla v násype 180 cm juhozápadne od stredobodu mohyly v hlbke 43 cm od jej vrcholu. Na dvoch miestach v hlbke 75 cm od vrcholu mohyly, blízko jej stredu zistili sa akoby stopy ohňa; v červenkavej vrstve boli uhlíky. Väčšina nálezov pochádza z južnej polovice mohyly, najspodnejšie nálezy siahali do hlbky 95–105 cm od vrcholu násypu. Na stopy hrobu sa neprišlo. Či zlomok kosti, nájdenej 3,6 m juhozápadne od stredobodu mohyly v hlbke 75 cm od vrcholu násypu, je z Ľudskej kostry a kalcinovaný alebo ohňom nedotknutý, zatiaľ sa nezistilo. (Obr. 28.)

Črepy sú prevažne atypické, z krehkých, slabo vypálených, zväčša tenkostenných nádob s červenkavohnedou, žltohnedou alebo hnedou vrstvou povlaku. Hrubšia vrstva črepov je najčastejšie čierna alebo tmavosivá. Vnútorné steny niektorých nádob boli zvisle slamované. Medzi črepmi sú zlomky veľkej hrncovitej tenkostennej nádoby s červenohnedým povlakom, ktorej ústie bolo lievikovite roztvorené, na okraji členené jamkami a pozdĺž okraja zdobené troma vývalkami; pod hrdlom fahal sa pás zvislých lomeníc z troch riadkov šikmých zárezov, ktorý dolu uzavíral riadok zvislých rýh (tab. XXI: 13). Na čepoch z inej nádoby alebo nádob je výzdoba z jamok a šikmých rýh (tab. XXI: 3, 5, 6, 9, 12) a na ďalších výzdobe z riadkov jamok a odtlačkov šnúry (tab. XXI: 1, 2, 4, 7, 8, 11). Ojedinele našli sa aj črepy s hlbokými žliabkami, akoby odtlačkami hrubej šnúry (tab. XX: 9) a črepy s nepravidelným ryhovaním na vonkajšom povrchu (tab. XXI: 14); k nim patrí aj okrajový zlomok z valcovitého hrdla nádoby s dvoma slabými žliabkami pod ústím (tab. XX: 13).

Šálka so slabo roztvoreným valcovitým hrdlom, dvojkuzelovitým telom a pásikovým uchom bola zhotovená z jemnej hliny a slabo vypálená, povlak zvonku i znútra je žltohnedý, stena nádoby pod povlakom tmavošedá, povrch hrbofáty; nádobka je zlepovaná a miestami doplnovaná; výška 9,1 cm, Ø ústia 9,5 cm, max. Ø 11,8 cm, Ø dna 4,6 cm (obr. 54; 11, tab. XX: 6).

V množstve kamenných úlomkov a odštepor z mohyly prevažuje šedastá a šedastomodrá nekvalitná surovina miestneho pôvodu. Z pozoruhodnejších kusov štiepanej industrie spomienim plochý odštep z jasnohnedého rohovca (tab. XX:

7), drobnú čepieľku z hnedého rohovca (tab. XX: 10), trojuholníkový odštep zo šedého rohovca (tab. XX: 12) a hrotitý obsidiánový odštep (tab. XX: 8). Hnedý obdlžnikový radiolaritový odštep je zlomkom brúsenej sekery (tab. XX: 11). Je pravdepodobné, že skoro väčšok spomenutý odpadový materiál, vložený zámerne do stavby násypu, pochádza z niektornej blízkej výrobne budovateľov mohyly.

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 47/1946.

Mohyla 7. Zvyšok tohto rozoraného násypu s nezreteľnou kontúrou mal priemer približne 12–13 cm a bol vysoký najviac 50 cm. Otvoril sa na kruhovitom priestore s priemerom 8 m. Násyp spočíval na tvrdej slovitej vrstve. Na pôvodný povrch terénu pod násypom sa neprišlo.

Ojedinelé roztratené črepy, kamenné odštepy a uhlíky boli skoro bez výnimky v juhovýchodnej polovici prebádanej časti vyvýšeniny v hlbke 53–95 cm od najvyššieho bodu mohyly, teda približne na úrovni dnešného najblížšieho okolitého terénu a o niečo pod touto úrovňou. Stopy hrobu sa nezistili.

Z črepov pozoruhodnejší je len červenohnedý zlomok so stopami výzdoby (asi dva rady šikmých, k sebe priečne kladených zárezov; tab. XXII: 1) a z kamenej industrie len 4 cm dlhá čepel z hnedého rohovca (tab. XXII: 2).

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 48/1946.

Mohyla 8. Jej nízky, pravdepodobne tiež rozoraný a chodníkom prefatý násyp s nezreteľnou kontúrou mal priemer 13–14 m a bol vysoký približne 50 cm. Otvoril sa na kruhovitom priestore s priemerom 8 m. Jasnožltá hlinina násypu siahala do hlbky 60 cm od jeho vrcholu. V podloži bola pruhovaná ilovitá vrstva hnedožltej a zelenkavosivej farby.

Črepy, kamenné odštepy a uhlíky, nájdené roztratené v násype, boli v hlbke 32–80 cm a zlomky a stopy kalcinovaných kostí, zachytené asi na 20 miestach, nachádzali sa v hlbke 72–80 cm od najvyššieho bodu násypu. Mohyla bola nepochybne žiarová, ale mŕtve telo spoplnili mimo jej priestor. Medzi kalcinovanými kostičkami bol aj zlomok zuba.

Nájdené črepy (12 zlomkov) sú atypické a čo do povrchu a štruktúry hliny podobné keramike z predchádzajúcich mohey v Kučine.

Väčšina kamenných odštepor (dovedna 37) je zo sivej modrastosivej a hnedej suroviny domáceho pôvodu, ostatné sú z rohovca, radiolaritu, kremencu, obsidiánu a z bližšie neurčenej suroviny. Iba výnimočne bafať na nich stopy opracovania. Z nálezov štiepanej industrie pozoruhodnejšie sú:

Torzo plochého nástroja zo sivohnedého rohovca s pravouhle zalomenou a súvisle retušovanou hranou; max. šírka 4,7 cm (tab. XXII: 7).

Sivochnedý čepelovitý odštep z rohovca; dĺžka 2,6 cm (tab. XXII: 4).

Hrotitý odštep zo sivomodrastej, pravdepodobne miestnej suroviny; dĺžka 3,8 cm (tab. XXII: 5).

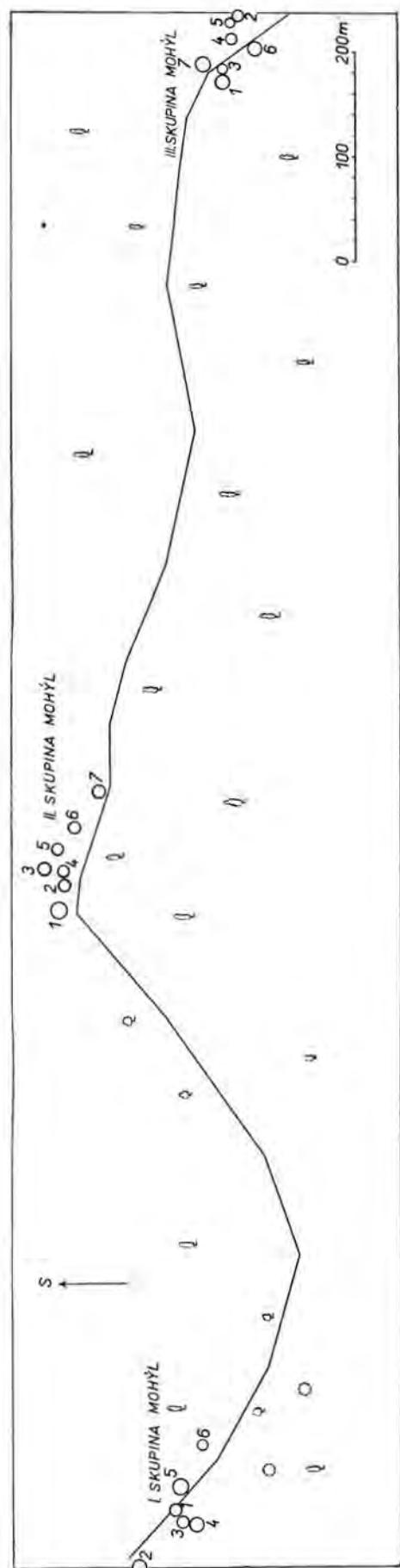
Jadro z neurčenej suroviny jasnožltej farby (tab. XXII: 6).

Plochý trojuholníkový odštep z neurčenej červenej suroviny, ktorá pripomína radiolarit; dĺžka 4,6 cm (tab. XXII: 3).

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 49/1946.

III. skupina mohyly

Mohyla 9. Tento neporušený, lesným porastom chránený násyp mal priemer asi 13 m a bol vysoký 110–115 cm. Pre hustý porast veľkých stromov mohla sa preskúmať



Obr. 30. Gíraltovec, okr. Bardejov. Skupiny mohyl na hrebeni vrchu.

len stredová časť mohyly na kruhovitom priestore s priemerom 8 m.

Nálezy boli roztratené v stredovej časti mohyly na ploche  $2,5 \times 4$  m v hĺbke 34 až 117 cm od najvyššieho bodu mohyly. Sú to len tri kamenné nástroje, niekoľko atypických zlomkov zo slabo vypálených nádob a nemnoho uhlíkov, ktoré na jednom mieste tvorili menší zhľuk. Najpozoruhodnejším náležom bolo zuholnaté drevo v hĺbke 117 cm od vrcholu mohyly, teda na úrovni povrchu jej najbližšieho okolia. Toto brvno hodili najskôr ešte v tlejúcom stave na miesto mohyly pred začatím stavby násypu; jeho 1–3 cm hrubé zvyšky tvorili vyše 5 m dlhý a 30–90 cm široký súvislý pás uhlíkov. Drevo ležalo v smere SZ–JV a jeho stred sa pretinal so stredobodom mohyly. V mohyle sa nezistili stopy hrobu.

#### *Opis nálezov z mohyly 9:*

Obsidiánová čepeľ s vrubovou retušou, dĺžka 3,15 cm (tab. XXII: 9).

Štvorcovitý ústup z hnedého radiolaritu so znakmi hrubého opracovania na dvoch hranách, s pôvodnou hladkou kôrou horniny na jednej strane; dĺžka 3,9 cm (tab. XXII: 10). Nie je vylúčené, že ide o ústup zo zlomku sekery.

Plochý trojuholníkový ústup z čierneho kremencia s retušovanou hranou; dĺžka 3,8 cm (tab. XXII: 8).

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 50/1946.

#### *Márháň, okres Bardejov*

Autor na upozornenie J. Zicha zistil v katastri tejto obce 37 mohylových násypov. Sú väčšinou neporušené, lesným porastom chránené (tab. III: 3). Z nich 32 fahá sa v rade po hrebeni vrchu na SSV od obce medzi kótami 314 a 425 (obr. 29). Ostatných 5 mohyl je v lese Marhaná; ich rad začína sa 400 krokov severne od kóty 425 a nadvázuje bezprostredne na mohyly v susednom kučinskem chotári.

Z mohýl v Marhaná bola preskúmaná zatiaľ len jedna – predposledná v skupine mohýl severne od kóty 425; výskum uskutočnil autor roku 1946.<sup>16</sup> Mohyla mala priemer 14,6–15,8 m a bola vysoká približne 110–120 cm, s nezreteľnou kontúrou, zachovaná. Lesná správa dovolila mohylu otvoriť na kruhovitom priestore s priemerom 9 m. Hlinený násyp mohyly spočíval na miernom svahu. Na pôvodný povrch terénu pod ním sa nepríšlo, podložie tvorila tvrdá ilovitá vrstva.

V mohyle bolo málo nálezov, niektoré z nich (najmä rohovcové rydlo) patria k najpozoruhodnejším pamiatkam z východoslovenských mohýl. V západnej polovicí výkopu v hĺbke 94–96 cm od vrcholu násypu narazilo sa na tri kamenné nástroje – sekérku, rydlo a strúhadlo – a na dva drobné atypické odštupy zo šedej neurčenej suroviny. Našla sa tam aj fažká, hnedo patinovaná, na lome striebリストá hrudka nejakej rudy. Tieto nálezy tvorili dve skupinky trochu západne od stredobodu mohyly. Od nich na západ zistili sa stopy 1,4 m dlhého a 0,5 m širokého ohniska s 5–10 cm hrubou, miestami prepálenou vrstvou, ktorá sledovala prirodený sklon terénu; južný okraj ohniska bol v hĺbke 90 cm a severný 110 cm od najvyššieho bodu mohyly. Na povrchu ohniska narazilo sa na zlomok recentnej železnej pily, čo prekvapilo najmä preto, lebo vo vrstve násypu nad ohniskom nejavili sa znaky novodobého porušenia mohyly. Vo vrstve ohniska boli len uhlíky. V juhovýchodnom úseku výkopu, 1,5 m na JJV od vrcholu mohyly, v hĺbke 83 cm od najvyššieho bodu násypu stál džbánok (jeho dno bolo v hĺbke 93 cm) a od neho na východ našiel

sa atypický úlomok šedej kamennej suroviny. V celom severovýchodnom úseku výkopu boli len ojedinelé uhlíky. Z bližšie nezachyteného miesta pochádza odštep obsidiánu. V preskúmanej časti mohyly sa nezistili stopy hrobu.

#### Opis najdôležitejších nálezov:

Tenkostenný džbánok s lievikovite roztvoreným hrdlom, guľovitým telom, vyhraneným dnom a pásikovým uchom, zhotovený z jemnej hliny, zvonku hnedý, slabo leštený, znútra tmavosivý, zlepovaný, miestami doplnovaný; výška 11,4 cm, Ø ústia 11 cm, max. Ø 11,8 cm, Ø dna 6,5 cm (obr. 54: 1, tab. XXII: 11).

Lichobežníková sekera z tufitu (?) bledohnedej farby s oblúkovitým ostrím a vyhranenými bokmi i tylom; dĺžka 11,65 cm, rozpäťe ostria 5,65 cm, šírka v tyle 3,1 cm, max. hrúbka 2,6 cm (obr. 57: 7, tab. XXII: 13).

Srpovite vykrojené rydlo z tmavohnedého nadbužského rohovca, spodná strana nástroja je rovná, boky sú sformované strmom súvislou retušou; dĺžka 5,2 cm, max. šírka 1,2 cm, max. hrúbka 0,55 cm (obr. 57: 3, tab. XXII: 14).

Listovité strúhadlo z červenohnedého radiolaritu s retušou na jednej hrane; dĺžka 3,6 cm (tab. XXII: 15).

Prudká fažkej striebriatej horniny, pripomínajúcej rudu, podľa L. Bánész za ide o pyrit.

Hrotitý odštep obsidiánu; dĺžka 2 cm (tab. XXII: 12).

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 51/1946.

#### Lužany pri Topli, okres Bardejov

Autor na upozornenie J. Mihaliča zistil na hrebeni vrchu medzi riekami Topľou a Radomkou východne od obce a severne od Gíraltoviec päť mohylových násypov. Štyri z nich boli blízko kóty 286 zoskupené zhruba v podobe lichobežníka. V čase autorovho prieskumu roku 1946 boli násypy mohyly ešte pomerne zachovalé, na mieste bol pasienok s brezovým porastom; dnes už niet stôp po nich, sú úplne rozorané. Spomenuté štyri mohyly mali priemer 10, 10, 12 a 14 m a boli vysoké 60, 70, 100 a 150 cm. Stred najvyššej z nich kedysi pokusne otvoril J. Mihalič, avšak s negatívnym výsledkom. Severne od skupiny štyroch mohyly na kóte 292 sú stopy piataho, už ojednávna rozoravaného a dnes už len veľmi slabo značiteľného násypu.<sup>17</sup>

#### Gíraltovce, okres Bardejov

Na početné mohyly v katastri obce upozornil autora K. Sereďai, ktorý jednu z nich (mohyla 3 v III. skupine) pokusne aj otvoril. Mohyly rozprestierajú sa v troch skupinách severovýchodne od obce na dlhom horskom hrebeni medzi vrchmi Stavenec (kóta 342) a Krivarské (kóta 415); sú nepravidelne zoskupené. Väčšinou majú kruhovitý, výnimocne mierne oválny pôdorys (obr. 30). Šesť z nich preskúmal autor roku 1941.<sup>18</sup>

Z mohyly I. skupiny, zistených v polohe Na zalisku v lese a na pasienku na severnom úpäti Stavencu, šesť bolo výrazných a dve nezreteľné. Skoro v celom rozsahu bola preskúmaná jedna z výrazných — mohyla 1. Z doteraz neotvorených mohyla 2 má priemer 12 m a výšku najviac 1,7 m (tab. III: 4), mohyla 3 priemer 8,5 m a výšku 80 cm, mohyla 4 priemer ca 14 m a výšku najviac 2,1 m, mohyla 5 priemer ca 13—14 m a výšku 1,4 m, mohyla 6 priemer 10,5 m a výšku 50 cm.

Mohyly II. skupiny sú vzdialene približne 600 m na VSV od predchádzajúcich; skupina pozostáva zo siedmich zachovaných násypov na plošine vrchu pri lesnej ceste v brezovom lese v diele Na hrunku. Výskum sa tu zatiaľ nerobil. Rozmery: mohyla 1 — priemer ca 14 m, výška

80 cm, mohyla 2 — priemer ca 11,5 m, výška 70 cm, mohyla 3 — priemer ca 10,2 m, výška 50 cm, mohyla 4 — priemer 11,5 m, výška 120 cm, mohyla 5 — priemer 9,5 m, výška 50—60 cm, mohyla 6 — priemer 11,5 m, výška 70—80 cm, mohyla 7 — priemer 13 m, výška 155 cm.

III. skupina mohyľ, rozložená severozápadne od kóty 415 a vzdialená asi 680 m na JJV od predchádzajúcej, skladala sa tiež zo siedmich násypov. Mohyly rozprestierali sa na plošine vrchu v lese Šire polo po bokoch lesnej cesty. Skúmalo sa na piatich násypoch. Z nepreskúmaných zachovaných mohyľ jedna má priemer ca 13 m a je vysoká 110 cm, druhá má priemer ca 14,8 m a výšku 170 cm (tab. III: 5).

#### I. skupina mohyľ

Mohyla 1 mala oválny pôdorys s priemerom 9,7—11,4 m, bola vysoká 110—140 cm, zachovaná. Na pôvodný povrch terénu pod násypom zbudovaným zo samej hliny sa neprišlo.

V mohyľe bolo málo nálezov. V povrchovej vrstve okrem zhluku uhlíkov našiel sa modravošedý jadrovitý odštep rohovca a atypický ústup z bieleho kremeňa (tab. XXIII: 2). Z násypu sa získali dva atypické črepy zo slabo vypálených nádob a tri odštupy: jeden zo sivomodrého rohovca, druhý z neurčenej suroviny jasnohnedej farby a ostatný z červeného radiolaritu (tab. XXIII: 1).

Na rozhraní severozápadného a severovýchodného úseku mohyly približne v úrovni povrchu okolitého terénu boli stopy ohniska situovaného dlhšou osou v smere SZ—JV. Tenká vrstva zuhoľnateneho dreva tu tvorila 160 cm dlhý, 90 cm široký a 10 cm hlboký žlab, ktorého okraje boli v hlbke 129—132 cm a spodok v hlbke 140—143 cm od najvyššieho bodu mohyly. Asi 25 cm od severovýchodnej stienky (okraja) žlabu na vrstve ohniska v hlbke 142 cm ležal kamenný nástroj, jediný pozoruhodnejší nález z celej mohyly; je to oválne, do šedoblneda patinované škrabadio lichobežníkového prierezu s hrubo retušovaným okrajom, zhotovené snáď z tufitu; dĺžka 4,8 cm, max. šírka 2,4 cm, hrúbka 0,7 cm (tab. XXIII: 3). V mohyľe sa nezistili stopy hrobu.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 88/1941.

#### III. skupina mohyľ

Mohyla 1 mala oválny pôdorys s priemerom 15,9 × 11,2 m a bola asi 1,5 m vysoká, dlhšou osou orientovaná v smere S—J. Násyp bol zo samej hliny. Nachádzal sa v hustom lesnom poraste, mohol sa otvoriť a preskúmať na ploche 9,5 × 10 m.

V spodnej časti násypu na troch miestach v hlbke 120, 125 a 153 cm od jeho vrcholu zistili sa menšie zhluky uhlíkov a na iných troch miestach v hlbke 88, 140 a 130—160 cm prišlo sa na tenkú vrstvu zuhoľnateneho dreva, ktorého zvyšky črtali sa v hline ako súvislé pásy uhlíkov; najväčši a najzreteľnejší z nich, odkrytý v severozápadnej časti mohyly, bol 2 m dlhý a 65 cm široký a jeho vrstva bola 3 cm hrubá. Stopy ohňa a zuhoľnatenej kusov dreva takmer sú výrazne zachované. Uprostred nimi ohrazeného priestoru v samom strede mohyly, v hlbke 142—144 cm od najvyššieho bodu násypu, narazilo sa v úrovni okolitého povrchu terénu na zvyšky silne skrčenej a značne strávenej kostry dospelého jedinca (obr. 32); spočívala na pravom boku, bola situovaná hľavou na SZ, nohami na JV a obrátená tvárou na JZ. Medzi pozostatkami sánky a horných končatín našla sa plochá, jednostranne zahrotená čepeľ zo zelenkavého, hnedo pruhovaného radiolaritu, 3,85 cm dlhá, bez stôp detailnejšieho opracovania (tab. XXIII: 4). Je to jediný nález nástroja

z mohyly, Prírastkové číslo ŠAÚ 89/1941.

Mohyla 2 bola oválna, mala priemer 9,7–11,3 m, bola vysoká ca 65 cm, neporušená. Pre hustý a vysoký lesný porast mohla sa odkryť na ploche s priemerom 6 m.

V násype našli sa ojedinelé uhlíky, zvyšky pahreby s tenkou vrstvou uhlíkov a spodok nádoby. Vrstva uhlíkov zis-tila sa na ploche  $40 \times 40$  cm v centre násypu v hĺbke 47 cm od jeho vrcholu, nádoba stála 2,2 m na SSV od stredobodu mohyly, jej dno bolo v hĺbke 41 cm od naj-výšieho bodu násypu. Na stopy hrobu sa neprišlo. Na úrovni pôvodného terénu pod mohylou bol azda kostrový hrob, ktorého zvyšky hlina úplne strávila.

Nájdený spodok tenkostennej, pomerne dobre vypálenej nádoby — amforky alebo džbánka — má vyhranené dno a žltohnedý povrch, bola vypálená z jemnej hliny, stena je na lome čierna; z vrchnej časti nádoby zachovali sa iba tri drobné zlomky; výška torza 6 cm, max.  $\varnothing$  10,7 cm,  $\varnothing$  dna 6,4 cm (tab. XXIII: 5). Prírastkové číslo nálezu ŠAÚ 90/1941.

Mohyla 3 mala priemer približne 10 m a bola vysoká 120 cm. Roku 1940 ju otvoril K. Šeredai 6 m dlhou a 120 cm širokou sondou, vedenou od západného okraja do jadra násypu, uprostred ktorého na úrovni okolitej zeme narazil na zvyšky ľudskej kostry. Autor roku 1941 rozšíril sondu ( $5 \times 5$  m); našla sa len časť lebky dospelého jedinca v hĺbke 1 m od vrcholu mohyly, najskôr ešte v pôvodnej polohe. Kostra ležala na úrovni okolitého terénu pravdepodobne v skrčenej polohe a bola situovaná hlavou najskôr na SZ a nohami na JV. V mohyle našiel K. Šeredai údajne kamenný nástroj, ktorý sa však ne-zachoval.

Mohyla 4 mala oválny pôdorys s priemerom  $10 \times 12,9$  m, bola vysoká 1 m a dlhšou osou orientovaná v smere V–Z. Zachovala sa v hustom lesnom poraste, bola preskúmaná na ploche s priemerom 6 m.

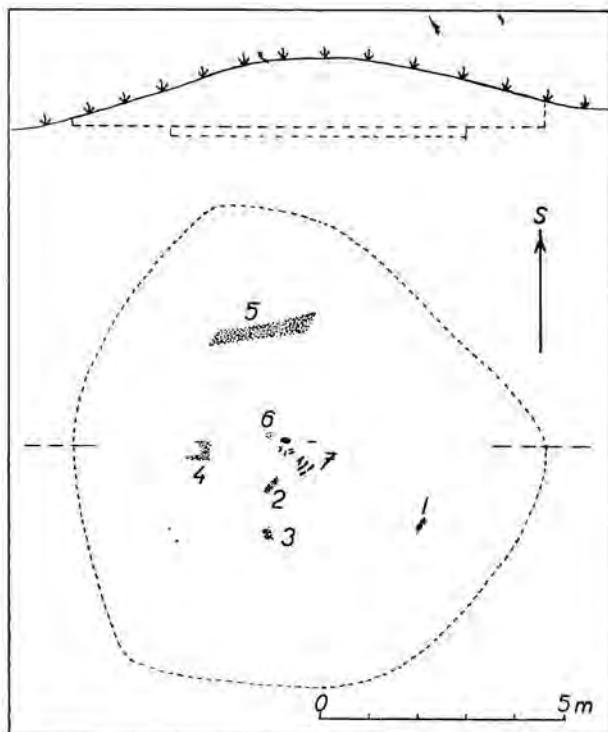
Vo vrcholci mohyly v hĺbke 26 cm narazilo sa na šikmo ležiaci hrnček v zlomkoch. Na úrovni okolitého terénu pod násypom boli tieto nálezy: 2 m na ZSZ od stredobodu mohyly v hĺbke 83 cm od jej vrcholu stála zachovaná šálka, na juh od stredobodu mohyly v hĺbke 91 cm od jej vrcholu šikmo ležiaci džbánok v zlomkoch, v strede mohyly v hĺbke 1 m zvyšky detskej lebky, ostatné časti kostry sa nezachovali, boli bez stôp strávené, na ich mieste zostala iba tmavošedá vrstvička hliny, tahajúca sa juhovýchodne od lebky. Na juhovýchod od miesta hrobu a tiež na úrovni okolitého terénu v hĺbke 90–98 cm od najvyššieho bodu násypu narazilo sa na 2,2 m dlhé a naj-viac 1,4 m široké ohnisko; v jeho do červena prepálenej, najviac 10 cm hrubej vrstve boli uhlíky. Aj v tmavej vrstvičke na mieste kostrového hrobu, pod touto vrstvou a miestami aj v násype, našli sa uhlíky. Kostra bola situovaná pravdepodobne v smere SZ–JV, hlavou na SZ. Prílohami hrobu boli spomenuté tri nádoby a s hrobov súviselo zrejme aj ohnisko nedaleko zvyškov kostry. (Obr. 33.)

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 92/1941.

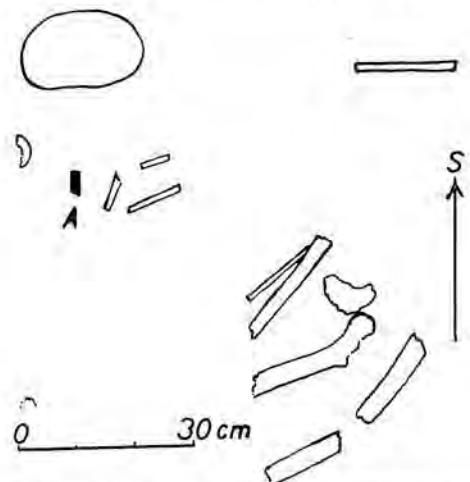
#### Opis nádob:

Žltohnedý, esovite profilovaný hrnček s nehladkým povrhom, zhotovený z jemnej hliny, zlepovaný a doplnovaný; výška 12,7 cm,  $\varnothing$  ústia 11,2 cm, max.  $\varnothing$  12,1 cm,  $\varnothing$  dna 7 cm (obr. 54: 9, tab. XXIII: 8).

Žltohnedá šálka s dovnútra stiahnutým ústím, zhotovená z jemnej hliny, povrch dosť hladký, okraj je zdobený nalepenými hrabolčekmi, oproti pásikovému uchu má pod okrajom zvislé usko s malým otvorom; výška 7,2 cm,  $\varnothing$  ústia



Obr. 31. Giraltovce, okr. Bardejov. Mohyla 1 v III. skupine mohýl. 1–5 – zvyšky zuhoľnateneho dreva, 6 – uhlíky, 7 – kostrový hrob.

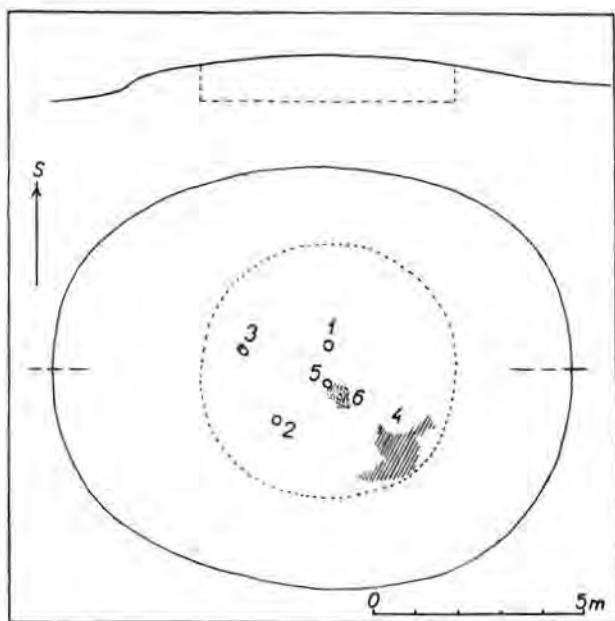


Obr. 32. Giraltovce, okr. Bardejov. Mohyla 1 v III. skupine mohýl. Kostrový hrob. A – čepelovitý odštep.

9,1 cm, max.  $\varnothing$  10,8 cm,  $\varnothing$  dna 4,7 cm (obr. 54: 4, tab. XXIII: 6).

Žltohnedý džbánok s valcovitým, pozdĺž okraja goliero-vite zosilneným hrdlom a pravouhlo zalomeným uskom, zhotovený z jemnej hliny, povrch dosť hladký; zlepovaný a doplnovaný; výška 10,2 cm,  $\varnothing$  ústia 6,1 cm, max.  $\varnothing$  9 cm,  $\varnothing$  dna 4,5 cm (obr. 54: 2, tab. XXIII: 7).

Mohyla 5 bola nezrešetelná, mala priemer ca 8–8,5 m, bola vysoká ca 70 cm, neporušená. Nachádzala sa v hustom lesnom poraste na miernom svahu pri mohyle 2. Odkryla sa na kruhovitej ploche s priemerom 5,5 m. V preskúmanej časti násypu prišlo sa len na ojedinelé uhlíky a pod ním v severnej polovici mohyly na stopy pahreby, ktorá sa ja-



Obr. 33. Giraltovce, okr. Bardejov. Preskúmaná časť mohyly 4 v III. skupine mohýl. 1–3 – nádoby, 4 – ohnisko, 5 – zvyšky ľudskej lebky, 6 – tmavohnedá vrstva na mieste kostry.

vila ako tenká (1,5 cm) vrstva zuholnateného dreva, fahajúca sa v smere Z–V. Toto ohorenisko bolo 2,8 m dlhé a najviac 1,6 m široké, jeho západný okraj bol v hĺbke 84 cm a východný v hĺbke 67 cm od najvyššieho bodu mohyly. Pôvodný povrch terénu pod násypom sa nezistil. Na stopy hrobu sa pod ním neprišlo.

#### Fijaš, okres Bardejov

Na vrchu Krivarské na kóte 415 autor zistil veľkú rozoranú mohylu s nezreteľným obvodom, ktorá nadvázuje na východnú (III.) skupinu mohýl nad Giraltovcami.<sup>19</sup>

#### Bžany, okres Bardejov

Na horskom hrebeni juhovýchodne od obce zistil A. Škvarek roku 1947 tri mohyly. Prvá je medzi kótami 454 a 431 v bukovom lese východne od cesty, má priemer 11–13 m, je vysoká asi 120 cm a čiastočne porušená zákopom z druhej svetovej vojny. Ostatné dve mohyly nachádzajú sa tiež v lese, blízko seba medzi kótami 431 a 438 východne od spomenutej cesty, sú zachované a majú priemer ca 10–12 m.<sup>20</sup>

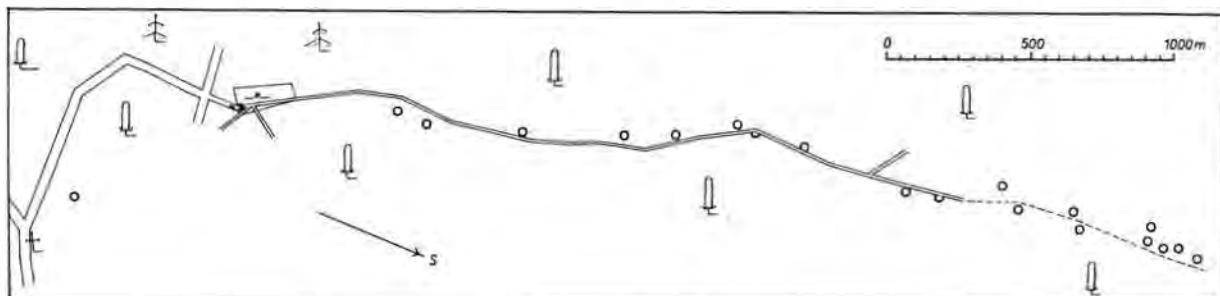
#### Slovenská Kajňa, okres Michalovce

V lese na horskom hrebeni medzi kótami 313 a 294 západne od obce zistil A. Škvarek roku 1947 neporušený mohylový násyp.<sup>21</sup>

#### Mohyly na vrchovine medzi Ondavou a Laborcom

Ako oblasť medzi Topľou a Ondavou, aj susedná oblasť – vrchovina medzi Ondavou a Laborcom – vyznačuje sa početnými mohylami. Rozsiahlu skupinu mohýl na južnom výbežku Ondavskej vrchoviny objavil J. Mjartan, ktorý autorovi podal zprávu o troch mohylách v Lesnom. Pri obhlidke terénu sa zistilo, že mohyly v Lesnom sú len malou skupinou v dlhej reťazi mohýl (približne 61 násypov), fahajúcej sa po horskom hrebeni v rozvode Ondavy a Laborca medzi Rakovcom nad Ondavou a Tovarnianskou Poliankou. Južným zakončením tohto takmer súvislého a nateraz azda najimpozantnejšieho pásmo mohýl na východoslovenskej vrchovine je pravdepodobne násyp v Trhovišti, ktorý zistil K. Andel; na severe sa toto pásmo končí mohylami na hraniciach Brekova a Topoľovky.

O mohylách v oblasti vrchoviny medzi Ondavou a Laborcom, na vrchoch v porieči Olky, Ondavice a Ondavky (prítokov Ondavy) a v porieči Lubišky (prítoku Laborca) spoľahlivé zprávy podal A. Škvarek, ktorý v rokoch 1946–1948 z poverenia býv. Štátneho archeologického ústavu v Martine starostivo preskúmal tento terén od čiary Tovarné–Brekov–Humenné po čiaru Vojtove–Sukov. Vo východnom úseku tejto oblasti zistil len mohylový násyp v Pakostove, dve mohyly v Sopkovciach a už spomenutú skupinu mohýl na hraniciach Brekova a Topoľovky, blízko ktorých objavil aj dôležitý slovanský žiarový mohylník (v Topoľovke). Početnejšie sú mohyly v západnej časti spomenutej oblasti, kde sa sústredujú v trojuholníku medzi Ondavou a Olkou. Mohyly tu zistil A. Škvarek v chotári Tokajíka, Ďápalovce, Nižnej a Vyšnej Sitnice, Veľkej Domaši a Raľajovce. K kýmto náleziskám drží sa aj mohylník nad Košarovcami, objavený už dávnejšie a významný tým, že prvý upozornil archeológov na skupinu východoslovenských mohýl, a veľká mohyla v Rafajovciach, ktorú zistil autor ešte pred spomenutým prieskumom. Podľa mienky A. Škvareka, ktorý terén dobre pozná ešte z dávnejších čias, na hrebeňoch v severnej časti vrchoviny medzi Ondavou a Laborcom nie sú mohylové násypy. Podľa neho ani kopce v Šarbove nedaleko Dukelského priesmyku, ktoré hlásil B. Krpelec, nie sú pohrebňmi mohylami. Na mohylníkoch medzi Ondavou a Laborcom konali sa výskumy zatiaľ v Lesnom, Košarovciach a Brekove.



Obr. 34. Strázske – Tovarnianska Polianka, okr. Michalovce. Rozmiestnenie mohýl na horskom hrebeni.

### Trhovište, okres Michalovce

Na oráčine medzi cestou Sečovce—Michalovce a lesom Stavenec východne od obce sú zvyšky veľkej rozoranej mohyly. Vyhýbenina má priemer približne 25 m a je vysoká asi 1 m. Podľa K. Andela, ktorý na mohylo upozornil, údajne z jej násypu pochádza medený čakan uložený v Zemplínskom múzeu v Michalovciach. Podľa neho od Trhovišta na juh smerom k Laškovciam sú ešte štyri mohyly.<sup>22</sup>

### Rakovec nad Ondavou — Tovarnianska Polianka, okres Michalovce

Refaz mohýl na dlhom a nízkom hrebeni medzi týmito obcami začína sa na kóte 214 a končí sa južne od kóty 227. Idúc z juhu na sever v chotári Rakovca nad Ondavou badáme zvyšky štyroch oraním už roztahaných násypov. Ďalších desať mohýl je v katastri Lesného a Nižného Hrušova medzi kótami 198 a 185, sedem z nich v lese, ostatné sú rozorávané. Päť nasledujúcich násypov fahá sa v lese medzi kótou 185 a cestou Nacina Ves—Nižný Hrušov (kóta 196) a sedem ďalších v lese medzi spomenutou cestou a lesnou cestou vedúcou cez kótou 180 do Nižného Hrušova. V lese na hraniciach Nižného Hrušova a Pustého Čemerného je tiež sedem mohýl, štyri z nich medzi kótami 181 a 191, ďalšia na SV od kóty 233, iná, veľkých rozmerov, približne na kóte 200 na sever od polohy Dielnica, a jedna približne na kóte 192. Rad ostatných 28 násypov rozprestiera sa medzi kótami 181 a 227 na hraniciach katastrof obcí Strážske, Kučín, Kladzany a Tovarnianska Polianka (obr. 34); skoro všetky sú chránené lesným porastom, len ostatné dve sú na pasienku.<sup>23</sup>

### Lesné, okres Michalovce

Na hrebeni vrchu v dubovom lese Potyčky, východne od lesnej cesty na hraniciach Lesného a Nižného Hrušova, medzi kótami 198 a 185 zistilo sa sedem neporušených mohýl. Tahali sa takmer v priamej linii od SSZ na JJV v nerovnej vzdialosti od seba, v dĺžke 410 m (obr. 35). Autor preskúmal štyri z nich.<sup>24</sup>

Mohyla 1 mala priemer 13,5 m a bola vysoká približne 100–110 cm (tab. V: 1). Povrch pôvodného terénu pod hlineným násypom neboli znatený; súdiac podľa zistených zvyškov ohniska prebiehal najskôr v hlbke 138 cm od najvyššieho bodu násypu. Vrstva celiny ukazovala sa v hlbke 156 cm od vrcholu násypu. Pre hustý lesný porast mohla sa mohyla prekopáť len na priestore s priemerom 10 m (obr. 36).

#### Prehľad nálezov z mohyly 1:

V strede mohyly v hlbke 70 cm našiel sa drobný odstup obsidiánu.

V tej istej časti násypu o niečo hlbšie (106 cm) v smere JJZ—SSV našla sa stredná časť pravej stehrovej kosti dospelého jedinca a severne od nej stredná časť ďalšej stehrovej kosti dospelého, poloha tohto zlomku nebola však presne zachytená. Asi 80 cm na JV od prvej kosti a v tej istej úrovni vodorovne vedla seba v smere ZJJZ—VSV ležali zvyšky ďalších dvoch dlhých kostí (pravdepodobne femuru a tibie) urasteného človeka. Podľa toho na dne mohyly našli sa dlhé kosti pravdepodobne dvoch dospelých jedincov, nie je však isté, či kosti spočívali v pôvodnej polohe.

V tej istej úrovni ako ležali ľudské kosti, 80 cm na JZ od stredobodu mohyly našla sa skupina 16 črepov z červeno-hnedej nádoby, zhotovenej z jemnej hliny; ústie nádoby

bolo, súdiac podľa okrajového črepa, lievikovité a zdobené vodorovným, šikmými jamkami deleným vývalkom (tab. XXIII: 9).

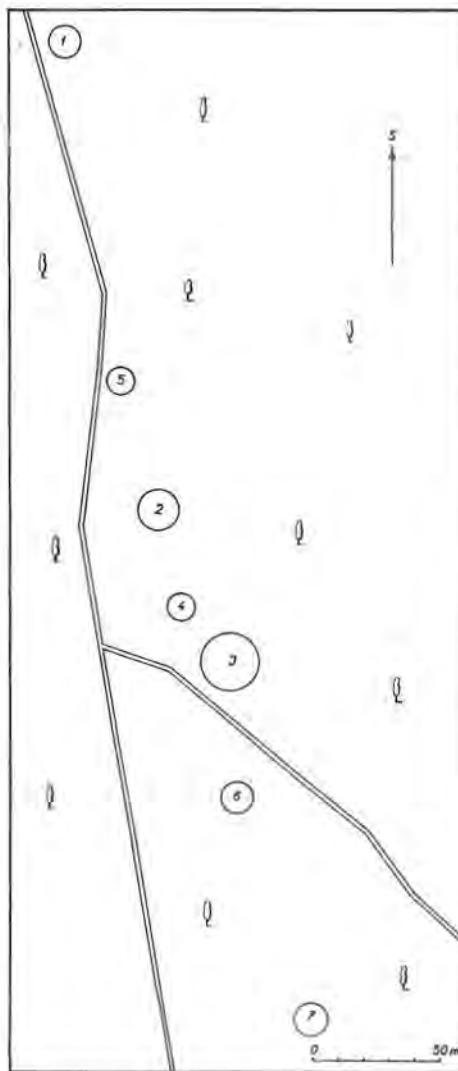
V tom istom smere 2 m od stredobodu mohyly a v tej istej úrovni zistila sa tmavošedá hlinia so stopami uhlíkov.

Asi 115 cm na SZ od stredobodu mohyly v tej istej úrovni boli tri atypické črepy z hnedej, pomerne dobre vyplánej nádoby s hladkým povrchom, zhotovenej z jemnej hliny.

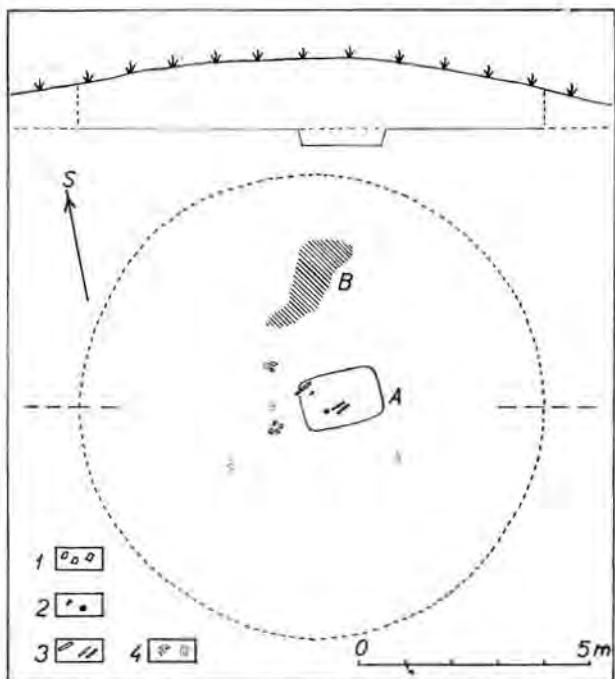
V hlbke 130 cm, 34 cm na SSZ od centra mohyly, našiel sa cepeľovitý, slabo patinovaný ústup trojhranného prierezu z hnedého pazúrika; dĺžka 3,4 cm (tab. XXIII: 10).

V hlbke 125–130 cm, 35 cm na VJV od centra mohyly bol zlomok čiernošedej horniny, azda fragment brúseného kamenného nástroja.

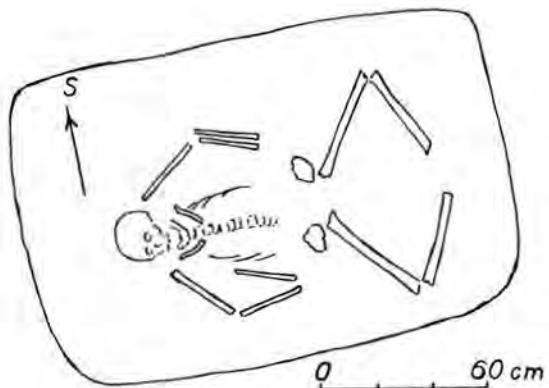
V severnej polovici mohyly, 2 m od jej centra, v hlbke 138 cm od vrcholu násypu odkryla sa tenká (1–2 cm hrubá) vrstva s uhlíkmi a uholínym prachom; stopy tejto pahreby, situovanej v smere JZ—SV, črtali sa v dĺžke 2,5 m a v šírke 90 cm; 2 m na JV od centra mohyly v hlbke 1 m a 80 cm na ZSZ od toho istého bodu zistili sa ďalšie stopy uhlíkov.



Obr. 35. Lesné, okr. Michalovce. Rozmiestenie mohýl na hrebeni vrchu.



Obr. 36. Lesné, okr. Michalovce. Preskúmaná časť mohyly 1. 1 – črepky, 2 – kamenné odštepy, 3 – Iudské kosti v násype, 4 – uhlíky; A – obrys hrobovej jamy, B – ohnisko.



Obr. 37. Lesné, okr. Michalovce. Kostrový hrob pod násypom mohyly 1.

Vo východnej polovici a čiastočne v strede mohyly v hlbke až 150 cm od vrcholu násypu ukázal sa obdlžníkový obrys hrobovej jamy, vyhlbenej do vrstvy žltej, bielu plesňou prenikutej celiny. Výplň jamy bola tmavšia ako okolitá tlivotív vrstva. Ústie jamy malo priemer 118 × 196 cm, hlboká bola 36 cm. Ku dnu, ktoré bolo v hlbke 192 cm od vrcholu mohyly, sa steny jamy mierne zbiehali. Na dne ležala v čase výskumu pomerne zachovalá kostra dospelého jedinca, situovaná hlavou na západ, s tvárou nachýlenou mierne na juh. Ležala na chrbte, s roztiahnutými a v kolennách zohnutými nohami; široko rozložené a ohnuté boli aj horné končatiny; hrob bol bez priloh (obr. 37, tab. V: 2).

Kosti dolných končatin asi dvoch jedincov v násype mohyly nad neporušeným jamovým kostrovým hrobov svedčia azda o Iudskej obete v súvise s pohrebnými zvykmi. Kosti určoval J. Pavelčík.

Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 97/1942.

Mohyla 2 mala nezreteľné obrys, priemer približne 17 m, bola vysoká ca 2 m, neporušená. Aby sa šetril lesný porast, prebádaná bola len najprístupnejšia stredová časť násypu na kruhovitej ploche s priemerom 10 m (obr. 38). Pod jasnožltým hlineným násypom v hlbke 195–200 cm podarilo sa zachytiť pôvodný povrch terénu.

Mohyla bola sice veľká, ale čo do obsahu nápadne chudobná. Nálezy v odkrytej časti násypu boli rozptýlené zhruba na ploche 9 × 6 m a nachádzali sa v rôznych hlbkach od jeho vrcholu.

Odhliadnuc od nevýrazných nálezov zo zásypu hrobu, na ktorý sa prišlo v strede mohyly, bolo to iba šesť črepov a 23 odštepov z rozličných hornín (z obsidiánu, buližníka, kremence, radiolaritu a neurčenej suroviny), zväčša bez zjevných stôp opracovania. V násype sa našli okrem toho ojedinelé uhlíky, v hlbke 92–187 cm zhluky uhlíkov a výnimočne aj tmavé prúzky po zuholnatene dreve. V násype sa zistila aj prepálená vrstva hliny (hrúbka 2–3 cm) s uhlíkmi na povrchu. Toto malé, najviac 46 cm široké ohnisko nachádzalo sa 2,3 m na VSV od stredobodu mohyly, v hlbke 140 cm od jej vrcholu. Založili ho zrejme, ako aj ostatné ohne, ktorých stopy sa črtali v násype, pri budovaní mohyly a v súvise s pohrebnými zvykmi. Pri navrhovaní mohyly kládli do hliny aj spomenuté kamenné odštepy a črepky. Blízko ohniska, avšak o niečo hlbšie (180 cm), prišlo sa na 2,5 cm hrubý trojuholníkový kus tvrdnej šedej hliny s rozmermi 20 × 24 cm, ktorý sa ľahko vylúpol z násypu; povrch tejto hrudky bol na obidvoch stranach rovný, hladký, miestami lesklý.

Ostatným nálezom v násype bol zlomok kosti, nájdený 330 cm na JJV od stredobodu mohyly v hlbke 175 cm od jej vrcholu. Podľa J. Pavelčíka je to distálny koniec fibuly s ošúchaným členkom, patriacej dospelej osobe. Košť vyzerá podľa neho akoby fosilizovaná, ohnom ošľahnutá.

Prvými stopami zásypu hrobu, nad ktorým mohylo nahvíšili, bola jemná, nápadne sypká hлина; začína sa v hlbke 155 cm pod najvyšším bodom mohyly. O 20 cm hlbšie črtal sa zásyp hrobu už ako nepravidelný obdlžník. V tej istej hlbke prišlo sa v ňom na rohovcovú čepieľku a zlomok sánky (*angulus mandibulae dexter*) dospeleho človeka (podľa určenia J. Pavelčíka). V hlbke 190 cm našlo sa v zásypu hrobu jadro a na bližšie nezachytenom mieste trojboký odštep z neurčenej suroviny.

Obrys hrobovej jamy črtal sa zreteľne v hlbke 197 cm od vrcholu násypu v strede mohyly (obr. 39). Jama bola nápadne, až 298 cm dlhá, najviac 106 cm široká a len 28 cm hlboká. Na jej dne spočívala kostra jedinca vysokej postavy, situovaná hlavou na ZJJ, dolnými končatinami na VSV a tvárou obrátená na JV (tab. V: 4). Lebka bola pomerne zachovalá, ale z ostatných častí kostry ostali len chatrné zvyšky dlhých kostí. Západne od lebky, 202 cm od vrcholu násypu, ležal trojuholníkový kameň (vápencový konglomerát, 26 × 15 cm) a v juhovýchodnom kúte hrobovej jamy boli dva zlomky kostí pokryté väpenou krustou, z ktorých jeden je hlavica humera dospeleho človeka a druhý z lopatky alebo pany nejakého zvierala (podľa určenia J. Pavelčíka). Z bližšie nezachyteného miesta vyzdvihol sa zo zásypu hrobovej jamy väčší jadrovitý kus zelenkavosedého, na jednej strane hladkého kameňa. To boli jediné „milodary“ z okolia kostry, avšak za prílohy hrobu treba považovať aj tých niekoľko skromných nálezov zo zásypu nad ústím hrobovej jamy a z telesa násypu.

Nájdené črepky sú z červenohnedých nádob, na jednom

zlomku je dvojité a prostá ryha, na inom dve lomené ryhy (tab. XXIII: 15).

Pozoruhodnejšia štiepaná industria z mohyly 2:

Štvorcový hrubý ústup z čierneho buližníka so znakmi retuše; dĺžka 2,5 cm (tab. XXIII: 18).

Oválna obsidiánová čepielka; dĺžka 2,8 cm (tab. XXIII: 16).

Zlomok čepele zo zelenkavošedého hrubozrnného obsidiánu; dĺžka 3,3 cm (tab. XXIII: 17).

Čepeľovité rydlo trojhranného prierezu z voskovohnedého radiolaritu; dĺžka 5,1 cm (tab. XXIII: 13).

Zlomok čepele z hnedého radiolaritu s drobno retušovanou hranou; dĺžka 3,7 cm (tab. XXIII: 11).

Jadro z neurčenej zelenkavošedej suroviny (tab. XXIII: 14).

Čepielka z hnedého rohovca; dĺžka 3 cm (tab. XXIII: 12); zo zásypu hrobu.

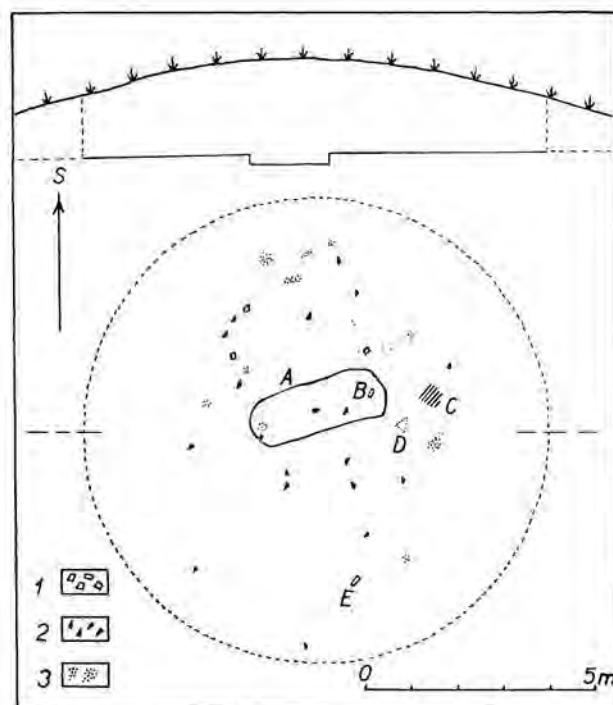
O nálezoch troch zlomkov ľudských kostí v násype mohyly a v zásypke hrobovej jamy (na jednom z nich zistil J. Pavlčík stopy ohňa) najpríjemnejšie je azda vysvetlenie, že sú stopami ľudskej obety. Predpoklad, že sú zvyškami pôvodného hrobu mohyly, t. j. hrobu ležiaceho na úrovni okolitej zeme, ktorý neskôr porušili jamovým, už pod hotovú mohylu uloženým hrobom, sotva obстоje; nevedel o tom ani mohylový násyp, ani zásyp jamového hrobu, ktorý bol jediným hrobom v mohyle a v súvise s ktorým túto veľkú mohylu navŕšili.

Priastkové číslo nálezov ŠAÚ 98/1942.

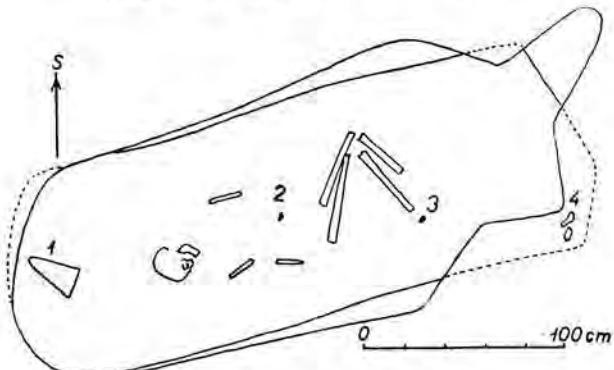
Mohyla 3, jedna z najväčších doteraz zistených východoslovenských mohýl, mala priemer 23,6–23,8 m, bola vysoká 2,9–3,4 m, neurčitého obrysu, z jasnožltej hliny navŕšená, zachovaná. Mala hustý, vysoký lesný porast, a preto z tých istých dôvodov ako v prípade mohyly 2 prebádala sa len jej stredová časť na ploche s priemerom 13 m. Aj táto mohutná mohyla bola na nálezy hmotných pamiatok nápadne chudobná. (Obr. 40, tab. V: 3.)

Hrob 1. Vo vrchole mohyly v hĺbke 46 a 74 cm na SV od jej stredobodu narazilo sa na žiarový hrob z doby rímskej, uložený alebo do jamy vykopanej v hotovom pravekom násype, alebo len do povrchovej vrstvy násypu a prihrnutý novou vrstvou hliny. Hrob obsahoval tieto železné predmety: štítovú puklicu položenú trňom nahor, oštep, držadlo štitu a dva zlomky plechu azda z koncov spomenutého držadla štitu (obr. 41). Oštep ležal na kužeľovitej časti a držadlo na okraji štítovej puklice, väčší z dvoch zlomkov plechu (s dvoma nitmi) pod ošteppom a druhý (s jedným nitom) pri držadle štitu. Oštep bol v hĺbke 51 cm, držadlo 57 cm a spodok štítovej puklice 58 cm od vrcholu násypu. Na severovýchod od tejto skupiny nálezov v hĺbke 54–66 cm od vrcholu mohyly, na ploche 110 × 45 cm boli v hline násypu kalcinované kosti dospelého jedinca. Miesto, kde sa kosti najhustejšie kopili, zaberala plochu 20 × 25 cm a začínalo sa 25 cm na SV od štítovej puklice; vrstva kostí bola tu 10–12 cm hrubá (obr. 42). K obsahu hrobu patria zrejme i zlomky krúžkového panciera, nájdené však až 375 a 410 cm na juhovýchod od štítovej puklice a v hĺbke 83 cm od vrcholu násypu. Tieto zlomky, ako aj nálezy kalcinovaných kostí by dosvedčovali, že tu išlo skôr o hrob uložený do povrchovej vrstvy mohyly a pokrytý novou vrstvou hliny, než o hrob dodatočne vyhlbený do vrchnej časti násypu. Avšak predpokladané nové navrstvenie mohyly počas sfarbenia hliny nedalo sa v násype rozpoznať.

Podľa charakteru nálezov ide o hrob poprednej osoby, svedčilo by o tom aj uloženie hrobu do mohyly mimoriad-



Obr. 38. Lesné, okr. Michalovce. Preskúmaná časť mohyly 2. 1 – črepy, 2 – kamenné odštupy, 3 – uhlíky; A – obrys hrobovej jamy, B – zlomok ľudskej sánky; C – vrstva hliny prepálenej do červena, D – kus tvrdnej hliny, E – zlomok ľudskej kosti.



Obr. 39. Lesné, okr. Michalovce. Mohyla 2, kostrový hrob. 1 – kameň; 2, 3 – kamenné odštupy; 4 – zlomok ľudskej a zvieracej kosti.

nych rozmerov. Datujem ho do doby okolo roku 200 a zaradujem do okruhu przeworskej kultúry. Je to prvý ovetrený hrobový nález przeworského typu na východnom Slovensku.

#### Opis nálezov z hrobu 1:

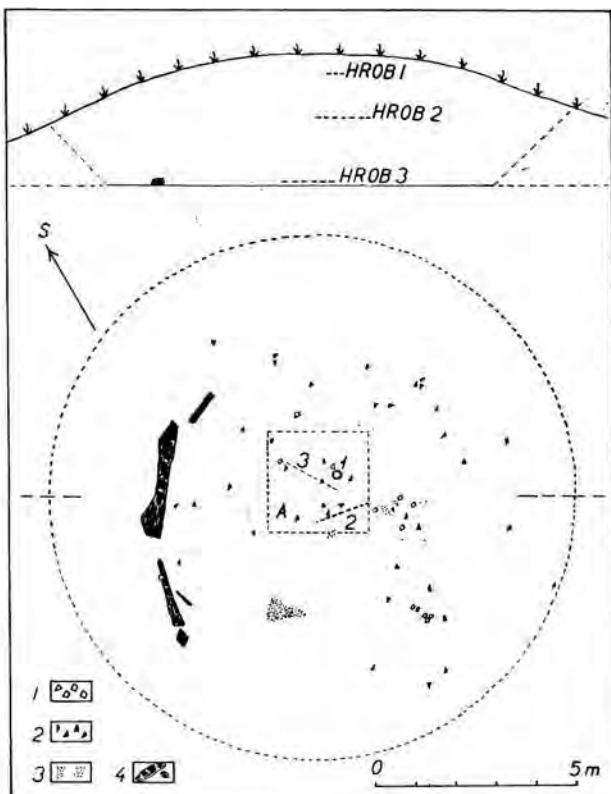
Oštep s tulajkou a listovitým, nepatrne vykrojeným hrotom, ktorý je zosilnený stredovým rebrom; dĺžka 19,1 cm (obr. 41: 3).

Štítová puklica, ktorej kužeľovitá časť je zakončená tupým trňom a spodná, valcovitá časť má široký, značne poškodený okraj, ktorý bol k štitu pripojený nitmi; výška 11,9 cm, Ø 14,9 cm (obr. 41: 1).

Pásikové držadlo zo štitu, ku koncom slabo zúžené, pozdĺžne strechovite vypuklé, na koncoch vynuté, vo dvoje prelomené; dĺžka 12,5 cm, šírka uprostred 1,9 cm (obr. 41: 2).

Zlomok pásikového kovania so zvyškami kruhovitej hlavice nitu; dĺžka 4,6 cm, šírka 2 cm.

Torzo podobného kovania zo štitu, zachovaný koniec je šikmo vyhnutý, v zlomku zostali dva nity s kruhovitou



Obr. 40. Lesné, okr. Michalovce. Preskúmaná časť mohyly 3. 1 – črepy, 2 – kamenné odštepy, 3 – uhlíky, 4 – zvyšky zuhoľnatenej brvne; A – stredová časť mohyly s hrobmi 1–3.



Obr. 41. Lesné, okr. Michalovce. Mohyla 3. Hrob z doby rímskej, železné predmety.

hlavicou, jeden je kratší, druhý dlhší, zohnutý; dĺžka 5,3 cm.

Zlomky drôteného pančiera z krúžkov s priemerom 1–1,1 cm.

V preskúmanej stredovej časti mohyly našla sa roztriate štiepaná industria (41 kusov), ojedinelé atypické črepy zo slabo vypálených nádob (12 kusov), niekoľko zlomkov tehloviny, na štyroch miestach v rozličných hlbkach pod najvyšším bodom násypu (50, 62, 96, 98 cm) slabé stopy ohňa (hniezda a prúžky uhlíkov) a na ďalšom mieste (270 cm na JJZ od stredobodu mohyly v hlbke 182 cm od jej vrcholu) zjavnejšie známky ohňa v podobe 3–4 cm hrubej šedastej vrstvy premiešanej s uhlíkmi.

*Hrob 2* sa zistil v strede násypu pod hrobom 1 v hlbke 131 cm od vrcholu mohyly. Bol kostrový, bez priloh. Poloha a orientácia kostry dala sa spoľahlivo zachytiť podľa nájdených zvyškov kostí. Kostra dospelého jedinca spočívala na chrbe s roztahnutými a v kolencích ohnutými nohami a s ramenami mierne ohnutými; situovaná bola hlavou na západ a nohami na východ (obr. 42). Mŕtveho uložili do mohyly alebo počas budovania násypu, alebo dodatočne už do hotového kopca. V súvise s druhou možnosťou pripomínam, že stopy sekundárneho zásahu v jasnožltej hlinine násypu neboli badateľné.

*Hrob 3* bol v mohyle pôvodný. Spočíval približne na úrovni povrchu okolitého terénu, v centre mohyly, v hlbke 321 cm pod jej vrcholom a 190 cm pod hrobom 2. Z kostry dospelého jedinca zachovali sa iba zvyšky čeluste a sánky, stehnových kostí a pravej holennej kosti. Ležala v podobnej polohe ako kostra v hrobe 2, bola však situovaná hlavou na SSZ a nohami na JJV. Na mieste hrobu zistila sa plynká obdĺžniková priechlbeň, dlhá 167 cm a široká 80 cm (obr. 42). Kostra bola bez priloh, našiel sa pri nej iba atypický črep.

Zrejme k tomuto hrobu sa viažu zuhoľnatene brvná, odkryté západne od neho nad samou úrovňou povrchu okolitého terénu v hlbke 278–302 cm od vrcholu násypu. Je pozoruhodné, že tvorili takmer súvislý, v rozpáti až 6,5 m dlhý oblúk, tiahajúci sa v smere SV–JJZ. Tieto brvná položili budovatelia mohyly najskôr ešte v horiacom alebo tlejúcim stave na miesto upravené pre stavbu mohyly. Zvyšky stredného (najväčšieho) brvna črtali sa ako skoro 3 m dlhý a 20–50 cm široký pás uhlíkov. (Obr. 40).

Štiepaná industria z mohyly bola vyrobená z rozličných druhov domácich, výnimocne i zakarpatských surovín (rohovec, obsidián, radiolarit, kremenc, buližník, opál, chalcedón a neurčená surovina). Sú to väčšinou odštepy, ústupy, jadrá a atypické zlomky a len výnimočne výraznejšie nástroje so znakmi detailnejšieho opracovania, ako čepele, čepelky a škrabadiá.

#### Opis pozoruhodnejších nálezov štiepanej industrie:

Torzo sedlo patinovaného obsidiálovej čepele lichobežníkového tvaru; dĺžka 4,15 cm (tab. XXIV: 1).

Čepeľovitý odštep z chalcedónu; dĺžka 3,2 cm (tab. XXIV: 6).

Obsidiálová čepielka; dĺžka 2,8 cm (tab. XXIV: 7).

Korodované torzo čepele s obojstrannou retušou zo šedohnedého kremence; dĺžka 2,3 cm (tab. XXIV: 2).

Nízke kuželovité škrabadlo s vejárovitou retušou z tmavohnedého, najskôr nadbužského rohovca; šírka 2,4 cm (tab. XXIV: 4).

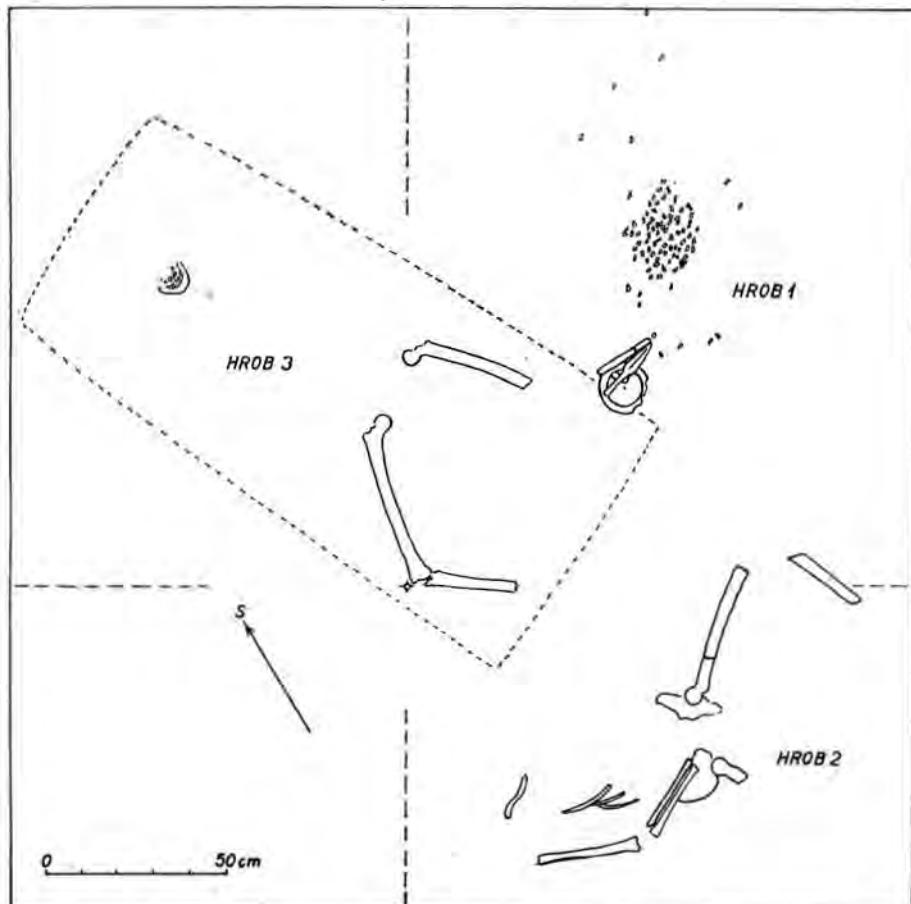
Odštep z matného obsidiánu; šírka 2,5 cm (tab. XXIV: 12).

Čepielka z matného obsidiánu; dĺžka 2,5 cm (tab. XXIV: 15).

Kruhovité škrabadlo z čierneho buližníka so šupinatou retušou na obvode hornej vypuklej strany; dĺžka 2,3 cm (tab. XXIV: 9).

Hrotitý škrabadlo s retušovanou hranou zo zelenkavo-

pod najvyšším bodom násypu. Na stopy pôvodného povrchu terénu pod násypom sa neprišlo a nezistili sa ani stopy hrobu. Jediným náležom z mohyly je žltohnedý atypický črep, nájdený 120 cm na JZ od stredobodu mohyly v hlbke



Obr. 42. Lesné, okr. Michalovce. Stredová časť mohyly 3 s hrobmi 1–3.

hnedého, miestami červenohnedého radiolaritu (?); dĺžka 3,35 cm (tab. XXIV: 10).

Čepeľovitý ústup z čierneho buližníka; dĺžka 3,7 cm (tab. XXIV: 14).

Kruhovité jadro s retušovanou hranou a s vrubmi, vyrobené z tmavého šedohnedého radiolaritu; dĺžka 2,65 cm (tab. XXIV: 5).

Jadro zo zelenkavohnedého, miestami červene pruhovaného radiolaritu; dĺžka 3 cm (tab. XXIV: 8).

Čepeľ z hnedého radiolaritu; dĺžka 2,4 cm (tab. XXIV: 3).

Hrotitý ústup z opálu voskovej farby; dĺžka 3,5 cm (tab. XXIV: 13).

Jadrovitý odštep s plošnou retušou z čiernej suroviny, dĺžka 3,5 cm (tab. XXIV: 16).

Torzo obsidiánovej šípky s plošnou retušou; dĺžka 2 cm (tab. XXIV: 11).

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 99/1942.

Mohyla 4 bola nízka, rozfahaná, s veľmi nezreteľným obrysom. Mala priemer 10,4–11,8 m a bola vysoká asi 50 cm. Otvorila sa na kruhovitom priestore s priemerom 7 m. Násyp bol zo žltej hliny. Tvrďa hnedá vrstva celiny s drobnými belavými kamienkami začínala sa v hlbke 57 cm

40 cm a retušovaný rohovcový ústup zhruba lichobežníkového tvaru, 3,3 cm široký, nájdený 170 cm na SZ od stredobodu mohyly v hlbke 50 cm od jej vrcholu (tab. XXIV: 17).

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 100/1942.

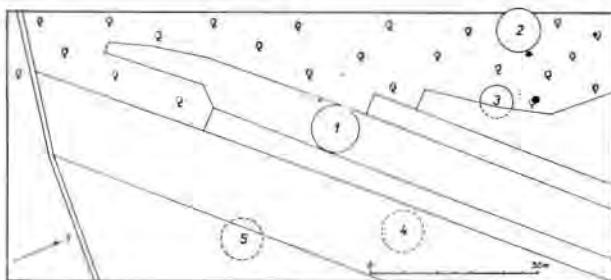
#### Nižný Hrušov, okres Michalovce

K. Andel zistil tri zachované a jednu rozkopanú mohylu v hole Na Piskovej a ďalšiu v diele Kozák. Tieto násypy sú snáď časťou reťaze mohýl, fahajúcich sa po horskom hrebeni medzi Rakovcom nad Ondavou a Tovarnianskou Poliankou.

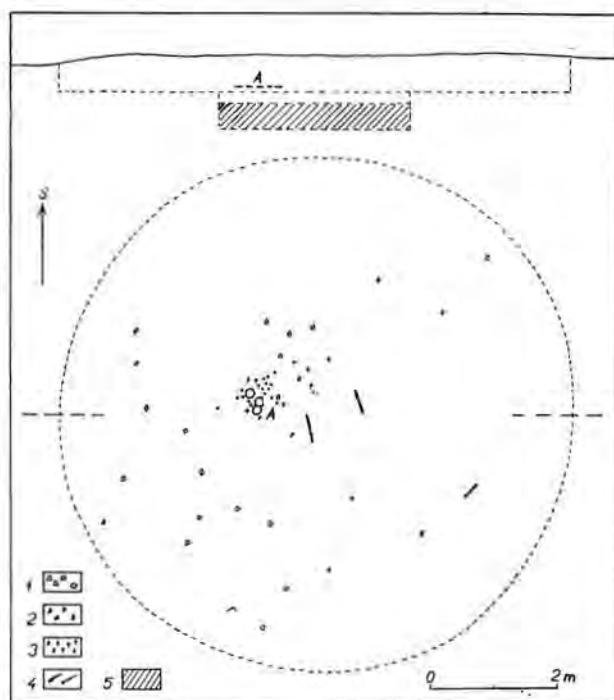
#### Strážske, okres Michalovce

Nedaleko železničného tunela na západ od obce pri zemných prácach porušili štyri mohyly. Jednu z nich otvoril roku 1946 K. Andel. Našiel v nej hrobovú jamu a v jej juhovýchodnom kúte hŕstku popola s drobnými zlomkami nedohorených kostí; žiadne ďalšie pamiatky sa v mohyle nenašli.<sup>25</sup>

Mohyly pri Strážskom patria k reťazi násypov fahajúcich sa po horskom hrebeni v rozvodi Ondavy a Laborca.



Obr. 43. Brekov – Topoľovka, okr. Humenné. Skupina mohýl na návrsí.



Obr. 44. Brekov, okr. Humenné. Mohyla 1. 1 – črepy, 2 – kamenné odštepy, 3 – kalcinované kosti, 4 – pásy zuhoľnateneho dreva, 5 – šedastá bahnitá vrstva; A – žiarový hrob.

#### Brekov – Topoľovka, okres Humenné

Tamojšie mohýly na upozornenie A. Adamicu roku 1947 vyhľadal A. Škvárek a podal o nich zprávu býv. Štátnemu archeologickému ústavu v Martine. Na návrsí Džvirník v diele Ortaš nad obcou v susedstve hradného vrchu zistil päť nepravidelné rozložených násypov. Najvyšší z nich – mohyla 1 – preskúmal roku 1948 autor. Dve mohýly – 4 a 5 – sú už úplne rozorané. Slabá vývýšenina mohyla 2 ( $\varnothing$  9,5 m, výška 50 cm) a nízka roztiahná mohyla 3 ( $\varnothing$  13 m, výška 50 cm) sú na okraji lesa, ktorý patrí už do susedného topoľovského katastra. (Obr. 43.) V tom istom lese nedaleko opisanej skupiny pravekých mohýl, na západnom svahu návrsia skláňajúceho sa do údolia Ondavky, rozprestiera sa známy slovanský mohylník, ktorého časť roku 1948 odkryl autor.<sup>26</sup>

Mohyla 1. Oraním roztiahný zvyšok násypu rozprestieral sa na býv. roli J. Štofca. Obrys mohyly bol veľmi nezreteľný. Vyvýšenina mala priemer 14,4–14,6 m a bola asi 50 cm vysoká. Preskúmala sa na kruhovitom priestore

s priemerom 8 m. Násyp pozostával z jasnožltej sypkej hliny, pôvodný povrch terénu pod ním nedal sa zachytiť.

Na povrchu mohyly našiel sa obsidiánový odštep. V násype boli ojedinelé uhlíky, zlomok sánky ošipanej (podla určenia C. Ambrosa), dva zlomky tehloviny, tri kamenné odštepy a 11 črepov. Mimo priestoru žiarového hrobu, na ktorý sa prišlo v úrovni povrchu okolitého terénu, našli sa v hĺbke 48–58 cm od najvyššieho bodu násypu na troch miestach zvyšky zuhoľnateneho dreva, päť črepov, dva kamenné odštepy a zlomok sekery.

Mohyly navršili nad spomenutým žiarovým hrobo, ktorý sa zistil západne od stredobodu mohyly. Svedčilo o ňom množstvo zlomkov nedohorených kostí dospelého jedinca. Prílohami hrobu boli dve misky a šálka (tab. V: 6). Misky stáli v normálnej polohe, šálka ležala na boku, ústím bola obrátená na východ. Dná misiek boli v hĺbke 46–48 cm od najvyššieho bodu vyvýšeniny. Kosti nachádzali sa roztratené medzi nádobami, severovýchodne od nich i pod dvoma nádobami a za hŕstku sme ich našli aj v miskách; v šálke neboli. Kosti v bezprostrednej blízkosti nádob ležali v hĺbke 42–43 cm; severovýchodne od nádob, kde ich bolo najviac, siahali do hĺbky 51 cm. V najbližšom okolí žiarového hrobu okrem ojedinelých uhlíkov a stôp zuhoľnateneho dreva našiel sa atypický črep a päť kamenných odštepov.

Vrstva hliny pod úrovňou okolitého terénu, presnejšie od 58 cm pod najvyšším bodom vyvýšeniny, ukazovala sa zdanlivo už ako nehybaná, pôvodná, no napriek tomu našli sme v nej ešte ojedinelé uhlíky a atypický črep. Od 68 cm pod najvyšším bodom násypu začínala sa táto vrstva meniť pozvoľna v tmavšiu šedohnedú vrstvu, ktorá sa končila v hĺbke 114 cm, kde hraničila so žltosivou ilovitou nepropustnou vrstvou celiny. Z tmavšej časti vrstvy pochádzajú najspodnejšie nálezy: dva atypické črepy a dva kamenné nástroje mladopaleolitickejho pôvodu (podla L. Bánesza). Možno pripustiť, že mohyly zbudovali na močaristej vegetatívnej vrstve so sporadickejmi stopami paleolitickej a neškoroneolitickej osídlenia. (Obr. 44.)

#### Keramika z hrobu:

Kužeľovitá miska s nevýrazným žliabkom pozdĺž okraja a s vyhraneným dnom, zhotovená z jemnej piesčitej hliny, hrbofátného povrchu, zvonku žltohnedá, znátra šedohnedá, na lome čiernošedá; nádoba je zlepovaná, miestami doplnovaná; výška 6,8 cm,  $\varnothing$  ústia 16,4 cm,  $\varnothing$  dna 6,6 cm (obr. 54: 8, tab. XXV: 3).

Podobná, o niečo lepšie vypálená miska s nepatrne dovnútra stiahnutým ústím, zvýrazneným pozdĺž okraja žliabkom, hлина nádoby je tmavošedá, povlak okrovohnedý a okrovozlty; zlepovaná, miestami doplnovaná; výška 6,85 cm,  $\varnothing$  ústia 16,7 cm,  $\varnothing$  dna 6,7 cm (obr. 54: 7, tab. XXV: 2).

Esovité profilovaný hrnček s kužeľovitým spodkom, vyhraneným dnom a uchom oválneho, skoró kruhovitého priezoru, hliná nádoba je jemná, černavá, vonkajší povlak žltohnedý a dosť hladký, vnútorná stena šedohnedá; nádoba je zlepovaná, miestami doplnovaná; výška 11,8 cm,  $\varnothing$  ústia 12,3–12–7 cm,  $\varnothing$  dna 7,6 cm (obr. 54: 6, tab. XXV: 4).

#### Pozoruhodnejšie nálezy z násypu:

Črep s plastickým, v spodnej časti oblúčkami členeným pásmom, pod ktorým je riadok šikmých zárezov, hliná zlomok je jemná, čierna, povlak žltohnedý (tab. XXV: 1).

Žltohnedý črep s pásmom úzkych obdlžnikových, tupou hranatou tyčinkou vtláčaných žliabkov; z nádoby zhotovenej z jemnej hliny (tab. XXIV: 23).

Okrajový črep so žltohnedým povlakom z nádoby s valcovitým hrdlom, na lome čierny (tab. XXV: 6).

Črep s liniami odtlačkov šnúry a s pásom úzkych zvislých jamok, hlinia zlomku je černavohnedá, povlak červenkavožltý (tab. XXIV: 26).

Okrakový zlomok z nádoby zhotovenej z jemnej hliny, ktorá mala lievikovité ústie a azda guľovité telo, hrdlo zdobili tri vodorovné, šikmo presekávané vývalky (prostredný bol najvypuklejší); črep je na lome čierohnedý, povlak žltohnedý (tab. XXV: 5).

Torzo pravdepodobne brúsenej sekery z tmavej šedastohnedej brídlice (?) s otlčenými hranami, miestami s hrubou plošnou retušou, používané sekundárne ako škrabadlo; dĺžka 4,5 cm (tab. XXIV: 18).

#### Keramika z vrstvy pod úrovňou pôvodného terénu:

Tri atypické črepy z nádob zhotovených z jemnej hliny a slabo vypálených, s hrboľatým pastóznym oranžovočervenkastým povlakom, na lome tmavosivé; svojim povlakom a štruktúrou nelišia sa od ostatných črepov z mohyly.

*Štiepaná industria* je atypická, len výnimcočne badat na nej stopy opracovania, prípadne používania. Je z obsidiánu, rohovca, radiolaritu, buližníka, kremence a neurčenej suroviny. Opis pozoruhodnejších exemplárov:

Obsidiánový čepelovitý odštep; dĺžka 2,9 cm (tab. XXIV: 25); z povrchovej vrstvy.

Obsidiánová čepieľka; dĺžka 2,65 cm (tab. XXIV: 22).

Atypický obsidiánový odštep, dĺžka 2,2 cm (tab. XXIV: 21).

Strúhadlo tvaru písmena D z jasnohnedého rohovca s retušovaným ostrím; dĺžka 1,8 cm (tab. XXIV: 20).

Plochý hrotitý ústup z bledohnedého radiolaritu; dĺžka 4,8 cm (tab. XXIV: 19); z tmavej vrstvy pod násypom.

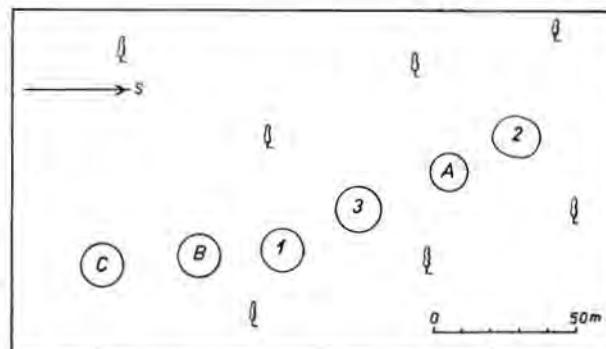
Bielo patinovaný rohovcový ústup približne päťuholníkového tvaru so znakmi retuše na hranach; dĺžka 3,45 cm (tab. XXIV: 24); z tmavej vrstvy pod násypom.

#### Tokajík, okres Bardejov

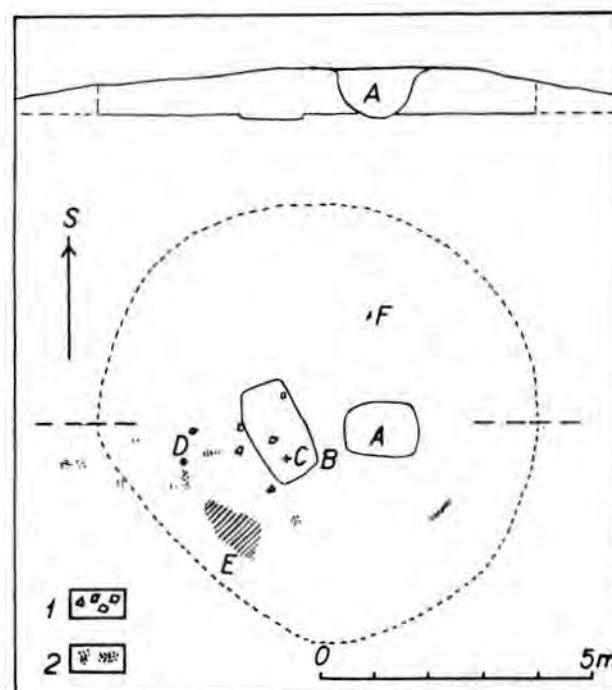
A. Škvarek zistil v lese juhovýchodne od obce a severne od kóty 350,8 štyri zachované mohylové násypy, fahajúce sa v smere JZ-SV v dĺžke okolo 300 m. V čase jeho prieskumu bol na mohylách riedky lesný porast a podľa jeho zprávy mohyly mali, sledujúc ich postupne od JZ na SV, priemery 12, 13, 12 a 19 m a boli 90, 100, 115 a 70 cm vysoké. Najvyššia z nich je vzdialenosť asi 300 m na juh od cesty Tokajík-Piskorovce.<sup>27</sup>

#### Veľká Domaša, okres Humenné

Na horskom hrebeni fahajúcim sa na SSV od obce medzi Ondavou a riečkou Ondalík zistil A. Škvarek 11 mohylových násypov. Podľa jeho zprávy rozprestierajú sa sčasti na pasienku, sčasti na oráčine zhruba v troch skupinách po ľavej strane cesty vedúcej cez bývalú malú osadu Poľská kolónia do susedných Rafajoviec. Autor prezrel nálezisko roku 1966 a zistil, že mohyly sa fahajú po hrebeni vrchu, západným svahom ktorého viedie nová cesta nad priehradou. Ich rad sa začína severne od miesta niekdajšej Poľskej kolónie (kóta 246,5) a západne od osady Kelčanky a končí sa veľkou mohylou, ktorá leží už v katastri Rafajoviec na kóte 257. Z mohýl, ktoré zmapoval A. Škvarek, mohyla 1 je dnes už len slabo znateľná, skoro úplne rozoraná, mohyly 2–5 sú tiež rozorané, ale ešte dobre viditeľné, mohyly 6 a 7 už celkom zanikli (boli rozorané) a mohyly 8 a 10 sú z väčšej časti rozkopané. Z posledných dvoch mohýl brali hlinu na stavbu spomenutej cesty, avšak východná polovica nápadne veľkej mohyly 10 (tab. III: 6) bola už v čase prieskumu A. Škvareka porušená. Mohyla 9 a 11 sú zachovalé, ležia na pasienku.



Obr. 45. Košarovce, okr. Humenné. Skupina mohýl na hrebeni vrchu.



Obr. 46. Košarovce, okr. Humenné. Preskúmaná časť mohyly 2. 1 – črepy, 2 – uhlíky; A – porušená časť násypu, B – obrys hrobovej jamy, C – kalcinovaná košf, D – kamenné drvidlo; E – ohnisko, F – kamený odštep.

Na mohyly vo Veľkej Domaši bezprostredne nadväzuje už spomenutá veľká mohyla na kóte 257 v Rafajovciach, druhá veľká mohyla, ktorú zistil autor v tej istej obci, ako aj skupiny mohýl na horských hrebeňoch v katastri Košaroviec a Ďapaloviec.<sup>28</sup>

#### Rafajovce, okres Humenné

Veľkú mohylu na horskom hrebeni západne od obce, približne na kóte 281,9, prezrel autor roku 1942 pri výskume mohýl v blízkych Košarovciach. Rozprestiera sa vtedy na hraniciach lesa a oráčiny, mala priemer asi 20 m a bola vysoká približne 1,5 m. Veľká mohyla, ktorú zistil A. Škvarek v Rafajovciach na kóte 257, nachádzala sa juhozápadne od obce a je vyše 1 km vzdialenosť od prvej spomenutej mohyly; leží sice na oráčine, ale chráni ju triangulačný bod (tab. V: 5). Pravdepodobne o jednej z mohýl v Rafajovciach

zmieňuje sa už roku 1936 V. Hlávka, učiteľ v Košarovciach, vo svojom liste prof. J. Eisnerovi, vtedajšiemu konzervátorovi Čs. archeologickejho ústavu; písal v ňom, že asi pred 50 rokmi našli v mohyle (podľa ústneho podania) mnoho kamenných nástrojov, ktoré znova ukryli na to isté miesto, kde ich vykopali.<sup>29</sup>

#### Košarovce, okres Humenné

Na mohyle v katastri tejto obce upozornil prof. J. Eisnera roku 1936 V. Hlávka. Hlásil mu šesť mohýl 3 km juhozápadne od Košaroviec na kóte 379. V jednej z nich (č. 4 na jeho náčrte) pri pokusnom výskume našiel sa kamenný nožik a v inej (č. 5) lichobežníková kamenná sekera, porušená dvojuchá nádoba a kamenná čepel, ktorá mala vrúbkované hrany a bola údajne až 25 cm dlhá. Čepelovitý nástroj z mohyle 4 a kamennú sekuru z mohyle 5 poslal V. Hlávka na určenie – podľa listu z 5. apríla 1936 – prof. J. Eisnerovi spolu s podrobou zprávou o košarovských mohylách a nálezoch z nich. Spomenuté dve pamiatky sú však nezvestné, nenachádzajú sa ani v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, ani vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, ktorému ich mal V. Hlávka na odporúčanie prof. J. Eisnera odozvať. Že prof. Eisner nástroje sotva dostal, vysvitá z konceptu jeho listu z 18. mája 1936 Čs. archeologickejmu ústavu v Prahe, podľa ktorého odporúča ústavu, aby V. Hlávku odpovedal: „Štátny konzervátor sem oznámil, že Vašu zprávu o mohylách v Košarovciach poslal Čs. archeologickejmu ústavu v Prahe, ktorému doporučil ich výskum. Odoslanie pamiatok Vami dosiaľ získaných do Východoslovenského múzea sa schvaluje a za ochranu sa vyslovuje vďaka“. Zlomky nádoby a nápadne dlhú čepel z mohyle 5 ponechali cez noc na mohyle a na druhý deň našli tam už len črepy rozbité na drobné zlomky;<sup>30</sup> črep sa stratila. Piše to V. Hlávku v spomenutom liste, v ktorom pripomína tiež, že počul o ďalších asi 25 mohylách v okolí Košaroviec a upozorňuje na mohylu v Rafajovciach.

O spomenutých dvoch mohylách zmieňuje sa aj J. Ležuška-Gaspár, účastník pokusného výskumu V. Hlávku, v liste, ktorý poslal autorovi roku 1942, keď sa dozvedel z novín o jeho výskume v Košarovciach; v tomto liste spomína aj početné mohyly (vyše 50), ktoré zistil medzi Ondavou a Olkou, lokality však neuvádzala.

Mohyly v Košarovciach boli prvé, ktoré upozornili na skupinu východoslovenských mohýl. Podrobnejší výskum týchto pohrebisk sa však nezačal na vrchoch v okolí Košaroviec, ale zhodou okolnosti až v porieči Tople.

Mohylník v Košarovciach skúmal autor roku 1942. Mohyly nachádzajú sa v hustom listnatom lese na hrebeni vrchu Stykovica medzi údolím Olky a riečky Ondalk, 2,5 km juhozápadne od obce. Mohyly – bolo ich šesť – sa nahali sa skoro v priamej linii od SSZ na JJV v dĺžke 167 m (obr. 45). Mohyla označená pri výskume číslom 3 dvihala sa na kóte 376,6 (na špeciálnej mape 379); na mieste stojí triangulačný stožiar. Od tohto bodu na SZ sú dve mohyly (č. 2 a mohyla A) a na JV tri mohyly (č. 1 a mohyly B, C). Skúmalo sa na troch násypoch.

Mohyla 1 bola nízka, rozfahaná, s nezreteľným obrysom, mala priemer približne 14,5 m, bola vysoká 70–80 cm, neporušená. Pristupnejšia stredová časť násypu z hliny bola preskúmaná na ploche s priemerom 8 m. Pod násypom v hlbke 80 cm od jeho najvyššieho bodu začínala sa skalnatá pieskovcová vrstva.

Nálezy sústreďovali sa vo východnej polovici mohyly.

V hlbke 32–80 cm od jej najvyššieho bodu prišlo sa tam na zlomok čepele z hnedého nadbužského rohovca (tab. XXV: 11), ojedinelé črepy a uhlíky, na troch miestach sa zistili skupiny črepov a na iných dvoch miestach nepatrné hniedzo uhlíkov (v jednom z nich bola aj stopa kalcinovanej kosti).

Črepy sú z veľmi slabo vypálených nádob hnedej, červeno-hnedej a oranžovožltej farby, zhotovených z jemnej hliny. Hrubšia spodná vrstva väčšiny zlomkov má čiernu farbu. Zo zlomkov sú pozoruhodnejšie: okrajový črep z nádoby s mierne prehnutým hrdlom (tab. XXV: 7), zlomky pásičkovo ucha z väčšej nádoby, čriepok s riadkami vpichov priponajúcimi odtlačky šnúry (tab. XXV: 10), okrajový črep z nádoby s roztvoreným ústím (tab. XXV: 8), zlomok z vrchnej časti esovite profilované nádoby a čriepok so slamovaným povrchom (tab. XXV: 9).

V súvise so stopou kalcinovanej kosti možno len s výhradou pripustiť, že mohyla navŕšili nad zvyškami spopleneného tela.

Prirastkové číslo nálezov ŠAÚ 103/1942.

Mohyla 2 mala kruhový pôdorys s nezreteľným obrysom, priemer 15–17 m a výšku 82–90 cm. Stredná časť násypu, navŕšeného zo žltej plesočnej hliny, bola porušená jamou (dĺžka 130 cm, šírka 1 m, hlbka 90 cm), vykopanou pravdepodobne prieskumníkmi-amatérmi z Košaroviec. Na náčrtku v zpráve A. Hlávku je táto mohyla označená číslom 6. Pôvodná úroveň terénu pod násypom sa nezistila, v hlbke 100 cm od jeho najvyššieho bodu začínala sa jasno-žltá intaktnej plesočnej vrstva (obr. 46).

V násype mohyly okrem ojedinelých uhlíkov zistilo sa v hlbke 30–66 cm od jeho najvyššieho bodu niekoľko črepov, v hlbke 60 cm zlomok kalcinovanej kosti, v hlbke 65 cm stopa ohňa, v hlbke 69 cm červená, miestami do fialovej sfarbená vrstva ohniska a hniedzo uhlíkov s kamenným drvidlom, v hlbke 78 cm odštep kremeňa a pásičk uhlíkov, v hlbke 92 cm ďalší zhluk uhlíkov. Spomenuté ohnisko bolo 120 cm dlhé a max. 70 cm široké, zhruba lichobežníkového pôdorysu, na jeho vrstve i v nej boli ojedinelé črepy a uhlíky.

V strede mohyly v hlbke 82 cm od jej vrcholu, teda na úrovni povrchu okolitého terénu, ukázala sa výplň plytkej, len 11 cm hlbokej, nepravidelnej, približne obdĺžnikovej jamy so zvyškami silne skrčenej kostry dospelého jedinca. Výplň jamy pozostávala z ilovitej hliny a nápadne sa lišila od vrstvy podložia, do ktorej bol hrob vyhĺbený. Dno jamy bolo v hlbke 93 cm od najvyššieho bodu mohyly. Z kostry sa zachovala vrchná časť lebky, zuby, ramenná kost a dlhé kosti dolných končatín. Spočívala na pravom boku, bola situovaná hlavou na severozápad, nohami na juhovýchod a tvárou obrátená na juh; dĺžka skrčenej kostry 109 cm (obr. 47). Kostra bola bez príloh. Ak je zlomok kalcinovanej kosti z násypu z ľudskejho tela, treba mohylu označiť za birituálnu; v tom prípade pôvodný hrob v nej bol kostrový.

*Opis pozoruhodnejších nálezov z mohyle 2:*

Dva okrajové črepy z tenkostennej nádoby s lievikovite roztvoreným, slabo prehnutým hrdlom, hnedým povlakom a vodorovnými ryhami po odtlačkoch šnúry, hrubšia vrstva črepov je čierohnedá, na vnútornom povrchu sú nepravidelné vodorovné ryhy (tab. XXVI: 1, 2).

Ciernošedý okrajový črep z tenkostennej nádoby s valcovitým hrdlom s vodorovnými ryhami po odtlačkoch šnúry (tab. XXVI: 3).

Črep s hrubo rytnými lomenicami a červenohnedým povlakom, hrubšia vrstva zlomku je čierna (tab. XXVI: 6).

Črep podobnej farby z hrdla nádoby so stopami rytých lomeníc (tab. XXVI: 8); zo zberu.

Oranžovočervený črep s riadkom ostrých zárezov (tab. XXVI: 5).

Bledohnedý črep s jemným ryhovaním na vonkajšom a výraznejším slamovalením na vnútornom povrchu (tab. XXVI: 4, 4a); zo zberu.

Plochý hrotitý odstup lichobežníkového tvaru zo šedej suroviny; dĺžka 4,4 cm (tab. XXVI: 7).

Kamenné drvidlo žarnova s rovnými plôškami na troch stranach; dĺžka 8,8 cm, šírka 7,2 cm (tab. XXVI: 9).

Priprastkové číslo nálezov ŠAÚ 104/1942.

Mohyla 3 bola navŕšená z jasnožltej hliny, mala priemer 14,6–15,7 m a bola vysoká 140–150 cm. Vo vrchole násypu je meračský kameň so značkou KU 1033, na mohyle ako na triangulačnom bode stojí stožiar. Severozápadne od jej najvyššieho bodu bola oválna jama ( $\varnothing 200 \times 120$  cm, hlbka 150 cm) po pokusnom výkope prieskumníkov-amatérov z Košaroviec. Ide o mohylu 4 na náčrtku v zpráve V. Hlávku; našla sa v nej spomennutá, až 25 cm dlhá kamenná čepel, ktorá je, žiaľ, nezvestná. Stredová časť mohyle mohla sa preskúmať len na ploche  $4 \times 4$  m, samotný stred kopca s meračským kameňom zostal nedotknutý.

V preskúmanej časti mohyle prišlo sa v hlbke 20–113 cm od najvyššieho bodu jej vrcholu na ojedinelé uhlíky, väčšie kusy dreveného uhlia a ojedinelé atypické črepy, v hlbke 118 cm na zhľuk uhlíkov a kamenný nástroj, v hlbke 120 cm na väčší kus dreveného uhlia a v hlbke 133 cm na črep a ohnisko, ktorého do červena prepálená, s uhlíkmi premiešaná vrstva zaberala plochu  $80 \times 100$  cm. V hlbke 140 cm pod najvyšším bodom mohyle bola tmavšie sfarbená hлина, narazilo sa tu zrejme na stopy pôvodného povrchu terénu. Od hlbky 180 cm pod vrcholom násypu začínala sa vrstva pieskovcov. Na stopy hrobu sa neprišlo.

Z nálezov pozoruhodný je iba kamenný nástroj tvaru kladiva, zhotovený najsúkôr z lahlého tufitu, sivej, miestami hnedastosivej farby, plošne šupinovite opracovaný. Nástroj má uprostred štvorcový prierez, porušené ostrie je úzke, tylo obdĺžnikové, tupé; dĺžka 12,55 cm, hrúbka uprostred 2,65–3 cm, tylo  $2,55 \times 1,3$  cm (tab. XXVI: 10).

Z črepov stojí za zmienku iba zlomok z rozhrania hrdla a vydutia nádoby, hrubšia vrstva je čierna, povlak žltohnedý.

Mohyla A (na náčrte v zpráve V. Hlávku mohyla 5) mala priemer 13,3 m a bola vysoká 1,1–1,2 m. V stredovej časti mohyle sa zistili stopy veľkej jamy ( $\varnothing 2$  m) po pokusnom výkope prieskumníkov z Košaroviec. Z tejto mohyle pochádzajú dve nádoby, kamenná sekera a nožik, spomínané v liste J. Ležuiku-Gaspára a v zpráve V. Hlávku (uvádzajú len jednu nádobu). Roku 1942 sa mohyla neskúmala; na jej povrchu pri okraji veľkej jamy našli sa úplne zvetrané drobné atypické črepy, asi zvyšky spomenutých nádob.

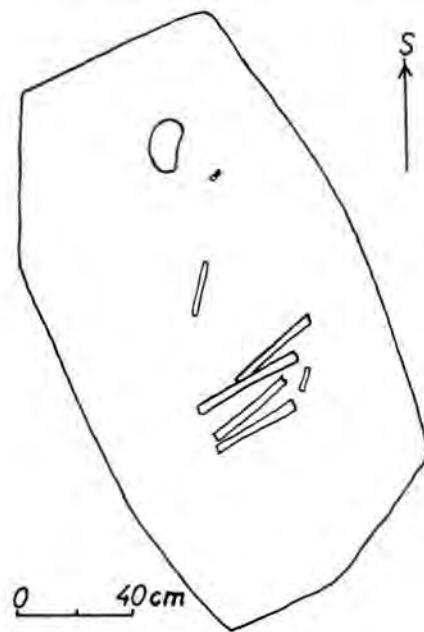
Mohyla B má nezreteľný obrys, priemer približne 15 m a výšku ca 90 cm, je zachovaná.

Mohyla C má tiež nezreteľný obrys, priemer približne 14 m a výšku 50–60 cm.

#### Dápalovce, okres Humenné

Hrebeň Dápalovského vrchu (kóta 309,6), na ktorom A. Škvarek zistil 12 mohýl, je severným pokračovaním hory Stykovica, na hrebeni ktorej bolo sestava už opisaných košarovských mohýl. Mohylník v Dápalovciach je vzdialenosť 3 km na SSV od košarovského a vyše 1 km na JV

od obce. Hrebeň Dápalovského vrchu vklínuje sa medzi údolie Olky a údolie Ondalika (prítoku Olky). Mohyly tvoria tri skupiny a fahajú sa v smere S–J v dĺžke asi 570 m. V čase prieskumu A. Škvareka nachádzali sa



Obr. 47. Košarovce, okr. Humenné. Mohyla 2. Kostrový hrob.

už skoro všetky na oráčine, len dve z nich pokrývali čiastočne tenší stromový porast; tri mohyly sú porušené polnou cestou.

Južná skupina mohýl začína sa zaraz severne od cesty Dápalovce–Košarovce, od kóty 281,7, a pozostáva z troch do trojuholníka rozložených mohýl, ktoré majú priemer 19, 13 a 15 m a sú vysoké 140, 100 a 50 cm. Druhá skupina, vzdialenosť asi 190 m na sever od predchádzajúcej, pozostáva z radu piatich mohýl s priemermi 30, 11, 19, 6 a 12 m a vysokých 30, 110, 100, 70 a 60 cm. Štyri mohyly severnej skupiny, vzdialenosť asi 115 m na sever od predošej, majú priemer 17, 13, 15 a 19 m a sú vysoké 90, 160, 50 a 95 cm.<sup>11</sup>

Akoby pokračovaním dápalovských mohýl je mohylník zistený severne od nich v susednom katastri obce Nižná a Vyšná Sitnica.

#### Nižná a Vyšná Sitnica, okres Humenné

V katastroch týchto obcí zistil A. Škvarek rad 14 mohýl, ktoré sa fahajú v smere SSZ–JJV v dĺžke vyše 900 m na hrebeni vrchu Uhliško (na špec. mape Uhlišká) po stranach lesnej cesty Nižná Sitnica–Piskorovce, prechádzajúcou kótu 398 (na špec. mape kóta 421), najvyšším bodom vrchu, vyše 0,5 km východne od úzkokoľajnej železnice vedúcej do Košaroviec. Spomenutý hrebeň vrchu dvíha sa medzi údolím Sitnice a údolím Ondalika západne od Vyšnej Sitnice. Rad mohýl začína sa južne od kóty 398 a končí sa asi 200 m na juhu od polnej cesty Piskorovce–Vyšná Sitnica. Mohyly sú nerovnako od seba vzdialenosť, väčšinou osamelé, len výnimcoľne tvoria dvojice. Okrajovú časť troch mohýl pretína a stredom dvoch prechádzza spomenutá lesná cesta. Mohyly sa nachádzajú v lese a viaceré

z nich sú dobre prístupné výskumu.<sup>32</sup> Rozmery mohýl v čase prieskumu A. Škvareka začnú najjužnejšou a končiac najsevernejšou mohylou boli tieto: 1 — Ø 12 m, výška 1 m; 2 — Ø 19 m, výška 1,8 m; 3 — Ø 13 m, výška 1 m; 4 — Ø 12–22 m, výška 1,1 m; 5 — Ø 8 m, výška 0,7 m; 6 — Ø 22 m, výška 1,2 m; 7 — Ø 9–11 m, výška 1,1 m; 8 — Ø 17–19 m, výška 1,5 m; 9 — Ø 13–16 m, výška 1 m; 10 — Ø 15 m, výška 0,6 m; 11 — Ø 8 m, výška 0,6 m; 12 — Ø 9 m, výška 0,4 m; 13 — Ø 12–15 m, výška 0,6 m; 14 — Ø 8 m, výška 0,4 m. Vyše 3 km západne od týchto mohýl je už spomínané nálezisko v Tokajíku.

Na pahorkatine medzi Oľkou a Laborcom zistil A. Škvarek len tri mohyly, jednu v katastri Pakostova a dve v chotári obce Sopkovce. Sú to nateraz najvýchodnejšie pravé východoslovenské mohyly v oblasti Ondavskej vrchoviny.

#### Pakostov, okres Humenné

V lese na horskom hrebeni juhozápadne od obce, východne od rieky Oľka a asi 200 m na západ od horného toku horského potoka, vlievajúceho sa južne od obce do Oľky, zistil A. Škvarek mohylu s priemerom 10,5–11 m, vysokú približne 50 cm, ktorá je v strede porušená jamou (2 × 1 m).<sup>33</sup>

#### Sopkovce, okres Humenné

Juhovýchodne od obce na severnom výbežku hrebeňa vrchu Stredný grúň, v ohybe horného toku potoka, vlievajúceho sa do Ondavice (prítoku Ondavky), v bukovom lese pri opustenej lesnej ceste vedúcej v smere S–J. zistil A. Škvarek dve zachované mohyly. Z nich severná mala v čase prieskumu priemer 23 m a bola vysoká 1,7 m, južná mala priemer 9–14 m a bola vysoká 1,1 m. Nálezisko roku 1965 prezrel autor s A. Škvarekom; severná mohyla bola neporušená, južnú sme už nemohli nájsť v lese.

## 2. Mohyly v susedstve východoslovenskej skupiny

### Mohyly na vrchovine východne od Laborca

A. Škvarek v rokoch 1948 a 1964 dôkladne prezrel horské hrebene pozdĺž lavého brehu Laborca i v porieči Výravy a Udavy (prítokov Laborca), teda pahorkatinu v trojuholníku, ktorého východná strana prebieha čiarou Lacková—Udavské—Zbudské Dlhé—Nižná Radvaň—Nižné Čabiny, severovýchodná strana čiarou Nižné Čabiny—kóta 430—kóta 586—Papín a juhovýchodná strana čiarou Papín—Zubné—Rovné—Lacková. V tomto úseku vrchoviny nezistil ani jedený mohlový násyp. Podľa toho je pravdepodobné, že ľud východoslovenských mohýl do tejto oblasti sotva prenikol. Pomerne úzke údolia, strmé svahy a značná členitosť horských hrebeňov tu pre živobytie tohto ľudu a pre stavanie mohýl, zdá sa, neposkytovali také podmienky ako pahorkatina západne od Laborca. Nálezy mohyl treba s pravde-

podobnosťou vylúčiť aj zo severnej časti Ondavskej vrchoviny východne od Laborca, ako aj z Užskej hornatiny, ktorá na ňu bezprostredne nadväzuje, a to najmä vzhľadom na nadmorské výšky, ktoré prevyšujú kótu 500. Je pozoruhodné, že v celej rozsiahlej oblasti pahorkatiny severne od Vihorlatu našiel sa zatial iba jedený kamenný nástroj (Volica), ktorý možno spájať s kultúrou budovatelov východoslovenských mohýl.

Pokiaľ ide o vrchovinu v severozápadnej časti USSR, ktorá je pokračovaním Užskej hornatiny a vihorlatského masívu, hodno tu aspoň spomenúť ploché popolnicové pohrebisko v Perečíne, ktoré preskúmal J. Pasternák,<sup>34</sup> a mohylu v Semere,<sup>35</sup> v ktorej sa pri popolniciach našli misky, šálky, kamenné sekery s hrubou šijou a obsidiánové nožíky. Do ktorej kultúry a obdobia patria tieto pohrebiská, mohlo by objasniť podrobnejšie publikovanie nálezov; s okruhom východoslovenských mohýl ich zatial nemožno spájať.

Rovnako nie je možné s určitosťou sa vyslovíť ani o časovej a kultúrnej príslušnosti mohýl v Zňaceve nedaleko Mukačeva. Mohyly tohto rozsiahleho pohrebiska tvoria dlhý rad. Omylom považovali ich za súčasné so slovanskými žiarovými mohylami v susednom Červeňove. T. Lehotský v štyroch mohylách, ktoré roku 1886 v Zňaceve prekopal, našiel len uhlíky a hrubé črepiny.<sup>36</sup> Podľa I. S. Peniaka v mohylách odkrytých v poslednom čase v Zňaceve našli sa len roztratené zlomky a hniezda kalcinovaných kostí a stopy ohniš. Podľa toho, že mohyly sa fahajú v dlhom rade (na rozdiel od slovanských mohýl v Červeňove) a že sa v nich našli doklady žiarového rítu, ich súvis so skupinou východoslovenských mohýl nie je vylúčený.

### Mohyly na Východoslovenskej nižine

O vyhľadávanie a sledovanie mohýl v tejto oblasti najviac sa v nedávnej minulosti zaslúžil K. Andel. Výsledky doterajších výskumov mohýl na tomto území ukazujú, že zvyk budovať mohyly trval tu veľmi dlho, od neolitu až do mladšej doby hradistej. Zoznam a opis početných nálezisk mohýl na Východoslovenskej nižine podal K. Andel.<sup>38</sup> Pri klasifikovaní doteraz nepreskúmaných mohýl v tejto oblasti a pri pokuse spájať aspoň ich časť so skupinou východoslovenských mohýl nabáda k opatrnosti nielen poznatok, že môžu pochádzať z rôznych období, ale aj to, že sa rozprestierajú väčšinou na rovinatom teréne, a nie po hrebeňoch vrchov. Odhliadnuc od týchto výhrad

nie je vylúčené, že ľud mohyl z východoslovenských pahorkov sporadicky prenikal na nížinu a budoval tam mestami aj svoje mohyly. Oporou tejto možnosti by mohli byť do určitej miery aj ojedinelé nálezy črepov šnúrovej keramiky.

Na Východoslovenskej nížine z hľadiska problematiky východoslovenských mohýl najviac by nás mohli zaujať problematické, doteraz neodkryté mohyly pod južným úpäťom Vihorlatu, teda mohyly objavené K. Andelom východne od tých nálezisk mohýl východoslovenského typu, ktorých dlhý rad, ťahajúci sa po nízkom horskom hrebeni (výbežku Ondavskej vrchoviny), začína sa v Rakovec nad Ondavou (resp. už v Trhovišti) a končí sa nad Brekovom. Z mohýl pod Vihorlatom za dôležité treba považovať predovšetkým ich skupiny v Trnave pri Laborci a v Zbudzi, ktoré mal autor možnosť prezrieť s K. Andelom; z ďalších prichádzali by do úvahy mohyly v Tibave, Orechovej, Vojnatine, Jasenove, Vinnom, Krčave a Kristoch. Rovnakú pozornosť ako problematické mohyly pod Vihorlatom zasluhujú si v uvedenej súvislosti aj od nich južnejšie, v oblasti Zemplínskych pahorkov v poslednom čase zistené a doteraz nepreskúmané mohyly. Ide o dve mohyly v Zemplíne (na návrší v okrajovej časti lesa západne od stráne Szélmalomdomb), o dve mohyly v Cejkove (v lese Paperdő na ostrohu horského hrebeňa juhovýchodne od obce), tri mohyly v Ladmovciach (na hrebeni vrchu Tisztahegy južne od obce), dve mohyly vo Viničkách (jedna na oráčine a druhá na vyvýšenine Hecske) a o mohylu v Černochove (na kulminačnom bode vyvýšeniny Becsked).

Výskum problematických mohýl na Východoslovenskej nížine a v oblasti Zemplínskych pahorkov bol by však žiadúci nielen v súvise s otázkou prenikania budovateľov východoslovenských mohýl na juh, ale aj s otázkou, či sú v nejakom vzťahu k skupine mohýl s okrovými hrobmi vo východnom Maďarsku, teda s mohylami približne súčasnými a do určitej miery aj príbuznými s východoslovenskou skupinou mohýl. Rovnako sa však v súvise s nimi vynára aj otázka starších eneolitických, kuštanovických, keltsko-dáckych, przeworských a slovanských mohýl nad hornou Tisou.

#### Otázkamohýlových východoslovenského typu v Košickej kotline

Najužnejšie mohyly tohto typu v kotlinе Torysy sú v Budimire, Varhaňovciach, Drienove a Šarišských Bohdanovciach. Problematická ostáva veľká mohyla Hôrka ( $\varnothing$  ca 18 m, výška ca 3 m) na okraji terasy po ľavom brehu Torysy v Roz-

hanovciach (obr. 48). Pretože údolie Torysy sa spája plynule s Košickou kotlinou, je na mieste otázka, či ľud východoslovenských mohýl prenikal sporadicky pozdĺž Torysy do Pohornádia, do Ko-



Obr. 48. Rozhanovce, okr. Košice. Problematická veľká mohyla v kotlinе Torysy.

šickej kotliny. Mohylové násypy navŕšené nesporne ľudskou rukou našli sa tu doteraz len na terase po pravom brehu Hornádu; sú roztratené v katastroch obcí Haniska, Bočiar a Belža. Preskúmaná bola doteraz len mohyla v Haniske; J. Rataj ju datoval do doby sfáhovania národov.<sup>39</sup> Podľa zprávy K. Andela zvyšky mohylových násypov sú údajne aj v Krásnej pri Hornáde a v Nižnej Myšli; podľa neho mohyly boli azda aj nedaleko tehelne v Košiciach na mieste zvanom Tri hurky. Z uvedeného vysvitá, že mohyly východoslovenského typu v Košickej kotlinе nateraz nie sú doložené. Na východný okruh šnúrovej keramiky (do ktorého patrí aj časť keramických nálezov z východoslovenských mohýl) nadväzujú v Košickej kotlinе zatiaľ len ojedinelé sídliskové nálezy z Barce I a kostrové pohrebiská koštianskeho typu zo začiatku staršej doby bronzovej.

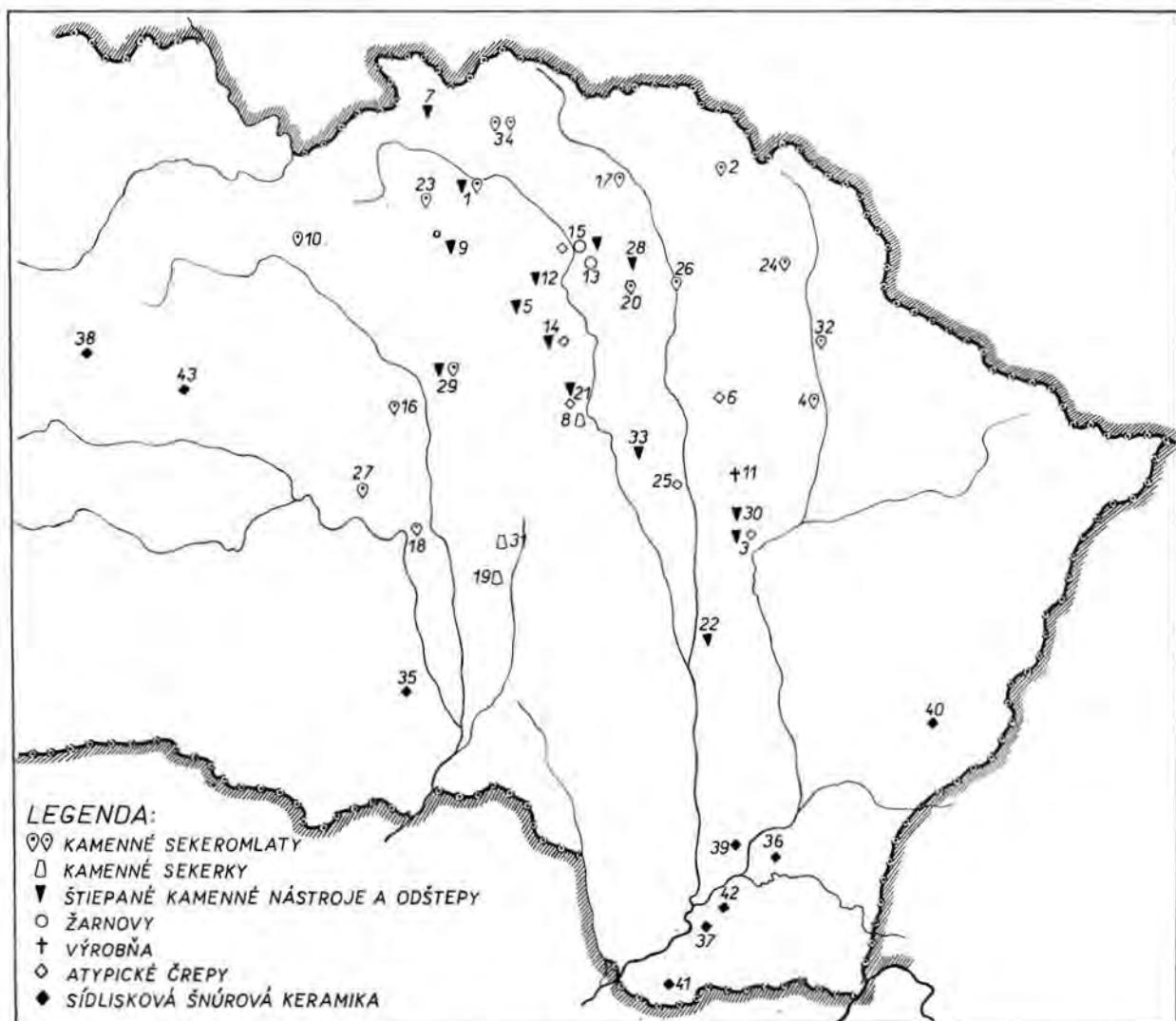
Spájať nálezy z Barce I s prenikaním ľudu východoslovenských mohýl do Košickej kotliny možno len s najväčšími výhradami. Tieto nálezy publikoval L. Hájek.<sup>40</sup> Prišlo sa na ne pri výskume sídliska s otomanskou kultúrou, a to vo vrstve IV/1 spolu so zlomkami kanelovanej keramiky. Ide o niekoľko črepov z rôznych nádob, z ktorých niektoré sú dosť podobné nálezu z východoslovenských mohýl. Okrem nich našli sa aj čepy, z ktorých sa podarilo rekonštruovať polovicu nádoby a nádobu s kužeľovitým spodkom a polguľovitou hornou časťou (hrdlo tejto nádoby chýba). Súvislá výzdoba na torze prvej nádoby skladá sa zo striedajúcich sa pásov šíkmých a vodorovných linii odťačkov šnúry. Druhá nádoba je zdobená na podhrdlí pásom vodorovných riadiakov odťačkov šnúry,

odtiaľ dolu pásmi podobných línii kombinovaných s riadkami šikmých zárezov, ktoré sa na vydutí zbiehajú v štvorcípu hviezdu, a pásom vetvičkovitých zárezov na lome vydutia. Opísané dve čiasťočne rekonštruované nádoby neodvážoval by som sa porovnávať s keramikou z východoslovenských mohýl. J. Vladár označil nálezy z Barce za osobitný typ šnúrovej keramiky.<sup>41</sup> Druhá (teda väčšia) rekonštruovaná nádoba z Barce svojim stlačeným guľovitým telom a hviezdicovým motívom výzdoby do istej miery pripomína niektoré amfory balanovskej kultúry v poriečí hornej Volgy.<sup>42</sup>

V súvise s pochrebiskami koštianskeho typu, o ktorých som sa zmienil, poviem na tomto mieste len toľko, že vo svetle doterajších výskumov J. Pastora črtajú sa ako osobitá, od mohýl východoslovenského typu neodvísľa skupina.

### 3. Nálezy sídliskového rázu v oblasti východoslovenských mohýl

Na území východoslovenských mohýl nezistili sa doteraz stopy trvalejších sídlisk. Prišlo sa tu zatiaľ na ojedinelé nálezy sídliskového charakteru,

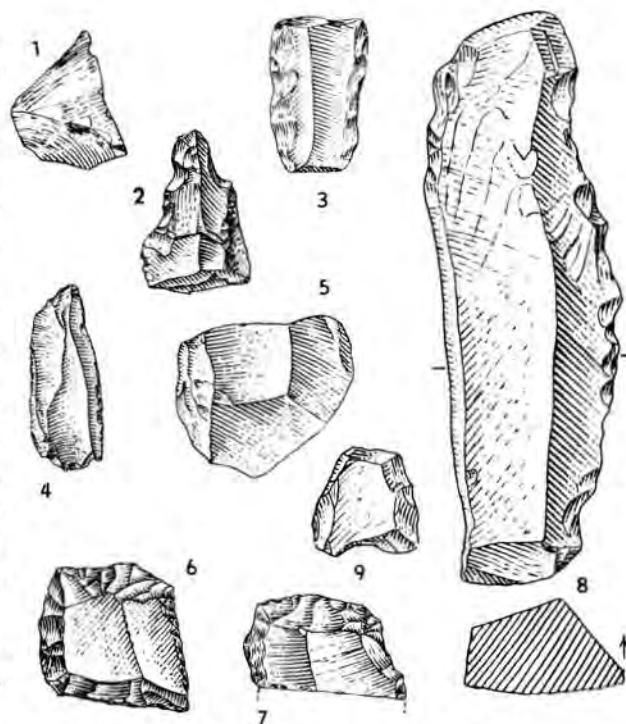


Obr. 49. Nálezy sídliskového rázu v oblasti východoslovenských mohýl a nálezy sídliskovej šnúrovej keramiky na východnom Slovensku. 1 – Bardejov, 2 – Bodružal, 3 – Brekov, 4 – Brestov nad Laborcom, 5 – Budčovany, 6 – Ďapalovce, 7 – Gaboltov, 8 – Hanušovce, 9 – Hertník, 10 – Kamenica, 11 – Karná, 12 – Kochanovce, 13 – Kožany, 14 – Kuková, 15 – Kurima, 16 – Malý Šariš, 17 – Nižný Orlík, 18 – Obišovce, 19 – Ortáše (obec Ploské), 20 – Radoma, 21 – Radvanovce, 22 – Rakovec nad Ondavou, 23 – Richvald, 24 – Roškovce, 25 – Slovenská Kajňa, 26 – Stropkov, 27 – Suchá Dolina, 28 – Šarišský Štiavnik, 29 – Terná, 30 – Topoľovka, 31 – Varhaňovce, 32 – Volica, 33 – Vyšný Žipov, 34 – Zborov, 35 – Barca, 36 – Beša, 37 – Bodrog, 38 – Levoča, 39 – Oborín, 40 – Orechová, 41 – Veľký Kamenec, 42 – Zatin, 43 – Spišské Podhradie (Dreveník).

ktoré len s určitou rezervou možno spájať s pobytom a hmotnou kultúrou budovateľov mohýl. Tieto dosiaľ skoro bez výnimky náhodné povrchové nálezy pozostávajú z brúsených kamenných sekeromlatov, čakanov a sekier, kamenných odštepor a štiepaných kamenných nástrojov, podložiek žarnovov, kamenných drvidiel a ojedinelých atypických, bližie neurčiteľných črepov (obr. 49).

Pokiaľ ide o predchádzajúce osídlenie vo vlastnej oblasti východoslovenských mohýl, teda zhruba medzi Slanským pohorím, Šarišskou vrchovinou, Čerchovským pohorím a Vihorlatom, treba poznamenať, že najsevernejšie stopy neolitickeho osídlenia (bukovohorská kultúra) zistili sa zatiaľ v Ražňanoch a Terne v západnej časti spomenutej oblasti a v Topoľovke (krišská kultúra?) v jej východnej časti. V staršom eneolite najsevernejšie preniklo osídlenie do západnej časti tejto oblasti po Ostrovany, vo východnej neprekročilo však vihorlatský masív. Skoro to isté sa vzťahuje aj na osídlenie s kultúrou kanelovanej keramiky, ktorého najsevernejšie nálezy v Šariši sú z Ražňian a zo Zemplína pod južným úpäťom Vihorlatu. Na rozhraní eneolitu a doby bronzovej, teda v časovom úseku, ktorý je blízky obdobia budovania mohýl, osídlenie z juhu zasahuje do oblasti vrchoviny opäť toryskou cestou a jeho stopami sú ojedinelé nálezy fragmentov nádob z Prešova,<sup>43</sup> Ostrovian<sup>44</sup> a Močidlian.<sup>45</sup>

Takmer všetky náhodné povrchové nálezy brúsených kamenných nástrojov (väčšinou sekeromlatov) z oblasti vrchoviny západne od Laborca možno so značnou pravdepodobnosťou zaradiť do okruhu kultúry so šnúrovou keramikou. Výhrady môžu byť, pokiaľ ide o ich zatriedenie, len u troch sekeromlatov (Suchá Dolina, Obišovce, Terňa) a u dvoch sekier (Ortáše, Varhaňovce) z juhzápadnej periférnej oblasti východoslovenských mohýl. Je pozoruhodné, že nálezy sekeromlatov sú prevažne zo severných častí Ondavskej vrchoviny, teda z územia, kde sa na mohylové násypy doteraz neprišlo; sekeromlat z Volice, jediný nález kamenného nástroja na ľavom (východnom) brehu Laborca, je tiež z oblasti, kde sa doteraz nenašli mohyly. Napriek tomu so značnou pravdepodobnosťou možno pripustiť, že väčšina nálezov sekeromlatov z východoslovenskej vrchoviny súvisí s pohybom ľudu východoslovenských mohýl. Medzi týmito nástrojmi (zbraňami) sú značné typologické rozdiely. Deľia sa v podstate na romboidné čiže sekeromlaty s lichobežníkovým alebo trojuholníkovým obuchom (Radoma, Obišovce, Raškovce, Stropkov), široké srdcovité sekeromlaty s rovným obuchom (Rich-



Obr. 50. Ojedinelé nálezy štiepanej kamennej industrie. 1–3, 6–9 – Bardejov; 4 – Hertník, okr. Bardejov; 5 – Bučovany, okr. Bardejov.



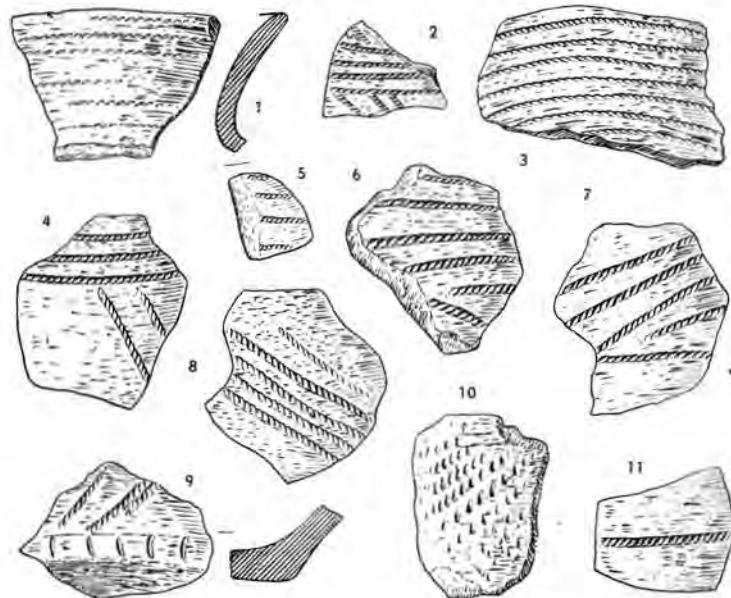
Obr. 51. Žarnov: drvidlo (Kožany, okr. Bardejov) a podložka (Kurima, okr. Bardejov).

vald, Zborov), široké, približne päťuholníkové sekeromlaty so zaoblenými bokmi (Zborov, Kameňnica, Malý Šariš), trojuholníkový (Nižný Orlik), úzke sekeromlaty so skoro obdlžníkovým telom a rovným alebo zaobleným obuchom (Stropkov, Brestov, Bardejov), sekeromlat s valcovite predĺženým obuchom (Bodružal) a člnkovitý sekeromlat typu Šleza (Volica). K viacerým z uvedených tvárov sú pomerne blízke analógie v oblasti poľských Karpát; vzťahuje sa to hlavne na romboidné,<sup>46</sup> srdcovité alebo päťuholníkové s rovným obuchom,<sup>47</sup> na sekeromlat s valcovite pretiahnutým obuchom,<sup>48</sup> ktorého približnou analógiou z východoslovenských mohýl je čakan z Kučína (mohyla 3), a na sekeromlat typu Šleza, ktorého priliehavou analógiou je nález z okolia Przemyśla.<sup>49</sup>

Pokiaľ ide o náhodné povrchové nálezy štiepanej industrie, o čepele a čepeľovité, hrotitné, jadrovité a atypické odštepy prevažne z domácich, výnimocne zo zakarpatských surovín, ich nálezy zo sever-

V západnej časti mesta pri ihrisku, asi 100 m od mlynského potoka, našlo sa roku 1953 torzo škrabadla alebo čepele z tmavohnedého rohovca s belavými škvunami s obvodovou retušou; šírka 3,2 cm (obr. 50: 7).

Tamže v západnej časti mesta sa roku 1955 našiel



Obr. 52. Nálezy sídliskovej šnúrovej keramiky na východnom Slovensku. 1, 10 — Levoča (poloha Fitrift), okr. Spišská Nová Ves; 2 — Zatín, okr. Trebišov; 3 — Bodrog, okr. Trebišov; 4, 6, 7 — Beša, okr. Trebišov; 5 — Veľký Kamenc, okr. Trebišov; 8, 9, 11 — Oborín, okr. Trebišov.

nejších častí východoslovenskej vrchoviny možno tiež so značnou pravdepodobnosťou spájať so skupinou východoslovenských mohýl. Nálezy z južnej periférnej oblasti mohýl môžu súvisieť aj s bukovohorskou kultúrou alebo kultúrou kanelovanej keramiky. Niektoré nálezy — výrobky z rohovca, a to z Bardejova, Kurimy a Rakovca nad Ondavou, označil L. Bánesz za nástroje paleolitického pôvodu.

Doterajšie ojedinelé povrchové nálezy atypických črepov z oblasti východoslovenských mohýl len s najväčšími výhradami možno považovať za súrodé a súčasné s keramikou východoslovenských mohýl.

#### Prehľad náleزوў:

##### Bardejov

Sekeromlat s asymetrickým ostrím a slabo zaobleným tylom z tmavošedej bridlice; dĺžka 10 cm, max. šírka 4,2 cm, hrúbka 3 cm; Šarišskému múzeu v Bardejove ho odovzdalo Gemerské múzeum v Rimavskej Sobote; inv. čís. Gem. múzea 1985 (tab. XXIX: 5).

Na terasovitej vyvýšenine, na ktorej stojí nová nemocnica, našiel A. Frický jadrovitý odštep kremeňa zelenkastej farby; je v Šarišskom múzeu v Bardejove.

Nálezy z povrchových zberov T. Weisz, uložené v Múzeu Slovenskej republiky rád v Prešove:

odštep rohovca, červenohnedého radiolaritu, šedozeleného radiolaritu a kremeňa bledohnedej farby.

Toho istého roku sa našli nad mlynským jarkom v polohe Nad turnou dva atypické odštepy hnedého radiolaritu a lichobežníková korodovaná, bielo, mestami modrasto patinovaná čepeľ s kolmo retušovanými hranami; dĺžka 2,75 cm (obr. 50: 3); podľa L. Banesza súvisí s gravettskou industriou.

Na roli pri rázcestí do Bardejovských kúpeľov našiel sa roku 1955 nástroj z čierneho buližníka, podľa L. Banesza bazálna časť mladogravettskej čepeľ s vrubom v hornej tretine, dĺžka 2,9 cm (obr. 50: 2); lichobežníkový nástroj z hnedého rohovca so strmom retušom na hranách, podľa L. Banesza kresadlo z pušky, dĺžka 2,6 cm (obr. 50: 6); hrotitý odštep hnedého rohovca (obr. 50: 1).

V západnej časti mesta za cintorinom pri rázcestí sa zistil (tiež r. 1955) odštep sedého a hnedozltého kremeňa a dva odštepy radiolaritu, jeden červenohnedý, druhý zelenkavošedej farby.

Nálezy z povrchových zberov T. Weisz, uložené v Šarišskom múzeu:

Z polohy Vim bark za Olejárovou záhradou pochádza torzo čepeľovitého, tupo zahroteného škrabadla lichobežníkového priezera zo sivého rohovca so šupinovitou retušou na jednom boku; max. šírka 2 cm (obr. 50: 9); nález z roku 1957.

Nedaleko prameňa za cintorinom sv. Michala našla sa roku 1960 hrubá čepeľ lichobežníkového priezera z hnedého radiolaritu, so súvislou retušou na jednej hrane; dĺžka 10,6 cm, max. šírka 3,4 cm (obr. 50: 8).

**B o d r u ž a I.**, okres Bardejov

V polohe Bogliarka našlo sa tu torzo čakana vybrúseného z čiernej vyvreliny so šedastým povrhom; valcovite predĺžený obuch má kruhový prierez, ostrie je nadol pretiahnuté, na bokoch pri otvore je slabo hranený; dĺžka torza 13,4 cm, max. šírka 6,4 cm (tab. XXVII: 6). Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku.

**B r e k o v**, okres Humenné

V sonda vykopanej nedaleko mohýl východoslovenského typu našli sa vo vrstve hliny pod ornicou torzá dvoch obsidiánových čepeli (tab. XXX: 1, 2), dva zlomky tehloviny a atypický črep, ktorý sa farbou, povlakom a materiáлом podobá keramike z tamnejšej mohyly 1, otvorenej roku 1948. Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 152/1948.

Pri poľnej ceste z Brekova do Hudcovieč nedaleko pravekých mohýl našlo sa obsidiánové jadro (tab. XXX: 4) a zlomok čiernochnedého rohovca (tab. XXX: 3). Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 285/1948.

**B r e s t o v n a d L a b o r c o m**, okres Humenné

Sekeromlat z tmavej hnedošedej bridlíc, nájdený južne od obce v pravom brehu Laborca, má slabo nadol rozšírené ostrie, rovný, približne štvorhranný obuch a na spodku je ľahko prehnutý, vykrojený; dĺžka 16,5 cm, max. šírka 5,7 cm (tab. XXVIII: 6). Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku.

**B u c l o v a n y**, okres Bardejov

V sedle severne od polohy Brežinky (náleziská pravekých mohýl) našiel F. Blahuta roku 1953 dva atypické črepy, odštupy z obsidiánu, radiolaritu a tufitu, v polohe Nad sadky v malej pokusnej sonda okrem ojedinelých atypických čepov halštatského rázu aj hnedošedý odštup azda z radiolaritu (obr. 50: 5). Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.

Za dedinou pri pramene našiel sa roku 1952 hrotitý odštup obsidiánu, atypický odštup zelenošedého radiolaritu a atypický črep eneolitickejho rázu. Šarišské múzeum v Bardejove.

**D a p a l o v c e**, okres Humenné

A. Škvarek pri prieskume na tamojšom mohylniku v blízkosti mohyly 3 našiel tmavý, hnedašostivý atypický črep z nádoby zhotovenej z jemnej sfudnej hliny a dosť dobre vypálenej. Prírastkové číslo ŠAÚ 76/1946.

**G a b o l t o v**, okres Bardejov

Plochý jadrovitý odštup hnedého rohovca, max. šírka 2,9 cm (tab. XXX: 12). Šarišské múzeum v Bardejove, čís. 2891/1962 H 3203.

**H a n u š o v c e**, okres Prešov

Kamenná sekera lichobežníkového tvaru z hnedého radiolaritu s mierne vyhranenými bokmi, zaobleným tylom a rovnomerne vybrúseným ostrím, čiastočne poškodená, jej bližšie nálezové okolnosti nie sú známe; dĺžka 9,6 cm, max. šírka 4,8 cm, max. hrúbka 2,1 cm (tab. XXIX: 2). Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.

**H e r t n í k**, okres Bardejov

Na hrebeni vrchu na hraniciach Hertnika a Šiby v polohe Na Čeršlu našiel T. Weisz roku 1955 čepelovité, jednostranne zahrotené rydlo z čiernochnedého rohovca s jemne

zúbkovanými hranami; dĺžka 3,35 cm (obr. 50: 4). Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.

Ten istý našiel roku 1958 v koryte potoka medzi Hertníkom a Šibou jadrovitý odštup žltohnedého radiolaritu (?). Šarišské múzeum v Bardejove.

**K a m e n i c a**, okres Prešov

Srdcovitý, približne päťuholníkový sekeromlat zo zelenošedej bridlíc so zaoblenými bokmi, pozdĺžneho lichobežníkového prierezu, s rovným, približne štvoruholníkovým obuchom; dĺžka 9,4 cm, max. šírka 6,15 cm, max. hrúbka 6,1 cm (tab. XXVIII: 3). Mestské múzeum v Sabinove.

**K a r n á**, okres Humenné

Na západných svahoch kotliny, v ktorej leží obec, našlo sa mnoho štiepanej kamennej industrie. Vyše 200 týčito nálezov odovzdal býv. Štátnemu archeologickému ústavu v Martine (prírastkové čís. 105/1948) učiteľ A. Adamica, ktorý ich zbieran so svojimi žiakmi. Podľa jeho zprávy tieto odštupy a nástroje, ktoré miestny ľud nazýva „*prunove kaminky*“, vyskytuju sa najhodnejšie v údoli Havranovo a na stráni Na Pulanech. Je pozoruhodné, že keramika sa na týchto miestach nenašla.

Prevažná časť nálezov (212 kusov) pozostáva z obsidiánových odštupov, čepielok, rydiel a škrabadiel, na výraznejších exemplároch badať stopy opracovania a používania (tab. XXXI: 1–23, 25, 26, 28). Ostatné nálezy (20 kusov) pozostávajú z odštupov a čepelovitých nástrojov z radiolaritu, rohovca, opálu a iných surovín, na niektorých sú stopy retuše.

Výskumné pracovné stredisko Archeologického ústavu SAV v Košiciach získalo z Karnej kužeľovité, 5,5 cm dlhé a 4,2 cm široké jadro zo šedého rohovca (tab. XXXI: 27), jeho bližšie nálezové okolnosti nie sú známe, prevzal ho z miestnej školy S. Šiška.

**K o c h a n o v c e**, okres Bardejov

Západne od osady Dubie (obec Koprivnica), v polohe Zaveziská na pozemkoch Janičkových našiel J. Repčák roku 1954 ojedinelé atypické črepy a zlomok tehloviny, ďalej odštup obsidiánu a čepelovitý odštup rohovca (tab. XXX: 5, 6). Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.

**K o ž a n y**, okres Bardejov

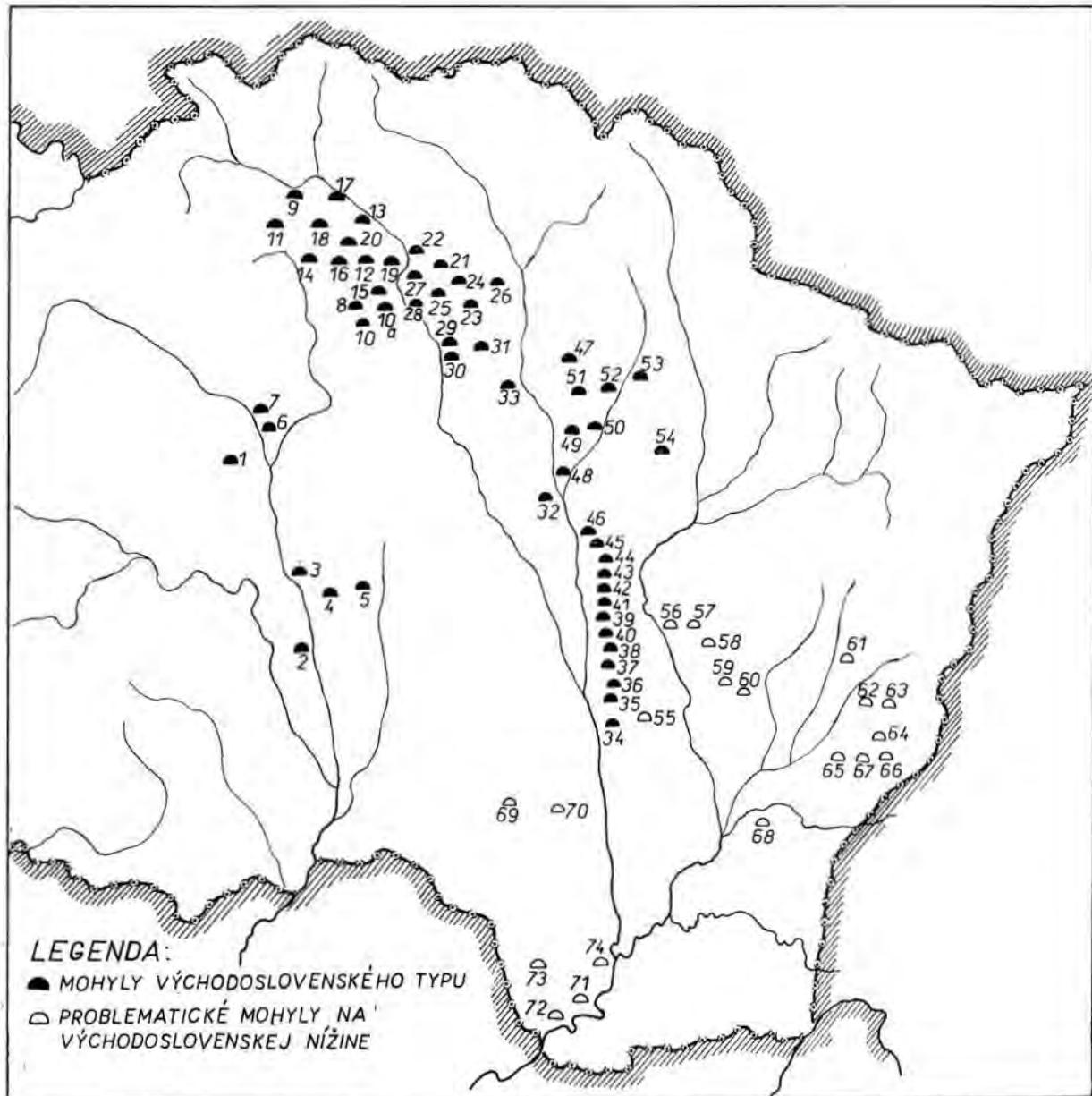
J. Duplinský odovzdal autorovi tri guľovité kamenné drvidlá, ktoré našiel na Blatnom vrchu v blízkosti pravekých mohýl na svojej roli. Spodok nástrojov je rovný a hladký od používania (obr. 51, tab. XXIX: 9). Prírastkové číslo nálezov ŠAÚ 43/1946.<sup>59</sup>

**K u k o v á**, okres Bardejov

Pri prieskume prešovského múzea (J. Repčák) našiel sa v obci za ev. cintorínom obsidiánový odštup, tehlovina a tri atypické črepy, ktoré len s výhradou možno zaradiť do eneolitu.

**K u r i m a**, okres Bardejov

Na samote Klekoč našiel J. Škvarek roku 1949 pri úprave terénu pod stavbu domu č. 163 ojedinelé atypické črepy, rohovcové jadro, ako aj podložku žarnova. Črepy a jadro sa nezachovali. Podložka je obdĺžniková, slabo vyhlbená; dĺžka 29 cm, max. šírka 16 cm, max. hrúbka 6,5 cm (obr. 51, tab. XXIX: 7). Prírastkové číslo ŠAÚ 204/1950. Šarišské múzeum v Bardejove.



Obr. 53. Mohyly východoslovenského typu: 1 – Cemjata, obec Malý Šariš, 2 – Budimír, 3 – Drienov, 4 – Šarišské Bohdanovce, 5 – Varhaňovce, 6 – Veľký Šariš, 7 – Kanaš, obec Veľký Šariš, 8 – Abrahamovce, 9 – Bardejov, 10 – Bučovany, 10a – Dubie, obec Koprivnica, 11 – Klušov, 12 – Hankovce, 13 – Hrabovec, 14 – Kobyla, 15 – Kochanovce, 16 – Olšavce, 17 – Komárov, 18 – Lukavica, 19 – Nemcovce, 20 – Vyšná Voľa, 21 – Kožany, 22 – Kurima, 23 – Okruhlé, 24 – Šapinec, 25 – Štefurov, 26 – Radoma, 27 – Kučín, 28 – Marhaň, 29 – Lužany pri Topli, 30 – Giraltovce, 31 – Fijaš, 32 – Slovenská Kajňa, 33 – Bžany, 34 – Trhovište, 35 – Rakovec nad Ondavou, 36 – Lesné, 37 – Nižný Hrušov, 38 – Nacina Ves, 39 – Nižný Hrabovec, 40 – Pusté Čemerné, 41 – Strázske, 42 – Kučín, 43 – Kladzany, 44 – Tovarnianska Polianka, 45 – Brekov, 46 – Topoľovka, 47 – Tokajík, 48 – Veľká Domaša, 49 – Rafajovce, 50 – Košarovce, 51 – Ďapalovce, 52 – Nižná a Vyšná Sitnica, 53 – Pakostov, 54 – Sopkovce. Problematické mohyly: 55 – Pozdišovce, 56 – Zbudza, 57 – Trnava pri Laborci, 58 – Vinné, 59 – Malé Zalužice, 60 – Hažin, 61 – Jasenov, 62 – Tibava, 63 – Vojnatina, 64 – Orechová, 65 – Kristy, 66 – Krčava, 67 – Sejkov, 68 – Pavlovce nad Uhom, 69 – Plechotice, 70 – Trebišov, 71 – Ladmovce, 72 – Viničky, 73 – Černochov, 74 – Zemplín.

Na tej istej samote na terase blízko potoka našiel menovaný pri orani čepeľ s vrubom z hnedošedého rohovca, 3,5 cm dĺžu (tab. XXX: 7)<sup>51</sup> a atypický črep (prírastk. čís. ŠAÚ 73/1946), na iných miestach na oráčine škrabadlo zo šedého rohovca s oblúkovitým, kolmo retušovaným ostrím,

3,5 cm dĺž (tab. XXX: 8) a radiolaritový odštěp čiernej farby (tab. XXX: 10, prírastk. čís. ŠAÚ 26/1946).

Na vrchu Strážna našiel A. Škvarek čepeľovitý odštěp zo šedohnedého kremeňa, dĺž 3,1 cm, (tab. XXX: 11; prírastk. čís. ŠAÚ 74/1946),<sup>52</sup> a v polohe Košariská

našiel roku 1966 trojuholníkové torzo trachytového žarnova; dĺžka 23,5 cm, šírka 12 cm, hrúbka 8 cm.

#### **Malý Šariš, okres Prešov**

Sekeromlat s lichobežníkovým obuchom z čiernej suroviny so žltými zrnkami, pozdĺžny prierez je obdlžnikový; dĺžka 8,6 cm, šírka 5,4 cm, max. hrúbka 4 cm (tab. XXVII: 4).<sup>53</sup> Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.

#### **Nižný Orlík, okres Bardejov**

Býv. Štátny archeologický ústav v Martine získal od B. Krpeľca trojuholníkový sekeromlat z tmavej zelenkavosivej bridlice (?); ide o nástroj zhotovený azda z torza sekeromlatu a opatrený druhotným otvorom; má vyhranené boky, mierne oblúkovité ostrie, jedna z širších jeho plôch je slabo strechovite hranená; dĺžka 9,5 cm, šírka 5,75 cm, max. hrúbka 3,85 cm (tab. XXIX: 1). Prírastkové číslo ŠAÚ 72/1940. Šarišské múzeum v Bardejove.<sup>54</sup>

#### **Obišovce, okres Košice**

Kamenný sekeromlat s lichobežníkovým tylom našiel sa pri výskume Slovenského národného múzea (B. Polla) na stredovekom hrádku Zámčisko.<sup>55</sup>

#### **Ortáše, obec Ploské, okres Košice**

Z. Szereďa odovzdal býv. Štátnemu archeologickému ústavu v Martine sekerku lichobežníkového tvaru zo zelenkavosivej bridlice, nájdenú na pasienku; boky sekerky sú vyhranené a ostrie rovnomerne vybrúsené; dĺžka 9,1 cm (tab. XXIX: 6). Prírastkové číslo ŠAÚ 65/1949.

#### **Radoma, okres Bardejov**

Býv. Štátny archeologický ústav v Martine získal od P. Matkobiša malý sekeromlat približne päťuholníkového tvaru zo zelenkavošedého trachytu; dĺžka 7,2 cm (tab. XXVIII: 4).<sup>56</sup>

#### **Radvanovce, okres Prešov**

J. Repčák našiel pri povrchovom zbere roku 1952 na terasovitej vyvýšenine po ľavom brehu potoka atypické črepky neolitickej charakteru. Na tých istých miestach našiel Z. Marečin už dávnejšie obsidiánové jadro. Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.

#### **Rakovec nad Ondavou, okres Michalovce**

Pri obhlidke návršia medzi kótami 214 a 198, kde sa zistili štyri rozorané mohyly východoslovenského typu, našiel autor nedaleko mohyly na kóte 214 čepelovitý, bielo a modrošivo patinovaný odštěp z hnedeného rohovca, dlhý 2,95 cm (tab. XXX: 14; prírastk. čís. ŠAÚ 101/1942), a na povrchu mohyly, ktorej zvyšky sú na kóte 198, bielo patinovaný odštěp z jasnohnedeného rohovca, dlhý 2,8 cm (tab. XXX: 13; prírastk. čís. 102/1942). Podla L. Bánesza ide o stopy paleolitickej industrie.

#### **Richvald, okres Bardejov**

B. Krpeľec získal z tejto obce kamenný sekeromlat so zaobleným tylom; dĺžka 12,6 cm (tab. XXVIII: 1). Slovenské národné múzeum v Martine deponovalo ho v Šarišskom múzeu v Bardejove.<sup>57</sup>

#### **Roškovce, okres Humenné**

Na juhovýchodnom svahu Medvežej hury vyoralí čakan z hnedenéj bridlice a dlátovitý nástroj zo šedohnedého

tufitu. Čakan má približne päťuholníkový tvar a mierne nadol pretiahnuté ostrie; dĺžka 10,5 cm, max. šírka 5,25 cm, rozpätie ostria 3,5 cm, šírka obucha 2,8 cm (tab. XXVII: 2). Úzky dlátovitý nástroj je hrubo šupinovite opracovaný, obuch a telo má štvorcový prierez, smerom k hrotu sa zaobljuje a sploštuje; dĺžka 23,3 cm, max. hrúbka v tyle 3,35 cm, uprostred 3,7 cm (tab. XXIX: 3). Múzeum ukrajinskej kultúry v Svidníku.

#### **Slovenská Kajňa, okres Michalovce**

Pri stavbe domu na južnom okraji obce našli sa štyri atypické črepky. Tri z nich sú zo spodnej časti žltohnedej, dobre vypálenej nádoby z jemnej hliny s odsadeným dnom, ostatný črep je zlomkom hrubostennej, hnedošedej a dobre vypálenej nádoby, zhotovenej z piesočnej sludnatej hliny. Zemplinské múzeum v Michalovciach, inv. čís. 1495/1961.

#### **Stropkov, okres Bardejov**

Býv. Štátny archeologický ústav v Martine získal od B. Bohuša dva kamenné sekeromlaty, vyorané v blízkosti mesta ešte roku 1930; našiel ich T. Duka (prírastk. čís. 109/1948).

Sekeromlat pozdĺžneho obdlžnikového prierezu so zaobleným obuchom zo zelenkavosivého trachytu (?); dĺžka 14,2 cm, šírka 5,3 cm, hrúbka 5,8 cm (tab. XXVIII: 2).

Sekeromlat z hnedej bridlice (?) s kužeľovitým, tupo zakončeným, hore i dolu slabo hraneným obuchom, má približne päťuholníkový tvar a obdlžnikový pozdĺžny prierez; dĺžka 13,4 cm, šírka 5,4 cm, hrúbka 4,5 cm (tab. XXVII: 5).

#### **Suchá Dolina, okres Prešov**

Trojuholníkový sekeromlat zo zelenošedej bridlice, nájdený pri potoku Sopotnica; má mierne zaoblené, skoro rovné tyllo a otvor uprostred; dĺžka 10,3 cm, šírka 5,1 cm, hrúbka 3,6 cm (tab. XXIX: 4). Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.

#### **Šarišský Štiavnik, okres Bardejov**

Býv. Štátny archeologický ústav v Martine získal z tejto lokality zlomok obsidiánovej čepele; dĺžka 2,7 cm (tab. XXX: 9). Prírastkové číslo 78/1949.

#### **Terňa, okres Prešov**

Roku 1954 pri výskume Archeologickejho ústavu SAV (V. Budinský-Krička) na výsinnom sídlisku z včasnej doby halštatskej, rozprestierajúcom sa na úpätí Lysej stráže, našlo sa torzo eneolitickej sekeromlatu a štiepaná kamenná industria. Na neolitickej alebo eneolitickej keramiku, ktorá by umožnila bližšie časové a kultúrne zaradenie štiepaných kamenných nástrojov, sa pri výskume nepríšlo. O prípadnej súvislosti sekeromlatu a spomenutých nástrojov so sídliskom Iudu východoslovenských mohyľ možno uvažovať len s výhradami. Prírastkové čís. nálezov 300/1954.

Sekeromlat je z hnedošedej suroviny (bridlice?), v tyle bol azda zaoblený; dĺžka torza 7 cm, max. šírka 4,6 cm, hrúbka 4 cm (tab. XXX: 26); uložený je v Mestskom múzeu v Bardejove.

Štiepané nástroje sú prevažne obsidiánové a rohovcové (tab. XXX: 15–25). Medzi prvými je oblúkovité strúhadlo, trojuholníkové rydlo, jednostranne zahrotená čepeľ, lichobežníková čepeľ a ploché strúhadlo; z rohovca sú tri čepele, hrotitý odštěp, lichobežníkové škrabadlo s kolmou retušou a jadrovitý odštěp. Ostatné nálezy: čepeľ a jadro z červeno-

hnedého radiolaritu, jadrovitý odstup z hnedo a bielo pruhovanej suroviny.

#### Topolovka, okres Humenné

O pravekom, najskôr eneoliticom osídlení návršia medzi Brekovom a Hudcovcami svedčia okrem sporadických nálezov z okolia pravekých mohýl v Brekove aj početné nálezy štiepanej kamennej industrie na západnom svahu návršia v lese Lipky, na ktoré sa prišlo pri odkrývaní slovanských žiarových mohýl v chotári obce Topolovka. Treba však pripomenúť, že v slovanskej mohele 1 našli sa výnimočne aj črepy podobnej kriškej keramike.<sup>58</sup>

#### Várháňovce, okres Prešov

Z. Szereďa odovzdal býv. Štátному archeologickejmu ústavu v Martine sekertku, nájdenú vo výmole na pasienku Parlagy na juhozápadnom úpäti návršia s kótou 441, juhovýchodne od obce. Sekerka má jasnú hnedosivú farbu, je vybrúsená z opálu alebo rohovca a čiastočne poškodená, má tvar lichobežníka s vyhranenými bokmi a tylom; dĺžka 5,6 cm (tab. XXIX: 8). Prírastk. čís. 44/1946.<sup>59</sup>

#### Volica, okres Humenné

Na oráčine po lavom brehu Laborca našiel J. Ivancu pri kopaní zemiakov čakan z čiernošedej bridlice s otvorom uprostred; má slabo nadol stiahnuté ostrie a obuch ku koncu mierne rozšírený; dĺžka 12,2 cm, šírka 5,1 cm, rozpätie ostria 3,1 cm, šírka v tyle 3,2 cm (tab. XXVII: 3). Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku.

#### Vysný Žipov, okres Prešov

J. Hudák našiel vo svojej záhradke čepel z hnedého rohovca a zvieracie kosti (kosti sa nezachovali). Čepel je na jednom konci hranato, na druhom oblúkovite zakončená, trojuholníkového prierezu, uprostred slabo vykrojená, jednu hranu má ostrú, druhú z najväčšej časti kolmo retušovanú, aj oblúkovitý koniec nástroja je opracovaný retušou; dĺžka 8,25 cm (tab. XXXI: 24). Archeologický ústav SAV, výskumné pracovné stredisko v Košiciach, prírastkové číslo 2/1963.

#### Zborov, okres Bardejov

Šarišské múzeum v Bardejove získalo od L. Žuravu sekromlat zo zelenkavosivej bridlice, nájdený v obci pri kopaní studne. Má pätuholníkový tvar, rovné tylo, lichobežníkový pozdĺžny prierez; dĺžka 10,7 cm, šírka 6,2 cm, hrúbka 4,4 cm (tab. XXVII: 1). Prírastkové číslo 298/1954.

Druhý sekromlat zo Zborova získalo múzeum roku 1965 od M. Dráca a J. Liteckého-Škredu, ktorí ho našli pod Hurkou. Je zo zelenkavosedej bridlice, má srdcovitý tvar a lichobežníkový pozdĺžny prierez; dĺžka 10 cm, šírka 5,6 cm, rozpätie ostria 5,2 cm, šírka v tyle 4 cm (tab. XXVIII: 5). Prírastkové čís. 132/1965, H 3733.<sup>60</sup>

#### 4. Nálezy sídliskovej šnúrovej keramiky na východnom Slovensku

Vo viacerých východoslovenských mohylách prišlo sa na zlomky nádob so šnúrovou výzdobou. Bude preto na mieste spomenúť aspoň prehľadne aj sporadické nálezy sídliskovej šnúrovej keramiky na východnom Slovensku (obr. 49 a 52) z oblastí

mimo územia východoslovenských mohýl. Okrem nálezov šnúrovej keramiky v Barci prišlo sa na jej črep v Košickej kotline aj vo Všechnsvätých. Na Spiši našla sa šnúrová keramika zatiaľ len v Levoči a na vrchu Drevenský pri Spišskom Podhradí.<sup>61</sup> Všetky ostatné jej náleziská sú na Východoslovenskej nížine (Beša, Zatín, Oborín, Veľký Kamenc, Orechová, Bodrog).

O šnúrovej keramike z Barce bola už zmienka ní inom mieste.<sup>62</sup> Našla sa pri systematickom výskume L. Hájka spolu s kanelovanou keramikou pod III. (najspodnejšou) otomanskou vrstvou, vo vrchnom horizonte IV. vrstvy sídliska. Len s výhradami možno porovnať niektoré zlomky z Barce, ako som už podotkol, s keramikou z východoslovenských mohýl.

Okrajový črep s vodorovnými a zvislými odtlačkami dvojitej šnúry zo Všechnsvätých súvisí s keramikou typu Veselé. Našiel sa pri systematickom výskume J. Pastora v zásype hrobu na pohrebisku koštianskeho typu zo staršej doby bronzovej, teda pravdepodobne v sekundárnej polohe.<sup>63</sup>

Pozoruhodný zlomok z Levoče, uložený v tamojšom Spišskom múzeu, je z lievikovitého hrdla nádobky najskôr pohárovitého tvaru, zhotovenej z jemnej hliny; je bledohnedej farby, má hladký povrch a sú na ňom vodorovné riadky šnúrových odtlačkov alebo vpichov napodobujúcich odtlačky šnúry (obr. 52: 1). Pretože ľud východoslovenských mohýl, ako sa dá podľa dnešného stavu výskumu jeho pamätníkov predpokladá, sotva prekročil masív Braniska, spojitosť črepa z Levoče s východoslovenskými mohylami je veľmi problematická. Zlomok súvisí azda najskôr s keramikou z včasnej doby bronzovej, zdobenou slamovaním a zbrázdenou jamkami (obr. 52: 10), s črepmi ktoréj sa našiel pravdepodobne pri záchrannom výskume K. Andela na mieste zvanom Fitrift.

Podstatne smelšie možno keramiku z východoslovenských mohýl (napr. z mohyle 1 v Šapinci) porovnať s ojedinelymi nálezmi črepov šnúrovej keramiky z Východoslovenskej nížiny, teda z oblasti, s ktorou územie východoslovenských mohýl bezprostredne susedí alebo — ak pripúšťame, že niektoré zatiaľ ešte problematické mohyly pod Vihorlatom sú východoslovenského typu (napr. mohyly v Zbudzi, Trnave pri Laborci, Vinnom a i.) — čiastočne splýva. Nálezy šnúrovej keramiky z Oborína (obr. 52: 8, 9, 11), Beše (obr. 52: 4, 6, 7), Veľkého Kamencu (obr. 52: 5), Zatína (obr. 52: 2) a Orechovej sú z úspešného prieskumu K. Andela,<sup>64</sup> črep z Bodrogu získal pre Východoslovenské múzeum v Košiciach J. Pastor,<sup>65</sup>

tento okrajový črep je z valcovitého hrdla nádoby, šedohnedý, s vodorovnými riadkami odtlačkov šnúry (obr. 52: 3). Črepy z ostatných lokalít sú z tenkostenných nádob, jasnohnedé, s vodorovnými i šikmými pásmi odtlačkov šnúry. Zatiaľ jediný črep zo spodku nádoby, nájdený v Oboríne, svedčí o nádobe s odsadeným dnom, zdobenej súvisle až ku dnu (obr. 52: 9); pripomína tým keramiku z mohyly 3 v Radome. Sú to prvé nálezy šnúrovej keramiky z Východoslovenskej níziny. Pri úvahе o zaradení a datovaní týchto ojedinelých nálezov sídliskovej šnúrovej keramiky osobitnú pozornosť si zaslhuje zlomok nádoby zo Zatína (obr. 52: 2), pretože sa našiel práve na sídlisku, podľa keramiky z ktorého A. Točík určil a vyčlenil zatínsku skupinu, patriacu do prelomu eneolitu a včasnej doby bronzovej.<sup>66</sup>

Z uvedeného vysvitá, že niektoré sporadické nálezy sídliskovej šnúrovej keramiky na východnom Slovensku možno nateraz len s výhradami spájať s okruhom východoslovenských mohýl. Ako črep zo Všechnsvätých, zlomok z Levoče i keramika z Barce naznačujú, nemusia bezprostredne súvisieť so skupinou východoslovenských mohýl, ale môžu byť stopami aj iných, s týmito mohylami priamo nesúvisiacich zložiek kultúry so šnúrovou keramikou na východnom Slovensku. Oporou tohto predbežného záveru je do istej miery aj poznatok, že trvalejšie sídliská budovateľov mohýl doteraz nepoznáme ani vo vlastnej ich oblasti, teda na východoslovenskej vrchovine. Z toho by vyplývalo, že s ešte menšou pravdepodobnosťou možno očakávať nálezy sídlisk ľudu východoslovenských mohýl mimo územia jeho pohrebných násypov.

##### 5. Oblast, poloha, rozloha a geografické prostredie východoslovenských mohýl

Oblasť východoslovenských mohýl zaberá zhruba pahorkatinu medzi Čerchovským pohorím a Šarišskou vrchovinou na západnej strane a Vihorlatom na východnej strane, obchádzajúc masív Slanského pohoria. Jadrom tejto oblasti je v podstate severozápadná a južná časť Ondavskej vrchoviny. Na juhovzápade sa oblasť mohýl kotlinou Torysy dotýka takmer Pohornádia. Západne od Torysy našli sa mohyly len výnimcočne v Šarišskej vrchovine a vo východnom zakončení Slovenského rudoohoria. Východne od Slanského pohoria oblasť mohýl zasahuje dlhým nízkym hrebeňovitým výbežkom pozdĺž Ondavy do Potiskej níziny. V horách severne od vihorlatského masívu po ľavom brehu Laborca

sa mohyly doteraz nezistili. Neprišlo sa na ne ani v severných častiach Ondavskej vrchoviny a – ako doterajší prieskum naznačuje – už sotva sa tam nájdu vo väčšom počte. Jedinými stopami po budovateľoch mohýl v týchto končinách vrchoviny sú zatiaľ nálezy kamenných sekeromlatov. Podľa doterajších poznatkov severná hranica oblasti východoslovenských mohýl neprekračuje čiaru Bardejov – Komárov – Kurima – Radoma – Tokajík – Vyšná Sitnica – Pakostov. Najzápadnejším náleziskom mohýl je nateraz Cemjata (obec Malý Šariš), ich najjužnejšími náleziskami sú Budimír a Trhovište, najvýchodnejšími Breškov a Sopkovce (obr. 53). Či k východoslovenským mohylám patria aj niektoré zatiaľ problematické násypy na Východoslovenskej nízine, ukáže ich budúci výskum, od ktorého očakávame aj objasnenie otázky, či za najvýchodnejšie nálezisko skupiny východoslovenských mohýl v karpatskom oblúku možno považovať dlhý a hustý rad už dávnejšie známych kruhovitých násypov v Žnaceve pri Mukačeve v USSR.<sup>67</sup>

Náleziská východoslovenských mohýl, ako doterajšie pozorovania ukazujú, sú skoro bez výnimky na vrchoch a na ich výbežkoch. Pre mohyly vyhľadávali sa zámerne predovšetkým dlhé, na pastiersko-roľnícky spôsob života a hospodárenia najvhodnejšie horské hrebene. Násypy tiahajú sa spravidla jednotlivo po kulminačnej čiare hrebeňov vrchov a len miestami, kde to terén dovoľuje, tvoria menšie skupiny. Tým sa lišia východoslovenské mohyly od slovanských alebo iných mohyníkov. Pozostávajú často z reťazi nerovnako od seba vzdialených násypov, jeden rad mohýl nadväzuje na druhý, takže neraz ľahko zistíš, kde sa pohrebiško začína a kde sa končí. Nie sú však zriedkavou ani osamelé násypy. Siluety mohýl na holých vrchoch sú neraz už zďaleka viditeľné.

Mohyly budovali sa najčastejšie, ako doterajšie pozorovania naznačujú, na horách, pahorkoch a návršiach s nadmorskou výškou od 200 do 490 m. Nižšie položené sú zriedkavé a vo vyšších polohách sú výnimkou. Najnižšie ležiace násypy sú na kóte 181 (Nižný Hrušov, Pusté Čemerné) a najvyššie na kóte 535 (Bardejov, Klušov, Lukavica).

Mohyly východoslovenskej skupiny rozprestierajú sa v listnatých lesoch a na pasienkoch, ale často zisťujeme ich zvyšky alebo už len stopy aj na oráčinách. Pod ochranou lesov a na pasienkoch zachovali sa takmer v pôvodnej výške a podobe, na oráčinách pozvoľna sa strácajú a mnohé z nich už zanikli, dlhšie odolávajú len násypy veľkých rozmerov. Lesné porasty vrchoviny v období východo-

doslovenských mohýl tvorili, ako ukazuje rozbor uhlíkov z mohýl, ktorý urobil E. Krippel z Geologického ústavu Dionýza Štúra v Bratislave, zmiešané dubové a bukové lesy azda s miernou prevahou duba; miestami rástol aj hrab, brest, borovica, lieska a výnimcočne je doložená aj čerešňa alebo slivka.<sup>68</sup> Teda lesné prostredie bolo tu podobné dnešnému.<sup>69</sup>

Oblast východoslovenských mohýl je zrejme len časťou rozsiahleho územia zaujatého pastierskym, resp. pastiersko-roľníckym elementom na prelome neskorej doby kamennej a začiatku doby bronzovej. Pretože východoslovenská skupina mohýl patrí nateraz azda k najintenzívnejšie skúmaným, môže sa stať po sprístupnení poznatkov o doteraz odkrytých mohylách cenným prínosom k štúdiu jej vzťahov k súrodným a súčasným zakarpatským nálezom a k poznaniu najzápadnejšej skupiny karpatských kurhanov s kultúrou šnúrovej keramiky.

I napriek tomu, že v severných častiach Ondavskej vrchoviny sa zatiaľ nezistili mohyly, ich počítanie v polských Karpatoch treba s určitosťou predpokladať. Výskum mohýl v Malopoľsku je však len v začiatkoch. J. Machnicki, ktorý sa vo svojich prácach upriamil na otázky kultúry šnúrovej keramiky tejto oblasti, udáva len päť dokázaných nálezisk mohýl s kultúrou šnúrovej keramiky vo východnej časti spomenutého územia: Zakłodzie (okres Zamość), Surmaczówka (okres Jarosław), Łukawica, Brzezinki a Lipie (okres Lubaczów).<sup>70</sup> V štúdiu vzťahov východoslovenských mohýl k zakarpatským kurhanom majú význam mohyly posledných troch lokalít, na ktorých sa konali systematické výskumy.<sup>71</sup> Tieto mohyly sú časťou lubaczowskej skupiny kultúry šnúrovej keramiky, rozprestierajúcej sa v porieči Sanu a prílahlom Podnestri, v podstate na pahorkatine Roztocze; určil a vyčlenil ju J. Machnicki.<sup>72</sup> V polských Karpatoch do okruhu šnúrovej keramiky radí spomenutý bádateľ s výhradami iba mohyly v Tarnawke (okres Łańcut),<sup>72a</sup> pripúšťa však, že mohyly mohli sa pôvodne dvíhať i nad niekolkými kostrovými hrobmi so šnúrovou keramikou v Siedliskach a nad obdobnými hrobmi v Orzechowiciach, Kniažyciach<sup>73</sup> a Nowosiółkach<sup>74</sup> (všetky náleziská v okrese Przemyśl). A. Žaki podľa mohylových násypov, ktoré pozná vo východnej časti Rzeszowského vojvodstva, navrhol na označenie polskej juhovýchodnej skupiny kultúry šnúrovej keramiky názov „przemyská skupina“,<sup>75</sup> ktorý neskôr so zreteľom na preskúmané mohyly v Lubaczowskom okrese vojvodstva zamenil názvom „lubaczowské kopce“.<sup>76</sup>

Podľa J. Machnicka vie sa o istom počte mohýl aj na severných výbežkoch Nízkych Beskýd (Východných Beskýd), a to na Dynowskej vrchovine (Pogórze Dynowskie) nad riekou Osławou a v Dolach Jasielsko-Sanockých, zhruba na vrchovine medzi Wisłokom a Osławou,<sup>77</sup> teda v blízkosti našich hraníc a práve severne od východoslovenských mohýl. O stopách mohýl kultúry šnúrovej keramiky v okresoch Jaslo a Krosno zmieňuje sa aj A. Žaki,<sup>78</sup> podľa ktorého mohyly azda podobného typu ukazujú sa aj v porieči Ropy (Racławice, Roznowice v okrese Gorlice).<sup>79</sup> Z hľadiska problematiky východoslovenských mohýl sú to veľmi dôležité náleziská v poľských Karpatoch, žiaľ, doteraz neboli podrobnejšie skúmané.

J. Machnicki v otázke prenikania ľudu mohýl do východoslovenskej karpatskej oblasti zdôrazňuje význam Lupkovského priesmyku.<sup>80</sup> Pretože južne od tohto priesmyku sa na mohyly východoslovenského typu neprišlo (a sotva sa príde), zdôrazňoval by som v uvedenej súvislosti skôr význam Dukelského a Zborovského priesmyku. Čo sa týka mohylníka v Žnaceve v USSR<sup>81</sup> — ak je synchronny a súrody s východoslovenskými mohylami — do úvahy by prichádzal zasa Užocký priesmyk. Systematicky boli na poľskej strane odkryté zatiaľ len niektoré mohyly lubaczowskej skupiny (Brzezinki, Łukawica, Lipie).<sup>82</sup> Mohyly na poľskej strane Karpát podľa J. Machnicka nadväzujú z jednej strany na mohyly nad horným Sanom a Dnestrrom, z druhej na východoslovenskú skupinu;<sup>83</sup> západnú hranicu podkarpatských kurhanov kladie k rieke Wisłok.<sup>84</sup> Podľa A. Žakiho hranica medzi krakovskou a južnou východopoľskou oblasťou kultúry šnúrovej keramiky vedie medzi hornou Wisłokou a Wisłokom.<sup>85</sup>

Mohyly lubaczowskej skupiny kultúry šnúrovej keramiky na pahorkatine Roztocze v Malopoľsku, ktoré nás v súvise s východoslovenskými mohylami môžu obzvlášť zaujímať, ležia v teréne s vyvýšeninami okolo 300 m nad hladinou mora, avšak na rozdiel od východoslovenských stavali ich nie na vrchoch, ale spravidla na nízko položených mestach v údoliach riek; tvoria iba malé skupiny, a nie dlhé rady.<sup>86</sup> Lesný porast obklopujúci mohyly lubaczowskej skupiny bol, súdiac podľa uhlíkov z preskúmaných mohýl, prevažne dubový, teda podobný ako v oblasti východoslovenských mohýl.

Obťažné je sledovanie mohýl synchronnych a súrodných s východoslovenskými aj na vrchovine v hornom Podnestri, v prílalej oblasti nad Sanom a porieči horného Bugu, kde ich treba tiež predpokladať. Zložitosť problematiky prikarpatských

kurhanov zvyšuje hlavné to, že patria k niekoľkým skupinám kurhanov kultúry šnúrovej keramiky, popri ktorých vystupujú aj problematické, mohylám podobné sídliskové vyvýšeniny, ako aj kurhany komarovskej kultúry a hroby kultúry šnúrovej keramiky bez mohylových násypov.<sup>87</sup> Sledovanie našej problematiky v Pripatsku, západnom Podolí a na Volyni sťažuje aj to, že doteraz preskúmané kurhany kultúry šnúrovej keramiky (podla I. K. Svešníkova ich je 38) neboli ešte súborne spracované a publikované.<sup>88</sup> T. Sulimirska v oblasti podkarpatských kurhanov v karpatskom predhorí (jednou ich skupinou sú aj východoslovenské mohyly) umiestňuje zhruba medzi Krakov a Kolomyju. Na západe ľahajú sa kurhany dosť úzкym pásom a do karpatskej oblasti hlbšie zasahujú len v okolí Krosna; na východe vytvárajú širší pás siahajúci zhruba po čiaru Przemyśl—Lvov—Złoczów. Ďalej na sever vystupujú v okolí Jaroslawi a Sokalu. Podla T. Sulimirskeho v predvojnových rokoch preskúmalo sa približne 150 kurhanov; sú väčšinou neolitické a tvoria podľa neho náplň kultúry podkarpatských kurhanov; mladšie spadajú do okruhu komarovskej, predlužickej a trzcinieckej kultúry.<sup>89</sup>

Ostatnou oblasťou, kde hľadanie vzťahov k východoslovenským mohylám má do určitej miery svoje odôvodnenie, je rumunská (Sedmohradsko, Malé Valašsko, Dobrudža, Moldavsko) s prilahlým Potisím vo východnom Maďarsku. Výskumy na tamojších mohylníkoch z konca 3. a zo začiatkov 2. tisícročia pred n. l. neboli však doteraz súborne spracované a publikované. Problematica v oblasti rumunských mohyl je podobne zložitá ako v hornom Podnestri. V nálezoch z tamojších mohyl dajú sa sledovať vzťahy okrem iných kultúr (keramika s brázdeným vpichom, usatovská, šnúrová) predovšetkým ku kultúre Coțofeni.<sup>90</sup> Z literatúry sú málo známe mohyly s okrovými hrobmi vo východnom Maďarsku.<sup>91</sup> Tak tieto, ako aj mohyly v rumunskej oblasti, na ktoré nadväzujú obdobné mohyly v Bulharsku, sú v spomenutom období úzko späté s hrobovými nálezmi juhoruského stepného pásma.<sup>92</sup>

Východoslovenské mohyly svojou rozlohou na nevelkém území pahorkatiny medzi Torysou a Laborcom s jadrom v Ondavskej vrchovine tvoria osobitnú oblasť v karpatskom oblúku, oddelenú od skupín príbuzných mohyl na poľskej strane a od skupín pohrebných kurhanov v Podnestri mohutným, pomerne širokým pásom Východných Beskýd. Ak pripúšťame určité vzťahy východoslovenských mohyl k eneolitickej mohylám a mo-

hylám z včasnej doby bronzovej v rumunskej oblasti, spojivom medzi nimi sú snáď mohyly s okrovými hrobmi vo východnom Maďarsku a možno aj problematické mohyly na Východoslovenskej nízine. Osobité postavenie skupiny východoslovenských mohyl v porovnaní s časové i kultúrne blízkymi mohylami v susedných oblastiach podčiarkuje aj to, že ich budovatelia — pastiersko-roľnícke rody — prišli do oblasti dotiaľ takmer ľudoprázdnej a boli v tom čase aj jedinými jej obyvateľmi. S ich príchodom súvisí prvé i — ako sa vo svetle nálezov ukazuje — posledné súvislejšie osídlenie Ondavskej vrchoviny v praveku.

#### 6. Stavba a ríitus východoslovenských mohýl

Stavba mohylových násypov je jednoduchá. Sú to kopce kruhovitého alebo mierne oválneho pôdorysu, zdobované z jasnožltej sypkej hliny, nahrnutej z najbližšieho okolia. Násyp býva jednoliaty, spravidla nenápadne splýva s pôvodnou povrchou vrstvou, teda nelíši sa od pôdy, na ktorej mohyla stojí. Preto sa podarilo zachytiť a sledovať stopy pôvodného povrchu terénu pod mohylami iba vo výnimcočných prípadoch. Podľa týchto stôp, nálezov hrobov a zvyškov ohnísk i žiarovišk bol pôvodný terén vždy nižšie ako dnešná úroveň okolitej zeme.

Na obvode mohylových násypov sa doteraz nezistila kruhovitá priechlbeň, ktorá by upozorňovala na miesto, odkiaľ sa brala hlina na ich navrhovanie. V podloži mohyl, teda pod vrstvou, na ktorej mohyla spočívali, je spravidla tvrdá, neprepustná ilovitá celina. V doteraz odkrytých mohylách zistila sa kamenná konštrukcia len vo dvoch prípadoch. Násyp v Buclovanoch bol spevnený akoby vencom kameňov a v mohyle 4 v Šapinci prišlo sa zasa na oblúkovú stienku, zdobovanú z pieskovcov poukladaných na seba.

Priemer či najväčšia šírka mohyl pohybuje sa najčastejšie od 10 do 15 m. Po nich nasledujú mohyly s menším alebo väčším priemerom. Mohyly s priemerom vyše 20 m sú výnimkou. Výška mohyl pohybuje sa najčastejšie od 0,5 m do 1,5 m, nižšie alebo vyššie sú zriedkavé a vyššie než 2 m sú výnimkou. Najmenšia z preskúmaných mohyl mala priemer 6,5 m a bola vysoká 0,6 m, najvyššia mala priemer 23,8 m a bola vysoká 3,4 m. Niet pochýb, že mohyly na oráčinách, teda mimo lesov a pasienkov, boli pôvodne vyššie a v základoch menšie. S určitým znižením a sploštením treba však rátať aj u mohyl chránených podnes lesným porastom a u mohyl na pasienkoch.

Podľa zvyškov alebo stôp ľudských kostí v niektorých mohylách zistil sa kostrový, v iných žiarový ríitus. Obidva spôsoby pochovávania v jednej mohyle sú s istotou doložené iba v jednom prípade (mohyla 1 v Šapinci), no s výhradou možno uvažovať o biritualite ešte vo dvoch ďalších prípadoch. Kostrových hrobov odkrylo sa dovedna jedenásť v desiatich mohylách a žiarový ríitus zistil sa naisto v takom istom počte mohýl. V ostatných mohylách — viac ako v polovici počtu skúmaných mohýl — alebo chýbali presvedčivejšie dôkazy o kostrovom či žiarovom pochovávaní, alebo sa nenašli ani najmenšie stopy pozostatkov pochovaného. Z mohýl bez presvedčivejších stôp hrobu podľa nálezu kalcinovanej kosti alebo nepatrých stôp takýchto kostí jedenásť označil som s výhradou ako žiarové. Mohyly bez stôp ľudských kostí pokrývali azda nespopolnené telá, ak pripustíme, že hlina načisto strávila ich zvyšky. Ak to boli žiarové mohyly, je možné aj to, že drobné kalcinované kosti alebo ich stopy pri výskume unikli našej pozornosti. V prípade mohýl bez stôp ľudských kostí mohlo byť myšliť napokon aj na symbolické násypy, na mohyly zbudované jedincom zomrelým ďaleko od svojich pokravných alebo mohyly navŕšené z nejakých iných kultových dôvodov.

V kostrovom ríte badať určité rozdiely. Z jedenásťich kostier štyri spočívali na úrovni povrchu okolitého terénu, jedna v násype, štyri v nehlbokej jame pod spomenutou úrovňou a dve v plynkej priepláni na úrovni terénu. Viac než jeden kostrový hrob našiel sa dokázateľne iba v mohyle 3 v Lesnom, kde pôvodný hrob spočíval v plynkej priepláni na úrovni okolitého terénu a druhý nad ním v násype. Skrčené telo ležalo na ľavom boku v jednom prípade, na pravom boku v troch prípadoch. Na chrbe spočívali štyria jedinci, ich skrčené nohy smerovali kolenami pôvodne snáď nahor a len pod tarchou násypu sa rozťahli na dve strany. Z chatrých zvyškov ostatných kostier nedala sa poloha tela spoľahlivo zachytiť.

Z kostier, ktoré ležali na chrbe, tri boli situované v smere Z—V, ostatná v smere SSZ—JJV; z kostier v skrčenej polohe tri boli situované v smere SZ—JV, ďalšia v smere ZJZ—VSV a tri ostatné (s výhradou) azda opäť v smere SZ—JV. Teda v orientovaní kostier prvej a druhej skupiny nie je podstatný rozdiel, v ich polohe prevláda smer Z—V a SZ—JV. Z kostier ležiacich na boku dve boli obrátené tvárou na juh, ďalšia na juhozápad a ostatná na severovýchod; prvé tri ležali na pravom, štvrtá na ľavom boku. Na kostrách a v zásype nezistili sa ani v jednom prípade stopy okrového far-

biva (!). Väčšina týchto hrobov patrila dospelým.

Len výnimocne, a to nad neporušeným jamovým kostrovým hrobov mohyly 1 v Lesnom a nad zásypom i v zásype neporušeného jamového kostrového hrobu mohyly 2 na tej istej lokalite prišlo sa na ojedineľné pohodené nespálené ľudské kosti; určil a zhodnotil ich J. Pavlčík, ktorý na jednom zlomku badá akoby stopy ohňa. Tieto nálezy súvisia alebo s porušením pôvodných, na úrovni pôvodného terénu spočívajúcich hrobov novšimi, alebo — čo je najpravdepodobnejšie — s nejakými pochrebnými zvykmi, pri ktorých sa zámerne kládli do mohýl niektoré časti dokaličeného ľudského tela.

Ani žiarový ríitus východoslovenských mohýl nevyznačuje sa nejakým ustálenejším poriadkom. V troch prípadoch spopolnili telo — možno pripratiť podľa nálezov žiarovisk — na mieste mohyly pred navršením násypu. V štyroch prípadoch nedohorené zlomky kostí našli sa rozptýlené v násype, v jednom prípade boli vo vrstve so stopami ohňa na úrovni okolitého terénu, v ďalšom obsypani nimi nádoby položené na pôvodný povrch zeme a v ostatnom prípade ide o popolnicový hrob na úrovni okolitého terénu. Nepatrny zlomok kalcinovanej kosti alebo stopy takýchto kostičiek boli, ako som už na inom mieste spomenul, v jedenástich násypoch; len s výhradami som tieto mohyly označil ako žiarové. Podľa nedohorených, väčšinou veľmi drobných a skriedovatených kostí a podľa niekoľkých nedohorených chatrých zlomkov zubov len výnimocne môže sa hovoriť o mohyle dospelého alebo mladoletného jedinca. Podobne len s výhradou možno hovoriť aj o dvoch žiarových hroboch pod jednou mohylou.

U ľudu východoslovenských mohýl nebolo zvykom, ako doterajšie nálezy kostrových hrobov pod mohylami ukazujú, klásť k telu zomrelého jeho veci, či už ho pochovali do jamy alebo uložili na pôvodný povrch pôdy, prípadne do násypu. V násypoch s nespopolneným telom bežným nálezom sú uhlíky a ich väčšie-menšie zhluky. Na dne niektorých kostrových mohýl prišlo sa i na stopy väčšej pahreby alebo zvyšky zuhoľnatených brvien, ktoré (napr. v mohyle 3 v Lesnom) tvorili takmer súvislý, v rozpáti až 6 m veľký oblúk. Tieto nálezy len zdôrazňujú veľký význam zapalovalnia ohňa aj pri pochovávaní nespopolneného tela u ľudu východoslovenských mohýl. V niektorých násypoch kostrových mohýl prišlo sa okrem stôp ohňa aj na zlomky nádob, štiepané nástroje a odštupy z tvrdých hornín; kládli ich do stavby násypu bez ustáleného poriadku. Výnimocne našlo sa v mohylach aj guľovité drvidlo žarnova, kamenný

kotúč a zvieracie kosti. Zachovalejšie nádoby boli len v jednej mohyle (Giraltovce, mohyla 4 v III. skupine), ale ani jedna z nich nenašla sa v bezprostrednej blízkosti zvyškov kostry na úrovni okolitej zeme. Početné črepy, kamenné odštupy a čepele v násype birituálnej mohyly 1 v Šapinci patrili najskôr obidvom v tejto mohyle súčasne pochovaným jedincom; nedohorené zlomky kostí jedného z nich našli sa roztratené v násype, kostra druhého ležala v jame pod úrovňou terénu, bez príloh. Hrob s kalcinovanými kostičkami v násype, súdiac podľa praslena, ktorý sa tiež našiel v násype, patril snáď žene. Mohyla 1 v Šapinci je pozoruhodná aj ako dôkaz, že u ľudu východoslovenských mohýl sa používali obidva spôsoby pochovávania súčasne.

Časté boli nálezy uhlíkov aj v žiarových mohylách. V niektorých z týchto násypov prišlo sa i na ohnisko alebo ohniská, vo vrstve ktorých sa nie vždy našli kalcinované kosti. Črepy sa nachádzali neraz i vo väčších skupinách a zdá sa, že časť týchto zlomkov pochádza z nádob zámerne rozbitých v súvisie s pohrebnými zvykmi. Zachovalejšie nádoby našli sa iba vo dvoch žiarových mohylách. Medzi nálezmi kamennej štiepanej industrie lepšie opracované a z kvalitnej suroviny zhotovené nástroje sú vzácna výnimkou. Kamenná sekera bola medzi nedohorenými kostami v jednom popolnicovom hrobe, odkrytom pod mohylou v Kanaši. Z násypu tej istej mohyly je aj plochý kamenný kotúč neznámeho určenia. O ženskom hrobe svedčili tri prasleny na vrstve pahreby v mohyle 3 v Kurime; blízko nich v strede mohyly ležal hrotitý listovitý nástroj z tuftu.

Zhruba podobný a len azda o niečo bohatší je inventár mohýl, ktoré som podľa nepatrnych stôp kalcinovaných kostí označil s výhradou ako žiarové. Okrem črepov, kamenných odštupov, uhlíkov a ohnísk našli sa v nich aj štyri kamenné sekery, päť praslenov, podložka žarnova, kamenný kotúč a dve šálky. V mohylách s praslenmi boli pochované najskôr ženy.

Čo do nálezov ani tzv. symbolické mohyly nelíšili sa nejako osobitne od predchádzajúcich. V niektorých boli len rozptýlené uhlíky, zhľuky uhlíkov alebo zvyšky pahrieb a chýbali v nich črepy i kamenné odštupy. Iné boli bohatšie na nálezy; niektoré z nich patria k najpozoruhodnejším z doteraz odkrytých východoslovenských mohýl. Okrem črepov a kamenných odštupov získalo sa z mohýl, v ktorých sa nezistili stopy pozostatkov ľudských kostí, aj niekoľko detailne opracovaných nástrojov z kvalitných zakarpatských su-

rovín, päť sekerek, dláto, torzo čakana, podložka a drvidlo žarnova, ako aj dve zachovalejšie nádoby.

Rítus východoslovenských mohýl, ako vidno, nie je jednoliaty, ustálený, vyhranený. Na východoslovenských pahorkoch prestupovali sa navzájom a praktikovali sa súčasne obidva spôsoby pochovávania. Medzi skúmanými mohylami prevažujú niekde kostrové, inde žiarové a na inom mieste zasa mohyly bez stôp ľudských pozostatkov. Nespolnené telo ležalo raz na chrbte s nohami roztiahnutými a v kolenach ohnutými, inokedy zasa na boku v skrčenej polohe. V žiarových mohylách pozostatky spolneného tela nachádzame častejšie roztratené než vo vrstve žiaroviska. Popolnicový hrob bol len pod jednou mohylou. Úplne ojedinelá je aj mohyla s nádobami obsypanými zlomkami nedohorených kostí. Birituálne mohyly sú tiež výnimkou. Aj násypy bez antropologických nálezov treba považovať bez výhrad za mohyly — či už symbolické alebo z iných kultových pohnutok zbudované. Viac než jeden hrob sa zistil pod mohylami len výnimočne. Hroby mladšie, z iných období, sekundárne uložené, našli sa v preskúmaných mohylách tiež len výnimočne (Lesné — žiarový hrob z doby rímskej v mohyle 3; Drienov — slovanský hrob s esovitými záušnicami). Ploché hroby bez násypov, súrode a súčasne s východoslovenskými mohylami, doteraz sa v oblasti vrchoviny na severovýchodnom Slovensku nenašli a sotva sa na ne tu príde. U ľudu, ktorý sem na prelome neskornej doby kamennej a začiatkov doby bronzovej vnikol, je stavanie mohýl práve tou najcharakteristickou črtou.

Rozdiely v spôsobe pochovávanie u ľudu východoslovenských mohýl treba hľadať nie v časovom odstupe medzi jednotlivými mohylami, ale skôr v tom, že pochovaní v mohylách boli príslušníci pravdepodobne niekoľkých príbuzných rozptýlených pastierskych skupín, pohybujúcich sa so svojimi stádmi na predhoriach karpatského oblúka. Avšak rozdiely v pohrebnom ríte môžu súvisieť aj s pohlavím, vekom a postavením pochovaných a napokon aj s vplyvom nového prostredia, v ktorom sa ľud východoslovenských mohýl ocitol po prekročení karpatského hrebeňa. Pripisoval východoslovenské mohyly len osobám mužského pohlavia a zámožným jedincom, ako to robí T. Sulimírskí pri charakterizovaní rítu prikarpatských mohýl so šnúrovou keramikou,<sup>93</sup> bolo by dosť problematické.

Východoslovenské mohyly a z nich najmä tie, ktoré majú násypy väčších rozmerov, sú pozoruhodné aj ako pamätníky spoločnej práce pravekých

obyvateľov karpatskej oblasti, a to tým viac, že ich budovali početne veľmi slabé, po horských hrebeňoch roztratené pohyblivé pastierske skupiny. Zvyk stavať mohyly ako inde, tak aj u ľudu východoslovenských mohyl pramení, možno pripraviť, najskôr v kulte predkov.

Výskum východoslovenských mohyl už i v dnešnom svojom štádiu prináša mnoho detailných, do teraz neznámych pozorovaní o pohrebnom ríte budovateľov týchto pamätníkov. O ne sa možno už spoľahlivo opierať pri vyhľadávaní a sledovaní synchrónnych a súrodých pohrebných mohyl v Zakarpatsku, teda predovšetkým pri výskume analogických mohyl v juhovýchodnom Poľsku a na západnej Ukrajine, odkiaľ na územie východného Slovenska budovatelia mohyl pravdepodobne prišli. V súvise s rítom východoslovenských mohyl treba venovať náležitú pozornosť aj rumunskej a východomadarskej oblasti, kde sú početné mohyly z doby eneolitickej a z včasnej doby bronzovej doložené a už dávnejšie sa sledujú a skúmajú, ba aj ešte vzdialenejším oblastiam pravekých mohyl.

Pri skúmaní možnosti vplyvu domáceho vnútrot-karpatského prostredia na rímus východoslovenských mohyl prichádza do úvahy iba žiarový rímus týchto mohyl a z kultúr Karpatskej kotliny snáď na prvom mieste kultúra s kanelovanou keramikou, ktorej nositelia popri kostrovom pochovávaní poznali aj spaľovanie. Že ľud s kanelovanou keramikou v oblasti Prešova mohol sa dočkať príchodu budovateľov mohyl, naznačovala by žiarová mohyla východoslovenského typu v Kanaši; urna z tejto mohyly tvarom a plastickou výzdobou priponima niektoré nádoby kanelovanej keramiky. No treba poznamenať, že žiarové hroby s kanelovanou keramikou v oblasti susediacej s územím východoslovenských mohyl sú veľmi zriedkavé (Hádušovce na Spiši,<sup>94</sup> Seňa v Košickej kotline,<sup>95</sup> Bracovce na Východoslovenskej nížine<sup>96</sup>). Bolo by žiaduce starostlivo sledovať aj pohrebný rímus neskoroenolitickej zatínskej skupiny, príbuznej a súčasnej so skupinami Malé Kosihy – Čaka, Nyirségu a Makó, doteraz ho však vôbec nepoznáme.<sup>97</sup> Na mieste je azda v uvedenej súvislosti uvažovať aj o sporadickej náleزوib žiarových hrobov s tiszapolgárskou kultúrou,<sup>98</sup> ako aj o eneolitickej žiarových hroboch typu Lažany na Východoslovenskej nížine<sup>99</sup> (najnovšie zistili sa pohrebiská lažianskeho typu, avšak birituálne, aj v Pohroní, a to v Barci a Šebastovciach; autor ich roku 1966 začal odkrývať), no s náležitou rezervou, lebo spomenuté hroby sú staršie ako východoslovenské

mohyly. Pokiaľ ide o žiarové hroby s tiszapolgárskou kultúrou, osobitnú pozornosť si zasluhuje najmä zistenie, že sa našli aj v mohylách (Lúčky).<sup>100</sup> V súvise s hľadaním vzťahov k žiarovému rímu východoslovenských mohyl v nálezoch na susednom maďarskom území treba zdôrazniť, že žiarový rímus na tomto území je častý v mladších obdobiah eneolitu a prevláda v staršej dobe bronzovej.<sup>101</sup>

Rímus skupiny pohrebisk koštianskeho typu z včasnej až staršej doby bronzovej v porieči Hornádu (skupinu určil a vyčlenil J. Pastor<sup>102</sup>), ktorá je východoslovenským odvetvím nitrianskej skupiny<sup>103</sup> a patrí s východoslovenskými mohylami do veľkého spoločného okruhu východnej šnúrovej keramiky, spája s týmito mohylami iba spôsob pochovávania v skrčenej polohe. V kostrových hroboch východoslovenských mohyl ani v hroboch koštianskeho typu nezistili sa dosiaľ stopy okru. Ľud koštianskych pohrebisk žiarové pochovávanie nepoznal.

Rímus skupiny východoslovenských mohyl, ak ho porovnávame s rímom mohyl kultúry šnúrovej keramiky v prepoli poľských Karpát v porieči Sanu, horného Dnestra a Západného Bugu, ako aj s rímom eneolitickej mohyl a mohyl z včasnej doby bronzovej po stranach východného karpat-ského oblúka, má – súdiac podľa doterajších vý-skumov na východoslovenskej vrchovine – do značnej miery svoj osobitý ráz.

O mohyle v Tarnawke (okres Łančut) v poľskej karpatskej oblasti zachoval sa, žiaľ, len skúpy záznam, v ktorom sa hovorí iba o rozmeroch kopca, sekeromlate a niekoľkých neolitickej črepoch v ňom nájdených.<sup>104</sup> O doteraz preskúmaných mohylach lubaczowskej skupiny kultúry šnúrovej keramiky v porieči Sanu sa vyslovil J. Machnik, že v niektorých prípadoch boli určite a v ostatných pravdepodobne žiarové. Mohyly tejto skupiny charakterizuje – ako ukázali výskumy – úzka kruhová priekopa s oválnou, prípadne obdĺžnikovou hrobovou jamou alebo jamami na priestore ohraničenom spomenutou priekopou, niekedy i mimo nej. Výnimočne pod jedným násypom prišlo sa až na tri koncentrické kruhové priekopy a v inej mohyle na priestore ohraničenom kruhovou priekopou každá z troch odkrytých hrobových jám bola lemovaná ešte osobitne menšou priekopou. J. Machnik sa domnieva, že kruhové jarky prebiehali pôvodne po starom obvode mohyl a boli opatrené palisádou. V hrobových jamách zistili sa zvyšky zhorennej drevenej konštrukcie, ale stopy ohňa boli aj na pôvodnom povrchu i v ná-

sype mohýl. Zlomky nedohorených kalcinovaných kostí našli sa v hrobových jamách a na pôvodnom povrchu len vo dvoch mohylách (Łukawica). Milodary nachádzali sa v rozličnom usporiadaní nielen v hrobových jamách, ale aj na pôvodnom povrchu a v násype. Spomenutý bádateľ pripúšťa, že mŕtvych spaľovali na tránoch, ktoré prekrývali jamy, vyhľbené na uloženie milodarov, hlavne keramiky.<sup>105</sup> Teda pohrebný rítmus doteraz prebádaných mohýl lubaczowskej skupiny liší sa podstatne od rítmu žiarových východoslovenských mohýl. Pre obidve skupiny je spoločné práve žiarové pochovávanie a stavanie mohýl.

Mohyly kultúry šnúrovej keramiky so žiarovými hrobmi alebo inými dokladmi spaľovania v poľskej karpatskej oblasti doteraz nie sú známe.<sup>106</sup> J. Machnik pripúšťa, že žiarové boli niektoré mohyly v oblasti Przemyśla a Drohobycza, ktoré opísal W. Demetrykiewicz.<sup>107</sup> Ani ku kostrovým mohylám východoslovenského typu na poľskej strane Karpát zatiaľ nenachádzame analógie. Nie sú v tejto oblasti známe ani hroby kultúry šnúrovej keramiky so stopami okru.<sup>108</sup> Hroby s kostrami spočívajúcimi na chrbte, s dolnými končatinami rozloženými na dve strany a v kolenach ohnutými, sú na poľskej strane doložené až na Krakovskomiechowskej výsine<sup>109</sup> a v oblasti Sandomierza.<sup>110</sup> Pretože vo východoslovenských mohylách prílohy nebývajú pri zvyškoch kostier, rítmus týchto mohýl ľahko porovnávať s kostrovými hrobmi kultúry šnúrovej keramiky v Orzechowiciach, Siedliskách a Nowosiolke, vybavenými milodarmi, teda s rítom hrobov, nad ktorými, ako pripúšťa J. Machnik, pôvodne mohli sa dviať mohylové násypy.

V celej zakarpatskej oblasti v súvise s problematikou východoslovenských mohýl azda najzávažnejšie poznatky možno očakávať od štúdia kurhanov kultúry šnúrovej keramiky v Prikarpatsku, západnom Podolí a na Volyni. Hlbšie porovnávanie pohrebného rítmu východoslovenských mohýl s rítom kurhanov v hornom Podnestri a v poriečí Bugu bude však možné až po súbornom spracovaní a publikovaní kurhanov.<sup>111</sup> Výsledky doterajších výskumov na pohrebských a sídliskách kultúry šnúrovej keramiky na západnej Ukrajine prehľadne zhŕnul vo svojich prácach I. K. Svenčníkov.<sup>112</sup> Podľa jeho statí i cenných informácií, ktoré autorovi ochotne poskytol, ukazuje sa, že rítmus východoslovenských mohýl s mohylami kultúry šnúrovej keramiky na západnej Ukrajine spája bezpečne niekoľko spoločných znakov. Mohyly na jednej i druhej strane karpatského oblúka rozprestierajú sa na vyvýšených miestach a tvoria

pohrebská neraz i s väčším počtom násypov. V kostrových mohylách na jednej i druhej strane býva spravidla po jednom hrobe, spočívajúcim na pôvodnom povrchu terénu alebo v jame pod násypom. V obidvoch oblastiach odkryli sa mohyly so skrčenými kostrami. Ako vo východoslovenských mohylách, i v niektorých mohylách kultúry šnúrovej keramiky na západnej Ukrajine nachádzali sa milodary v násype, teda nie v bezprostrednej blízkosti kostier. Ani do východoslovenských mohýl, ani do mohýl v hornom Podnestri a Nadbuží nebol zvykom klášť mäsitú potravu.

Naproti tomu západoukrajinské mohyly kultúry šnúrovej keramiky lišia sa od východoslovenských tým, že hroby v nich sú skoro bez výnimky kostrové, popri skrčených kostrách našli sa v nich aj kostry v natiahnutej polohe (Baliči), prílohy sa nachádzajú spravidla pri samých kostrach (vedľa nôh alebo hlavy) a kostry bývajú často posypané okrem. Žiarový rítmus v západoukrajinských kurhanoch kultúry šnúrovej keramiky zatiaľ nie je s určitosťou dokázaný.<sup>113</sup>

Je pozoruhodné, že žiarový rítmus približne v podobnej forme ako vo východoslovenských mohylách je doložený v hornom Podnestri až v kurhanoch komarovskej kultúry zo strednej doby bronzovej,<sup>114</sup> teda v mohylách kultúry, ktorá geneticky úzko nadväzuje na neskorú fázu kultúry šnúrovej keramiky. Žiarový rítmus v komarovskej kultúre vystupuje však spolu s kostrovým pochovávaním, ktorého spôsoby — čo treba podciarknuť — možno porovnávať opäť s mohylami východoslovenského typu.<sup>115</sup> Pri porovnávaní mohýl komarovskej kultúry s východoslovenskými hodno si všimnúť i to, že pre jedny i druhé sú charakteristické stopy ohnísk,<sup>116</sup> ako aj nálezy kamenných odštefov v mohylách.<sup>117</sup> Do mohýl komarovskej kultúry i do východoslovenských bolo zvykom klášť aj prasleny a žarnovy.<sup>118</sup> Pokial sa vo východoslovenských mohylách výnimočne zistila kamenná konštrukcia (Šapinec — mohyla 4), možno ju porovnávať približne s mohyľou kultúry neskorej šnúrovej keramiky v Kačanovke v Ternopolskej oblasti.<sup>119</sup> Zvyk zmrzačovať mŕtvych, často zachytený v podkarpat-ských a volynsko-podolských kurhanoch,<sup>120</sup> má v oblasti východoslovenských mohýl analógiu azda len v Lesnom (mohyla 1 a 2).

K východoslovenským mohylám s kostrami ležiacimi na chrbte a dolnými končatinami rozloženými v podobe rombu v kurhanoch kultúry šnúrovej keramiky v Prikarpatsku, na západnom Podolí a na Volyni zatiaľ niesu analógiu.<sup>121</sup> Hroby s podobne ležiacimi kostrami doložené sú však o niečo

dalej na východ, v juhoruskom stepnom a lesostepnom pásme okrových hrobov, kde treba hľadať snáď aj pôvod spomenutého, pomerne zriedkavého spôsobu pochovávania v praveku a kde sa tento spôsob pochovávania drží od neolitu až do sarmatskej doby. Najstarší hrob tohto druhu odkryli na rozsiahлом plochom neoliticom derejivskom pohrebisku zo 4. tisícročia pred n. l. po pravom brehu Dnepra v Kirovgradskej oblasti, na ktorom popri početných kostrách ležiacich v natiahnutej polohe našiel sa výnimočne aj hrob s kostrou (čís. 82) orientovanou v smere J-S a uloženou na chrbe, s nohami roztiahnutými v podobe rombu, bez príloh.<sup>122</sup>

Na ďalšie hroby s kostrami v podobnej polohe prišlo sa na plochom pohrebisku na Vinogradskom ostrove po ľavom brehu Dnepra v Dnepropetrovskom okrese; datované sú na koniec neolitu, do druhej polovice 3. tisícročia pred n. l. Dolné končatiny pochovaných v týchto niekolkých hroboch smerovali kolenami nahor alebo boli na dve strany roztiahnuté; kostry boli sfarbené okrem, bez príloh.<sup>123</sup> V oblasti Dnepra, a to na pravom brehu rieky, hroby tohto typu našli sa aj na kurhanovom pohrebisku v Nikopole, patriacom katakombovej, neskorej zrubovej, ale z najväčej časti starzej jamovej kultúre doby bronzovej. Do poslednej datuje sa aj mužský hrob 7: 2 a ženský hrob 15 v kurhane 1 (výskum v r. 1938–1939). Kostra v prvom zo spomenutých hrobov bola orientovaná v smere S-J a mala nohy roztiahnuté v podobe rombu, kostra v hrobe 15 bola orientovaná v smere SV-JZ a ležala s kolenami hore stiahnutými. Obidva hroby boli bez príloh, sfarbené červeným okrom.<sup>124</sup> Slabo ohnute a v podobe rombu rozložené nohy mala aj kostra ženy v dvojhrobe 12–13, patriacom katakombovej kultúre doby bronzovej, odkrytom v spomenutom kurhane 1; kostra ženy ležala v smere SZ-JV, pri kostre muža bola nádoba.<sup>125</sup>

Hroby s kostrami v podobnej polohe objavili aj v Závolží, a to v kurhane 9 na lokalite Berežnovka II (Volgogradská oblasť) po ľavom brehu Volgy. Všetky patria jamovej kultúre doby bronzovej. Jedna z odkrytých kostier (hrob 8) mala nohy roztiahnuté v podobe rombu, ostatné (hrob 9–11, 16 a 19) spočívali s kolenami hore postavenými. Orientácia hrobov bola rozličná (V-Z, SV-JZ, JZ-SV), kostry boli posypané okrem.<sup>126</sup> Na tom istom pohrebisku našiel sa aj v kurhane 109 hrob s kostrou, ktorá mala podobne roztiahnuté nohy, patril však do sarmatského obdobia.<sup>127</sup> Aj v Skatovke v Privolžskom okrese (Saratovská oblasť)

odkryli v kurhane 18 hrob starzej jamovej kultúry, v ktorom pochovaný ležal v smere V-Z, na chrbe, s nohami roztiahnutými v podobe rombu; okrem stôp červeného farbiva bolo v hrobe medené šidlo.<sup>128</sup> Takýto hrob bez príloh odkryli aj v Popove (Romanovský okres, Rostovská oblasť), a to v kurhane 51/19 (hrob 5); situovaný bol v smere S-J, datovaný je do doby bronzovej.<sup>129</sup>

V súvise s okrovými hrobmi v juhoruských kurhanoch treba podciarknuť, že v nich — tak ako v kostrových mohylách východoslovenského typu — takmer úplne chybajú prílohy. Táto skutočnosť, zaiste nie náhodná, upozorňuje znova na určité vzťahy východoslovenských mohyl k juhoruskej oblasti. Táto oblasť zasluhuje si však pozornosť aj pri hľadaní pôvodu žiarového rítu vo východoslovenských mohylách. V kurhanoch kultúry šnúrovej keramiky v Prikarpatsku, v západnom Podolí a na Volynsku tento spôsob pochovávania, ako sme už spomenuli, je skoro neznámy. Ale cudzie bolo v tejto oblasti žiarové pochovávanie aj predchádzajúcemu ľudu s neskorotripol'skou kultúrou.<sup>130</sup> Početnejšie dôkazy o žiarovom pochovávaní, ktoré by nás v súvise s východoslovenskými mohylami mohli zaujímať, zachytené sú opäť až východne od Podnestria, a to v kurhanoch i vrstvových hroboch neskorej fázy stredodneperskej kultúry, v ktorej sú ohlasom jej stykov s neskorotripol'skou kijevsko-sofijevskou skupinou. Pre spomenutú fázu stredodneperskej kultúry príznačné sú však predovšetkým kurhany s kostrovými hrobmi v jamách pod násypmi, na úrovni pôvodného terénu a v násypoch,<sup>131</sup> teda v podstate také, s akými sa stretáme i na východoslovenskej vrchovine.

Hľadať paralely medzi východoslovenskými mohylami, v ktorých sa nenašli stopy hrobu, a vyvýšeninami podobnými kurhanom so šnúrovou keramikou v porieči horného Sanu a Dnestra (hlavne v samborskej kotlinе), ktoré niektorí bádatelia považujú za telly, teda sídliskové objekty, iní zasa za pohrebné mohyly, možno len s najväčším výhľadami. Východoslovenské mohyly sú zbudované zámerne nad pahrebou alebo pahrebami, teda ide azda o symbolické mohyly navršené v súvise s nejakým kultom, kdežto na Ukrajine ide o kopce, ktoré sa pozvoľna navrstvovali intenzívnejším obývaním, vyhľadávaním určitých miest. Vyvýšeniny podobného rázu systematicky preskúmal I. K. Berňákovič v Kavsku (Drohobyčská oblasť). Považuje ich za tellom podobné sídliskové vyvýšeniny s kultúrou šnúrovej keramiky<sup>132</sup> a prikláňa sa tak k názoru W. Demetrykiewicza,<sup>133</sup> J. Kostrzewského<sup>134</sup> a I. K. Svešni-

k o v a<sup>135</sup> o problematických mohylách v oblasti Przemyšla a Drohobyča (Wacowice, Bolechowce, Hruszatyce, Gdeszyce, Czyszki, Komarowice, Myzinięc).<sup>136</sup> Iného názoru sú T. S u l i m i r s k i<sup>137</sup> a J. M a c h n i k,<sup>138</sup> ktorí tieto kopce považujú za pohrebné mohyly; posledný ich pomenúva mohylami typu Wacowice a domnieva sa, že niektoré z nich sú žiarové. Porovnávať východoslovenské mohyly bez stôp hrobu so sidliskovými kopcami v samborskej kotlinе a im podobnými pri dnešnom stave výskumu týchto zaujímavých, ešte stále problematických vyvýšení teda nie je dosť možné. Najpriliehavejšie paralely k východoslovenským mohylám spomenutého druhu vidím zatiaľ na horom Podnestri v kurhanoch 2 a 4 v Jesenevke.<sup>139</sup> tie však podľa keramiky súvisia s typom Veselé.<sup>140</sup>

Mohyly v rumunskej oblasti sú z obdobia prechodu z neolitu do včasnej doby bronzovej. Ich chronológia, kultúrna príslušnosť a pomer k susedným oblastiam — pretože neboli súborne spracované a publikované — nie sú ani podnes uspokojivo objasnené. I. N e s t o r dáva mohyly v Sedmohradsku a Malom Valašku do spojitosťi s kultúrou Coțofeni.<sup>141</sup> Inde zasa, uvažujúc o okrových hroboch mohyly v Holboca pri Iași, analogické mohyly z rumunskej oblasti pripisuje nomádskym pastierom, ktorí na začiatku kovovej doby zaujali niekdajšie sídla neolitickej rolníkov.<sup>142</sup> D. P o p e s c u pripúšťa, že skupiny mohýl v strednom Sedmohradsku majú vzťahy ku kultúre Coțofeni a ku keramike zdobenej brázdeným vpichom.<sup>143</sup> V sedmohradských mohylách našla sa však aj guľatá amfora, nádoba usatovského typu, wittemberská keramika a dokonca aj keramika pripomínajúca šnúrovú (Vladhaza),<sup>144</sup> podľa ktorej G. C h i l d e dáva tieto mohyly do súvisu s okrovými hrobmi a sleduje ich ako doklady invázie nositeľov kultúry šnúrovej keramiky do strednej Európy.<sup>145</sup> S kultúrou stepných nomádov spája mohyly s okrovými hrobmi v Moldavsku a Dobrudži aj M. V. G a r a s a n i n; podľa neho bezprostredný vzťah keramiky typu Coțofeni k okrovým hrobom v mohylách nie je s istotou doložený.<sup>146</sup> K názoru, že veľká časť Rumunska (Moldavsko, Besarábia, Dobrudža, Olténia) patrila do okruhu kultúry okrových hrobov, prikláňa sa aj F. K ō s z e g i; zmieňuje sa o viacerých mohylách so skrčenými kostrami, popri ktorých našla sa len výnimočne kostra ležiaca v normálnej polohe; z nálezov v mohylách spomína aj šnúrovú keramiku (Gurbanești, Ploiești-Triaj, Glavăsești).<sup>147</sup> Podľa N. K a l i c z a okrové mohyly v rumunskej oblasti objavujú sa v druhej fáze kultúry Coțofeni a dočkali sa kultú-

ry Glina III — Schneckenberg.<sup>148</sup> Pozoruhodný je v súvise s okrovými hrobmi aj názor V. D u m i t r e s c a o včasných, ešte skorších než neskorotripolských stepných a pontických vplyvoch na niektorých rumunských náleziskach východne od Karpat.<sup>149</sup> O najvčasnejších prejavoch stepných kultúr v Potisi uvažuje zase I. B. K u t z i á n o v á.<sup>150</sup>

Mohyly rumunskej oblasti, o ktoré v súvise s východoslovenskými mohylami je tiež žiaduce sa zaujímať, charakterizujú v pohrebnom ríte jamové hroby s kamennými platňami alebo so stopami drevenej konštrukcie. Spravidla je v nich viac kostier v skrčenej, výnimočne i vo vystrenej polohe, situovaných nie vždy dôsledne v jednom smere a sfarbených často okrem. Hroby sú chudobné na prílohy, ktoré spočívajú najčastejšie pri samých kostrach (kamenné bojovnícke sekery, nádoby alebo črepky, kostené nástroje, mušle, kamenné korálky a výnimočne aj strieborné a medené predmety).<sup>151</sup> M. R o s k a pri opise sedmohradských mohýl nezmieňuje sa o okrových hroboch.<sup>152</sup> Zvyk ukladať mŕtveho na chráb s nohami roztiahnutými a v kolencích ohnutými, zachytený bol, zdá sa, len na mohylnikoch v Holboca pri Iași, kde je dokladom — práve tak ako podobné hroby vo východoslovenských mohylách — vplyvov pochovávania v stepnej oblasti.

Ako vidno z uvedeného, o nejakých bezprostredných vzťahoch mohýl rumunskej oblasti k východoslovenským mohylám nielen čo sa týka pohrebného rítu, ale ani čo do hmotných pamiatok nemôžno zatiaľ s určitosťou hovoriť. Veľmi dôležité by bolo porovnávať žiarový ríitus a pamiatky z východoslovenských mohýl s mohylami na lokalitách Nižný Horodník a Pradit pri Rădăuji v severnom Moldavsku, keby bola uverejnená podrobnejšia zpráva o ich výskume. Prišlo sa tu v mohylách na žiarové hroby s primitívou keramikou a odštepy kremeňa. V jednej mohyle nad žiarovým hrobom bola skrčená kostra, pri ktorej sa našla pravdepodobne bojovnícka kamenná sekera a kamenná platnička podobná nátepným doštičkám z kultúry zvoncovitých pohárov.<sup>153</sup> V inej mohyle bol len kostrový hrob bez príloh. Podľa M. V. G a r a s a n i n žiarové hroby v sedmohradských mohylách nie sú celkom neznáme,<sup>154</sup> no v tejto súvislosti neuvádzajú ani jednu lokalitu.

Aj vo východnom Maďarsku boli odkryté na sklonku minulého a na začiatku tohto storočia početne veľké mohyly. Na západ od Tisy doteraz neboli skúmané. Veľké mohyly v Szabolcsa a v Hortobágyi sú podľa N. K a l i c z a súčasné s juho-

ruskými jamovými a katakombovými hrobmi a súvisia, podobne ako mohyly v Rumunsku a Bulharsku, s príchodom stepného obyvateľstva na začiatku doby bronzovej. Kovové predmety sú v nich zriedkavé, nebolo zvykom klásť do mohýl nádoby; prílohy pozostávali hlavne z kožušín a textilií. Sporadické nálezy šnúrovej keramiky majú vzťahy jednak k Podoliu a Volyni, jednak k nadčiernomorskej oblasti. Podľa N. Kalicza prvá vlna stepnej nomádskej kultúry dosiahla rumunskú nížinu a Potisie, ďalšia vytvorila východoslovenské mohyly a cez Sedmohradsko znova zasiahla do Potisia.<sup>155</sup>

Problematikou okrových hrobov v oblasti hornej Tisy v župách Hajdú-Bihar a Szabolcs-Szatmár sa doteraz najdokladnejšie zaoberal F. Kőszegi. Jeho poznatky sú v skratke tieto: Okrové hroby sú v mohylách, mávajú často drevenú konštrukciu, kostry ležiace v nich na chrbte s nohami hore vytiahnutými a skrčenými reprezentujú staršiu, a výnimocne sa vyskytujúce kostry spočívajúce na boku v skrčenej polohe mladšiu fázu okrových hrobov. Jeden i druhý spôsob pochovávania úzko súvisí s juhoruskými jamovými a katakombovými hrobmi, na ktoré nadväzujú aj analogické rumunskej, bulharskej a východoslovenskej mohyly. Spomenuté dva horizonty okrových hrobov svedčia o dvoch, krátko po sebe idúcich prúdoch pontických jazdcov postupujúcich na západ. Východomaďarské okrové hroby vznikli bezprostredne po konci bodrogkereszturskej kultúry, na začiatku doby bronzovej. Výnimocne našli sa v nich medené alebo bronzové ozdoby, keramika z okrových hrobov horného Potisia nie je známa. V Sedmohradsku okrové hroby nie sú doložené.<sup>156</sup>

Z východoslovenských mohýl predovšetkým kostrové sú svojím rítom úzko späté s kurhanmi v hornom Podnestri. Ako v Prikarpatsku, západnom Podolí a na Volyni, i na východnom Slovensku mohyly s kostrami v plytkej jame alebo na pôvodnom horizonte vystupujú v mladšom štádiu kultúry šnúrovej keramiky. Východoslovenské mohyly bez stôp hrobu nemožno porovnať s kopcami typu Kavsko alebo Wacowice nad horným Sanom a Dnestrrom. Pôvod žiarového rítu vo východoslovenských mohylách treba hľadať snáď v neskoroeneolitických kultúrach oblasti nad hornou Tisou. V súvise so žiarovým rítom východoslovenských mohýl treba však uvažovať aj o mohylách lubaczowskej skupiny, o kurhanoch neskorej fázy stredodneperskej kultúry a o kurhanoch komarovskej kultúry. Súvis východoslovenských mohýl so žiarovými mohylami pri Răduji v severnom Moldavsku je tiež proble-

matický. Navrhovanie mohylových násypov a kostrové pochovávanie je jediným spoločným znakom východoslovenských mohýl a veľkých mohýl rumunskej oblasti. S veľkými mohylami vo východnom Maďarsku spája východoslovenské mohyly okrem zvyku stavania mohýl len orientácia kostier v smere Z-V a ukladanie mŕtvych v skrčenej polohe. Zvyk ukladať telo na chrbát s nohami skrčenými a na dve strany roztahnutými vo východoslovenských mohylách má svoj pôvod najskôr v juhoruskej oblasti.

## 7. Prehľad a rozbor hmotných pamiatok

Preskúmané východoslovenské mohyly boli čo do nálezov hmotných pamiatok nebohaté, v nejednom prípade úplne chudobné. Na pozoruhodnejšie predmety prišlo sa v nich pomerne zriedka. Tento nedostatok nálezov je charakteristický a tkvie v prostej hmotnej kultúre ich pastiersko-roľníckych budovateľov. V doteraz získaných pamiatkach z mohýl chýbajú zbrane (napr. strelnky) a ozdobné predmety. Nálezy pozostávajú z keramiky, praslenov, kamenných nástrojov a odštepov, trečích žarnovov a kamenných kotúčov; len výnimocne našli sa v mohylách zlomky tehloviny a zvieracie kosti.

### Keramika

Z preskúmaných 50 mohýl získalo sa nemnoho črepového materiálu. Vo väčšom počte boli zlomky nádob v 9 násypoch, ojedinelé v 28 mohylách a v šiestich nebolo vôbec keramiky. Zachovalejších alebo rekonštruovaných nádob je zo všetkých prebádaných mohýl dovedna 12. Celú položili na pôvodný povrch zeme pred nasypaním mohyly najskôr aj popolnicu v Kanaši, nádobu v Giraltovciach (mohyla 2 v III. skupine), z ktorej sa zachoval len spodok, a nerekonštruovateľnú nádobu v Kučine (mohyla 2). Azda celé boli aj dve nádoby (už nezvestné, zničené), nájdené v košarovskej mohyle A pred autorovým výskumom. Všetky spomenuté nádoby našli sa v 12 mohylách, vo dvoch z týchto mohýl boli výnimocne až po tri nádoby (Giraltovce, Brekov). Celú nádobu alebo nádoby klásť na pôvodný horizont alebo do rozostavaného mohylového násypu bolo u ľudu východoslovenských mohýl pomerne zriedkavým zvykom. Nahrádzali sa neraz len zlomkami nádob, hoci v niektorých mohylách črepy sú skôr svedectvom zámerného rozbíjania nádob v súvise s pohrebnými zvykmi.



Obr. 54. Keramika z východoslovenských mohýl. 1 — Marhaň, mohyla 1; 2, 4, 9 — Giraltovce, mohyla 4 v III. skupine mohýl; 3 — Kučín, mohyla 4; 5 — Kučín, mohyla 3; 6—8 — Brekov, mohyla 1; 10 — Kučín, mohyla 1; 11 — Kučín, mohyla 6. (1 — Slovenské národné múzeum v Bratislave; 2, 4, 9 — Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove; 3 — Slovenské národné múzeum v Martine; 6—8 — Zemplínske múzeum v Michalovciach).

Keramiku z východoslovenských mohýl možno charakterizovať zhruba takto: je primitívne vyrobená z jemnej hliny, tenkostenná, slabo vypálená, veľmi krehká a prevažne žltohnedej, tehlovožltej a hnedej farby. Povlak (tenká povrchová vrstva) spravidla sa farbou liší od hrubšej vrstvy, ktorá má najčastejšie černavú, čiernosivú alebo čiernochnedú farbu.<sup>157</sup> Povrch nebýva leštený ani veľmi hladký. Vnútorná stena nádob je často ryhami

ostro, nepravidelne, akoby metličkou zbrázdená. Vonkajší povlak býva niekedy zvisle slamovalaný. Nepatrné stopy snáď červeného farbiva zistili sa iba výnimcočne na vnútornej stene zlomkov nádoby (Kurima — mohyla 6).

Tých niekoľko zachovalejších alebo rekonštruovaných nádob ukazuje značnú tvarovú rozmanitosť, skoro každá z nich je typologicky iného rázu. Sú to misky (2), šálky (3), hrnček, džbánky (3),

džbán, amforka a pohárovitá nádoba. Medzi nekonštruovateľnými nádobami, ktoré pôvodne boli v mohylách celé, je nádobka bližšie neurčiteľného tvaru z Kučína (mohyla 2), torzo azda amforovitej nádobky z Giraltovec (mohyla 2 v III. skupine) a amforovitá dvojkónická urna z Kanaša. Tvar dvoch nezvestných nádob z Košaroviec (mohyla A) nie je známy.

*Misky.* Obidve sú skoro rovnaké, kužeľovité so slabo vypuklými stenami, nevýrazným žliabkom pozdĺž okraja a vyhraneným dnom (obr. 54: 7, 8, tab. XXV: 2, 3).

*Šálky.* Jedna z nich má tvar črpáka, ústie stiahnuté dovnútra, väčšie pásikové a malé tunelovité ucho, na okraji ústia je zdobená nalepenými hrboľčekmi (obr. 54: 4, tab. XXIII: 6). Druhá šálka má slabo roztvorené, skoro valcovité hrdlo, dvojkónické telo, ktoré spája s okrajom pásikové ucho (obr. 54: 11, tab. XX: 6). Tretia šálka vyznačuje sa nízkym, slabo prehnutým hrdlom, mierne vypuklým telom, ktoré s okrajom spája ucho oválneho, skoro kruhového prierezu (obr. 54: 6, tab. XXV: 4). Dná všetkých troch šálok sú vyhranené.

*Hrnček* je esovite profilovaný, má pásikové ucho a vyhranené dno (obr. 54: 9, tab. XXIII: 8).

*Džbánky.* Všetky tri sú iného typu. Jeden má nízke, valcovité, slabo roztvorené hrdlo a vajcovité telo, ktoré s okrajom spája pravouhle zalomené, hrubo modelované ucho; pozdĺž ústia fahá sa žliabok (obr. 54: 2, tab. XXIII: 7). Druhý džbánok vyznačuje sa pretiahnutým hrdlom, guľovitým telom a oblúkovitým uchom (obr. 55). Tretí džbánok má kužeľovite roztvorené hrdlo, guľovité telo a pásikové ucho (obr. 54: 1, tab. XXII: 11). Dná všetkých troch nádob sú vyhranené.

*Džbán* s valcovitým hrdlom a guľovitým, ku spodku kužeľovite zúženým telom, ktorého vrchnú časť spája s okrajom pásikové ucho; povrch je hladký a zdobený horizontálnymi i vertikálnymi pásmi šrafovaných trojuholníkov, z ktorých prvé ohraničuje zhora dvojitá ryha s riadkom vpichov (obr. 54: 5, tab. XVIII: 4).

*Amforovité nádoby.* Bezuchá, nerekonštruovateľná popolnica bola približne dvojkužeľovitá, na vydutí zaoblená, s vyšším, slabo prehnutým hrdlom, ktoré mäkkou splývalo s telom, dno mala vyhranené, na rozhraní hrdla a vydutia zdobená bola niekoľkými (najskôr štyrmí) úzkymi zvislými plastickými pásikmi, delenými jamkami (obr. 8). Bezuchá amforka vyznačuje sa zasa nevysokým lievikovitým hrdlom a dvojkónickým telom, dno má tiež vyhranené (obr. 54: 3, tab. XIX: 9). Guľovitý spodok snáď amforovitej nádoby menších rozme-

rov, ktorá mala — súdiac podľa črepov — slabo prehnuté hrdlo (tab. XXIII: 5).

*Pohárovitá nádoba* má slabo prehnuté valcovité hrdlo, guľovité telo a úzke nôžkovité dno, na hrdle je zdobená pásmom lomeníc, zostavených z troch riadkov šikmých zárezov (obr. 54: 10, tab. XVII: 5).

*Črepový materiál.* Určiť spoľahlivo alebo aspoň približne tvary nádob, z ktorých sa v mohylách našli iba skupiny prevažne atypických črepov alebo ojedinelé zlomky, je obľažné a takmer vylúčené. Tieto krehké zlomky, pokiaľ sú výraznejšie, dovoľujú rekonštruovať len niektoré časti nádob, najčastejšie hornú časť a spodok. Črepy z mohýl sú prevažne z väčších nádob. Časť ich je z bezuchých, najskôr amforovitých nádob, ktorých ústie bolo lievikovite alebo kalichovite roztvorené. Iné črepy sú pravdepodobne z nádob s valcovitým alebo slabo prehnutým hrdlom a ďalšie z hrncovitých nádob s roztvoreným ústím. Dná boli vyhranené, niekedy aj slabo odsadené. Nádoby boli bez držadiel alebo vypuklín. V črepoch skoro úplne chýbajú zlomky úch.

*Výzdoba nádob.* Pre skúmanie kultúrnej príslušnosti východoslovenských mohýl je obzvlášť dôležité sledovať výzdané prvky na keramike. V tejto súvislosti prichádzajú do úvahy skoro výlučne črepy z mohýl, zo zachovalejších a rekonštruovaných nádob len na dvoch je ornament. Výzdoba sústreduje sa predovšetkým na amforovité nádoby, obyčajne skôr na hornú časť ako na celý ich povrch. Ide najčastejšie o riadky po odtlačkoch šnúry, ryhy, zárezy, kruhovité a podlhovasté jamky, žliabky vtláčané pravdepodobne drievkom a kombinácie týchto prvkov. Plastická výzdoba je na nádobách zriedkavejšia. Šnúrový ornament skladá sa najčastejšie z pásov vodorovných liníí, zriedkavejšie z pásov lomeníc alebo zvislých liníi. V rytnej výzdobe prevažujú spravidla pásy šikmých rýh spájajúcich sa v podobe zvislých lomeníc; ryté šrafované trojuholníky sú len na jednej nádobe. Rady kruhovitých alebo drievkom vtláčaných podlhovastých (obdlžničkovitých) jamôk fahajú sa obyčajne medzi pásmi šnúrovej alebo rytnej výzdoby. Aj okraj ústia nádob bol niekedy členený jamkami, zvisle alebo šikmo presekávaný, prípadne vlnovite pretláčaný. Niektoré nádoby boli zdobené pásmi rytých či vkokovaných lomeníc alebo striedavo pásmi šnúrových odtlačkov a pásmi drievkom vtláčaných jamôk na celom povrchu až ku dnu.

Plastická výzdoba obmedzuje sa spravidla na hornú časť amforovitých nádob a pozostáva najčastejšie z vodorovného, jamkami alebo šikmými

zárezmi členeného rebra. Takýto pás prebiehal po vonkajšej strane ústia, výnimco ne pod hrdlom nádoby. Ústia iných nádob zdobili široké vodorovné žliabky, utvorené vývalkami. Iba jediná nádoba bola zdobená úzkymi zvislými plastickými páskami, ktoré boli členené jamkami. K celkom výnimco ne výzdobným prvkom patria drobné nalepené hrboľčeky na okraji jednej šálky, a trojuholníkové plastické zúbky (tab. X: 4). O zdrsnení vonkajšieho a najmä vnútorného povrchu nádob slamo vaním alebo ryhovaním som sa už zmienil. K tomu ešte pripomínam, že výnimco ne bol povrch nádoby zbrázdený aj jamkami.

*Rozbor keramiky.* Keramika z východoslovenských mohýl vyznačuje sa rozmanitosťou i rôzno rodosťou foriem a v porovnaní s keramikou susedných príbuzných, synchronných alebo časove blízkych skupín vyníma sa už na prvý pohľad do značnej miery osobite. Pokus o hľadanie priliehavých analógií ku keramike z mohýl alebo jej predloh sťahuje to, že z mohýl podarilo sa získať doteraz len pomerne málo celých nádob a ostatná keramika je v zlomkoch.

I skúmanie pôvodu a hľadanie analógií ku keramike z východoslovenských mohýl viedie predo všetkým k zakarpatským nálezom, menovite k materiálu z mohýl v juhovýchodnom Malopoľsku a prílahom hornom Podnestri. Podľa niektorých nádob z východoslovenských mohýl bude však žiaduce uvažovať aj o vplyve z Potisia, prípadne z ďalších oblastí, pričom treba rátať aj s tvarmi lokálneho rázu.

K zakarpatskej oblasti viaže sa v prvom rade zlomkový materiál so šnúrovou výzdobou, ktorý sa našiel v dvanásťich východoslovenských mohylách. Na viacerých okrajových črepolach tejto keramiky vidime len výzdobu z vodorovných riadkov odtlačkov šnúry; je na rôznych amforovitých, vázovitých, hrncovitých alebo snáď aj pohárovitých bezuchých nádobách, ktorých hrdlo bolo valcovité, slabo prehnuté alebo kónicky roztvorené (porov. napr. tab. X: 1, XI: 2, 7, XIII: 9, XV: 6 a XXVI: 1, 3). Z týchto zlomkov, žiaľ, nedala sa zrekonštruovať celá nádoba ani len kresbou. Výzdoba hrdla nádob s odtlačkami šnúry vystupuje v oblasti nad karpatským oblúkom v klasickej fáze šnúrovej keramiky a trvá tam do jej doznievania. Doložená je tam na keramike krakovsko-sandomierskej, lubaczowskej a strzyżowskej skupiny, ako aj na nádobách z horného Podnestria. Hľadať teda k spomenutým okrajovým črepom so šnúrovou výzdobou presvedčivé analógie nielen čo do výzdy by, ale aj čo do tvaru nádob v okruhu zakarpatskej

šnúrovej keramiky je z naznačených dôvodov veľmi problematické. Zo zakarpatských nálezov v tejto súvislosti snáď najviac prichádzajú do úvahy niektoré pohárovité nádoby lubaczowskej skupi-



Obr. 55. Šapinec, okr. Bardejov. Džbánok z mohyly 3.

ny;<sup>158</sup> jej klasické lokality rozprestierajú sa však až nad horným tokom rieky Tanew (prítoku Sanu) na pahorkatine Roztocze. Z črepov z východoslovenských mohýl na vzťahy ku keramike spomenu tej skupiny snáď najzjavnejšie upozorňuje okrajový črep z nádoby s valcovitým hrdlom, na ktorom sa pod vodorovnými riadkami odtlačkov šnúry fahá pás rytých lomeníc (tab. X: 5), teda výzdoba, aká je aj na vakovitom pohári z Łukawice.<sup>159</sup>

V črepolach z východoslovenských mohýl zatiaľ úplne osobite sa vynímajú zlomky nádob, na ktorých sa pásy vodorovných línií odtlačkov šnúry striedajú s riadkami zvislých podlhovastých, najskôr drievkom vtláčaných jamôk (porov. napr. tab. VIII: 8, XIV: 5, 6, 12, 13, XXI: 1, 4, 7, 8 a XXIV: 26). Ide o ornament, ktorý pokrýval celý povrch nádoby a ktorého analógie alebo predlohy bude treba ešte len vyhľadávať niekde v zakarpatskom okruhu snáď hrebeňovanej, ak nie šnúrovej keramiky. Podobne osobitý ráz majú medzi zlomkami z mohýl aj črepy z nádob, ktorého telo zdobili striedavo pásy šikmých rýh a riadky zvislých jamôk v súvislých prúžkoch (tab. XXI: 3, 5, 12).

V odkrytých východoslovenských mohylách boli pomerne zriedkavé zlomky nádob, ktorých povrch niekedy sčasti, inokedy od okraja po dno zdobili pásy lomeníc, zostavených z riadkov rýh (tab.

VII: 10, 12 a tab. IX: 7, 8, 13, 14), zárezov (tab. IX: 6 a tab. XVI: 2, 8, 19) alebo obdlžničkových žliabkov vtláčaných tupým hranatým drevkom (porov. napr. tab. XVI: 6, 17). Jedna z takýchto nádob mala akoby vakovitý tvar so slabo prehnutou hornou časťou (tab. XVI: 8), iná rovné hrdlo s nepatrne vyhnutým okrajom (tab. IX: 6). Výzdoba zostavená z vodorovných riadkov priečnych rýh alebo lomeníc je bežná na pohároch starnej šnúrovej keramiky, rozšírených najmä v západnej a strednej Európe.<sup>160</sup> Pomerne častá je aj na pohároch lubaczowskej skupiny kultúry šnúrovej keramiky nad Sanom.<sup>161</sup> Taktôz zdobený pohár je však aj z kurhanu v Krylose (Nastasnaja mohyla), ktorý podľa I. K. Svešníkova patrí k včasnej skupine kurhanov v Prikarpatsku a západnom Podoli.<sup>162</sup> K črepom s vodorovnými riadkami priečne v kolkovaných obdlžničkových žliabkov z východoslovenských mohýl (tab. XVI: 1, 4, 6, 7, 9, 14, 16, 17) nachádzam analógiu na sídlisku s neskôrou šnúrovou keramikou v Gorodku (oblasť Rovno) na Volyni, ktoré I. K. Svešníkovi zaradil do strzyžowskej kultúry.<sup>163</sup> No pokiaľ ide o črepy s riadkami priečnych zárezov alebo žliabkov, bude na mieste uvažovať aj o vztahoch keramiky z východoslovenských mohýl k hrebeňovanej keramike.<sup>164</sup> Zo zakarpatských nálezov na poľskej strane mám v tejto súvislosti na mysli niektoré problematické nálezy čreporov prafínskej keramiky, ktoré som mal možnosť vidieť v krakovskom múzeu (črepy z neznámej lokality), v múzeu v Łodzi (z lokalít Leśmierz, okres Lęczyca, Janiszewo v obci Piaski v okrese Włocławek) a v Štátom archeologickom ústave vo Varšave (z lokality Dąbrowa v okrese Radzimín).

Iný osobitý, vo východoslovenských mohylách pomerne rozšírený druh nádob črtá sa v čreporoch, ktoré sú najskôr z amforovitých nádob s kalichovite alebo lievikovite roztvoreným ústím. Telo týchto nádob bolo pravdepodobne guľovite vypuklé a bez úch. Je to tvar, ktorý svojím pôvodom viedie najskôr do oblasti kurhanov nad horným Sanom a v prílahlom Podnestri a ktorý mal predlohy azda v neskorotripoljskej keramike z Podnestria.<sup>165</sup> Vonkajšia stena ústia týchto nádob bola zdobená niekedy vodorovným plastickým rebrom, členeným jamkami alebo zárezmi (tab. XV: 11 a XXIII: 9), v inom prípade zdobili široké, lievikovite roztvorené ústie nádoby štyri úzke vývalky, z ktorých okrajový bol členený jamkami (tab. XXI: 13). Iným druhom výzdoby ústia amfor boli široké, vodorovné, vývalkami utvorené žliabky (tab. XVI: 5 a XX: 5), medzi ktorými sa v jednom prípade

fahalo profilované rebro, zdobené pásom lomenic z riadkov šikmých rýh (tab. XXV: 5). Ústie ďalších amforovitých nádob bolo zdobené jedličkovým motívom, totiž pásom rytých lomeníc (tab. XIV: 1, 2, 14), ale našli sa zlomky aj z nádob, ktorých kalichovité alebo lievikovité ústie bolo bez ornamentu (tab. IX: 10). Telá spomenutých amforovitých nádob boli zdobené azda len v hornej treštine. V jednom prípade zdobilo takúto nádobu záraz pod ohybom hrdla plastické, jamkami členené rebro (tab. XI: 1, 4); v inom prípade pod plastickým pásikom fahal sa rad jamôk (tab. XXV: 1) a v ďalšom to bol pás lomeníc zostavených z riadkov šikmých rýh, pod ktorým prebiehal rad zvislých zárezov (tab. XXI: 13).

K opísanému tvaru amfor z východoslovenských mohýl najpriliehavou analógiou je zatiaľ amfora s jedličkovým rytým ornamentom z Lotatník v Lvovskej oblasti,<sup>166</sup> nájdená v kurhane 1, ktorý podľa I. K. Svešníkova patrí do včasnej skupiny kurhanov kultúry šnúrovej keramiky a v ktorom sa prišlo aj na ďalšiu nádobu, kamennú sekerku so šošovkovitým prierezom a trojuholníkový kamenný sekeromlat.<sup>167</sup> Podľa spomenutého bádateľa podobná amforovitá nádoba našla sa aj v kurhanoch kultúry šnúrovej keramiky v Komarove (prv Stanislavská, teraz Ivano-Frankovská oblast)<sup>168</sup> a J. Kostrzewski uvádza amforu tohto tvaru z Morawska (Jarosławský okres).<sup>169</sup> Všetky tri uvedené lokality sú v oblasti karpat-ských kurhanov. I. K. Svešníkovi amforku z Lotatník prirovnáva k nádobe z včasnej fázy stredodneperskej kultúry.<sup>170</sup> Hodno spomenúť, že z inej mohyly v Lotatníkoch pochádza šálka so zauľateným spodkom a šnúrovou výzdobou na hrdle, ktorá nadvázuje na typ Veselé.<sup>171</sup> Žiaľ, o pohrebnom ríte kurhanov v Lotatníkoch nevie sa nič bližšie.

Pri hľadaní pôvodu plastickej výzdoby na amforovitých nádobách s kalichovitým alebo lievikovitým hrdlom mohlo by sa uvažovať najmä o vplyve doznievajúcej kultúry s kanelovanou keramikou,<sup>172</sup> ktorá však na východnom Slovensku zatiaľ nie je spracovaná (ani jej staršie fázy), z ktorej táto výzdoba prechádza pravdepodobne aj na keramiku sídlisk zátišského typu z konca eneolitu na východoslovenskom juhu.<sup>173</sup> Plastický, jamkami členený pásik doložený je však aj na čreporoch šnúrovej keramiky zo sídlisk zakarpatskej strzyžowskej kultúry,<sup>174</sup> v dolnom Potisi napr. na keramike skupiny Makó<sup>175</sup> a výnimocne napr. aj na moravskej hrobovej šnúrovej keramike.<sup>176</sup> Avšak v bezprostrednom susedstve oblasti východoslovenských mohýl nádoby

začali zdobiť plastickým, jamkami deleným pásom už v období bukovohorskej keramiky. Celkovo možno o amforovitých nádobách s lievikovitým alebo kalichovite roztvoreným ústím povedať toľko, že sa vynímajú ako osobitá, predovšetkým pre východoslovenské mohyly charakteristická skupina nádob, súčasná a súrodá so zakarpatskou šnúrovou keramikou, s náznakmi neskorotripol'ských tradícií a vplyvov azda poslednej fázy kanelovanej keramiky.

Vzťahy ku kanelovanej keramike črtajú sa azda aj na dvojkónickej urne z mohyly I v Kanaši, zdobenej na rozhraní hrdla a vydutia úzkymi zvislými plastickými pásiakmi, ktoré sú delené drobnými jamkami (obr. 8). Nielen k zvislej plastickej výzdobe, ale ani k tvaru tejto urny, ktorý som sa po-kúsil aspoň kresbou rekonštruovať, nenachádzam v okruhu šnúrovej keramiky v Zakarpatsku nijakú analógiu. V súvise s plastickou výzdobou tejto urny nemožno nespomenúť džbánok z pohrebiska koštianskeho typu zo začiatkov doby bronzovej vo Všechnsvätých, zdobený úplne podobnými plastickými pásiakmi na vydutí.

Medzi črepmi z východoslovenských mohýl sú aj zlomky hrncovitých nádob. Mali, súdiac podľa ich okrajových kusov, kónicky roztvorené hrdlo, boli bezuché, bez vypuklin a ich ústie na okraji bývalo dosť často zdobené jamkami alebo pretláčané (tab. X: 2, 3, 8, 13, XI: 13 a XV: 5). K nim patrila najskôr aj nádoba s pásom jamok pod samým hrdlom (tab. XI: 11). Nájsť analógie k nádobám, z ktorých ostali iba ojedinelé črepy, je obťažné. Podobali sa azda niektorým nezdobeným hrncom lubaczowskej skupiny.<sup>177</sup> Avšak bezuché hrncovité tvary poznáme napr. aj z komplexu vnútrokarpatských kultúrnych skupín na prelome eneolitu a včasnej doby bronzovej, hlavne v skupine Makó<sup>178</sup> a v sprievodnej keramike zvoncovitých pohárov.<sup>179</sup> Čo sa týka členenia okraja hrncovitých nádob jamkami alebo pretláčaním, do úvahy prichádzajú na prvom mieste ohly keramiky z eneolitickej pohrebisk lažničanského typu na východoslovenskom juhu, pre ktoré sú v Košickej kotline takto zdobené hrncovité nádoby príznačné.<sup>180</sup> S výzdobou po-zostávajúcou z jamok alebo zárezov na okraji nádob stretáme sa však aj na keramike zo sídlisk zatínskeho typu<sup>181</sup> i vučedolskej kultúry<sup>182</sup> a v Zakarpatsku na keramike lubaczowskej<sup>183</sup> a strzyžovskej skupiny.<sup>184</sup> Hodno azda poznamenať, že v oblasti južne od východoslovenských mohýl okraje nádob začali zdobiť jamkami alebo pretláčaním veľmi včasne, ešte v bukovohorskej kultúre.<sup>185</sup>

Na viacerých čreporach z východoslovenských mohýl zistilo sa zámerne zdrsnenie povlaku nádob.

Súdiac podľa nich, niektoré nádoby boli na vonkajšom povrchu nepravidelne, viac-menej zvisle a jemne slamované (tab. IX: 17, X: 7, XIX: 3, 8, XXI: 14 a XXVI: 4). Oveľa častejšie bolo zdrs-



Obr. 56. Buzice, okr. Košice. Nádoba z okruhu kultúry lievikovitých pohárov. Náhodný nález, azda z porušeného hrobu. Výška 16–18,5 cm. Výskumné pracovné stredisko AÚ SAV v Košiciach.

nenie vnútorného povrchu nádob hustým a ostrým súvislým ryhovaním, najčastejšie v horizontálnom smere (tab. XIX: 11 a XXVI: 4a). Slamovanie povrchu nádob doložené je aj v juhovýchodnej oblasti šnúrovej keramiky v Zakarpatsku, kde je podľa J. Kostrzewského znakom vplyvu hrebeňovanej keramiky.<sup>186</sup> Keramika so slamovaným povrhom (zdrsneným trávou) bola tam veľmi početná, napr. na sídlisku strzyžovskej skupiny šnúrovej keramiky.<sup>187</sup> Omnoho typičejším zjavom než v Zakarpatsku je slamovanie vonkajšieho povrchu nádob v neskorom eneolite a na začiatku doby bronzovej v Karpatkej kotlinie. Ponajprv sa tu ukazuje na kanelovanej keramike, po nej na keramike zatínskej skupiny, vučedolskej kultúry, skupín Nyírség, Makó, Kosihy-Čaka, potom na keramike hatvanskej, otomanskej a maďarskej kultúry a naposledy vystupuje na sídliskovej keramike pilinskéj kultúry. K ostrému slamovaniu vnútorného povrchu nádob z východoslovenských mohýl sú snáď analógie na šnúrovej keramike zo sídliska pri lokalite Stavok na Volyni.<sup>188</sup>

Zatiaľ len výnimocne v jednej z východoslovenských mohýl (Drienov) prišlo sa na fragment nádoby s povrhom nepravidelne zbrázdeným jamkami (tab. VI: 9). V porieči Torysy nie je to nález ojedinelý, lebo na keramiku zbrázdenú na povrchu jamkami prišlo sa tu aj v Prešove<sup>189</sup> a v Močidlanoch.<sup>190</sup>

Napokon sa pokúsime o hľadanie a sledovanie analógií k zachovaným a rekonštruovaným nádobám z východoslovenských mohýl.

Pohárovitú nádobu s miernou esovitou profiláciou a úzky nôžkovitým dnom, zdobenú na hrdle pásom lomenie zostavených z riadkov šíkmých rýh (obr. 54: 10, tab. XVII: 5), možno smelo porovnávať s niektorými nádobami lubaczowskej skupiny kultúry šnúrovej keramiky, napr. s pohárom z Brzeziniek<sup>191</sup> alebo s hrncom podobne zdobeným na hrdle z Łukawice.<sup>192</sup> Obidve tieto analógie sú z mohýl s nálezmi klasickej šnúrovej keramiky.

Čo do tvaru má analógie v lubaczowskej skupine aj nezdobená amforka s lievikovitým hrdlom a dvojkónickým telom (obr. 54: 3, tab. XIX: 9).<sup>193</sup> Jej predlohy sú azda v kultúre lievikovitých pohárov, ktorej prvé stopy ukazujú sa už aj na východnom Slovensku (obr. 56).<sup>194</sup>

Dve prosté misky so slabo vypuklými stenami (obr. 54: 7, 8, tab. XXV: 2, 3) tvarom sa značne zhodujú s miskou neskoroeneolitickej skupiny Kosihy-Čaka.<sup>195</sup> Podobná miska našla sa na pohrebisku s kultúrou neskorej šnúrovej keramiky vo Veselom,<sup>196</sup> ale aj — avšak so stenami slabo dovnútra prehnutými — na pohrebisku koštianskeho typu vo Všechnvätých.<sup>197</sup>

Spolu so spomenutými miskami prišlo sa v Brekove aj na nezdobenú profilovanú šálku (obr. 54: 6, tab. XXV: 4), ktorá tvarom pripomína šálku keramiky typu Kosihy-Čaka<sup>198</sup> a šálku z pohrebiska koštianskeho typu vo Všechnvätých.<sup>199</sup>

Zatiaľ zostáva problematické hľadanie presvedčivejších analógií aj k dvojkónickej šálke s valcovitým hrdlom (obr. 54: 11, tab. XX: 6). Snáď výslednou formou tohto typu šálok v hornom Podnestrí je džbánok komarovskej kultúry zo strednej doby bronzovej, ktorý však má už žliabkovú výzdobu a ucho vyčnievajúce slabo nad okraj.<sup>200</sup>

Džbánok s lievikovitým hrdlom a guľovitým telom z Marhaňa (obr. 54: 1, tab. XXII: 11) a esovite profilovaný džbánok zo Šapinca (obr. 55) predstavujú tvary, s akými sa v zakarpatskej oblasti neskorej šnúrovej keramiky vôbec nestretáme. Obidva patria k prototypom džbánkov vnútrokarpatských kultúr včasnej a staršej doby bronzovej. Ich približné analógie možno nájsť v skupine Kosihy-Čaka,<sup>201</sup> Makó,<sup>202</sup> koštianskej<sup>203</sup> i nitriankej,<sup>204</sup> ako aj v sprievodnej keramike zvoncovitých pohárov<sup>205</sup> a medzi nálezmi typu Veselé.<sup>206</sup>

Problematický je aj súvis džbána z Kučína, zdobeného šrafovanými trojuholníkmi (obr. 54: 5, tab. XVIII: 4), s oblasťou východnej šnúrovej keramiky. Hľadanie jeho analógií v západných

skupinách šnúrovej keramiky (napr. na Morave<sup>207</sup> a v Čechách<sup>208</sup>), kde sú džbánovité tvary (aj s ryhou trojuholníkovou výzdobou) pomerne časté, nemôžno dosť presvedčivo zdôvodniť. Spolu s džbánom z Kučína našli sa okrem torza čakana s valcovitým tylom, dláta a obsidiánovej čepele aj dve kamenné sekery zakarpatského pôvodu. Motív radov šrafovaných trojuholníkov vystupuje len na džbáne z Kučína. V blízkom susedstve východoslovenských mohýl zjavuje sa tento motív na neskoroeneolitickej keramike zatínskej skupiny,<sup>209</sup> no súčasne aj na keramike vučedolskej kultúry,<sup>210</sup> s ktorou spomenutá zatínska skupina úzko súvisí, ako aj na keramike bošáckeho typu.<sup>211</sup> Veľmi priliehavé analógie k výzdobe džbána však nachádzame — ak odhliadneme od vertikálneho výzdobného prvku na jeho vydutí — na dvojuchých vázach a džbánoch komarovskej kultúry zo strednej doby bronzovej v hornom Podnestrí (Komarov, Horodnica, Bukovna, Žežava).<sup>212</sup> Na týchto nádobách, tak ako na džbáne z Kučína, základným motívom výzdoby sú vodorovné rady šrafovaných trojuholníkov, spájaných hore dvojicou línií, medzi ktorými sa tiahá rad vpichov. Túto veľkú podobnosť výzdobných motívov treba však brať z chronologického hľadiska s náležitou rezervou.

Ostatné tri nádoby sú z nálezového celku. Je to džbánok s valcovitým hrdlom a s pravouhle zaisteným uchom (obr. 54: 2, tab. XXIII: 7), esovite profilovaný hrnček (obr. 54: 9, tab. XXIII: 8) a dvojuchá šálka s dovnútra stiahnutým ústím, zdobeným na okraji drobnými nalepenými vypuklinami (obr. 54: 4, tab. XXIII: 6); sú z kostrovej mohyly v Giraltovciach. Ani k jednej z týchto nádob nenachádzam analógie v okruhu šnúrovej keramiky. Džbánok s pravouhle zaisteným uchom sotva možno porovnávať s keramikou baalberskej skupiny, ktorá je najstaršou fázou kultúry lievikovitých pohárov a pre ktorú sú džbánky s podobným uchom príznačné; neprichádza to do úvahy zo zemepisného i chronologického hľadiska.<sup>213</sup> So značnými výhradami možno džbánok parallelizovať aj s nádobami podobného tvaru, avšak s oblúkovitým uchom, vyskytujúcimi sa v skupine Makó,<sup>214</sup> ako aj s džbánkami skupiny Kosihy-Čaka.<sup>215</sup> Profilovaný hrnček z mohyly v Giraltovciach má snáď tiež určité spoločné črty s keramikou skupiny Makó,<sup>216</sup> avšak k dvojuchej šálke s hrbolčekmi na okraji zatiaľ nepoznám analógie, pravdepodobne i k tejto nádobe bude ich treba vyhľadávať skôr vo vnútrokarpatských skupinách z prelomu eneolitu a včasnej doby bronzovej, než v zakarpatskej oblasti kultúry šnúrovej keramiky. Nádobu, ktorá

má oproti vlastnému uchu drobné uško, poznám zatiaľ len z Jevišovíc; patrí do poslednej fázy kultúry lievikovitých pohárov.<sup>217</sup> Ak má keramika z mohyly v Giraltovciach skutočne nejaké vzťahy k okruhu kultúry lievikovitých pohárov, určitým náznakom tejto možnosti — zatiaľ veľmi hypotetickej už aj z chronologických dôvodov — mohla by byť dvojkónická amforka z mohyly v Kučíne (obr. 54: 3, tab. XIX: 9), o ktorej pripúšťam, že jej predlohy vedú ku keramike kultúry lievikovitých pohárov. Z východoslovenských nálezov možno však nateraz smelšie radiť ku keramike lievikovitých pohárov zatiaľ azda len veľkú pohárovitú nádobu z Buzic v Košickej kotline (obr. 56).

Ku skupine nálezov z východoslovenských mohýl, ku ktorým nenachádzam analógie v zakarpatskej oblasti šnúrovej keramiky, patrí napokon aj plná profilovaná nôžka najskôr miskovitej nádoby zo Šapinca (tab. XIV: 4); upozorňuje azda opäť na vzťahy kultúry východoslovenských mohýl k sfére vučedolskej kultúry.<sup>218</sup>

Nové prostredie, v ktorom sa ocitli budovatelia východoslovenských mohýl po prekročení karpatského hrebeňa a to, že ich pohrebné násypy sú najzápadnejšie do priestoru Karpatskej kotliny vysunutou skupinou priekarpatských kurhanov, je dosťatočným vysvetlením zmesi rôznorodých prvkov v keramickom inventári východoslovenských mohýl, ktorých základnou zložkou i v novom prostredí ostáva zakarpatská východná šnúrová keramika. Popri pohrebnom rite je to teda aj keramika, ktorá skupine východoslovenských mohýl v oblasti kurhanov severovýchodného karpatského pásma dodáva osobitý ráz. Ojedinelé zlomky sidliskovej šnúrovej keramiky z Východoslovenskej nižiny a z Barce predbežne — najmä pokial nepoznáme časové zaradenie a kultúrnu príslušnosť problematických mohýl na východoslovenskom juhu — nemožno spájať s prenikaním ľudu východoslovenských mohýl na juh.

#### B r ú s e n é k a m e n n é n á s t r o j e

V mohylách našli sa dve kremenné sekerky, ako aj deväť kamenných sekeriek, dve dláta, torzo čakana a ojedinelé zlomky nástrojov (pravdepodobne sekeriek) z iných kamenných surovín.

#### Sekery z kremeňa

Obidve pochádzajú z mohyly 3 v Kučíne (obr. 57: 8, tab. XVIII: 1, 6) a sú zhotovené z nadbužského kremeňa. Väčšia má výrazne lichobežníkový tvar a obdlžníkový priečny prierez, menšia je hrubšia, úzka, skoro obdlžníková a v priereze tiež pravouhlá. Väčšia sekerka je súvisle vybrúsená

len pri ostrí na širších stranach, jej ostatné časti sú sformované hrubou plošnou retušou, otľaním. Menšia sekerka má vybrúsené širšie strany a len boky a tylo opracované hrubou retušou.

Sekery z hnedého alebo pruhovaného zakarpatského kremeňa sú na východnom a severom Slovensku veľmi zriedkavými nálezmi. Čo do tvaru a techniky opracovania ako blízke analógie kučinského nálezu možno uviesť len sekerky z Bešeňovej a Uhorskej Vsi z Liptova a sekerku z Dreveníka pri Spišských Vlachoch.<sup>219</sup> Všetky sú však z oblasti kanelovanej keramiky, do ktorej patrí aj dlátovitá sekerka z pruhovaného kremeňa z Dechtára<sup>220</sup> a lichobežníková sekerka z jasnožltého pruhovaného kremeňa zo Spišských Tomášoviec.<sup>221</sup> Dve naposledy spomenuté sekerky sú — na rozdiel od kučinských — vybrúsené na všetkých stranach. Celá je vybrúsená aj lichobežníková kremenná sekerka z Varhaňoviec (južne od Prešova) a podobná sekerka z Voján (okres Trebišov), ktorá sa našla podľa zprávy S. Šišku spolu s črepmi neolitickej rázu.

Oveľa spoľahlivejšie než so spomenutými analógiami zo severného a východného Slovenska možno hľadať súvis dvoch kučinských sekeriek s sekerkami nájdenými v poľských Karpatoch, hlavne východne od rieky Wisłok. Sekery odtiaľ sú skoro bez výnimky zhotovené z nadbužského kremeňa. Ich výskyt v tejto oblasti viaže sa k priekarpatským kurhanom kultúry šnúrovej keramiky.<sup>222</sup> Z troch hlavných tvarov kremenných sekeriek z poľských Karpát, ako ich stanovil J. Machnicki, k sekerkám z Kučína najbližšie stoja sekerky prvého typu — s tenkým tylom, v priereze pravouhlé alebo ploché šošovkovité.<sup>223</sup> Nálezy sekeriek nadbužskej industrie v poľských Karpatoch sú takmer bez výnimky náhodné, ojedinelé. Zatiaľ len výnimcoľne našla sa takáto sekerka v mohyle kultúry šnúrovej keramiky (Łukawica)<sup>224</sup> a v kostrovom hrobe spomenutej kultúry, nad ktorým bola pôvodne azda navŕšená mohyla (Siedliska).<sup>225</sup> Hodno ešte pripomenúť, že podľa J. Machnickia väčšina sekeriek z oblasti šnúrovej keramiky v Malopoľsku je zhotovená z kremeňa otľaním a len pri ostrí hladená.<sup>226</sup>

Sledujúc analógie dvoch kučinských sekeriek z nadbužského rohovca ďalej na východ, dostávame sa do oblasti kurhanov s kultúrou šnúrovej keramiky v Podnestri a Nadbuží. Kremenné sekerky so zabrúseným ostrím sú tu popri nádobách (často so zagulateným dnom) a romboidných sekeromlatoch typickým sprievodným materiálom včasnej skupiny kurhanov kultúry šnúrovej keramiky.<sup>227</sup>

Kremenné sekerky vybrúsené na celom povrchu sú popri keramike, kamenných nástrojoch (dlátach, kosácoch, nožoch), kostených, jantárových i bronzových ozdobách a bronzových zbraniach zasa typickým sprievodným materiálom neskorých kurhanov kultúry šnúrovej keramiky.<sup>228</sup> J. Machník v súvise s chronológiou kremeňných sekeriek pripomína, že v severných oblastiach Európy sekerky s hrubým tylom a štvorhranným prierezom sú neskôr než sekerky s tenkým alebo stenčeným tylom. O nálezoch kremenných sekeriek v Poľsku sa zistilo, že tie, ktoré majú šošovkovitý prierez a sú hladené len pri ostrí, vystupujú v neskorších hrobových celkoch, medzi inými v strzyžovskej skupine kultúry šnúrovej keramiky.<sup>229</sup>

Dve kučínske sekerky súvisia, ako z povedaného vysvitá, naisto so zakarpatskou oblasťou, kde boli najskôr aj vyrobené; nadväzujú na nástroje podobného druhu z okruhu prikarpatských kurhanov kultúry šnúrovej keramiky.

V súvise s ojedinelými nálezmi kremenných sekeriek mimo oblasť východoslovenských mohýl na Slovensku treba pripomenúť možnosť, že prvé kremenné sekerky s plošnou retušou, teda opracované typickou zakarpatskou technikou, dovážali sa k nám už v období kanelovanej keramiky. Pokial ide o styky východného Slovenska s oblasťou nadbužskej industrie, treba poznamenať, že sa začali už pred obdobím kanelovanej keramiky, v starších fázach eneolitu, ako o tom svedčia nálezy suroviny a dlhých čepelí z nadbužského rohovca na pohrebisku tiszapolgárskej kultúry v Tibave,<sup>230</sup> ako aj lichobežníkový nástroj z nadbužského kremeňa so súvislou okrajovou retušou zo žiarového pohrebiska v Lažianoch.<sup>231</sup>

#### *Kamenné sekerky z iných surovín*

Z nich skoro každá má iný tvar; prevažujú však lichobežníkové. Tri zo sekeriek sú výrazne lichobežníkové s vyznačenými bokmi a hrubým tylom, v priečnom priereze obdlžnikové. Na torze jednej z nich sú na troch stranach nerovnosti po formovaní otlačníkmi, po hrubej plošnej retuši (tab. VII: 2), na druhej sekerke badať stopy podobnej techniky opracovania hlavne na bokoch (obr. 57: 7, tab. XXII: 13), na tretej sekerke sú takéto stopy iba kde-to a možno ide o poškodenie pri používaní (obr. 57: 5, tab. XX: 3). Ďalšie dve sekerky sú úzke, skoro obdlžnikové a tiež pravouhlého prierezu. Jedna z nich — značne zvetraná a veľmi ľahká — má zaoblené tylo (tab. XIX: 1), druhá bola vyrobená z riečneho kameňa takmer podobného hotovej sekerke, takže stačilo už len vybrúsiť ostrie a jednu stranu opracovať hrubou plošnou re-

tušou (obr. 57: 10, tab. VIII: 13). Ďalšia sekerka je trojuholníková, v priečnom i pozdĺžnom priereze šošovkovitá, vybrúsená len pri ostrí, ostatné časti sú zväčša upravené hrubou plošnou retušou (tab. VI: 5). Siedma sekerka je nápadne dlhá, lichobežníková, celá vybrúsená, so slabo vypuklými širšími stranami a nie ostro vyznačenými bokmi, v priečnom priezere je obdlžniková (obr. 12). Boky ôsmej, veľmi ľahkej sekerky sa zbiehajú oblúkovite k tylu, ku ktorému sa sekerka nápadne stenčuje, jej širšie strany sú slabo vypuklé a boky mierne vyhranené, priečny prierez ako u predchádzajúcej (obr. 57: 11, tab. XIII: 13). Posledná sekerka je obdlžniková, na jednej strane smelšie pribrúsená, v priečnom priereze obdlžniková (obr. 57: 12, tab. XIX: 5).

Jedna zo spomenutých sekeriek, nápadne dlhá, skoro obdlžniková (obr. 57: 10, tab. VIII: 13), je z hnedého radiolaritu (?), ostatné sú z vulkanického tufitu okrovej, okrovošedej, výnimočne zelenkavošedej farby. Tri z tufitových sekeriek sú nápadne ľahké, preto možno pochybovať o ich použiteľnosti na rúbanie alebo iné podobné práce. Všetky sekerky sú zhotovené z miestneho materiálu.

Ak sekerky z východoslovenských mohýl porovnáme so sekerkami z okruhu kanelovanej keramiky, osobitný ráz prvých podčiarkuje hlavne to, že sú väčšinou dlhšie, niekedy až nápadne dlhé, zhotovené z iných surovín a v technike opracovania badať v niekoľkých prípadoch aj znaky hrubej plošnej retuše, aká charakterizuje zakarpatskú a predovšetkým nadbužskú kremennú industriu. Vulkanický tufit je príznačný pre sekerky z východoslovenských mohýl. Na východnom Slovensku začali ich vyrábať z tejto ľahkej suroviny ojedinele už v období bukovohorskej kultúry (Močidlany). V staršom eneolite sú sekerky z ľahkého bledo-hnedého tufitu typickým sprievodným materiálom hrobov tiszapolgárskej kultúry v Tibave. Je pozoruhodné, že niektoré sekerky z východoslovenských mohýl majú aj čo do tvaru určité spoločné znaky so sekerkami z tibavského pohrebiska, ktoré sa lišia od prv spomenutých hlavne tým, že sú podstatne menšie, tenšie, celé starostlivo vybrúsené a ostrie mávajú spravidla jednostranne zbrúsené.<sup>232</sup> Bezprostredný súvis sekeriek tiszapolgárskej kultúry so sekerkami z východoslovenských mohýl z hľadiska chronologického treba však vylúčiť.

Azda zakarpatskou paralelou tufitových sekeriek z východoslovenských mohýl sú malé, pomerne široké, motyčkám podobné sekerky s vyhranenými bokmi, zhotovené z mäkkých surovín (lupka a vá-



Obr. 57. Výber kamenných nástrojov z mohýl. 1 – Kurima, mohyla 9; 2, 11 – Šapinec, mohyla 2; 3, 7 – Marhaň, mohyla 1; 4 – Kožany, mohyla 1; 5 – Kučín, mohyla 5; 6, 8, 13 – mohyla 3; 9 – Šapinec, mohyla 3; 10 – Kožany, mohyla 8; 12 – Kučín, mohyla 4. (6, 8, 13 – Slovenské národné múzeum v Martine; 10 – Múzeum Slovenskej republiky rôd v Prešove; 11 – Šarišské múzeum v Bardejove; 12 – Slovenské národné múzeum v Bratislave.)

penca). Ich náleziská v oblasti poľských Karpát rozprestierajú sa – podobne ako náleziská sekeriek z nadbužského rohovca – východne od rieky Wisłok. Najviac takýchto sekeriek sa našlo v okoli Jarosława a Lubaczowa.<sup>233</sup> Z hrobového celku kultúry šnúrovej keramiky pochádza takáto sekerka

z Łukawice.<sup>234</sup> Ku kamenným sekerkám z východoslovenských mohýl nie sú mi známe analógie z oblasti kurhanov kultúry šnúrovej keramiky v hornom Podnestri a Pobuží.

Vo východoslovenských mohylách okrem zachovaných sekeriek našlo sa aj šesť hrubo, sekundárne

opracovaných zlomkov pravdepodobne z brúsených sekieriek. Pôvodný tvar týchto z rôznych surovín zhotovených nástrojov sa nedal zistieť. Náhodný nález lichobežníkovej sekery z hnedého radiolitu v Hanušovciach (okres Prešov) možno so značou pravdepodobnosťou spájať s pamiatkami z východoslovenských mohýl, ale len s najväčšími výhradami možno s nimi dávať do súvisu bridlicovú sekertu z Ortáša (obec Ploské), okres Košice, i keď je tvarove blízka sekertke zo Šapinca.

#### *Torzo čakana*

Ide o zlomok čakana zo zelenkavošedej bridlice. Je to zatiaľ jediný nález nástroja či zbrane tohto druhu z východoslovenských mohýl. Torzo sa našlo v Kučíne (mohyla 3) spolu s dvoma už opisanými kremennými sekertkami, tufitovým dlátom, obsidiánovou čepielkou a džbánom s trojuholníkovou výzdobou. Má valcovite predĺžený obuch. (Obr. 57: 6, tab. XVIII: 5).

Medzi náhodnými nálezmi čakanov a sekernímlatov z oblasti východoslovenských mohýl jeho približnou a nateraz jedinou analógiou je čakan z Bodružala (tab. XXVII: 6) a z nálezov mimo oblasť týchto mohýl torzo čakana z Liptovských Sliačov.<sup>235</sup> Valcovitý, polguľovite zakončený obuch čakana zo sídliska kultúry s kanelovanou keramikou v Bešeňovej pripomína čakany kultúry lievikovitých pohárov.<sup>236</sup> Priliehavé analógie k torzu čakana z Kučína nenachádzam zatiaľ ani v oblasti poľských Karpát. Z tamojších nálezov z okruhu kultúry šnúrovej keramiky mohol by sa prirovnáť nanajvýš k čakanom z Gorlic, Morawska a Zagorza.<sup>237</sup> Podľa J. Machnického najviac čakanov s valcovitým obuchom v poľských Karpatoch našlo sa v okresoch Jarosław a Przemyśl.<sup>238</sup>

#### *Dláta*

V doteraz odkrytých mohylách našli sa iba dve dláta z vulkanického tufitu. Jedno je celé výbrúsené, úzke, klinovitého tvaru, pozvoľna sa zužuje k ostriu, priečny prierez je štvorcový, pozdĺžny kopytotovitý (obr. 57: 13, tab. XVIII: 2). Druhé dláto má tvar nepravidelného, mierne ohnutého kladiva, z najväčšej časti je sformované otíkaním, hrubou plošnou retušou, a len miestami na prednej časti sú stopy po brúsení; nástroj mal úzke ostrie (je poškodené); obuch je obdĺžnikový, na konci zaoblený a najhrubšia prostredná časť dláta má štvorcový prierez (tab. XXVI: 10). Spôsob opracovania dláta je charakteristický pre výrobu sekieriek z nadbužského rohovca. Obidve dláta treba považovať za miestne výrobky a formy. Analógiu k druhému dlátu je dlhý, hrotitý, podobnou technikou opracovaný nástroj štvorcového prierezu

z Roškoviec, zhotovený tiež z tufitu (tab. XXIX: 3). Kamenné dláta našli sa aj v skupine kurhanov neskorej šnúrovej keramiky v hornom Podnestri, avšak ich tvar nie je mi známy.<sup>239</sup> Zatiaľ neviem o nálezoch kamenných dlát v okruhu šnúrovej keramiky z oblasti poľských Karpát v susedstve územia východoslovenských mohýl.

#### *Štiepaná industria*

Štiepané kamenné nástroje sa našli v 41 mohylách; bolo ich dovedna 436. V niektorých mohylách boli hojne, v iných len skromnejšie alebo len jediným kusom zastúpená; v ôsmich mohylách sa štiepaná industria nenašla. Veľkú časť týchto nálezov predstavujú kusy odštiepené z miestnych, neraz podradnejších surovín, bez zjavnejších znakov opracovania. Z kvalitného zakarpatského kremeňa vyrobené a starostlivo detailne retušované nástroje boli v mohylách zriedkavé.

Už autor považoval niektoré bielo patinované rohovcové nástroje a odštupy z mohýl za paleolitické (tab. VIII: 10, IX: 9, XII: 6, 9, 12 a XXIV: 24). Kvôli istote autor skoro všetku štiepanú industriu z doteraz otvorených mohýl odovzdal na preskúmanie L. Bánészovi, ktorý po jej dôkladnom štúdiu dospel k veľmi pozoruhodnému poznatku, že veľká časť štiepanej industrie z mohýl — 227 kusov — je paleolitického pôvodu a len menšie množstvo nástrojov a odštupov — 48 kusov — patrí s istotou alebo pravdepodobne do eneolitu; 43 zlomkov, odštupov a ústupov podľa spomenutého bádateľa nemožno časovo zaradiť; k nim patrí ešte 118 amorfínnych odštupov a zlomkov a šesť zlomkov pravdepodobne z brúsených kamenných sekieriek so stopami sekundárneho opracovania.

Podľa zistenia L. Bánészovej pri výskume mohýl na horských hrebeňoch objavilo sa zhodou okolnosti niekoľko nových, doteraz neznámych paleolitických staníc. Skoro všetky sú v Ondavskej vrchovine, iba jedna je na výbežku tejto vrchoviny v Počiskej nížine (Lesné). Ak sa uváži, že aurignacká stanica sa už dávnejšie zistila v Komárove pri Bardejove a že v údoliach vrchoviny, najmä v kotline Tople prichádza sa často na mamutie pozostatky, objav nových paleolitických lokalít v tejto oblasti je vysvetliteľný. že tento objav nie je tu zvláštnym prekvapením, dosvedčujú aj paleolitické stanice, objavené nedávno v nedalekej kotline Torysy a odiaľ smerom k poľským hraniciam.<sup>240</sup>

Časť paleolitických nálezov z mohýl označil L. Bánész za mladoaurignackú alebo aurignackú, inú za gravettskú alebo pravdepodobne gravettskú,

ďalšiu len za mladopaleolitickú a ostatnú s výhradami za paleoliticú. Ak veľká časť kamennej industrie z východoslovenských mohýl je skutočne paleolitickejho pôvodu a dokáže sa to aj výskumom jej nálezísk v Ondavskej vrchovine, potom výskyt paleolitickej artefaktov spolu so štiepanou industriou budovateľov mohýl možno vysvetliť azda tak, že pri hľadaní surovín na výrobu nástrojov narážali na horských hrebeňoch a hádam aj v údoliach vrchoviny na miesta dávno zaniknutých paleolitickej táborsk a zberom z nich získané nástroje, odštupy, ústupy a zlomky spolu so svojimi vlastnými výrobkami vkladali do násypov mohýl. Podľa L. Bánészsa niektoré paleoliticke nástroje z mohýl boli v eneolite sekundárne opracované a na iných takýchto nástrojoch zistil zasa stopy prepálenia.

Stopy paleolitickeho osídlenia zistili sa podľa povrchových nálezov štiepanej industrie pri prieskumoch v okolí mohýl zatiaľ len výnimočne, a to v Rakoveci nad Ondavou, Kurime a Bardejove.

Z najvýraznejších piatich nástrojov z východoslovenských mohýl štyri sú zhotovené z nadbužského rohovca, ostatný zo Šwieciechowského pazúrika. Nie je vylúčené, že v Zakarpatsku boli aj vyrobené. Tvarove sú rozdielne, ich spoločnou črtou je strmá obojstranná alebo súvislá obvodová šupinovitá retuš a ravná spodná strana. Všetky tieto nástroje súvisia priamo s hmotnou kultúrou budovateľov východoslovenských mohýl, sú z poriecia Tople a zo všetkých nálezov štiepanej industrie najpresvedčivejšie spájajú skupinu východoslovenských mohýl s oblasťou kurhanov kultúry šnúrovej keramiky v Zakarpatsku, v ktorej nachádzame aj ich analógie čo do tvaru i materiálu. Spomenuté nástroje predstavujú tieto tvary:

Dlhé úzke škrabadlo zo Šwieciechowského pazúrika so zaoblenými koncami, päťuholníkového priečneho prierezu, z mohýly 1 v Kožanoch (obr. 57: 4, tab. VII: 1). Jeho najpriliehavejšou analógiou je približne rovnako dlhé a podobnou technikou opracovaný nástroj z kostrového hrobu so šnúrou keramikou typu Veselé z Čižikova v Ľvovskej oblasti.<sup>241</sup>

Úzke, predchádzajúcemu podobné, avšak kratšie čepeľovité škrabadlo lichobežníkového prierezu z mohýly 9 v Kurime (obr. 57: 1, tab. IX: 3). Jeho blízkou analógiou je škrabadlo z mohýly v Brzezinkách v okrese Lubaczów, ktoré patrí podľa delenia J. Machnicka k II. typu škrabadiel v malopoľskej oblasti šnúrovej keramiky.<sup>242</sup>

Plochá listovitá čepeľ lichobežníkového prierezu z tej istej mohýly ako predchádzajúci nástroj (tab.

IX: 5). Najlepšie sa dá porovnať s čepeľou z mohýly v Brzezinkách.<sup>243</sup>

Úzke listovité čepeľovité škrabadlo päťuholníkového prierezu z mohýly 2 v Šapinci, typologicky blízke druhému nástroju (obr. 57: 2, tab. XIII: 1). Možno ho porovnať s kremenným nástrojom zo skrinkového hrobu kultúry šnúrovej keramiky z lokality Popovce v Ternopolskej oblasti; dvojuchá nádoba z tohto hrobu patrí najskôr k typu Veselé.<sup>244</sup>

Zakrivený čepeľovitý nástroj päťuholníkového prierezu s rukoviatkou z mohýly 1 v Marhaní (obr. 57: 3, tab. XXII: 14). Porovnať ho možno s hrotitým nástrojom z mohýly v Brzezinkách,<sup>245</sup> pripomína však najmä stredoaurignacký nástroj z Comba del Bouita.<sup>246</sup>

K opisaným dokonalým nástrojom patril aj 25 cm dlhý rohovcový nožík z mohýly A v Košaroviciach, ktorý je nezvestný.

Ostatné nálezy štiepanej industrie z mohýl sú z rozličných surovín, hlavne rohovca, pazúrika, radiolaritu, obsidiánu, buližníka, kremence a miestnych, doteraz bližšie neurčených surovín, výnimočne aj z opálu, krištála a chalcedónu (podľa určenia L. Bánészsa). Tvarove tento materiál predstavuje väľa amorfnych zlomkov, odštupy, odštiepy, ústupy, jadrá, jadrovité odštupy, čepele, čepieľky, čepeľovité odštupy, škrabidlá a rydlá. Podľa L. Bánészsa sú to nálezy prevažne paleolitickejho pôvodu a len ich časť, najmä pokiaľ ide o nepatinované nástroje z hnedého alebo nadbužského rohovca a z lesklého priesvitného obsidiánu, považuje za eneoliticke alebo eneoliticke rázu. Rešpektujúc roztriedenie menovaného bádateľa, zamerané predovšetkým na klasifikáciu paleolitickej industrie z mohýl a upúšťajúc od celkovej charakteristiky výberu nálezov paleolitickej industrie z mohýl, obmedzím sa v ďalšom len na stručnú charakteristiku tých kusov, ktoré možno označiť za súčasné s opisanými dokonalými rohovcovými nástrojmi z mohýl a bez výhrad spájať so štiepanou industriou ľudu východoslovenských mohýl. Sú to v porovnaní so spomenutými dokonalými nástrojmi zakarpatského pôvodu už oveľa menej výrazné nástroje, medzi ktorými dominujú čepele. Je zrejmé, že čepele a im podobné odštupy popri kremenných sekerkach sú tiež priznačné pre hmotnú kultúru budovateľov východoslovenských mohýl. Z podradnejších kusov štiepanej industrie vyberám tieto:

Hrotitá čepeľ s vrubom z pazúrika voskovočokoládovej farby (tab. VIII: 9).

Dlhá, na jednom konci zaokruhlená čepeľ bez retuše, z hnedého rohovca (tab. XII: 2).

Dlhá obdlžníková čepeľ zo šedohnedého rohovca (tab. XII: 5).

Stredná časť neretušovanej, pravdepodobne dlhej čepele z rohovca (tab. XXV: 11).

Torzo tenkej, úzkej, neretušovanej čepele z hnedého rohovca (tab. XXIII: 12).

Listovitá čepeľ z hnedého rohovca s jemne zúbkovaným ostrím (tab. XXII: 2).

Torzo tenkej, širokej, pravouhlej čepele z hnedého rohovca so súvislou retušou na hrane (tab. XXII: 7).

Malé čepeľovité škrabadlo tvaru písmena D z hnedého rohovca s retušou na tupej hrane (tab. XXIV: 20).

Malé kužeľovité škrabadlo s vejárovitou retušou z tmavého nadbužského rohovca (tab. XXIV: 4).

Hrotitý trojbojký koniec nástroja zo świeciechowského rohovca (tab. IX: 4).

Čepeľovitý odštěp s vykrojenými bokmi, bez retuše, z neurčenej suroviny (tab. XV: 10).

Jednostranne zahrotená neretušovaná čepeľ z hnedošedého radiolaritu (tab. XXIII: 4).

Plochý listovitý ústup z červenohnedého radiolaritu, s plošnou retušou na jednej strane a jemnou retušou na hranach (tab. XXII: 15).

Ploská hrotitá neretušovaná čepeľ s vrubom, z krištála (tab. XVI: 11).

Krátka listovitá čepeľ z obsidiánu (tab. XVIII: 3).

Úzka obsidiánová čepieľka s retušovanými hranami (tab. XX: 2).

Mikrolitická obsidiánová čepieľka (tab. XXIV: 22).

Torzo obsidiánovej šípky (?) s plošnou retušou (tab. XXIV: 11).

Tá časť štiepanej kamennej industrie, ktorú sme označili za eneolitickú a ktorá pochádza zo surovín zakarpatského pôvodu (prevažná časť čepeli, čepeľovitých nástrojov a odštěpov), svedčí o stykoch budovateľov východoslovenských mohýl najskôr s dvoma oblasťami výskytu surovín. Jedna bola v hornom Nadbuží, kde sa fažil tmavohnedý až čierohnedý rohovec a druhá vo Svätokrížskych horách, kde sa fažil bodkovaný świeciechowský rohovec a čokoládovohnedý hornoastracký kremeň (z lysogorských baní). K tomu však pripomínam, že spomenutý zakarpatský materiál z východoslovenských mohýl doteraz nebol príslušným odborníkom preskúmaný.

Na stopy dielní budovateľov východoslovenských mohýl na výrobu nástrojov prišlo sa zatiaľ len v Karnej v poriečí Ondavky. Je pravdepodobné, že sa tu objavilo väčšie výrobné stredisko, ktoré zásobovalo nástrojmi a snáď i surovinou širšiu oblasť východoslovenskej pahorkatiny. Početné povrchové nálezy čepeli, čepeľovitých a iných nástrojov z Karnej sú prevažne z obsidiánu a len výnimcoľne z radiolaritu, rohovca, opálu a iných surovín. Na iné sídliskové stopy sa tam však neprišlo. O dielni na výrobu sekieriek z ľahkej miestnej suroviny svedčili by početné amorfne odštěpy tufitu z niektorých mohýl v Kučíne.

## Ostatné nálezy

### Prasleny

Ďalšia typická súčasť inventára mohýl – prasleny – svedčia o tom, že budovatelia mohýl pri pastierskom spôsobe života zamestnávali sa aj tkaním látok, predovšetkým azda z vlny. Praslenov sa našlo deväť, a to na troch od seba nevelmi vzdialených lokalitách, dovedna v piatich mohylách (Kučín, Kurima, Šapinec). Vyskytli sa v dvoch žiarových mohylách a v troch mohylách s nepatrými stopami kalcinovaných kostí. V jednej mohyle boli až tri, v inej dva prasleny. Delia sa na kužeľovité (tab. VIII: 1, 2 a XVII: 6), dvojkužeľovité (tab. VIII: 3, XI: 12 a XVII: 8), oválneho prierezu (tab. XVII: 10 a XIX: 7) a na plochý so zosilnenou stredovou časťou (tab. XVII: 3). Sú oranžovej, hnedej a červenohnedej farby, iba jeden z nich je zdobený jamkami (tab. XVII: 10). Na poľskej strane severne od oblasti východoslovenských mohýl našli sa dva dvojkužeľovité prasleny iba výnimcoľne v žiarovej mohyle kultúry šnúrovej keramiky v Łukawici na pahorkatine Roztocze.<sup>247</sup> V hornom Podnestri a Nadbuží prišlo sa na prasleny až v kurhanoch komarovskej kultúry zo strednej doby bronzovej.<sup>248</sup>

### Žarnovy

Z dvoch nájdených podložiek žarnovov jedna je lichobežníkového tvaru (tab. XVII: 9), z druhej, pravdepodobne oválnej, zachovala sa približne polovica. Obidve sú z trachytu, teda z miestnej suroviny. V mohyle, z ktorej pochádza prvá podložka, našlo sa aj guľovité drvidlo a v mohyle, z ktorej je druhá, zistil sa zasa nevelký okrúhly plochý kameň so stopami používania. V iných dvoch mohylách bolo po drvidle; na jednom z nich sú tri rovné plôšky (tab. XXVI: 9). Podľa týchto náleziev ukazuje sa, že aj žarnovy patria k typickým sprievodným znakom hmotnej kultúry ľudu východoslovenských mohýl. Sú dokladom primitívneho polnohospodárstva.

Podložka žarnova, značne podobná spomenutej lichobežníkovej podložke, našla sa mimo mohýl pri potoku na samote Klekoč v Kurime (obr. 51, tab. XXIX: 7) a torzo ďalšej podložky z trachytu tamže na oráčine v polohe Košariská. Na tri kamenné drvidlá s plôškami rovnými od používania (obr. 51, tab. XXIX: 9) prišlo sa na hrebeni vrchu v Kožanoch, nedaleko tamojších mohýl. Tieto nálezy sú ojedinelými stopami sezónnych sídel ľudu východoslovenských mohýl. Žarnovy z hrobov kultúry šnúrovej keramiky z oblasti poľských Karpát, ani z mohýl lubaczowskej skupiny, teda zo susedstva územia východoslovenských mohýl, nie sú

## Rozbor uhlikov z východoslovenských eneolitických mohýl

Eduard Krippel

Porad. čís.	Lokalita	Čís. mohyly	Počet uhlikov	Záznam o rozboře (drevina)
1		1	1	<i>Quercus</i>
2	Drienov, okr. Prešov	1	2	<i>Quercus, Quercus</i>
3		1	1	? (listnáč)
4		1	3	<i>Quercus, Quercus, Quercus</i>
5	Kanaš, obec Veľký Šariš, okr. Prešov	1	1	<i>Quercus</i>
6		1	1	?
7	Klušov, okr. Bardejov	1	2	<i>Carpinus, Carpinus</i>
8		1	2	<i>Corylus?, Corylus?</i>
9		3	2	<i>Quercus, Ulmus</i>
10	Kožany, okr. Bardejov	4	3	<i>Quercus, Fagus</i>
11		7	2	<i>Fagus, Fagus</i>
12		8	2	?, ?
13		10	1	<i>Fagus</i>
14		6	2	<i>Quercus, Quercus</i>
15	Kurima, okr. Bardejov	6	2	<i>Quercus, ?</i>
16		6	2	<i>Quercus, ?</i>
17		1	1	<i>Quercus</i>
18		2	2	<i>Fagus, Fagus</i>
19		3	1	<i>Quercus</i>
20	Šapinec, okr. Bardejov	3	2	<i>Quercus, Quercus</i>
21		4	2	<i>Quercus, ?</i>
22		4	1	<i>Quercus</i>
23		5	1	?
24		1	2	<i>Prunus, ?</i>
25	Rádoma, okr. Bardejov	1	1	<i>Fagus</i>
26		2	3	<i>Fagus, ?, ?</i>
27		1	3	?, ?, ?
28		1	2	<i>Fagus, ?</i>
29		3	1	?
30		3	3	<i>Fagus, Fagus, Fagus</i>
31	Kučín, okr. Bardejov	4	1	<i>Fagus</i>
32		6	1	<i>Quercus</i>
33		8	1	<i>Fagus</i>
34		8	1	<i>Fagus</i>
35		9	2	?, ?
36	Marhaň, okr. Bardejov	1	1	?
37		I.		
38	Gíraltovce, okr. Bardejov	III.		
39			1	?
40			1	<i>Fagus</i>
41			1	<i>Quercus</i>
42			4	<i>Fagus</i>
43			5	<i>Fagus</i>
44	Lesné, okr. Michalovce		1	?
45			2	<i>Quercus</i>
46			3	<i>Quercus</i>
47	Brekov, okr. Humenné		1	<i>Quercus</i>
48			1	<i>Fagus</i>
49	Košarovce, okr. Humenné		2	?
			3	<i>Pinus, ?, Quercus, Pinus, Ulmus, Fagus, ?</i>
			3	<i>Fagus</i>

známe a pokiaľ sa vyskytli v kurhanoch v Podnestrí a Nadbuží, súvisia už s komarovskou kultúrou.<sup>249</sup>

#### *Kamenná oslička*

Našla sa výnimočne len v Radome (obr. 23). Z oblasti kultúry šnúrovej keramiky v susedstve územia východoslovenských mohýl nepoznám knej analógiu.

#### *Kamenné kotúče*

Rovnako ani ku dvom kamenným kotúčom neznámeho určenia (tab. VI: 4, tab. XV: 4) zatiaľ niesie analógiu v okruhu kultúry šnúrovej keramiky v susedstve východného Slovenska. Vo veľkom počte našli sa kamenné kotúče, ako aj kotúče vybrúsené z črepov, na výšinnom sídlisku pod Lysou strážou v Terni (severne od Prešova), ktoré však patrí už do včasnej halštatskej fázy.<sup>250</sup>

#### *Uhliky*

Analyzované vzorky z množstva uhlikov z východoslovenských mohýl svedčia o tom, že na hrebeňoch východoslovenskej vrchoviny bol v období budovania mohýl zmiešaný dubový a bukový porast s miernou prevahou duba. Rozbor drevín z východoslovenských mohýl urobil E. Kripel.

#### *Zvieracie kosti*

Zvyšky zvieracích kostí našli sa výnimočne iba v troch mohylách. Ide o zub ovce alebo kozy (Drienov), zlomok dolnej čeľuste ošípanej (Brekov) a o neurčitej zlomok kosti (Lesné). Keďže chov domácich zvierat bol u ľudu východoslovenských mohýl azda najdôležitejšou zložkou jeho hospodárstva, je pravdepodobné, že nebolo zvykom klásť mäsitú potravu do mohylových násypov.

#### *Antropologické nálezy*

Ludské kosti nájdené v sekundárnej mohyle v dvoch mohylách v Lesnom preskúmal J. Pavlčík. Najväčšiu časť antropologického materiálu z mohýl spracúva E. Vlček a uverejná sa v osobitnom príspevku.

### 8. Zhodnotenie nálezov a datovanie východoslovenských mohýl

V posledných troch desaťročiach objavené bolo na pahorkatine severovýchodného Slovenska okolo 300 mohylových násypov. Prvý ich roku 1936 zistil a začal odkrývať V. Hlavka v Košarovciach pri Humennom. Oblast tejto do tých čias neznámej skupiny pravekých mohýl vklňuje sa zhruba medzi Šarišskú vrchovinu, Čerchovské pohorie, Slanské pohorie, Vihorlat a Užskú hornatinu; na juhu dotýka sa Košickej kotliny a Východoslovenskej nížiny. Doteraz zistené náleziská mohýl sústre-

dujú sa v jadre do severozápadnej a južnej časti Ondavskej vrchoviny (Nízkych Beskýd), a to hlavne v poriečí Tople a Ondavy, na mohyly sa však približne aj v poriečí Torysy, Sekčova a Laborca. Západne od Torysy zistili sa mohyly len výnimočne, východne od Laborca neboli ešte objavené a nie sú doteraz zachytené ani v severných častiach Ondavskej vrchoviny.

Mohyly fahajú sa po horských hrebeňoch s nadmorskou výškou od 181 do 535 m, a to najčastejšie jednotlivco za sebou, niekedy sa dvihajú celkom osamele značne vzdialené od seba, skupiny tvoria len zriedka. Pokiaľ sa nachádzajú v lesoch a na pasienkoch, sú spravidla zachované, na oráčinách zanikajú a mnohé z nich už bez stôp zanikli. Preskúmal alebo z väčšej časti sa doteraz odkrylo 50 mohýl. Doterajšie výskumy v oblasti východoslovenských mohýl z najväčšej časti viedol autor, uskutočnil ich v rokoch 1940—1954.

Najcharakteristickejšou črtou pohrebného ritu u pastiersko-roľníckeho ľudu východoslovenskej pahorkatiny bolo stavanie mohýl. Navŕšené sú zo samej jasnožltej hliny, len výnimočne odkryla sa mohyla s kamennou konštrukciou (Šapinec — mohyla 4). Majú kruhový pôdorys s priemerom od 6,5 do 23,8 m a sú vysoké 0,5 až 3,4 m. Okolo nich nezistili sa stopy príkopu. Odkryté mohyly nespočívali na vrstve alebo vrstvách so stopami staršieho osídlenia, ale spravidla na tvrdej svetlej ilovitej vrstve celiny. Pod mohylami len vo výnimočných prípadoch podarilo sa zachytiť stopy pôvodnej povrchovej vrstvy zeme. Vrstva násypu spravidla nebadateľne splývala s vrstvou podložia. Mladšie hroby boli do mohýl uložené len výnimočne (Drienov, Lesné — mohyla 3).

V desiatich mohylách prišlo sa na jedenásť kostrových hrobov, žiarový ríitus zistil sa v takom istom počte mohýl, len jedna spomedzi nich bola birituálna (Šapinec — mohyla 1) a len v jednej z nich nad pôvodným kostrovým hrobom bol ďalší kostrový hrob (Lesné — mohyla 3). V ďalších jedenástich mohylách zistili sa len nepatrné stopy kalcinovaných kostí a v ostatných, azda symbolických alebo s nejakým neznámym kultom spojených, nebolo nijakých stôp po pozostatkoch mŕtvych. Kostry spočívali na pôvodnom horizonte, prípadne v nehlbokej alebo plytkej jame uprostred mohýla a len výnimočne jedna z nich ležala (ako som už spomenul) v násype nad pôvodným hrobom. Pochovaní ležali v skrčenej polohe, častejšie na ľavom ako na pravom boku, alebo na chrbe s roztahnutými a v kolenach ohnutými nohami a s mierne ohnutými ramenami vedľa tela. V orienta-

táciu tela prevláda smer Z—V a SZ—JV. Na zvyškoch kostier nezistili sa ani v jednom prípade stopy okrového farbiva. O žiarových hroboch svedčili zlomky kalcinovaných kostí, rozptýlené v násype alebo vo vrstve žiaroviska na úrovni pôvodného terénu; len v jednom prípade boli v urne (Kanaš) a raz bola nimi obsypaná skupina troch nádob (Brekov). V dvoch mohylách sa výnimocne našli pohodené zlomky ľudských kostí; svedčia azda o ľudských obetáčach a o kaličení mŕtvych v súvisie s pochrebňmi zvykmi (Lesné — mohyla 1 a 2). V mohylách boli časté nálezy uhlíkov i stôp ohnísk a v niektorých sa odkryli aj zvyšky zuhoľnatených brvien, ktoré na miesto mohyly kládli najskôr ešte v tlejúcom stave pred začatím stavby násypu; v jednej mohyle tvorili tieto brvná vyše 6 m dlhý a takmer súvislý oblúk okolo kostrového hrobu (Lesné — mohyla 3) a v inej mohyle po takomto zhorenom dreve ostal až 5 m dlhý a 30—90 cm široký pás uhlíkov (Kučín — mohyla 9).

Niekteré mohyly poskytli pomerne dosť pamiatok, väčšinou boli však na nálezy chudočné; v podaktorých našli sa iba uhlíky a stopy ohnísk. Náleزوvery materiál z mohýl delí sa na črepy, nádoby položené pôvodne celé na miesto mohyly alebo do rozostavaného násypu (boli v dvanásťich mohylách), kamenné sekery, dláta, torzo čakana, zlomky sekerek so stopami dodatočnej retuše a používania, početnú štiepanú industriu, prasleny, podložky a drvidlá žarnovov, kamenné kotúče a výnimocne aj zvieracie kosti. Prasleny a brúsené kamenné nástroje našli sa len v žiarových a v tzv. symbolických mohylách. Celé nádoby kládli sa tak do žiarových a symbolických, ako aj do kostrových mohýl. Zbrane (odhliadnuc od zlomku problematickej obsidiánovej šípky), ozdoby a kovové veci sa v doteraz odkrytých mohylách nenašli.

Predmety nenachádzali sa nikdy pri samých kostoch, ale mimo hrobu na pôvodnom teréne a v násype. Na vrstve ohníska v jednej žiarovej mohyle ležali na kôpke tri prasleny a blízko nich čepelovitý kamenný odštep (Kurima — mohyla 3), v jednej mohyle bez stôp ľudských kostí na vrstve ohníska ležal džbán a blízko neho našiel sa súbor doteraz najpozoruhodnejších kamenných nástrojov z východoslovenských mohýl (Kučín — mohyla 3). Inak ani v žiarových ani v tzv. symbolických mohylách v rozložení predmetov nebolo badať nejaký ustálený poriadok. Časť črepov z mohýl pochádza snáď z nádob zámerne rozbitých v súvisie s pochrebňmi zvykmi.

Východoslovenské mohyly svojím nejednotným a rôznorodým pochrebňom rítom vynímajú sa ako

osobitá skupina v okruhu kurhanov s kultúrou šnúrovej keramiky. Tomu by nasvedčovala nielen ich biritualita, ale aj dvojaký spôsob v pochovávaní nespopoleneného tela, chýbanie okrových hrobov, rôzne varianty žiarového pochovávania a častý výskyt mohýl bez stôp hrobu, navŕšených akoby len nad pahrebou alebo pahrebami. K tým niekoľkým východoslovenským mohylám so skrčenými kostrami zemepisne i čo do spôsobu uloženia tiel pochovaných najbližšie analógie sú v hornom Podnestrí a Nadbuží. S hľadaním analógií k mohylám s kostrami ležiacimi na chrbe s roztiahnutými a v kolenach ohnutými nohami treba ísť ešte ďalej na východ, až do juhoruského stepného a lesostepného pásma okrových hrobov, kde sa tento spôsob pochovávania začína už v neolite a trvá aj v jamovej a katakombovej kultúre.

Čo sa týka pôvodu žiarového rítu vo východoslovenských mohylách, prichádza do úvahy skôr vplyv neskoroeneolitickej vnútrokarpatskej kultúr, než vplyv žiarových mohýl lubaczowskej skupiny nad Sanom alebo vplyv neskorej fázy stredodneperskej kultúry, v ktorej je žiarové pochovávanie doložené v kurhanoch i v plochých hroboch. Od hľadania analógií v pozoruhodnej zhode medzi žiarovým rítom východoslovenských mohýl a žiarovými kurhanmi komarovskej kultúry v hornom Podnestrí a Nadbuží treba zatiaľ upustiť hlavne z chronologických dôvodov.

Na rozdiel od stále ešte záhadných, najskôr sídliskových vyvýšení a kopcov v poriečí horného Sanu a Dnestra (hlavne v samborskej kotlinе), teda na rozdiel od tzv. mohýl typu Kavsko alebo Wacowice, nesporne za mohylové násypy treba považovať aj tie východoslovenské mohyly (navŕšené v súvisie s nejakým kultom), v ktorých sa neprišlo na stopy pozostatkov pochovaných.

Veľké okrové mohyly vo východnom Maďarsku, ako aj mohyly v strednom Sedmohradsku a inde v rumunskej oblasti sú sice príbuzné s východoslovenskými, avšak čo do detailov kostrového pochovávania i čo do pamiatok hmotnej kultúry značne sa lišia od nich, preto o bezprostredných vzťahoch medzi nimi sotva možno hovoriť. Nie je vylúčené, že aspoň niektoré z problematických, doteraz ešte nepreskúmaných mohýl na Východoslovenskej nížine a azda i v Košickej kotlinе patria k skupine mohýl rozložených na pahorkatine medzi Torysou a Laborcom, teda k skupine mohýl východoslovenského typu.

Osobité postavenie východoslovenských mohýl v oblasti kurhanov kultúry šnúrovej keramiky pri pochrebnom ríte zdôrazňuje aj ich inventár, a

to keramika, kamenné nástroje i ostatné nálezy hmotných pamiatok. Z jemnej hliny vyrobená, ale zle vypálená keramika z mohýl (prevažne zlomky) svedčí o rozmanitosti a rôznorodosti tvarov a typov nádob. Analógie k nim, pokiaľ sa ich autorovi podarilo vôbec zistíť, sú zväčša približne a neraz aj zemepisne značne vzdialené od oblasti východoslovenských mohýl. V poľských Karpatoch medzi Sanom a Wisłokou, kde by sa dali očakávať typologicky najpriliehavejšie a najzávažnejšie analógie ku keramike z východoslovenských mohýl, žiaľ, mohylové násypy súčasné a súrodé s východoslovenskou skupinou sa doteraz systematicky nesledovali a neskúmali.

Z keramických nálezov z východoslovenských mohýl zemepisne i typologicky stoja najbližšie k malopoľskej lubaczowskej skupine kultúry šnúrovej keramiky (skupina A šnúrovej keramiky v Malopoľsku podľa delenia J. Machnicka) pohárovitá nádoba s nôžkovitým dnom a pásom rytých lomeníc na hrdle (obr. 54: 10, tab. XVII: 5) a dvojkuželovitá amforka s lievikovitým hrdlom (obr. 54: 3, tab. XIX: 9); z črepov okrajový fragment nádoby, ktorej rovnostenné hrdlo zdobil pás odtlačkov šnúry a rytých lomeníc (tab. X: 5), okrajové zlomky hrncovitých alebo pohárovitých nádob s rovným alebo prehnutým hrdlom zdobeným vodorovnými liniami šnúrových odtlačkov (tab. X: 1, XI: 14, XV: 6, 8 a XXVI: 1, 2) a azda aj fragment tenkostenného hrnca s roztvoreným ústím (tab. X: 13). Na súvis so šnúrou keramikou horného Podnestria poukazujú zlomky bezuchých amforovitých nádob s kalichovitým alebo lievikovite roztvoreným ústím, najmä ak je ústie zdobené pásmom rytých lomeníc (tab. XIV: 1, 2, 14); spomenuté tvary predstavujú najčastejší a v keramike východoslovenských mohýl azda najcharakteristickejší typ nádob. Je veľmi pozoruhodné, že vo východoslovenských mohylách sa doteraz nenašli dvojuché amforovité nádoby, aké sú s istotou doložené v okruhu šnúrovej keramiky v Malopoľsku i východne od Sanu.

Vo východoslovenských mohylách osobite sa vymájú a so zakarpatskou oblasťou šnúrovej keramiky súvisia aj zlomky nádob zdobených na celom povrchu striedavo pásmi odtlačkov šnúry a riadkami podlhovastých jamôk (tab. XIV: 5–7, 12, 13 a XXI: 1, 2, 4, 7, 8, 11), ako aj črepy nádob zdobených tiež na celom povrchu pásmi lomeníc utvorených z rýh alebo v kolkovaných obdĺžničkových žliabkov (tab. VII: 12, IX: 6, 7, 13, 14 a XVI: 6–9, 14, 16, 17, 19). Či na nádobách s takýmito prvkami výzdoby možno sledovať aj ná-

znaky určitých vzťahov k hrebeňovanej keramike, je zatiaľ problematické.

Na dvojkónickej urne zdobenej zvislými, úzkymi, jamkami delenými rebrami (obr. 8), autor skúma ohlasy vplyvu doznievajúcej kanelovanej keramiky. Niektoré ďalšie nádoby, ktoré boli do mohýl vložené tiež celé, ako dva džbánky (obr. 54: 1, obr. 55, tab. XXII: 11), profilovanú šálku (obr. 54: 6, tab. XXV: 4), hrnček (obr. 54: 9, tab. XIV: 4), autor pokúša sa zasa spájať s keramikou (obr. 54: 7, tab. XXV: 2, 3) a profilovanú nôžku misky (tab. XIV: 4), autor pokúša sa zasa spájať s keramikou vnútrokarpatských neskoroeneolitickej kultúr. Džbánok s pravouhle zalomeným uchom (obr. 54: 2, tab. XXIII: 7) pripomína keramiku baaberskej skupiny lievikovitých pohárov a k šálke s hrbolčkmi a s drobným uškom oproti vlastnému uchu (obr. 54: 4, tab. XXIII: 6) určitou paralelou je podľa autora nádoba z neskorej fázy kultúry lievikovitých pohárov z Jevišovic; k porovnaniu týchto dvoch nádob s keramikou vnútrokarpatských skupín a kultúr z konca eneolitu predbežne chýbajú analógie. Autorovi sa zatiaľ nepodarilo nájsť spoľahlivejšie analógie ani k džbánu zdobenému šrafoványmi trojuholníkmi (obr. 54: 5, tab. XVIII: 4), ku ktorému motívu nachádza určité paralely na keramike zatínskej skupiny a vučedolskej kultúry, ale najmä na keramike komarovskej kultúry v Podnestri. Napokon i dvojkónická šálka (obr. 54: 11, tab. XX: 6) patrí k tým tvarom, ku ktorým bude treba hľadať analógie skôr vo vnútrokarpatskom prostredí, než v zakarpatskej oblasti, kde ju len s výhradami možno prirovnávať k nádobe komarovskej kultúry.

Je pozoruhodné, že väčšina nádob položených do mohýl pôvodne v nerozbítom stave, nabáda k sledovaniu analógií nie v zakarpatskej oblasti šnúrovej keramiky alebo inej kultúry, ale skôr vo vnútrokarpatských skupinách a kultúrach z prelomu eneolitu a začiatkov doby bronzovej (skupina zatínska, vučedolská, Makó, Kosihy-Čaka). Vplyv skupín alebo kultúr Karpatskej kotliny (najmä južnejších) na keramiku východoslovenských mohýl — vzhľadom na hornatý ráz, izolovanosť a vysunutú okrajovú polohu ich oblasti v karpatiskom oblúku — nemohol byt trvalejší; vyučovalo by to už aj krátke, epizodické trvanie kultúry ľudu východoslovenských mohýl.

Je dosť pravdepodobné, že keramika v mohylách sa nevyrábala na pohrebné účely, ale že ide o úžitkovú keramiku z príbytkov a salašov jej výrobcov, donášanú na miesta pochovávania väčšinou už v zlomkoch alebo tam niekedy snáď zámerne roz-

bijanú v súvise s pohrebnými zvykmi. Či niekoľko úlomkov šnúrovej keramiky z Východoslovenskej nížiny (obr. 52: 2—9, 11) patrí ku keramike východoslovenských mohýl, ukáže až výskum problematických mohýl na tejto nížine. To platí aj o sídliskovej šnúrovej keramike z Barce, ktorej prípadný súvis s keramikou východoslovenských mohýl by azda mohli osvetliť nálezy z veľkých problematických mohýl na terase po pravom brehu Hornádu. Jedna z tamojších mohýl, ktorú odkryl J. Rataj, je však až z doby sfahovania národov, preto od výskumu mohýl v Košickej kotlinе nemôžno si v súvise s nadhodenou problematikou veľa sľubovať. Otázny je aj súvis zlomku šnúrovej keramiky z Levoče (obr. 52: 1) s keramikou východoslovenských mohýl.

Obidve kremenné sekerky z mohýl sú lichobežníkové, štvorstenné, jedna má na všetkých stranach okrem ostria plochú retuš (obr. 57: 8, tab. XVIII: 1), druhá je zasa na širších stranach vybrúsená a len na bokoch plošne retušovaná (tab. XVIII: 6); súvisia s nadbužskou industriou a typologicky patria k nálezom tohto druhu východne od rieky Wisłok; sú naisto zo suroviny zakarpatského pôvodu a v Zakarpatsku boli najskôr aj vyrobené, radia sa do okruhu kurhanov kultúry šnúrovej keramiky. Kremenné sekerky podobného tvaru, zhotovené zo zakarpatských surovín, zjavujú sa na Slovensku už v období kultúry s kanelovanou keramikou.

Kamenné sekerky z mohýl sú z miestnych surovín: vulkanického tufitu a radiolaritu. Medzi nimi prevažujú lichobežníkové (obr. 57: 10, tab. VII: 2, obr. 57: 5, tab. XX: 3, obr. 57: 7, tab. XXII: 13) a úzke, pri tyle len nepatrne zúžené sekerky (obr. 57: 10, tab. VIII: 13 a XIX: 1) s bokmi ostro alebo mierne vyznačenými, v priečnom reze obdĺžnikové. Osobitne sa vynímajú trojuholníková sekerka so šošovkovitým prierezom (tab. VI: 5), ako aj sekerka s bokmi oblúkovite sa zužujúcim k tylu (obr. 57: 11, tab. XIII: 13) a obdĺžniková sekerka tvaru motýčky s jednostranne pribrúseným ostrím (obr. 57: 12, tab. XIX: 5). Dve zo sekeriek boli sformované z väčšej časti otľkaním, hrubou plošnou retušou (tab. VI: 5 a VII: 2), teda technikou príznačnou pre nadbužskú kremennú industriu, avšak zretelne stopy tohto zakarpatského spôsobu výroby kremenných sekeriek badať aj na ďalších exemplároch z východoslovenských mohýl (obr. 57: 10, tab. VIII: 13 a XXII: 13). Na zlomkoch sekeriek z mohýl badať znaky dodatočného retušovania a používania. Kamenné sekerky svojím tvarom, surovinou a častým

výskytom v mohylách podciarkujú osobitý, lokálny ráz kultúry budovateľov východoslovenských pohrebných násypov.

Úplne osobite vyníma sa medzi kamennými nástrojmi z mohýl dlhé úzke dláto z tufitu, vybrúsené na všetkých stranach (obr. 57: 13, tab. XVIII: 2) a kladivku podobné dláto zhotovené tiež z tufitu, opracované z väčšej časti otľkaním, hrubou plošnou retušou (tab. XXVI: 10), teda spôsobom charakteristickým pre výrobu zakarpatských kremenných sekeriek. Analógiou k druhému dlátu je dlhý, podobný a podobnou technikou opracovaný nástroj (povrchový nález) z Roškoviec v Ondavskej vrchovine, západne od Laborca (tab. XXIX: 3).

Torzo sekeromlatu s valcovitým obuchom (obr. 57: 6, tab. XVIII: 5) z mohyly v Kučíne — do teraz jediný takýto nález z východoslovenských mohýl — súvisí so sporadickými nálezmi nástrojov tohto druhu vo východnej časti polských Karpat, hlavne v okresoch Jarosław a Przemyśl, teda s nálezmi v oblasti kurhanov kultúry šnúrovej keramiky. Z povrchových nálezov na území východoslovenských mohýl je sekeromlatu z Kučína blízky nález z Bodružala (tab. XXVII: 6). O starobylosti sekeromlatov s valcovite predĺženým obuchom svedčí zistenie, že na území Slovenska ich poznal už ľud s kultúrou kanelovanej keramiky (Liptovské Sliače).

Úzky súvis hmotnej kultúry budovateľov východoslovenských mohýl predovšetkým so zakarpatskou oblasťou zdôrazňujú aj početné nálezy štiepanej industrie, v prvom rade pozoruhodnejšie čepelovité nástroje s charakteristickou strmou okrajovou retušou, z ktorých štyri sú z nadbužského (obr. 57: 1, tab. IX: 3, 5, obr. 57: 2, tab. XIII: 1, obr. 57: 3, tab. XXII: 14) a piaty zo Šwieciechowského rohovca (obr. 57: 4, tab. VII: 1); boli vyrobené najskôr už v Zakarpatsku. Analógie k nim sú v oblasti nad horným Sanom a Dnestrom. Niekoľko menej výrazných čepelí (tab. VIII: 9, XII: 2, XXII: 2, 7, XXIII: 12 a XXV: 11) a dve škrabidlá (tab. XXIV: 2, 4) z hnedého, pravdepodobne zakarpatského rohovca, hrotitý nástroj zo Šwieciechowského rohovca (tab. IX: 4), niekoľko obsidiánových čepeli (tab. XVIII: 3, XX: 2 a XXIV: 22), výnimočne aj radiolaritové čepele (tab. XXIII: 4), radiolaritový úštep (tab. XXII: 15) a zlomok azda šípky z obsidiánu (tab. XXIV: 11) sú ostatné pozoruhodnejšie nálezy štiepanej industrie, ktoré možno s istotou spájať s výrobnou činnosťou budovateľov východoslovenských mohýl. Štiepanú industriu z týchto mohýl charakterizujú,

ako z uvedeného vyplýva, čepele a čepelovité nástroje.

Pokiaľ ide o ostatnú početnú štiepanú industriu z mohýl, L. Bánesz jej štúdiom dospel k pozoruhodnému záveru, že značná časť tohto materiálu je paleolitického pôvodu. Sú to nástroje zhodené prevažne z miestnych a len v menšej mierze zo zakarpatských surovín. Mnohé z nich podľa spomenutého bádateľa patria s istotou do mladého aurignacienu a gravettienu. Na niektorých zistil aj znaky dodatočného opracovania a používania v eneolite. Výskyt paleolitických artefaktov vo východoslovenských mohylách vysvetluje L. Bánesz tak, že ich budovatelia mohýl zámerne vyhľadávali a zbierali na miestach niekdajších paleolitických staníc na horských hrebenoch Ondavskej vrchoviny.

Osobitý ráz dodávajú východoslovenským mohylám v okruhu kurhanov kultúry šnúrovej keramiky napokon aj nálezy praslenov (tab. VIII: 1–3, XI: 12, XVII: 3, 6, 7, 9 a XIX: 7), podložiek a drvidiel žarnovov (obr. 51, tab. XVII: 9 a XXVI: 9) a kamenných kotúčov neznámeho určenia (tab. VI: 4 a XV: 4).

Lud východoslovenských mohýl nemal vo zvyku klásť do násypov mäsitú potravu. Zo všetkých do teraz otvorených mohýl sú len tri zlomky zvieracích kostí.

Vzorky uhlíkov z mohýl analyzoval E. Kripel a dospel k poznatku, že v období budovania mohýl na východoslovenskej vrchovine bol zmiešaný dubový a bukový porast s miernou prevahou duba.

Ludské kosti z mohýl v Lesnom (mohyla 1 a 2) preskúmal J. Pavláčik. Ostatný kostrový materiál z mohýl spracúva E. Vlček.

Pamiatky sídliskového rázu, nájdené na východoslovenskej vrchovine, pozostávajú zatiaľ len z kamenných sekeromlatov, ojedinelých sekerek a štiepanej industrie, dvoch podložiek žarnovov a troch kamenných drvidiel (tab. XXVII–XXXI). Náleziská sekeromlatov sústredujú sa hlavne v severných častiach Ondavskej vrchoviny, kde sa však na mohyle doteraz neprišlo. O väčšine týchto nástrojov možno povedať, že súvisia pravdepodobne s postupom ľudu východoslovenských mohýl z jeho zakarpatských sídel na juh. Osobite sa medzi nimi vynímajú člunkovitý čakan s náznakmi typu A z Volicie (tab. XXVII: 3). Je to prvý nález kamenného nástroja z okruhu kultúry šnúrovej keramiky z Ondavskej vrchoviny po ľavom brehu Laborca. K väčšine spomenutých sekeromlatov možno nájsť blízke alebo približné analógie v poľských Karpatoch severne a severovýchodne od oblasti východosloven-

ských mohýl.<sup>251</sup> Ich presnejšie chronologické roztriedenie, keďže pochádzajú z povrchových zberov, je však problematické, patria väčšinou k sekero-mlatom typu II a III podľa delenia J. Machnicka.<sup>252</sup> Len jedinú sekertu (náhodný nález z Hanušoviec, tab. XXIX: 2) možno s istotou spájať s pohybom ľudu východoslovenských mohýl.

Aj z náhodných nálezov štiepanej industrie možno bez pochyb spájať s pohybom a pobytom ľudu tejto skupiny mohýl iba kusy pochádzajúce zo severnejších častí vrchoviny. Súdiac podľa hojného výskytu čepelovej, prevažne obsidiánovej industrie v Karnej v porieči Ondavky (tab. XXXI: 1–23, 25–28), dá sa predpokladať, že sa tam prišlo na väčšie výrobné stredisko ľudu východoslovenských mohýl. Časť štiepanej industrie z povrchových nálezov na Ondavskej vrchovine určil L. Bánesz ako nástroje paleolitického pôvodu. V okoli východoslovenských mohýl našlo sa doteraz len niekoľko atypických, bližšie neurčiteľných prehistorických črepov.

Východoslovenské mohily sú najzápadnejšie vysunutou skupinou kurhanov kultúry šnúrovej keramiky. Celá táto skupina svojim pohrebným rítom a pamiatkami hmotnej kultúry má do značnej mieru osobitý ráz. To iste súvisí s odtrhnutím sa budovateľov východoslovenských mohýl od príbuzných zakarpatských skupín, s ich preniknutím ďaleko na západ a usadením sa na južných svahoch karpatského oblúka. V novom, dotial takmer neosídlenom priestore ľud východoslovenských mohýl, vystavený novým vplyvom z juhu, rýchle strácal kontakt so zakarpatskou oblasťou, svojou predchádzajúcou domovinou. K pôvodnej náplni jeho kultúry, ktorú charakterizuje kremenná industria, šnúrová keramika a kostrové mohily, v novom prostredí pristupuje kamenná industria z miestnych surovín, nové tvary keramiky a azda aj žiarový spôsob pochovávania. Prostý ráz tejto kultúry len podčiarkuje zistenie, že na ozdobné predmety sú doteraz vo východoslovenských mohylách vôbec neprišlo.

Nálezy naznačujú, že budovatelia východoslovenských mohýl boli pohyblivým pastiersko-roľníckym elementom bez trvalejších sídel, s rozptýlenými, najskôr salašom podobnými samotami. I keď v mohylách sa takmer nenašli zvieracie kosti, treba pripustiť, že chov dobytka popri primitívnom rolnictve (žarnovy) hral v obžive prvoradú úlohu. Čo sa týka domáčich remesiel, nálezy dosvedčujú len hrnčiarstvo, výrobu kamenných nástrojov (kostené sa nenašli) a tkáčstvo, ktoré sa obmedzovalo asi prevažne na tkanie vlny. Medzi hmotnými pa-

miatekmi nenachádzame zbrane (našiel sa iba zlomok snád obsidiánovej šípky), čo len zdôrazňuje pastiersko-roľnícku povahu ľudu východoslovenských mohýl, ktorý ešte sotva poznal začiatky kovovej výroby, aspoň v doteraz odkrytých mohylách nenašli sa ani medené ani bronzové predmety. Ide v podstate ešte o doznievajúcu kultúru neskorej doby kamennej, časove už blízku začiatkom doby bronzovej. Vedomie rodovej spolupatričnosti u tohto ľudu odráža sa najmä v tom, že i napriek roztratenosti svojich príslušníkov na značne rozsiahлом priestore staval veľké mohyly, ktoré svedčia nielen o úcte k predkom a spoločnej práci, ale aj o istej spoločenskej organizácii. Stavanie mohýl – najmä veľkých – pomocou primitívneho kamenného a dreveného náradia bolo spojené zaistre aj s veľkou námahou a vyžiadalo si nielen značný čas, ale aj prácu väčšieho počtu ľudí.

Aj keď pripustime, že viaceré z mohýl zanikli bez stôp a že časť mohýl ešte nebola objavená, je pravdepodobné, že skupina budovateľov mohýl, ktorá sa usadila na východoslovenských pahorkoch, nebola nijako početná a ako taká nemohla tu ani dlho jestvovať. V doteraz zachytených a odkrytých mohylách (okolo 300) možno rátať s pozostatkami najviac 350–400 ľudí. Budovatelia mohýl sfáhovali sa z oblasti horného Sanu a Dnestra na západ naďalej len tak, že časť ich prešla v malých skupinách zo severnej strany karpatského oblúka na hrebene východoslovenskej vrchoviny, iné skupiny ostali v poľských a Poloninských Karpatoch; odkrytie ich pamätníkov je úlohou poľských a ukrajinských archeológov.

Vyvodiť podľa pohrebného rítu a chudobných pamiatok presvedčivé chronologické závery o skupine východoslovenských mohýl je obťažné a možno sa o to len pokúšať. V tejto súvislosti treba znova zdôrazniť, že v mohylách sa zatiaľ vôbec nenašli ani medené ani bronzové predmety, o ktoré by sa dalo oprieť pri datovaní. Pre kultúrne a časové zaradenie východoslovenských mohýl najzávažnejšie sú zatiaľ nálezy hlavne z dvoch oblastí: z poriečia horného Sanu a Dnestra a z Karpatskej kotliny. K nálezom prvej oblasti, menovite k oblasti lubaczowskej skupiny mohýl kultúry šnúrovej keramiky v juhovýchodnom Malopoľsku a ku kurhanom tej istej kultúry v hornom Podnestri viaže sa skupina východoslovenských mohýl svoju šnúrovou keramikou, kremennou industriou, staváním mohýl a pokiaľ ide o Podnestrie aj pochovávaním v skrčenej polohe. K nálezom druhej oblasti ku Karpatskej kotlinie, viaže sa východoslovenské mohyly okrem azda žiarového spôsobu

pochovávania len keramikou, ktorú sa autor pokúša synchronizať a porovnávať so sídliskovou keramikou komplexu vnútrokarpatských neskoroeneolitickej skupín. Z okruhu kultúry s kanelovanou keramikou alebo zo spomenutého komplexu vnútrokarpatských skupín, ak nie z oblasti zakarpatskej lubaczowskej skupiny, dostal ľud východoslovenských mohýl impulzy k žiarovému spôsobu pochovávania. Samotný pohrebný ríitus nie je však smerodajný pre chronológiu východoslovenských mohýl, totiž pre zachytenie obdobia začiatkov a času zániku tejto skupiny, pretože obidva spôsoby pochovávania používali budovatelia východoslovenských mohýl pravdepodobne súbežne až do zániku ich kultúry na východoslovenskej vrchovine. U kostrového pochovávania za relativne staršie treba považovať ukladanie tela na chrbát s nohami rozloženými a v kolenách ohnutými, než pochovávanie v skrčenej polohe. V prvom spôsobe badať odraz vplyvu okrových hrobov juhoruského stepného pásma. Je pozoruhodné, že tento spôsob pochovávania zatiaľ nie je doložený ani v hornom Podnestri ani nad horným Sanom, teda v oblasti, z ktorej prichádza ľud kurhanov na východoslovenskú vrchovinu.

Pre relatívnu chronológiu mohýl najzávažnejšou sa ukazuje keramika, stanoviť však podľa nej v skupine východoslovenských mohýl nejaké časové horizonty je veľmi problematické. Vylučuje to už aj krátke trvanie celej skupiny. Za relativne staršie treba považovať mohyly, v ktorých bola keramika so šnúrovou, rytou, vtláčanou (vkolkovanou) a plastickou výzdobou, teda predovšetkým všetky mohyly v Šapinci, ďalej mohyly v Kožanoch, Kurime, Kučíne, Radome, mohylu v Drieňove a snáď aj mohyly v Lesnom a mohylu s urnou v Kanaši.

Za relatívne mladšiu treba považovať nezdobenú, len niekoľkými nádobami zastúpenú keramiku z mohýl, ktorú možno odvodíť z keramických formi vnútrokarpatského komplexu neskoroeneolitickej skupín. Sem patria na prvom mieste nádoby (profilovaný hrnček, džbánok so zalomeným uchom, dvojuchá šálka s hrbolčekmi a torzo nádoby) z mohýl v Giraltovciach, v ktorých sa na šnúrovú keramiku (ale ani na žiarové hroby a kremenné a brúsené nástroje) zatiaľ vôbec neprišlo. Podľa džbánka by sem patrila aj mohyla bez stôp hrobu v Marhani a podľa šálky a misiek snáď aj žiarová mohyla v Brekove, v ktorej sa však nášiel aj črep so šnúrovou výzdobou, ďalší zlomok s plastickou a iný s vtláčanou výzdobou. Medzi obidvoma skupinami keramických nálezov sotva je

podstatná časová differencia; najlepšie to dokazuje mohyla 3 v Šapinci, v ktorej spolu s črepmi zdobenými odtlačkami šnúry a rytmom našiel sa aj džbánok blízky keramike typu Makó alebo Kosihy-Čaka, ako aj nôžka misky asi vučedolského rázu. Na súčasný výskyt obidvoch skupín keramických nálezov upozorňuje aj obsah spomenutej mohyly v Brekove a nálezy z mohyly 6 v Kučíne.

Z kamenných nástrojov za staršie treba považovať kremenné sekery a čepele a čepelovité nástroje zhotovené zo zakarpatských rohovcov, ktoré budovatelia mohýl doniesli azda už hotové zo Zákarpatia. Mladšie sú kamenné nástroje z miestnych surovín. Ale aj toto časové rozdelenie kameniných artefaktov treba považovať za relativne, lebo ho nemožno presvedčivo podoprieť nálezovými celkami. V tejto súvislosti stačí poukázať napr. na pozoruhodný súbor kamenných nástrojov z mohyly 3 v Kučíne, v ktorom spolu s dvoma sekerkami z nadbužského rohovca a torzom čakana s valcovitým obuchom, t. j. s nástrojmi, ktoré by sa mohli považovať za staršie (na Slovensku podobné nástroje vystupujú ojedinele už v kultúre s kanelovanou keramikou), našlo sa aj dláto z vulkanického tuftu a obsidiánová čepeľ, teda nástroje z miestnych surovín, ktoré by mali patriť k mladším nálezom z mohýl.

Iným príkladom spoločného výskytu nadbužského rohovcového nástroja s nástrojom (sekerkou) z miestnej suroviny je mohyla 2 v Šapinci alebo mohyla v Marhani.

Rekonštruovaná pohárovitá nádoba s pásom lomeníc na hrdle, dvojkónická amforka s lievikovitým hrdlom a ešte niektoré ďalšie, prevažne hrncovité tvary so šnúrovou a lomenicovou výzdobou alebo bez ornamentu, ktoré si možno podľa zlomkov len približne predstaviť, sú blízke ku keramike malopoľskej lubaczowskej skupiny a súčasné s ňou. Podľa týchto nálezov prenikanie budovatelia východoslovenských mohýl z poriečia Sanu a horného Podnestria možno dať dosť spoľahlivo ešte do obdobia rozkvetu (mladšej fázy) šnúrovej keramiky, teda podľa delenia J. Machnicka do jej vývojového stupňa II<sub>2</sub> v Malopoľsku. Tento stupeň sa v oblasti Sanu stotožňuje s mladšou fázou lubaczowskej skupiny a v poriečí Visly s mladšou fázou krakovsko-sandomierskej skupiny kultúry šnúrovej keramiky, synchrónou tam vo svojej neskorej fáze zo začiatkami kultúry zvoncovitých pohárov a končiacou sa na prahu obdobia typu Chłopice-Veselé, ktorý podľa delenia J. Machnicka značí III. stupeň v rozvoji šnúrovej keramiky v hornom Povislí.<sup>253</sup>

O príchode ľudu, resp. budovateľov mohýl na východoslovenskú pahorkatinu v období stupňa II<sub>2</sub>, teda ešte v klasickej fáze kultúry šnúrovej keramiky, svedčia aj bezuché nádoby s kalichovitým či lievikovitým ústím zdobeným rytou alebo plasticou výzdobou, prípadne nezdobeným. Ide o zlomky amforovitých nádob — tvaru, ktorý je pribuzný pre keramiku východoslovenských mohýl a ktorého predlohy dajú sa odvodiť z neskorotripoljskej keramiky. Amforka tohto istého tvaru s jedličkovou horizontálnou výzdobou našla sa v kurhane 1 v Lotatníkoch (horné Podnestrie), ktorý I. K. Svešníkovi spolu s inými zaraďuje do včasnej skupiny kurhanov kultúry šnúrovej keramiky v Prikarpatsku a západnom Podoli.<sup>254</sup> S touto skupinou podľa spomenutého autora súvisia napr. aj štvorboké kremenné, otíkaním opracované sekery s vybrúseným ostrím,<sup>255</sup> aké sa našli aj v mohyle 3 v Kučíne. Amforka skoro úplne podobná nádobe z Lotatníka bola aj v kurhane 31 v Komarove.<sup>256</sup> Včasné skupiny kurhanov kultúry šnúrovej keramiky I. K. Svešníkovi presvedčivo datuje podľa keramiky, kremenných sekier a pohrebného rítu pred neskorú fázu kultúry šnúrovej keramiky, ktorú podľa neho v spomenutých oblastiach popri kurhanoch neskorej skupiny kultúry šnúrovej keramiky dobre vystihujú pamätníky typu Čižkov a Počapy,<sup>257</sup> súčasné a súrodé s typom Veselé.

Príchod budovatelia východoslovenských mohýl do Karpatskej kotliny ešte počas stupňa II<sub>2</sub> potvrzuje aj nález sekeromlatu typu Šleza z Volice v kotlinie Laborca (tab. XXVII: 3), ktorý je blízky III. typu sekeromlatov kultúry šnúrovej keramiky v Malopoľsku, ako ho vypracoval J. Machnicki.<sup>258</sup>

Budovatelia východoslovenských mohýl zjavujú sa na pahorkatine pod karpatským hrebeňom v období doznievania kultúry kanelovanej keramiky na Spiši, v kotlinie Torysy a na východoslovenskom juhu, jej najmladšia fáza však doteraz nebola podrobne spracovaná. Na sídlisku v Barci do tohto obdobia spadá vrstva IV/1, v ktorej okrem kanelovanej keramiky bola aj keramika šnúrová,<sup>259</sup> ktorej niektoré zlomky možno porovnávať s črepmi z východoslovenských mohýl.<sup>260</sup>

Kultúra ľudu východoslovenských mohýl pretrvala obdobie kanelovanej keramiky na východnom Slovensku pravdepodobne len krátko. Jej koniec ohlasujú ojedinelé, šnúrovej keramike úplne cudzie tvary nádob, ktoré sa do jej náplne dostali pravdepodobne z juhu. Toto posledné obdobie východoslovenských mohýl podľa niekoľkých nezdobených nádob, hlavne podľa dvoch esovite profilovaných

džbánkov, hrnčeka, šálky a kužeľovitých misiek z mohýl i podľa ich analógií zachytených mimo oblasť východoslovenských mohýl autor pokúša sa synchronizovať s vnútrokarpatskými skupinami a kultúrami, menovite so skupinou Makó a Kosihy-Čaka, so sprievodnou keramikou kultúry zvoncovitých pohárov a s vučedolskou kultúrou. Vysvetlenie, ako sa spomenuté tvary nádob dostali z juhu a juhozápadu až na severovýchodné Slovensko k ľudu východoslovenských mohýl, treba hľadať najskôr v zatínskej skupine, ktorá zaberá východoslovenský juh, je príbuznou paralelou skupiny Makó a Kosihy-Čaka a ako ony je úzko spätá s vučedolskou kultúrou. Zatínska skupina je však ešte málo známa, jej výskum je len v začiatkoch.<sup>261</sup> V súvise s ňou hodno ešte spomenúť, že na sídlisku v Zatíne, ktoré dalo skupine meno, našiel sa aj zlomok šnúrovej keramiky (obr. 52: 2).

Kultúra budovateľov východoslovenských mohýl začína sa teda ešte v klasickej (mladšej) fáze kultúry šnúrovej keramiky na sklonku eneolitu a náhle sa stráca na začiatku doby bronzovej. Budovatelia mohýl prišli do severovýchodnej karpatskej oblasti Slovenska niekedy tesne pred vniknutím príbuznej skupiny s neskorou šnúrovou keramikou typu Veselé zo Zakarpatska na juhozápadné Slovensko; s príchodom tejto skupiny zjavujú sa v Karpatskej kotlinе prvé medené ozdoby tvaru víbového listu. Je tiež dosť možné, že najmladšie východoslovenské mohyly boli navŕšené ešte v čase vzniku typu Veselé, stojaceho v koreňoch nitrianskej skupiny, a podľa toho aj v období začiatkov skupiny pohrebisk koštianskoho typu, východoslovenskej vetvy typu Veselé a nitrianskej skupiny. Obdobie východoslovenských mohýl patrí v podstate ešte do neskôrého eneolitu, tesne pred včasného dobu bronzovú (Reineckevo stupň BA<sub>1</sub>), teda na začiatok druhého tisícročia pred n. l., približne do obdobia rokov 1900 až 1800 pred n. l.<sup>262</sup> Podľa schémy rozvoja kultúry šnúrovej keramiky v porieči hornej

Visly, Sanu a horného Dnestra, ako ju spracoval J. Machník, zánik skupiny východoslovenských mohýl spadal by do prelomu stupňov II<sub>2</sub> a III.<sup>263</sup>

Kultúra budovateľov východoslovenských mohýl v ďalšom historickom vývine pahorkatého územia tejto časti Slovenska nezanechali nijaké stopy, ostali po nej len impozantné pohrebné mohyly na hrebeňoch vrchov. Východoslovenská pahorkatina po zániku tejto kultúry, ktorá bola iba krátkou epizódou v pravekých dejinách východného Slovenska, znova ožila až v mladšej dobe bronzovej. Skupina východoslovenských mohýl znamená prvé súvislejšie osídlenie východoslovenskej vrchoviny v praveku. Pastiersko-rolnícki budovatelia mohýl na začiatku doby bronzovej z neznámych príčin stiahli sa pravdepodobne na Východoslovenskú nížinu a do Košickej kotliny, kde po sebe azda zanechali niektoré z tamojších, zatiaľ ešte problematíckych a nepreskúmaných mohylových násypov. Cenným prínosom výskumu v oblasti východoslovenskej pahorkatiny je nielen to, že objavil, určil a vyčlenil najzápadnejšiu skupinu kurhanov kultúry šnúrovej keramiky, ale i to, že sa pri tomto výskume zistilo aj niekoľko nových mladopaleolitických stanic, ktoré upozorňujú, že i najstaršie stopy existencie a činnosti človeka na severovýchodnom Slovensku treba vyhľadávať nie v údoliach, ale na nízkych pretiahnutých horských hrebeňoch Ondavskej vrchoviny.

Chudobné a nepočetné pamiatky z východoslovenských mohýl, ktoré autor v tejto práci zachytil a charakterizoval, a to aj v širších súvislostiach s prihliadnutím na ich paralely a analógie, a nemenej aj zvyk ich tvorcov budovať svojim zomrelým mohutným pamätníky na dlhých hrebeňoch vrchov, to všetko sú prejavys svojráznej pastiersko-rolníckej vzdelanosti, prostej karpatskej kultúry ľudu východoslovenských pravekých mohýl.

### Poznámky a literatúra

<sup>1</sup> O východoslovenských pravekých mohylách stručne písali: Krička V., *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Turčiansky Sv. Martin 1942, 14. Budinský - Krička V., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 64–66. Eisner J., *Prehistorický a protohistorický výskum na Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine v rokoch 1918 až 1938*, SMSS XXXVIII–XLII, 1944–1948, 24. V. B.-K., *Ďalšie výskumy v oblasti pravekých mohýl na východe Slovenska*, ČMSS XL, 1949, 36–38. Filip J., *Pravék Československo*, Praha 1948, 148. Andel K., *Výsledok archeologického prieskumu na zemplinsko-užskej*

nížine v r. 1953–1954, *Vlastivedný sborník I*, Košice 1955, 153–155. Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958, 51–53. Ten istý, *Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku*, Bratislava 1958, 121–123. Neustupný E. a J., *Nástin pravekých dejín Československa*, Sborník Národního muzea v Praze XIV, 1960, 151. Neustupný J. a kol., *Pravék Československa*, Praha 1960, 191, 192. Machník J., *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach polskich*, AAC II, 1960, 60, 61, 77. Neustupný J., *Zum Stand der relativien Chronologie des Äneolithikums in der Tschecho-*

slowakei, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958, Bratislava 1961, 44, 45. Hájek L., Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei, Kommission, 67. Pavúková V. — Šiška S. — Vladár J., Prispevok k triedeniu eneolitu na Slovensku, Referaty o pracovnich výsledkach československých archeologov I, Liblice 1964, 50. Točík A. — Vladár J., Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, Referaty o pracovnich výsledkach československých archeologov I, Liblice 1964, dodatok, str. 3. Budinský-Krička V., Prešov a okolie v praveku, Dejiny Prešova I, Košice 1965, 36—39. Ten istý, Prešov v praveku, Prešovské noviny VIII, č. 20, 1965. Vladár J., Koniec doby kamennej, Ptavok východného Slovenska, Malá monografia východného Slovenska VIII/1, Košice 1966, 91—93.

<sup>2</sup> Budinský-Krička V., Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé, SIA XIII.—I, 1965, 51—106 (ďalej len Veselé). Podľa oznamenia I. K. Svetlikova novým náleziskom typu Veselé na Ukrajine je obec Gorodok pri Rovne na Volyni, kde spomenutý bádatel odkryl hrob, v ktorom sa pri kostre našla šálka typu Veselé. K nálezom typu Veselé na Ukrajine patria pravdepodobne aj dva skrinkové hroby so skrčenými kostrami, situovanými v smere Z—V, odkryté v obci Popovcy v Ternopolskej oblasti (Podolie); v jednom z nich bola dvojuchá miskovitá šálka so šnúrovanou výzdobou, charakteristickou pre keramiku typu Veselé, a úzka listovitá kremenná čepel, v druhom bolo okrem srdcovitého kamenného sekeroľatu a kremenného noža aj osem kremenných striel. Zacharuk J. N., Pogrebienja v kamennych grobnicach okolo s. Popovcev Ternopolskoj oblasti, KSIA 8, 1959, 129—132.

<sup>3</sup> Blahuta F., Výskum eneolitickej mohyly pri Cemjate, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 227—232.

<sup>4</sup> Budinský-Krička V., Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Sv. Martine, podniknutých v r. 1939—1945, Historica Slovaca III—IV, 1945—1946, 260. Ten istý, Ďalšie výskumy Slovenského archeologického ústavu na východe Slovenska, Čas III, 1946, č. 260. Ten istý, Výskumy Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine r. 1946 a 1947, Historica Slovaca VI—VII, 1948—1949, 269 (v ďalších poznámkach HS). Ten istý, Slovanské mohyly na východnom Slovensku, SIA VI—I, 1958, 174, obr. 12.

<sup>5</sup> Budinský-Krička V., SIA VI-1, 1958, 174, obr. 13.

<sup>6</sup> Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 264.

<sup>7</sup> V. B. K., Nález pravekých mohýl a sídliska, Poddukelské noviny V, Bardejov 1964, č. 40.

<sup>8</sup> Budinský-Krička V., HS VI—VII, 1948—1949, 278. Ten istý, Nové nálezy pravekých mohylových pohrebišť na východnom Slovensku, Čas IV, 1947, č. 168.

<sup>9</sup> Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 264.

<sup>10</sup> Budinský-Krička V., HS VI—VII, 1948—1949, 278. Čas IV, 1947, č. 168.

<sup>11</sup> Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 262.

<sup>12</sup> Budinský-Krička V., Nález sekeryk z neskorej doby kamennej v Kožanoch v Bardejovskom okrese, Poddukelské noviny V, Bardejov 1965, č. 26.

<sup>13</sup> Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 266.

<sup>14</sup> Tamže.

<sup>14</sup> Tamže, 264. (k), Archeologicke výskumy na východe Slovenska, Slovenská sloboda IV, 1941, č. 185.

<sup>15</sup> -ý, Výskum pravekých mohýl, Hlásník I, 1945, č. 13 (79). Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 262, 263. Ten istý, Čas III, 1946, č. 260. Ten istý, Pozoruhodné archeologicke nálezy na východnom Slovensku, Ozvena II 1946, č. 47. Ten istý, HS VI—VII, 1948—1949, 270.

<sup>16</sup> Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 263. Ten istý, HS VI—VII, 1948—1949, 271.

<sup>17</sup> Budinský-Krička V., HS VI—VII, 1948—1949, 270.

<sup>18</sup> Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 261.

<sup>19</sup> Tamže.

<sup>20</sup> Budinský-Krička V., HS VI—VII, 1948—1949, 279.

<sup>21</sup> Tamže.

<sup>22</sup> Andel K., Výsledok archeologickeho prieskumu, 153.

<sup>23</sup> Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 264—266. K. Andel v Nižnom Hrušove v hore Na Piskovej zistil štyri mohyly (záznam v archive AÚ SAV).

<sup>24</sup> STK, Archeologicke výskumy na východe Slovenska, Slovák (pondelník) IV, 1942, č. 40. Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 265.

<sup>25</sup> Andel K., l. c., 154. Podľa K. Andela našli sa tam len dve kostičky (záznam v archive AÚ SAV).

<sup>26</sup> Budinský-Krička V., HS VI—VII, 1948—1949, 279.

<sup>27</sup> Tamže, 272.

<sup>28</sup> Tamže, 273.

<sup>29</sup> Budinský-Krička V., III—IV, 1945—1946, 264. Južne od mohyly na kóte 281,9 zistil autor pri obhlidke lokality 21. VI. 1967 zvyšky ešte asi ôsmich rozorancích mohylových násypov. Mohutná mohyla na kóte 257 má priemer okolo 25 m a je vysoká asi 2,5 m (tab. V: 5).

<sup>30</sup> A. L. (Loubal), Prastaré mohyly na východnom Slovensku, Slovenský deník 6. VI. 1936. Budinský-Krička V., HS III—IV, 1945—1946, 262. Eisner J., SMSS XXXVIII—XLII, 1944—48, 24. STK, Archeologicke výskumy na východe Slovenska, Slovák (pondelník) IV, 1942, č. 40.

<sup>31</sup> Budinský-Krička V., HS VI—VII, 1948—1949, 269.

<sup>32</sup> Tamže, 271.

<sup>33</sup> Tamže, 279.

<sup>34</sup> Pasternak J., Podkarpatská Rus v mladší době kamenné, OP IV, 1925, Niederlív sborník, 145. Ten istý, Ruské Karpaty v archeologii, Praha 1928, 160. Eisner J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 42. Pasternak J., Archeolohija Ukrajiny, Toronto 1961, 177.

<sup>35</sup> Eisner J., Slovensko v pravěku, 42. Pasternak J., Archeolohija Ukrajiny, 177.

<sup>36</sup> Beránkovič K. V., Drevneslavianskije pamiatniki zakarpatskoj oblasti (SSSR), SIA V-2, 1957, 439, 448, 449.

<sup>37</sup> Peniak S., Rozkopky kurhanov v rajoni sil Znaceve—Červeneve, Mukačivskoho rajonu, Zakarpatskoj oblasti, Dopovidí ta povodomlenia, séria istorična, No. 5, Užhorod 1961, 47, 48. Porov. tiež Budinský-Krička V., Slovanské mohyly na východnom Slovensku, SIA VI-1, 1958, 179, 180.

- <sup>38</sup> Andel K., I. c., 153, 154. Ten istý, *Zemplín vo svetle novších archeologických nálezov*, Nové obzory 2, 1960, 127. Porov. tiež zprávu K. Andela o mohylách z doby eneolitickej na vých. Slovensku v archive AÚ SAV.
- <sup>39</sup> Rataj J., *Mohyla z doby stěhování národů v Hanise u Košic*, AR IV, 1952, 264, 278–282.
- <sup>40</sup> Hájek L., *Zur relativien Chronologie des Äneolithikums in der Ostslowakei*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958, Bratislava 1961, 61, 65–68.
- <sup>41</sup> Vladár J., *Koniec doby kamennej*, 93–95.
- <sup>42</sup> Bader O. N., *Balanovskij mogilnik*, Moskva 1963, obr. 131.
- <sup>43</sup> Budinský-Krička V., *Prešov a okolie v praveku*, 39.
- <sup>44</sup> Lamiová-Schmiedlová M., *Kontrolný výskum v Ostrovanoch roku 1963*, ŠZ AÚSAV 13, 1964, 240, tab. VIII: 24. Budinský-Krička V., *Prešov a okolie v praveku*, 39.
- <sup>45</sup> Nepublikované nálezy črepov s povrchom nepravidelné zbrádeným jamkami, z výskumu autora na vrchu Várhed roku 1954. Archív AÚ SAV.
- <sup>46</sup> Machník J., *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach polskich*, AAC II, 1960, obr. 3: 1, 2.
- <sup>47</sup> Tamže, obr. 3: 4, 5.
- <sup>48</sup> Tamže, obr. 2: 5, obr. 3: 3.
- <sup>49</sup> Tamže, obr. 2: 3. Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, 44. Porov. tiež Kozłowski L., *Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej*, Lwów 1939, tab. XII: 24. Sekeromlat podobného typu vystupuje aj v neskorej etape stredneperskej kultúry. Porov. Artemenko I. I., *Srednedneprovskaja kultura*, SA 2, 1963, obr. 4: 28.
- <sup>50</sup> Budinský-Krička V., HS VI–VII, 1948–1949, 270.
- <sup>51</sup> Tamže.
- <sup>52</sup> Tamže.
- <sup>53</sup> Blahuta F., I. c., 231, obr. 4: 10.
- <sup>54</sup> Budinský-Krička V., HS VI–VII, 1948–1949, 271. Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, tab. XXVII: 6.
- <sup>55</sup> Polla B., *Stredoveký hrádok v Obišovciach*, SIA XII-2, 1964, 468, 482, obr. 8: 8.
- <sup>56</sup> Budinský-Krička V., HS III–IV, 1945–1946, 264. Ten istý, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, tab. X: 7. Novotný B., I. c., tab. LIV: 6.
- <sup>57</sup> Krička V., *Zpráva o prírastkoch archeologickej oddelenia Slovenského národného múzea v Turč. Sv. Martine*, CMSS XXXII, 1942, 9, 10.
- <sup>58</sup> Budinský-Krička V., *Slovanské mohyly na východnom Slovensku*, 171, tab. XII: 11, tab. XIII: 4, 7, 13, tab. V: 13, 17, 18, 22.
- <sup>59</sup> B. K., *Pozoruhodné archeologicke nálezy na východnom Slovensku*, Ozvena II, 1946, č. 47. Budinský-Krička V., HS VI–VII, 1948–1949, 273.
- <sup>60</sup> j.m., *Žiaci našli sekery*, Práca XX, 1965, č. 186.
- <sup>61</sup> Novotný B., *Slavónska kultúra*, SIA III, 1955, 21, obr. 8: 2.
- <sup>62</sup> Porovn. pozn. 40.
- <sup>63</sup> Budinský-Krička V., Veselé, 65, 88, 94, obr. 11. Pástor J., *Frühbronzezeitliches Gräberfeld in Všechnsväťech*, FA XVII, 1965, obr. 5: 2.
- <sup>64</sup> Andel K., *Výsledok archeologickeho prieskumu*, 154, 155.
- <sup>65</sup> Za sprístupnenie tohto zlomku ďakujem. J. Pástorovi.
- <sup>66</sup> Točík A. – Vladár J., *Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej*, Referaty o pracovnich výsledoch československých archeologov I, Liblice 1964, dodatok, str. 3. Vladár J., *Koniec doby kamennej*, 87–91.
- <sup>67</sup> Porov. pozn. 37.
- <sup>68</sup> Za rozbor uhlíkov z mohýl ďakujem E. Krippeľovi z Geologického ústavu D. Štúra v Bratislavе.
- <sup>69</sup> Podľa rolníka J. Škvareka z Kurimy v lesnom poraste v oblasti Kožian a Kurimy prvé miesto zaujima buk, po ňom nasleduje hrab, breza, borovica a napokon dub.
- <sup>70</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 240–249, 253.
- <sup>71</sup> Dzeduszycza-Machnikowa A. – Machník J., *Badania archeologiczne na cmentarzyskach kurhanowych w Łukawicy i Brzezinkach, pow. Lubaczów*. Sprawozdania arch. VIII, 1959, 9–16. Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 240–249.
- <sup>72</sup> Kostrzewski J. – Chmielewski W. – Jaźdżewski K., *Pradzieje Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, 100, 103, 104.
- <sup>73</sup> Machník J., *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach polskich*, AAC II, 1960, 60. Ten istý, *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 68, 70.
- <sup>74</sup> Machník J., AAC II, 1960, 60. Ten istý, *Problem osad plemion kultury ceramiki sznurowej w dorzeczu górnego Sanu i Dniestru*, AAC III, 1961, 213.
- <sup>75</sup> Machník J., AAC III, 1961, 213.
- <sup>76</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 11, pozn. 27.
- <sup>77</sup> Machník J., AAC II, 1960, 60, 61.
- <sup>78</sup> Zaki A., *Niekotore problemy archeologii Karpat polskich*, Sprawozdania oddz. PAN I, 1957, separátny výtlačok, 2.
- <sup>79</sup> Zaki A., *Z archeologii województwa rzeszowskiego*, 201.
- <sup>80</sup> Machník J., AAC II, 1960, 71.
- <sup>81</sup> Peniak S., I. c., 48 (kurhan 3 a 4).
- <sup>82</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 240–249.
- <sup>83</sup> Machník J., AAC II, 1960, 61.
- <sup>84</sup> Tamže, 78.
- <sup>85</sup> Zaki A., *Z archeologii województwa rzeszowskiego*, 201.
- <sup>86</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 69, 70, 92.
- <sup>87</sup> Svešník I. K., *Pidsumky doslidženja kultur bronzovoju doby Prykarpattia i zachidnoho Podilja*, Lviv 1958, 15–18 (dalej len *Pidsumky*). Ten istý, *Pamiatniki plemion bronzovogo veka Prykarpattia i zapadnoj Poliolii*, Moskva 1958, 8–11 (dalej len *Pamiatniki*).
- <sup>88</sup> Svešník I. K., *Pidsumky*, 17, 18.
- <sup>89</sup> Sulimirski T., *Polska przedhistoryczna II*, London 1957–1958, 227–232.
- <sup>90</sup> Nestor J., *Der Stand der Urgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. BRGK, 1932, 65. Garašanin M. V., *Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau*, L'Europe à la fin de

*L'âge de la pierre*, Praha 1961, 31. Popescu D., *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti 1941, 24.

<sup>91</sup> Kalicz N., *Északkelet-Magyarország korabronzkora és kapcsolatai*, Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 5–9. Kőszegi F., *Adatok a magyarországi okkersirok eredetének kéréséhez*, AÉ 89, 1962, 15–21.

<sup>92</sup> Garašanin M. V., l. c., 31, 32. Nestor I., *Archäologische Funde der letzten Jahre im Gebiete Iași in Rumänien*, AR VIII, 1956, 528, 537. Kalicz N., l. c., 5–9.

<sup>93</sup> Sulimírski T., *Polska przedhistoryczna II*, 231.

<sup>94</sup> Budinský-Krička V., *Slovensko v mladšej dobe kamennnej*, 63.

<sup>95</sup> Lamiová-Schmiedlová A. – Bánész L., *K topografii pravekých nálezisk pri Kechneci a Seni na dolnom Hornáde*, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 222, 223. Či nádoba kanelované keramiky zo Sene bola urnou, nie je doložené.

<sup>96</sup> Budinský-Krička V., l. c.

<sup>97</sup> V sídliskovej vrstve z konca eneolitu na temene vrchu Bakhegy v Strede nad Bodrogom našiel autor ojedinelé kalcinované kosti (Iudské?).

<sup>98</sup> Šiška S., *Pohrebisko tisza-polgárskej kultúry v Tišave*, SIA XII-2, 1964, 339, 340.

<sup>99</sup> Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby kamennnej v Malých Zalužiciach-Lažňanoch*, ŠZ AÚSAV 13, 1964, 87–110.

<sup>100</sup> Šiška S., l. c.

<sup>101</sup> Vladár J., *K niektorým otázkam začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku*, SIA XII-2, 1964, 371.

<sup>102</sup> Pastor J., *Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Koščanoch*, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 63–80. Ten istý, *Pohrebisko z počiatkov doby bronzovej na východnom Slovensku*, Nové obzory 4, 1962, 37–51. Ten istý, *Frühbronzezeitliches Gräberfeld in Všechnsvátych*, 37–50.

<sup>103</sup> Točík A., *Die Nitra-Gruppe*, AR XV, 1963, 716–774.

<sup>104</sup> Porov. Machnik J., AAC II, 1960, 60. Žaki A., l. c., 201. Leńczyk G., *Nowe stanowisko przedhistoryczne w woj. rzeszowskim*, Sprawozdania PAU 3, 1948, 167–168.

<sup>105</sup> Dzieduszycza-Machnikowa A. – Machnik J., l. c., 9–16. Machnik J., *Civilisation de la céramique cordée*, Inventaria Archaeologica XIV, 1965, plán 80. Kostrzewski J. – Chmielewski W. – Jaźdżewski K., l. c., 103, 104. Podľa citovaného diela v mohylách lubaczowskej skupiny pripúšťa sa i kostrové pochovávanie. Podľa prác a informácie J. Machnika žiarový ritus je s istotou doložený len v Łukawici a Brzezinách, v Lipi je pravdepodobný; o kostrovom pochovávaní sa nezmieňuje. V súvise s ritom mohyl lubaczowskej skupiny porov. aj prácu J. Machnika *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 67–78.

<sup>106</sup> Za informáciu dakujem J. Machnikovi.

<sup>107</sup> Demetrykiewicz W., *Kurhany w Przemyskiem i Drohobyciem*, Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne II, Kraków 1897, 116–134. Machnik J., AAC III, 1961, 209–218. Niektorí autori považujú problematické násypy v oblasti lubaczowskej skupiny mohyl, teda predovšetkým v okolí Przemyśla a Drohobycia za telly, ktoré ostali na miestach zaniknutých sezónnych osád. Porov. Kostrzewski J. a kol., l. c., 104.

<sup>108</sup> Podľa informácie J. Machnika.

<sup>109</sup> Za upozornenie dakujem J. Machnikovi. Ako príklad náleziska neolitickej keramiky v spomenutej polohe udáva lokalitu Žuków v Sandomierskom okrese. Porov. Marciniak J., *Materiały neolityczne z Źukowa, pow. Sandomierz*, Materiały Archeologiczne II, 1961, 43–55.

<sup>110</sup> Żurowski J., *Dwa groby kultury zlockiej*, Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Włodzimierza Demetrykiewicza, Poznań 1930, 152–155. V okruhu kultúry zvoncovitých pohárov prišlo sa na hrob s kostrou ležiacou na chrbe s rozťahnutými a v kolencach ohnutými nohami v Čechách: Böhm J., *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 187, tab. 29: a.

<sup>111</sup> Monografickú prácu o kultúre šnúrovej keramiky na západnej Ukrajine pripravuje do tlače I. K. Svešníkov.

<sup>112</sup> Svešníkov I. K., *Pidsumky*, 17–21. Ten istý, *Pamiętniki*, 8–11. O kurhanoch v juhovýchodnom Malopoľsku a na západnej Ukrajine porov. Kostrzewski J., *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, Prehistoria ziem polskich, Kraków 1939–1948, 181–186. O prikarpatských a podolsko-volynských kurhanoch prehľadne: Sulimírski T., l. c., 230–233; Pasternak J., *Archeolohija Ukrajiny*, 202.

<sup>113</sup> Machnik pripúšťa, že niektoré kurhany kultúry šnúrovej keramiky vo Viktorove boli žiarové. Machnik J., *Zabytki z kurhanów kultury ceramiki sznurowej w Wiktorowie (USSR)*, Materiały Archeologiczne II, Kraków 1960, 71. Podľa T. Sulimírského (l. c., 230) v mladších podkarpatských kurhanoch našli sa výnimočne aj žiarové hroby, lokality však neudáva.

<sup>114</sup> Svešníkov I. K., *Pidsumky*, 24. Ten istý, *Pamiętniki*, 12.

<sup>115</sup> Tamže.

<sup>116</sup> Kostrzewski J., *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, 216.

<sup>117</sup> Svešníkov I. K., *Pamiętniki*, 12.

<sup>118</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova. Prasleny našli sa výnimočne aj v kurhanoch lubaczowskej skupiny kultúry šnúrovej keramiky (Łukawica); porov. Dzieduszycza-Machnikowa A. – Machnik J., l. c., 10, 12.

<sup>119</sup> Bryk J., *Neolityczne kurhany ze szkieletami skurczonemi w Kaczanówce w pow. skalackim, woj. tarnopolskie*, Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Włodzimierza Demetrykiewicza, 144, obr. 4.

<sup>120</sup> Sulimírski T., l. c., 230, 232. Svešníkov I. K., *Pidsumky*, 18.

<sup>121</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova.

<sup>122</sup> Telehin D. J. – Žilajeva S. I., *Dereivskij neolityčnyj mohylnyk*, Archeolohija XVI, 1946, 162, obr. 15.

<sup>123</sup> Dobrovolskij A. V., *Mohylnyk v s. Čapli*, Archeolohija IX, 1954, 115–117.

<sup>124</sup> Krivcová-Graková O. A., *Pogrebenija bronzovogo veka i predskifskogo vremeni na nikopol'skom kurgannom pole*, MIA SSSR 115, 1962, 14, 15, 26, 27, 39, obr. 2, obr. 5: 4, obr. 9: 5, 6.

<sup>125</sup> Tamže, 15, 27, obr. 2, obr. 5: 7, obr. 8: 1.

<sup>126</sup> Sinicyn I. V., *Drevniye pamiatniki v nizoviyach Jersulana*, Drevnosti Nižného Povolžia II, MIA SSSR 78, 1960, 13, 15, 17, 18, 144, 145, 147.

<sup>127</sup> Tamže, 105, 106, obr. 40: 2.

<sup>128</sup> Sinicyn I. V., *Archeologičeskie issledovaniya za volžskogo otriada*, Pamiatniki Nižného Povolžia I, MIA SSSR 60, 1959, 174, 175, 187, obr. 61: 2.

- <sup>129</sup> Štofar A. D., *Raskopki kurhanov u chut. Popova v 1950—1951 gg.* Trudy Volgo-Donskoj archeologičeskoj ekspedicii I, MIA SSSR 62, 1958, 404, 407—409, obr. 46. V súvisie s kostrami ležiacimi na chrbe so zdvihnutými kolennami v hroboch z okruhu jamovej kultúry v dolnom Povolží, Priaovsku a Prídneprí porov. Sinicyn I. V., *Pamiatníky jamnej kultury Nižného Povolžia i ich sviaz s Prídneprím*, KSIA 7, 1957, 32, 33.
- <sup>130</sup> Stopy žiarového pochovávania v neskorotripoljskej kultúre v hornom Podnestri pripúšťa I. K. Svešníkovi: *Pidsumky*, 6. O prenikaní žiarového rítu neskorotripoljských kmeňov z východu na západ uvažuje T. H. Mavša: *Trypilske pochovania v s. Cviklivci*, Archeolohija XVI, 1964, 213—222.
- <sup>131</sup> Artemenko I. I., *Srednedneprovskaja kultura*, SA 2, 1963, 22—25. Porov. tiež Passék T., *K voprosu o srednedneprovskoj kulture*, KS IIIMK XVI, 1947, 35.
- <sup>132</sup> Bernjakovič K. V., *Sidliště lidu se šnurovou keramikou na horním Dněstře a Sanu*, AR XI, 1959, 692—698.
- <sup>133</sup> Demetrykiewicz W., *Kurhany w Przemyskiem a Drohobyciu*, 116—134.
- <sup>134</sup> Kostrzewski J., *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, 183.
- <sup>135</sup> Svešníkovi I. K., *Pidsumky*, 17.
- <sup>136</sup> Demetrykiewicz W., I. c. Kostrzewski J. a kol., *Pradzieje Polski*, 104; problematické kopce v spomenutej oblasti zaradujúce do lubaczowskej skupiny kultúry so šnurovou keramikou.
- <sup>137</sup> Kostrzewski J., *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, 184.
- <sup>138</sup> Machník J., AAC III, 1961, 209—218.
- <sup>139</sup> Pasternak J., *Perša bronzova doba Halyčiny v svitli novych rozkopok*, Lviv 1933, 67—70.
- <sup>140</sup> Budinský-Krička V., Veselé, 69.
- <sup>141</sup> Nestor J., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22, BRGK, 1932, 65—69.
- <sup>142</sup> Nestor J., AR VIII, 1956, 528, 537.
- <sup>143</sup> Popescu D., *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, 24.
- <sup>144</sup> Nestor J., 22. BRGK, 1932, 66.
- <sup>145</sup> Tamže, 68.
- <sup>146</sup> Garašanin M. V., *Der Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau*, 31, 32.
- <sup>147</sup> Kőszegi F., I. c., 15—21.
- <sup>148</sup> Kalicz N., I. c., 8.
- <sup>149</sup> Bognár-Kutzián I., *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest 1963, 451.
- <sup>150</sup> Tamže, 455, pozn. 333.
- <sup>151</sup> Nestor J., 22. BRGK, 1932, 65—69. Garašanin M. V., I. c., 31, 32.
- <sup>152</sup> Roska M., *Erdély régészeti repertórium I*, Kolozsvár 1942, 36, 37, 101, 109, 306.
- <sup>153</sup> Nestor J., 22. BRGK, 1932, 66, pozn. 244.
- <sup>154</sup> Garašanin M. V., I. c., 31.
- <sup>155</sup> Kalicz N., I. c., 5—9.
- <sup>156</sup> Kőszegi F., I. c., 15—21.
- <sup>157</sup> Podľa J. Machníka (*Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 40) nádoby šnurovej keramiky v Malopoľsku majú prevažne tmavý (sivý alebo čierny) lom.
- <sup>158</sup> Machník J., I. c., tab. XX: 1a, 2a, tab. XXI: 2a, tab. XXIII: 3a.
- <sup>159</sup> Tamže, tab. XXIV: 2b.
- <sup>160</sup> Buchvaldek M., *Starší šnurová keramika v Čechách*, AR IX, 1957, 383—390.
- <sup>161</sup> Machník J., I. c., tab. XIX: 2a, 3a, tab. XXII: 3b, 4, tab. XXIII: 4a, tab. XXVI: 5, tab. XLV: C4.
- <sup>162</sup> Svešníkovi I. K., *Pidsumky*, 17, pozn. 8.
- <sup>163</sup> Svešníkovi I. K., *Poselenie kultury šnurovoj keramiki u s. Gorodok Rovenskoy oblasti*, KSIA 97, 1964, obr. 44: 31.
- <sup>164</sup> Predbežne v rámci pracovnej hypotezy.
- <sup>165</sup> Sulimierski T., *Polska przedhistoryczna II*, obr. 52: 6, 10, 12.
- <sup>166</sup> Kostrzewski J., *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, 181, tab. 58: 15. Budinský-Krička V., Veselé, 70, obr. 14: 3.
- <sup>167</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova. Porov. tiež Budinský-Krička V., Veselé, 70. Spomenutý sekeromlat je typologicky blízky sekeromlatu z Nižného Orlicka (tab. XXIX: 1).
- <sup>168</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova.
- <sup>169</sup> Kostrzewski J., I. c., 181. J. Machník (*Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 44) uvádzá z Morawska len kamenný sekeromlat.
- <sup>170</sup> Artemenko I. I., SA 2, 1963, obr. 2: 11.
- <sup>171</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova. Bližšie nálezové okolnosti nádoby nie sú známe Porov. tiež Budinský-Krička V., Veselé, 70.
- <sup>172</sup> Pokial ide o zvisle, plastické, jamkami alebo zárezmi členené rebrá na kanelovanej keramike, porov. napr. Mozsolics A., *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, WPZ XXIX, 1942, obr. 2: 1; Bártá J., *Zur Problematik der Höhlensiedlungen in den slowakischen Karpaten*, AAC II, 1960, obr. 14.
- <sup>173</sup> Budinský-Krička V., *Výskum r. 1958 na vrchu Bakhegy v Strede nad Bodrogom*, SIA VIII-1, 1960, tab. II: 2, 9, tab. VI: 7. O zatinskej skupine porov. Pavuková V. — Šiška S. — Vladár J., *Príspevok k triedeniu eneolitu na Slovensku*, 46, 47; Točík A. — Vladár J., *Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej*, dodatok, str. 3; Vladár J., SIA XII-2, 1964, 371; Ten istý, *Koniec doby kamennej*, Východné Slovensko v praveku, Malá monografia východného Slovenska VIII/1, 1966, 87—91. Výzdoba pozostávajúca zo zvislých, plastických, jamkami delených rebier doložená je napokon aj na keramike z pohrebiska koštianskeho typu zo začiatkov doby bronzovej vo Všechny; porov. Pastor J., *Nové obzory* 4, 1962, tab. VIII: 3.
- <sup>174</sup> Svešníkovi I. K., KSIA 97, 1964, obr. 44: 34. Ten istý, *Pamiatníky kultury šnurovoj keramiki u sela Zdolbica (USSR)*, KSIA 85, 1961, obr. 20: 17. Pasternak J., *Archeolohija Ukrajiny*, 203.
- <sup>175</sup> Vladár J., SIA XII-2, 1964, obr. 2.
- <sup>176</sup> Kalousek F., *K otázce pôvodu kultury se šnurovou keramikou*. Ročenka 1947 Pedagogické fakulty Masarykovej university v Brne, obr. 19.
- <sup>177</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, tab. XX: 1b, tab. XXI: 1c, 3b, tab. XXII: 1a, tab. XXIV: 2a.
- <sup>178</sup> Vladár J., SIA XII-2, 1964, obr. 2: 2.
- <sup>179</sup> Tamže, obr. 3: 7 (porov. napr. s fragmentom nádoby na tab. X: 13 v našej práci).
- <sup>180</sup> Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby kamennej v Malých Zalužiciach-Lažňanoch*, obr. 12. Najnovšie na početné nádoby s jamkami na okraji alebo

- s pretláčaným okrajom prišlo sa na pohrebiskách lažňanského typu v Barci a Šebastovciach v Košickej kotline.
- <sup>181</sup> Budínský-Krička V., SIA VIII-1, 1960, tab. II: 5, 10.
- <sup>182</sup> Novotný B., *Slavónska kultúra v Československu*, obr. 10: 2.
- <sup>183</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, tab. XXII: 3a.
- <sup>184</sup> Svešníkov I. K., KSIA 85, 1961, obr. 20: 16. O nádobách šnúrovej keramiky s jamkami na okraji v ukrajinských nálezoch porov. tiež Pasternak J., *Archeologia Ukrajiny*, 203.
- <sup>185</sup> Blahuta F., *Bukovohorské sídlisko v Kapušanoch*, SIA VII-1, 1959, tab. VII: 6.
- <sup>186</sup> Kostrzewski J., l. c., 185.
- <sup>187</sup> Svešníkov I. K., KSIA 85, 1961, 63, 64. Podľa J. Machníka (l. c., 40) povrch niektorých amfor šnúrovej keramiky v Małopolsku bol zdrsnený handrou alebo vechtom trávy.
- <sup>188</sup> Zacharuk J. I., *Novoje poselenie kultury šnurovoj keramiky na Volyni*, KSIA 7, 1957, 38–39.
- <sup>189</sup> Budínský-Krička V., *Prešov a okolie v praveku*, Dejiny Prešova I, Košice 1965, 39.
- <sup>190</sup> Tamže.
- <sup>191</sup> Dzieduszycza-Machnikowa A. — Machník J., l. c., obr. 5: a. Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, tab. XIX: 2a.
- <sup>192</sup> Machník J., l. c., tab. XXII: 3a.
- <sup>193</sup> Tamže, tab. XXIII: 1a. Vzťahy amforky z Kučina ku keramike kultúry lievkovitých pohárov pripúšťa aj Z. Podkowníkska (uvádzam podľa korespondencie).
- <sup>194</sup> Na veľkú pohárovitú nádobi, patriacu najskôr ku keramike lievkovitých pohárov, prišlo sa na východnom Slovensku v Buziciach, južne od Košíc (obr. 57); uložená je vo Výskumnom pracovnom stredisku Archeologickeho ústavu SAV v Košiciach.
- <sup>195</sup> Vladár J., SIA XII-2, 1964, obr. 1: 5. Točík A., *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958, Bratislava 1961, obr. 6: 2.
- <sup>196</sup> Budínský-Krička V., Veselé, tab. V: 3.
- <sup>197</sup> Pastor J., Nové obzory 4, 1962, tab. IX: 1.
- <sup>198</sup> Točík A., l. c., obr. 6: 18.
- <sup>199</sup> Pastor J., l. c., tab. VIII: 1.
- <sup>200</sup> Kozłowski L., l. c., tab. XIV: 4, 5.
- <sup>201</sup> Točík A., l. c., obr. 6: 16, 17, 18.
- <sup>202</sup> Vladár J., SIA XII-2, 1964, obr. 2: 6.
- <sup>203</sup> Pastor J., SZ AÚSAV 9, 1962, obr. 6: 11.
- <sup>204</sup> Vladár J., SIA XII-2, 1964, obr. 5: 12.
- <sup>205</sup> Tamže, obr. 3: 8.
- <sup>206</sup> Budínský-Krička V., Veselé, tab. V: 14.
- <sup>207</sup> Porov. Kalousek F., *K otázce pôvodu kultury se šnúrovou keramikou*, obr. 1 a 14.
- <sup>208</sup> Porov. Stocký A., *Pravěk země České I, Věk kamenný*, Praha 1926, tab. LXVIII: 7, tab. LXXIV: 1, 3, tab. LXXX: 12. Buchvaldek M., *Die Schnurkeramik in Böhmen*, Československo, Inventaria Archaeologica 1, 1961, ČS9: 2 (Stehelčevské).
- <sup>209</sup> Budínský-Krička V., *Výskum na slovanskom mohylníku v Strede nad Bodrogom r. 1957*, AR XI, 1959, obr. 215: 3, 4. Ten istý, SIA VIII-1, 1960, tab. II: 6.
- <sup>210</sup> Novotný B., *Slavónska kultúra*, obr. 3: 2a, 2b, obr. 12, tab. II: 2a, 2c, tab. IV: 7, tab. VII: 1.
- <sup>211</sup> Pavúková V. — Šiška S. — Vladár J., *Príspevok k triedeniu eneolitu na Slovensku*, 46.
- <sup>212</sup> Kozłowski L., l. c., tab. XIV: 2, 3, 6, 7, 18, 21.
- <sup>213</sup> Porov. Zápotocký M., *Baalberská skupina v Čechách*, AR VIII, 1956, obr. 230: 5.
- <sup>214</sup> Vladár J., SIA XII-2, 1964, obr. 14: 2.
- <sup>215</sup> Tamže, obr. 1: 8.
- <sup>216</sup> Tamže, obr. 2: 14.
- <sup>217</sup> Neustupný J. a kol., *Pravěk Československa*, obr. 38.
- <sup>218</sup> Novotný B., *Slavónska kultúra*, tab. III: 1b.
- <sup>219</sup> Budínský-Krička V., Veselé, obr. 2: 1, 2, 4.
- <sup>220</sup> Tamže, obr. 2: 3.
- <sup>221</sup> Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennnej*, tab. LV: 4.
- <sup>222</sup> Machník J., AAC II, 1960, 63, 69, 71.
- <sup>223</sup> Tamže, 69. Väčšia z kremenných sekieriek z Kučína (tab. XVIII: 1) podľa delenia nástrojov tohto druhu v Małopolsku, ako ho podáva J. Machník (*Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 45, 46, tab. XXXIV: 7), patrí k typu Id.
- <sup>224</sup> Tamže, tab. XXIV: 2d, tab. XXXIV: 5.
- <sup>225</sup> Machník J., AAC II, 1960, 82.
- <sup>226</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 47.
- <sup>227</sup> Svešníkov I. K., *Pidsumky*, 17.
- <sup>228</sup> Tamže, 18.
- <sup>229</sup> Machník J., AAC II, 1960, 71.
- <sup>230</sup> Andel K., *Tibava — eneolityczny zespół osadniczy u stóp Wyhorlatu*, AAC III, 1961, 41. Šiška S., *Pohrebskó tisza-polgárskej kultúry v Tibave*, 335, 336.
- <sup>231</sup> Budínský-Krička V., SZ AÚSAV 13, 1964, obr. 8: 1.
- <sup>232</sup> Šiška S., l. c., obr. 9: 21, obr. 13: 17.
- <sup>233</sup> Machník J., AAC II, 1960, 63, 71, 73. Ten istý, *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 46.
- <sup>234</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, tab. XXXIV: 12.
- <sup>235</sup> Budínský-Krička V., Veselé, obr. 2: 5.
- <sup>236</sup> Tamže, obr. 2: 6. Porov. tiež Kostrzewski J., Od mezolitu do okresu wędrówek ludów, tab. 54: 21.
- <sup>237</sup> Machník J., AAC II, 1960, obr. 2: 5, 6, obr. 3: 3.
- <sup>238</sup> Tamže, 66.
- <sup>239</sup> Svešníkov I. K., *Pidsumky*, 18.
- <sup>240</sup> Bánesz L., *Počiatky osídlenia Prešova v staršej dobe kamennej*, Dejiny Prešova I, Košice 1965, 32.
- <sup>241</sup> Budínský-Krička V., Veselé, tab. X: 3.
- <sup>242</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, 49, tab. XXXVI: 1.
- <sup>243</sup> Tamže, tab. XXXVII: 6.
- <sup>244</sup> Zacharuk J. N., KSIA 8, 1959, tab. I: 2.
- <sup>245</sup> Machník J., *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, tab. XXXV: 8.
- <sup>246</sup> Filip J., *Pravěk Československo*, Praha 1948, obr. 6: 4.
- <sup>247</sup> Dzieduszycza-Machnikowa A. — Machník J., l. c., 12.
- <sup>248</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova.
- <sup>249</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova.
- <sup>250</sup> Budínský-Krička V., *Prešov a okolie v praveku*, Dejiny Prešova I, Košice 1965, 43, tab. II: 23.

- <sup>251</sup> Machník J., *Studia nad kulturou keramiky sznurowej w Małopolsce*, 153–157.
- <sup>252</sup> Tamže, 41–45.
- <sup>253</sup> Tamže, 179–181, 183–185, tab. XLVII.
- <sup>254</sup> Svešníkov I. K., *Pidsumky*, 17.
- <sup>255</sup> Tamže.
- <sup>256</sup> Podľa informácie I. K. Svešníkova.
- <sup>257</sup> Svešníkov I. K., *Pidsumky*, 18.
- <sup>258</sup> Machník J., *Studia nad kulturou keramiky sznurowej w Małopolsce*, 44. Sekeromlat tohto typu je známý z Prusinovic na Morave. Filip J., *Pravěké Československo*, obr. 29; 3. Porov. tiež Kozłowski L., l. c., tab. XII: 24.
- <sup>259</sup> Hájek L., *Zur relativen Chronologie des Āneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei*, 61, 65, 67.
- <sup>260</sup> Tamže, porov. obr. 5.
- <sup>261</sup> Porov. pozn. 173.
- <sup>262</sup> V súvise s názormi na zaradenie a datovanie východoslovenských mohyľ porov.: Filip J., *Pravěké Československo*, 181, tab. XLVII.
- slovensko, 148; Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennnej*, 51, 52; Břeň J. — Hásek J. — Hralová J. — Neustupný J. — Točík A. — Turek R., *Grafická relativní chronologie pravěku Československa*, Praha 1958, 15, obr. 1; Neustupný J. a E., *Nástin pravěkých dějin Československa*, 147, 151; Neustupný J. a kol., *Pravěk Československa*, 191, 192; Točík A. — Vladár J., *Slovensko v starší a středné době bronzové*, Referaty o pracovních výsledcích československých archeologů I, Liblice 1964, dodatak, str. 3; Pavuková V. — Šiška S. — Vladár J., *Prispevok k triedeniu eneolitu na Slovensku*, Referaty I, Liblice 1964, 50; Budinský-Krička V., *Prešov a okolie v praveku*, Dejiny Prešova I, Košice 1965, 36–39; Vladár J., *Koniec doby kamennnej*, Východné Slovensko v praveku, Malá monografia východného Slovenska VIII/1, Košice 1966, 91–93.
- <sup>263</sup> Machník J., *Studia nad kulturou keramiky sznurowej w Małopolsce*, 181, tab. XLVII.

## Ostslowakische Hügelgräber

Vojtech Budinský-Krička

Während der letzten drei Jahrzehnte wurden in dem Bergland der Nordostslowakei etwa 300 Grabhügel ermittelt. In Košarovce bei Humenné wurden die ersten von V. Hlávka erfaßt, und er begann im J. 1936 als erster mit ihrer Abdeckung. Diese bis dahin unbekannte urgeschichtliche Hügelgräbergruppe erstreckt sich im großen und ganzen eingeklebt zwischen dem Šariš-Hügelland, Čerchov- und Slanec-Gebirge, Vihorlat und Uh-Hochland; im Süden berührt sie das Košice-Gebiet und das Ostslowakische Tiefland. Die bisher ermittelten Hügelgrabfundstellen konzentrieren sich im wesentlichen im nordwest- und südlichen Raum des Ondava-Berglandes (Kleine Beskiden), und zwar zumal in dem Flüßgebiet von Topla und Ondava, doch Hügelgräber wurden auch im Stromgebiet von Torysa, Sekčov und Laborec gefunden. Westlich von Torysa kamen Hügelgräber nur ausnahmsweise zum Vorschein, ostwärts von Laborec wie auch in den Nordteilen des Ondava-Berglandes wurden einstweilen keine Hügelgräber ermittelt. (Abb. 53.)

Den Hügelgräbern begegnet man auf den Gebirgskämmen in der Überseeöhöhe von 181 bis 535 m, am häufigsten sind es alleinstehende, nacheinander folgende Grabhügel, manchmal sogar ganz einsam in ziemlich großer Entfernung voneinander, nur selten bilden sie Hügelgräbergruppen. Insofern sie sich in Wäldern oder am Weideland erheben, sind sie in der Regel erhalten

geblieben, auf den Ackerfeldern verschwinden sie allmählich und viele sind schon spurlos verschwunden. Durchforscht oder zumindest zum größten Teil abgedeckt wurden bisher 50 Hügelgräber. Die bisherigen Ausgrabungen im Raum der ostslowakischen Hügelgräber leitete überwiegend der Verfasser selbst in den Jahren 1940–1954.

Das höchst Charakteristische bei dem Grabbrauch der hirtenbäuerlichen Bevölkerung im ostslowakischen Bergland war der Aufbau von Hügelgräbern. Die Aufschüttung ist aus hellgelbem Lehmerdreich, bloß ausnahmsweise fand man auch ein Hügelgrab mit Steinkonstruktion (Šapinec — Hügelgrab 4). Die Kuppen sind von 6,5 bis 23,8 m Durchmesser und 0,5 bis 3,4 m Höhe. Spuren von einem um die Hügelgräber gezogenen Graben wurden nicht wahrgenommen. Die freigelegten Hügelgräber wurden nicht im Gelände alter Siedlungen entdeckt, man errichtete sie zumeist auf einer festen hellgefärbbten Lehmschicht eines Neulandes. Unter der Hügelfläche gelang es nur ganz selten die Spuren der ursprünglichen Erdreichoberfläche zu ermitteln. Allgemein verfloß die Aufschüttungsschicht unbemerkt mit der Unterlage. Eine jüngere, nachträgliche Bestattung wird in den Hügelgräbern nur ganz ausnahmsweise angetroffen (Drievnov, Lesné — Hügelgrab 3).

In zehn Hügelgräbern wurden elf Skelettgräber gefunden, Brandbestattung wurde ebenfalls in zehn Hügelgräbern erfaßt, eins davon war birituell (Ša-

pinec — Hügelgrab 1), und nur in einem einzigen wurde über den ursprünglichem Skelletgrab noch ein weiteres angelegt (Lesné — Hügelgrab 3). In weiteren elf Hügelgräbern kamen nur durchaus geringfügige Spuren kalzinerter Knochenreste zum Vorschein und in den übrigen, vielleicht nur symbolischen oder zu unbekannten Kultzwecken errichteten Grabhügeln konnten keine Überreste des Bestatteten erfaßt werden. Die Skelette lagen im ursprünglichen Horizont, eventuell in einer wenig tiefen oder flachen Grube in der Hügelmitte und in einem einzigen Hügelgrab waren zwei Gräber übereinander. Die Toten wurden in Hockerlage bestattet, öfters waren es Linkshocker als Rechtshocker, oder sie lagen am Rücken mit auseinandergezogenen in den Knien angehockten Beinen und die Arme sanft gebeugt neben dem Körper. Die Skelette waren vorwiegend west-östlich oder nordwest-südostlich ausgerichtet. Ockerfarbe auf Knochenresten wurde in keinem Fall entdeckt. Die Brandgräber sind durch kalzinierte Knochenbruchstücke bewiesen, die verstreut in der Aufschüttungsschicht oder in der Brandstellenschicht auf dem ursprünglichen Geländeniveau vorkommen, nur einmal waren sie in einer Urne abgestellt (Kanaš) und in einem weiteren Grab wurde eine Dreigefäß-Gruppe mit kalzinierten Knochenresten bestreut aufgefunden (Brekov). Zwei Hügelgräber ergaben breitgeworfene Skeletbruchstücke, vielleicht ein Beweis für die Totenverstümmelung (Lesné — Hügelgrab 1 und 2). Holzkohle und Feuerstellenspuren fand man häufig in den Hügelgräbern, in manchen wurden auch Reste von verkohlten Balken entdeckt, die man wahrscheinlich schon vermodert auf die Stelle des Hügelgrabes noch vor dem Beginn mit der Aufschüttung hingelegt hatte; in einem Hügelgrab bildeten diese Balken einen 6 m langen, fast zusammenhängenden Bogen um das Skelettgrab (Lesné — Hügelgrab 3) und in einem weiteren Hügelgrab blieb nach so einem verbrannten Holzstück ein sogar 5 m langes und 30—90 cm breites Holzkohlenband übrig (Kučín — Hügelgrab 9).

Manche Hügelgräber ergaben ziemlich viele Denkmäler, die meisten waren aber fundarm; in manchen wurden nur Holzkohlenreste und Feuerstellenspuren entdeckt. Das Fundinventar der Hügelgräber besteht aus Tonscherben, vollständigen Gefäßern, die man heil entweder auf die Stelle des Hügelgrabes oder in die Aufschüttungsschicht abgestellt hat (in zwölf Hügelgräbern erfaßt), aus Steinbeilen, einem Meißel und Keilhauetorso, Beilbruchstücken mit Spuren von nachträglicher Re-

tusche und Benützung, zahlreicher Spaltindustrie Spinnwirteilen, Mahlsteinunterlagen und -reibern, Steinscheiben und sehr selten auch aus Tierknochenresten. Spinnwirteile und geschliffene Steingeräte fand man nur in Brand- und in sog. symbolischen Hügelgräbern. Heile Gefäße legte man sowohl in die Brand- und symbolischen Hügelgräber, wie auch in jene mit Körperbestattung. Waffen (abgesehen von dem problematischen Fragment einer Obsidianpfeilspitze), Zierstücke und Metallgegenstände wurden in den bisher freigelegten Hügelgräbern nicht gefunden.

Die Beigaben waren nie knapp bei den Skeletten, sondern außerhalb des Grabes auf dem ursprünglichen Geländeniveau oder in der Aufschüttungsschicht. Auf der Feuerstelleschicht eines Hügelgrabes lagen drei Spinnwirteile angehäuft und nahe davon ein Klingenabschlag aus Stein (Kurima — Hügelgrab 3), in einem anderen Hügelgrab, ohne jegliche Spur nach Skelettresten, war auf der Feuerstelleschicht ein Krug und unweit davon wurde ein Verband der bisher beachtenswertesten Steingeräte der ostslowakischen Hügelgräber gefunden (Kučín — Hügelgrab 3). Sonst zeigte sich weder in den Brandgräbern noch in den sog. symbolischen Hügelgräbern keine Regelmäßigkeit in der Beigabeabstellung. Ein Teil der in den Hügelgräbern geborgenen Tonscherben bezieht sich vielleicht auf das Grabbrauchtum von willentlich zerstörten Gefäßen.

Die ostslowakischen Hügelgräber bilden mit uneinheitlichen und unterschiedlichen Bestattungsritus eine Sondergruppe im Bereich der Kurgane der schnurkeramischen Kultur. Einen Beweis hierfür dürfte man nicht bloß in der Biritualität erblicken, sondern auch in der Bestattung der nicht eingäschereten Leichen auf zweierlei Weise, im Fehlen von Ockergräbern in verschiedenen Brandbestattungsvarianten und schließlich auch im häufigen Vorkommen von grablosen Hügeln, als wären sie nur über ein oder auch mehrere Glutashchenhaufen aufgeschüttet worden. Zu jenen, nicht zahlreichen ostslowakischen Hügelgräbern mit Hockerskeletten findet man die geographisch wie auch angesichts der Art der Skelettbettung nächstliegenden Analogien im Oberlaufgebiet von Dnjestr und Bug. Bei der Suche nach Analogien zu den Fällen, wo die Hingeschiedenen in Rückenlage mit auseinandergezogenen und in den Knien angehockten Beinen bestattet waren, muß man noch weiter nach Osten, bis zu den Ockergräbern der Steppen und Waldsteppen Südrusslands ziehen, wo diese Bestattungsweise bereits im Neolithikum

ihren Anfang nimmt und in der Gruben- und Katakombenkultur fortlebt.

Hinsichtlich der Herkunft des Brandritus der ostslowakischen Hügelgräber darf man eher an die Einwirkung der spätneolithischen innerkarpathischen Kulturreise denken als an den Einfluß der Brandhügelgräber der Lubaczów-Gruppe am Fluß San oder an den Wirkungsbereich der Spätphase der Mitteldnjepf-Kultur, bei der die Brandbestattung sowohl in Kurganen wie auch in Flachgräbern bewiesen ist. Die auffallende Übereinstimmung zwischen dem Brandritus der ostslowakischen Hügelgräber und der Kurgane mit Brandbestattung der Komarov-Kultur im Oberlaufgebiet von Dnestr und Bug kann einstweilen zumal aus chronologischen Gründen nicht berücksichtigt werden.

Im Unterschied zu den noch stets rätselhaften, höchstwahrscheinlich am ehesten Siedlungserhöhungen und -hügeln im Raum vom oberen San und Dnestr (insbesondere im Sambor-Becken), d. h. im Gegensatz zum Hügelgräbertypus von Kavsko und Wacowice, sind in der Ostslowakei zweifelsohne auch jene Hügelkuppen als Grabhügel (d. h. zu Kultzwecken aufgeschüttet) zu bezeichnen, in denen keine Anzeichen von Bestattung vorliegen.

Die großen Ockerhügelgräber in Ostungarn, wie auch die Hügelgräber im mittleren Siebenbürgen und anderswo in Rumänien weisen zwar gewisse Verwandschaftsbeziehungen zu jenen in der Ostslowakei auf, doch was einzelne Details in der Skelettbestattung wie auch in den Denkmälern der materiellen Kultur anbelangt, kommen ziemlich große Unterschiede zum Vorschein, so daß hier von einer unmittelbaren Relation kaum die Rede sein kann. Es ist nicht ausgeschlossen, daß zumindest einige von den problematischen, bisher nicht überprüften Hügelgräbern des Ostslowakischen Tieflandes und vielleicht auch des Košice-Gebietes jenen im Bergland des Zwischenstromgebietes von Torysa und Laborec verstreuten Hügelgräbern angehören, d. h. der Hügelgräbergruppe des ostslowakischen Typus. (Abb. 53.)

Die Sonderstellung der ostslowakischen Hügelgräber im Bereich der Kurgane der Kultur mit Schnurkeramik wird neben dem Bestattungsritus auch durch den Fundbestand hervorgehoben, d. h. durch Keramik, Steingeräte wie auch durch sonstige Funde der materiellen Kultur. Die schlechtgebrannte, aber aus feinem Lehm hergestellte Tonware der Hügelgräber (überwiegend in Bruchstücken) bezeugt die Mannigfaltigkeit und Ver-

schiedenartigkeit der Gefäßformen und -typen. Analogieerscheinungen dazu (insofern es dem Verfasser überhaupt gelungen ist sie zu erfassen), gibt es zumeist nur beiläufig und sie sind nicht selten auch geographisch vom Raum der ostslowakischen Hügelgräber ziemlich entfernt. Im Karpatenraum Polens, im Gebiet zwischen San und Wisłoka, wo typologisch die zutreffendsten und schwerwiegendsten Analogien zu der Keramik aus den ostslowakischen Hügelgräbern zu erwarten wären, wurden leider die mit der ostslowakischen Hügelgräbergruppe zeitgleichen und gleichartigen Grabhügel bis heute keiner systematischen Durchforschung unterzogen.

Der schnurkeramischen Lubaczów-Gruppe Kleinpolens (Gruppe A der Schnurkeramik Kleinpolens nach der Einteilung von J. Machnik) steht aus der Keramik der ostslowakischen Hügelgräber geologisch und formenkundlich am nächsten das becherförmige Gefäß mit fußartigem Boden und mit geritztem Zackenband am Hals (Abb. 54: 10, Taf. XVII: 5) und die kleine doppelkonische Amphore mit Trichterhals (Abb. 54: 3, Taf. XIX: 9); von den Tonscherben ein Randstück eines Gefäßes, dessen geradwandiger Hals mit Schnur- und geritztem Zackenlinienband verziert war (Taf. X: 5), Randscherben von topfförmigen oder becherförmigen Gefäßen mit geradem oder geschweiftem Hals mit horizontaler Schnurverzierung (Taf. X: 1, XI: 14, XV: 6, 8 und XXVI: 1, 2) und vielleicht auch das Fragment eines dünnwandigen Topfes mit ausladender Mündung (Taf. X: 13). Auf einen Zusammenhang mit der Tonware aus dem Oberlaufgebiet von Dnestr weisen Bruchstücke henkelloser amphorenförmiger Gefäße mit kelch- oder trichterartig ausladender Mündung, zumal falls die Mündung mit einem Zackenband verziert ist (Taf. XIV: 1, 2, 14); die erwähnten Gefäßformen können in der Keramikgruppe der ostslowakischen Hügelgräber vielleicht als der am häufigsten vorkommende Gefäßtypus bezeichnet werden. Hervorzuheben ist dabei, daß in den ostslowakischen Hügelgräbern bisher doppelhenkelige amphorenförmige Gefäße, die im Bereich der Schnurkeramik Kleinpolens und auch ostwärts von San gut bekannt sind, nicht geborgen wurden.

In der ostslowakischen Hügelgräberkeramik bilden die Gefäßbruchstücke, die auf der Gesamt-oberfläche abwechselnd mit Bändern von Schnurabdrücken und länglichen Grübchenreihen verziert sind (Taf. XIV: 5–7, 12, 13 und XXI: 1, 2, 4, 7, 8, 11) wie auch die Gefäßscherben auf der Ge-

samtobenfläche mit gerillten Zickzacklinien oder eingestempelter länglicher Rillenverzierung (Taf. VII: 12, IX: 6, 7, 13, 14 und XVI: 6—9, 14, 16, 17, 19) eine Sondergruppe, die Beziehungen zum Bereich der Schnurkeramik im Karpatenvorland aufweist. Ob Gefäße mit solchen Verzierungselementen gewisse Verwandschaft zur Kammstrichkeramik andeuten, bleibt einstweilen dahingestellt.

Auf der doppelkonischen, mit senkrecht schmalen Grübchen und Rippen verzierten Urne (Abb. 8) will der Verfasser einen Widerhall der ausklingenden kannelierten Keramik erblicken. Etliche weitere Gefäße, die in die Hügelgräber als unzerstörte Stücke gelegt worden waren, wie zwei Krüge (Abb. 54: 1, Abb. 55, Taf. XXII: 11), eine profilierte Schale (Abb. 54: 6, Taf. XXV: 4), ein Töpfchen (Abb. 54: 9, Taf. XXIII: 8), zwei kegelförmige Schüsseln (Abb. 54: 7, 8, Taf. XXV: 2, 3) und ein profiliertes Standfuß einer Schüssel (Taf. XIV: 4) könnten nach dem Verfasser mit der Keramik der innerkarpatischen Kulturreiche in Verbindung stehen. Der Krug mit dem rechteckig geknickten Henkel (Abb. 54: 2, Taf. XXIII: 7) erinnert an die Keramik der Baalberger Gruppe der Trichterbecherkultur und für die Schale mit kleinen Buckeln und einem winzigen Henkel dem eigentlichen Henkel gegenüber (Abb. 54: 4, Taf. XXIII: 6) sieht der Verfasser eine Parallele in der Schale der Spätphase der Trichterbecherkultur aus Jevišovice; Analogieerscheinungen zu diesen beiden Gefäßen werden vorläufig in der Tonware der innerkarpatischen Gruppen und Kulturen des Spätäneolithikums vermisst. Einstweilen ist es dem Verfasser nicht gelungen, zum Krug mit schraffierter Dreieckverzierung (Abb. 54: 5, Taf. XVIII: 4) eine entsprechende Vorlage zu entdecken, Verwandschaftsbeziehungen zu diesem Motiv erblickt er in der Keramik der Zatin-Gruppe und Vučedol-Kultur und insbesonders in der Keramik der Komarov-Kultur im Dnjestr-Gebiet. Schließlich gehört auch die doppelkonische Schale (Abb. 54: 11, Taf. XX: 6) zu jenen Gefäßformen, zu denen Analogieerscheinungen eher im innerkarpatischen Raum als im Karpatenvorland zu suchen wären, wo diese Schale nur unter gewissem Vorbehalt mit dem Gefäß der Komarov-Kultur vergleichbar wäre.

Beachtenswert ist die Tatsache, daß die Mehrzahl der heil in die Hügelgräber hingestellten Gefäße bei der Suche nach Analogien nicht in das transkarpathische Gebiet der schnurkeramischen oder einer anderen Kultur führt; diese Analogien sind eher in innerkarpatischen Kulturreichen und -gruppen an der Neige des Äneolithikums und zu

Beginn der Bronzezeit zu suchen (Zatin-, Vučedol-, Makó- und Kosihy-Čaka-Gruppe). Der Einfluß von Kulturgruppen oder -kreisen des Karpatenbeckens (insbesondere der südlicheren) auf die Keramik der ostslowakischen Hügelgräber konnte angesichts der gebirgigen Gegend, Isolierung und extremen Randlage im Karpatenbogen nicht von längerer Dauer sein; dies dürfte bereits auch der nur zu kurze, episodenhafte Fortbestand der Kultur der Erbauer der ostslowakischen Hügelgräber ausschließen.

Es ist wahrscheinlich, daß die Keramik der Hügelgräber nicht für Bestattungszwecke erzeugt wurde, sondern daß es sich um Gebrauchskeramik von Behausungen und Almenhütten ihrer Erzeuger handelt, die auf die Begräbnisstätte meistens bereits in Bruchstücken hingebracht oder erst dort an Ort und Stelle des Grabbrauchtums zufolge zerstochen wurde. Ob einige schnurkeramische Bruchstücke aus dem Ostslowakischen Tiefland (Abb. 52: 2—9, 11) der ostslowakischen Hügelgräberkeramik zuzuweisen sind, wird erst die Durchforschung der Hügelgräber dieses Tieflandes zu klären wissen. Das gleiche gilt von der Siedlungs-Schnurkeramik zu Barca, bei der die Möglichkeit von Verwandschaftsbeziehungen zu der Keramik der ostslowakischen Hügelgräber vielleicht mit Hilfe der Funde aus den großen, noch ungeklärten Hügelgräbern auf der Terrasse des rechten Hornád-Ufers ans Tagelicht gelangen könnte. Eins der dort von J. Rataj abgedeckten Hügelgräber stammt allerdings aus der Völkerwanderungszeit und daher sind von den Forschungsgrabungen im Košice-Gebiet keine zu großen Ergebnisse hinsichtlich der angedeuteten Problematik zu erhoffen. Als zweifelhaft muß ebenfalls der Zusammenhang eines Schnurkeramikbruchstückes aus Levoča (Abb. 52: 1) mit der Keramik der ostslowakischen Hügelgräber bezeichnet werden. (Abb. 49.)

Beide Quarzbeile aus den Hügelgräbern sind trapezförmig, vierseitig, das eine vollständig außer der Schneide flach retuschiert (Abb. 57: 8, Taf. XVIII: 1), das andere ist auf den Breitseiten geschliffen und nur auf den Schmalseiten mit Flachretusche (Taf. XVIII: 6); sie weisen Beziehungen zu der Industrie im Oberlauf von Bug auf und formenkundlich reihen sie sich zu den Funden dieser Art südwärts vom Fluß Wisłoka; ihr Rohstoff ist mit Bestimmtheit transkarpathischer Herkunft und höchstwahrscheinlich wurden sie auch noch im Karpatenvorland hergestellt, sicherlich sind sie dem Kulturbereich der Kurgane mit Schnurkeramik zuzuweisen. Quarzbeile von ähnlicher Form,

aus transkarpatischem Rohstoff verfertigt, kommen in der Slowakei schon im Zeitabschnitt der Badener Kultur zum Vorschein.

Steinbeile aus den Hügelgräbern wurden aus lokalem Rohstoff, nämlich aus vulkanischem Tuffit und Radiolarit hergestellt. Darunter überwiegen die trapezförmigen (Abb. 57: 10, Taf. VII: 2, Abb. 57: 5, Taf. XX: 3, Abb. 57: 7, Taf. XXII: 13) und schmalen, nur am Nacken geringfügig verjüngten (Abb. 55: 10, Taf. VIII: 13 und XIX: 1) mit scharf oder sanft ausgeprägten Seiten, im Querschnitt rechteckig. Eigenartig hebt sich ein dreieckiges Beil mit linsenförmigem Querschnitt hervor (Taf. VI: 5) wie auch ein weiteres Beil mit dem Nacken zu sich bogenförmig verjüngten Seiten (Abb. 57: 11, Taf. XIII: 13) und ein rechteckiges hackenförmiges Beil mit einseitig geschliffener Schneide (Abb. 57: 12, Taf. XIX: 5). Zwei Beile waren zum größten Teil zurechtgeschlagen und mit grober Flachretusche (Taf. VI: 5 und VII: 2), d. h. mit einer Bearbeitungstechnik hergestellt, welche für die Quarzindustrie des Oberlaufgebietes von Bug kennzeichnend ist, doch deutliche Spuren dieser transkarpatischen Herstellungstechnik von Steinbeilen sind auch auf anderen Beilen aus den ostslowakischen Hügelgräbern zu erkennen (Abb. 57: 10, Taf. VIII: 13 und XXII: 13). Auf den Steinbeilfragmenten konnten Anzeichen von nachträglicher Retusche und Gebrauch erfaßt werden. Die Steinbeile mit ihrer Form, Rohstoff und häufigem Vorkommen in den Hügelgräbern weisen auf die eigenartige, lokal gefärbte Kulturprägung der Erbauer der ostslowakischen Grabhügel.

Ganz besonders hebt sich unter den Steingeräten der Hügelgräber ein schmaler langer Tuffitmeißel, vollständig geschliffen, hervor (Abb. 57: 13, Taf. XVIII: 2) und einem Hämmchen ähnlicher Meißel, ebenfalls aus Tuffit, zurechtgeschlagen und mit grober Flachretusche (Taf. XXVI: 10), also ein Herstellungsverfahren wie bei der Erzeugung von transkarpatischen Quarzbeilen. Zum letztgenannten Meißel ist analogisch ein langes, ähnliches, mit gleicher Herstellungstechnik verfertigtes Gerät (Oberflächenfund) aus Roškovce im Ondava-Bergland, westlich von Laborec (Taf. XXIX: 3).

Ein Keilhauetorso mit zylinderförmigem Nackenknauf (Abb. 57: 6, Taf. XVIII: 5) aus dem Hügelgrab in Kučín — bisher der einzige Hammeraxtfund aus den ostslowakischen Hügelgräbern — hängt mit den sporadischen Funden dieses Gerätetypus im Ostteil des polnischen Karpatenraumes

zusammen, zumal in den Bezirken Jarosław und Przemyśl, d. h. mit einem Fundgut aus dem Bereich der Kurgane mit der schnurkeramischen Kultur. Von den Streufunden im Raum der ostslowakischen Hügelgräber ist der Fund in Bodružal der Hammeraxt aus Kučín nahestehend (Taf. XXVII: 5). Die Altertümlichkeit der Hammeräxte mit dem zylinderförmig verlängerten Nackenknauf bezeugt die Feststellung, daß diese im Gebiet der Slowakei bereits der Bevölkerung mit Badener Kultur bekannt waren (Liptovské Sliače).

Auf enge Beziehungen der materiellen Kultur der ostslowakischen Hügelgräber, insbesonders zu dem Gebiet des Karpatenvorlandes, weisen auch die zahlreichen Spaltindustriefunde hin, vor allem die beachtenswerteren Klingengeräte mit charakteristischer steiler Randretusche; vier Stück darunter haben als Rohstoff Hornstein aus dem Oberlaufgebiet von Bug (Abb. 57: 1, Taf. IX: 3, 5, Abb. 57: 2, Taf. XIII: 1, Abb. 57: 3, Taf. XXII: 14) und das fünfte ist aus Świeciechów-Hornstein (Abb. 57: 4, Taf. VII: 1); anscheinend wurden sie im Karpatenvorland hergestellt. Analogiestücke zu ihnen findet man im Oberlaufgebiet von San und Dnestr. Manche schwach ausgeprägte Klingen (Taf. VIII: 9, XII: 2, XXII: 2, 7, XXIII: 12 und XXV: 11) und zwei Kratzer (Taf. XXIV: 2, 4) aus braunem, vermutlich transkarpatischem Hornstein, ein Spitzgerät aus Świeciechów-Hornstein (Taf. IX: 4), einige Obsidianklingen (Taf. XVIII: 3, XX: 2 und XXIV: 22), ausnahmsweise auch Radiolaritklingen (Taf. XXIII: 4), ein Radiolaritabschlag (Taf. XXII: 15) und ein Pfeilspitzenfragment aus Obsidian (Taf. XXIV: 11) sind die weiteren Befunde der bemerkenswerten Spaltindustriekollektion, die zweifelsohne mit der Erzeugungstätigkeit der Erbauer der ostslowakischen Hügelgräber in Verbindung steht. Kennzeichnend für die Spaltindustrie aus diesen Hügelgräbern, wie aus dem obengesagten hervorgeht, sind Klingen und klingenartige Geräte.

Angesichts der übrigen zahlreichen Spaltindustrie aus diesen Hügelgräbern gelangt L. Bánész zu merkwürdigen Schlüssen, nämlich daß ein ziemlich großer Anteil davon paläolithischen Ursprungs sei. Überwiegend sind die Geräte aus heimischem Rohstoff verfertigt und nur seltener aus einem transkarpatischen. Viele davon sind nach der Meinung des genannten Autors mit Bestimmtheit dem Aurignacien und Gravettien zuzuweisen. Einige Stücke verraten Spuren einer nachträglichen Bearbeitung und Anwendung im Äneolithikum. Das Vorhandensein der paläolithischen Industrie in den

ostslowakischen Hügelgräbern wird von L. Bánesz damit erklärt, daß die Erbauer der ostslovakischen Hügelgräber absichtlich die einstigen paläolithischen Rastplätze auf den Gebirgskämmen des Ondava-Berglandes aufsuchten und diese ehemaligen Geräte sammelten.

Ein eigenständiges Gepräge im Bereich der schnurkeramischen Kurgane gewähren den ostslovakischen Hügelgräbern auch die Spinnwirtel (Taf. VIII: 1–3, XI: 12, XVII: 3, 6, 7, 9 und XIX: 7), Unterlagen und Reibsteine von Mahlsteinen (Abb. 51, Taf. XVII: 9 und XXVI: 9) und die Steinscheiben von unbekannter Verwendung (Taf. VI: 4 und XV: 4).

Die Erbauer der ostslovakischen Hügelgräber gaben Fleischnahrung nicht in die Hügelgräber. In den bisher abgedeckten Hügelgräbern wurden bloß drei Tierknochenbruchstücke ermittelt.

Die Holzkohlenanalyse wurde von E. Kripel durchgeführt und er gelangte zu der Erkenntnis, daß zur Zeit des Aufbaues der Grabhügel den Waldbestand des ostslovakischen Berglandes Eiche und Buche bildeten, allerdings mit einer leichten Vorherrschaft von Eiche.

Die leider in sehr hinfälligem Zustand erhaltenen anthropologischen Befunde wurden von E. Vlček und teilweise von J. Pavláčík einer Analyse unterzogen.

Denkmäler mit Siedlungscharakter, die im ostslovakischen Bergland geborgen werden konnten, bestehen bisher nur aus steinernen Hammeräxten, alleinstehenden Beilen und Spaltindustrie (Taf. XXVII–XXXI). Fundstellen von Hammeräxten konzentrieren sich hauptsächlich in den Nordteilen des Ondava-Berglandes, wo bisher jedoch keine Hügelgräber entdeckt wurden. Für die Mehrzahl dieser Geräte gilt die Behauptung, daß sie wahrscheinlich mit dem Vorstoß der Bevölkerung der ostslovakischen Hügelgräber aus ihren transkarpatischen Ursiedlungen südwärts im Zusammenhang stehen. Auffallend unter diesen Geräten ist eine bootförmige Keilhaue, die Andeutungen vom Typus A aus Volica ausweist (Taf. XXVII: 3). Es handelt sich um den ersten Steingerätfund aus dem schnurkeramischen Kulturbereich aus dem Ondava-Bergland am Linksufer von Laborec. Zur Mehrzahl der erwähnten Hammeräxte kann man nahe oder beiläufige Parallelen im Karpatenraum Polens, nördlich und nordöstlich vom Gebiet der ostslovakischen Hügelgräber finden. Eine genauere Zeitfolgebestimmung ist bei ihnen, da sie meist Streufunde darstellen, ziemlich fraglich, sie gehören vorwiegend zu den Hammeräxten des Typus

II und III nach der Einteilung J. Machník's. Nur ein einziges Beil (Zufallsfund aus Hanušovce, Taf. XXIX: 2) kann mit Bestimmtheit mit der Wanderungsbewegung der Bevölkerung der ostslovakischen Hügelgräber in Beziehung gebracht werden. (Abb. 49.)

Auch von den zufälligen Funden der Spaltindustrie können einwandfrei nur die Fundstücke aus dem Nordteil des Berglandes mit dem Siedlungs- und Aufenthaltswechsel der Erbauer der ostslovakischen Hügelgräber verbunden sein. Nach dem häufigen Vorkommen von klingenartiger, vorwiegend Obsidianindustrie in Karná im Flußgebiet der Ondava zu schließen (Taf. XXXI: 1–23, 25–28), steht die Vermutung nahe, daß hier ein größeres Produktionszentrum der Bevölkerung der ostslovakischen Hügelgräber vorhanden war. Ein Teil der im Ondava-Bergland als Streufunde geborgenen Spaltindustrie wurde von L. Bánesz als Gerätschaft paläolithischer Herkunft bestimmt. In der Umgebung der ostslovakischen Hügelgräber fand man einstweilen bloß einige atypische, näher nicht bestimmbarer prähistorische Scherben.

Die ostslovakischen Hügelgräber stellen die westlichste Kurganengruppe der schnurkeramischen Kultur dar. Der Bestattungsritus und die Denkmäler dinglicher Kultur verleihen dieser Gruppe ein ziemlich eigenständiges Gepräge. Dies steht sicherlich im Zusammenhang damit, daß sich die Erbauer der ostslovakischen Hügelgräber von ihren verwandten transkarpatischen Einwohnergruppen trennten, nach Westen abzogen und sich an den Südabhängen des Karpatenbogens niederließen. In einer neuen, bisher fast unbesiedelten Gegend verlor die Bevölkerungsgruppe der ostslovakischen Hügelgräber, starken Kultureinwirkungen von Süden ausgestellt, sehr schnell ihre Kontaktbeziehungen zum transkarpatischen Gebiet, zu ihrer früheren Heimat. Zu ihrer ursprünglichen Kulturfüllung, welche durch Spaltindustrie, Schnurkeramik und Skeletthügelgräber gekennzeichnet ist, tritt im neuen Milieu die Steinindustrie aus örtlichen Rohstoffen, die Neuformen der Keramik und vielleicht auch die Brandbestattung hinzu. Die Schlichtheit dieser Kulturgruppe kommt durch die Tatsache zum Ausdruck, daß bisher in den ostslovakischen Hügelgräbern überhaupt keine Zierate aufgefunden wurden.

Das Fundinventar zeigt, daß die Erbauer der ostslovakischen Hügelgräber ein unstetes hirtenbäuerliches Element darstellten, ohne länger andauernde Niederlassungen, mit verstreuten, höchstwahrscheinlich Almhütten ähnlichen Einzel-

behausungen. Wenngleich Tierknochenreste in den Hügelgräbern fast gänzlich fehlen, muß trotzdem zugelassen werden, daß beim Lebensunterhalt neben dem primitiven Ackerbau (Mahlsteine) der Rindviehzucht eine vorragende Stelle zuzuweisen ist. Von häuslichen Gewerben werden bloß Töpferei, Steingerätproduktion und Weberei durch den Fundbestand belegt, wobei sich die Weberei wahrscheinlich hauptsächlich auf Wolle beschränkte. Unter materiellen Denkmälern wurden keine Waffen zutage gefördert (bloß ein Fragment vielleicht einer Obsidianpfeilspitze), womit der hirten-bäuerliche Grundcharakter der Erbauer der ostslowakischen Hügelräber hervorgehoben wird, die noch kaum mit den Anfängen der Metallproduktion vertraut sein konnten, denn zumindest bisher kamen in den Hügelgräbern weder Kupfer- noch Bronzegegenstände zum Vorschein. Im Grunde genommen handelt es sich noch um die ausklingende Kultur der Spätsteinzeit, zeitlich bereits aber den Anfängen der Bronzezeit nahestehend. Das Stammesangehörigkeitsbewußtsein bekundet sich bei dieser Volksgruppe ganz besonders im Aufbau von großen Hügelgräbern, die man ungeachtet der Verstreitung ihrer Stammesangehörigen auf einer ausgedehnten Fläche erbaute, womit nicht nur die Ehrerbietung den Vorfahren gegenüber zum Ausdruck kommt, sondern auch ein Beweis für gemeinsam geleistete Arbeit wie auch für eine Gemeinschaftsorganisation entboten wird. Der Aufbau von Hügelgräbern — hauptsächlich der großen — mit nur primitiven Stein- und Holzgeräten war gewiß sehr anstrengend, und diese Arbeit erforderte nicht nur viel Zeit, sondern auch eine größere Anzahl von Menschen.

Sollte man auch zulassen, daß mehrere Grabhügel spurlos verschwunden sind und andere noch nicht entdeckt wurden, scheint es doch am wahrscheinlichsten, daß die Erbauer der Grabhügel, die sich im ostslowakischen Bergland niedergelassen hatten, keine zahlreiche Bevölkerungsgruppe bildeten, und sich hier daher auch nicht lange aufrecht erhalten konnten. In den bisher untersuchten Hügelgräbern (etwa 300) kann höchstens mit 350—400 Skelettresten gerechnet werden. Die Auswanderung der Erbauer der Hügelgräber aus ihrer Urheimat im Oberlaufgebiet von San und Dnjestr nach Westen erfolgte wahrscheinlich auf jene Art, daß sie in kleinen Gruppen den Karpatenbogen durchquerten und so die Gebirgskämme des ostslowakischen Berglandes erreichten; andere Gruppen aber sind in den polnischen und Poloninen-Karpaten geblieben; deren Hinterlassen-

schaft zu entdecken gehört zu den Aufgaben der polnischen und ukrainischen Archäologen.

Überzeugende chronologische Schlüssefolgerungen aus dem Bestattungsritus und den spärlichen Denkmälern ziehen zu wollen ist sehr schwierig und man kann dies nur versuchsweise unternehmen. Hier muß neu betont werden, daß in den Hügelgräbern weder Kupfer- noch Bronzegegenstände entdeckt wurden, auf die man sich bei der Datierung stützen könnte. Für eine kulturhistorische und zeitliche Einstufung der ostslowakischen Hügelräber sind bereits zwei Fundgebiete von besonderer Wichtigkeit, und zwar der Oberlauf von San und Dnjestr und das Karpatenbecken. Die Verwandschaftsbeziehungen der ostslowakischen Hügelräber zu den Funden des ersten Gebietes, namentlich zum Gebiet der schnurkeramischen Lubaczów-Gruppe im südöstlichen Kleinpolen und der schnurkeramischen Kurgane im Oberlaufgebiet von Dnjestr werden durch Schnurkeramik, Quarzindustrie, Aufbau von Grabhügeln und im Hinblick auf das Dnjestr-Gebiet auch noch durch die Hockerbestattung belegt. Dem Fundbereich des Karpatenbeckens werden die ostslowakischen Hügelräber außer vielleicht der Brandbestattung nur mit ihrer Tonware hingewiesen, welche der Verfasser mit der Siedlungsgeramik der innerkarpathischen spätneolithischen Gruppen zu synchronisieren und vergleichen versucht. Aus dem Bereich der Badener Kultur oder aus dem erwähnten innerkarpathischen Gruppenkomplex (vorausgesetzt, daß nicht aus der transkarpathischen Lubaczów-Gruppe) konnten Impulse für die Brandbestattungsweise zu den Erbauern der ostslowakischen Hügelräber gelangen. Das Grabbrauchtum selbst ist allerdings für die Zeitbestimmung der ostslowakischen Hügelräber, also was die Anfänge und den Untergang dieser Gruppe anbelangt, nicht maßgebend, denn die Erbauer der ostslowakischen Hügelräber benützten sehr wahrscheinlich beide Bestattungsweisen gleichzeitig bis zum Untergang ihrer Kultur im ostslowakischen Bergland. Bei der Körperbestattung muß man die Lage am Rücken mit auseinander gezogenen und in den Knien angehockten Beinen als relativ älter bezeichnen als die Bestattung in der eigentlichen Hockerlage. Im ersten Fall sind das Anklänge an die Ockergräber der südrussischen Steppenzone. Es ist zu bemerken, daß diese Bestattungsweise einstweilen weder im Oberlaufgebiet von Dnjestr noch von San zum Vorschein kam, also in jener Gegend, von wo die Bevölkerung der Kurgane in das ostslowakische Bergland gekommen war.

Für die relative Chronologie der Hügelgräber kann als aufschlußreichstes Kriterium die Tonware in Betracht gezogen werden, doch mit Hilfe dieser gewisse innere Zeithorizonte in der ostslovakischen Hügelgräbergruppe herausstellen zu wollen, ist sehr fragwürdig und wird auch durch die zu kurze Dauer dieser Kulturgruppe ausgeschlossen. Für relativ älter sind jene Hügelgräber anzusprechen, in denen eine Keramik mit Schnur-, Ritz-, Stempel- und plastischer Verzierung geboren wurde, d. h. vor allem in Šapinec, weitere Hügelgräber in Kožany, Kurima, Kučín, Radoma, das Hügelgrab in Drienov und vielleicht auch die Hügelgräber in Lesné und das Hügelgrab mit Urne in Kanaš.

Als relativ jünger gilt die unverzierte Keramik, die bloß mit einigen Keramikstücken aus den Hügelgräbern vertreten ist und die aus den Keramikformen des innerkarpatischen spätneolithischen Gruppenkomplexes herzuleiten sind. Hierher zuzuwiesen sind an erster Stelle Gefäße (profilierter Topf, Krug mit geknicktem Henkel, zweihenkelige Schale mit Buckeln und ein Gefäßtorso) aus den Hügelgräbern in Giraltovce, wo man bisher auf keine Schnurkeramik (aber auch auf keine Brandgräber und Quarz- und geschliffenen Steinartefakte) gestoßen ist. Nach dem Krug zu schließen, wäre auch der Grabhügel ohne Grabspuren in Marhaň hierher zugehörig, weiter nach der Schale und Schüsseln vielleicht auch das Brandhügelgrab in Brekov, in dem allerdings auch ein Scherbenstück mit Schnurkeramikverzierung, ein anderes mit plastischer und ein drittes mit Stempelverzierung vorhanden waren. Zwischen beiden Keramikgruppen ist kaum ein wesentlicher Zeitunterschied; den besten Beweis dafür erbringt das Hügelgrab 3 in Šapinec, wo Scherben mit Schnurabdruck- und Ritzverzierung gemeinsam mit einem der Keramik des Makó- oder Kosihy-Čaka-Typus nahestehenden Krug wie auch ein Schüsselfuß vielleicht vom Vučedol-Gepräge gefunden wurden. Auf die Gleichzeitigkeit beider Keramikgruppen weist auch der Inhalt des erwähnten Hügelgräbers in Brekov und das Fundgut aus dem Hügelgrab 6 in Kučín.

Bei der Steinindustrie sind die Steinbeile und die aus dem transkarpatischen Hornstein verfertigten Klingen und klingenartigen Geräte als älter anzusprechen, die anscheinend die Erbauer der ostslovakischen Hügelgräber schon bereit als fertige Produkte aus dem Karpatenvorland mitgebracht hatten. Die Steingeräte aus den örtlichen Rohstoffen dürften jünger sein. Doch darf auch diese Zeitfolgebestimmung bei den Steinartefakten nur

als relativ betrachtet werden, denn kein Fundkomplex belegt sie hinreichend. In diesem Zusammenhang genügt zum Beispiel bloß auf eine merkwürdige Steinartefaktkollektion aus dem Hügelgrab 3 in Kučín hinzuweisen, wo zwei Hornsteinbeile, aus einem Rohstoff des Oberlaufgebietes von Bug, und ein Keilhauetorso mit einem zylinderförmigen Nackenknauf, d. h. Geräte, die als älter zu bezeichnen wären (ähnliche Geräte fand man in der Slowakei alleinstehend bereits in der Badener Kultur), gemeinsam mit einem Meißel aus vulkanischem Tuffit und mit einer Obsidianklinge gefunden wurden, d. h. mit Geräten aus lokalem Rohstoff und daher als jünger gelten müssen. Anderes Beispiel für ein gemeinsames Vorkommen von einem Hornsteinartefakt und einem Gerät (Beil) aus örtlichem Rohstoff ist das Hügelgrab 2 in Šapinec oder das Hügelgrab in Marhaň.

Das wiederhergestellte becherförmige Gefäß mit einem Zackenlinienband am Hals, die doppelkonische Amphore mit Trichterhals und manche andere, vorherrschend von topfförmiger Gestalt mit Schnur- oder Zackenverzierung, aber auch ohne Verzierung, die man sich nach den Bruchstücken bloß beiläufig vorstellen kann, sind der Keramik der Lubaczów-Gruppe Kleinpolens verwandt und zeitgleich. Laut diesem Fundbestand könnte man das Durchdringen der Erbauer der ostslovakischen Hügelgräber aus dem Flussgebiet von San und dem Dnestr-Oberlauf ziemlich verläßlich noch in die Blütezeit (jüngere Phase) der Schnurkeramik versetzen, d. h. gemäß der Einteilung von J. Machnik in ihre Entwicklungsstufe II<sub>2</sub> in Kleinpolen. Diese Gruppe ist identisch im San-Gebiet mit der jüngeren Phase der Lubaczów-Gruppe und im Weichselgebiet mit der jüngeren Phase der Krakau-Sandomierz-Gruppe der Schnurkeramikkultur, die dort in ihrer Spätphase mit den Anfängen der Glockenbecherkultur synchron ist und an der Schwelle des Zeitabschnittes des Chlopice-Veselé-Typus endet, der laut J. Machniks Gliederung die III. Stufe im Entwicklungsgang der Schnurkeramik im oberen Weichselgebiet darstellt.

Die Ankunft der Hügelgräbererbauer in das ostslovakische Bergland während der Stufe II<sub>2</sub>, also noch in der klassischen Phase der schnurkeramischen Kultur, bestätigen auch die henkellosen Gefäße mit kelch- oder trichterförmiger Mündung, geritzt, plastisch verziert oder verzierungslos. Es handelt sich um amphorenförmige Gefäße — eine typische Gefäßform der ostslovakischen Hügelgräber, deren Vorlagen aus der Spättripolje-Kultur abzuleiten sind. Eine Amphore von derselben Form

mit waagrecht angesetzten Fischgrätenmustern verziert wurde im Kurgan 1 in Lotatniki (Oberlauf von Dnjestr) gefunden, die von I. K. Svešníkovi mit anderen in die frühe Kurganengruppe der Schnurkeramikkultur im Karpatenraum und Westpodolien eingereiht wird. Nach der Meinung des genannten Verfassers sollen mit der erwähnten Kurganengruppe auch die vierseitigen, zurechtgeschlagenen Quarzbeile mit geschliffener Schneide, wie sie auch im Hügelgrab 3 in Kučín geborgen wurden, im Zusammenhang stehen. Eine kleine Amphore fast völlig ähnlich jener aus Lotatniki wurde auch im Kurgan 31 in Komarov zutage gefördert. Die jüngere Kurganengruppe der Kultur mit Schnurkeramik wird von I. K. Svešníkovi stichhaltig nach Keramik, Quarzbeilen und Brandbestattungsritus vor die Spätphase der schnurkeramischen Kultur datiert, die nach seiner Meinung in dem genannten Raum neben den Kurganen der späten schnurkeramischen Kultur auch durch die Denkmäler des Čížkov- und Počapy-Typus, welche mit dem Veselé-Typus zeitgleich und ebenbürtig sind, treffend bezeichnet wird.

Das Eintreffen der Erbauer der ostslowakischen Hügelgräber in das Karpatenbecken noch während der Stufe II<sub>2</sub> wird auch durch den Hammeraxtfund vom Ślęza-Typus in Volica im Laborec-Tal (Taf. XXVII: 3) bewiesen, der dem Hammeraxt-Typus III der schnurkeramischen Kultur Kleinpolems, wie es von J. Machnik ausgearbeitet wurde, nahe steht.

Die Erbauer der ostslowakischen Hügelgräber erscheinen im Bergland unterhalb der Gebirgskämme der Karpaten in der Zeitetappe der bereits in der Zips, im Torysa-Tal und im Süden der Ostslowakei ausklingenden Badener Kultur, ihre jüngste Phase harrt jedoch zur Zeit noch einer Ausarbeitung. In der Siedlung zu Barca fällt in diesen Zeitabschnitt die Schicht IV/1, in der neben der Tonware der Badener Kultur auch Schnurkeramik vorhanden war, deren manche Bruchstücke mit dem Scherbenmaterial aus den ostslowakischen Hügelgräbern verglichen werden können.

Die Kultur der Erbauer der ostslowakischen Hügelgräber überdauerte den Zeitabschnitt der kanellierten Keramik in der Ostslowakei anscheinend um eine kurze Zeit. Ihren Untergang verkünden alleinstehende, der Schnurkeramik gänzlich fremde Gefäßformen, die hierher wahrscheinlich von Süden aus gelangten. Diese letzte Etappe der ostslowakischen Hügelgräber bemüht sich der Autor angesichts einiger unverzielter Gefäße, hauptsächlich zweier S-förmig profilierter Krüge, eines Töpfchens,

einer Schale und kegelförmiger Schüsseln aus den Hügelgräbern wie auch im Hinblick auf andere Analogien, die außerhalb der Gebiete der ostslowakischen Hügelgräber erfaßt werden konnten, mit den innerkarpatischen Kulturgruppen und -kreisen zu synchronisieren, insbesondere mit der Makó- und Kosihy-Čaka-Gruppe, mit der Begleitkeramik der Glockenbecherkultur und mit der Vučedol-Kultur. Eine Erklärung dazu, wie die erwähnten Gefäßformen von Süden und Südwesten bis in die Nordostslowakei zu den Erbauern der ostslowakischen Hügelgräber gelangen konnten, ist am ehesten in der Záťin-Gruppe zu suchen, die das Südgabiet der Ostslowakei einnimmt, dabei eine verwandte Parallele zu der Makó- und Kosihy-Čaka-Gruppe bildet und diesen ähnlich mit der Vučedol-Kultur eng verbunden ist. Die Záťin-Gruppe ist aber bisher nur wenig bekannt, ihre Durchforschung nahm bloß ihren Anfang. Hierbei ist noch zu erwähnen, daß auf der Siedlung in Záťin, der eponymen Fundstelle, auch ein Schnurkeramikfragment zum Vorschein kam (Abb. 52: 2).

Die Kultur der Erbauer der ostslowakischen Hügelgräber beginnt also noch in der klassischen (jüngeren) Phase der Kultur mit Schnurkeramik an der Neige des Äneolithikums und verschwindet plötzlich zu Beginn der Bronzezeit. Die Hügelgräbererbauer erreichten das nordöstliche Karpatengebiet der Slowakei irgendwie knapp vor dem Eindringen der verwandten Kulturgruppe mit Spät-schnurkeramik des Veselé-Typus von jenseits des Karpatenbogens in die Südwestslowakei; mit der Ankunft dieser Gruppe erscheinen im Karpatenbecken die ersten weidenblattförmigen Kupferzierate. Es scheint ziemlich möglich zu sein, daß die jüngsten ostslowakischen Hügelgräber schon zu jener Zeit entstanden sind, als der Veselé-Typus, in dem die Nitra-Gruppe verwurzelt ist, im Begriff war zu entstehen, danach also in der Zeitetappe des Anfangsstadiums der Gräberfelder des Košany-Typus, einer ostslowakischen Zweiggruppe von Veselé-Typus und Nitra-Gruppe. Der Zeitraum der ostslowakischen Hügelgräber gehört im wesentlichen noch zum Spätäneolithikum, geht ganz knapp der Frühbronzezeit voran (Reineckes Stufe BA<sub>1</sub>), wird also in das beginnende zweite Jahrtausend v. u. Z., beiläufig in die Jahre 1900 bis 1800 v. u. Z. datiert. Laut dem Entwicklungsschema der Kultur mit Schnurkeramik im Oberlaufgebiet von Weichsel, San und Dnjestr, wie es von J. Machnik zusammengestellt ist, steht der Untergang der ostslowakischen Hügelgräbergruppe an der Wende der Stufe II<sub>2</sub> und III.

In der weiteren Entwicklungsgeschichte dieses hügeligen Gebietes der Ostslowakei hinterließ die Kultur der Erbauer der ostslowakischen Hügelgräber keine anderen Spuren als die imposanten Hügelgräber auf den Gebirgskämmen. Nach dem Untergang dieser Kultur, die eigentlich eine kurze Episode in der Urgeschichte der Ostslowakei darstellte, begann auf diesem Bergland ein neues Leben erst in der jüngeren Bronzezeit. Die ostslowakische Hügelgräbergruppe bildet die erste urgeschichtliche kontinuierlichere Besiedlung des ostslowakischen Berglandes. Die hirten-bäuerlichen Hügelgräbererbauer dürften sich aus unbekannten Ursachen zu Beginn der Bronzezeit in das Ostslowakische Tiefland und Košice-Gebiet zurückgezogen haben, wo sie vielleicht manche von den dortigen bisher noch umstrittenen und nicht untersuchten Grabhügeln hinterlassen haben. Ein wertvoller Beitrag der Forschungsgrabung im Gebiet des ostslowakischen Berglandes ist nicht bloß darin zu erblicken, daß die westlichste Kurganengruppe

der schnurkeramischen Kultur entdeckt, festgelegt und ausgeschieden wurde, sondern auch darin, daß bei diesen Ausgrabungen einige jungpaläolithische Rastplätze erfaßt wurden, die darauf hinweisen, daß die ältesten Existenz- und Tätigkeitsspuren des Menschen in der Nordostslowakei nicht in den Tälern, sondern in den niederen gestreckten Gebirgskämmen des Ondava-Berglandes zu suchen sind.

Die spärlichen und ärmlichen Denkmäler der ostslowakischen Hügelgräber, welche der Autor in diesem Beitrag in breitgefaßten Zusammenhängen und mit Berücksichtigung von Parallelen und Analogieerscheinungen zu erfassen und charakterisieren versucht, wie auch das Brauchtum für die Toten große Grabdenkmäler auf langgezogenen Gebirgskämmen zu errichten, das alles bildet die Zivilisationsmerkmale einer eigenartigen hirtenbäuerlichen, schlüchten karpatenländischen Kultur der Erbauer der urgeschichtlichen ostslowakischen Hügelgräber.

*Übersetzt von Z. Lányiová*



1



2



3



4



5



6

Tab. I. 1 — Drienov, okr. Prešov, odkrývanie mohyly 1; 2 — Drienov, kostrový hrob pod mohylou 1; 3 — Kanaš, obec Veľký Šariš, okr. Prešov, mohyla 1 pred výskumom; 4 — Kanaš, nález zlomkov urny pod mohyloou 1; 5 — Klušov, okr. Bardejov, mohyla 1 pred výskumom; 6 — Klušov, odkrývanie mohyly 1.



1



2



3



4



5



6

Tab. II. 1 — Šapinec, okr. Bardejov, odkrývanie mohyly 1; 2 — Šapinec, jama s kostrovým hrobov pod mohylou 1; 3 — Šapinec, veľká rozoraná mohyla 4 pred výskumom; 4 — Šapinec, časť kamennej konštrukcie mohyly 4; 5 — Šapinec, mohyla 2 pred výskumom; 6 — Radoma, okr. Bardejov, mohyla 1 pred výskumom.



1



2



3



4



5



6

Tab. III. 1 — Kučín, okr. Bardejov, nálezisko mohýl na Kučínskej lúke; 2 — Kučín, mohyla 1 pred výskumom; 3 — Marhaň, okr. Bardejov, jedna z tamojších mohýl; 4 — Gíraltovce, okr. Bardejov, mohyla 2 v I. skupine mohýl; 5 — Gíraltovce, jedna z nepreskúmaných mohýl v III. skupine; 6 — Veľká Domaša, okr. Humenné, najväčšia z tamojších mohýl (už zničená).



1



2



3



4



5



6

Tab. IV. 1 — Kochanovce, okr. Bardejov, jedna z tamojších mohýl; 2 — Komárov, okr. Bardejov, mohyla 1 pred výskumom; 3 — Vyšná Voľa, okr. Bardejov, jedna z tamojších mohýl; 4 — Kožany, okr. Bardejov, pohľad na Blaťný vrch, nálezisko mohýl; 5 — Kurima, okr. Bardejov, veľká rozoraná mohyla; 6 — Kožany, okr. Bardejov, mohyla 8.



1



2



3



4

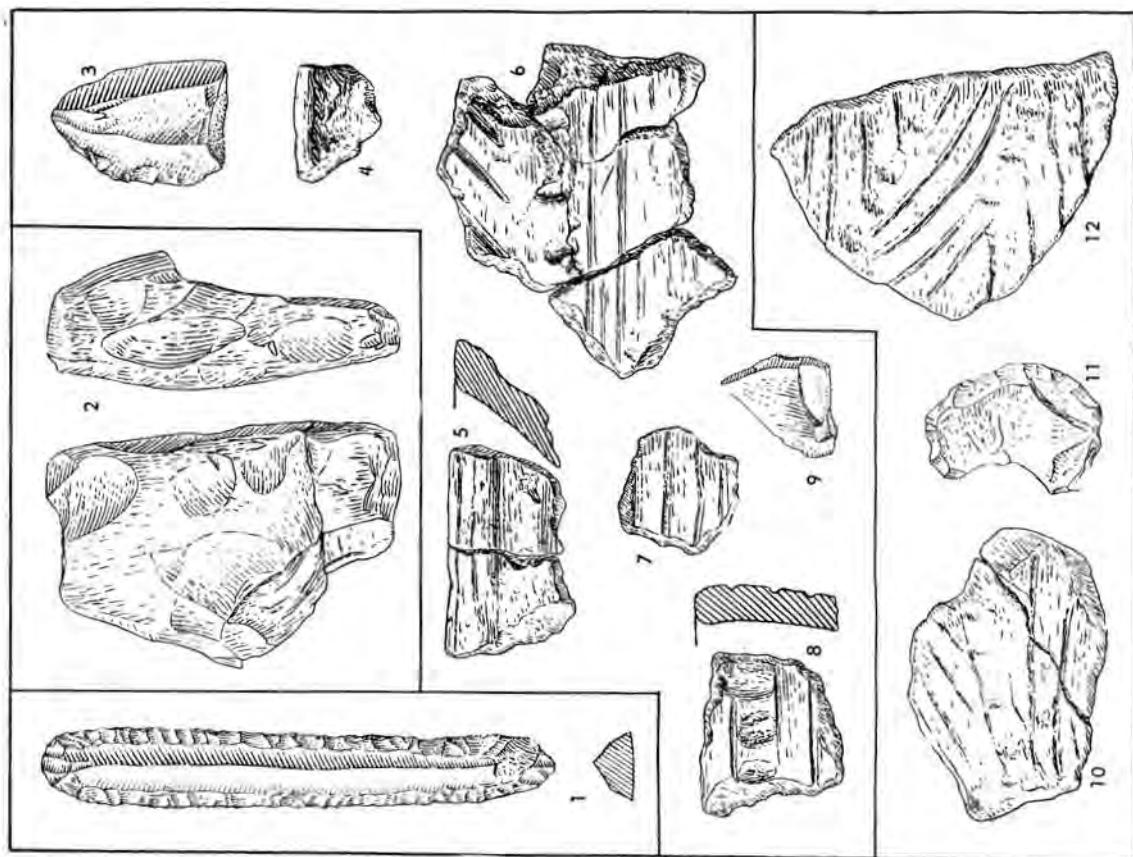


5

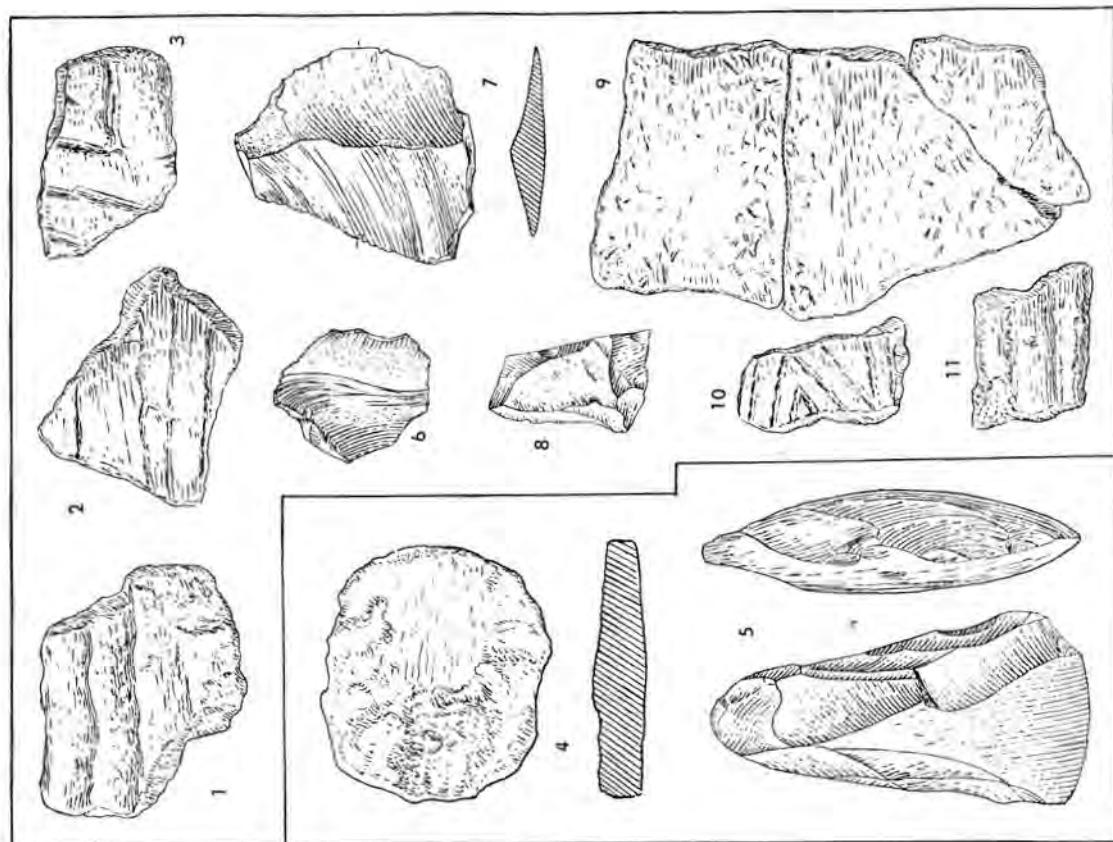


6

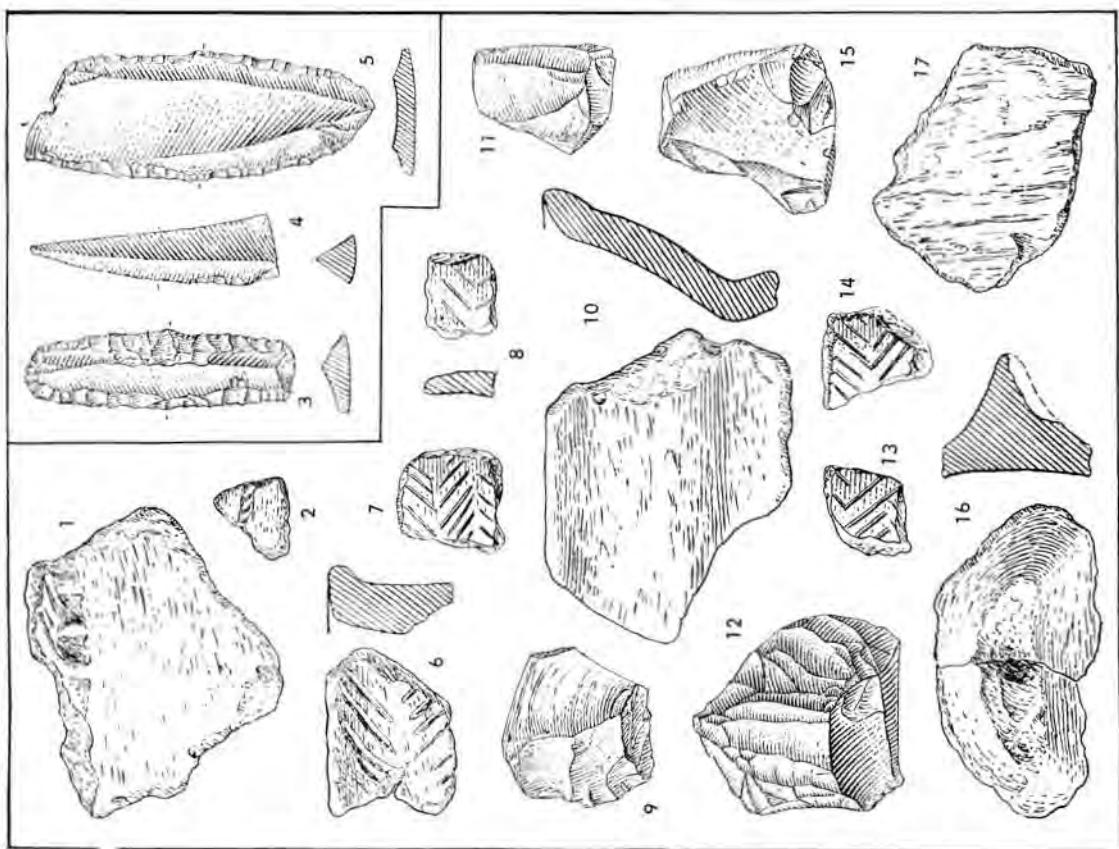
Tab. V. Lesné, okr. Michalovce: 1 – mohyla 1 pred výskumom; 2 – kostrový hrob pod mohylou 1; 3 – mohyla 3; 4 – kostrový hrob pod mohylou 2; 5 – Rafajovce, okr. Humenné, jedna z tamojších mohýl; 6 – Brekov, okr. Humenné, žiarový hrob pod mohylou 1.



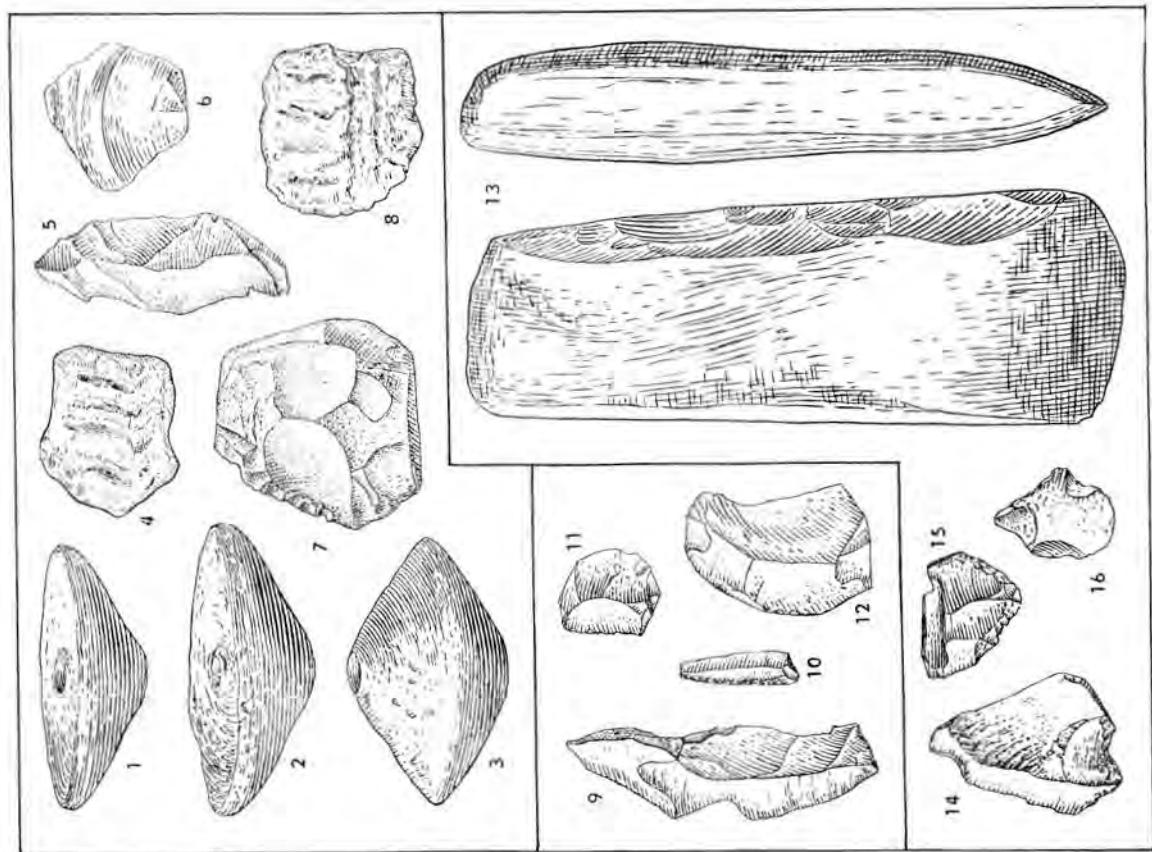
Tab. VII. 1 - Kožany, okr. Bardejov, Čepel z mohyl 1; 2 - Krušov, okr. Bardejov, sekera z mohyl 1; 3-9 - Kožany, nálezy z mohyl 1; 10-12 - Kožany, nálezy z mohyl 3.



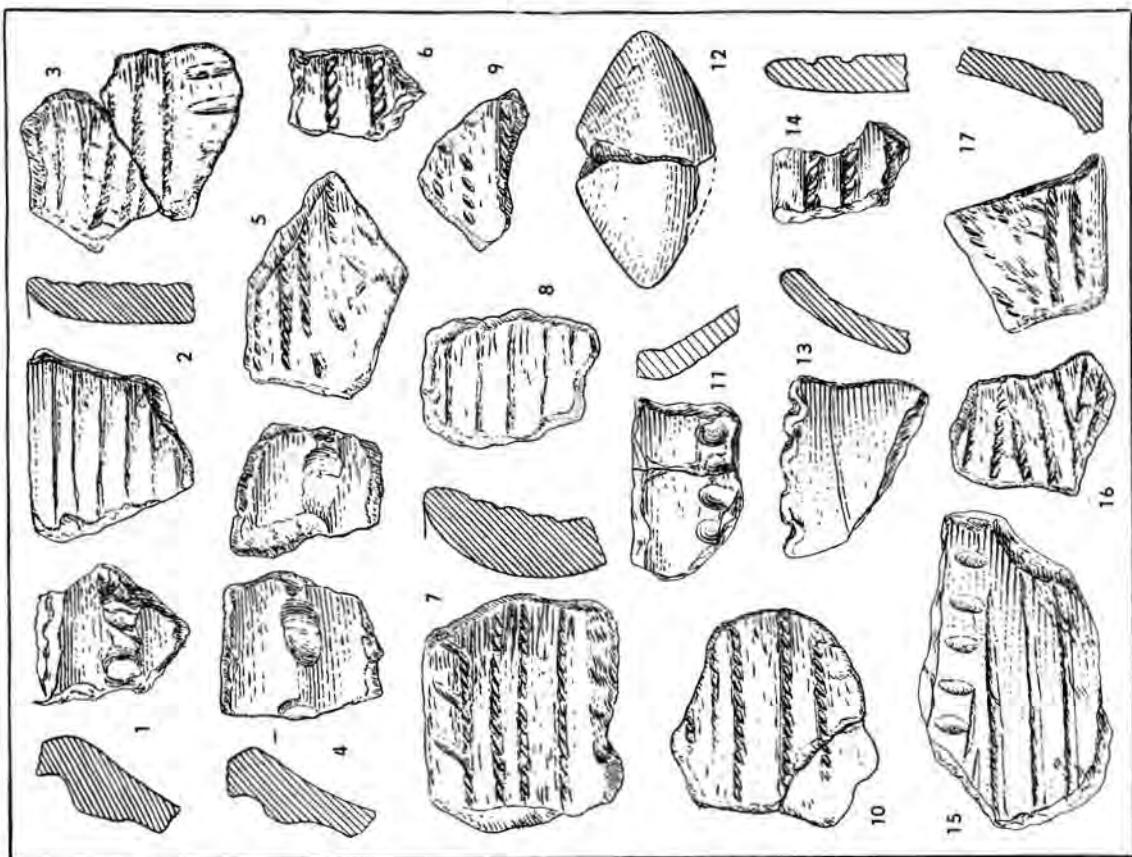
Tab. VI. 1-3, 6-11 - Drienov, okr. Prešov; nálezy z mohyl 1; 4-5 - Kanice, obec Velký Šariš, okr. Prešov; nálezy z mohyl 1. (Múzeum Slovenskej republiky v Prešove.)



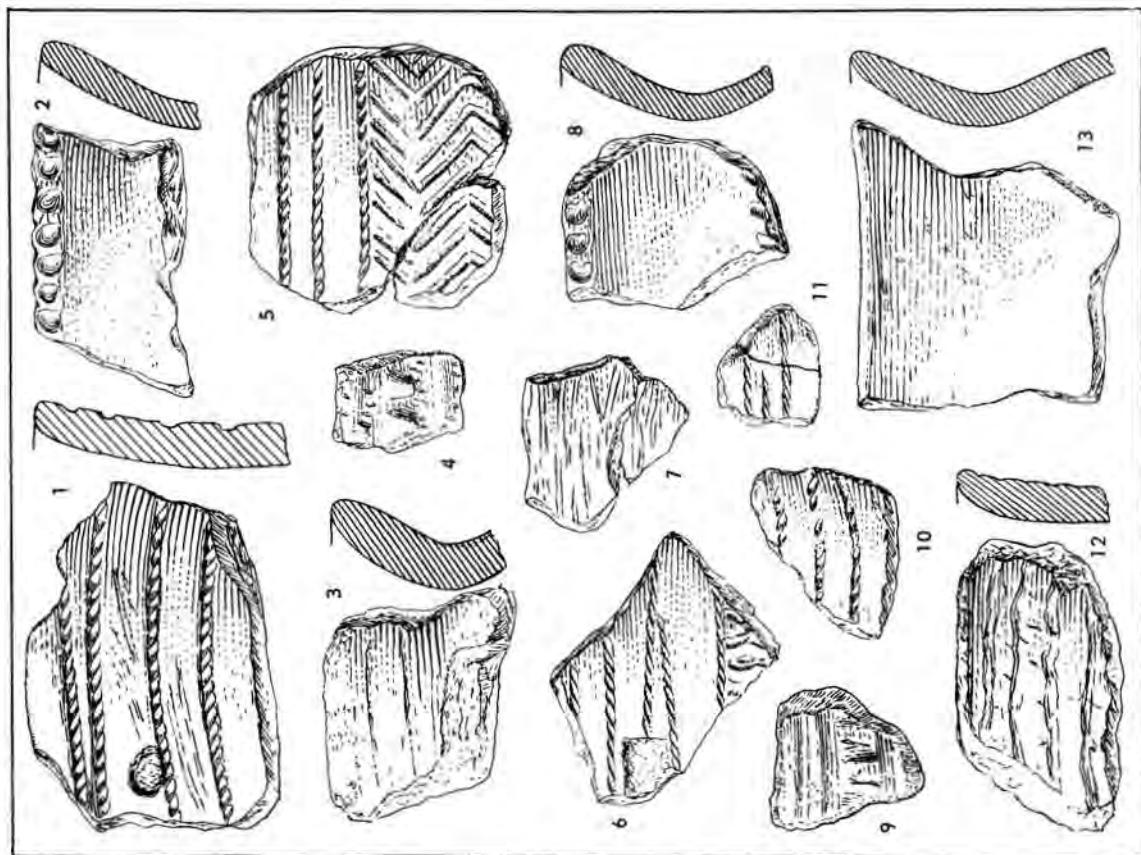
Tab. IX. Kurima, okr. Bardejov. 1, 2 - nálezy z mohyly 5; 3-5 - nálezy z mohyly 6; 6-17 - nálezy z mohyly 9.



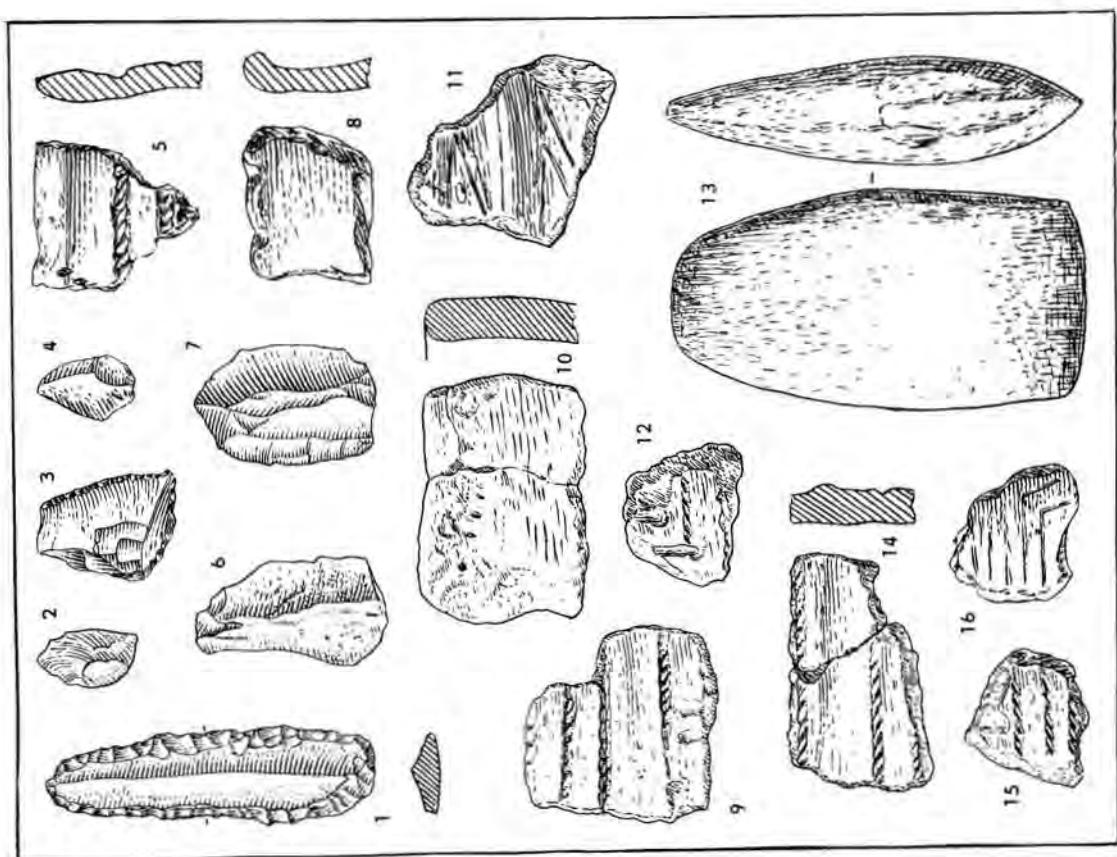
Tab. VIII. 1-8 - Kurima, okr. Bardejov, nálezy z mohyly 5; 9-12 - Kožany, okr. Bardejov, nálezy z mohyly 7; 13-16 - Kožany, nálezy z mohyly 8. (13 - Muzeum Slovenskej republiky, Štúrov.)



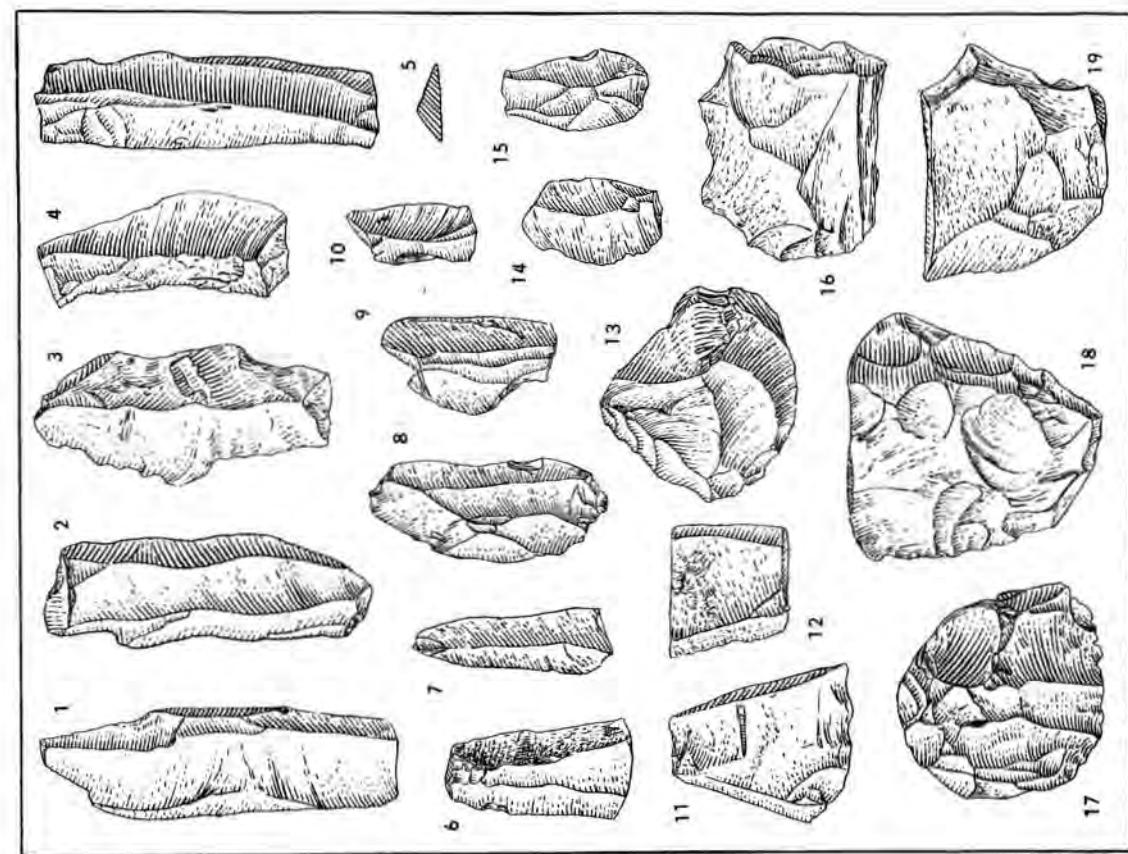
Tab. XI. Šapinec, okr. Bardejov. Keramika z mohely 1.



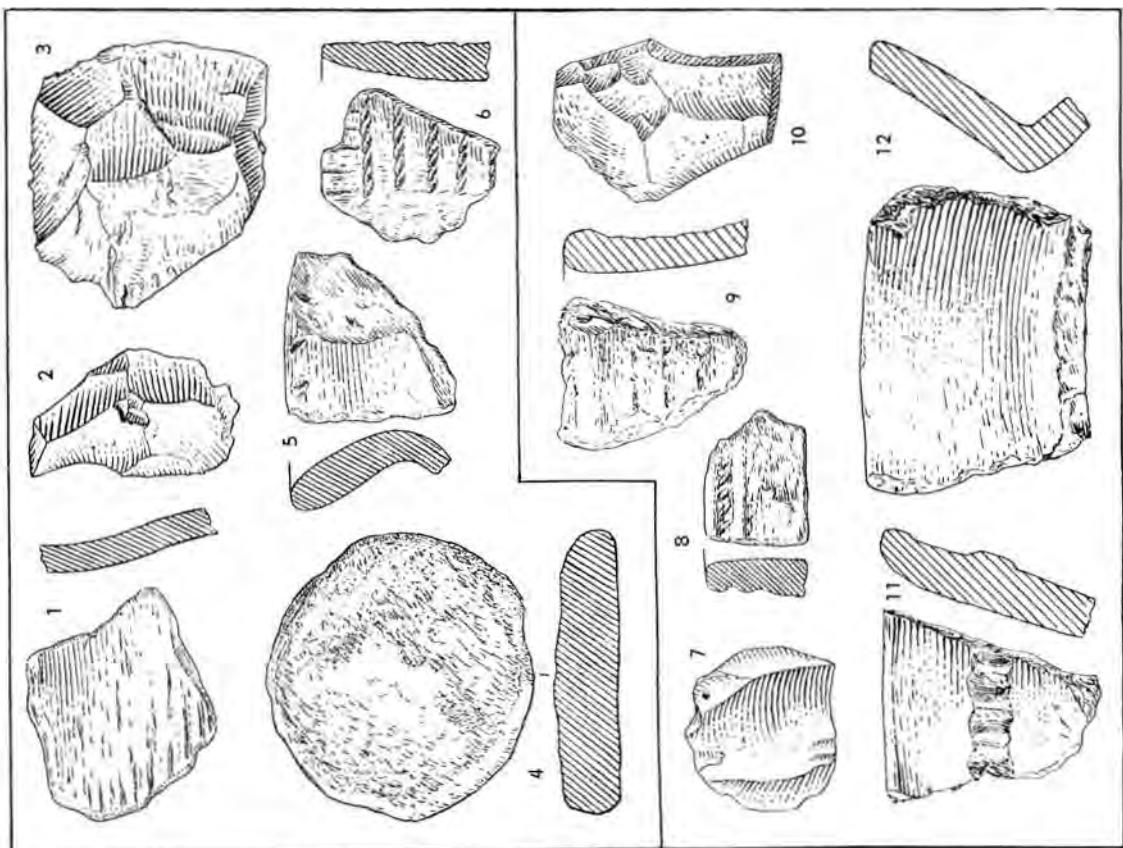
Tab. XII. Šapinec, okr. Bardejov. Keramika z mohely 1.



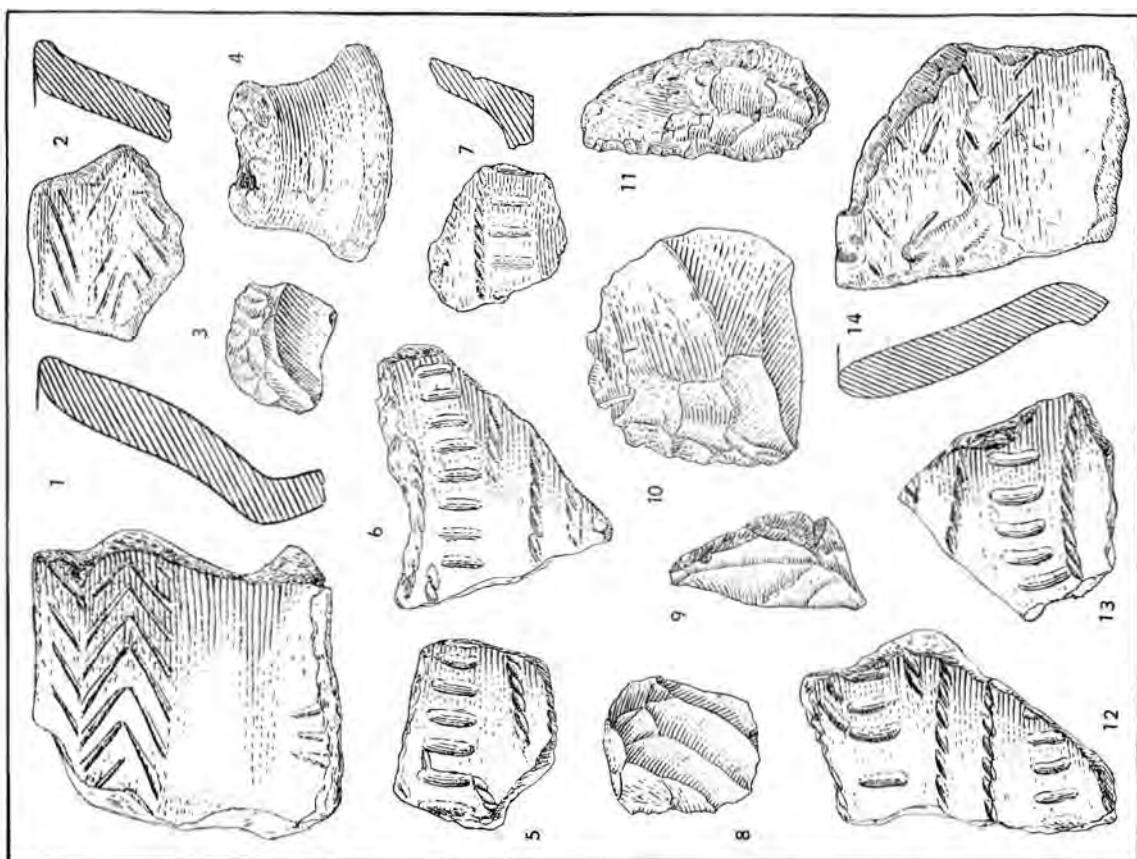
Tab. XIII. Šapinec, okr. Bardejov. Keramika a kamenné nástroje z mohyly 2. (13 — Šarišské rišské múzeum v Bardejove.)



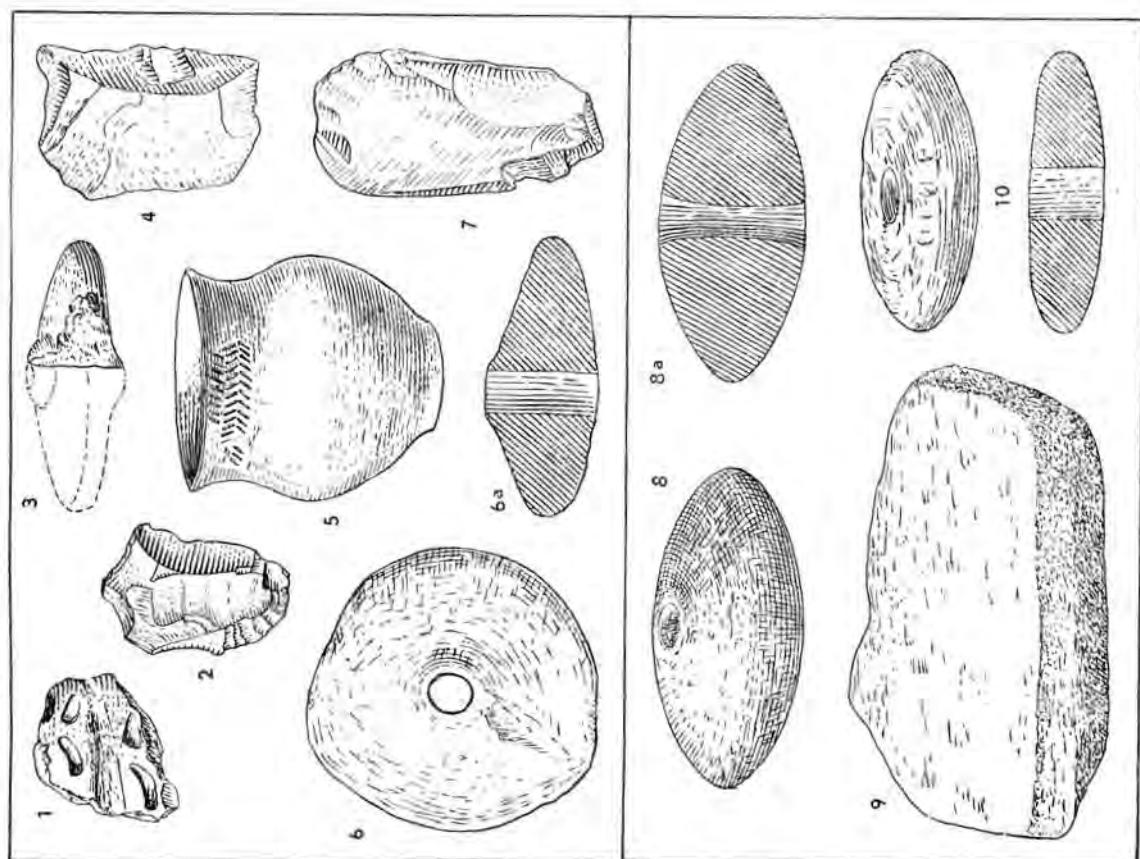
Tab. XII. Šapinec, okr. Bardejov. Štiepaná industria z mohyly 1. (2 — Šarišské múzeum v Bardejove, 5 — Slovenské národné múzeum v Bratislavе.)



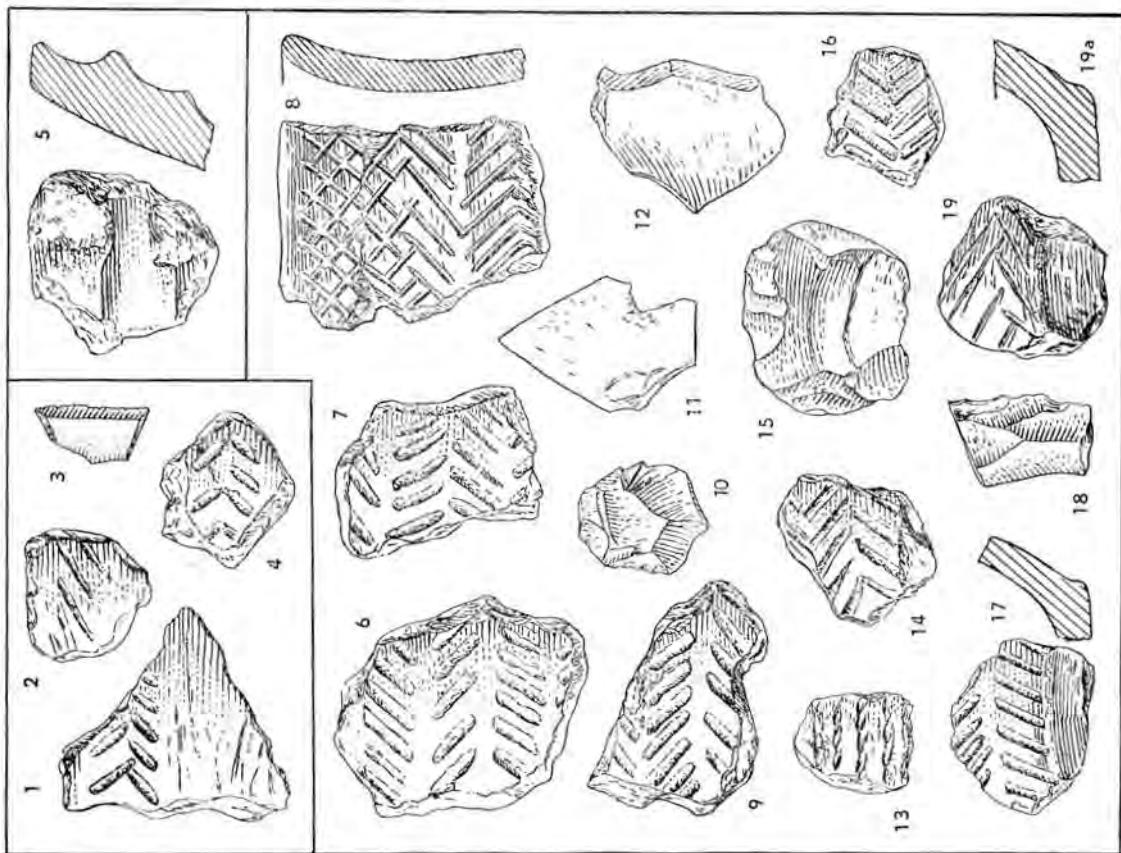
Tab. XV. Šapinec, okr. Bardejov, 1–6 — nálezy z mohyl 4; 7–12 nálezy z mohyl 2 mohyl 3.  
(4 = Šarišské muzeum v Bardejove)



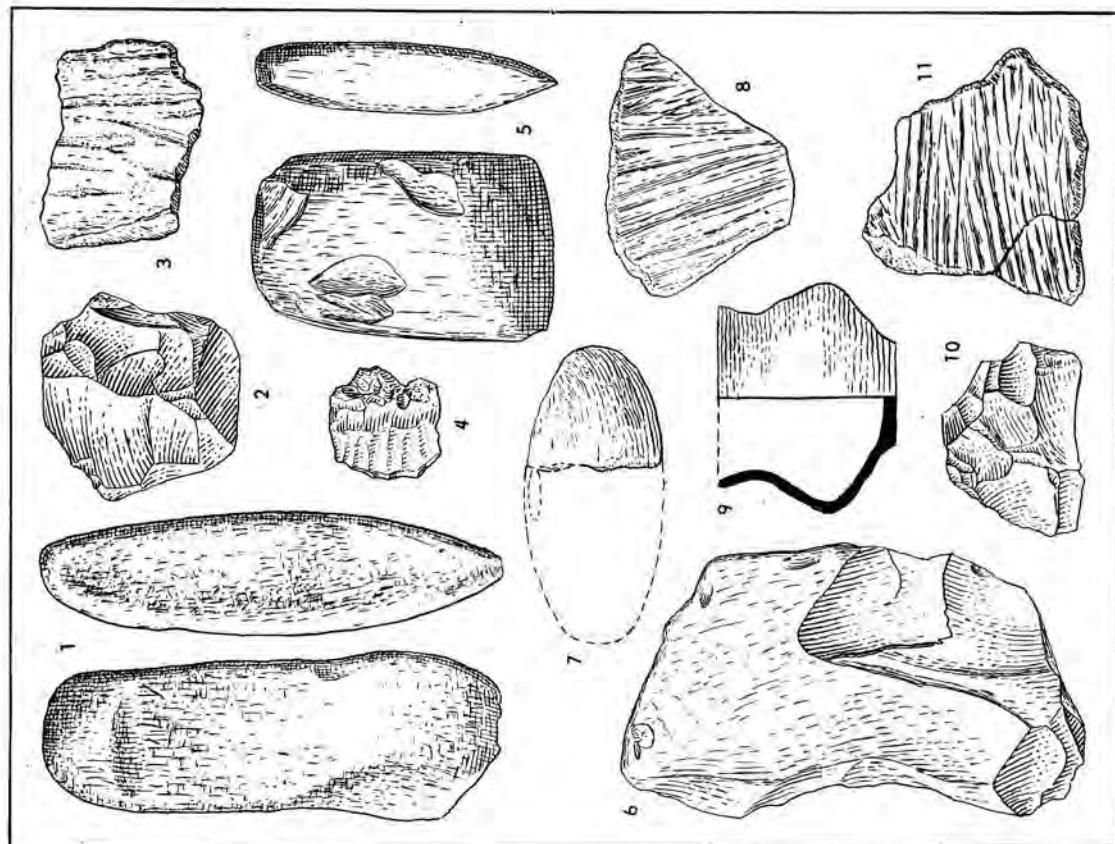
Tab. XIV. Šapinec, okr. Bardejov. Nálezy z mohyl 3.



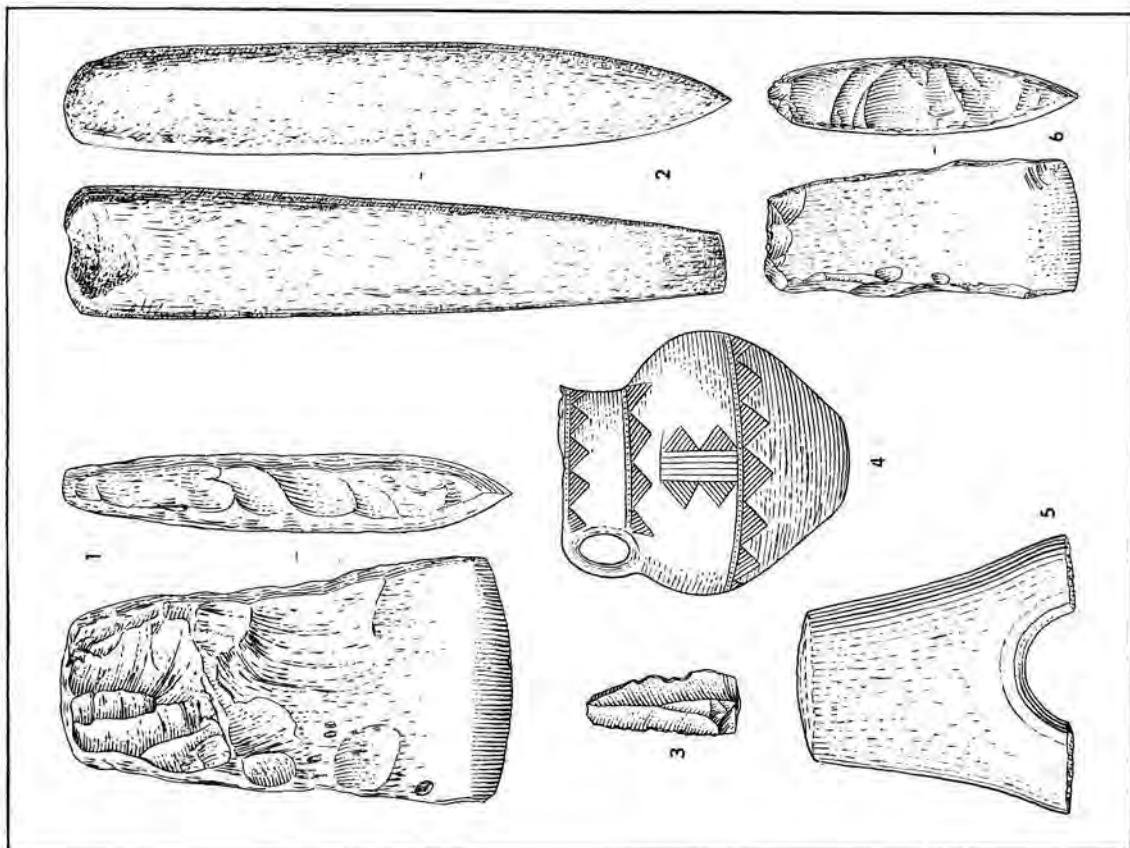
Tab. XVII. Kudin, okr. Bardejov, 1-7 - nálezy z mohyly 1; 8-10 - nálezy z mohyly 2; 6 - Šarišské múzeum v Bardejove; 8, 9 - Slovenské národné múzeum v Bratislave.



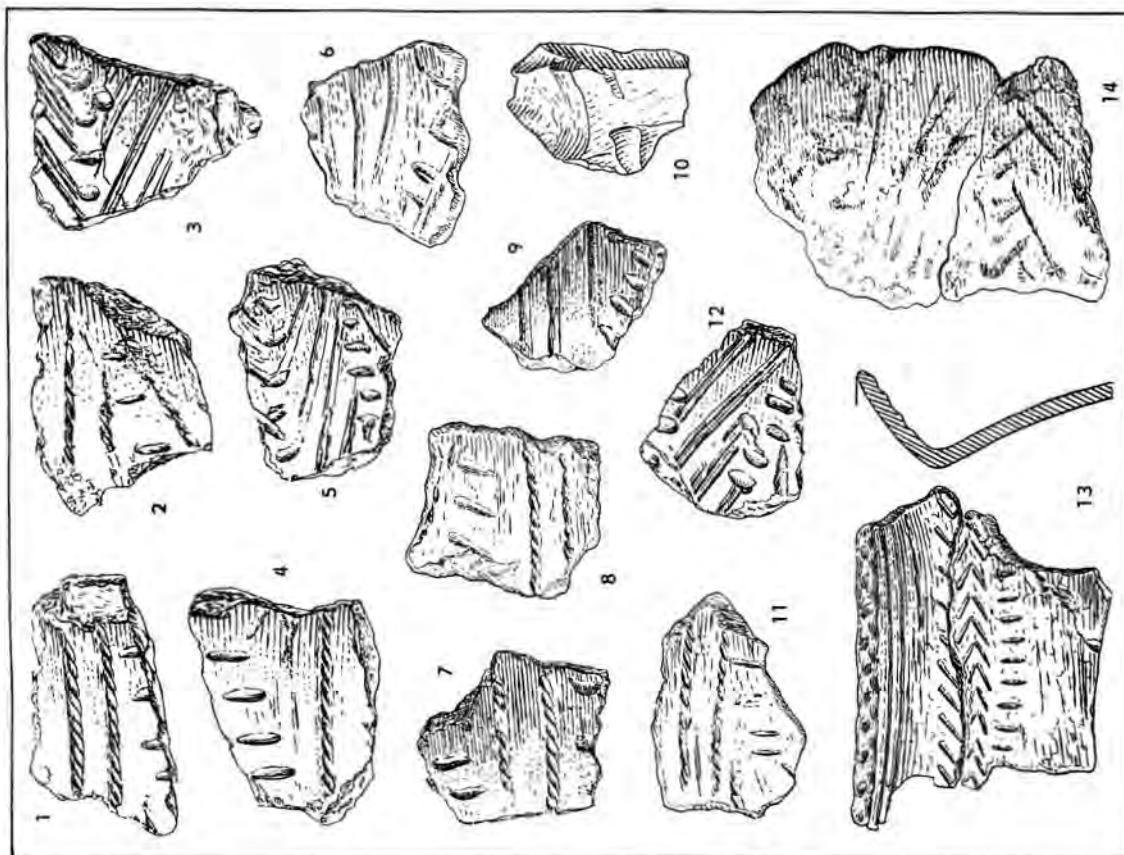
Tab. XVI. Rudoma, okr. Bardejov, 1-4, 7-17 - nálezy z mohyly 1; 5 - črep z mohyly 2; 6-16, 18, 19 - nálezy z mohyly 3.



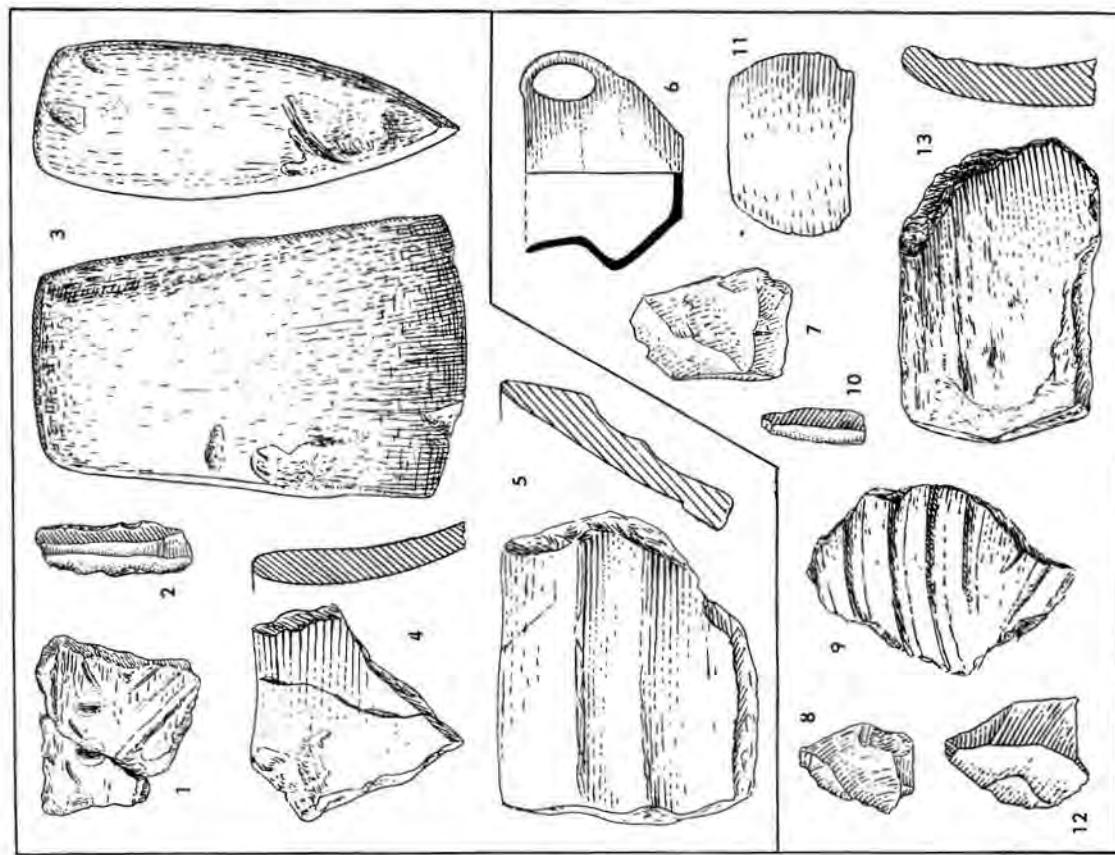
Tab. XIX. Kučin, okr. Bardejov. Nálezy z mohyly 4. (9 — Šarišské muzeum v Bardejove, 5 — Slovenské národné múzeum v Bratislave).



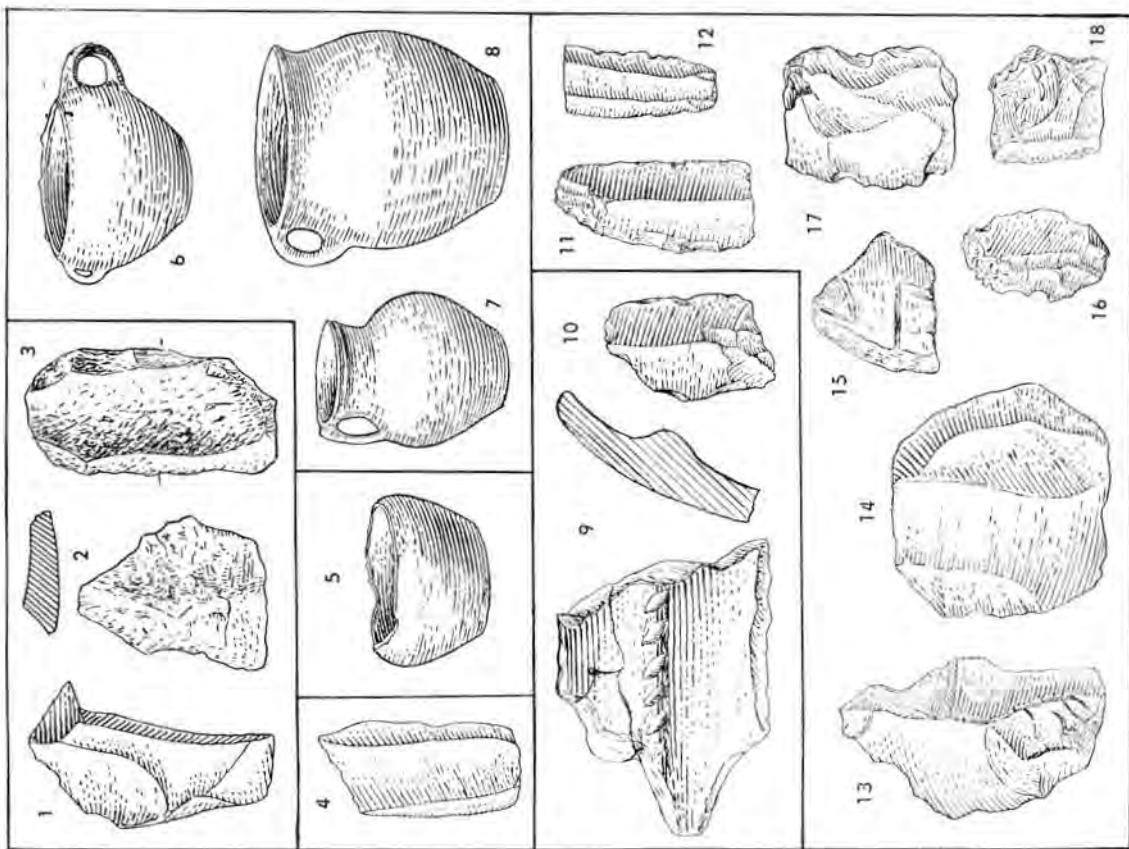
Tab. XVIII. Kučin, okr. Bardejov. Nálezy z mohyly 3. (Slovenské národné múzeum v Martinských Jovciach).



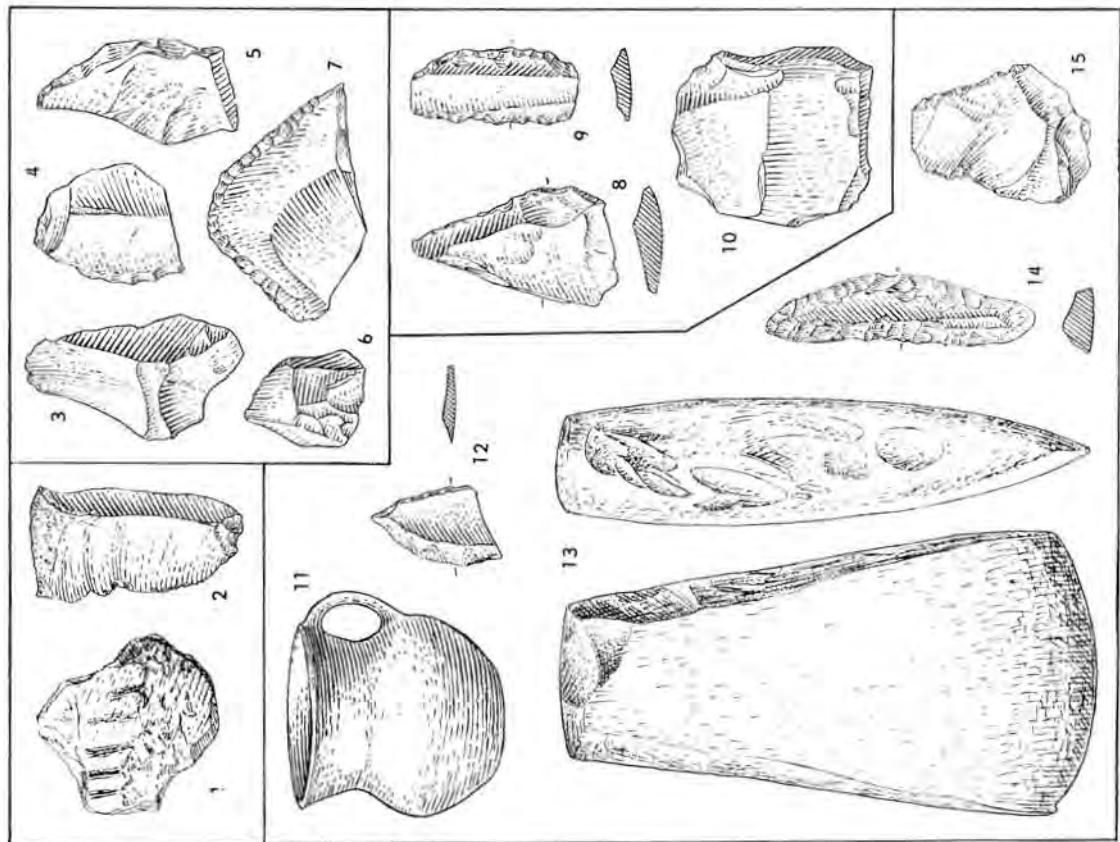
Tab. XXI. Kučín, okr. Bardejov. Nálezy z mohyly 5.



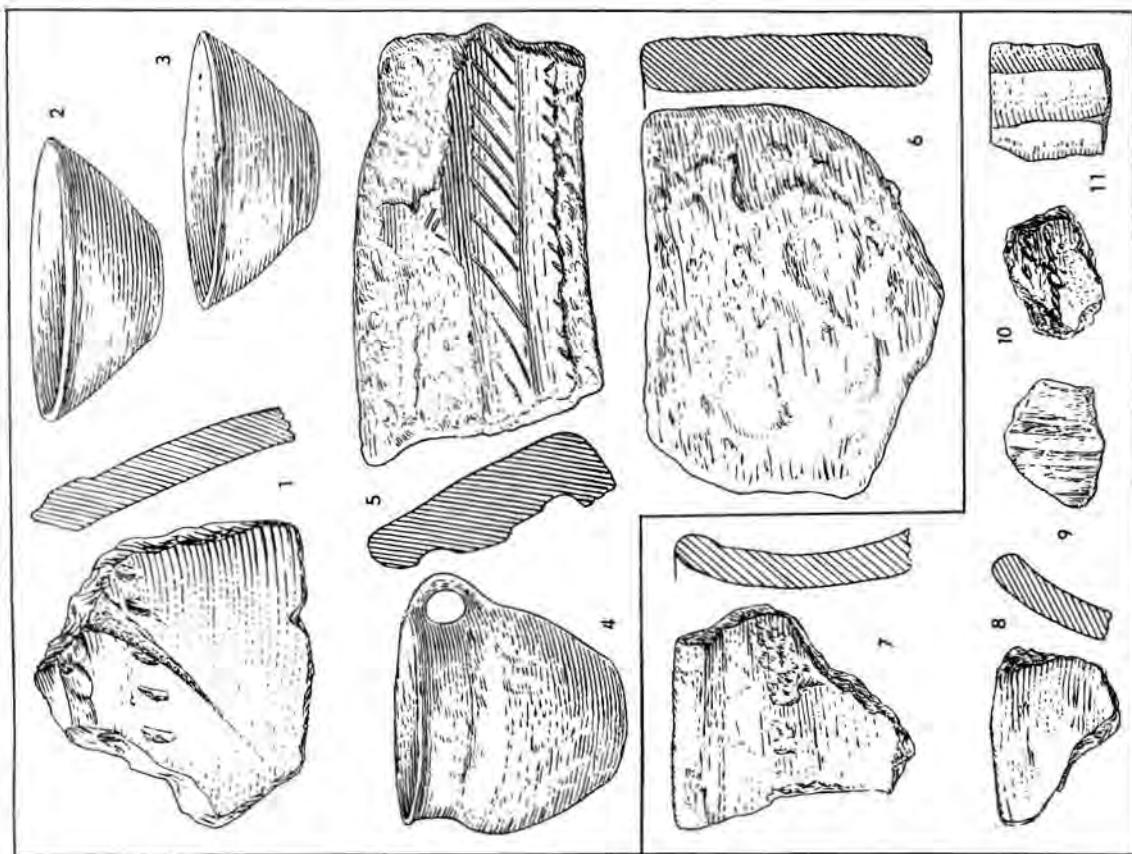
Tab. XXII. Kučín, okr. Bardejov. 1–5 – nálezy z mohyly 5; 6–13 – nálezy z mohyly 6.



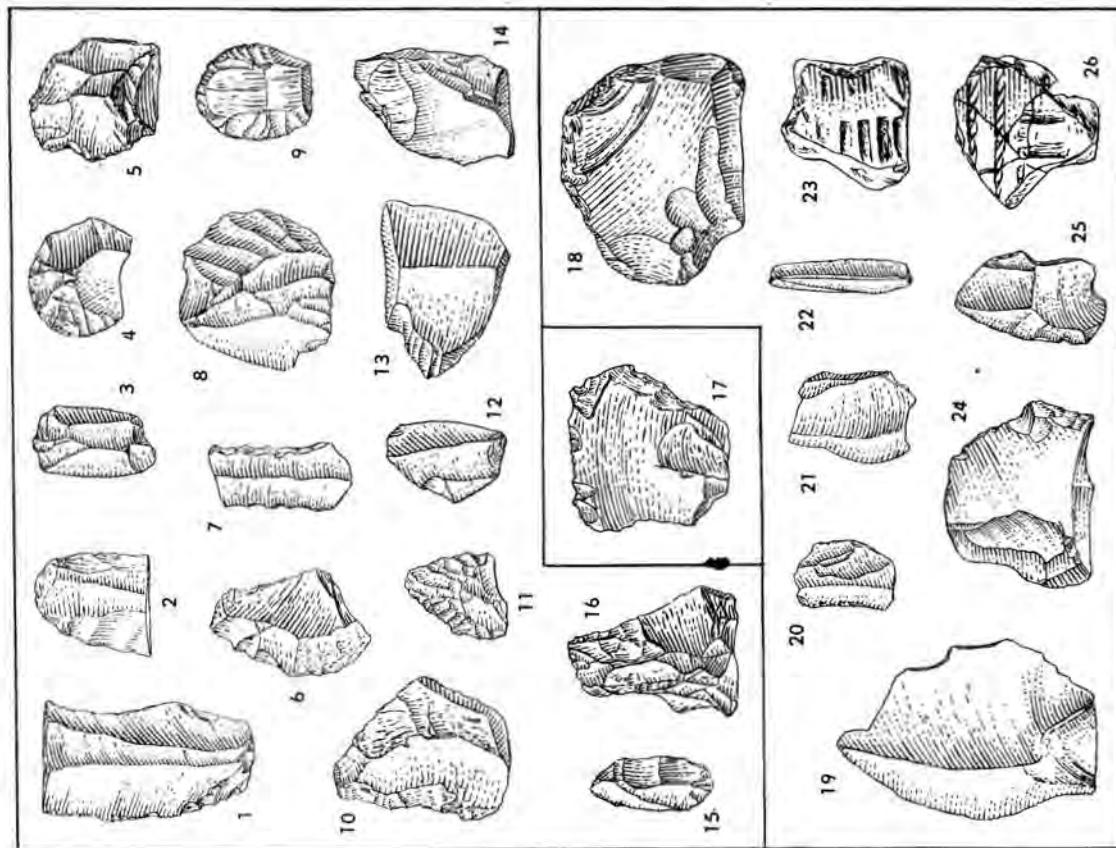
Tab. XXIII. 1-8 — Girsaltovo, okr. Bardejov, 1-3 — mohyla 1 v I., skupina 4 — mohyla 1 v III., skupina 5 — mohyla 2 v III., skupina 6-8 — mohyla 4 v III., skupina 9, 10 — Lesné, okr. Michalovce, nálezy z mohyl 1; 11-18 — lesné, nálezy z mohyl 2. (6-8 — Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.)



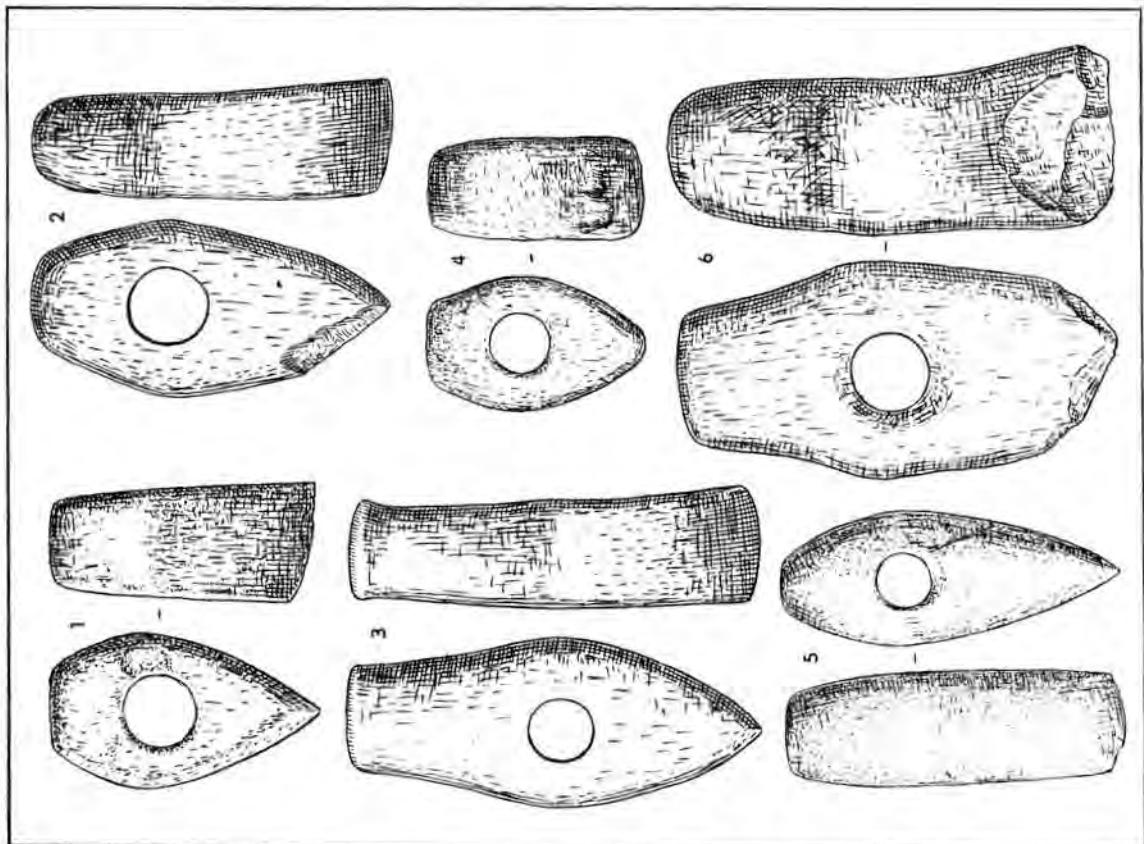
Tab. XXII. 1, 2 — Kučín, okr. Bardejov; nálezy z mohyl 7; 3-7 — Kučín, nálezy z mohyl 2; 8-10 — Kučín, nálezy z mohyl 7; 11-15 — Kufín, nálezy z mohyl 9; 16 — Kufín, nálezy z mohyl 8; 17 — Kufín, nálezy z mohyl 1. (11 — Slovenské národné múzeum v Bratislave.)



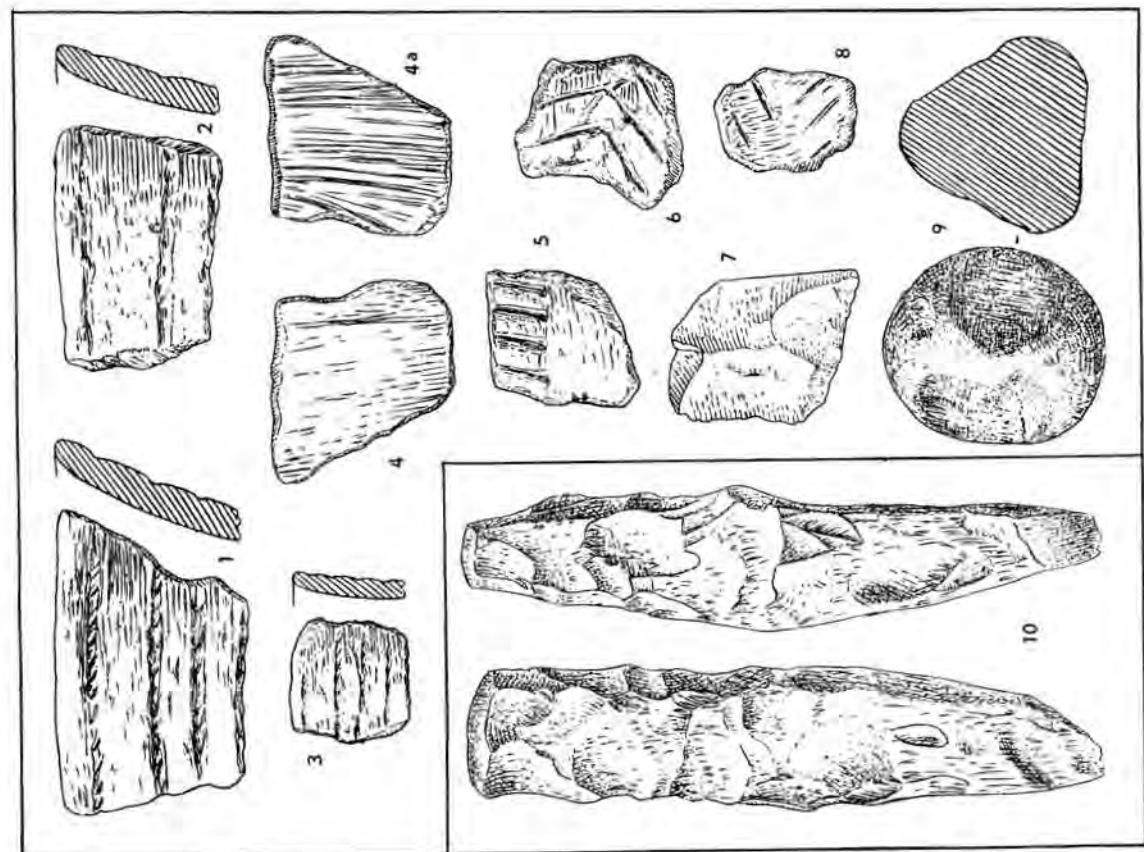
Tab. XXV. 1–6 — Brekov, okr. Humenné, nálezy z mohyly 1; 7–11 — Košarovo, okr. Humenné, nálezy z mohyly 1. (2–4 — Zemplínske múzeum v Michalovciach.)



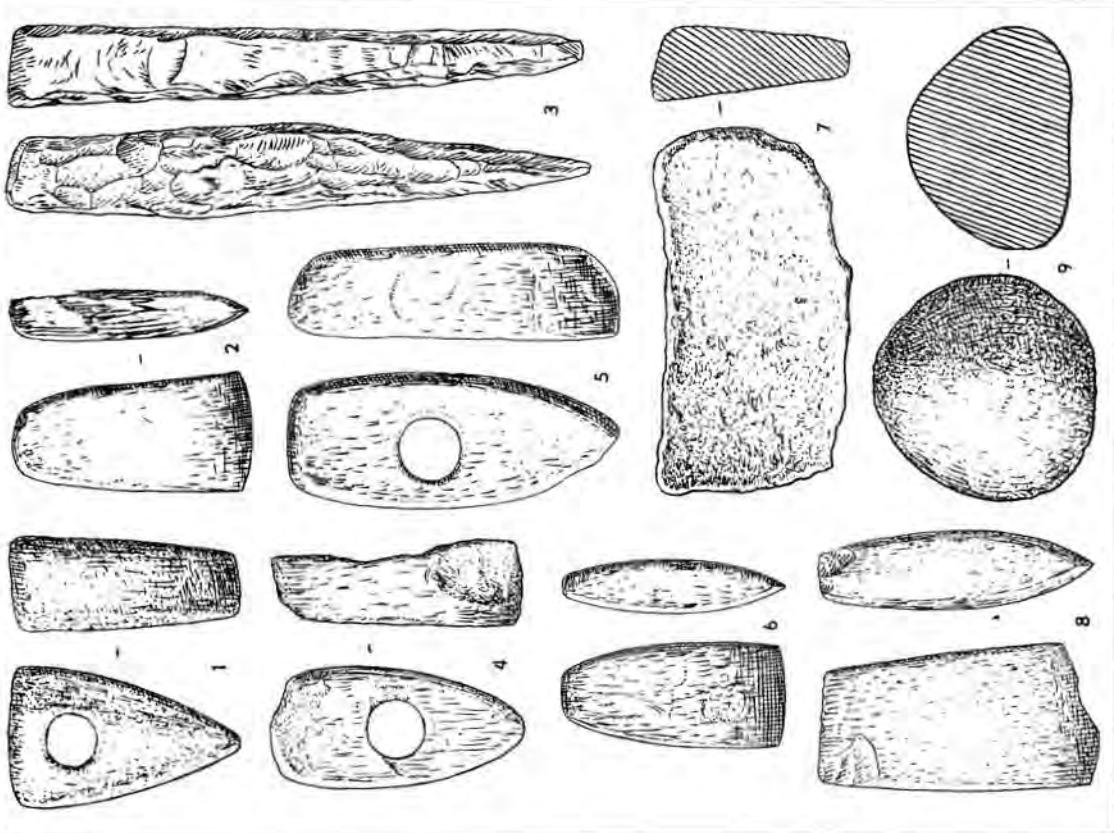
Tab. XXIV. 1–16 — Lesné, okr. Michalovce, nálezy z mohyly 3; 17 — Lesné, kamenný nástroj z mohyly 4; 18–26 — Brekov, okr. Humenné, nálezy z mohyly 1.



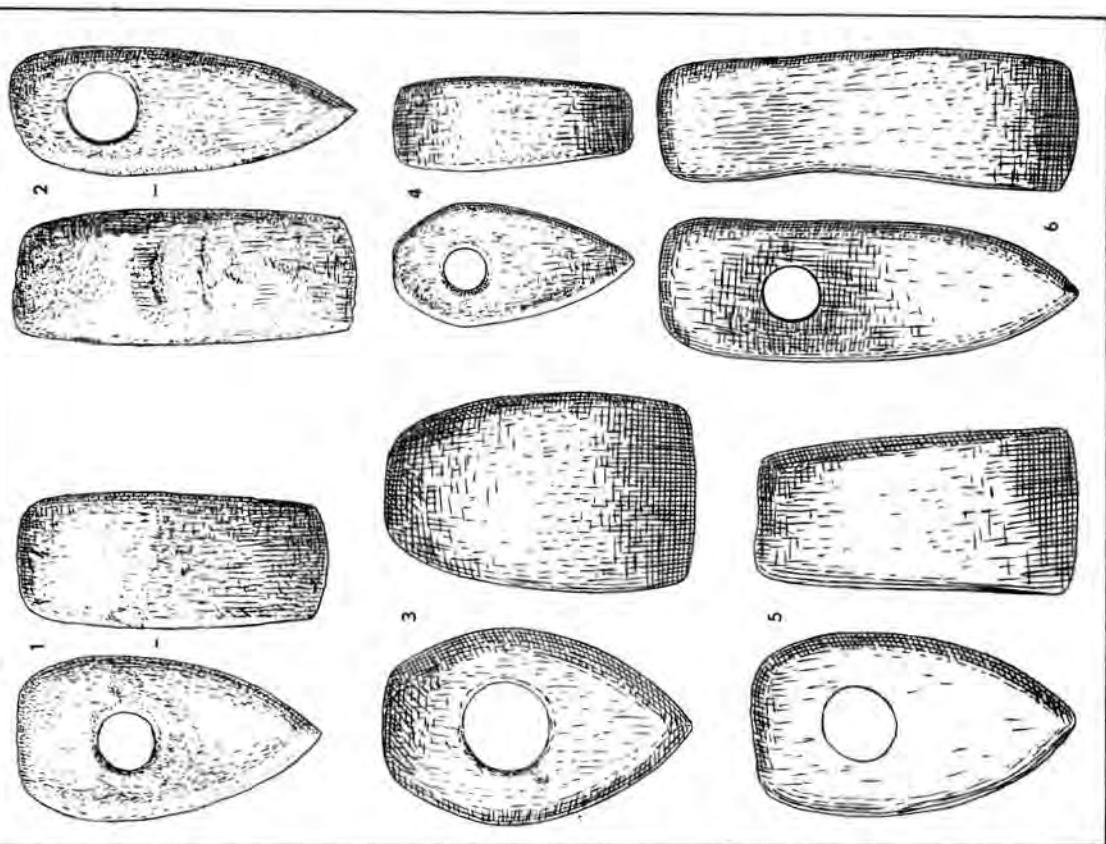
Tab. XXVII. 1 — Zborov, okr. Bardejov; 2 — Roškovce, okr. Humenné; 3 — Volica, okr. Humenné; 4 — Malý Šariš, okr. Prešov; 5 — Stropkov, okr. Bardejov; 6 — Bodružal, okr. Bardejov; 1, 5 Šarišské múzeum v Bardejove; 2, 3, 6 — Muzeum ukrajinskej folklóry vo Svidníku; 4 — Muzeum Slovenskej republiky rád v Prešove.



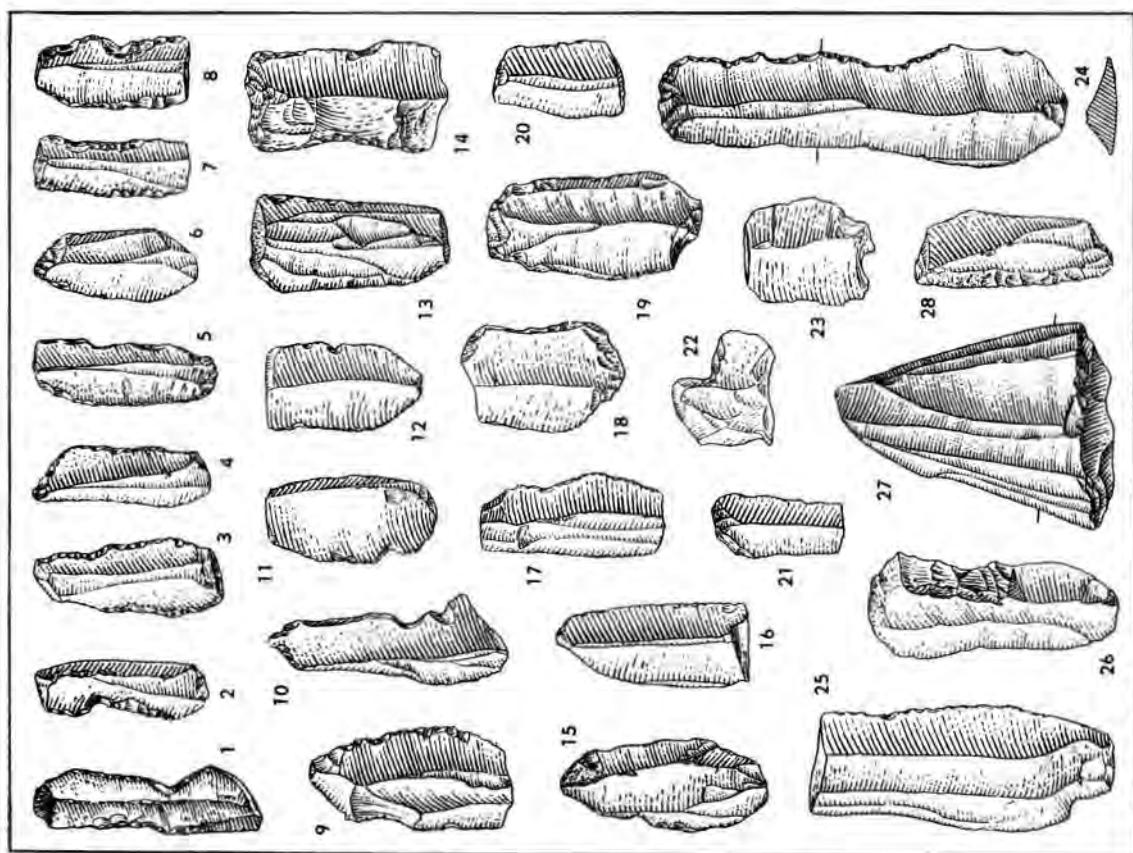
Tab. XXVI. Kosárovce, okr. Humenné. 1—9 — nález z mohyle 2; 10 — kamený nástroj z mohyle 3.



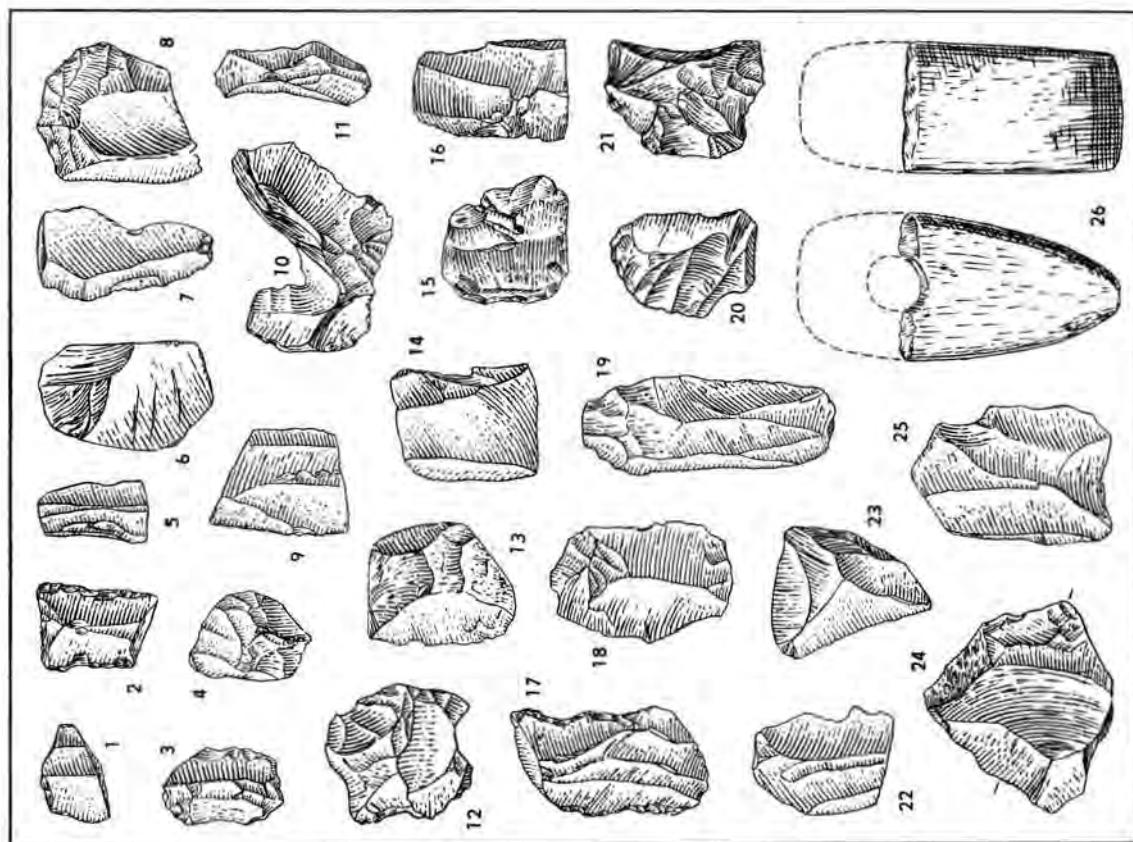
Tab. XXIX. 1 — Nitriansky Orlov, okr. Bardejov; 2 — Hanušovce, okr. Prešov; 3 — Rožkovce, okr. Humenné; 4 — Suchá Dolina, okr. Bardejov; 5 — Breclav nad Laborcom, okr. Bardejov; 6 — Zborov, okr. Bardejov; 7 — Kozany, okr. Košice; 8 — Kurimá, okr. Bardejov; 9 — Mestské muzeum v Sabinove; — 3 — Šarišské múzeum v Bardejove, (2, 4 — Múzeum Slovenskej republiky riad. v Prešove; 3 — Muzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku; 1, 5, 7, 9 — Šarišské múzeum v Bardejove.)



Tab. XXVIII. 1 — Riečková, okr. Bardejov; 2 — Stropkov, okr. Bardejov; 3 — Kamenica, okr. Prešov; 4 — Bedmana, okr. Bardejov; 5 — Zborov, okr. Bardejov; 6 — Breclav nad Laborcom, okr. Bardejov; 7 — Humenné (1, 2, 4, 5 — Šarišské múzeum v Bardejove; — 3 — Mestské muzeum v Sabinove; — 6 — Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku.)



Tab. XXXI. 1–25, 25–28 – Karšánské město v Prešovské župě, okr. Ružomberok; 24 – Vyšný Liptov, okr. Ružomberok.



Tab. XXX, 1–4 – Brekov, okr. Humenné; 5, 6 – Kochanovce, okr. Bardejov; 7, 8, 10, 11 – Kurim, okr. Bardejov; 9 – Bardejovský Štiavnik, okr. Bardejov; 12 – Gaboltov, okr. Bardejov; 13, 14 – Rakovec nad Ondavou, okr. Michalovce; 15–18 – Terchová, okr. Prešov; 19, 20 – Múzeum Slovenskej republiky rada v Prešove; 12 – Šarišské múzeum v Bardejove.

## MORAVSKÁ PROTOÚNĚTICKÁ KULTURA

JAROMÍR ONDRÁČEK

Nejstarší nálezy jihovýchodní sídelní oblasti únětické kultury se koncentrují především na Moravě a částečně též v Dolním Rakousku. Ze Slovenska neexistuje doposud žádný nález, který by odpovídal zařazení do 1. fáze. Také dolnorakouský materiál je poměrně málo známý a bývá někdy nesprávně zahrnován do typu Ragelsdorf—Oggau—Loretto (např. Mistelbach).<sup>1</sup>

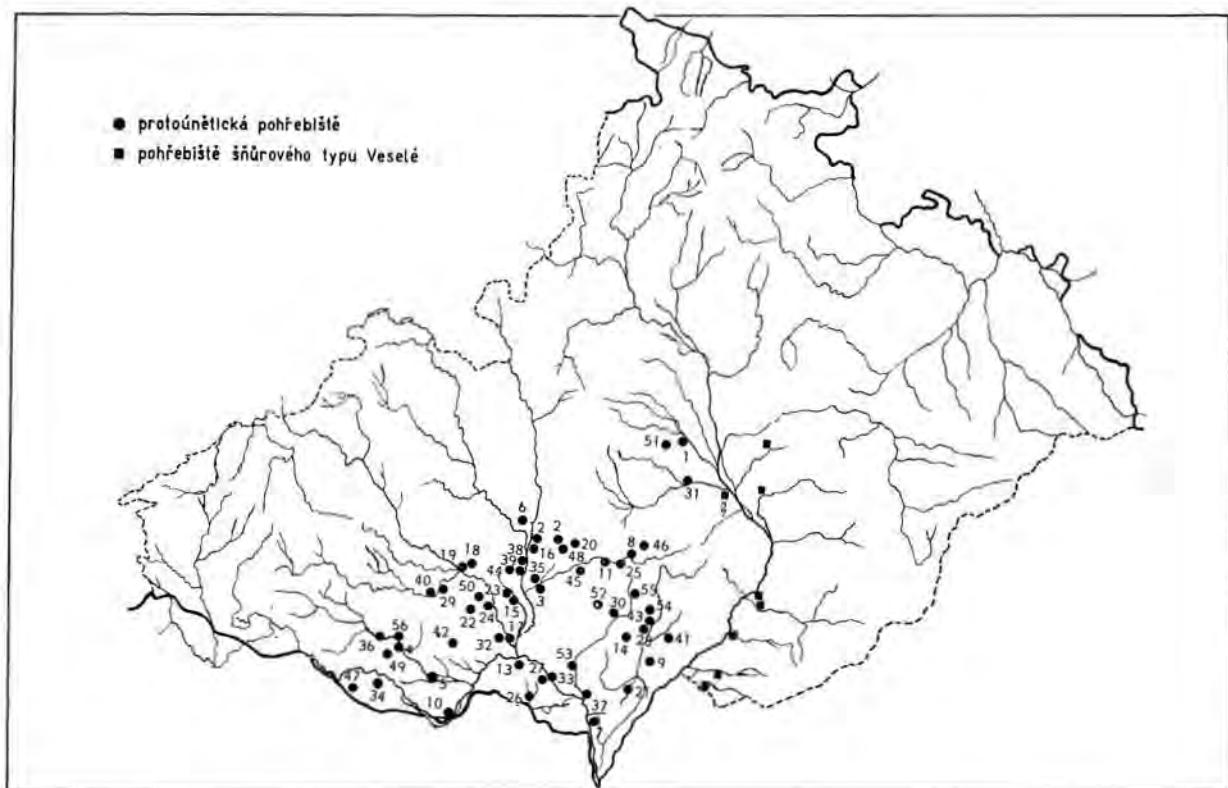
Prakticky veškeré poznatky o moravské protoúnětické kultuře jsou výsledkem výzkumu pohřebišť, která se zatím dala spolehlivě zjistit na katastroch 56 obcí. Prozkoumáno bylo na 160 hrobů a podle zachovaných nálezů lze jejich celkový počet stanovit odhadem nejméně na 230. Mapa nalezišť (obr. 1) ukazuje, že nejhustší osídlení se soustředuje zejména východně a jižně od Brna, na Znojemsku a Moravskokrumlovsku, dále pak kolem dolejšího toku řeky Dyje a hořejšího toku Stupavy. Poměrně méně nalezišť je z oblasti Hané a jihozápadní Moravy; doposud žádný protoúnětický nález není znám ze severní Moravy, z podhůří Českomoravské vysočiny, z Malé Hané a východně od řeky Moravy. Ze srovnání s rozložením pohřebišť a sídlišť pozdně eneolitických kultur vyplývá, že nejstarší únětická kultura se vyvinula na území intenzívne osídleném lidem s kulturou zvoncovitých pohárů a částečně též v oblasti hustého osídlení lidem se šňurovou keramikou. Protoúnětická sídliště lze vzhledem k následujícímu vývoji únětické kultury předpokládat, ale dosavadní výzkum nám neposkytl spolehlivou oporu pro konstatování jejich existence.

Pohřebiště jsou zpravidla malá, s maximálním počtem dvaceti až dvaadvaceti hrobů. Většinou mírně skrčené kostry jsou uloženy do prostorných obdélníkových nebo oválných jam bez složitější hrobové konstrukce (obr. 2—4). Výjimku tvoří jen hrob III z Opatovic u Rajhradu, kde byly nalezeny zbytky trámů, uzavírajících patrně dutý prostor.<sup>2</sup> Při ukládání zemřelých do hrobů je zřejmé, že základním, téměř všeobecně platným pravidlem byla orientace obličeje k východu slunce

(východ—jihovýchod), iistě jako odraz určitých náboženských představ, jemuž se podřizovala i orientace kostry a poloha zemřelého na pravém či levém boku.<sup>3</sup> Za všeobecně platné základní pravidlo nelze však považovat polohu na pravém boku, která je sice obvyklá, ale dosti četné výjimky dávají na některých pohřebištích možnost k úvaze o rozdílném ukládání mužů a žen (Šardičky, Josefov, Těšetice). Omezenou platnost měla i nejčastěji se vyskytující orientace hlavou k jihu, neboť na některých nalezištích převládly bud jiné orientační směry (Šardičky) nebo se na nich poloha hlavou k jihu vůbec nevyskytla (Bučovice, Nová Ves, Rybníky, Syrovice, Těšetice, Velké Pavlovice). Lze však pozorovat, že orientaci hlavou k jihu a poloze na pravý bok byla dávána přednost před opačným způsobem uložení, i když pak bylo nutné umístit zemřelé hlavou po svahu.

Vedle běžného způsobu, kdy je v hrobě pohřbena jedna osoba, vyskytly se i případy pohřbu dvou jedinců vedle sebe (Ledce, Opatovice, Marefy, Šardičky) nebo nad sebou v jedné hrobové jámě (Marefy, Těšetice, Syrovice). Žárový pohřeb nad kostrovým uvádí nálezová zpráva F. Kalouska a z Maref (hrob 5). Tři kostry vedle sebe se našly v Nové Vsi a tři kostry nad sebou v Jiříkovicích.

Žárové pohřbívání je v protoúnětické kultuře neobyčejně vzácné a je spolehlivě doloženo jen v Marefách (hrob 5)<sup>4</sup> a v Bedřichovicích (obr. 2: 3).<sup>5</sup> V obou případech ležely spálené kosti na protáhlých hromádkách v prostorných elipsovitéch jamách a byly k nim přiloženy běžné milodary. Možnost dalšího žárového hrobu nelze vyloučit také v Nové Vsi, kde mezi dvěma blízko sebe stojícími nádobami byly tak skrovne zbytky kostí, že stěží mohlo jít o normální kostrový hrob.<sup>6</sup> Za problematický nutno pokládat v literatuře uváděný žárový pohřeb z Ivančic,<sup>7</sup> poněvadž o něm nejsou dostatečně známé nálezové okolnosti. Podle nákresu F. Grossa, uloženého v ivančickém museu, šlo o špatně zachovanou kostru v natažené nebo jen nepatrne skrčené poloze. Srovnáme-li vybavení žá-



Obr. 1. Mapa protoúnětických nalezišť a nalezišť typu Veselé na Moravě  
(číslování souhlasí se seznamem na str. 431–433).

rových hrobů s kostrovými, vidíme, že se shodují jak tvarem a rozměry, tak i orientací hrobové jámy s ostatními hroby na pohřebišti. Také milodary jsou v obou případech totožné. Zachované kostěné předměty (šídlo, ploténka z kančího klu), nalezené v žárovém hrobě v Marefách dosvědčují, že byly k hrobu přiloženy až po kremaci. Pozorování F. K a l o u s k a na marefském pohřebišti, stejně jako shodný nálezový materiál v hrobech obojího ritu nepřipouští možnost chronologického rozdílu mezi kostrovým a žárovým způsobem pohřbívání. Ukládání obdobných milodarů do žárových hrobů je dokladem toho, že posmrtný život zpopelněných jedinců byl chápán stejně materiálně jako kostrově pohřbených.

Na Moravě se žárové pohřbívání objevuje ve větší míře poprvé v mohylách patřících většinou tzv. ohrozimskému typu (Ohrozim, Slatinky, Jezera, Lutotín).<sup>8</sup> Žárové pohřby nejsou v moravské kultuře zvoncovitých pohárů žádnou zvláštností a vyskytují se i v mladém stupni kultury se šňůrovou keramikou. Jejich existence v posledně jmenovaných kulturách je obvykle vysvětlována stykem s domácím eneolitickým prostředím, t. j. především s ohrozimským typem, i když jsou zcela zřejmě rozdíly mezi kamennými mohylami ohrozimskými

s pohřby prakticky na úrovni terénu a zahľoubenými plochými hroby v kultuře zvoncovitých pohárů, se šňůrovou keramikou a v kultuře protoúnětické. Naproti tomu některé hroby kultury zvoncovitých pohárů (Lhánice,<sup>9</sup> Želešice,<sup>10</sup> Lechovice<sup>11</sup>) a kultury šňůrové keramiky,<sup>12</sup> pokud jsou v nich spálené kosti uložené na dně velkých hrobových jam, mají velmi blízko k protoúnětickým žárovým hrobům z Bedřichovic a Maref. Existuje i určitá jejich podobnost s protonagyrevskými z Alsóněmedi, kde spálené kosti byly většinou uloženy na protáhlých, asi 60 cm dlouhých hromádkách, obestavených milodary. Nehluboké hrobové jámy se v Alsóněmedi nepodařilo sice přesně vymezit, ale podle rozložení popela lze usuzovat na větší rozlohy, v některých případech více jak jeden a půl metru.<sup>13</sup>

Žárový pohřební ritus, pokud se na Moravě uplatňuje na sklonku eneolitu (kultura zvoncovitých pohárů, kultura se šňůrovou keramikou, protoúnětická), bude patrně nutno uvést v souvislosti s Karpatskou kotlinou, kde je žárové pohřbívání v této době rozšířené.<sup>14</sup> Zvláštní roli zde sehrálo zřejmě staronagyrevské prostředí, jehož vliv se výrazně projevil také na keramickém inventáři všech tří zmíněných kultur.



2



3



4

Obr. 2. Bedřichovice. 1 – hrob 5 (kostrový); 2 – hrob 6 (kostrový); 3 – hrob 7 (zárový); 4 – hrob 11 (kostrový).



1



2

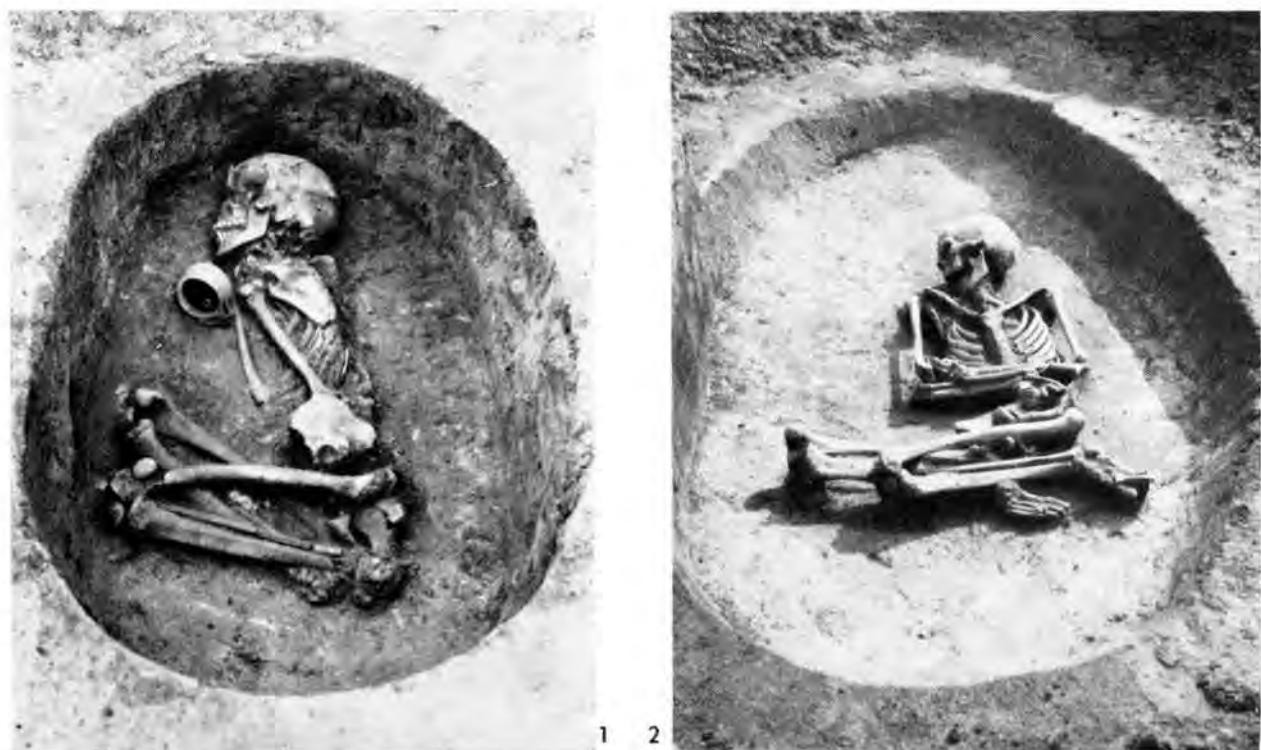


3



4

Obr. 3. 1 – Bedřichovice, hrob 8; 2 – Velké Hostěrádky, hrob 4; 3 – Velké Hostěrádky, hrob 5; 4 – Velké Hostěrádky, hrob 2.



Obr. 4. 1 — Velké Hostěrádky, hrob 3; 2 — Milovice, hrob 2.

## Rozbor materiálu

## 1. Keramika

Keramika tvoří podstatnou část všech předmětů nalezených v protoúnětických hrobech. Nádoby jsou ve srovnání s mladšími fázemi obyčejně větších rozměrů, silnějších stěn a jsou zpravidla vyrobeny z neplavené hliny, promíšené s drobným pískem a šupinkami slídy. Až na nepatrné výjimky lze podle materiálu a způsobu jeho zpracování protoúnětickou keramiku dobře odlišit od nádob kultury zvoncovitých pohárů i od nádob kultury se šňůrovou keramikou. Po tvarové stránce nevykazuje keramika přílišnou variabilitu. Kromě několika vzácných forem se dá určit sedm keramických typů, z nichž základ tvoří hrnce (38,8 %), misy (24,8 %) a džbány (19,2 %). Z ostatních jsou zastoupeny ještě bezuché amfory (9,7 %), dvouchuché nádobky (5,5 %), hmoždiřovité pohárky (0,8 %), čtyřuché amfory (0,6 %) a jiné tvary (0,6 %).<sup>15</sup>

O protoúnětické keramice se dlouho tradoval názor, že jde téměř výlučně o nádoby plynulého profilu a členění v hrdlo, břicho a spodní část se objevuje teprve v pozdějších vývojových fázích.<sup>16</sup> Ve skutečnosti však značná část (téměř polovina)

nejstarších únětických hrnců, džbánů a amfor má hrdlo oddělené od břicha hranou a pod největší vydutí bývá tupý nebo výraznější lom. Zvláště hrana pod hrdlem je pro protoúnětickou keramiku velmi typická a dobře ji odlišuje od podobných tvarů kultury s keramikou šňůrovou a od příbuzných forem kultury zvoncovitých pohárů, kde se vyskytuje jen vzácně. Rovněž lom pod největší výdutí je v kultuře zvoncovitých pohárů málo obvyklý, kdežto v kultuře se šňůrovou keramikou, stejně jako v nejstarší nagyrévské je umístěn spíše v místech největší šířky břicha.

Vcelku je možno říci, že u zmíněných protoúnětických nádob se setkáváme s podobnou tendencí jako u mladé šňůrové keramiky, kde se často vyskytuje podobné trojčlenění na hrdlo, horní část výduti a spodní část nádoby. Totéž platí do značné míry o některých staronagyrévských a také somogyvárských formách,<sup>17</sup> ale u všech tří posledně jmenovaných kultur je členění provedeno jiným způsobem, bez uplatnění hrany pod hrdlem. Z toho je zřejmé, že hrana mezi hrdlem a břichem se poprvé objevuje jako charakteristický znak až v únětické kultuře, stejně jako ve zformované nagyrévské (typ Ökörhalom,<sup>18</sup> Tószeg A,<sup>19</sup> Budafok)<sup>20</sup> a v nejstarších žárových hrobech na pohřebišti v Szőreg.<sup>21</sup> S jistými náznaky hrany se však setkáme i u sku-



Obr. 5. 1 – Hovorany; 2 – Dubňany, hrob 2; 3, 4abc – Dubňany, hrob 1.

piny Oggau – Sarród, považované za pozdější stadium kultury zvoncovitých pohárů.<sup>22</sup> Mladší únětická keramika zachovává často podobné členění jako protoúnětická, zejména výrazně odsazené hrdlo, a častěji se projevuje snaha po složitější profilaci nádob.

#### Hrnce a hrnky

Jsou nejrozšířenějším keramickým typem. Mají většinou baňaté až kulovité břicho, někdy s lomem pod největší výdutí. Dna jsou obyčejně rovná a výjimečně dovnitř klenutá. Na obvodě dna hrnku z Bedřichovic (obr. 9: 5) je plastický prstenec. Poměrně nízká, prohnutá hrdla přecházejí v břicho buď plynule (např. obr. 9: 4; 10: 1, 11, 13; 11: 1, 5; 13: 6; 14: 1; 15: 14; 16: 3, 10; 17: 5, 6; 21: 5; 23: 4; 25: 3; 28: 7; 29: 3, 4; 30: 2, 3, 7, 8) nebo jsou oddělena hranou (např. obr. 5: 3, 4: 7: 6; 14: 7; 17: 1; 21: 3; 22: 3; 27: 7, 9; 28: 2). Ucho je častěji umístěno při okraji než pod okrajem a téměř vždy dosedá spodním koncem na rozhraní hrdla a břicha. Nízko položená ucha na horní části břicha jsou jen z Jiříkovic (obr. 17: 4), Kubšic, Maref (obr. 17: 1) a Mikulova (obr. 14: 7). Další hrnek s nízko posazeným uchem se vyskytl na pohřebišti v Určicích (hrob 7),<sup>23</sup> ale pochází z hrobu,

který je nutno pokládat za poněkud mladší (2. fáze). Ucha jsou téměř výlučně pásková, někdy podélně prohnutá a často vybíhají i nad okraj. Ucho hrnce z okolí Břeclavě je opatřeno třemi svislými plastickými žebry (obr. 11: 1).

Ojedinělým případem je horizontálně situované ucho na horní části kulovitého hrnce ze Syrovic (obr. 27: 12), pro který máme nejbližší obdobu na starých únětických pohřebištích ve Slezsku (Wrocław-Oporów),<sup>24</sup> Polsku (Poznaň)<sup>25</sup> a ve středním Německu (Barby, Erfurt).<sup>26</sup> Z uvedených nálezů se syrovickému hrnci nejvíce podobá nádoba z Wrocławi, kdežto ostatní jsou patrně mladší a lze je synchronizovat s podobnými tvary v Čechách, kde jsou řazeny zejména do 2. fáze únětické kultury.<sup>27</sup> Na Moravě jsou hrnec s jedním vodorovně umístěným uchem i v dalším vývoji velmi vzácné (Brno, Čejkovice) a ve 2. fázi se setkáváme v sídlištním materiálu jen s dvouuchými formami. Syrovický hrnec patří k nejstarším projevům tohoto typu v únětické kultuře vůbec a přes určité tvarové rozdíly lze usuzovat na jistý vztah k nagyrévským nálezům z Alsónémedi,<sup>28</sup> kde se horizontální ucho uplatnilo na několika nádobách. Původ takto umístěného ucha hledá N. Kaličz, podobně jako G. Neumann v keramice kul-



Obr. 6. 1–6 — Ledce, hrob 1; 7–9 — Milovice, hrob 1; 10 — Velké Pavlovice; 11 — Malešovice; 12 — Moravský Krumlov.

tury zvoncovitých pohárů.<sup>29</sup> Tam však nejsou příliš obvyklá a na Moravě je známe jen u mís nebo na štíhlé pohárovité nádobce ze Staré Břeclavě.<sup>30</sup>

Podobně jako v celé únětické kultuře jsou na nádobách již v nejstarší fázi časté pupíky, umístěné pod hrdelem proti uchu. Byly zaznamenány na 37 hrncích a jsou zpravidla horizontálně protáhlé, výjimečně i uprostřed vykrojené (Šardičky — hrob 7). Dva pupíky proti uchu má hrníček z hrobu 13 v Marefách (obr. 18: 9). Na hrnci z Hevlína jsou pod hrdelem pravidelně rozmístěné tři horizontálně protáhlé pupíky, z nichž jeden je proti uchu a další dva po stranách (obr. 13: 3). Toto rozmístění je

v dalším vývoji únětické kultury velmi typické a běžné. V eneolitických kulturách jsou pupíky na nádobách poměrně vzácné a setkáváme se s nimi v mladším období kultury se šňurovou keramikou (Lovčice, Marefy, Slížany, Opatovice u Rajhradu, Mouchnice)<sup>31</sup> a zcela výjimečně i na některých nádobách kultury zvoncovitých pohárů (většinou na popelnících ze žárových hrobů; Stará Břeclav, Šlapnice, Vranovice, Holásky).<sup>32</sup> Tvar pupíků nebo jejich rozmístění je však jiné než v únětické kultuře a těžko lze usuzovat na nějakou souvislost. Stejný systém pupíků proti uchu nebo i po obou stranách je však znám z nagyrévské a schnecken-

berské kultury<sup>33</sup> a vyskytuje se také na pohřebištích typu Pitvaros a Szőreg.<sup>34</sup> Velmi blízký protoúnětickým hrncům je i tvar s třemi pupíky (Tószeg), který autoři publikace srovnávají s vučedolskou nádobou z Makó.<sup>35</sup> V této souvislosti je nutno se zmínit i o džbánu pozdně slavonského charakteru z okoli Lublaně,<sup>36</sup> který jak tvarem, tak i umístěním výrazného pupíku proti uchu se nápadně podobá protoúnětickým.

Značná část hrnků, zejména nečleněných, bývá obyčejně vyvozována z průvodní keramiky kultury zvoncovitých pohárů. Jejich masové rozšíření v obou kulturách svědčí nepochyběně o vzájemném vztahu a s hrny kultury zvoncovitých pohárů můžeme srovnávat zvláště příbuzné formy z Božic (obr. 10: 11, 13), Brna-Králova Pole, Břeclavě, Chrlci, Jiříkovic (obr. 15: 11), Maref, Mistřína (obr. 24: 2), Opatovic (obr. 19: 7) a Šlapanic. Protoúnětickým nejsou příliš vzdáleny také některé hrny keramiky šňurové<sup>37</sup> a zvláště hrny typu Veselé-Chlopice.<sup>38</sup> Protoúnětický hrnek z Jiříkovic (obr. 15: 12) má dokonce zdobený okraj, což se vyskytuje u šňurové keramiky zcela běžně.

Řešit původ protoúnětických hrnků je dosti obtížné, poněvadž jde v celku o jednoduchý typ, zařazený v keramickém inventáři téměř všech eneolitických kultur. Vztah k průvodní keramice kultury zvoncovitých pohárů je však nepochyběný a lze sledovat i jisté souvislosti s keramikou šňurovou, vučedolsko-zókskou<sup>39</sup> a s nagyrévkými nálezy z Alsónémedi, kde hrnek v hrobě 10 je tvarově téměř shodný s protoúnětickým hrnem z Jiříkovic (obr. 15: 14).<sup>40</sup> Zvláštní skupinu tvoří poměrně vzácné nízké šálkovité hrničky s uchem převyšujícím okraj (Šardičky – obr. 28: 1; Šatov), pro které stěží najdeme blízké analogie v kultuře zvoncovitých pohárů, v kultuře se šňurovou keramikou či v nagyrévké. Je to typ rozšířený především v okruhu kanelované keramiky a držující se až do období stupně Jevišovice B. Určitý vztah k protoúnětickým nálezům nelze proto úplně vyloučit, i když může jít také jen o náhodnou podobnost.

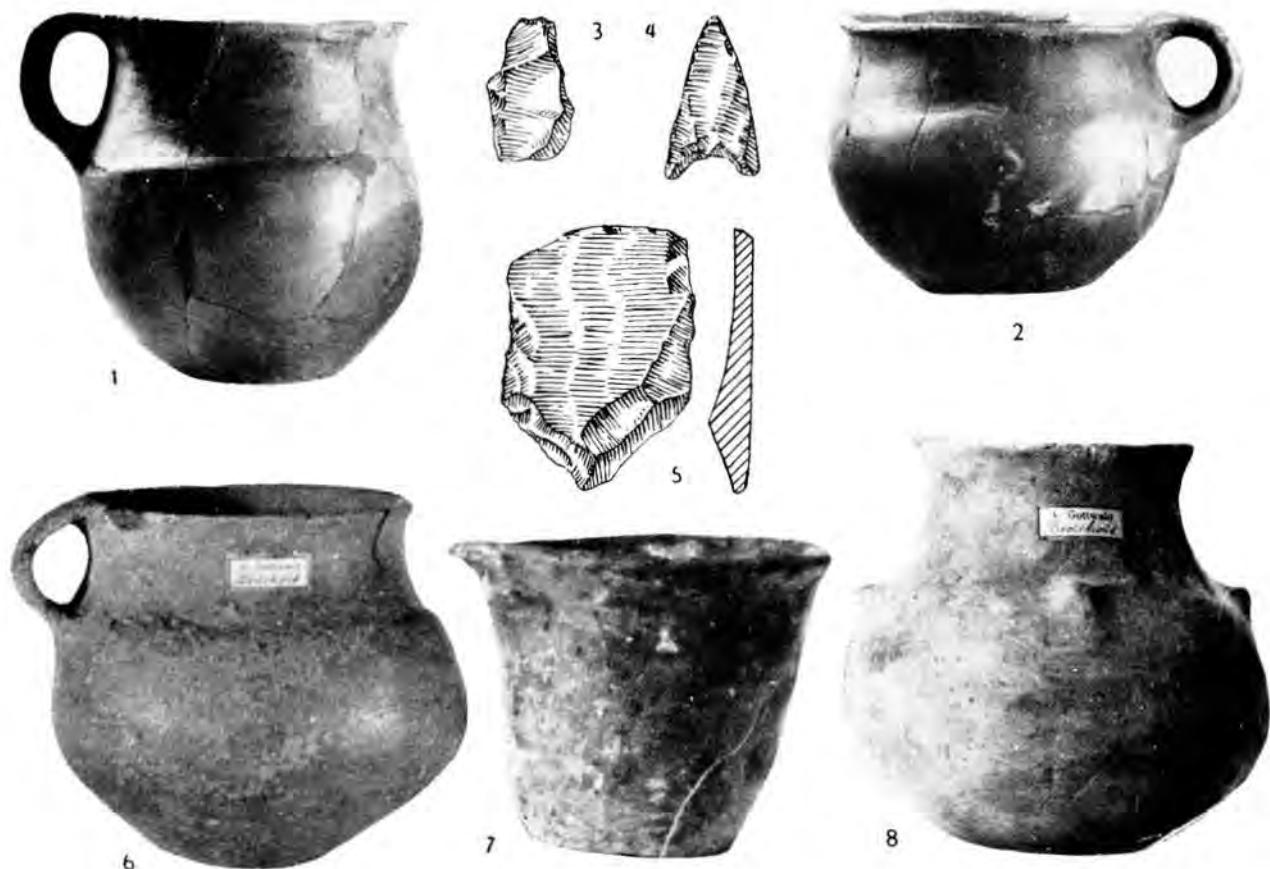
K zvláštním tvarům patří dva hrny ze Šlapanic (obr. 21: 5, 6), z nichž jeden (z hrobu 3) má na největší výduti ostrý lom a působí dojmem pokročilejší únětické keramiky. Sám ostrý lom nemůže však být spolehlivým chronologickým kritériem, neboť se výjimečně uplatnil i na mladé keramice kultury zvoncovitých pohárů (Laa a. d. Thaya, Holásky).<sup>41</sup> S dosti příbuznými ostře lomenými tvary se setkáme také v nagyrévkém typu Ökörhalom,<sup>42</sup> kam pronikly v poněkud pozměněné for-

mě patrně z komplexu Somogyvár-Vučedol.<sup>43</sup> Jako cizí, lokálně transformovaný element se tyto hrnce objevují vzácně také v prostředí mladé kultury se šňurovou keramikou (Hoštice-Heroltice, Tvarožná, Nitkovice),<sup>44</sup> resp. protoúnětické kultury a nedozívají se druhé únětické fáze. Spojení vučedolských<sup>45</sup> nebo staronagyrévkých nádob<sup>46</sup> s formálně podobným koſlíkem klasické únětické kultury narází proto na značné chronologické obtíže a jeví se jako nepravidelné.

Na základě rozboru je možné vyslovit několik poznámek k bližšímu chronologickému třídění hrnků v rámci první fáze moravské únětické kultury. K nejstarším tvarům nutno počítat především hrnec s žebrovaným uchem z okolí Břeclavě (obr. 11: 1), který sice postrádá bližší nalezené okolnosti, ale jeho úzký vztah k protoúnětickým nálezům dokládá zejména pupík proti uchu a tvarová analogie na jiříkovickém pohřebišti (obr. 17: 5). Stejně staré jsou zřejmě i hrny z Opatovic (obr. 17: 9, 11), pocházející z rozrušených hrobů. Všechny tři nádoby jsou masivní a také materiálem se poněkud odlišují od běžné keramiky 1. fáze. Jde o tvary nečleněné, plynulého profilu a jeden z opatovických má pod hrdlem mělkou obvodovou brázdu (obr. 17: 11). Druhou nádobu z Opatovic lze srovnat s nízkým hrncem z Řeporyj u Prahy, který V. Mucha řadí rovněž k nejstarším únětickým typům.<sup>47</sup> Ke starým formám, blízkým nagyrévké keramice z Alsónémedi, patří např. také hrnek z Jiříkovic, zdobený napodobenými otisky šňůry (obr. 15: 14), oba hrnce z Dubňan (obr. 5: 3, 4) a některé výše zmíněné hrny blízké průvodní keramice kultury zvoncovitých pohárů. Naproti tomu jako relativně pokročilejší se jeví např. hrny z Velkých Hostěradk (obr. 29: 4; 30: 8) a také oba hrničky z hrobu 7 v Určicích,<sup>48</sup> které odpovídají zařazení do druhé fáze. Většinou jde však o tvary méně vhodné k detailnějšímu třídění a je nutno se spokojit jen s jejich začleněním do protoúnětického období.

### D z b á n y

Tento typ patří k nejcharakterističtějším formám nejstarší únětické kultury a v jejich tvárnění se uplatňují podobné principy jako u hrnků. Vyskytují se opět jak tvary nečleněné, plynulého profilu (např. obr. 11: 8; 17: 8; 23: 7; 24: 1; 30: 9), tak i výrazně členěné, jako např. v Bedřichovicích (obr. 8: 6, 7, 11), Těšeticích (obr. 23: 1, 2), Svatobořicích (obr. 24: 3), Šardičkách (obr. 28: 5, 6; 29: 10) a Velkých Hostěradkách (obr. 30: 5). Břicha džbánů jsou obyčejně baňatá až kulovitá



Obr. 7. 1–5 – Blučina, kostrový hrob; 6–8 – Bedihošť (z kostrových hrobů).

nebo mají pod největší výdutí lom, který ve zřetelnějším provedení byl zjištěn u 22 nádob. Výraznou hranu pod hrdlem má 44 džbánů, kdežto u ostatních jde o plynulý přechod, zlom nebo jen nepatrné odsazení hrdla. Dno jsou opět většinou neodsazená a rovná. Mírně dovnitř klenuté dno mají jen čtyři exempláře a ve dvou případech je na jejich obvodě vytvořen nízký plastický prstenec. Pásková ucha, na rozdíl od hrnků, bývají častěji umístěna „nagyrévským způsobem“ na spodní části hrdla (52) než při okraji (36) a u pěti džbánů jsou podélně dovnitř prohnutá. Ucha velmi starých typů z Násedlovice (obr. 14: 3), Svatobořic (obr. 24: 1) a Mistřína (obr. 24: 7) jsou opatřena svislými žebry. Pupíky proti uchu jsou na džbánech velmi vzácné a byly zaznamenány jen v Marefách, Těšeticích a ve Velkých Hostěrádkách (obr. 30: 9).

Otázkou původu protoúnětických džbánů se zabývala řada badatelů, kteří většinou upozorňovali na šňurové vzory (Fr. Černý,<sup>49</sup> J. Schránil,<sup>50</sup> J. Böhm,<sup>51</sup> K. Tihačka),<sup>52</sup> A. Stocáký a C. Schuchhardt tento názor nesdíleli a nečleněné typy spojovali s michelsberskými džbány a tulipánovitými poháry.<sup>53</sup> Usuzovalo se

i na původ v kultuře kulovitých amfor a jordanovské.<sup>54</sup> Dnes je však zřejmé, že problém původu protoúnětického džbánu je složitější a patrně se nevyvinul z jediného vzoru, jak na to správně upozornil J. Schránil.<sup>55</sup> Ukazuje se rovněž, že pro genesi tohoto typu měly větší význam současné kultury Karpatské kotliny. Většinou je zdůrazňován úzký vztah ke džbánům tzv. nagyrévského typu.<sup>56</sup> Z moravských pozdně eneolitických nálezů se staronagyrévským přibližují nejvíce některé džbány kultury se šňurovou keramikou, které mají četné analogie také ve skupině Somogyvár<sup>57</sup> a v širším vučedolském okruhu.<sup>58</sup> Rovněž džbány nejstarší únětické kultury se dají z větší části vyvodit z příbuzných tvarů Karpatské kotliny. S nálezem z Čaky<sup>59</sup> se dají srovnávat např. džbány z Bedřichovic (obr. 8: 6, 11), Ledeč (obr. 6: 4), Opatovic (obr. 17: 10), Těšetic (obr. 23: 2, 6) a Velkých Pavloovic (obr. 6: 10). Nelze upřít ani podobnost s keramikou z Alsónemedi, ačkoliv se zdá, že nejde o tak úzký vztah, jaký můžeme sledovat u některých typů kultury se šňurovou keramikou. Nejblíže alsónemedským je starobylý džbán s velkým žebrovaným uchem ze Svatobořic (obr.



Obr. 8. Bedřichovice. 1–3 – hrob 11; 4–6 – hrob 6; 7–9 – hrob 1; 10, 11 – hrob 4.

24: 1),<sup>60</sup> podobný z Násedlovice (obr. 14: 3) a další z Oblekovic.

Určité rozdíly mezi alsónémedskými a protoúnětickými džbány jsou zejména v tom, že protoúnětické mají většinou níže položený lom na výdutí, hrdlo je někdy odděleno hranou, nejsou obyčejně tak štíhlé a mají zpravidla menší ucho. Větší podobnost je patrná s nagyrévkými nálezy z Hódmezővásárhely<sup>61</sup> a se džbány řazenými do pozdní fáze kultury zvoncovitých pohárů (Budapest-Békásmegyer,<sup>62</sup> Budapest-Tabán,<sup>63</sup> Pilismárot,<sup>64</sup> Sarród,<sup>65</sup> Tököl),<sup>66</sup> kde se vedle keramiky kultury zvoncovitých pohárů objevují i keramické typy protoneagyrévkého charakteru.<sup>67</sup> S protoúnětickými džbány (např. Bedřichovice – obr. 8: 6, 7, 10, 11; 9: 9; Opatovice – obr. 17: 10; Rybníky – obr. 26: 16; Svatobořice – obr. 24: 1; Těšetice – obr. 23: 6, 7) se dají dobře srovnávat i sídlištní nálezy (Tószeg A)<sup>68</sup> a zejména džbány z nagyrévkých pohřebišť.<sup>69</sup> Na jihovýchodní vliv ukazuje i další džbánek z Jiříkovic (obr. 17: 8), pro jehož stažené hrdlo existují analogie jak v Tószegu A,<sup>70</sup> tak především na pohřebištích ze starší doby bronzové při ústí řeky Maros.<sup>71</sup>

V souvislosti s nagyrévkými džbány poukázala

A. Mozsolicsová také na četné analogie v oblasti slavonské kultury, Makedonie a kultury Glina III.<sup>72</sup> Vedle citovaných nálezů z Lublaňských blat a z Vinkovců jsou v úzkém vztahu k nagyrévkým a protoúnětickým džbánům (např. obr. 6: 9; 14: 3; 16: 1; 23: 6, 7) zvláště vučedolské nálezy ze Sotina, Starých Jankovců, Opatovice, Draganlugu<sup>73</sup> a Sarvaše.<sup>74</sup> Totéž lze říci do značné míry i o džbánech kultury Glina III,<sup>75</sup> schneckenberských (BC)<sup>76</sup> a somogyvárských.<sup>77</sup> Zdá se tedy, že původ protoúnětického džbánu musíme hledat především na jihovýchodě, a to nejen v nagyrévké kultuře, kde je nejvíce analogií, ale v celém komplexu kultur řazených do pozdního eneolitu nebo do časné doby bronzové na území dnešního Rumunska, Maďarska, Slovenska a Jugoslávie, kde se džbán tzv. nagyrévkého typu vyskytuje.<sup>78</sup> Výrazný vztah k této oblasti je patrný také na džbánech moravské kultury se šnúrovou keramikou a kultury zvoncovitých pohárů.

Za nejstarší tvary protoúnětických džbánů nutno považovat zejména nádoby s žebrovanými uchy ze Svatobořic (obr. 24: 1) a Násedlovice (obr. 14: 3), které stejně jako nejstarší hrnky lze odlišit i materiálem od běžné protoúnětické keramiky. K velmi

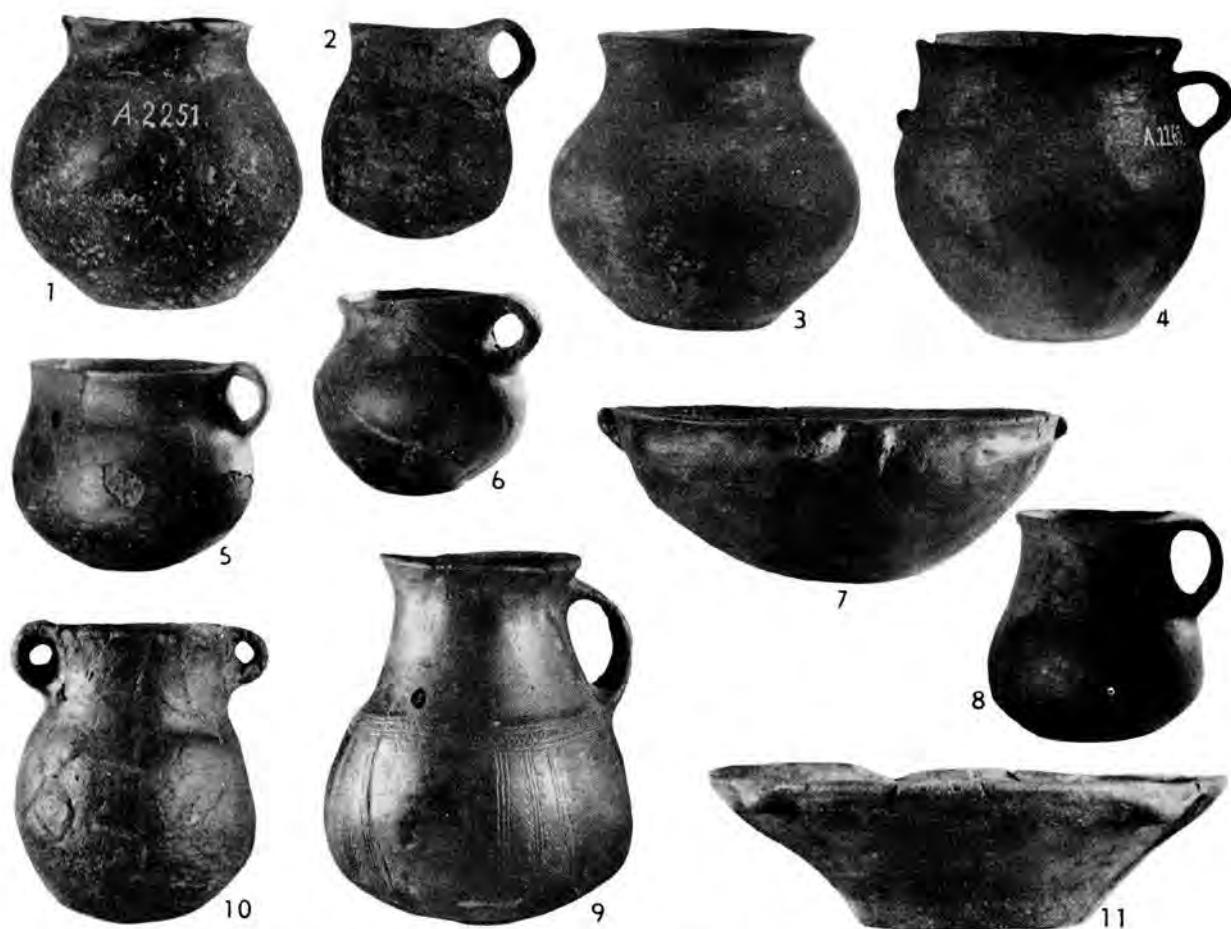
starým typům patří zřejmě i džbánky z Rybníků (obr. 26: 16), Ledeč (obr. 6: 4), Jiříkovic (obr. 16: 1), Mistřína (obr. 24: 7) a některé další z Bedřichovic, Šardiček, Těšetic a Opatovic. Tyto exempláře je možné dobře srovnávat s nagyrévskými, slavonskými, somogyvárskými a eventuálně i s některými džbány kultury se šňurovou keramikou a se džbány z kultury zvoncovitých pohárů. Naproti tomu mladší formy jsou zastoupeny hlavně ve Velkých Hostěrádkách (obr. 30: 5, 9).<sup>79</sup> Vývoj těchto typů pokračuje v celku plynule i v následující druhé fázi. V dalším vývoji (3. a 4. fáze) jich nápadně ubývá a jsou nahrazovány menšími, složitějšími profilovanými hrnčíky.

#### Bezuché amfory

Tato velmi typická keramika nemá prakticky další pokračování v následujících fázích únětické kultury. Kroně Moravy jsou velmi vzácné a v Čechách, Slezsku a středním Německu se s nimi setkáváme jen ojediněle. Stejne jako hrnce a džbány

mají buď plynulý esovitý profil, nebo hrdlo je odděleno hranou (23 případů) a pod největší výdutí býva tupý či výraznější lom (13). Moravské bezuché amfory lze dělit na několik typů. Nejrozšířenější jsou baňaté formy, obvykle s třemi až pěti (výjimečně i se šesti) horizontálně protáhlými pupíky, umístěnými nejčastěji pod největší výdutí (obr. 6: 8, 11; 18: 2, 10; 21: 7, 9; 26: 9; 27: 6). Kromě pupíků se na nich poměrně často vyskytují i jiné plastické (podkovy, hladké a přesekávané pásky) nebo i ryté výzdobné prvky. S tímto typem souvisejí i další baňaté amfory s hladkými plastickými páskami, umístěnými na největší výduti (Těšetice — obr. 22: 5, 6) nebo poněkud níže (Chrlice — obr. 11: 11).

Sledovat původ bezuchých amfor bylo dosud velmi obtížné, poněvadž s obdobnými tvary se v ostatních eneolitických kulturách střední Evropy setkáváme jen velmi zřídka. Těšetickou amforku s plastickou páskou na výduti vyvzoroval J. Schránil z keramiky kultury zvoncovitých po-



Obr. 9, 1, 3, 4 – Božice (z kostrových hrobů); 2 – Bohunice; 5 – Bedřichovice, hrob 5; 6, 7 – Bedřichovice, hrob 8; 8, 9 – Bedřichovice, hrob 3; 10, 11 – Bedřichovice, hrob 7 (zárový).



Obr. 10. 1–7 – Nová Ves, keramika z hrobů; 8–13 – Božice, keramika z hrobů.

háru<sup>80</sup> a na podobné svazky poukázal i A. Stöcký v souvislosti s amforou z Netřeby, která je zdobena svislými žebry.<sup>81</sup> Amfory s plastickými přesekávanými páskami označují podle A. Stöckého starobylé vztahy, sahající k lengyelsko-jordanovské kultuře.<sup>82</sup> Tento názor v podstatě sdílí i K. Tiheľka, který kromě toho upozorňuje na analogie v kultuře zvoncovitých pohárů a v kultuře se šnúrovou keramikou.<sup>83</sup> Vcelku lze však říci, že pro tento typ baňatých bezuchých amfor na Moravě stěží najdeme blízkou obdobu mezi šnúrovou keramikou a zejména mezi materiélem kultury zvoncovitých pohárů. Jen oba exempláře z Těšetic (obr. 22: 5, 6) umístěním plastické pásky na největší výduti by mohly připomínat některé amfory české kultury se šnúrovou keramikou.<sup>84</sup> V lengyelsko-jordanovském okruhu se sice vyskytuji bezuché amforovité nádoby, často s pupíky na největší výduti nebo i níže (Hulin,<sup>85</sup> Němcice nad Hanou,<sup>86</sup> Cifer (?) u Trnavy,<sup>87</sup> Brest Kujavský),<sup>88</sup> ale ani zde nejde vždy o blízké analogie. Problematické bylo dosud také spojení protoúnětických

amforek s Karpatskou kotlinou, kde byl tento typ málo známý a snad jen amfora ze Zóku mohla připomínat některé moravské tvary.<sup>89</sup> Teprve novější publikace I. Bóny ukázala, že v nagyrévské kultuře existují blízké období, dovolující řadu protoúnětických bezuchých amfor spojit s tímto okruhem. Vyskytují se zde typické členěné tvary, někdy s plastickými páskami na výduti nebo pod hrdlem.<sup>90</sup> Pupíky na výduti nejsou však, jak se zdá, v maďarském materiálu obvyklé.

Další, již méně početnou skupinu tvoří nečleněné, dosti primitivní amfory, v podstatě plynulého esovitého profilu bez pupíků, plastické a ryté výzdoby. Jejich tělo bývá obyčejně baňaté až kulovité, hrdlo je nízké a okraj zpravidla mírně ven vynutný (obr. 9: 1, 3; 10: 5, 9; 27: 13). Z uvedených nádob zaujmě zvláště amfora z Nové Vsi (obr. 10: 5), která jak špatně vypáleným póravým materiélem, tak i slabě zduřelým okrajem a konečně do jisté míry i tvarem silně připomíná šnúrovou keramiku. Vcelku výjimečně formovaný, na povrchu pečlivě hlazený exemplář z Těšetic



Obr. 11. 1 – neznámé naleziště na Břeclavsku; 2, 3 – Nové Mlyny, keramika z rozrušených hrobů; 4, 5 – Chrlice, hrob 1; 6–8 – Chrlice, hrob 4; 9–11 – Chrlice, starší nálezy.

(obr. 22: 2) by snad bylo možné uvést v souvislosti s vučedolským okruhem, kde se vyskytl téměř shodný tvar s hladkým povrchem, opatřený na výduti dvěma protilehlými, svisle provrtanými pupky.<sup>91</sup> Pro božickou nádobu (obr. 9: 3) najdeme dosti blízkou obdobu v nagyrévské kultuře.<sup>92</sup>

Poměrně vzácné jsou v moravském materiálu amfory s baňatým až kulovitým tělem se čtyřmi či pěti pupíky pod hrđlem. Našly se zatím v Bedihošti (obr. 7: 8), Jiříkovicích, Nové Vsi (obr. 10: 6),<sup>93</sup> Šardičkách (obr. 29: 9) a jistou analogii známe i ze Slezska (Wrocław).<sup>94</sup> Ostatní tvary protoúnětických bezuchých amfor se vyskytují jen ojediněle. Jsou to především štíhlejší, téměř shodné exempláře z Josefova (obr. 25: 7), Velkých Pavlovic a Věteřova (obr. 13: 1), které mají nízké hrđlo oddělené tupou hranou a tupý lom pod největší výduti. Ještě štíhlejší je amfora z Rybníků (obr. 25: 4) se čtyřmi pupíky pod výdutí. Srovnání s jinými kulturami je i zde dosti obtížné a

blížší obdobu lze uvést jen ze skupiny Makó (Hódmezővásárhely),<sup>95</sup> kde však jde o nádobu v podstatě nečleněnou. Jiná amfora výjimečného tvaru ze Šardiček (obr. 29: 11) ukazuje zřetelně na úzký kontakt s pozdní kulturou zvoncovitých pohárů a má svůj protějšek na sídlišti v Brně-Obřanech.<sup>96</sup>

Výčet bezuchých amfor doplňují ještě kulovité tvary s plastickými páskami na rozhraní hrđla a břicha (Hovorany, Podivín) a štíhlá amfora z Hevlína (obr. 13: 5). Nádoba s přesekávanou páskou z Hovoran (obr. 5: 1) je zajimavá také tím, že se materiálem značně liší od ostatní protoúnětické keramiky. Z podivinské se zachovala jen část a na rozdíl od hovoranské má plastickou pásku hladkou.<sup>97</sup> Tvar amfory z Hevlína (obr. 13: 5) se zcela vymyká představám o protoúnětické keramice a jen zpracování materiálu a plastická přesekávaná páška na výduti dokazuje, že patří skutečně do nalezového komplexu. Její dva zachované a nestejně vysoko položené pupky poněkud připomínají ob-

dobný způsob rozmíslování stejných pupků na keramice bodrogkereszturské a lengyelské. Tento tvar, stejně jako amfory z Rybníků (obr. 25: 4), Nové Vsi (obr. 10: 5), Těšetic (obr. 22: 2, 5, 6), Šardiček (obr. 29: 11), Hovoran (obr. 5: 1), Velkých Pavlovič, Věteřova (obr. 13: 1) a Josefova (obr. 25: 7) můžeme patrně pokládat za nejstarší, kdežto mezi mladší formy patří pravděpodobně nádoba z Ivančic (obr. 12: 7), zdobená prostými trojnásobnými trásněmi, které jsou typické v tomto provedení zejména ve druhé fázi. Závěrem možno říci, že bezuché amfory jsou charakteristické jen pro nejstarší úsek únětické kultury a v následujících fázích se již neobjevují. Zajímavá je i skutečnost, že jsme se s bezuchou amforou nesetkali ani na relativně mladším protoúnětickém pohřebišti ve Velkých Hostěrádkách. Jejich původ bude nutno hledat opět v Karpatské kotlině, a to především v nagyrévské kultuře. Tento závěr se zdá být logický i vzhledem k nápadné koncentraci bezuchých amfor v jihovýchodní oblasti sidelního území únětické kultury. U některých typů je postižitelný také vztah ke slavonskému okruhu, ke kultuře se šňurovou keramikou a ke kultuře zvoncovitých pohárů. Styk s lengyelskou, resp. jordanovskou keramikou je těžko prokazatelný a problematický.

### Ctyřuché amfory

Tento typ amfor je velmi vzácný a byl zatím zaznamenán jen na třech nalezištích (obr. 24: 4, 6; 28: 10). Všechny zhruba odpovídají stavbou a členěním svého těla bezuchým amforám, ale mají pod hrdlem čtyři symetricky rozložená menší ouška. Na mistřinské amfoře jsou pod největší výdutí ještě čtyři horizontálně protáhlé pupíky spojené hladkou plastickou páskou. Zvláštní význam má zejména amfora z důležitého hrobového celku v Šardičkách (obr. 28: 7 – 10), kde provázela misku na prolamované duté nožce a dva hrníčky, blízké průvodní keramice kultury zvoncovitých pohárů. Amfora sama je nepochybným dokladem úzkého vztahu ke kultuře se šňurovou keramikou.<sup>98</sup> Blízké obdoby jsou však i v Alsónémedi<sup>99</sup> a na pohřebištích typu Ökörhalom.<sup>100</sup> Jinak je tento typ v eneolitickém a raně bronzovém materiálu celkem neobvyklý a stěží najdeme analogii i v kultuře zvoncovitých pohárů. Zdá se tedy, že jde o tvar převzatý z prostředí kultury se šňurovou keramikou nebo z nagyrévského prostředí. Pro jihovýchodní původ by mohlo svědčit i charakteristické členění (např. Szanda), výskyt čtyřuchých amfor na jihovýchodní Moravě mimo oblast intenzivního osidlení kultury se šňurovou keramikou, i to, že

šardičská byla nalezena společně s mísou na prolamovaném, válcovitém podstavci. V rámci moravské únětické kultury jsou čtyřuché amfory starým prvkem, který stejně jako bezuché amfory nemá pokračování v následujících vývojových fázích.

Zcela výjimečným a zřejmě starým únětickým tvarem je baňatá nádoba z Dubňan s dvěma uchy pod nízkým hrdlem (obr. 5: 2).<sup>101</sup> Zvláštností je i kruhový, zámerně vytvořený otvor při dně a výzdoba sestávající z krátkých svazků příčně přeskávaných trásní. Amfora nemá sice mezi protoúnětickým materiálem přímou obdobu, ale výrazná hrana pod hrdlem a celkový vzhled<sup>102</sup> dovoluje usuzovat na velmi úzký vztah. To podtrhuje i skutečnost, že byla nalezena v blízkosti protoúnětického hrobu s velmi starou keramikou (obr. 5: 3, 4). Podle otvoru ve stěně, který se běžně vyskytuje také na nádobách v Alsónémedi,<sup>103</sup> nelze vyloučit, že pochází ze žárového hrobu.

### Dvouuché nádoby

Nádoby s dvěma protilehlými uchy patří k charakteristickým, i když ne příliš početným tvarům protoúnětické kultury. Jsou nezdobené, obyčejně baňaté a měkce profilované bez výrazného členění (obr. 9: 10; 10: 4; 12: 6, 8; 13: 4; 15: 13; 16: 4, 8; 17: 7; 19: 4, 5, 8, 11; 20: 1; 22: 1; 29: 8). Ostřejší lom na výduti a hrani pod hrdlem mají jen nádoby z Opatovic (obr. 19: 2) a ze Šardiček.<sup>104</sup> Ucha ve třinácti případech vybíhají z okraje a u dvacáté jsou umístěna niže. Dvouuché nádoby jsou rozšířeny ve více eneolitických kulturách střední Evropy a bývají často spojovány s bodrogkereszturskými.<sup>105</sup> V této kultuře jsou základním keramickým typem a také některé protoúnětické lze s nimi po formální stránce srovnávat. Výrazně členěný exemplář z Opatovic (obr. 19: 2) má pěknou obdobu na protonagyrévském pohřebišti v Alsónémedi<sup>106</sup> a některé další se podobají i nálezům z Mondsee.<sup>107</sup>

Na Moravě se s dvouuchými nádobami setkáme i na eneolitických žárových pohřebištích pod mohylami (Lutotín,<sup>108</sup> Ohrozim,<sup>109</sup> Slatinky),<sup>110</sup> ve vrstvě C<sub>1</sub> v Jevišovicích<sup>111</sup> a zejména tvary značně podobné protoúnětickým se vyskytují v mladé kultuře zvoncovitých pohárů<sup>112</sup> a též v kultuře se šňurovou keramikou.<sup>113</sup> Zdá se, že původ tohoto typu musíme hledat opět na jihovýchodě, i když spojení našich nálezů s bodrogkereszturskými naráží na značné chronologické potíže. Dvouuché nádoby nejsou v Maďarsku známé v následujícím badensko-kostolackém komplexu, ale jsou masově rozšířeny až v pozdější skupině Pitvaros, kde je ma-



Obr. 12. 1 – Němčice nad Hanou, kostrový hrob; 2, 3 – Ivančice-Němčice, hrob 3; 4, 5 – Ivančice-Němčice, hrob 1; 6, 7 – Ivančice-Němčice, hrob 2; 8 – Ivančice-Němčice, rozrušený hrob; 9–11 – Hrušovany u Brna, z kostrových hrobů.

ďarští badatelé vyvozují z anatolsko-egejsko-balánského okruhu časné doby bronzové.<sup>114</sup> Pronikají i do nagyrévské kultury (Alsónémedi, typ Kőtörés),<sup>115</sup> jejíž působení na vznik únětické kultury je evidentní. Vzájemně si blízké tvary moravských pozdně eneolitických kultur stěží vyvodíme z předloh ohrozimského typu, neboť i zde je nutno počítat se značným časovým odstupem. Je pravděpodobné, že v tzv. ohrozimském typu jde o prvky převzaté z bodrogkereszturského okruhu, kdežto mladé nálezy kultury zvoncovitých pohárů, kultury se šňůrovou keramikou a protoúnětické lze uvést v souvislost spíše s horizontem Pitvaros-Nagyrév. Protoúnětické dvouuché nádoby patří k velmi starým formám únětické keramiky a ve značně pozměněné podobě prakticky zanikají v následující druhé fázi.

#### Misky

V protoúnětických hrobech jsou misky běžným nálezem; vykazují značnou tvarovou variabilitu a jejich třídění je proto dosti obtížné. V podstatě lze

rozlišovat tvary polokulovité až kotlovité (např. obr. 8: 8; 9: 7; 10: 2, 10, 12; 11: 7; 14: 2, 8; 20: 9; 21: 1; 22: 7; 25: 5; 27: 5; 30: 4), kónické (obr. 12: 3, 4; 15: 9; 17: 2; 22: 9; 23: 8; 30: 11) a misky s esovitě prohnutými stěnami (obr. 6: 7; 9: 11; 18: 5). Většina (73) má pod okrajem žlábek nebo aspoň jeho náznak, který ve srovnání s pozdějšími únětickými miskami je zpravidla širší a nepříliš hluboký. Dna jsou obyčejně rovná nebo výjimečně dovnitř prohnutá. Na obvodě dna misky z Rybníků je nízký plastický prstenec (obr. 25: 1). Poměrně vzácné jsou misky na nožkách nebo na dutých prolamovaných podstavcích, o nichž bude pojednáno zvlášť. Okraje jsou obyčejně zaoblené, ale vyskytuje se i tvary s dovnitř rozšířeným, lišťovitě seříznutým okrajem, který se svahuje na vnitřní stranu (např. obr. 8: 4; 20: 5). Jindy jde o rozšířený a vodorovně seříznutý okraj jako v Božicích (hrob 1), Marefách (hrob 2), Milovicích (obr. 6: 7) a Opatovicích. Výjimečný je případ nerozšířeného, vodorovně seříznutého okraje z Božic (obr. 10: 10) nebo dovnitř rozšířeného,

ale na vnější stranu se svažujícího okraje z Blučiny. Další misky z Bedřichovic (obr. 8: 1, 8), Jiříkovic (obr. 16: 6, 9), Maref, Mikulova (obr. 14: 8), Podivína (obr. 14: 2), Rybníků (obr. 26: 15), Šlapanic a Těšetic (obr. 22: 7, 23: 8) mají na vnitřní straně zesílený a zaoblený okraj, který zmíněnou lištu jen připomíná. Je nepochybné, že předlohy pro takto formovaný okraj musíme hledat především v kultuře zvoncovitých pohárů,<sup>116</sup> ačkoliv jde o prvek rozšířený i v jiných kulturách, zejména v Karpatské kotlině i dále na jihovýchod.<sup>117</sup>

Na podobné širší souvislosti ukazuje i žlábek při okraji, který se uplatnil také na některých mísách kultury zvoncovitých pohárů<sup>118</sup> a vzácněji i na mísách kultury se šňurovou keramikou.<sup>119</sup> Žlábek protoúnětických misek bývá někdy překlenut menšími oušky, jež se vyskytují často po čtyřech (např. obr. 20: 5, 7, 10), výjimečně po dvou (Božice) a nejčastěji po jednom (např. obr. 14: 2; 16: 6; 19: 6). Neobvyklým případem jsou misky z Bedřichovic, z nichž u jedné jsou dvě ze čtyř oušek slepá (obr. 9: 7) a další miska má dvě protilehlá ouška při okraji a jiná dvě pod žlábkem (obr. 8: 8). Dosti častá je i kombinace jednoho až tří oušek s pupíky nebo slepými oušky, umístěnými při okraji (např. obr. 22: 7), ve žlábku (např. obr. 19: 3; 25: 1) nebo i pod ním (např. obr. 14: 2; 19: 6). Početnou skupinu tvoří bezuché misky s pupíky nebo lalůčky při okraji (obr. 6: 7; 9: 11; 13: 2; 16: 2, 5; 21: 2; 23: 8), misky se slepými oušky ve žlábku (obr. 8: 1, 4; 10: 2, 12; 12: 3, 4; 20: 4; 22: 4; 30: 4, 11) a s horizontálně protáhlými pupíky pod žlábkem (obr. 21: 1; 25: 5; 30: 10). Pupíky nebo slepá ouška jsou zpravidla symetricky rozmístěná a vyskytují se nejčastěji po čtyřech nebo méně často i po pěti (obr. 6: 7; 8: 1, 4; 9: 7, 11; 10: 12; 12: 3, 4; 13: 2; 18: 5; 20: 4, 9; 22: 4; 23: 8; 27: 5, 11; 30: 10, 11). Výjimečný je počet tří (obr. 10: 2; 25: 5; 30: 4) nebo dokonce jednoho pupíku (Opatovice). Poměrně vzácné jsou i misky, jejichž celá horní část se žlábkem je poněkud dovnitř vtažena nebo založena (např. obr. 16: 5; 30: 11). Náznaky podobného zatažení okraje se objevují zřídka u misek kultury zvoncovitých pohárů (Stará Břeclav, Brno-Královo Pole),<sup>120</sup> ale ukazují též na jistou souvislost s nálezy typu Kosihy-Čaka.<sup>121</sup> Totéž lze říci i o misce bez žlábku ze Syrovic (obr. 27: 11), která má dovnitř vtažený oblý okraj.<sup>122</sup>

Výrazný vliv kultury zvoncovitých pohárů dokládají též misky na plných nožkách, které známe z Jiříkovic (obr. 15: 9), Opatovic (obr. 20: 5) a Určic.<sup>123</sup> Tento původ prozrazuje zejména miska

na čtyřech válcovitých nožkách z Opatovic, která má také lišťovitě rozšířený a šikmo seříznutý okraj. Rovněž rozmístění čtyř uch při okraji je v kultuře zvoncovitých pohárů zjevem dosti častým. V obou dalších případech (Jiříkovice, Určice) jde o primativní kónické formy. Jiříkovická miska má čtyři velmi nízké (polokulovité) nožky<sup>124</sup> a určická tři oválné, dole poněkud rozšířené. Misky na nožkách se v dalším vývoji moravské únětické kultury prakticky již neobjevují, nebo jde o nálezy zcela jiného charakteru, jako např. miniaturní miska z Kyjova na čtyřech (lidských?) nožičkách.<sup>125</sup> Zvláštním ojedinělým typem je polokulovitá miska ze Syrovic, stojící na nízkém prstenci, roze Klaném v pět malých nožek (obr. 27: 5). Bývá obyčejně spojována se slavonskou keramikou,<sup>126</sup> kde jsou nízké členěně podstavce u misek běžné. Nutno však upozornit, že dosti podobné nožky se někdy vyskytnou i v souvislosti se starým typem nagyrévského džbánu v Maďarsku (Budapest-Békásmegyer)<sup>127</sup> nebo v mladé kultuře se šňurovou keramikou (Mierzanowice).<sup>128</sup>

Velmi důležité jsou také misky na duté prolamované nožce, která je buď válcovitá (Božice — obr. 10: 10; Šardičky — obr. 28: 9) nebo kuželovitá (Opatovice — obr. 20: 7). Dutý, zřejmě válcovitý podstavec měla též hlubší kónická, avšak fragmentárně zachovaná miska z Bučovic. Božická miska je polokulovitého tvaru s vodorovně seříznutým okrajem, kdežto obě další (Opatovice, Šardičky) mají při okraji žlábek, překlenutý u opatovického nálezu čtyřmi menšími oušky. Otvory v podstavcích se vyskytují po čtyřech (Božice), šesti (Šardičky) nebo devíti (Opatovice) a jsou nepravidelně obdélníkovité až čtvercovité nebo témař oválné. Vzory pro misky s dutou prolamovanou nožkou musíme hledat nepochybně v Maďarsku, kde lze jejich vývoj sledovat zejména od kultury s kanelovanou keramikou.<sup>129</sup> Jsou rozšířené v bodrogkereszturské kultuře<sup>130</sup> a udržují se i v době bronzové.<sup>131</sup> Nejbližší analogie pro moravské a české protoúnětické nálezy jsou z Alsónémedi,<sup>132</sup> dále pak z Nagyrévu,<sup>133</sup> z nagyrévské vrstvy Tószeg A nebo i ze žárových hrobů z Tószeg-Laposhalom a Ökörhalom.<sup>134</sup> Z moravských badatelů poprvé poukázal na maďarské vlivy v souvislosti s miskou ze Šardiček již K. Schirmeisen, dále např. K. Tiheľka a zvláště L. Hájek a V. Moucha.<sup>135</sup> Výskyt moravských misek na duté prolamované nožce se omezuje jen na protoúnětickou fázi.<sup>136</sup> Podle nálezového celku ze Šardiček (tab. 28: 7–10) lze se domnítavat, že jde o tvar i v rámci protoúnětické kultury velmi starý.



Obr. 13. 1 — Veteřov; 2–6 Hevlín, z kostrových hrobů.

Vcelku můžeme o nejstarších únětických miskách říci, že vykazují nejužší vztah ke kultuře zvoncovitých pohárů, což platí zejména o formách s lišťovitě rozšířeným okrajem a o miskách na více plných nožkách. Srovnávat se dají i další (s uchy, pupky a žlábky při okraji), které se dosti často vyskytují ve skupině Oggau-Sarród.<sup>137</sup> Všechny uvedené typy se objevují také na žárových pohřebištích v Budakalász<sup>138</sup> a v Alsónémedi.<sup>139</sup> Žlábek při okraji, překlenutý oušky, je v Maďarsku zcela běžný i na dalších nalezištích ze starší doby bronzové. Na maďarský (predevším staronagrénanský) původ ukazují však především misky na prolamovaných dutých nožkách. Určité souvislosti lze sledovat také s nálezy tzv. slavonského okruhu (Čaka, Zók).<sup>140</sup> Vztahy ke kultuře se šňůrovou keramikou jsou méně výrazné a styčných prvků je u misek obou kultur na Moravě poměrně málo. Většina protoúnětických misek s esovitým profilem, kónických i polokulovitých tvarů se žlábkem při okraji, misky s oušky a pupíky se vyvíjí dále a udržuje se v celém průběhu únětické kultury.

#### Hmoždiřovité pohárky

V první fázi únětické kultury známe jen čtyři exempláře: z Bedihoště (obr. 7: 7), Němčic nad Hanou (obr. 12: 1), Jiříkovic a Velkých Pavlovic. Nejpěknější je z Němčic, který jak tvarem, tak i vý-

zdobou má blízké analogie v mladých kulturách se šňůrovou keramikou na území jižního Polska<sup>141</sup> a také v maršovickém typu, kde již A. Stoecký jej pokládal za tvar oderské šňůrové keramiky.<sup>142</sup> Na původ ve šňůrové keramice ukazuje i další pohárek s menším jazykovitým výčnělkem z Bedihoště, pro který máme obdobu v hrobě z Mouchnic.<sup>143</sup> Mouchnická nádobka je však poněkud nižší a tvárněním těla se bliží i dalším protoúnětickým pohárkům z Jiříkovic a Velkých Pavlovic. Hmoždiřovité pohárky s uchem při okraji (nebo i níže) nejsou ovšem jen specifikem šňůrové keramiky, kde se vedle nich vyskytují i tvary bezuché s výčnělkem nebo pupíky, ale jsou vzácně zastoupeny mezi materiélem kultury zvoncovitých pohárů na Moravě<sup>144</sup> a zejména v různých kulturách Karpatské kotliny. Vyskytly se na pohřebišti v Alsónémedi,<sup>145</sup> v Kisapostagu<sup>146</sup> i na pohřebišti v Óbéba,<sup>147</sup> ve schneckenberské kultuře<sup>148</sup> i na pohřebišti ve Všechnsvátcích na východním Slovensku.<sup>149</sup> Maďarské nálezy těchto pohárků jsou obyčejně porovnávány se šňůrovou nebo i s tzv. nordickou keramikou z Čech a usuzuje se na zprostředkující roli kultury zvoncovitých pohárů.<sup>150</sup> Také moravské nálezy ukazují, že protoúnětické hmoždiřovité nádobky navazují spíše na vzory šňůrové keramiky, ačkoliv tvary s uchem jsou hojnější v Karpatské kotlině. Na úzký kontakt se šňůrovou keramikou lze usuzovat



Obr. 14. 1, 2 — Podivin; 3ab — Násedlovice; 4 — Holásky; 5—8 — Mikulov, z kostrových hrobů.

i z jejich rozšíření, především v oblasti intenzívnoho osídlení kulturou se šňůrovou keramikou ve střední a severnejší části Moravy, jakož i z toho, že se objevují v únětických hrobech ve Slezsku (Wrocław-Oporów) společně s kamennými sekeromlaty.<sup>151</sup> Jak se zdá, přežívají tyto formy první fázi a na Moravě se výjimečně udržují i ve druhé (Kostelec na Hané, Křenovice).<sup>152</sup>

#### Výzdoba keramiky

Výzdoba na moravské protoúnětické keramice se vyskytuje poměrně dosti zřídka (asi 5 % nádob) a lze ji dělit na rytou a plastickou. Oba dva způsoby jsou častější na nejstarších nádobách a zvláště plastických motivů v průběhu únětické kultury

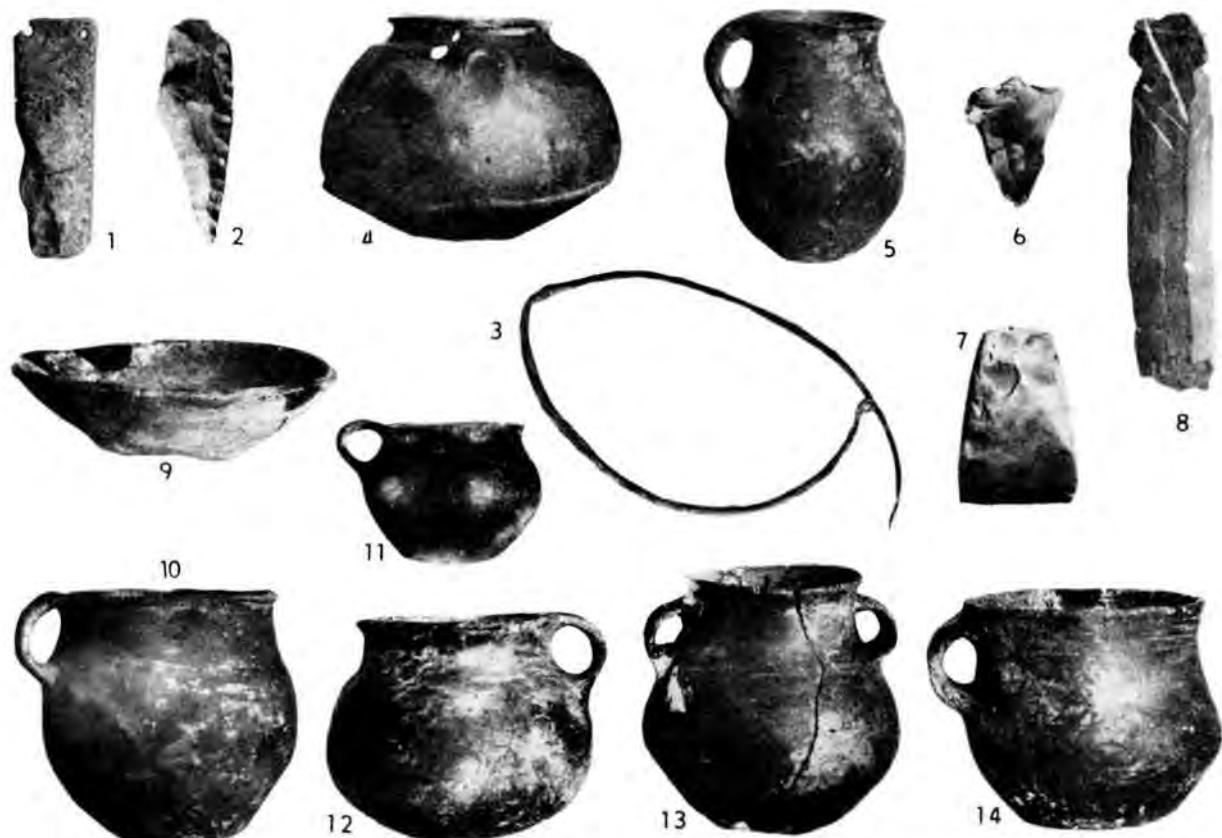
zřetelně ubývá. Ryté ornamenty se udržují zejména ve starším, předklasickém období a soustředují se převážně nad Hanou (Němčice nad Hanou, Tišín) a východnejší část Moravy (Čejč).

Rytá výzdoba je vždy geometrická a uplatňuje se ponejvíce vertikální a horizontální výzdobné pásy, sestávající z dlouhých vícenásobných rýh, kombinovaných s klikatkami nebo krokvicemi, krátkými čárkami a tečkami. Pro moravský materiál jsou typické zejména vertikální výzdobné pásy, které se vyskytly na bezuchých amforách z Milovic (obr. 6: 8), Holásek (obr. 14: 4) a Šlapanic (obr. 21: 7), džbánech z Bedřichovic (obr. 8: 7; 9: 9) nebo Opatovic (obr. 19: 10) a na hrnečích z Moravského Krumlova (obr. 6: 12) a Opatovic (obr.

19: 1). Vodorovné pásy s krokvicemi jsou zatím jen z Brna-Králova Pole a z Němčic nad Hanou (obr. 12: 1). Posledně jmenovaný způsob výzdoby se nejčastěji vyskytuje v maršovickém typu ve Slezsku<sup>153</sup> a je poměrně značně rozšířen i v Čechách,<sup>154</sup> kde je znám i případ horizontální vícenásobné krokvice provedené otiskem šňůry (Rousovice).<sup>155</sup> Nejčastěji se uplatňují horizontální výzdobné pásy s vícenásobnou krokvicí zvláště v okruhu kultur se šňurovou keramikou<sup>156</sup> a lze je uvést i z Moravy (Slatinky, Marefy, Dobrochov).<sup>157</sup> Ze šňurové keramiky pronikl tento motiv také do kultury zvoncovitých pohárů<sup>158</sup> a protoúnětické, kde se s ním setkáváme nejvíce na území s intenzivním osídlením kulturou se šňurovou keramikou.

Svislé výzdobné pásy jsou v moravském prostředí častější a je možné rozlišit dva způsoby použití klikatky. Jde buď o velkou, obyčejně vícenásobnou krokviči, umístěnou mezi dlouhými svazky třásní (obr. 6: 8; 8: 7; 19: 10; 21: 7), nebo o drobnější, jednoduchou, třásně lemující klikatku (obr. 6: 12; 9: 9; 14: 4). Vertikální výzdobné pásy s klikatkami jsou v prostředí kultury se šňurovou keramikou neobvyklé, ale vyskytují se poměrně

dsti často na keramice kultury zvoncovitých pohárů.<sup>159</sup> Původ této výzdoby snad bude možné hledat hlouběji v eneolitu, kde se obdobné motivy vyskytují na ossarnské,<sup>160</sup> vučedolské<sup>161</sup> a jevišovické keramice.<sup>162</sup> Zdá se, že horizontální pásy s vícenásobnými krokvicemi jsou severského původu a váží se především na šňurovou keramiku,<sup>163</sup> kdežto vertikální výzdobný pás, obyčejně s drobnou jednoduchou klikatkou, je častější v Podunají. Také na staré únětické keramice lze pozorovat, že směrem k jihu horizontálních výzdobných pásov ubývá a jsou nahrazovány vertikálními. Souvislost vodorovného krokvicového ornamentu se šňurovou keramikou potvrzuji také nálezy protoúnětické (Rousovice), kultury zvoncovitých pohárů (Vyškov) a další mladoeneolitická keramika (Brno-Líšeň), na které je tento motiv proveden otiskem šňůry. Vliv kultury se šňurovou keramikou prozrazuje také rytými klikatkami zdobený pohárek z Němčic. Otisk šňůry v jiném provedení na starých únětických nádobách není v Čechách zcela ojedinělý<sup>164</sup> a imitace horizontálních šňurových linií je známa i z protoúnětického hrobu v Jiříkovicích (obr. 15: 14).



Obr. 15. Jiříkovice. 1, 2 – hrob 3; 3–5 – hrob 1; 6–8 – hrob 2; 9 – hrob 5; 10, 11 – hrob 8; 12 – hrob 13; 13, 14 – hrob 4.



Obr. 16. Jiříkovice. 1, 2 – hrob 11; 3 – hrob 10; 4, 10, 11 – hrob 14; 5–7 – hrob 7; 8, 9 – hrob 6.

Prostá třásňová výzdoba je v první fázi moravské únětické kultury neobvyklá a uplatnila se jen na bezuché amfore z Ivančic (obr. 12: 7). Tento způsob ornamentace, vyskytující se na únětické i průvodní keramice kultury zvoncovitých pohárů, je podle L. Hájka jedním z dokladů částečné současnosti obou kultur, žijících vedle sebe.<sup>165</sup> Zdá se, že jde skutečně o určitou souvislost a že nelze zcela vyloučit synchronizaci nejmladších projevů kultury zvoncovitých pohárů s únětickou keramikou zdobenou třásněmi. Pak by ovšem bylo nutné počítat s koncem kultury zvoncovitých pohárů až na sklonku první nebo na začátku druhé fáze moravské únětické kultury, kdy se prosté třásně poprvé uplatňují.

Ostatní rytá výzdoba na protoúnětické keramice je daleko primitivnější a jsou to nepravidelné svislé rýhy na mísách z Těšetic (obr. 22: 7; 23: 8), nepravidelné svislé a vodorovné, vzájemně překřížené linie pod uchem hrnčíčku ze Syrovic (obr. 27: 3) a svislé krátké rýhy či vrypy pod uchem jednoho džbánku z Těšetic. Výzdoba misky na duté

prolamované nože ze Šardiček sestává z obvodových mělkých brázd pod žlábkem a při spodní části nožky. Podobné svislé dvojice mělkých brázd jsou i mezi jednotlivými otvory (obr. 28: 9). Zcela výjimečné jsou krátké svazky vtlačovaných, přičně přesekávaných třásní na staré amioře z Dubňan (obr. 5: 2). Jak pro tvar nádoby, tak i pro techniku a schéma výzdoby lze uvést nejbližší analogie z vučedolské oblasti.<sup>166</sup>

Na dně bezuché amfory ze Syrovic (obr. 27: 13) a džbánkovitých nádob z Opatovic, Těšetic (obr. 23: 5) a Velkých Pavlovic jsou vyryté dvě překřížené linie. Podobné kříže na dnech jsou známé i z mladší únětické kultury a z dalších kultur na poměrně rozsáhlém území. Přikládá se jim též magický nebo symbolický význam.<sup>167</sup> H. Misch - Mährheim v této souvislosti mluví o hrnčířské značce, jejíž existenci na únětické keramice vysvětluje jihovýchodními vlivy.<sup>168</sup> I když k této otázce nelze dnes říci konečné slovo, zdá se, že jde o určitý záměr výrobce a nemůžeme vyloučit možnost speciálního určení takto označené



Obr. 17. 1–3 — Marefy; 4 — Jiříkovice, hrob 12; 5–8 — Jiříkovice, výzkum J. Poulika; 9–11 — Opatovice u Rajhradu, z rozrušených hrobů.

keramiky.<sup>169</sup> Rytá výzdoba seskupená ve složitější pásy s klikatkami se na Moravě prakticky nedožívá druhé fáze, stejně jako napodobené otisky šňury. Ostatní prvky, zejména prosté trásně, se však vyvíjejí dále a zvláště ve druhé a třetí fázi se stávají charakteristickými. Ve druhé fázi jsou rozšířené především trásně delší, kdežto ve třetí se častěji uplatňují kratší.

*Plastická výzdoba* keramiky vykazuje v nejstarším období poměrně značnou variabilitu. Kromě pupíků na hrncích, bezuchých amforách, miskách a džbánech jsou to plastické obvodové pásky, svislá žebra, podkovy na horní části výduti nebo pod kořenem ucha a výjimečně i plastické ovály a girlandy. Pupíky jsou nejčastěji horizontálně protáhlé, někdy uprostřed vykrojené nebo promáčknuté (obr. 6: 8, 11; 16: 5; 29: 11) a méně často i hrotité. Promáčknuté pupíky by mohly ukazovat na souvislost s eneolitickými kulturami (jevišovická, vučedolská, Čaka, zvoncovité poháry), kde jsou běžné. Zvláštní a neobvyklé je umístění dvou pupíků pod kořenem ucha starobyle vyhlížejícího džbá-

nu z Jiříkovic (obr. 16: 1). Zdá se, že také tento způsob umístění hrotitých pupíků má svůj původ v eneolitu. Je znám již z jevišovické vrstvy C<sub>2</sub>,<sup>170</sup> z nejmladší fáze eneolitického osídlení na Starých Zámcích u Líšně,<sup>171</sup> z kultury se šňurovou keramikou<sup>172</sup> i z kultury zvoncovitých pohárů (Holáský).<sup>173</sup> Mimo naše území jsou stejně umístěné hrotité pupíky časté ve stupni BC schneckenberské kultury.<sup>174</sup>

Poměrně hojně jsou plastické pásky na výduti nebo pod největší výduti bezuchých amfor z Hevlína (obr. 13: 5), Chrlíc (obr. 11: 11), Jiříkovic (obr. 15: 4), Opatovic (obr. 20: 8), Rybníků (obr. 26: 9) a Těšetic (obr. 22: 5, 6), eventuálně na hrnci z Dubňan (obr. 5: 4), džbánu z Mistřína (obr. 24: 7) nebo na čtyřuché amfoře z téhož naleziště (obr. 24: 4). Vzácnější je již hladká nebo přesekávaná plastická páska pod hrdlem bezuchých amfor z Hovoran (obr. 5: 1) a Podivína.<sup>175</sup> Někdy jsou plastické pásky na výduti vytaženy ve dva (džbán z Mistřína) nebo ve čtyři horizontálně protáhlé pupíky (bezuché amfory z Jiříkovic, Opato-



Obr. 18. Marefy. Výběr z nálezů F. Kalouska.

vic, Rybníků a Těšetic, čtyřuchá amfora z Mistřína). Všechny plastické prstence jsou buď hladké (Dubňany, Chrlice, Mistřín, Opatovice, Podivín, Těšetice), svisle přesekávané (Hevlín, Hovorany, Jiříkovice), nebo jde o členění prsty vtlačovanými důlky (Mistřín, Rybníky).

Obvodové plastické pásky jsou běžné na amforách v české<sup>176</sup> i moravské kultuře se šňurovou keramikou, kde se vedle hladkých vyskytují i plastické, prsty důlkované a přesekávané pásky na amforách, tzv. vejčitých nádobách, džbánech a míssách.<sup>177</sup> Celkem ojediněle se vyskytla hladká (Běhařovice) nebo důlkovaná plastická páska (Šlapanice) na hrobové keramice kultury zvoncovitých pohárů. Hojně je však zastoupena mezi keramickým materiélem z objektu mladé kultury zvoncovitých pohárů v Brně-Obřanech, odkud jsou i dvouché baňaté amfory s plastickou důlkovanou páskou na výduti.<sup>178</sup> Lze pro ně uvést věrné analogie z maďarského území,<sup>179</sup> kde jsou většinou provázeny džbány protonagyrévského typu.<sup>180</sup> Členěná i nečleněná plastická páska na výduti amfor je známá také z Čaky a zvláště její kombinace s horizontálně protáhlými pupíky velmi připomíná způsob jejího uplatnění na protoúnětických nádo-

bách.<sup>181</sup> Rovněž v nálezovém komplexu z Brně-Obřan se s mladou keramikou kultury zvoncovitých pohárů, bohatě zdobenou plastickými žebry a páskami, vyskytuji i další prvky (např. hrubenování povrchu), ukazující na úzký vztah k maďarským nálezům. Zdá se, že původ plastických obvodových pásek na moravské pozdně eneolitické keramice (hlavně na amforách)<sup>182</sup> musíme hledat především v současných kulturách na maďarském a slovenském území, kde je tento výzdobný prvek značně rozšířen. Unikátní použití plastické lišty se vyskytlo v Rybníkách, kde čtyři horizontálně protáhlé pupíky pod okrajem protoúnětické misky jsou spojeny prohnutými girlandami (obr. 26: 15).

Jiným druhem výzdoby, ukazujícím na souvislost s eneolitem, jsou plastické podkovy, vyskytující se po čtyřech na bezuchých amforách (obr. 15: 4; 20: 8; 21: 9) nebo po jedné na hrncích (obr. 28: 2b; 30: 2a) a džbánech (obr. 28: 5). Ornamentace tohoto druhu se uplatnila již od staršího eneolitu (nálevkovité poháry). V kultuře se šňurovou keramikou je kromě nálezu z Bilovic<sup>183</sup> na Moravě zatím neznámá a také na průvodní keramice kultury zvoncovitých pohárů je neobyčejně vzácná (Moravský Krumlov, Šlapnice).<sup>184</sup> Plas-



Obr. 19. Opatovice u Rajhradu. 1, 11 – z rozrušených hrobů; 2, 3 – hrob 4; 4, 5 – hrob 3; 6–8 hrob 2; 9, 10 – hrob 1.

tické obloučky jsou však dosti rozšířené v keramickém materiálu vučedolsko-zókského okruhu,<sup>185</sup> v kultuře Glina III<sup>186</sup> i na keramice ze starší doby bronzové v Thesálii.<sup>187</sup> Lze se domnivat, že tuto výzdobu převzaly kultury pozdního eneolitu (kultura se šňůrovou keramikou, kultura zvoncovitých pohárů, protoúnětická) nejspíše z vučedolsko-zókské oblasti. V dalším vývoji se plastické podkovy objevují ještě v předklasickém období únětické kultury a jsou nejčastěji vázány na hrnce nálevkovitého tvaru, na nichž nahrazují pupík proti uchu.

Dalším výzdobným elementem jsou plastické

podkovy nebo výběžky umístěné pod kořenem ucha. Nejpěknější jsou ze Šlapanic (obr. 21: 3b) a Maref (obr. 18: 9), kde mají tvar nedovřeného kruhu; dobře jsou vyznačeny i prohnuté výběžky na hrnci ze Šardiček.<sup>188</sup> S náznakem plastických podkov se setkáváme na džbánu z Oblekovic (mus. Znojmo) a na hrncích ze Syrovic (obr. 27: 7), Šardiček<sup>189</sup> a Těšetic (obr. 23: 4). Dvojice svislých žeberek vybíhajících ze spodního kořene ucha měly džbány z Mistřína (obr. 24: 7) a z Velkých Hostěrádek (obr. 30: 2b). Různé plastické výběžky pod uchy jsou rozšířeny již na baalberských

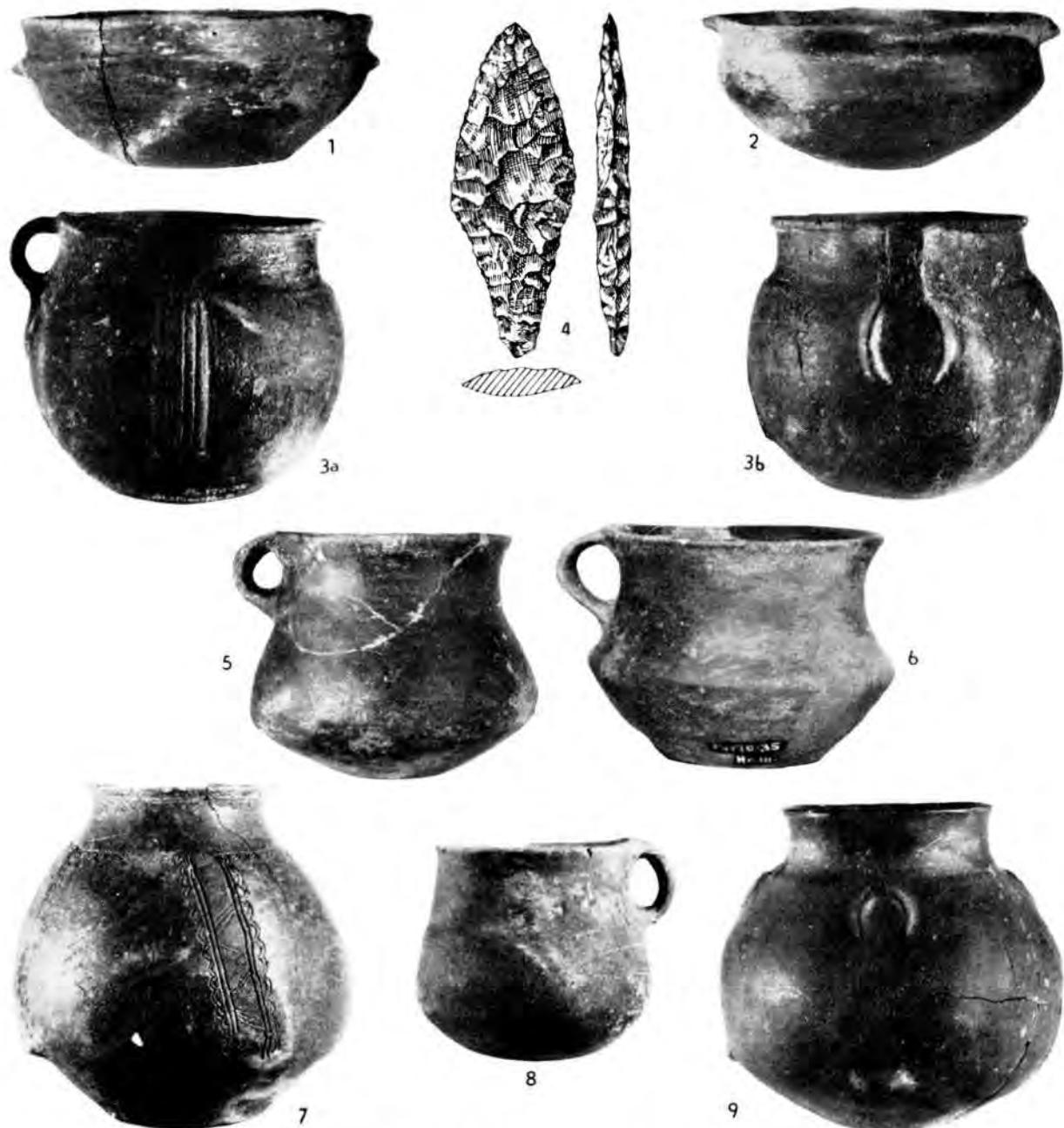


Obr. 20. Opatovice u Rajhradu. Keramika z rozrušených hrobů.

džbáncích, ale nejblíže k únětickým mají podkovy na průvodní keramice kultury zvoncovitých pohárů<sup>190</sup> a v kultuře nagyrévské.<sup>191</sup> Z obou posledně zmíněných pronikly zřejmě i do prostředí moravské kultury se šňurovou keramikou (Hrušky, Měnín)<sup>192</sup> a zvláště do kultury protoúnětické. Zcela ojedinělým výzdobným prvkem je plastický rozpůlený ovál s knoflíkovitým výčnělkem v nejhorší části. Tuto ozdobu umístěnou pod kořenem ucha i na výduti proti uchu má velký hrnec z Dubňan (obr. 5: 4bc). Lze ji do jisté míry srovnat s podobnou, ale štíhlejší ozdobou na protoúnětické bezuché amfoře z Prahy-Pohořelce.<sup>193</sup> Na jistou souvislost s nagyrévkou kulturou by snad mohl ukazovat výčnělek umístěný na dubňanském hrnci v místech, kde se stýkají dvě plastické linie, což je podle P. Pataye pro nagyrévskou kulturu příznačné.<sup>194</sup> Určitou podobnost můžeme vidět také na nagyrévkém džbánu ze Sóvényházy, jehož plastická výzdoba pod uchem se liší vlastně jen tím, že není ve spodní části uzavřená.<sup>195</sup>

Posledním plastickým motivem uplatňujícím se ve výzdobě protoúnětické keramiky jsou svislá

krátká žebra seskupená ve dvojici. Na džbánu ze Šardiček jde o jednu dvojici, nacházející se společně s plastickým obloučkem proti uchu nádoby (obr. 28: 5), a na hrnci z téhož naleziště jsou to čtyři symetricky rozmístěné dvojice kombinované s plastickým obloučkem pod uchem (obr. 28: 2ab). Poněkud odchylnou a výjimečnou výzdobu má hrnek ze Šlapanic, na jehož výduti je proti uchu čtyřinásobný svazek dosti dlouhých plastických žebířů a další dva pětinásobné svazky jsou po obou bocích (obr. 21: 3a). Rovněž pro tento druh výzdoby bude nutné hledat předlohy na širším území v materiálu kultur z pozdní doby kamenné a rané doby bronzové. Dvojice krátkých žebérek se vyskytují běžně na keramice kultury nálevkovitých pohárů a na Starých Zámcích u Lišně se jednotlivá nebo vícenásobná žebra udržují i v nejmladší eneolitické vrstvě I.<sup>196</sup> Skupiny svislých žebířů jsou dosti časté i na mladší šňurová keramice (Sližany, Letonice, Určice, Vážany nad Litavou, Mokrá),<sup>197</sup> stejně jako na keramice zvoncovitých pohárů (Jeřišovice, Lechovice, Obřany).<sup>198</sup> Častá jsou jednotlivá a zejména vícenásobná žebra na nagyrévské



Obr. 21. Šlapanice. 1, 7 – hrob 1; 2, 8, 9 – hrob 7; 3ab, 4 – hrob 6; 5 – hrob 5; 6 – hrob 3.

keramice (Békásmegyer,<sup>199</sup> typ Kőtörés,<sup>200</sup> Szőreg,<sup>201</sup> Budafok)<sup>202</sup> a známe je i z kultury schneckenberske<sup>203</sup> a Glina III.<sup>204</sup>

Většinu plastických výzdobných prvků, vyskytujících se na protoúnětické keramice, můžeme pokládat za dědictví eneolitických kultur, přičemž musíme počítat s jejich vývojem na poměrně rozsáhlém území<sup>205</sup> již od staršího eneolitu. Prakticky všechny plastické motivy, o nichž bylo pojednáno, najdeme na šňurové a zvoncovité keramice a výrazně se uplatnily i v nejstarší únětické kultuře, kde mohly být převzaty prostřednictvím posledně

jmenovaných kultur nebo přímo z Karpatské kotliny, kde jsou velmi rozšířené. Druhá možnost se zdá být pravděpodobnější, poněvadž plastickou výzdobu známe až na mladé šňurové a zvoncovité keramice, která i po formální stránce prozrazuje, podobně jako protoúnětická, užší vztah ke Karpatské kotlině než k domácím eneolitickým kulturám. V kultuře zvoncovitých pohárů se plastická výzdoba nápadně uplatňuje zvláště na sídlišti v Brně-Obřanech, kde jsou vztahy k jihovýchodu neobyčejně výrazné. Plastická výzdoba v průběhu vývoje moravské únětické kultury postupně mizí a



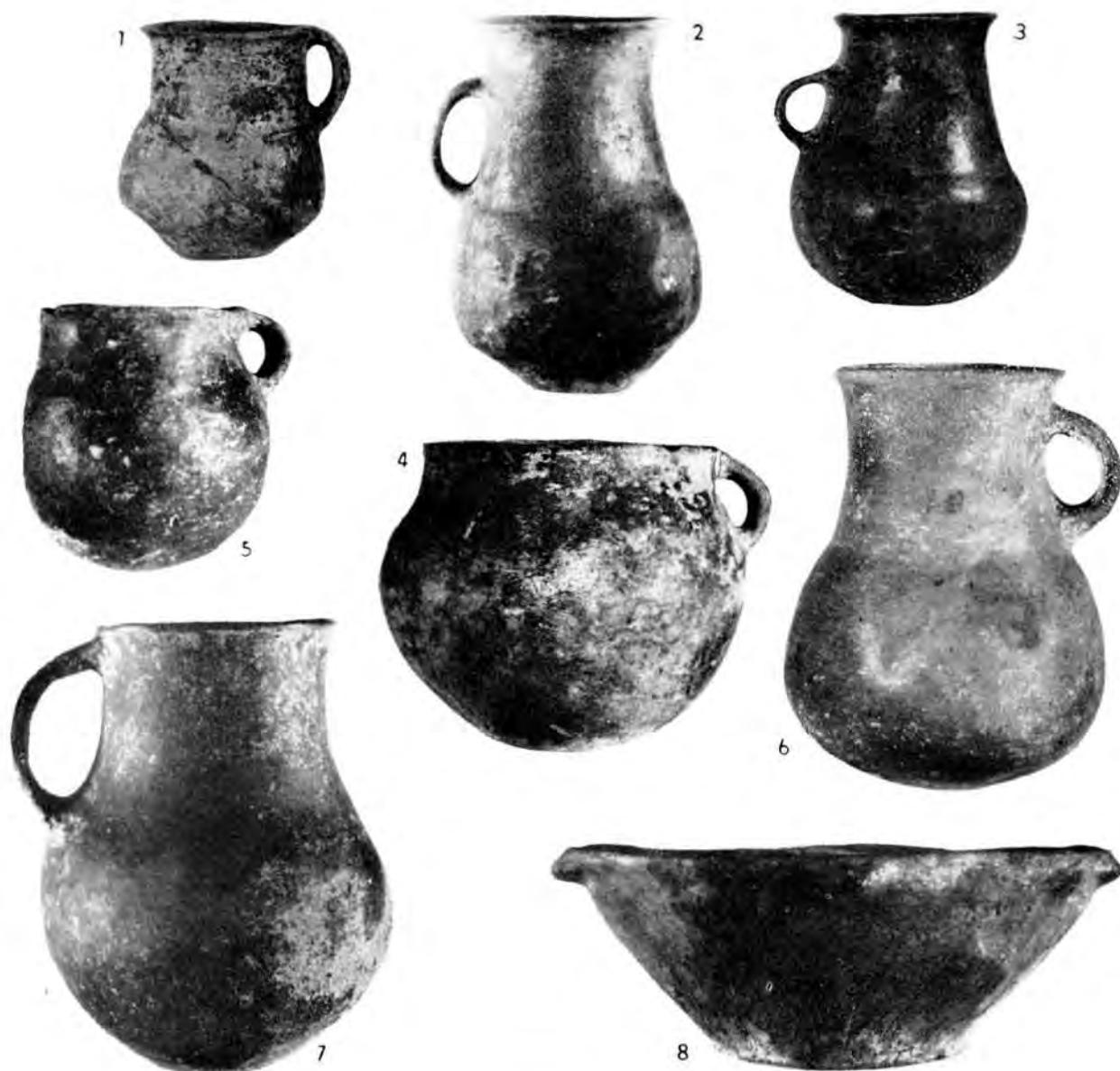
Obr. 22. 1–5 — Těšetice, z rozrušených hrobů; 6–8 — Těšetice, hrob 3; 9 — Šlapanice, hrob 2.

klasické čtvrté fáze se dožívají vlastně jen pupíky a různé výčnělky. Ve druhé fázi prakticky zanikají obvodové plastické pásky a vývoj obloučků proti uchu se rovněž končí v předklasickém období. Ostatní plastické elementy se omezuji jen na první protoúnětickou fázi a v jejím rámci se často váží na velmi staré formy.

V souvislosti s plastickou výzdobou je nutno si povšimnout také žebrovaných uch, která se objevují na nejstarších keramických typech, jež lze s únětickou kulturou spojovat. Jde především o džbán v podstatě nagyrévského typu ze Svatobořic, který má pod okrajem velké páskové ucho zesílené podélným středovým žebrem (obr. 24: 1). O jeho původu nejsou známy bližší nálezové okolnosti, ale je možné, že pochází ze žárového hrobu, čemuž by nasvědčoval i otvor, umístěný podobně jako u některých džbánů v Alsóněmedi. Druhý džbán z Násedlovice představuje vcelku rovněž protonagyrévský tvar, má ucho členěné hlubokým žlábkem na dvě výrazná, podélná žebra (obr. 14: 3). Stejně jako u předcházejícího nálezu nejsou zjištěny bližší nálezové okolnosti. Tři svislá žebra jsou i na uchu hrnce z neznámé lokality v okolí Břeclavě (obr. 11: 1). Velmi zajímavý džbán z Mistřína, který je největší protoúnětickou nádo-

bou na Moravě, má poměrně malé, dosti masivní ucho, opatřené po bocích dvěma výraznými žebry (obr. 24: 7). Všechny uvedené nádoby s žebrovanými uchy mají podle mého soudu značný význam pro řešení vzniku únětické kultury a je nutno je řadit k nejstarším protoúnětickým typům. Tvarově se často přimykají k starým nagyrévským formám a naznačují, že v této části Moravy, odkud všechna zmíněná keramika pochází, musíme počítat s nejstarším jihovýchodním ovlivněním. To podtrhuji také tzv. otvory pro duši (Dubňany, Svatobořice), které dovolují usuzovat na možnost žárového pořívání.

Naskýtá se ovšem otázka původu žebrovaných uch, která, jak se zdá, nejsou pro nagyrévskou kulturu typická. Kromě jihovýchodní Moravy jsou tato ucha v únětické kultuře neobvyklá a vyskytla se jen na velice starém pohřebišti v Řeporyjích u Prahy.<sup>206</sup> Stěží se dá usuzovat na původ v keramice šňůrové, kde jde o prvek ve velkou výjimečný a patrně převzatý (Mouchnice),<sup>207</sup> stejně jako v kultuře zvoncovitých pohárů (Stará Břeclav).<sup>208</sup> Žebrovaná ucha se však hojně vyskytují v okruhu kultury s kanelovanou keramikou v Maďarsku,<sup>209</sup> na Slovensku,<sup>210</sup> v Jugoslávii,<sup>211</sup> v Rakousku<sup>212</sup> i na Moravě, kde je máme doložena v Jevišovicích



Obr. 23. Těšetice. 1–4 – z rozrušených hrobů; 5, 6 – hrob 2; 7, 8 – hrob 1.

(vrstva C<sub>2</sub>)<sup>213</sup> a v nejmladší eneolitické vrstvě na Starých Zámcích u Lišně.<sup>214</sup> Pěkné analogie je možné uvést i z Mondsee,<sup>215</sup> z kultury Glina III<sup>216</sup> a schneckenberské (stupeň B).<sup>217</sup> Všechny uvedené vztahy ukazují, že většina žebrovaných uch se váže na kultury související s jihovýchodní oblastí. Jde však o nálezy chronologicky i geograficky dosti vzdálené, takže nelze vždy počítat s přímým působením na formující se únětickou kulturu. Při sledování této otázky bude nutné se zaměřit především na málo probádané Zadunají, kde je možné žebrovaná ucha předpokládat zvláště ve skupině Somogyvár, a to vzhledem k její příbuznosti s okruhem Schneckenberg-Glina III.

## 2. Ostatní nálezy

### Kamenné předměty

Vedle keramiky jsou nejčastějšími nálezy protoúnětické kultury kamenné předměty. Jde vesměs o zbraně a nástroje, které jsou buď štípané (pazourkové), nebo hlazené. Vyskytuje se pazourkové šipky, listovité dýky či kopí, čepele (nože), škrabadla, pilky, úštěpy, nátepní ploténky, brousny, pazourková sekera, oblázky a hladidlo.

*Pazourkové šipky* známe na Moravě zatím v patnácti exemplářích z deseti hrobů a jde vesměs o tvary rovnoramenného trojúhelníku s vykrojenou základnou nebo o podobné srdciité formy s mírně

vyklenutými delšími stranami. Jsou vyrobeny nejčastěji ze světle šedého materiálu a celý jejich povrch je opracován drobnou retuší (obr. 6: 2, 3; 7: 4; 26: 2–4, 10). Šipka z Jiříkovic (hrob 12) je šedočerná a ze Šardiček (hrob 4) černá. O další z hrobu 4 v Šardičkách uvádí nálezová zpráva, že je vyrobena z jaspisu. Žádná však nebyla zatím odborně posouzena a nelze se proto o materiálu konkrétněji vyslovit. Protoúnětické šipky jsou zpravidla považovány za dědictví kultury zvoncovitých pohárů, kde jsou v mužských hrobech zcela běžné a tvarově totičné. Stejně šipky jsou však rozšířeny i v jiných kulturách eneolitických a v kulturách starší doby bronzové. Zajímavá je však skutečnost, že jsou poměrně vzácné v prostředí moravské kultury se šňurovou keramikou, kde je známe jen z mladých hrobů ve Sližanech<sup>218</sup> a Bratčicích.<sup>219</sup> V pozdějších vývojových fázích moravské únětické kultury se kamenné šipky sice vyskytují až do 3., nebo snad i do začátku 4. (klasické) fáze (Kyjovice),<sup>220</sup> ale zřetelně jich ubývá. V protoúnětických hrobech se šipky někdy objevují společně s nátepními ploténkami (Marefy – hrob 5b; Rybníky – hrob 2) nebo s pískovcovým dvoudilným brouskem (Syrovice – hrob 4) a tvoří s nimi zřejmě lukostřeleckou soupravu.

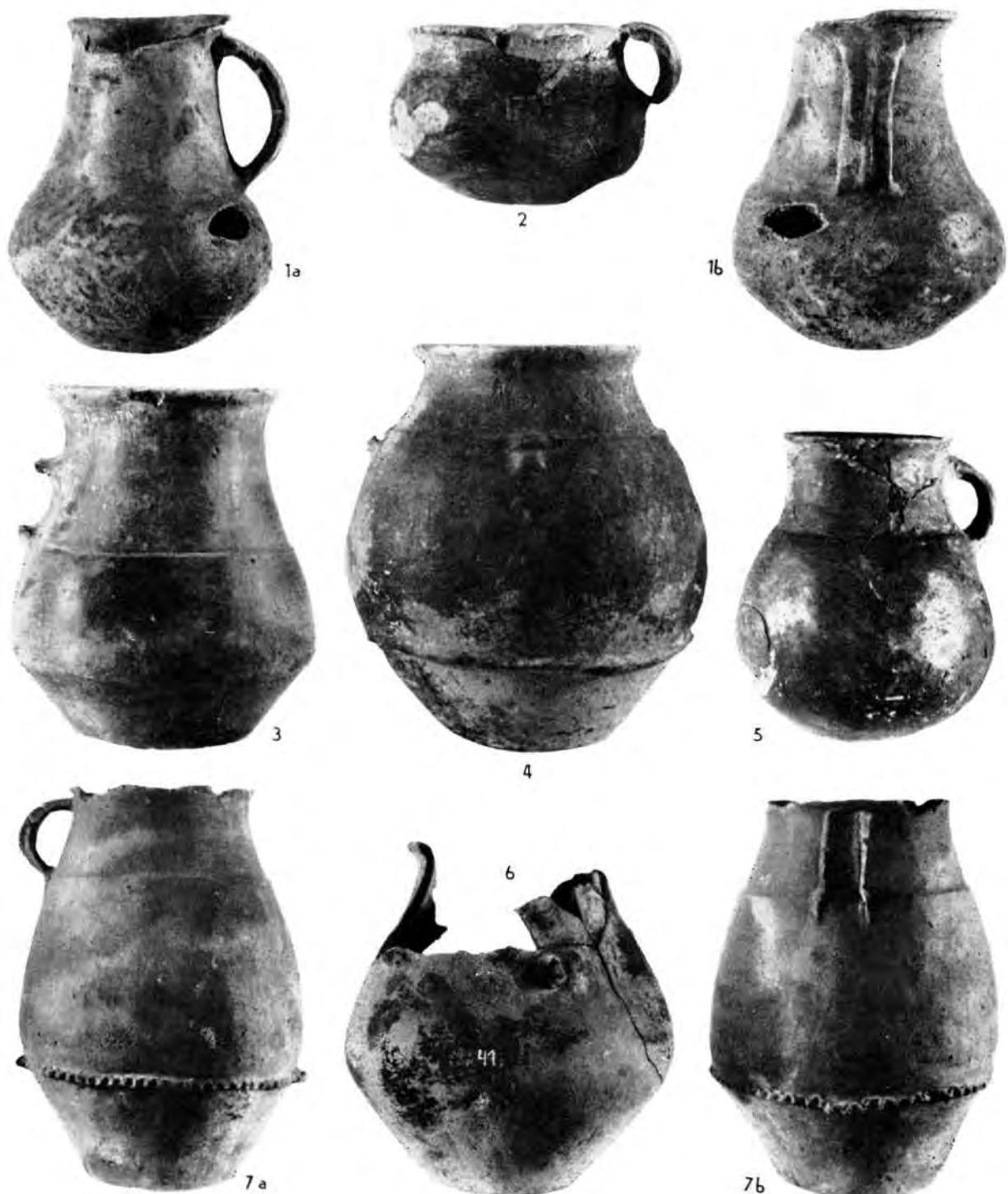
*Pazourkové dýky* či *kopi* se objevují vzácně a setkali jsme se s nimi především na velmi starém pohřebišti v Rybníkách (obr. 26: 1, 14), ve Šlapanicích (obr. 21: 4) a další exemplář prý pochází z Plavče.<sup>221</sup> Všechny mají tvar vrbového listu s tupým lomem ve středu a jsou po celém povrchu krásně opracovány drobnou retuší. Za dýku nebo hrot kopí musíme považovat též pečlivě opracovaný nástroj z hrobu 3 v Jiříkovicích (obr. 15: 2). Dýky listovitého tvaru se vzácně objevují také na starých pohřebištích v Čechách (Praha-Bubeneč,<sup>222</sup> Sokolec)<sup>223</sup> i na pohřebišti ve slezských Maršovicích, kde doprovázejí bud nátepní ploténku, nebo nádobu zdobenou otiskem šňůry.<sup>224</sup> Vzhledem k tomu, že pazourkové dýky popsaného typu jsou v kultuře zvoncovitých pohárů vcelku neobvyklé<sup>225</sup> a že se s nimi setkáváme nejčastěji na severu Evropy, můžeme usuzovat na souvislost s kulturou se šňurovou keramikou, kde jsou podobné tvary dosti časté.<sup>226</sup> Pazourkové dýky mizí na Moravě ještě v průběhu první fáze a v dalším vývoji únětické kultury se již neobjevují.

*Pazourkovou sekerekou* známe zatím jen z pohřebiště v Jiříkovicích. Je poměrně malá, vyrobena z šedobílého materiálu, má oblý týl a nesouměrně zbrošušené ostří (obr. 15: 7). S nejstarší únětickou keramikou se takové sekeryky vyskytují vzácně také

v Čechách (Pátek, Třebonice).<sup>227</sup> Musíme je nejpochybně spojit s okruhem kultur se šňurovou keramikou, kde jsou velmi rozšířeny a tvarově i materiálově mají četné obdobky zejména v Polsku a dále na východ.<sup>228</sup> V kultuře zvoncovitých pohárů jsou vzácné.<sup>229</sup> Z dalších fází moravské únětické kultury pazourkové sekeryky již neznáme. V předklasickém období se však občas vyskytnou menší hlazené sekeryky z dioritu (Nejdek) nebo amfibolitu (Vrbovec).

Poměrně dosti časté jsou na nejstarších pohřebištích i *drobné pazourkové nástroje a ústřepy*. Jsou to ploché krátké čepelky (obr. 26: 8; Šlapanice – hrob 1), škrabadla (Marefy – hrob 2, 8a; Šardičky – hrob 4), pilkovitý nástroj (Marefy – hrob 11) a další ústřepy nebo kusy suroviny, jejichž funkce v hrobech není vždy zcela jasná (Bedřichovice – hrob 1 a 3; Blučina – obr. 7: 3, 5; Jiříkovice – hrob 2; Ledeč – obr. 6: 5; Marefy – hrob 1, 5a, 5b, 9; Opatovice – hrob 3; Rybníky – obr. 26: 6, 7, 11–13; Šardičky – hrob 4, 9, 14, 26 a 78; Určice – hrob 7). Většina těchto nástrojů je vyrobena z šedobílého materiálu (patrně z rohovce) a jen výjimečně se objevuje tmavošedý, hnědočervený nebo žlutohnědý odstín. Větší ústřep z Ledečů (obr. 6: 5) je údajně z radioaktivitu. Na všech moravských protoúnětických nalezištích bylo zachráněno celkem 48 drobných pazourkových nástrojů a ústřepů. Dosti početné jsou ještě ve 2. a 3. fázi, kdežto ve 4. fázi se s nimi setkáváme na pohřebištích jen sporadicky.

Součástí lukostřelecké výbavy jsou vedle šipek též *nátepní ploténky*. Nejlépe vypracovaný je exemplář z Maref (obr. 18: 6), vyroběný z černo-zelené břidlice a pečlivě vyhlazený. Je obdélníkového tvaru a při obou koncech je opatřen jedním otvorem, kónicky vrtaným z obou stran. Stejnou technikou jsou vrtány i dva otvory tvarově podobné, ale pískovcové ploténky z Rybníků (obr. 26: 5). K jiným typům patří obě další poškozené ploténky nalezené na pohřebišti v Jiříkovicích. Jedna z nich, z jemně zrnitého šedobílého materiálu, má obě plochy poněkud nahoru klenuté a na jednom zachovaném konci jsou v rozích dva otvory (obr. 15: 1). Jiná je velmi štíhlá, s rovnou základnou a klenutou horní plochou; je vyrobena ze šedožluté zrnité horniny a při zachovaném konci má zbytek kulatého otvoru; po obou bocích jsou proti sobě dva zářezy (obr. 15: 8). Mnohem vzácněji se objevují nátepní ploténky s dvěma otvory i na českých pohřebištích (Praha-Bubeneč)<sup>230</sup> a na pohřebištích maršovického typu ve Slezsku.<sup>231</sup> Moravské nálezy jsou nejen nejpočetnější, ale také



Obr. 24. lab, 3, 5, 6 — Svatobořice; 2, 4, 7ab — Mistřín.

tvarově nejrozmanitější. Pro všechny lze najít analogie v kultuře zvoncovitých pohárů a je nepochybné, že odtud byly převzaty.<sup>232</sup>

K názoru, že by úzké ploténky s dvěma otvory byly v rámci kultury zvoncovitých pohárů vývojově mladší a úpadkové,<sup>233</sup> nutno podotknout, že se vyskytují vedle jiných typů na rozsáhlém území

a jsou uváděny ze Španělska, Francie, severní Itálie a horního Podunají.<sup>234</sup> Jsou známé i z Moravy (Němčice nad Hanou, Šlapanice, Nesovice, Mistřín, Mutěnice, Předmostí), kde se vyskytují i s velmi starým materiálem kultury zvoncovitých pohárů (např. Předmostí).<sup>235</sup> Jejich současnost se širšími ploténkami opatřenými čtyřmi otvory v rozích do-



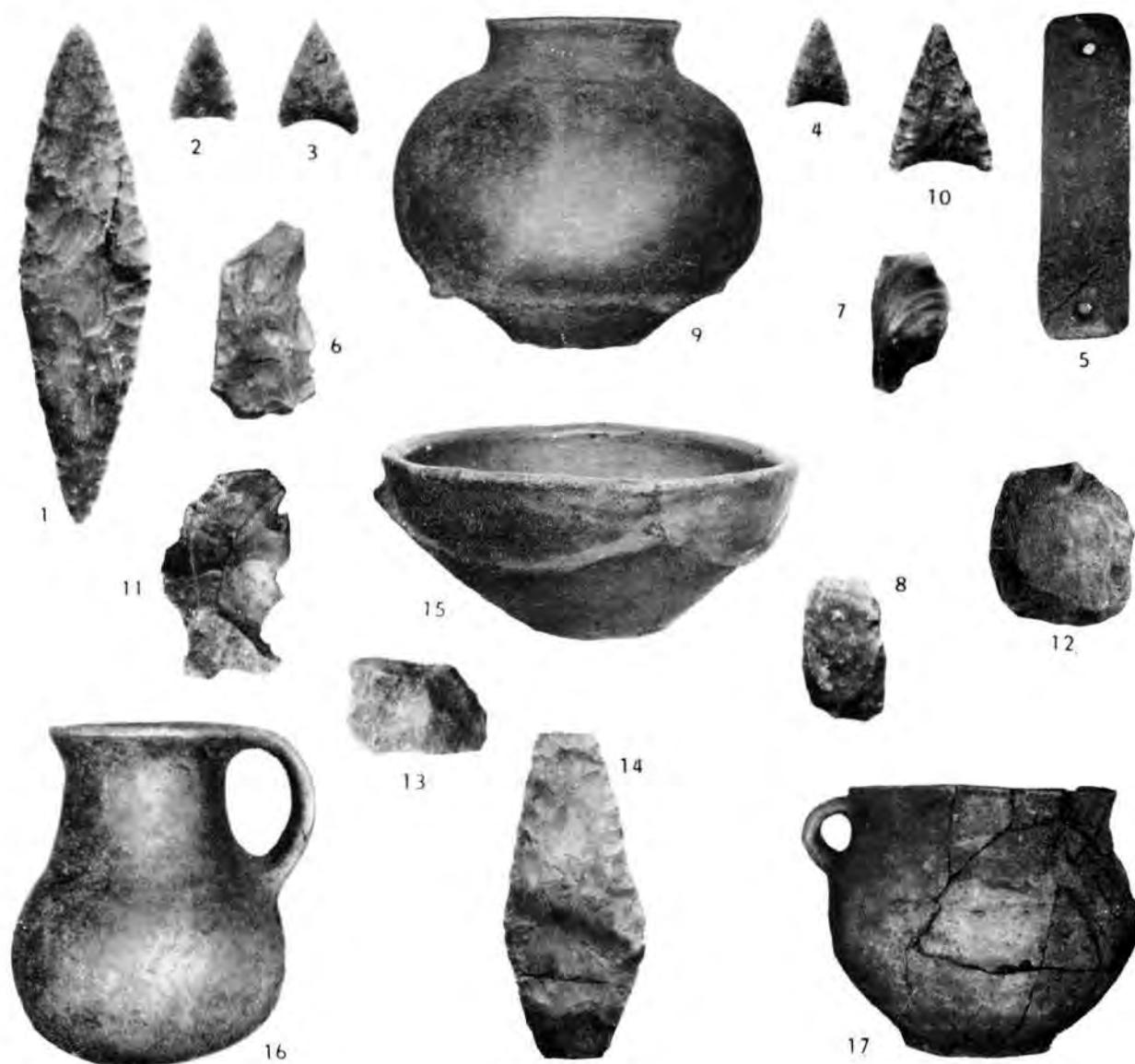
Obr. 25. 1–3 — Rybníky, hrob 4; 4 — Rybníky, hrob 1; 5–7 — Josefov — hrob s dvěma kostrami.

kládá také společný nález obou typů v hrobě z Němčic nad Hanou.<sup>236</sup> Lze proto usuzovat, že oba druhy plotének jsou zhruba stejně staré a oba se dočkaly počátku únětické kultury. Za „úpadkový typ“ by snad bylo možné pokládat jen nátepní, druhotně upravenou ploténku se zářezy, pro kterou najdeme obdobu v kultuře zvoncovitých pohárů v Rakousku (Hollenburg).<sup>237</sup>

K vzácným a dosud ojedinělým nálezům patří také *kamenný brousek*, známý z hrobu v Syrovicích. Je vyroben ze dvou nestejně velikých a dosti nepravidelných kusů hrubozrnného pískovce. Do rovné základny obou částí je zahlouben mělký podélný žlábek (obr. 27: 1ab). O jiném brousku z Hrušovan u Brna, který se nezachoval, uvádí nálezová zpráva, že byl provrtaný. Brousek ze Syrovic patří k dvoudílným typům, rozšířeným na poměrně rozsáhlém území v různých kulturách od neolitu až po starší dobu bronzovou.<sup>238</sup> Podle L. Horákové-Jansové sloužily tyto brousky především k hlazení ratišt šípů a vyskytuje se jen v těch kulturách, kde bylo známé používání luku.<sup>239</sup> Tento názor se zdá být správný, neboť i brousek v Syrovicích byl nalezen za hlavou zemřelého společně s pazurkovou šípkou, ploténkou z kančího klu a kusem pazourku. Jde o součást lukostřelecké

výbavy, která byla se vši pravděpodobností převzata z kultury zvoncovitých pohárů.<sup>240</sup>

Ostatní kamenné předměty z nejstarších únětických hrobů tvoří především *oblázky* nebo větší valoun, hranaté *kaménky* a *hladidlo*. Černý oblázek byl nalezen v Bedřichovicích (hrob 6) před levou kyčlí kostry, ve Velkých Hostěrádkách u kolena (hrob 3) a v Šardičkách pod hlavou (hrob 14). V dalším šardičském hrobě (66) se našlo u nádob několik bílých oblázků a z hrobu v Ivančicích pochází větší valoun. Zdá se, že oblázky byly vkládány do hrobů záměrně, ale jejich funkce není jasná. Zajímavý je také nález z Velkých Hostěrádek (hrob 5), kde v misce před obličejem dětské kostry leželo pět hranatých pískovcových kaménků a dalších pět pak bylo v malém hrníčku vloženém do většího hrnku u chodidel (obr. 29: 1ab). V tomto případě nemůže být o záměrnosti žádná pochybnost, ale vysvětlení tohoto jevu je stejně obtížné. Snad šlo o kaménky sloužící k dětské hře nebo byly původně rozebrány v ohni a měly zvýšit teplotu potravy vložené do nádob. Posledním předmětem je kus většího zeleného kamene, nalezeného v Těšeticích (hrob 1), jehož spodní plocha je leskle uhlazená. Lze jej tedy označit za *hladidlo*.



Obr. 26. Rybníky. 1–9 — hrob 2; 10–17 — hrob 3.

Kamenné předměty můžeme vesměs považovat za pracovní nástroje nebo za součást výzbroje. Většinou se typologicky shodují s kulturou zvoncovitých pohárů (lukostřelecká výbava — šipky, nátepní ploténky, dvoudílný brousek) nebo s kulturou se šňůrovou keramikou (pazourková sekerka, dýky či hroty kopí). Některé z uvedených nálezů se sice vyskytují i v jiných kulturách, ale jejich převzetí lze v našem prostředí předpokládat především z obou výše zmíněných kultur.

#### Kostěná industrie

Z jedenadvaceti kostěných předmětů jsou v protoúnětické kultuře zastoupena šídla a hroty (13), dále pak ploténky z kančích klů (6), hladidlo (1) a v jednom případě jde o bliže neurčený kostěný

nástroj (Marefy — hrob 5b). Nejčastější jsou šídla z duté, někdy rozšířené kosti s kloubní hlavici v týle, která pochází z Chrlic (obr. 11: 9), Ledeč (obr. 6: 1), Maref (hrob 5a), Mikulova a ze Šardiček (hrob 9, 78). K těmto typům patří pravděpodobně i další nezachovaná šídla z Maref (hrob 2 a 9) a drobné šidélko z Ivančic. Zvláštní tvar má prohnutý, pečlivě vyřezaný hrot z parohu, nalezený v hrobě u Chrlic (obr. 11: 10). Při týlním konci má v bocích proti sobě dva zárezy, které měly zřejmě sloužit k zavěšení. Zbytek šidla nebo snad jehlice známe ještě z Ivančic, a hranaté šidélko s dvěma hroty z Bedřichovic (hrob 3) připomíná podobná kovová z eneolitu nebo ze starší doby bronzové. Jinak jsou všechna šídla a hroty vcelku atypické a vyskytují se ve všech pravěkých



Obr. 27. Syrovice. 1, 2, 7, 14 — hrob 4; 3, 5, 6, 9 — hrob 2; 4, 10, 12 — hrob 1; 8, 11 — hrob 5; 13 — hrob 3.

obdobích. V podstatě totéž můžeme říci o velkém kostěném *hladidle* ze Šardiček (hrob 4), které je vyrobeno z úšlepu silné zvířecí kosti a při týlním konci má otvor k zavěsení.

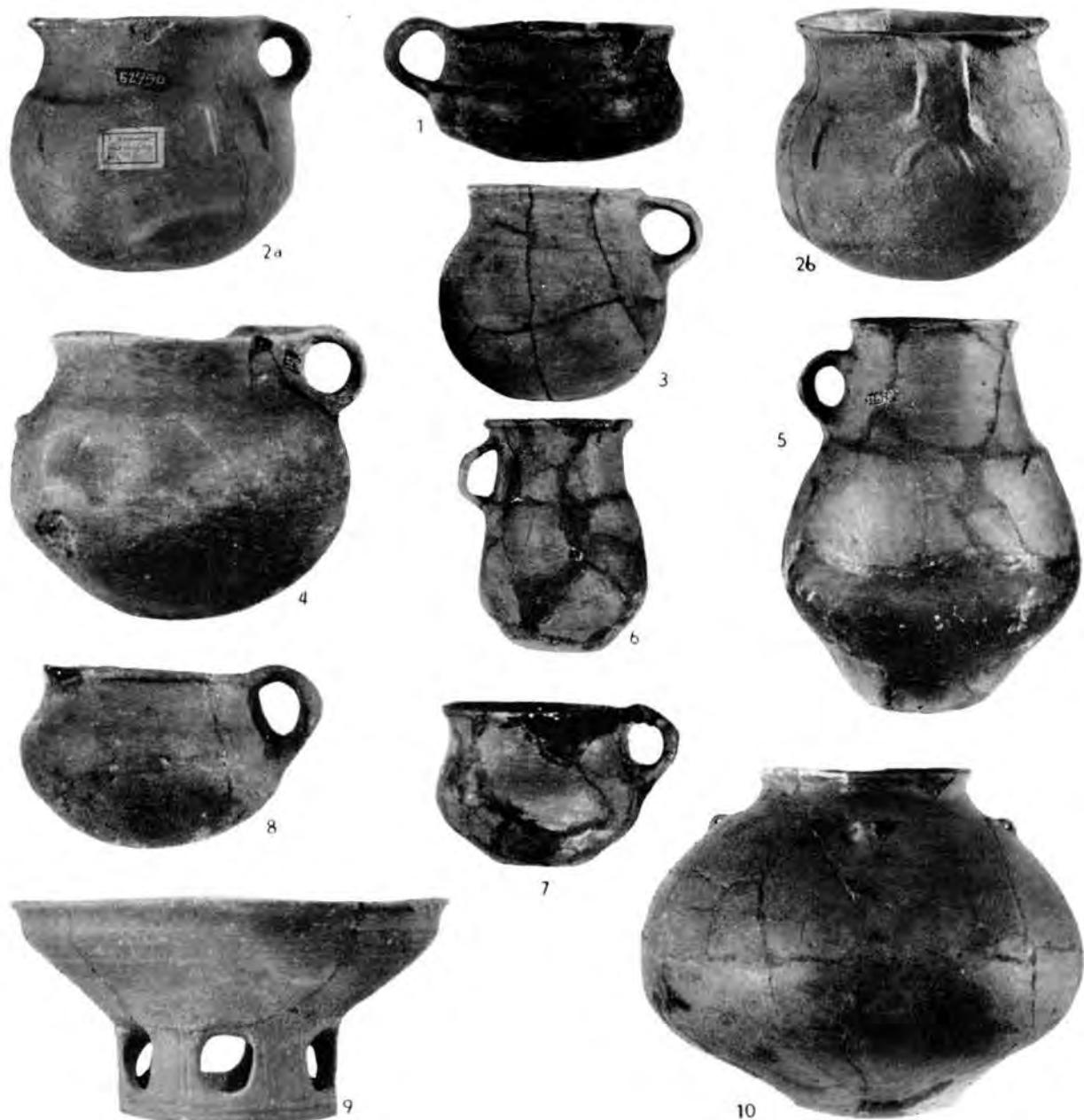
*Ploténky* z podélně rozštípených *kančích klů* se doposud objevily v pěti hrobech na třech lokalitách. Nejvíce se jich našlo v Marefách (4), kde byly také dvě ploténky v jednom hrobě u pohřbu žárového i kostrového (hrob 5); po jedné byly v hrobě 2 a 9 (obr. 18: 4), stejně jako v Ledcích (obr. 6: 6) a Syrovicích (obr. 27: 2). Kančí kly jako ozdoba jsou známé z hrobů se šňůrovou keramikou (Letonice,<sup>241</sup> Marefy),<sup>242</sup> ale jsou opatřené zařízením k zavěsení (zárezy, otvory). Ploténka z rozštípeného kančího klu se našla jen v Bratčicích<sup>243</sup> a podobně nacházíme i v hrobech kultury zvoncovitých pohárů (Blučina,<sup>244</sup> Ledce,<sup>245</sup> Veselí n. M.),<sup>246</sup> Uvedené úšepy jsou považovány buď za nože (Blučina, Ledce) nebo za lžíčku (Veselí n. M.).<sup>247</sup> Rovněž protoúnětické nálezy bude možné stěží pokládat za ozdoby, ale jde asi o nástroje, nejspíše nožíky. Tomu by nasvědčovala i poloha v hrobech, kde jsou nacházeny v páni (Marefy — hrob 2, 5b), u chodidel (Ledce), za hlavou

(Syrovice) nebo u žárového pohřbu (Marefy — hrob 5a). Všechny jsou zřejmě z mužských hrobů a vyskytují se vždy ve skupině (původně patrně ve váčku) společně s pazourkovými šípkami, pazourkovými i kostěnými nástroji a dvoudílným brouskařem. Nápadně je zejména to, že jsou ve všech hrobech provázeny šípkami nebo i nátepní ploténkou (Marefy — hrob 5b) a jde tedy o součást lukostřelecké výbavy.

Všechny kostěné nálezy, podobně jako kamenné, patří opět do kategorie pracovních nástrojů a lze je těžko srovnat s nálezy konkrétních kultur, poněvadž jde o formy časově i geograficky velmi rozšířené. Jedině ploténky z kančích klů ukazují na jistý vztah ke kultuře se šňůrovou keramikou a zejména ke kultuře zvoncovitých pohárů.

#### Měděné ozdoby

Předměty vyrobené z kovu jsou v první fázi únětické kultury ještě velmi vzácné a omezují se prakticky jen na jednoduché vlasové ozdoby a jediný drátěný nákrčník. Celkem bylo na Moravě zatím nalezeno 13 měděných ozdob v devíti hrobech na šesti pohřebištích. Kromě toho o přítom-



Obr. 28. Šardičky. 1 – hrob 29; 2ab – hrob 58; 3–5 – hrob 55; 6 – hrob 59; 7–10 – hrob 54.

nosti kovových nálezů svědčí i zbarvení zelenou patinou na lebečních kostech v hrobě 1 a 5 (zárovém) v Marefách.

*Vlasové ozdoby*, pokud se zachovaly, jsou v podstatě dvojího druhu. Častější jsou jednoduché drátené kroužky s nedovřenými (Bedřichovice – hrob 3, Velké Hostěrádky – obr. 29: 6) nebo s přesahujícími tupými konci (Jiříkovice – hrob 1, Šardičky – hrob 78, Velké Hostěrádky – obr. 29: 5). Jiným, poněkud složitějším typem je vlasová ozdoba z Maref, vyrobená z dvojitého drátka, na koncích patrně stočeného (obr. 17: 3). U další

ozdoby z Velkých Hostěrádek je pro její porušení těžko rozhodnout ke kterému typu patřila, ale je zřejmé, že šlo o dva drobné, do sebe zavěšené kroužky (obr. 30: 6). Ostatní vlasové ozdoby jsou velmi poškozené a zachovaly se z nich jen do půlkruhu ohnuté drátky. Jsou poměrně malé a jejich průměr nepřesahuje 2 cm. Většinou jde však o průměr 1 až 1,5 cm nebo ještě menší. Vlasové ozdoby jsou v eneolitickém materiálu na Moravě dosti vzácné a častěji se s nimi setkáváme jen v kultuře zvoncovitých pohárů a v kultuře se šňůrovou keramikou. Zejména ozdoba z dvojitého drátu (Ma-

refy) má analogie v hrobech kultury zvoncovitých pohárů, kde se podobné typy vyskytují z mědi (Držovice, Lechovice, Mistřín, Šlapnice, Žalkovice) nebo i ze zlata (Lechovice, Šaratice, Turovice).<sup>248</sup> Také dva poškozené kroužky z Velkých Hostěrádek jsou do sebe zavěšeny podobným způsobem jako dvě spirálky z dvojitého zlatého drátu v Lechovicích. Spirálky do vlasů z jednoduchého drátu známe i z kultury se šňůrovou keramikou, kde jsou však obyčejně svinuté do spirálky a někdy mají i roztepané konce. S protoúnětickými by se snad daly srovnat jen měděné kroužky se silně přesahujícími konci ze Slatinek<sup>249</sup> nebo podobný zlatý kroužek z Letonic.<sup>250</sup> Oba typy vlasových ozdob (z jednoduchého i dvojitého drátu) jsou doložené v typu Veselé<sup>251</sup> a běžně se objevují i v následující nitranské skupině.<sup>252</sup> Zlatý kroužek z dvojitého drátu se našel i na protonagrénovském pohřebišti v Alsóněmedi.<sup>253</sup> Protoúnětické vlasové ozdoby se udržují i v dalším vývoji únětické kultury a zvláště ozdoby z dvojitého drátu jsou běžné ve všech vývojových fázích. Jednoduché kroužky se však později vyskytují jen vzácně (Křenovice,<sup>254</sup> Němcice nad Hanou,<sup>255</sup> Oblekovice)<sup>256</sup> a od konce 3. fáze se s nimi nesetkáváme vůbec. Zdá se tedy, že jejich výskyt se na Moravě časově kryje s jejich rozšířením v nitranské skupině.

*Drátěný nákrčník* se svinutými konci pochází z pohřebiště v Jiříkovicích (obr. 15: 3) a nemá zatím v protoúnětické kultuře obdobu. Stejně tenké nákrčníky jsou známé i z eneolitu, kde se nejčastěji objevují v souvislosti s mladou kanelovanou keramikou v Dolním Rakousku (Leobersdorf, Lichtenwörth, Königshöhle u Badenu).<sup>257</sup> I. Bóna, který se v poslední době zabýval podrobněji původem a šířením podobných nákrčníků, usuzuje na jejich západoafrický původ. Odtud podle něj pronikají na Balkán a do Karpatské kotliny (Marosdécse, Óbéba, Törökkanizsa). Jsou známé i v srbské větví skupiny Somogyvár (Klinci, Za-

rub). Migrací této skupiny na severovýchod vyvěsluje pak I. Bóna jejich objevení v mladé kultuře s kanelovanou keramikou na území Dolního Rakouska.<sup>258</sup> Nákrční drátěné kruhy známe na Moravě ještě z hrobu se šňůrovou keramikou v Dětkovicích<sup>259</sup> nebo na pohřebišti typu Veselé v Sudoměřicích.<sup>260</sup> Oba exempláře se však liší od předchozích tím, že jejich konce se značně přesahují a nejsou svinutý v očka. S podobnými typy nákrčníků (bez oček) se setkáváme i později na pohřebištích nitranské skupiny.<sup>261</sup> Z uvedeného vyplývá, že protoúnětický nákrčník z Jiříkovic nelze spojovat s typy z kultury se šňůrovou keramikou, resp. s nitranskými, nýbrž s typem známým z dolnorakouské kultury s kanelovanou keramikou, jak upozornil již L. Hájek.<sup>262</sup> Existují však určité potíže, nedovolující zatím usuzovat na přímý styk kultury s kanelovanou keramikou a protoúnětické kultury. Reálnějším se z tohoto hlediska jeví kontakt se skupinou Somogyvár, která proniká až do oblasti Neziderského jezera a výrazně působí zejména na tvárnění mladé šňůrové keramiky. Tim se dostáváme do období pozdního eneolitu, kdy se začíná formovat i protoúnětická kultura. Nález jiříkovičského nákrčníku může tedy dobře souviset se směrem pronikání somogyvárske skupiny na severozápad, i když somogyvárske drátěné nákrčníky máme dnes doloženy jen v její jihovýchodní sídelní oblasti. Tenké nákrčníky z drátu se objevují v moravských hrobech i později ve třetí a čtvrté fázi únětické kultury a jsou zhruba současně s masivními hřivnami a nákrčními kruhy. Ve druhé fázi nejsou na Moravě zatím doložené.

Z protoúnětických kovových předmětů byly podrobny spektrální analýze dva nedovřené kroužky z hrobu 5 ve Velkých Hostěrádkách (obr. 29: 5, 6), zlomky drobných kroužků z téhož pohřebiště (obr. 30: 6), zlomek vlasové ozdoby z Opatovic (hrob 3) a nákrčník z Jiříkovic (obr. 15: 3). Všechny uvedené nálezy jsou z nečisté mědi a

Spektrální analýzy kovových předmětů moravské protoúnětické kultury  
(vysvětlení zkrátek viz v poznámce 263)

Lokalita	Hrob čís.	Cu	Sn	Ag	As	Ni	Pb	Sb	Zn	Bi	Co	Fe	Mn	Mg	Ca	Al	Si
Opatovice	3	HM	s	S	s	s	s	s	—	—	—	s	—	s	s	s	s
Velké Hostěrádky	3	HM	s	S	s	s	s	s	—	—	—	s	—	s	s	s	s
Velké Hostěrádky	5	HM	s	s	s	S	s	s	—	—	—	s	—	s	s	—	s
Velké Hostěrádky	5	HM	s	s	s	S	s	s	—	—	—	s	—	s	s	—	s
Jiříkovice	1	HM	S	S	S	S	—	s	s	s	?	s	s	s	s	s	s

z ostatních prvků je silněji zastoupeno jen stříbro (Velké Hostěrádky — hrob 3, Opatovice — hrob 3, Jiříkovice — hrob 1), nikl (Velké Hostěrádky — hrob 5, Jiříkovice — hrob 1), cín a arsen (Jiříkovice — hrob 1). Další prvky vykazují jen nepatrné stopové množství (viz tabulku spektrálních analýz na str. 422<sup>263</sup>).

Zajímavé je zjištění, že ozdoby z Opatovic a Velkých Hostěrádek (hrob 3) jsou vyrobeny ze suroviny stejného složení, zatím co oba další kroužky z Velkých Hostěrádek (hrob 5) se od předchozích poněkud liší. Jiříkovický nákrčník je z poměrně nečistého materiálu a dosti se odlišuje jak od protoúnětických vlasových ozdob, tak od suroviny, z níž byly vyrobeny nákrčníky dolnorakouské kultury s kanelovanou keramikou i nákrčník z kultury se šňůrovou keramikou (Dětkovice).<sup>264</sup>

#### Korálky ze skelné hmoty

Skleněné korálky jsou na moravských úněticích pohřebištích poměrně hojně a setkali jsme se s nimi i ve čtvrtém protoúnětickém hrobě v Maredřích (obr. 18: 8), kde byly rozloženy kolem prostředního prstu ruky. Celkem se zachovalo 5 drobných bledě zelených kroužků (průměr asi 2 mm), zlomky několika dalších a dva tyčinkovité, přičně žebrované. Korálky z Maredří spolu s leopoldsdorfskou žebrovanou perlou, pocházející z hrobu s mladou keramikou kultury zvoncovitých pohárů,<sup>265</sup> patří k nejstarším nálezům tohoto typu ve střední Evropě. Jejich původ je obyčejně hledán v Egyptě a na naše území se měly dostat cestou podél Dunaje.<sup>266</sup> R. Pittioni naopak spojuje leopoldsdorfský korálek se stěhováním lidu kultury zvoncovitých pohárů.<sup>267</sup> Tento názor se však nejvíce jako pravděpodobný, vzhledem k tomu, že nález z Leopoldsdorfu patří až pozdnímu úseku kultury zvoncovitých pohárů, která korálky ze skelné hmoty jinak nezná. Nápadně je však jejich masové rozšíření východně od našeho území, kde se nejvíce vyskytuje v kulturách souvisejících s východním okruhem kultury se šňůrovou keramikou (jihovýchodní kultura se šňůrovou keramikou, katakombové, strzyżowská, mierzanowická, nitranská).<sup>268</sup> Patrně s tímto okruhem musíme spojit i většinu moravských nálezů, které patří buď přímo k mierzanowicko-nitranskému komplexu (Holešov, Příkazy) nebo současným únětickým nalezištěm předklasického období (2. a 3. fáze).<sup>269</sup> Zdá se, že ukrajinské korálky jsou relativně dosti staré a že je správný i názor A. Točíka o jejich pronikání z Ukrajiny přes jižní Polsko.<sup>270</sup> Poněkud obtížnější je již spojení maredřského a eventuálně

i leopoldsdorfského nálezu s východní oblastí, kde zatím není výskyt korálků ze skelné hmoty doložen v typu Veselé-Chlopice ani v nejstarším nitranském horizontu. Není proto vyloučen ani jihovýchodní původ, neboť na maďarském území jsou jednoduché i segmentované korálky početně zastoupeny zvláště od druhé poloviny časné doby bronzové.<sup>271</sup>

#### O tázky hospodářské a společenské

Archeologický materiál, který dnes máme k dispozici, nedovoluje zatím konkrétnější představu o hospodářské a společenské struktuře nejstaršího období únětické kultury. Příčinou je především naprostý nedostatek sídlist a také pohřebiště poskytují jen omezené možnosti k řešení této problematiky. Ekonomickou základnou neolitického a eneolitického lidstva na Moravě bylo především zemědělství a chov dobytka, doplnované lovem zvěře a rybolovem. Poněkud jiná situace je v kultuře se šňůrovou keramikou, kde F. Kalousek soudí, že tento lid kočoval se svými stády (kráva, kůň) z místa na místo. Také lov je bezpečně doložen. Teprve v mladším období přecházel lid se šňůrovou keramikou k polousedlému a usedlému způsobu života.<sup>272</sup> Rovněž hospodářství lidu s keramikou zvoncovitých pohárů bylo zřejmě založeno převážně na pastevectví a lovu zvěře.<sup>273</sup> Obdělávání půdy a pěstování zamědelských plodin se sice někdy předpokládá, ale dokladů není zatím mnoho.<sup>274</sup> V protoúnětické kultuře na Moravě nemáme zatím žádný nález, který by zemědělství či chov dobytka dosvědčoval. Lov je však doložen nálezem lopatky malého divokého přezvýkavce (patrně muflona) z hrobu v Bedřichovicích, ploténkami z kancích klů a nálezem opracovaného parohového hrotu (Chrlice). Patrně též k lovu sloužil luk, který je spolehlivě prokázán. Zemědělství a chov dobytka můžeme zatím jen předpokládat, a to vzhledem k dalšímu vývoji únětické kultury, která jako celek je charakterisována zemědělstvím, chovem dobytka, lovem zvěře a ryb.<sup>275</sup>

Lidstvo protoúnětické kultury, podobně jako lid s kulturou zvoncovitých pohárů, osídlovalo sice území vhodné pro zemědělství, ale sám tento fakt nemůže být spolehlivým kritériem při posuzování jeho způsobu zaměstnání. Zatím se musíme spokojit konstatováním, že nejstarší únětické obyvatelstvo získávalo obživu asi podobným způsobem jako lid mladší kultury se šňůrovou keramikou a lid kultury zvoncovitých pohárů, a že lov měl v tomto období větší význam než v dalších vývojových fá-

zich. Těžko můžeme hovořit o usedlosti protoúnětického lidu, neboť sídliště prakticky neznáme a také malá pohřebiště ukazují spíše na menší, poměrně pohyblivé společenské jednotky, kterým by snad odpovídalo označení patriarchální velkorodina, uvnitř níž se předpokládá určitá majetková nerovnost.<sup>276</sup> Dokladů pro majetkovou, resp. sociální diferenciaci však máme na protoúnětických pohřebištích velmi málo. Dá se na ní usuzovat jen z počtu nádob v jednotlivých hrobech, kde vedle pohřbů bez milodarů jsou i hroby s pěti až deseti nádobami. Výraznější majetkové rozdíly jsou poněkud patrnější až později, zejména v klasickém období.<sup>277</sup>

Pokud lze na základě skrovňých nálezů hovořit o výrobě, nutno zdůraznit, že veškeré nástroje i zbraně, které máme z protoúnětických hrobů k disposici, jsou vyrobeny z kamene nebo kosti, a z kovu se vzácně uplatnily jen primitivní drátěné ozdoby. Můžeme dokonce říci, že kamenné a kostěné nástroje měly v protoúnětické kultuře výlučnější postavení než v kultuře se šňůrovou keramikou a zvoncovitými poháry, kde vedle ozdob a součástí výstroje jsou z kovu i některé zbraně a nástroje (dýky, šísla, sekera, nožík). Obě uvedené kultury předčí protoúnětickou jak kvantitou kovových výrobků, tak i tvarovou a materiálovou variabilitou (měď, zlato, stříbro, jejich slitiny). Veškerá výroba, pokud existují doklady, byla tedy v první fázi založena jen na kamenných a kostěných nástrojích a zřetelně vykazuje eneolitický charakter. Některé pazourkové nástroje (šipky, dýky) prozrazení, že člověk protoúnětického období, podobně jako nositelé ostatních eneolitických kultur, dokonale ovládal techniku opracování kamenné industrie. V dalším vývoji se projevuje ve výrobě pazourkových nástrojů zřetelný úpadek, jde většinou o primitivní tvary a také technické provedení vzácně se vyskytujících šipek nedosahuje často té dokonalosti jako v protoúnětické fázi. Je velmi pravděpodobné, že struktura protoúnětické společnosti se příliš nelišila od společenské organisační kultury se šňůrovou keramikou a kultury zvoncovitých poháry, kde je též patrný nedostatek stálých sídlišť (zejména v kultuře se šňůrovou keramikou), poměrně malá pohřebiště a přibližně stejný stav výroby.<sup>278</sup>

Z nadstavbových jevů lze v protoúnětickém období postihnout jen některé náboženské prvky vyplývající nepřímo z pohřebního ritu. Celkem zřetelně je patrná víra v posmrtný život, který byl v nejstarší únětické fázi chápán mnohem materiálněji než např. v klasické, kde některé milodary, zvláště ma-

sové se vyskytující miniaturní nádobky, dovolují usuzovat na jistou symboličnost.<sup>279</sup> Protoúnětické hroby jsou zpravidla vybaveny, vedle vzácně se vyskytujících ozdob, jen předměty praktické potřeby, jako je keramika s potravou (někdy i masitou), různým náradím nebo lukostřeleckou výzbrojí. Keramika má ráz užitkového nádobi a neměla zřejmě jen funerální funkci. Materiálně chápáný názor na posmrtný život je patrný i ze žárových hrobů, kde jsou spálené kosti uloženy do prostorných a stejně orientovaných hrobových jam jako při pohřbech kostrových, a jsou přiloženy (až po kremaci) i obdobné milodary. Kostrové pohřby spočívají obvykle v nenásilně skrčené poloze a dosti početné milodary, prostorné hrobové jámy a pečlivě uložení zemřelých svědčí o vyvinuté úctě k mrtvým. Druhotné zásahy a vylupování hrobů v tomto období je zcela neobvyklé a nedoložené. Kostrový pohřební ritus je velmi přísný a řidi se zejména základní zásadou, aby zemřelí byli obráceni obličejem k východu slunce, přičemž je nejčastěji volena poloha na pravém boku, hlavou k jihu. Z tohoto hlediska můžeme považovat pohřební ritus za přísnější než v mladších fázích únětické kultury. Pohled pohřbených k východu ukazuje také, že slunce hrálo jistou roli v myšlení tehdejších lidí a připomíná i výklad o kultu slunce.<sup>280</sup> Vcelku se zdá, že protoúnětické lidstvo žilo v podobných náboženských představách jako lid s kulturou zvoncovitých poháry a v pohřebním ritu jsou i některé podobnosti s kulturou se šňůrovou keramikou.

### Antropologické poznatky

Antropologickému zkoumání kosterných pozůstatků nebyla zatím na Moravě věnována dostatečná pozornost, takže máme jen poměrně málo vědomostí o tělesném vzhledu protoúnětického lidstva. Úplná šetření byla provedena jen na pohřebišti v Určicích,<sup>281</sup> ve Velkých Hostěrádkách<sup>282</sup> a u většiny skeletů z Bedřichovic.<sup>283</sup> Z ostatních nalezišť máme k disposici jen posudky jednotlivých kostí. Z pětatřiceti antropologicky zpracovaných jedinců připadá 5 na muže, 12 na ženy, 12 na nedospělé osoby a 6 na dospělé, u nichž nebylo zjištěno pohlavi. Počet nedospělých však bude ve skutečnosti poměrně vyšší, poněvadž dětským kostrám byla vždy věnována menší pozornost. Na nejlépe vyšetřených pohřebištích je tato okolnost dobře patrná. Např. ve Velkých Hostěrádkách věk žádného z osmi pohřbených nepřekročil hranici 16 let, což ukazuje na neobyčejně vysokou úmrtnost v dětském věku. Vyšší stáří (50–60 let) bylo zaznamenáno

jen v jednom případě (Blučina) a lze je označit za výjimečné. Tělesnou výšku uvádějí posudky jen u tří mužů, a to 169,1 cm (Bedřichovice – hrob 5), 170–172 cm (Určice – hrob 1) a 179,95 cm (Nová Ves), což představuje daleko vyšší hodnoty než je průměr zjištěný J. Matiegkou a J. Jelínkem u únětické populace v Čechách a na Moravě.<sup>284</sup> Naproti tomu průměrná tělesná výška sedmi žen protoúnětické kultury je nižší (154,64 cm) než průměrná hodnota v únětické kultuře, jak ji vypočítal J. Jelínek (156,23 cm).<sup>285</sup> Na zkoumaném kosterném materiálu nebylo zjištěno žádných závažnějších defektů nebo šlo jen o zubní kaz (Bedřichovice – hrob 1 a 3, Chrlice – hrob 4), zubní kámen (Bedřichovice – hrob 6), ztrátu prvních dvou moláru v mandibule (Bedřichovice – hrob 11) a špatně zhojenou frakturu pěstní kůstky (Milovice – hrob 2). U mužské kostry z Bedřichovic (hrob 5) usuzuje J. Jelínek na známou X-formu dolních končetin.

J. Jelínek, hodnotící moravský materiál ze starší doby bronzové, dochází k závěru, že únětická populace navazuje převážně na eneolitickou populaci kultury se šňurovou keramikou, přičemž ostatní antropologické prvky (neolitické, kultury zvoncovitých pohárů) se uplatňují v daleko menší míře a krátkolebý typ je zřetelně postižitelný zejména v nejstarším únětickém období.<sup>286</sup> Naproti tomu již dříve konstatoval K. Schirmes, že není ani tak pronikavého rozdílu mezi moravským antropologickým materiálem lidu s kulturou zvoncovitých pohárů a únětickým, jako mezi materiálem kultury zvoncovitých pohárů a protoúnětickým, kde všechny jím proměřené protoúnětické lebky (Syrovice, Marefy) jsou velmi úzké, středně vysoké až ploché, při pohledu shora mají kokonovitý tvar a lze je srovnat s lebkami lidu se šňurovou keramikou.<sup>287</sup> Všimneme-li si blíže základních lebečních měr a jejich vzájemného poměru, vyjádřeného délkošířkovým indexem, ukazuje se zajímavá skutečnost, že z dvanácti protoúnětických jedinců, u nichž je dnes možné tyto míry zjistit,<sup>288</sup> je jeden brachykranní (index přes 80), jeden mezokranní (75–80), tři dolichokranní (70–75), čtyři hyperdolichokranní (65–70) a tři ultradolichokranní (60–65). Průměrný index těchto jedinců činí 69,1, což je v rozmezí hyperdolichokranie. K tomu nutno podotknout, že zde nejsou zahrnuty další lebky z Bedřichovic, označené J. Jelínkem jako dlouhé (hrob bez udání čísla) nebo extrémně dlouhé (hrob 1), a jiné dlouhé lebky z Nové Vsi,<sup>289</sup> z Božic (mus. Znojmo), Těšetic,<sup>290</sup> Šardiček (hrob 78)<sup>291</sup> a Šlapanic (hrob 2).<sup>292</sup> Výrazná dlouho-

lebost je tedy jedním z hlavních znaků moravské protoúnětické populace a jak ukazují výsledky dosavadního šetření, je tato dlouholebost ještě zřetelnější než v dalším průběhu únětické kultury.<sup>293</sup> U protoúnětických lebek z Bedřichovic (hrob 11) a z Nové Vsi byly dokonce zjištěny naprostě extrémní délkošířkové indexy (60,24 a 61,95), znamenající v rámci celé moravské únětické kultury absolutně nejnižší hodnoty. Lze tedy konstatovat obdobný proces jako v Čechách, kde již A. Stocáký došel k závěru, že ve starším únětickém období převažovaly lebky delší, elipsoidní, vyšší, šikmých čel se sklonem k leptenům. V dalším období převládla pak mírná dolichocephalie.<sup>294</sup>

Podle Stocáka lova hodnocení odpovídají celkově protoúnětické lebky z Milovic a Chrlic představě mediteránního typu s úzkou dlouhou mozkovnou a se středně vysokým, úzkým obličejem. Jen výška lebky je poněkud větší a hlavně je možno pozorovat u obličejové části výraznou tendenci k rozšíření očnic a nosu. Vedle mediterránního je patrná i menší příměs prvku nordického, resp. paleoeuropidního.<sup>295</sup> U lidu s kulturou zvoncovitých pohárů naopak převládá brachykranie a příslušnost především k dinárskému nebo armenoidnímu typu.<sup>296</sup> Také výsledky šetření na moravském antropologickém materiálu ukazují, že jde o lid převážně brachykranní<sup>297</sup> a průměrná hodnota délkošířkového indexu nepatrнě přesahuje číslo 80.<sup>298</sup> Již z tohoto srovnání je zřejmé, že existoval podstatný rozdíl mezi oběma populacemi, nedovolující usuzovat na přímou genetickou souvislost, která se někdy předpokládá i ve vývoji hmotné kultury.<sup>299</sup> Obdobně i v Čechách je patrné, že armenoidní podíl kultury zvoncovitých pohárů se ve starounětickém období projevil jen minimálně. V procesu etnogeneze únětického lidstva se zde počítá především se splynutím elementů antropologického typu lidu se šňurovou keramikou (mediterranoidního a paleoeuropidního) a příbuzného autochtonního typu neoliticko-eneolitického.<sup>300</sup>

Vzhledem k tomu, že lid s kulturou zvoncovitých pohárů je cizím etnickým elementem, který se jistě v průběhu své existence mísil s domácími složkami, bude nutné věnovat zvýšenou pozornost studiu kosterných pozůstatků i z hlediska archeologické periodisace a provést zejména srovnání nejmladších nálezů kultury zvoncovitých pohárů s nálezy první fáze únětické kultury. Stejně tak je třeba sledovat i další vývoji únětické kultury podle jednotlivých vývojových fází a porovnat jej s antropologickými poměry v Karpatské kotlině, jejíž kulturní prostředí hrálo při formování únětické kultury významnou roli.

## Chronologické zařazení protoúnětické kultury a otázka jejího původu

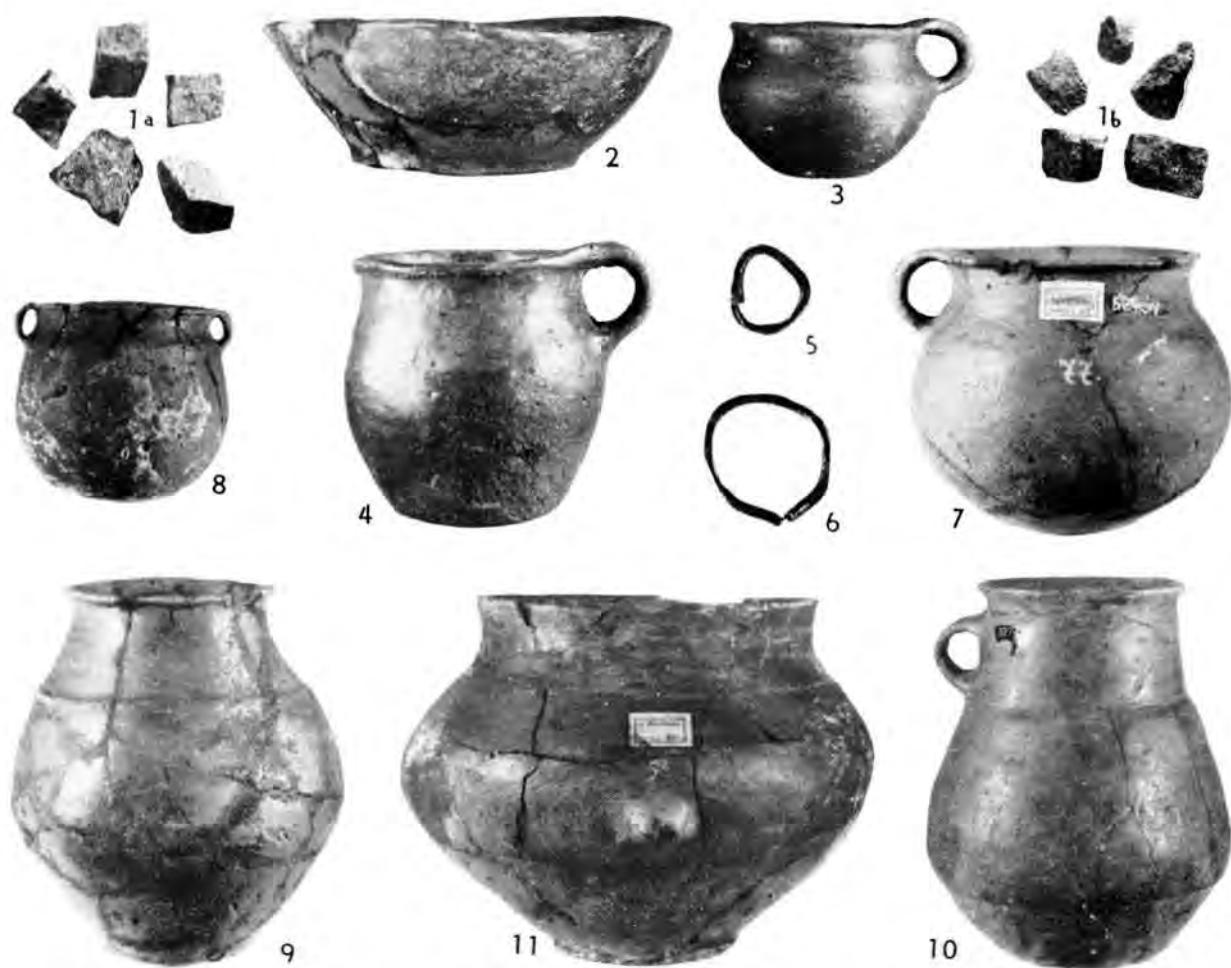
Se snahou o bližší zařazení nálezů nejstarší fáze únětické kultury se na Moravě setkáváme již od konce minulého století. Až na výjimky se všichni badatelé shodovali v tom, že její kořeny souvisí s eneolitickým vývojem a ukazovali zejména na tvarové podobnosti s kulturou se šňůrovou keramikou a s kulturou zvoncovitých pohárů. Nebyla však jednota, zda tento úsek únětické kultury patří do doby bronzové nebo ještě do eneolitu. V podstatě však celá únětická kultura byla kladena do starší doby bronzové, což se dodnes odráží zvláštně v zahraniční literatuře. Po F. Černém, řadicím protoúnětickou keramiku v Čechách a na Moravě vedle kultury zvoncovitých pohárů do tzv. doby přechodní,<sup>301</sup> byl to teprve K. Tiha, který poukázal na eneolitický charakter zmíněných nálezů.<sup>302</sup> Eneolitické stáří a současnost s jinými mladoeneolitickými kulturami prokazuje však zvláště L. Hájek, který přinesl i řadu nových dokladů.<sup>303</sup>

Rozbor moravské protoúnětické kultury zcela zřetelně ukazuje, že této fázi nemůžeme přiznat příslušnost do starší doby bronzové, pokud ji posuzujeme z hlediska Reineckova chronologie i z hlediska současného stavu výroby. V nálezovém materiálu neexistuje ani jedený předmět, který by dovoloval jednoznačné zařazení do stupně A1. Veškeré výrobní nástroje jsou kamenné nebo kostěné a pro domácí zpracování kovu není žádných dokladů. Pozdně eneolitickým poměrům plně odpovídá hospodářsko-spoločenská struktura a příslušné formy společenského vědomí, pokud jsme o nich informováni. O plné době bronzové nemůžeme vlastně mluvit ani ve druhé a třetí fázi moravské únětické kultury, ačkoliv se zde projevuje řada typických rysů Reineckova stupně A1. Kovové nástroje jsou však ještě vzácné a nemají ve výrobě rozhodující význam. S masovější domácí produkci bronzových pracovních nástrojů lze počítat, obdobně jako v Čechách,<sup>304</sup> až v klasické (4.) fázi. Řadíme-li moravskou protoúnětickou kulturu do období pozdního eneolitu, je nezbytné, abychom uvažovali též o možné současnosti s kulturou se šňůrovou keramikou a s kulturou zvoncovitých pohárů. Již ze samotného faktu, že protoúnětické osídlení je na Moravě velmi řídké, vyplývá otázka, zda je můžeme pokládat za jediného representanta historického dění v daném období. Je málo pravděpodobné, že by tak důležitá oblast, jakou Morava

v té době nesporně je, byla osídlena jen nemnoha málo početnými skupinami nositelů této kultury. Tato představa by překvapila tím více, vezmemeli v úvahu hustotu osídlení v bezprostředně předcházejícím období i v následující 2. a 3. fázi, kdy se vedle velkých pohřebišť setkáváme i s rozsáhlými sídlišti, svědčícími o poměrně značné koncentraci obyvatelstva.

Z rozboru pohřebního ritu a zejména nálezového materiálu celkem zřetelně vyplývá, že existuje řada společných znaků, dovolujících usuzovat na vzájemný styk kultury se šňůrovou keramikou, kultury zvoncovitých pohárů a protoúnětické. Zatímco určité rysy, spojující kulturu se šňůrovou keramikou a kulturu zvoncovitých pohárů, jsou všeobecně vyseštělovány jejich současnosti, názor na zařazení protoúnětické fáze není již tak jednotný. Problém zůstává, zda zmíněné společné znaky jsou dokladem bezprostřední následnosti nebo nějaké formy současnosti. Genetická souvislost s kulturou zvoncovitých pohárů je dokládána rozsahem pohřebišť, shodným pohřebním ritem, lukostřeleckou výzbrojí, obdobnými sídlišti a především keramikou, u které se upozorňuje na podobnost tvarovou nebo i materiálovou.<sup>305</sup> Pokud jde o rozsah pohřebišť, ukazují dosavadní zkušenosti, že malá pohřebiště jsou na Moravě charakteristická pro kulturu se šňůrovou keramikou a teprve ve druhé řadě pro kulturu zvoncovitých pohárů, kde jsou i časté výjimky. Totéž lze říci také o sídlištích, která prakticky neznáme jak v kultuře se šňůrovou keramikou,<sup>306</sup> tak i v protoúnětické. Naproti tomu sídliště kultury zvoncovitých pohárů jsou na Moravě poměrně častá a dosud jich bylo zjištěno nejméně padesát.<sup>307</sup> O vztahu ke kultuře zvoncovitých pohárů však nepochybňuje svědčí lukostřelecká výbava, i když používání luku k boji či lově bylo v té době běžné a bylo rozšířeno ve více kulturách. Existují též některé prvky pohřebního ritu, dovolující usuzovat na vzájemné kontakty, které jsou zřetelnější než s kulturou se šňůrovou keramikou. Z nekeramického materiálu lze kromě lukostřelecké výzbroje s kulturou zvoncovitých pohárů srovnávat vlastně jen měděné vlasové ozdoby z dvojitého drátu a plotenky z kančích klů. V obou případech lze však o nálezy, které mohou ukazovat i na jiné souvislosti. Pazourkové dýky a sekery nejsou v kultuře zvoncovitých pohárů obvyklé a lze je spojovat spíše s okruhem kultur se šňůrovou keramikou.

Základní význam pro řešení původu únětické kultury má však nepochybně keramika. Až na nepatrné výjimky je ji možné na základě materiálu a jeho zpracování dobře odlišit od průvodní kera-



Obr. 29. 1–6 – Velké Hostěrádky, hrob 5; 7–9 – Šardičky, hrob 67; 10 – Šardičky, hrob 9; 11 – Šardičky, hrob 53.

miky kultury zvoncovitých pohárů a ve většině případu též od ostatních eneolitických kultur. Jen u několika nádob se jeví dosti nápadná materiálová podobnost se šňůrovou keramikou. Tvarově s kulturou zvoncovitých pohárů souvisejí některé typy mís, hrnků a džbánů. Existují však i jisté rozdíly, zvláště u džbánů a hrnků, které jsou v protoúnětickej fázi často členěné. Kromě toho všechny druhy mís, většina hrnků a džbánů je rozšířena i v jiných zhruba současných kulturách, zejména v Karpatské kotlině a nemusí být proto dokladem přímého vývoje z kultury zvoncovitých pohárů. Dvouuché nádoby jsou vlastnictvím více eneolitických kultur a u ostatních keramických typů, jako jsou hmoždířovité pohárky, bezuché a čtyřuché amfory, nelze prakticky o souvislostech s kulturou zvoncovitých pohárů hovořit, neboť jejich původ je zřejmě jiný. Totéž platí také o miskách s otvory ve válcovité nebo kuželovité nozce. Z výzdoby mají ke kultuře zvoncovitých pohárů nejblíže ryté vertikální pásy s drobnými klikačkami, svislá žebra a plastické

podkovy pod uchy nádob. Prosté krátké trásně, které mají též svědčit o plynulém vývoji do únětické kultury,<sup>308</sup> se nevyskytují na nejstarší protoúnětické keramice, ale s jejich rozšířením můžeme počítat až na sklonku protoúnětické fáze a zejména ve fázi druhé a třetí.<sup>309</sup>

Kromě zmíněné keramiky známe v pozdní kultuře zvoncovitých pohárů řadu typů, které nemají žádný vztah k protoúnětickému materiálu. Jsou to např. štíhlé hrnky, štíhlé bezuché nádoby s pupíky a výčnělky při okrajích, velké bezuché hrnce a amfory, sloužící často za popelnice v žárových hrobech, některé druhy mís, hrnků a džbánů, cedníky atd. V protoúnětické kultuře chybí též převážná většina kovového inventáře (dýky, šidla, jehlice), neobjevují se knoflíky s v-vrtáním, jantarové ozdoby, půlměsícová spinadla a pod. Vidíme tedy, že vedle určitých souvislostí jsou i rozdíly, které nedovolují pokládat protoúnětickou kulturu jen za přímé pokračování pozdní kultury zvoncovitých pohárů. Také z antropologického hlediska se jeví

výrazný rozdíl mezi oběma populacemi a zdá se, že antropologický prvek kultury zvoncovitých pohárů nehrál při etnogenesi protoúnětického lidstva významnou roli. Nebylo by však správné podíl kultury zvoncovitých pohárů podečňovat nebo dokonce odmítat. Při vzniku únětické kultury je s jejím působením nutno počítat jako se složkou formující, která další vývoj výrazně ovlivnila a do jisté míry i podmínila.<sup>310</sup>

Podobnou, i když zejména na Moravě méně výraznou roli sehrála v tomto procesu také kultura se šňůrovou keramikou. Vedle již zmíněných společných rysů v hospodářsko-společenském systému nebo v pohřebním ritu existují i v materiálu některé tvary, ukazující na vztah ke kultuře se šňůrovou keramikou, s kterou lze spojit typ čtyřuché amfory (např. Šardičky — obr. 28: 10), hmoždřovité pohárky v oblasti Hané (Němcice n. H. — obr. 12: 1, Bedihošť — obr. 7: 7) a určité podobnosti jsou i v ostatním keramickém inventári. Se šňůrovou keramikou nepochybňě souvisí též napodobení šňůrových obvodových linii na hrnu z Jiříkovic (obr. 15: 14) a patrně též motiv více-násobné horizontální klikatky mezi obrvenými liniami (Němcice n. H. — obr. 12: 1). Rovněž pazourkové sekery a listovité dýky byly převzaty nejspíše z prostředí kultury se šňůrovou keramikou.

Vzhledem k následujícímu vývoji ve 2. a 3. fázi, kdy máme na pohřebištích doložen dosti intenzivní styk s nitranskou skupinou, lze předpokládat, že protoúnětická fáze byla zhruba současná se sousedním typem Veselé (resp. s nejstarším nitranským horizontem), jehož pohřebiště známe zatím jen z levého břehu řeky Moravy. Zdá se, že střední a dolní tok Moravy byl východní hranicí protoúnětického osídlení a zhruba též i osídlení lidem s kulturou zvoncovitých pohárů. Současnost šňůrového typu Veselé s pozdními nálezy kultury zvoncovitých pohárů dokládá nátepní ploténka v hrobě typu Veselé ze Sudoměřic, kde se našla i miska s dvojnásobně provrtaným výčnělkem.<sup>311</sup>

Na přímý styk protoúnětické kultury s typem Veselé by mohl ukazovat již zmíněný hrnek s napodobenými otisky šňůry (obr. 15: 14) a nápadná podobnost jiného hrnu z Veselého,<sup>312</sup> který má tupou hranu pod hrdlem jako obdobné typy v moravské protoúnětické kultuře (např. Bedřichovice — obr. 8: 9 a 9: 5, 6, Chrlice — obr. 11: 6, Jiříkovice — obr. 15: 12, Šardičky — obr. 28: 4 a 29: 7).<sup>313</sup> Nitranská skupina, tříkvičí svými kořeny ve veselském typu,<sup>314</sup> udržuje opět svou západní hranici na řece Moravě a střetává se zde s únětickým osídlením předklasického období. Nit-

ranský vliv je patrný především v oblasti jiho-východní Moravy, kde únětická kultura přejímá některé prvky pohřebního ritu (např. rozdílnou polohu zemřelých podle pohlaví), korálky ze skelné hmoty a snad i některé typy bronzu.<sup>315</sup>

Začátek nitranské skupiny spadá zhruba do téhož období jako vznik únětické kultury, obě pak žijí vedle sebe,<sup>316</sup> přičemž únětický element se jeví jako expanzivnější a od druhé fáze proniká na východ od řeky Moravy, kde se prolíná s domácím kulturním prostředím. Postup únětické kultury předklasického období dokumentuje zvláště pohřebiště ve Velkém Grobě, kam tato přichází ještě v době existence nitranské skupiny a střetává se pak i s wieselburškou.<sup>317</sup> Únětická kultura klasické fáze spolu s kisapostagskou se podílí na formování hurbanovského typu na jižním Slovensku<sup>318</sup> a zaniká v období tzv. úněticko-madarovského horizontu. Přestože únětická kultura na jihozápadním Slovensku má periferní charakter, je zřejmé, že značná část mladší nitranské keramiky<sup>319</sup> vykazuje téměř čisté únětické formy předklasického období, které lze snadněji vyvodit ze starých únětických předloh než z nejstarších vzorů nitranských, resp. ze vzoru typu Veselé. Je třeba vzít v úvahu také tu okolnost, že únětická kultura má ve výrobě keramiky od svého počátku bohatou tradici, kdežto nitranská je v podstatě akeramická a technické provedení vzácně se objevujících nádob nedosahuje současné únětické úrovně. Ze srovnání obou kultur zřetelně vyplývá, že při formování protoúnětické kultury nehrála nitranská skupina prakticky žádnou roli a také současný typ Veselé se v tomto procesu uplatnil jen minimálně. U ostatních eneolitických kultur je zatím těžko hovořit o nějakém podílu na vzniku únětické kultury. Dokonce je velmi obtížné bezpečně doložit styk s jevišovickou kulturou, ačkoliv chronologický rozdíl nemohl být velký.

Z rozboru nejstarší únětické kultury je patrné, že její vznik stěží vysvětlíme jen vývojem z domácího eneolitického prostředí nebo splynutím různých kulturních elementů. Reálným se z dnešního hlediska nejeví ani vývoj ze staršího neolitického podloží. Výzkumy posledních let ukazují, že otázkou původu únětické kultury bude nutno řešit v širších souvislostech, a to zejména v souvislosti s vývojem v Karpatské kotlině. O vztazích k této oblasti hovořili ve svých pracích již někteří starší autoři (K. Buchta,<sup>320</sup> A. Stocký<sup>321</sup>) a na Moravě houzevnatě hájil jihovýchodní původ únětické kultury především I. L. Červinka.<sup>322</sup> Žádný z uvedených badatelů však nemohl pro svoje téze



Obr. 30. Velké Hostěrádky. 1–3 – hrob 2; 4, 5 – hrob 8; 6, 7 – hrob 3; 8–10 – hrob 1; 11 – hrob 4.

přinést dostatek přesvědčivých dokladů. Teprve novější práce, zveřejňující maďarský materiál (N. Kalicz, I. Bóna), jakož i výzkumy na Slovensku (A. Točík, J. Vladár) vytvořily reálnější základnu pro nové teorie o vzniku únětické kultury. Na blízkou příbuznost protoúnětické a protonagyréské kultury poukázala zvláště A. Mózsolicsová, která řadu podobných rysů vysvětlovala společnými kořeny v kultuře zvoncovitých pohárů, silným ovlivněním vučedolským a ovlivněním kulturou se šňurovou keramikou.<sup>323</sup> Naproti tomu V. Moucha dospěl na základě vzájemného srovnání keramiky k závěru, že hlavní složkou nejstaršího protoúnětického horizontu v Čechách (Řeporyje–Sány) jsou nálezy nagyréského typu, representovaného především pohřebištěm v Alsónémedi. Podobně jako A. Mózsolicsová (l. c.) synchronizuje nejstarší únětické nálezy jak s kulturou zvoncovitých pohárů, tak i s tzv. slavonskou (resp. vučedolsko-zókskou) keramikou, zastoupenou na sidlištích řívnáčského typu.<sup>324</sup>

Také rozbor protoúnětického materiálu na Moravě ukazuje, že užší souvislosti než s kulturou šňurovou a zvoncovitých pohárů lze sledovat s kul-

turním prostředím Karpatské kotliny, odkud je možné bez zvláštních potíží vyvodit prakticky všechny hlavní typy moravské protoúnětické keramiky. Intenzívní jihovýchodní proud se výrazným způsobem podílel i na formování mladších vývojových fází našich pozdně eneolitických kultur. Na mladé šňurové keramice<sup>325</sup> se dá postihnout především silný vliv kultury nagyréské, vučedolsko-zókské a skupiny Somogyvár. Plně lze také souhlasit s L. Hájkem, že téměř veškerá průvodní keramika zvoncovitých pohárů se dá vyvodit ze slavonsko-nagyréského okruhu Karpatské kotliny.<sup>326</sup> V obou případech jde v podstatě o stejné elementy, které působily i při vzniku nejstarší protoúnětické kultury. Rozpoznaní tohoto společného jmenovatele dává možnost k pochopení některých příbuzných jevů, vysvětlovaných dříve genetickým poměrem protoúnětické fáze ke kultuře se šňurovou keramikou a ke kultuře zvoncovitých pohárů.

Všimneme-li si bliže vztahů moravské protoúnětické kultury, je patrné, že existoval určitý kontakt již s kulturami pozdního slavonského okruhu (Vučedol-Zók, Makó-Čaka). Je sice méně patrný než

v kultuře se šňurovou keramikou a v kultuře zvoncovitých pohárů, ale lze jej doložit zvláště u některých protoúnětických džbánů a v menší míře i u hrnků, bezuchých amfor a misek. Na vučedolský původ ukazuje také dvouuchá amfora z Dubňan (obr. 5: 2), která patří k nejstarším nálezům protoúnětického horizontu.

Zcela zřetelný a nepopiratelný podíl na formování protoúnětické kultury však měla kultura nagyrévská, z které lze vyvodit téměř všechny formy 1. fáze. Bohatou škálu srovnávacího materiálu poskytuje z dosud publikovaných nálezů protonagyrévský horizont (např. Alsónemedi) a poněkud mladší skupiny Ökörhalom a Kőtörés.<sup>327</sup> Je nezpochybnitelné, že vedle tvarových podobností s nagyrévkou kulturou úzce souvisejí i další obecné znaky protoúnětické keramiky, jako je členění nádob, dále pak systém rozmístění pupíků, uplatnění plastické výzdoby a pod. Nutno ovšem mít na zřeteli, že uvedené prvky nejsou jen nagyrévským specifikem, ale v různé intenzitě se s nimi setkáváme i na keramickém materiálu jiných, časově blízkých kultur Karpatské kotliny (Vučedol-Zók, Makó-Čaka, Pitvaros, Schneckenberg, Glina III, Somogyvár).

Pronikání jihovýchodních elementů do moravského prostředí naráží dosud na těžko řešitelné potíže, neboť důležitá oblast Zadunají, Burgenlandu a Dolního Rakouska je velmi málo probádaná a publikované skupiny Somogyvár nebo Oggau-Loretto neposkytují dostatek srovnávacího materiálu. Zdá se však, že hlavní směr expanse sledoval pravý břeh Dunaje a Moravy. Ukazuje na to i šíření somogyvárské skupiny z jihovýchodu na severozápad, jak o něm uvažuje I. Bóna.<sup>328</sup> Podle dosavadních zkušeností můžeme říci, že nejstarší nálezy, které lze k protoúnětické kultuře počítat, se ponejvíce soustředí na jihovýchodní Moravě (Mistřín, Svatobořice, Násedlovice, Dubňany, Horovany) a někdy se zpracováním materiálu dosti odlišují od normální protoúnětické keramiky. Vyskytuje se na ní zámerně vytvořené otvory ve stěnách (podobně jako v Alsónemedi), džbány a hrnce mají žebrováná ucha a lze na nich postihnout i tvarové ovlivnění protonagyrévskou a pozdně vučedolskou keramikou. Většina nádob vyniká i značnou velikostí. Bohužel tato důležitá oblast byla dosud velmi nedokonale zkoumána a všechna uvedená keramika pochází jen z náhodných nálezů.

Je velmi pravděpodobné, že nejstarší horizont protoúnětické kultury bude možně časově ztotožnit s protonagyrévským horizontem typu Alsónemedi, odkud byly zřejmě převzaty zvláště misky na pro-

lamovaných nožkách, některé typy džbánů (např. obr. 24: 1; 14: 3; 6: 4) a dvouuchých nádobek (obr. 19: 2). Srovnat se dají také některé hrnky, čtyřuché amfory a nakonec i hmoždířovité pohárky a další typy misek. Zdá se však, že začátek proto-nagyrévského horizontu musíme položit poněkud hlouběji, neboť s nejčasnějšími elementy nagyrévské kultury se častěji setkáváme i na sidlištích vučedolsko-zóckého charakteru nebo v souvislosti s červenými (klasickými) zvoncovitými poháry (např. Budakalász).<sup>329</sup> Běžné nálezy protoúnětické kultury lze zhruba synchronizovat i s pohřebišti řazenými do typů Ökörhalom a Kőtörés. Značná část nádob typu Szigetszentmiklós, a to zejména štíhlé hrnky z eponymního naleziště,<sup>330</sup> jsou však zřejmě mladší a dají se velmi dobře porovnat s keramikou 2. fáze moravské únětické kultury (Hrádek, Brno-Černá Pole). Totéž lze říci také o nízkých šálkovitých hrnících z Bölcse a Dunaföldvár,<sup>331</sup> jejichž obdobu najdeme na Moravě ve druhé a dokonce i ve třetí fázi.

Ze srovnání kultury zvoncovitých pohárů a nagyrévské můžeme předpokládat, že kultura zvoncovitých pohárů dozívá na maďarském území v období typů Ökörhalom a Kőtörés,<sup>332</sup> tedy v době, kdy na Moravě musíme počítat s protoúnětickou kulturou. Obdobné vztahy nás vedou i k názoru, že teprve v tomto období dochází k zániku moravské kultury se šňurovou keramikou, s výjimkou typu Veselé, který se dále vyvíjí mimo mateřskou únětickou oblast. Mezi zmíněnými kulturami (Protonagyrév, Ökörhalom, Kőtörés, kultura zvoncovitých pohárů, kultura se šňurovou keramikou, protoúnětická) není podstatného chronologického rozdílu a jednotlivé jejich úseky je možné synchronizovat<sup>333</sup> a zařadit je do jednoho časového horizontu, předcházejícího Reineckově stupni A1. Neminime tím ovšem popírat starší vztahy protonagyrévského horizontu, kultury se šňurovou keramikou i kultury zvoncovitých pohárů, a naopak některé mladší elementy charakterisující regionální typy Ökörhalom, Kőtörés a protoúnětickou kulturu. Jde o neobyčejně důležité a ne do všech detailů probádané období, kdy jedny kulturní formace postupně zanikají (vučedolsko-zócká, šňurová, zvoncovité poháry) a druhé nastupují cestu progresivního vývoje (nagyrévská, protoúnětická), směřujícího doby bronzové.<sup>334</sup>

Při vzájemné časové relaci je třeba vzít v úvahu také tu okolnost, že v rámci protoúnětické kultury existoval určitý vývoj v jistém časovém rozpětí. Je proto možné, že současnost s výše uvedenými kulturami nemusela být vždy úplná, ale jen částečná.

Přes to, že doba trvání protoúnětické kultury nebyla asi příliš dlouhá, je možné v některých případech rozlišit nálezy relativně starší a mladší. K nejstarším typům patří zejména keramika z jihovýchodní Moravy. Neobýčejně staré je i pohřebiště v Rybníkách a dále některé hroby ze Šardiček (zvláště 53 a 54), Opatovic, Těšetic, Jiříkovic, Maref, Syrovic, Bedřichovic a hrob z Ledečů. Poňkud mladší je zřejmě pohřebiště v Určicích,<sup>335</sup> některé hroby ze Šardiček (např. hrob 78)<sup>336</sup> a především hroby ve Velkých Hostěrádkách. Vysoké stáří rybnického pohřebiště dokládá vedle velmi staré keramiky i relativně nejvyšší počet kameniných a pazourkových předmětů. Naproti tomu ve Velkých Hostěrádkách se prakticky kamenné ani kostěné nástroje nevyskytují. Zato jsme se zde setkali s primitivními vlasovými ozdobami, známými z mladších únětických pohřebišť druhé a třetí fáze a z nitranské skupiny. Horní hranice moravské protoúnětické kultury je dosti výrazná a až na nepatrné výjimky nevznikají žádné potíže při rozlošování mladších nálezů. Na většině nejstarších pohřebišť se přestalo pohřbívat ještě v 1. fázi a o plnulém pokračování lze mluvit vlastně jen v Šardičkách, kde jsou zastoupeny hroby 1. až 4. fáze. Do 2. fáze patří také jeden z hrobů v Určicích (hrob 7). Opačný případ je známý z Němcic n. H., kde vedle četných hrobů 2. fáze se našel i jeden protoúnětický. Není však žádnou vzácností, že protoúnětická pohřebiště jsou v blízkosti mladších únětických (např. Šlapnice, Jiříkovice, Opatovice u Rajhradu).

Shrneme-li naše poznatky, docházíme k závěru, že v období nazývaném maďarskými badateli časou dobou bronzovou (před R e i n e c k o v ý m stupněm A<sub>1</sub>) se formují v pozdně vučedolském prostředí Karpatské kotliny (Podunají, Zadunají, Potisí) na základě jihovýchodních elementů nové kulturně společenské jednotky s expanzivní tendencí v severozápadním směru. Z kultur, které byly dosud podrobněji zpracovány, můžeme tuto tendenci sledovat zvláště u skupiny Somogyvár a u kultury nagyrévske.<sup>337</sup> Proud směřující do Vídeňské

pánve a na Moravu začíná se citelně projevovat v období protonagyrévskeho horizontu a přináší s sebou i další jihovýchodní prvky vučedolsko-zóského charakteru a prvky známé z okruhu Somogyvár – Schneckenberg – Glina III. Výrazným způsobem transformuje kulturu zvoncovitých poháru a šňůrovou a musíme s ním spojovat i první protoúnětické nálezy na jihovýchodní Moravě. Při genesi únětické kultury se jeví jihovýchodní složka jako rozhodující a v jejím rámci zvláště důležitou roli sehrála kultura nagyrévska. Specificky domácí rysy pak nové kultuře vtiskl element kultury zvoncovitých poháru a částečně i kultury šňůrové keramiky. Otázku, do jaké míry souvisí jihovýchodní kulturní proud s přílivem nového obyvatelstva, nemůžeme dnes uspokojivě řešit. Narážíme zde hlavně na četné obtíže, vyplývající jednak z nedostatku sídlištního pozorování, jednak z nemožnosti antropologického srovnání populací na našem a maďarském území.

Morava, po případě i přilehlá část Dolního Rakouska je mateřským územím, na němž došlo k vytvoření nejstaršího únětického celku. Práce V. Mouchy ukázaly, že česká protoúnětická kultura (zvláště ve východní části země) čerpá převážně z pokročilejšího prostředí moravského, odkud se dostává do Polabí i výrazná složka nagyrévska.<sup>338</sup> V poměrně krátké době zaznamenáváme místní protoúnětické skupiny i v oblasti středních a severozápadních Čech a dokonce až ve středním Německu. Také menší skupina slezská (maršovická), dříve mylně pokládaná za původní ohnisko únětické kultury,<sup>339</sup> vděčí za svůj vznik hlavně jihovýchodnímu proudu, procházejícímu Moravou. Silnější prvky kultury šňůrové keramiky, které jsou na únětických pohřebištích ve Slezsku patrné, nelze vysvětlit genetickým vztahem obou kultur,<sup>340</sup> ale svědčí spíše o tom, že protoúnětická kultura sem proniká do prostředí pozdní kultury se šňůrovou keramikou. Některé keramické formy maršovického typu jsou nepochybně mladší než protoúnětické a dají se srovnávat s keramikou druhé fáze.<sup>341</sup>

### Seznam protoúnětických nalezišť (čísla nalezišť souhlasí s mapou — obr. 1)

#### 1. Bedihošť, okr. Prostějov

Uloženo: mus. Prostějov.

Literatura: Gottwald A., *Pravěká sídliště*, 66; týž, ČVMSO XXXVIII, 1927, 65; týž, *Můj archeologický výzkum*, 55.

#### 2. Bedřichovice, okr. Brno-venkov

Uloženo: Mor. mus. v Brně.

Literatura: Peškar I., nález. zpráva v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 3031/52; týž, AR VI, 1954, 159; Král J., AR III, 1951, 139.

3. Bludčina, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.
- Literatura: Tihelka K., PA XLIV, 1953, 228; Ondráček J., nález, zpráva v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 2402/63.
4. Bohunice, okr. Znojmo  
Uloženo: Jihomoravské museum ve Znojmě.  
Nepublikováno.
5. Božice, okr. Znojmo  
Uloženo: Mor. mus. v Brně, Jihomoravské museum ve Znojmě.  
Literatura: Tihelka K., PA XLIV, 1953, 288; Ondráček J., Sborník II AÚ ČSAV Brno, 1963 (Vildomův sborník), 44.
6. Brno-Královopole, okr. Brno-město  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Nepublikováno.
7. Břeclav, okr. Břeclav  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Tichý R., AR VII, 1955, 23.
8. Bučovice, okr. Vyškov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Kalousek F., nález, zpráva, rkp.; Tihelka K., PA XLIV, 1953, 290.
9. Dubňany, okr. Hodonín  
Uloženo: Nár. mus. v Praze.  
Literatura: Červinka I. L., Pokolení skrčkův, rkp., 10.
10. Hevlín, okr. Znojmo  
Uloženo: mus. Mikulov.  
Literatura: Jüttner K., Zprávy pam. péče II, 1938, 34.
11. Hodějice, okr. Vyškov  
Uloženo: mus. Slavkov.  
Literatura: Filip E., deník ve slavkovském museu, rkp.
12. Holásky, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Pařízek F. — Benešová A., nález, zpráva v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 1162/49.
13. Horní Věstonice, okr. Břeclav  
Uloženo: mus. Mikulov.  
Nepublikováno.
14. Horovany, okr. Hodonín  
Uloženo: mus. Kyjov.  
Nepublikováno.
15. Hrušovany u Brna, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Černý F., WPZ III, 1916, 35.
16. Chrlice, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně; sbírka ZDŠ v Chrlicích.  
Literatura: Červinka I. L., Pokolení skrčkův, rkp., 10; Staňa Č., AR IX, 1957, 162; Dostál B., SPFFBU XIV, 1965, 351.
17. Ivančice, okr. Břeclav  
Uloženo: Nár. mus. v Praze.  
Literatura: Červinka I. L., Pokolení skrčkův, rkp., 24.
18. Ivančice, okr. Brno-venkov  
Uloženo: mus. Ivančice.  
Literatura: Tihelka K., PA XLIV, 1953, 293.
19. Ivančice-Němčice, okr. Brno-venkov  
Uloženo: mus. Ivančice.  
Literatura: Meduna J., Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, 153; Ondráček J., Přehled výzkumů 1960, Brno 1961, 51.
20. Jiříkovice, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Dvořáček, nález deník v Mor. museu, rkp.; Tihelka K., PA XLIV, 1953, 293; Červinka I. L., Pokolení skrčkův, rkp., 10.
21. Josefov, okr. Hodonín  
Uloženo: mus. Hodonín.  
Literatura: Šráčková E., nález, zpráva, rkp.
22. Kubšice, okr. Znojmo  
Uloženo: sbírka J. Kaufmanna v Mor. Krumlově.  
Literatura: Kaufmann J., nález, zpráva, rkp.; Skutil J., OP IX, 1936, 150.
23. Ledce, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Benešová A., AR V, 1953, 451.
24. Malešovice, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Nepublikováno.
25. Marefy, okr. Vyškov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Kalousek F., nález, zpráva, rkp.; Tihelka K., PA XLIV, 1953, 297.
26. Mikulov, okr. Břeclav  
Uloženo: mus. Mikulov.  
Literatura: Liedermann J., MAGW III, 1873, 139; Jüttner K. — Matzura J. — Peták A., Sudeta I, 1925, 135.
27. Milovice, okr. Břeclav  
Uloženo: AÚ ČSAV Brno.  
Literatura: Peškař I., AR IX, 1957, 318.
28. Mistřín, okr. Hodonín  
Uloženo: Mor. mus. v Brně; museum v Kyjově.  
Nepublikováno.
29. Moravský Krumlov, okr. Znojmo  
Uloženo: Mor. mus. v Brně; Nár. mus. v Praze.  
Literatura: Tihelka K., PA XLIV, 1953, 248, 274.
30. Násedlovice, okr. Hodonín  
Uloženo: mus. v Kyjově; Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Skutil J., ZMLM N. F. I, 1941, 163.
31. Němčice nad Hanou, okr. Prostějov  
Uloženo: mus. Přerov.  
Literatura: Červinka I. L., Pravěk 1926, 23.
32. Nová Ves, okr. Břeclav  
Uloženo: Mor. mus. v Brně; Nár. škola v Nové Vsi.  
Literatura: Schirmeisen K., ZfGMSchl. 1932, 108.
33. Nové Mlýny (obec Přítluky), okr. Břeclav  
Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
Literatura: Skutil J., ZMLM N. F. I, 1941, 163.
34. Oblekovice, okr. Znojmo  
Uloženo: Jihomoravské museum ve Znojmě; Mor. mus. v Brně.  
Nepublikováno.
35. Opatovice, okr. Brno-venkov  
Uloženo: Mor. mus. v Brně; mus. Ivančice.  
Literatura: Černý F., Pravěk VII, 1911, 35; Skutil J., ZMLM N. F. I, 1941, 63; Hájek L., PA XLIV, 1953, 205; Dezort J., Sborník III AÚ ČSAV Brno 1963–4 (Tihelkův sborník), 50.
36. Pavlovice, okr. Znojmo  
Uloženo: Jihomoravské museum ve Znojmě (?).  
Literatura: Tihelka K., PA XLIV, 1953, 303.
37. Podivín, okr. Břeclav

- Uloženo: Mor. mus. v Brně; mus. Mikulov.  
 Literatura: R zehak A., MAGW XI, 1882, 178.
38. Popovice, okr. Brno-venkov  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Nepublikováno.  
 39. Rajhrad, okr. Brno-venkov  
 Uloženo: mus. Ivančice.  
 Nepublikováno.  
 40. Rybníky, okr. Znojmo  
 Uloženo: Nár. mus. v Praze.  
 Literatura: Kaufmann J., nález, zpráva, rkp.
41. Skoronice, okr. Hodonín  
 Uloženo: Naturhist. Mus. Wien (?).  
 Literatura: Černý F., WPZ III, 1916, 35.
42. Suchohrdly, okr. Znojmo  
 Uloženo: mus. Moravský Krumlov.  
 Literatura: Kaufmann J., nález, zpráva, rkp.
43. Svatobořice, okr. Hodonín  
 Uloženo: mus. Kyjov; Mor. mus. v Brně.  
 Nepublikováno.
44. Syrovice, okr. Brno-venkov  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Literatura: Černý F., Pravěk VIII, 1912, 96; týž, WPZ III, 1916, 31.
45. Šaratice, okr. Vyškov  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Nepublikováno.
46. Šardičky (obec Kojátky), okr. Vyškov  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Literatura: Procházka A. - Chleborád M. - Kalousek F., Pravěk 1927, 1.
47. Šatov, okr. Znojmo  
 Uloženo: Jihomoravské museum ve Znojmě; Mor. mus. v Brně.  
 Nepublikováno.
48. Šlapnice, okr. Brno-venkov  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně; Nár. mus. v Praze.  
 Literatura: Skutil J., ZMLM N. F. I, 1941, 166; Tihelka K., PA XLIV, 1953, 307.
49. Těšetice, okr. Znojmo  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně; Jihomoravské museum ve Znojmě; Prehist. ústav UJEP v Brně.  
 Literatura: Palliardi J., ČVMSO XIII, 1896, 16; Černý F., WPZ III 1916, 35.
50. Trbovšany, okr. Brno-venkov  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Literatura: Červinka I. L., Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů, rkp., Brno 1938, 38.
51. Určice, okr. Prostějov  
 Uloženo: mus. Prostějov.  
 Literatura: Gottwald A., ČVMSO XXVII, 1910, 105.
52. Velké Hostěradky, okr. Břeclav  
 Uloženo: mus. Mikulov.  
 Literatura: Ondráček J., nález, zpráva v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 1049/62; týž, Přehled výzkumu 1961, Brno 1962, 49.
53. Velké Pavlovice, okr. Břeclav  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Literatura: R zehak A., MAGW XI, 1882, 178; Skutil J., OP IX, 1930-35, 151.
54. Věteřov, okr. Hodonín  
 Uloženo: mus. Kyjov; mus. Hodonín.  
 Nepublikováno.
55. Zdánice, okr. Hodonín  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Nepublikováno.
56. Žerotice, okr. Znojmo  
 Uloženo: Mor. mus. v Brně.  
 Literatura: Říhovský J., AR VIII, 1965, 774.

### Poznámky

<sup>1</sup> Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 261. Správněji řadí pohřebiště v Mistelbachu H. Mitscha-Märheim, *Grabfunde der Voraujetz-Zeit aus Mistelbach (N. Ö.)*, WPZ XIII, 1926, 96-98.

<sup>2</sup> Dezort J., *Protoúnětické hroby v Opatovicích u Rajhradu*, Sborník III, Karlu Tihelkovi k pětašedesátinám, Brno 1963-1964, 52 n.

<sup>3</sup> Je to dobré patrně zejména u výjimečně orientovaných hrobů hlavou k severu, kde je dosaženo pohledu zemřelého na sluneční stranu neobyvykle se vyskytující polohou na levém boku (Bučovice, Josefov, Šardičky).

<sup>4</sup> Kalousek F., nález, zpráva, rkp.

<sup>5</sup> Peškař, *Starounětické pohřebiště a latenské hroby v Bedřichovicích na Moravě*, AR VI, 1954, 159-161.

<sup>6</sup> Schirmeisen K., *Vorgeschichtsfunde aus dem Brünner Gebiet und Südmähren*, Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 1932, 108 n.

<sup>7</sup> Tihelka K., *Moravská únětická pohřebiště*, PA XLIV, 1953, 293.

<sup>8</sup> Gottwald A., ČVMSO XXXVII, 1926, 47 n.; týž, ČVMSO XXXVI, 1925, 5 n.; Benešová A.,

Přehled výzkumů 1957, Brno 1958, 98; Benešová-Medenová A., Sborník I AÚ ČSAV, Brno 1960, 22 n.

<sup>9</sup> Hájek L., AR III, 1951, 28 n.

<sup>10</sup> Schirmeisen K., Sudeta V, 1929, 5.

<sup>11</sup> Ondráček J., nález, zpr. v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 3160/59.

<sup>12</sup> Kalousek F., *Moravská šňurová kultura*, disertace, rkp., Brno 1945, 60.

<sup>13</sup> Kalicz N., *Die frühbronzezeitlichen Brandbestattungen in der Umgebung der Gemeinde Alsónémedi*, AAH IX, 1958, 201.

<sup>14</sup> S Karpatkou kotlinou spojuje žárové pohřívání v kultuře zvoncovitých pohárů také L. Hájek, Referáty za rok 1961 II, Smolenice 1962, 49.

<sup>15</sup> Ke statistickému šetření bylo použito 485 nádob, u nichž se dal určit keramický typ. Kromě toho je z moravských nálezů ještě 40 fragmentárně zachovaných nádob a jednotlivé střepy, nedovolující typové zařazení.

<sup>16</sup> Tihelka K., PA XLIV, 1953, 256.

<sup>17</sup> Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. I: 1, 12, 16; II: 5; Bóna I., *The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II*, Alba Regia IV-V, 1963-64, obr. 1: 8; tab. X: 8; XIV: 1, 7, 10; XV: 9; XVI: 10, 17.

- <sup>18</sup> Bóna I., *The Cemeteries of the Nagyrév Culture*, Alba Regia II–III, 1961–62, tab. IV: 6, 9; VI: 3.
- <sup>19</sup> Banner J. — Bóna I. — Márton L., *Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg*, AAH X, 1959, obr. 1: 1, 4, 12, 14; 17: 2a; 26: 18, 21.
- <sup>20</sup> Schreiber R., *Korabronzkori lakögödör Budapest*, Budapest régiségei XX, 1963, obr. 9: 4, 5.
- <sup>21</sup> Foltiny I., *A szőregi bronzkori temető*, Dolgozatok XVII, 1941, tab. XV: 12, 15, 22; XVI: 1, 3, 8.
- <sup>22</sup> Patay P., *Bronzezeitliche Grabfunde aus Sarród*, Folia arch. III–IV, 1941, 65 n., obr. 1–6.
- <sup>23</sup> Gottwald A., ČVMSO XXVII, 1910, obr. 1: 1.
- <sup>24</sup> Sarnowska W., *Kultura unietycka na Śląsku, Śląsia Antiqua III*, 1961, obr. 8: 45 r.
- <sup>25</sup> Knapowska-Mikołajczykowa A., *Wczesny okres epoki brązu w Wielkopolsce*, Fontes arch. Posnanienses VII, 1957, 70, obr. 82.
- <sup>26</sup> Neumann G., *Die Entwicklung der Aunjetitzer Keramik in Mitteldeutschland*, PZ XX, 1929, tab. II: 11, 12. Tyto nádoby klade autor na začátek typologické řady (UA 1, 2) a ukazuje na souvislosti s kulturou zvoncovitých pohárů.
- <sup>27</sup> Moucha V., *Fontes arch. Pragenses* 4, 1961, 33.
- <sup>28</sup> Srv. Moucha V., *K nejstarší únětické keramice v Čechách*, Acta Univ. Carolinae 3, 1959 (Filipův sb.), 93, pozn. 30.
- <sup>29</sup> Kalicz N., AAH IX, 1958, 205.
- <sup>30</sup> Hájek L., *Soupis nálezů v archivu AÚ ČSAV Brno*, č. j. 1024/50, 771/50, 1033/50, 995/50; Šaurová D., *Hrob kultury zvoncovitých pohárů ve Slavkově u Brna*, AR XII, 1960, 484.
- <sup>31</sup> Červinka I. L., *Kyjovsko a Ždánsko v pravěku*, Kyjov 1933, obr. 12: 1; Chleborád M., *Pravěké hroby durinských skrčků*, Bučovice 1934, tab. I: 4, Benešová A., AR XI, 1959, 153; Ondráček J., *Jihovýchodní prvky v moravské šňurové keramice*, AR XVII, 1965, obr. 207 (E): 8.
- <sup>32</sup> Červinka I. L., *Masarykův kraj v pravěku*, Hodonín 1933, obr. 16: 14; týž, *Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů*, rkp. v AÚ ČSAV Brno (obrázková část).
- <sup>33</sup> Patay P., *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Budapest 1938, 35. Pěkný hrníček s třemi pupíky uvádí P. Patay také z pohřebiště v Tökolu, kde vedle keramiky zvoncovitých pohárů byly též džbány nagyrévskeho typu (l. c., 39, tab. I: 6–11). Srv. Prox A., *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt 1941, tab. XXII: 1, 3 a tab. XXIX: 4, 7.
- <sup>34</sup> Bóna I., Alba Regia IV–V, 1963–64, tab. V: 14, Foltiny I., Dolgozatok XVII, 1941, tab. XVII: 1; IV: 15; VI: 21; VIII: 10; XI: 14; Banner J., Dolgozatok IV, 1928, obr. 22: 16; 67: 1.
- <sup>35</sup> Banner J. — Bóna I. — Márton L., AAH X, 1959, 92; Srv. Banner J., Dolgozatok XV, 1939, obr. 3: 4; 6: 3.
- <sup>36</sup> Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, 154, obr. 86: 4. Ve slavonské oblasti je i další blízká analogie pro protoúnětický hrnek s pupíkem proti uchu, který I. Bóna dává do souvislosti se somogyvárskou skupinou (Alba Regia IV–V, 1963–64, tab. XVII: 5).
- <sup>37</sup> Ondráček J., AR XVII, 1965, obr. 204(B): 1, 2; 205(C): 2, 7; 206(D): 6; 207(E): 3; týž, *Nouve nálezy se šňurovou keramikou na Židlochovicku*, AR XII, 1960, obr. 175: 2, 4.
- <sup>38</sup> Budinský-Krička V., *Gräberfeld der späten schmuckkeramischen Kultur in Veselé*, SIA XIII, 1965, tab. V: 14, 18; VIII: 8, 9.
- <sup>39</sup> Srv. např. Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, tab. 34: 2–4; Banner J., Dolgozatok XV, 1939, obr. 2: 1, 6; 6: 3.
- <sup>40</sup> Srv. Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. I: 17. Blízké protoúnětickým jsou i hrnky nagyrévskeho typu Kotörés (Bóna I., Alba Regia II–III, 1961–62, tab. XII: 5, 7; XIII: 13).
- <sup>41</sup> Beninger E., *Frühbronzezeitliche Stabdolche aus Niederösterreich*, PZ XXV, 1934, 143; Benešová A., nález, zpr. v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 1162/49; srov. též Hájek L., *Chronologické vztahy kultury zvoncovitých pohárů*, O chronologii pravěku Československa, Praha 1956, 21.
- <sup>42</sup> Bóna I., Alba Regia II–III, 1961–62, tab. VII: 6; VIII: 6–11; srov. též Gazdapuszta G., A Móra Ferenc múzeum évkönyve 1957, tab. XVIII: 5.
- <sup>43</sup> Srv. např. Bóna I., l. c., tab. XIII: 6; Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, tab. 18.
- <sup>44</sup> Ondráček J., AR XVII, 1965, 774, obr. 203(A): 8, 203(B): 8.
- <sup>45</sup> Korošec J., *Oris predzgodovine Ljubljane*, Zgoda-vina Ljubljane I, 1955, 255.
- <sup>46</sup> Gazdapuszta G., l. c., 90.
- <sup>47</sup> Moucha V., Acta Univ. Carolinae 3, 1959 (Filipův sb.), 90, obr. 11: 2.
- <sup>48</sup> Gottwald A., ČVMSO XXVII, 1910, obr. 1: 1, 2.
- <sup>49</sup> Černý F., *Džbány a misy od zvoncovitých pohárů*, ČMMZ XIII, 1913, 164 n.
- <sup>50</sup> Schránil J., *Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin—Leipzig 1928, 87.
- <sup>51</sup> Böhm J., *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 225.
- <sup>52</sup> Tihelka K., PA XLIV, 1953, 252.
- <sup>53</sup> Stocký A., PA XXXII, 1920, 160 n.; Schuchhardt C., *Alteuropa*, Berlin—Leipzig 1926, 187.
- <sup>54</sup> Seger H., Schl. Vzt. VII, 1916, 68; týž, ERL VIII, 49.
- <sup>55</sup> Schránil J., l. c., 87.
- <sup>56</sup> Patay P., *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 37; Kalicz N., AAH IX, 1958, 207; Moucha V., Acta Univ. Carolinae 3, 1959, 90 n.
- <sup>57</sup> Bóna I., Alba Regia IV–V, 1963–64, obr. 1: 8, tab. X: 8; XII: 10; XIV: 7, 10; XV: 9; XVI: 10, 17; XVII: 4, 12.
- <sup>58</sup> Ondráček J., AR XVII, 1965, 774.
- <sup>59</sup> Novotný B., *Slavónska kultúra v Československu*, SIA III, 1955, tab. VIII: 4.
- <sup>60</sup> Srv. Kalicz N., l. c., tab. I: 16.
- <sup>61</sup> Banner J., *Egy bronzkori lelet revíziója*, AÉ 1941, tab. VII: 16, 19; Gazdapuszta G., l. c., tab. XVIII: 7, 8; XIX: 1–4.
- <sup>62</sup> Nagy L., Budapest régiségei XX, 1963, 558. Srv. např. Násedlovice (obr. 14: 3), Vel. Pavlovice (obr. 6: 10).
- <sup>63</sup> Tompa F., *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936*, 24/25. BRGK, 1934/35, tab. 19: 9.
- <sup>64</sup> Patay P., AÉ 87, 1960, tab. XXXII: 4. Srv. např. Jiříkovice (obr. 16: 11), Nové Mlýny (obr. 11: 2), Syrovice (27: 10).
- <sup>65</sup> Patay P., Folia arch. III–IV, 1941, obr. 3, 5, 6. Srv. Svatobořice (obr. 24: 5), Nové Mlýny (obr. 11: 2), Syrovice (27: 10).
- <sup>66</sup> Patay P., *Frühbronzezeitliche Kulturen*, tab. I: 6–11. Srv. např. Bedřichovice (obr. 8: 6, 7), Ledce (obr. 6:

4), Násedlovice (obr. 14: 3), Svatobořice (obr. 24: 1), Těšeticé (obr. 23: 2), Opatovice (obr. 17: 10).

<sup>67</sup> Patay O., I. c., 39. Podle I. Bóny (I. c., II n.) patří většina posledně jmenovaných maďarských nalezišť protonagyrévské kultuře.

<sup>68</sup> Srv. Banner J. — Bóna I. — Márton L., AAH X, 1959, obr. 17: 2, 3.

<sup>69</sup> Bóna I., Alba Regia II—III, 1961—62, tab. VI: 10, 14, 16; VIII: 4, 12; XI: 5; XII: 2, 6, 9, 12; XIII: 2, 4, 7, 11, 14; XIV: 8, 12.

<sup>70</sup> Banner J. — Bóna I. — Márton L., I. c., obr. 1: 6.

<sup>71</sup> Srv. např. Foltiny I., Dolgozatok XVII, 1941, tab. III: 1, 13; IV: 12; VIII: 9, 10; X: 19, 20; týž, Folia Arch. III/IV, 1941, tab. V: 13; IV: 4; Banner J., Dolgozatok V, 1929, obr. 10: 3; 13: 4. Značná podobnost je i mezi džbány z nejstarších (zárových) hrobů ze Szőregu (Foltiny I., Dolgozatok XVII, 1941, tab. XV: 22; XVI: 19) a protoúnětických z Nových Mlýnů (obr. 11: 3), Těšetic (obr. 23: 3), Svatobořic (obr. 24: 3) a Bedřichovic (obr. 8: 6).

<sup>72</sup> Mozsolicz A., Ein Beitrag zur Chronologie der ungarischen Frühbronzezeit, Kommission Nitra 1958, Bratislava 1961, 179.

<sup>73</sup> Dimitrijević S., Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture, Opuscula Archaeologica I, 1956, obr. 21, 22, 31—33, 74.

<sup>74</sup> Hoffiller V., CVA Yougoslavie, Fasc. 2, tab. 3: 4. Autor pokládá vyobrazený džbán spíše za halštatský. Vzhledem k výše uvedeným analogiím lze však sotva pochybovat o jeho příslušnosti k vučedolskému okruhu. Džbány této typu mají své pokračování také na pohřebištích starší doby bronzové v Srbsku a jsou srovnávány s periamužskými a schneckenberskými (Garasánin M. a D., O problemu ranog bronzanog doba u zapadnoj Srbiji a Bosni, Glasnik zemalj. muzeja u Sarajevu XIII, 1958, 17, obr. 2).

<sup>75</sup> Nestor J., Der Stand der Urgeschichtsforschung in Rumänien, 22. BRGK, 1932, tab. 12: 2.

<sup>76</sup> Prox A., Die Schneckenbergkultur, tab. III: 2; XXI: 11; XXIV: 2, 4—6; XXVI: 6; XXVII: 4.

<sup>77</sup> Bóna I., Alba Regia IV—V, 1963—64, obr. 1: 8; tab. X: 8; XIV: 11; XVI: 10.

<sup>78</sup> Typ nagyrévského džbánu je celkem běžný i v zácké kultuře, kterou lze s časně nagyrévkou synchronizovat (Kalicz N., Északkelet-Magyarország korabronzokra és kapcsolatai, Régészeti dolgozatok 4, 1962, 13 n.).

<sup>79</sup> Džbán s lomeným břichem z hrobu 8 se bliží některým tvarům z Německa nad Hanou a z Tištiny (srv. Tihelka K., PA XLIV, 1953, obr. 7: 1), které patří druhé fázi moravské únětické kultury. Pro džbánek z hrobu 5 (obr. 29: 4) jsou výrazné analogie z pokročilejší nagyrévské kultury. Srv. Schreiber R., Budapest régiségei XX, 1963, obr. 4: 3.

<sup>80</sup> Schránil J., Vorgeschichte, 87 n.

<sup>81</sup> Stocký A., PA XXXV, 1927, 309.

<sup>82</sup> Stocký A., I. c., 312. Stejný názor vyslovil již dříve o protoúnětické amforce ze Sán J. Heilich (PA XXXIII, 1922—23, 137) a B. Novotný ji dokonce zařadil mezi nepomalovanou keramiku moravského rázu (Novotný B., Jordanovská skupina a jihovýchodní vlivy v českém neolitu, OP XIV, 1950, obr. 6: 1).

<sup>83</sup> Tihelka K., PA XLIV, 1953, 249, 252.

<sup>84</sup> Tihelka K., I. c., 252; srv. Buchvaldek M.,

AR VII, 1955, obr. 124—126; týž, PA XLIX, 1958, obr. 8: 1.

<sup>85</sup> Spurný V., AR V, 1953, 303, obr. 131.

<sup>86</sup> Červinka I. L., Pravěk 1926, obr. 30: 2.

<sup>87</sup> Eisner J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, tab. XI: 9.

<sup>88</sup> Jażdżewski K., WA XV, 1938, tab. XIX: 2.

<sup>89</sup> Vujič N. — Grbić M., CVA Yougoslavie, Fasc. 3, tab. 18: 6. Podobný je i exemplář z Lublaňských blat. Srv. Much M., Die Kupferzeit in Europa, Jena 1893, obr. 71.

<sup>90</sup> Bóna I., Alba Regia II—III, 1961—62, tab. IV: 9; VI: 1, 3; srv. též tab. XII: 10; XIV: 7.

<sup>91</sup> Hoffiller V., CVA Yougoslavie, Fasc. 1, tab. 3: 2.

<sup>92</sup> Bóna I., I. c., tab. IV: 5; VI: 1, 3.

<sup>93</sup> Podobná je z kultury se šňůrovou keramikou (Sližany). Srv. Kalousek F., disertační práce, tab. XLIV: 8.

<sup>94</sup> Sarnowska W., Silesia Antiqua III, 1961, obr. 7 r.

<sup>95</sup> Banner J., Dolgozatok XV, 1939, obr. 3: 3.

<sup>96</sup> Mor. mus. v Brně, inv. č. 10023 (ze sbírky E. Vodický).

<sup>97</sup> Srv. Bóna I., I. c., tab. IX: 5.

<sup>98</sup> Srv. např. Chleborád M., Pravěké hroby durinských skrýk, tab. I: 3; II: 7, 10; IV: 9; Benešová A., AR XI, 1959, obr. 80: 1.

<sup>99</sup> Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. I: 13.

<sup>100</sup> Bóna I., I. c., tab. IV: 6; V: 6a.

<sup>101</sup> Její tvar i schéma výzdoby upomíná na vučedolskou amforu z Hrustovače (Benešová A., Glasnik zemalj. muzeja u Sarajevu III, 1948, tab. XIII: 2a—c).

<sup>102</sup> Srv. např. velmi staré typy bezuchých amfor z Hororan (obr. 5: 1) a z Rybníku (obr. 26: 9).

<sup>103</sup> Srv. Kalicz N., I. c., 201.

<sup>104</sup> Procházká A. — Chleborád M. — Kalousek F., Pravěk 1927, obr. 34: 2.

<sup>105</sup> Např. Hájek L., PA XLIV, 1953, 211.

<sup>106</sup> Kalicz N., I. c., tab. II: 5.

<sup>107</sup> Franz L. — Weninger J. — Hoffmann E. — Augerer F., Die Funde aus den prähistorischen Pfahlbauten im Mondsee, Materialien zur Urgeschichte Österreichs 3, Wien 1927, tab. IX: 1. Dvououché nižší nádoby s lomem na výdutí jsou i z schneckenberské kultury (Schrollér H., Die Stein- und Kupfersit Siebenbürgens, Berlin 1933, tab. 50: 7).

<sup>108</sup> Benešová A., Přehled výzkumů 1957, Brno 1958, 98.

<sup>109</sup> Gottwald A., ČVMSO XXXVII, 1926, tab. I: 12, 14, 17, 20, 21; II: 9.

<sup>110</sup> Gottwald A., I. c., tab. I: 2.

<sup>111</sup> Palliardi J., Starý Zámek u Jevišovic, rkp., tab. XV.

<sup>112</sup> Např. Dolní Věstonice (Mor. mus. v Brně, inv. č. 67031), Holásky (Benešová A., nález, zpr. v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 1163(49), Stará Břeclav (MM v Brně, inv. č. 67189), Hodonín (Červinka I. L., Kyjovsko a Ždánsko v pravěku, obr. 37: 2, 9), Přísnostice, Slapanice (týž, Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů, rkp.).

<sup>113</sup> Sližany, Seloutky, Bilovice (Kalousek F., disertační práce, rkp., tab. VIII: 3—5).

<sup>114</sup> Bóna I., Alba Regia IV—V, 1963—64, 29 n.

<sup>115</sup> Bóna I., Alba Regia II—III, 1961—62, tab. XI: 11; XII: 4; XIII: 1, 5, 12.

- <sup>116</sup> Černý F., ČMMZ XIII, 1913, 167 n.; Tihelka K., PA XLIV, 1953, 46 n.
- <sup>117</sup> Srv. např. Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, obr. 82: 5; 83: 2ab; Dimitrijević S., Opuscula archaeologica I, 1956, obr. 20, 30; Novotný B., SIA III, 1955, 44; Mozsolics A., Kommission Nitra 1958, Bratislava 1961, 179; Točík A., tamtéž, obr. 5: 9, 10; 6: 2, 8, 9, 12; Vladář J., SIA X, 1962, obr. 8: 2, 3.
- <sup>118</sup> Běhařovice, Holubice, Kuřim, Brno-Královo Pole, Mor. Krumlov, Šitbořice (Červinka I. L., *Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů*, rkp.), Kostelec (týž, *Moravské starožitnosti II*, obr. 116), Strážnice (Skácel J., *Nové archeologické výzkumy v kraji gottwaldovském*, Studie Kraj. musea v Gottwaldově, řada společ. věd č. 4, 1955, 14–16), Veselí n. M. (Staňa Č., Přehled výzkumu 1959, Brno 1960, 32, tab. 4: 4).
- <sup>119</sup> Měnín, Smržice, Svatobořice (Ondráček J., AR XII, 1960, 481 n.). Další miska mladší kultury se šňůrovánou keramikou, která má pod rozšířeným okrajem mělký žlábek překlenutý čtyřmi oušky, pochází z Tvarožné (srovn. týž, AR XVII, 1965, obr. 203[A]: 10).
- <sup>120</sup> Červinka I. L., *Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů*, rkp., obrazová část.
- <sup>121</sup> Novotný B., SIA III, 1955, 31, 32; Vladář J., SIA X, 1962, tab. III: 3. Obdoba se dá najít i na pohřebištích starší doby bronzové v Maďarsku (Banner J., Dolgozatok VII, 1931, tab. VI: 22i).
- <sup>122</sup> Takový okraj mají např. zvoncovité misy z Ledců, Němčic n. H., Šlapnice (Červinka I. L., l. c.) a Smolina (Novotný B., PA XLIX, 1958, obr. 6: 1). Srv. též Korošec J., Zgodovina Ljubljane I, 1955, tab. 8: 3.
- <sup>123</sup> Gottwald A., ČVMSO XXVII, 1910, obr. 1: 7.
- <sup>124</sup> Pěknou a vlastně nejbližší analogii pro tuto misku lze uvést z mohyly kultury se šňůrovou keramikou z Letonic (Chleborád M., *Pravěké hroby durinských skrčků*, tab. VI: 4). Nízké nožky jsou známé i ve skupině Oggau-Sarród (Patay P., Folia Arch. III–IV, 1941, obr. 1; Willvonseder K., *Gräber der älteren Bronzezeit von Leopoldsdorf, Niederösterreich*, Germania 21, 1937, tab. 20: 4).
- <sup>125</sup> Červinka I. L., *Kyjovsko a Ždánsko v pravěku*, obr. 42: 11. Misu na nožkách z Kovalovic u Tiština (mus. Kroměříž, inv. č. 8915/1086), kterou vyobrazuje K. Tihelka a řadi ji do vyvinuté únětické kultury (Tihelka K., PA XLIV, 1953, 257, obr. 16: 3) nebude patrně možné počítat k tomuto typu, neboť všech pět nožek je doplněno a ani na dně nejsou zřetelné jejich stopy.
- <sup>126</sup> Schránil J., *Vorgeschichte*, 88; Tihelka K., l. c., 253.
- <sup>127</sup> Nagy L., Budapest régiségei XX, 1963, 558.
- <sup>128</sup> Salewicz K., *Tymczasowe wyniki badań prehistorycznych w Mierzanowicach*, ZOW XII, 1937, obr. 3.
- <sup>129</sup> Banner J., *Die Péceler Kultur*, AH XXXV, 1956, tab. LXXXIX: 42; XCII: 16; XCV: 32; C: 13; svr. Kalicz N., AAH IX, 1958, 208.
- <sup>130</sup> Hillebrandt E., *Das kupferzeitliche Gräberfeld von Puszta-Istvánháza*, WPZ XIII, 1926, obr. 9: 8; Patay P., *Régészeti füzetek II–10*, 1961, tab. I: 6; V: 3, 5; VI: 1; VII: 9; X: 5; XII: 6; XIV: 6; XXVI: 5, 12; XXIX: 9; XXX: 6, 7; XXXII: 7, 9, 10; týž, *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 38.
- <sup>131</sup> Kalicz N., l. c.
- <sup>132</sup> Kalicz N., l. c., tab. I: 4; II: 6; III: 5a–c.
- <sup>133</sup> Patay P., *Frühbronzezeitliche Kulturen*, tab. II: 7.
- <sup>134</sup> Banner J. — Bóna L. — Márton L., AAH X, 1959, obr. 1: 22; 28: 4.
- <sup>135</sup> Schirmeisen K., ZfGMSchl. XXXIV, 1932, 109; Tihelka K., PA XLIV, 1953, 253; Hájek I., tamtéž, 205 n.; Moucha V., Acta Univ. Carolinae 3, 1959, 93.
- <sup>136</sup> Ondráček J., *K nálezům únětické kultury z Božic na Znojemsku*, Sborník II. Františku Vildomcovi k pětaosmdesátinám, Brno 1963, 44.
- <sup>137</sup> Patay P., l. c., tab. V: 6; týž, AAH 87, 1960, tab. XXXII: 1; Hetzer K., Arch. Austr. 4, 1949, obr. 16: 3; 17: 1; Pittioni R., *Urgeschichte*, obr. 182: 6; Willvonseder K., Germania 21, 1937, tab. 20: 16.
- <sup>138</sup> Kalicz N., Folia Arch. VII, 1955, tab. IX: 2, 3, 11; X: 1; XI: 1, 3, 6.
- <sup>139</sup> Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. I: 8; II: 2, 12; III: 1, 4.
- <sup>140</sup> Srv. např. Vladář J., SIA X, 1962, 327; Banner J., Dolgozatok XV, 1939, obr. 2: 2; 3: 1.
- <sup>141</sup> Machnik J., *Kultura ceramiki sznurowej*, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace archeologiczne 67, 1961, 29, obr. 1, 11; Krzak Z., *Cmentarzysko kultury złotiej na stanowisku „Grodzisko II” we wsi Złota, pow. Sandomierz*, Archeologia Polski II, 1958, obr. 27b a 31c; Kostrzewski J., *Prehistoria ziemi Polskich* 1, 1939, tab. 58: 17. Podobné poháry se vyskytují v mladších hrobech kultury šňůrové keramiky na Moravě (Jiříkovice, Sližany, Tvarožná), kde na rozdíl od většiny polských mají nepatrně vyduté stěny a ucho při okraji. Srv. Chleborád M., *Pravěké hroby durinských skrčků*, obr. 7: 12; Ondráček J., AR XVII, 1965, obr. 203(A): 6, 206(D): 5.
- <sup>142</sup> Stocký A., PA XXXV, 1926, 5.
- <sup>143</sup> Benešová A., AR XI, 1959, obr. 79: 4.
- <sup>144</sup> Kobylí (Mor. museum, inv. č. 42442), Šlapnice (Červinka I. L., *Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů*, rkp.), Černčín (Kalousk F., ČMMZ XLI, 1956, tab. XXVI: 1).
- <sup>145</sup> Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. I: 2, 3.
- <sup>146</sup> Mozsolics A., *A kisapostagi korabronzkorú urnatemető*, AH XXVI, 1942, 64, tab. IX: 29, 33.
- <sup>147</sup> Banner J., Dolgozatok VII, 1931, tab. IV: 18a.
- <sup>148</sup> Schröller H., *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, tab. 51: 1, 2, 4.
- <sup>149</sup> Pastor J., *Pohrebiská z počiatkov doby bronzovej na východnom Slovensku*, Nové obzory 4, 1962, tab. V: 4; VIII: 5, 6.
- <sup>150</sup> Mozsolics A., l. c., 64; Kalicz N., l. c., 204, 205.
- <sup>151</sup> Sarnowska W., Silesia Antiqua III, 1961, obr. 6bcfgij; 9rst; 1lop; 12.
- <sup>152</sup> Gottwald A., *Pravěká sidliště*, 63 (mus. Prostějov, inv. č. G 107). Také tento tvar by se dal dobře srovnat s některými nálezy v Polsku (např. Kostrzewski J., *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa-Wrocław 1955, obr. 94). Pohárek z Křenovic je uložen v Moravském muzeu společně s poměrně starou keramikou, odpovídající zařazení do 2. fáze.
- <sup>153</sup> Seger H., Schl. Vzt. III, 1904, obr. 12, 20.
- <sup>154</sup> Hellrich J., PA XXXIV, 1924–25, obr. 136, 137; Dvořák F., PA XXXV, 1926–27, tab. XCII: 11; Leminger E., PA XXIII, 1908–9, obr. 3, 4; Hásek I., Fontes arch. Pragenses 2, 1959, tab. VII: 5; Moucha V., Fontes arch. Pragenses 4, 1961, tab. XV: 3. Nižebohy (Nář.

mus. Praha, inv. č. 6785), Vinoř (Národní mus. Praha, inv. č. 28044).

<sup>155</sup> Moucha V., *Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen*, Sborník ČSSA 3, 1963, obr. 10; 3.

<sup>156</sup> Waga T., *Kultura nadodrzańskiej ceramiki sznurowej w Wielkopolsce*, Poznań 1931, tab. XI: 2, 9; Kozłowski L., *Wielkopolska w epoce kamiennej*, Przegląd arch. II, 1920, tab. VII: 1, 2; Schroeder R., *Die Nordgruppe der Oderschnurkeramik*, Vorgesch. Forschungen 14, 1951, tab. 5: 1, 5; 9: 7; 10: 3; 16: 1–4; 18: 1; 24: 3, 7; 27: 3, 4, 6, 7; Krzak Z., Arch. Polski II, 1958, obr. 31bc.

<sup>157</sup> Gottwald A., ČVMSO XLVIII, 1935, obr. 3: 12, 14; Chleborád M., *Pravé hroby durinských skrčků*, tab. II: 12; Ondráček J., *Přehled výzkumů* 1960, Brno 1961, 49.

<sup>158</sup> Sokolnice (Červinka I. L., *Moravské starožitnosti II*, 1911, obr. 127); Vyškov (nepublikovaný nález G. Křivánka — hrnek zdobený šňůrovými otisky).

<sup>159</sup> Hájek L., *Knofliky středodunajské skupiny kultury zvoncovitých pohárů*, PA XLVIII, 1957, 418; srov. též Pittioni R., *Urgeschichte*, obr. 182: 1; 193: 14; Kytilcová O., PA LI, 1960, obr. 8: 2; Seger H., *Alt-schlesien IV*, 1932–4, obr. 18, 19.

<sup>160</sup> Bayer J., *Die Ossarner Kultur*, Eiszeit und Urgeschichte V, 1928, 84, tab. XXII: 4.

<sup>161</sup> Hoffiller V., *CVA Yougoslavie*, Fasc. 1, tab. 10: 9; 29: 6; 31: 20; Korošec P., *Podela slavonske kulture, njeno poreklo i relativna chronologija*, Rad vojv. muzeja 8, 1959, tab. VI: 11.

<sup>162</sup> Palliardi J., *Starý Zámek u Jevišovic*, rkp., tab. XXI: B6; XXVI: b8.

<sup>163</sup> Nově publikovaný materiál somogyvárskej skupiny (Bóna I., Alba Regia IV–V, 1963–64, 49) ukazuje, že horizontální vícenásobná klikatka jako výzdobný element je rozšířena i v oblasti Karpatské kotliny. Klikatka je však souvislá a nelze ji vždy s protoúnetickou nebo šňůrovou krokvicí plně srovnávat. Jde však o příbuzný výzdobný prvek, jehož vztah k našim nálezům bude nutno ještě sledovat.

<sup>164</sup> Moucha V., Sborník ČSSA 3, 1963, obr. 10: 5. Šňůrovou výzdobu připomíná též ornamentace únětických džbánů z Velimi a Pňova (Filip J., *Pravé Česko-slovensko*, Praha 1948, tab. 14: 9, 10).

<sup>165</sup> Hájek L., AR III, 1951, 30.

<sup>166</sup> Benac A., Glasník zemalj. muzeja u Sarajevu, 1948, tab. XIII: 2. Linie přesekávané krátkými čárkami jsou na vučedolské keramice časté a objevily se i v nejmladší eneolitické vrstvě na Starých Zámcích u Lišné (Medunová A., PA LV, 1964, obr. 20: 4).

<sup>167</sup> Dostál B., SPFFBU E3, 1958, 11 n. (zde je uvedena i další literatura).

<sup>168</sup> Mitscha-Märheim H., *Zur älteren Bronzezeit Niederösterreichs*, MAGW LIX, 1929, 83.

<sup>169</sup> Srv. Jelinková J., *Hromadný nález protoúnetické keramiky z Křečhoře u Kolina*, PA L, 1959, 30.

<sup>170</sup> Palliardi J., *Starý Zámek u Jevišovic*, rkp., tab. VIIa: 4.

<sup>171</sup> Medunová A., nález, zpr. v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 2246/62; inv. č. 105.0-e-1386/55.

<sup>172</sup> Červinka I. L., *Kyjovsko a Zdánsko v pravěku*, obr. 12.

<sup>173</sup> Červinka I. L., *Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů*, rkp., obrazová část.

<sup>174</sup> Prox A., *Die Schneckenbergkultur*, obr. 13, tab. XXIV: 3.

<sup>175</sup> Rehak A., MAGW XI, 1882, 180, obr. 3.

<sup>176</sup> Buchvaldek M., AR VII, 1955, 228.

<sup>177</sup> Chleborád M., *Pravé hroby durinských skrčků*, obr. 10: 2, 8; tab. VII: 1, 6, 10; Schirmeisen K., ZfGMSchl. 1941, obr. 9: 1; Červinka I. L., *Keramika šňůrovana*, rkp. (Lutín); Šíkulová V., *Pravěk východní Moravy II*, 1961, tab. I: 1; Ondráček J., AR XVII, 1965, obr. 206(D): 7.

<sup>178</sup> Mor. mus. v Brně, inv. č. 100191.

<sup>179</sup> Nagy L., Budapest régiségei XX, 1963, 558; Petróczy J., AE 1941, tab. I: 6; Mozsolics A., AAH XXVI, 1942, tab. XII: 4, 5.

<sup>180</sup> Bóna I., Alba Regia II–III, 1961–62, 20.

<sup>181</sup> Srv. Vladár J., SIA X, 1962, 325, tab. III: 7. V této práci ukázal autor na výskyt plastické pásky i v dalších kulturách Karpatské kotliny.

<sup>182</sup> Srv. Buchvaldek M., *K nagyrévským ulivům v Čechách*, Sborník III. Karlu Tihelkovi k pětašedesátinám, Brno 1963–1964, 80.

<sup>183</sup> Gottwald A., *Pravěká sídlisko*, 67.

<sup>184</sup> Srv. Skutil J., ZMLM N. F. I, 1941, tab. I: 1.

<sup>185</sup> Hoffiller V., *CVA Yougoslavie*, Fasc. I, tab. 41: 3; Banner J., Dolgozatok XV, 1939, obr. 2: 7; 6: 5.

<sup>186</sup> Nestor J., PZ XIX, 1928, 133; týž, 22. BRGK, 1932, 71.

<sup>187</sup> Milojčić V., *Die Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südeuropas*, Berlin 1949, tab. 12: 8; 13: 3.

<sup>188</sup> Procházká A. — Chleborád M. — Kalousek, F., *Pravěk* 1926, obr. 6: I.

<sup>189</sup> Tamtéž, obr. 19: 1.

<sup>190</sup> Napr. Stocký A., *Pravěk země české I*, tab. CXIV: 10; Pič J. L., *Starožitnosti země České I*, obr. 11: 6; tab. XXXVIII: 5; Procházká A., ČMMZ VII, 1907, 23; Hájek L., PA XLVIII, 1957, 419, 420.

<sup>191</sup> Bóna I., Alba Regia II–III, 1961–62, 21 n., tab. II: 3; XII: 2, 4; XIII: 11, 13. Plastické výběžky pod kořenem ucha nejsou neznámé ani na somogyvárskej a schneckenberskej keramice (Bóna I., Alba Regia IV–V, 1963–64, 53).

<sup>192</sup> Ondráček J., AR XII, 1960, 481, obr. 173: 2.

<sup>193</sup> Schránil J., *Vorgeschichte*, tab. XVII: 4. Protoúnetický džbán s plastickým oválem pod uchem publikoval také H. Seger (Schl. Vzt. III, 1904, obr. 31).

<sup>194</sup> Patay P., *Frühbronzezeitliche Kulturen*, 35.

<sup>195</sup> Bóna I., I. c., tab. XII: 2. Do souvislosti s nagyrévkou kulturou jsou uváděny také plastické ovály z Hódmezővásárhely (Banner J., AE 1941, 22, tab. VII).

<sup>196</sup> Medunová A., nález zpr. v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 2246/62. Podobně je tomu i v jevišovické vrstvě B (Palliardi J., *Starý Zámek u Jevišovic*, rkp.). Srv. též Novotný B., SIA III, 1955, tab. VII: 1.

<sup>197</sup> Chleborád M., *Pravé hroby durinských skrčků*, obr. 7: 1; 10: 6; tab. VII: 8; Gottwald A., Ročenka mus. Prostějov IX, 1932, 9, obr. 2: 1; Schirmeisen K., ZfGMSchl. 1941, obr. 9: 3; Ondráček J., AR XVII, 1965, obr. 206(D): 7; 207(E): 3.

<sup>198</sup> Mor. mus. v Brně, inv. č. 66731, 66630, 100182.

<sup>199</sup> Nagy L., Budapest régiségei XX, 1963, 558.

<sup>200</sup> Bóna I., Alba Regia II–III, 1961–62, tab. X–XIII.

<sup>201</sup> Foltiny I., Dolgozatok XVII, 1941, tab. XV: 12; XVI: 1, 8.

- <sup>202</sup> Schreiber R., Budapest régiségei XX, 1963, 239, obr. 5; 9, 11; 9: 7.
- <sup>203</sup> Prox A., *Die Schneckenbergkultur*, tab. XX: 1, 4–10.
- <sup>204</sup> Nestor J., PZ XIX, 1928, 133.
- <sup>205</sup> Srv. Bóna I., l. c., 20 n.
- <sup>206</sup> Moucha V., Acta Univ. Carolinae 3, 1959, 94, pozn. 37.
- <sup>207</sup> Benešová A., AR XI, 1959, 149 n.; svr. též Moucha V., l. c.
- <sup>208</sup> Mor. mus. v Brně, inv. č. 67224.
- <sup>209</sup> Banner J., *Die Péceler Kultur*, tab. XXIII: 9; XXVI: 6, 8, 20; XLII: 18; LXXIX: 37; Kalicz N., *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest 1963, 54.
- <sup>210</sup> Novotný B., AR VI, 1954, obr. 9.
- <sup>211</sup> Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, tab. 25: 2.
- <sup>212</sup> Bayer J., *Die Ossarner Kultur*, 83.
- <sup>213</sup> Palliardi J., l. c., 51.
- <sup>214</sup> Medunová A., nález, zpr. v AÚ ČSAV Brno, inv. č. 105.0 e-77/56, 105.0-e-162/56.
- <sup>215</sup> Franz L. — Weninger J. — Hoffmann E. — Augerer F., *Materialen zur Urgeschichte Österreichs* 3, Wien 1927, 23, tab. XIV: 25.
- <sup>216</sup> Nestor J., PZ XIX, 1928, obr. 5: 13, 15.
- <sup>217</sup> Prox A., l. c., tab. XIX: 3.
- <sup>218</sup> Chleborád M., *Pravěké hroby durinských skrčků*, obr. 7: 6.
- <sup>219</sup> Ondráček J., AR XII, 1960, obr. 174: 6, 9.
- <sup>220</sup> Srv. Tihelka K., PA XLIV, 1953, 279.
- <sup>221</sup> Tihelka K., l. c., 303.
- <sup>222</sup> Jíra J. A., OP II, 1923, 14.
- <sup>223</sup> Hájek L., Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 59.
- <sup>224</sup> Seger H., Schl. Vzt. III, 1904, 34.
- <sup>225</sup> Hájek L., l. c., 60.
- <sup>226</sup> Kostrzewski J., *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, 57, tab. V: 5; týž, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa-Wrocław 1955, 52, obr. 105; Glosik J., Materiały starożytne VII, 1961, 152; Schroeder H., *Die Nordgruppe der Oderschnurkeramik*, 14, tab. 3: 2; 4: 2; 5: 4; 23: 4. Moravské nálezy nejsou spolehlivě datovány průvodním materiélem, ale zdá se, že je lze uvést v souvislosti s kulturou šňůrové keramiky (svr. Kalousek F., disertace, rkp., 217). Menší listovité nástroje jsou z mladého hrobu kultury šňůrové keramiky v Bratčicích (Ondráček J., AR XII, 1960, obr. 174: 4, 5).
- <sup>227</sup> Hellich J., PA XXXII, 1920–21, 214 n., obr. 136: 1, 2; Moucha V., Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 38.
- <sup>228</sup> Kalousek F., *K otázce původu kultury se šňůrovou keramikou*, zvl. ot. z Roč. Ped. fak. MU v Brně, 17 n.
- <sup>229</sup> Hájek L., PA XLVIII, 1957, 420.
- <sup>230</sup> Jíra J. A., l. c., 29 n.
- <sup>231</sup> Seger H., l. c., 34, obr. 9.
- <sup>232</sup> Na vztah ke kultuře zvoncovitých pohárů ukazují také nálezy ploténky ve šňůrovém typu Veselé-Chloupice. Srv. Šíkulová V., Pravěk východní Moravy II, 1961, 7 n.; Machník J., Acta arch. Carpathica IV, 1962, obr. 2.
- <sup>233</sup> Benešová A., *Lid s kulturou zvoncovitých pohárů na Moravě*, disertace, rkp., Brno 1952, 65; Tihelka K., PA XLIV, 1953, 282.
- <sup>234</sup> A. del Castillo Yurrita, *La cultura del vaso campaniforme*, Barcelona 1928, tab. LX, XCIX, CXII, CXXVIII, CXXX.
- <sup>235</sup> Medunová-Benešová A., Sborník ČSSA 2, 1962, 235 n.
- <sup>236</sup> Červinka I. L., Pravěk 1926, 10, obr. 1.
- <sup>237</sup> Pittioni R., *Urgeschichte*, obr. 180.
- <sup>238</sup> Vencl S., *Dvoudilné piskovcové brousny*, Archeologické studijní materiály I, 1964, 31.
- <sup>239</sup> Horáková-Jansová L., *Dvoudilné piskovcové brousny u českém neolitu*, PA XXXIX, 1933, 49 n.
- <sup>240</sup> Kompletní lukostřelecká souprava (pazourkové šípky, nálezy ploténka, dvoudilný brousek), doplněná dýkou a šídlem, pochází např. z hrobu kultury zvoncovitých pohárů ve Smolině (Novotný B., *Hroby kultury zvoncovitých pohárů u Smolina na Moravě*, PA XLIX, 1958, obr. 5).
- <sup>241</sup> Chleborád M., *Pravěké hroby durinských skrčků*, 22.
- <sup>242</sup> Červinka I. L., *Keramika šňůrovana*, rkp., 73; Kalousek F., disertace, rkp. 226 n.
- <sup>243</sup> Ondráček J., AR XII, 1960, obr. 174: 3.
- <sup>244</sup> Červinka I. L., *Lidstvo s kulturou zvoncovitých pohárů*, rkp., 9.
- <sup>245</sup> Benešová A., *Nový nález zvoncovitých pohárů na Moravě*, AR V, 1953, 451, 452.
- <sup>246</sup> Staňa Č., *Přehled výzkumu* 1959, Brno 1960, 33.
- <sup>247</sup> Podobné „lžičky“ jsou i z eneolitických vrstev na Starých Zámcích u Lišně (svr. Staňa Č., l. c.; Medunová-Benešová A., PA LV, 1964, 141 n.).
- <sup>248</sup> Červinka I. L., *Morava za pravěku*, 161; týž, *Moravské starožitnosti II*, 1908, 208, obr. 134; týž, *Kyjovsko-Zdánsko v pravěku*, 17, obr. 18: 8; Gottwald A., *Pravěká sídlisko a pohřebiště*, 36; Ondráček J., *Přehled výzkumu* 1958, Brno 1958, 91; svr. též Willvonseder K., *Germania* 21, 1937, tab. 20: 1, 2.
- <sup>249</sup> Gottwald A., ČVMSO XLVIII, 1935, 15, obr. 3: 11.
- <sup>250</sup> Chleborád M., l. c., 25, obr. 10: 22.
- <sup>251</sup> Budinský-Křička V., SIA XIII, 1965, 80 n.
- <sup>252</sup> Točík A., AR XV, 1963, 753. Podle laskavé informace J. Vladářa jsou jednoduchě nedovolené kroužky časté na pohřebišti nitranské skupiny v Branči, kde jsou v několika případech provázeny tzv. vrbovými listy.
- <sup>253</sup> Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. 1: 21.
- <sup>254</sup> Červinka I. L., *Pokolení skrčků*, rkp.
- <sup>255</sup> Červinka I. L., Pravěk 1926, obr. 28: 1–4.
- <sup>256</sup> Palliardi J., ČVMSO X, 1893, tab. I: 7–9.
- <sup>257</sup> Willvonseder K., *Zwei Grabfunde der Badener Kultur mit Metallbeigaben aus Niederösterreich*, WPZ XXIX, 1937, 15 n., obr. 3, 4; Ladenbauer-Orel H., *Die jungneolithische Keramik aus der Königshöhle von Baden bei Wien*, Arch. Austr. 16, 1954, 71, tab. I: 1.
- <sup>258</sup> Bóna I., Alba Regia IV–V, 1963–64, 32, 57.
- <sup>259</sup> Kalousek F., zvl. otisk z ročenky Ped. fak. MU v Brně 1947, obr. 35, 36.
- <sup>260</sup> Šíkulová V., Pravěk vých. Moravy II, 1961, obr. 2: 4.
- <sup>261</sup> Točík A., AR XV, 1963, obr. 261: 9.
- <sup>262</sup> Hájek L., PA XLVIII, 1957, 417; týž, Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 60.
- <sup>263</sup> Analýzy provedly prom. chem. L. Págó, HM – hlavní (podstatné) množství, S = větší stopové množství, s = menší stopové množství. Výsledky analýzy předmětu z Opatovic a Velkých Hostšádek publikoval L. Págó (Přehled výzkumu 1963, Brno 1964, 20 n.). S jeho souhlasem byla provedena změna označení výskytu jednotlivých prvků.

<sup>264</sup> Srv. Ladenbauer-Orel H., L. c., 71; Pesta H., WPZ XXIV, 1937, 80. Analýzu nákrčníku z Dětovic provedl L. Págo (Přehled výzkumů 1965, Brno 1966, 14), který soudí, že surovina protoúnětických měděných předmětů by mohla být východního nebo jihovýchodního původu.

<sup>265</sup> Willvonseder K., Germania 21, 1937, tab. 20: 8.

<sup>266</sup> Stone J. F. S. — Thomas L. C., Proceedings of the Prehistoric Society for 1956 (New Ser. XXII), 53.

<sup>267</sup> Pittioni R., Urgeschichte, 278.

<sup>268</sup> Kowalezyk J., Zagadnienie kultury mierzanowickiej zwanej także tomaszowską, WA XXVI, 1959, 6; týž, Uwagi o problematyce i postulatach badawczych neolitu polskiego, WA XXVII, 1961, 274; Nosek S., Zarys archeologii Małopolski, Kraków 1956, 30, 31; Brusov A. J., Očerk po istorii plemen evropejskoj časti SSSR u neolitické epochu, Moskva 1952, 247; Točík A., AR XV, 1963, 755 n.

<sup>269</sup> Srv. Ondráček J., AR XV 1963, 411.

<sup>270</sup> Točík A., l. c., 756.

<sup>271</sup> Bóna I., Alba Regia IV—V, 1963—64, 33.

<sup>272</sup> Kalousek F., disertace, rkp., 60 n.

<sup>273</sup> Hájek L., AR III, 1951, 30.

<sup>274</sup> Srv. Kalousek F., ČMMZ XLI, 1956, 89; Neustupný J., ČNM LXXXI, 1962, 184 n.

<sup>275</sup> Tihelka K., PA XLIV, 1953, 230 n.

<sup>276</sup> Neustupný J., l. c., 180.

<sup>277</sup> Tihelka K., l. c., 286; Ondráček J., Sborník ČSSA 2, 1962, 81.

<sup>278</sup> Podobná situace je také v Čechách. Srv. Moucha V., Sborník ČSSA 3, 1963, 58.

<sup>279</sup> Tihelka K., l. c., 286.

<sup>280</sup> Neustupný J., Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě, Praha 1940, 65.

<sup>281</sup> Gottwald A., ČVMSO XXVII, 1910, 108. Antropologické šetření provedl J. Matiegka.

<sup>282</sup> Stloukal M., antropolog. posudek v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 824/1962.

<sup>283</sup> Jelínek J., Anthropologie der Bronzezeit, Anthropos 1959, 40 n.; týž, Weitere anthropologische Funde aus der älteren Bronzezeit, ČMMZ XLIV, 1959, 182; týž, antropolog. posudek v archivu AÚ ČSAV Brno, č. j. 2247/50.

<sup>284</sup> Jelínek J., Anthropos 1959, 77.

<sup>285</sup> Jelínek J., l. c.

<sup>286</sup> Jelínek J., l. c., 80 n.; týž, ČMMZ XLIX, 1959, 199.

<sup>287</sup> Schirmeisen K., Zur Körperbeschaffenheit des mährischen Glockenbecherbevölkerung, Verhandl. des Naturforsch. Vereins in Brünn 70, 1939, 146, 147.

<sup>288</sup> Bylo použito antropologických posudků M. Stloukala (Chrlice, Milovice), J. Jelínské (Bedřichovice, Nová Ves) a K. Schirmeisena (Marefy, Syrovice).

<sup>289</sup> Schirmeisen K., ZfGMSchl. XXXIV, 1932, 108.

<sup>290</sup> Palliardi J., ČVMSO XIII, 1896, 16—18. Z téhož pohřebiště (bez nálezových okolností) pochází další široká mozkovna, kterou J. Palliardi nepovažuje za vhodnou pro určování lebčního typu, neboť jde o lebku rachitickou, znetvořenou patologickým procesem.

<sup>291</sup> Procházka A. — Chleborád M. — Kalousek F., Pravěk 1927, 30.

<sup>292</sup> Poulik J., nález, deník, rkp.

<sup>293</sup> Jelínek J., ČMMZ XLIV, 1959, 197 n.; tab. 12 udává průměrnou hodnotu délkošírkového indexu moravské

únětické populace číslem 72,75, což představuje jen průměrnou dolichokranii.

<sup>294</sup> Stocký A., Pravěké obyvatelstvo Čech, Anthropolgie IX, 1931, 266.

<sup>295</sup> Stloukal M., AR XII, 1969, 488 n.

<sup>296</sup> Gerhardt K., Die Glockenbecherleute in Mittel- und Westdeutschland, Stuttgart 1953, 105 n.; Kurth G., Anthropologie, Fischer-Bücherei KG, Frankfurt am Main 1959, 222.

<sup>297</sup> Srv. Schirmeisen K., l. c., 129 n.; Jelínek J., Anthropologie der jüngeren Steinzeit in Mähren, Anthropos 16, 1964, 58 n. Vedle lebek krátkých se však objevují i typy s delšími mozkovnami.

<sup>298</sup> Tato hodnota byla vypočítána na základě publikovaných měření a na základě nepublikovaných antropologických posudků, uložených v archivu AÚ ČSAV v Brně.

<sup>299</sup> Kalousek F., ČMMZ XLI, 1956, 94.

<sup>300</sup> Chochol J., Anthropologické materiály z nových výzkumů neolitu a doby bronzové v Čechách, Crania Bohemica 1, 1964, 111, 112.

<sup>301</sup> Černý F., WPZ III, 1916, 43.

<sup>302</sup> Tihelka K., PA XLIV, 1953, 285.

<sup>303</sup> Hájek L., PA XLVIII, 1957, 417; týž, Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 61, 62.

<sup>304</sup> Moucha V., Sborník ČSSA 3, 1963, 55.

<sup>305</sup> Kalousek F., ČMMZ XLI, 1956, 92, 94. Srv. těž Neustupný E. a J., Nástin pravěkých dějin Československa, 148; Neustupný J., ČNM CXXXI, 1962, 182 n.

<sup>306</sup> Kalousek F., PA XLII, 1939, 143, 144.

<sup>307</sup> Kalousek F., ČMMZ XLI, 1956, 91.

<sup>308</sup> Neustupný J., l. c., 182.

<sup>309</sup> Obdobná situace je i v Čechách. Srv. Moucha V., Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 36.

<sup>310</sup> Filip J., Kořeny únětické kultury, Historica Slovaca V, 1948, 50.

<sup>311</sup> Šikulová V., Pravěk východní Moravy II, 1961, 7 n. Na podobné souvislosti ukazuje i nález ze Švětic, kde na menším pohřebišti kultury zvoncovitých pohárů se v jednom hrobě našel charakteristický hrnčík typu Veselé-Chloupcice společně s nátepní ploténkou, známou z hrobů kultury zvoncovitých pohárů. Machník J., Acta arch. Carpathica IV, 1962, 101, 102; týž, odbitka ze Sprawozdań z posiedzeń komisji oddziału PAN w Krakowie, styczeń-czerwiec 1963, 71, 72.

<sup>312</sup> Budinský-Krička V., SIA XIII, 1965, tab. V: 14.

<sup>313</sup> Také další, většinou nezdobené hrnky řazené do typu Veselé, se dají dosti dobře srovnat jak s protoúnětickými, tak i se zvoncovitými. Srv. Budinský-Krička V., l. c., 74, 75, tab. V: 18; VIII: 6, 8.

<sup>314</sup> Točík A., Staršia a stredná doba bronzová na juhovýchodnom Slovensku, Referáty za rok 1955 II, Liblice 1956, 24; týž, AR XV, 1963, 720 n.

<sup>315</sup> Názor o pronikání nitranských bronzů na západ (Točík A., AR XV, 1963, 769 n.) bude ještě nutno podrobněji zdůvodnit, neboť většina typů známých z nitranské i únětické kultury je rozšířena na rozsáhlém středoevropském území. Přitom je zajímavé, že právě nejtypičtější nitranské bronzy (vrbové listy, listovité nožíky) se neobjevují ani v nejbližším sousedství, t. j. v moravské únětické kultuře.

<sup>316</sup> Dozívání nitranské skupiny spadá zřejmě až do období počátku klasické fáze moravské únětické kultury. Oporu pro tento závěr poskytuje především nové nálezy z Ho-

lešova, kde v nejmladších hrobech nitranské skupiny je za- stoupena i keramika klasického období únětické kultury (ne- publikovaný výzkum AÚ ČSAV v Brně).

<sup>317</sup> Chropovský B., Archaeologica Slovaca Fontes III, Bratislava 1960, 81, 82.

<sup>318</sup> Točík A., Referáty za rok 1955 II, Liblice 1956, 24.

<sup>319</sup> Např. Točík A., AR XV, 1963, obr. 254–256.

<sup>320</sup> Buchtela K., *Vorgeschichte Böhmens*, příloha k Věstníku Slovenských Starožitnosti III, 1899, 22 n.; Buchtela K. — Niederle L., *Rukověť české archeologie*, Praha 1910, 24 n.

<sup>321</sup> Stocký A., *Studie o českém neolitu*, PA XXXII, 1921, 151 n.

<sup>322</sup> Rzechák A. — Červinka I., ERL II (heslo Böhmen-Mähren), 70 n.; Červinka I. L., *Kyjovsko a Ždánsko v pravěku*, 19, 20.

<sup>323</sup> Mozsolicz A., Kommission Nitra 1958, Bratislava 1961, 177 n.

<sup>324</sup> Moucha V., Acta Univ. Carolinae 3, 1959, 87 n.

<sup>325</sup> Ondráček J., AR XVII, 1965, 770 n.

<sup>326</sup> Hájek L., Referáty za rok 1961 II, Smolenice 1962, 49.

<sup>327</sup> Bóna I., Chronologické řazení typů Protonagyrév—Ökörhalom—Kőtörés—Szigetszentmiklós—Kulcs nevyjadřuje v některých případech ani tak jednotlivé vývojové fáze nagyrévké kultury, jako spíše předkládá tvarovou náplň regionálních skupin.

<sup>328</sup> Bóna I., Alba Regia IV—V, 1963—64, 60, 61.

<sup>329</sup> Srv. Mozsolicz A., Kommission Nitra 1958, Bratislava 1961, 178, pozn. 8.

<sup>330</sup> Bóna I., Alba Regia II—II, 1961—62, tab. XV: 6, 9.

<sup>331</sup> Bóna I., I. c., tab. XVII: 1, 6, 18, 20.

<sup>332</sup> Bóna I., I. c., n.

<sup>333</sup> Srv. Mozsolicz A., I. c., 177, 178.

<sup>334</sup> Ve vývoji moravské únětické kultury se dá postihnout celkem pět vývojových fází, které lze zahrnout do tří období. První období tvorí 1. fáze (protoúnětická), která zřetelně vykazuje eneolitický charakter. Ve druhém období (fáze 2 a 3) jde již o zformovanou kulturu s četnými sídlišti a pohřebiště. Z bronzu, odpovídajících zhruba Reineckově stupni A<sub>1</sub>, se uplatňují především ozdoby a dýky. Třetímu období patří zvláště 4. fáze klasické únětické kultury s rozvinutou výrobou bronzu, z nichž zejména nástroje zasahly podstatně do života společnosti. Podobná situace byla zřejmě i v 5. fázi (pozdější únětické), která je dosud málo známá a zřejmě časově koresponduje se starším horizontem větefovského typu. Značná část bronzu třetího období odpovídá zařazení do Reineckova stupně A<sub>2</sub>.

<sup>335</sup> Gottwald A., ČVMSO XXVII, 1910, 105 n.

<sup>336</sup> Procházká A. — Chleborád M. — Kalousek F., Pravěk 1927, obr. 54.

<sup>337</sup> Bóna I., Alba Regia II—III, 1961—62, 21 n.

<sup>338</sup> Moucha V., *Lokální vývoj únětické kultury v Čechách*, PA LII, 1961, 193, 164.

<sup>339</sup> Seeger H., Schl. Vzt. VII, 1916, 71; Winckler A., *Zur Herkunft der Aunjetitzer Keramik*, Mannus-Bibl. 22, Leipzig 1922, 134 n.; Menghin O., *Einführung in die Urgeschichte Böhmens und Mährens*, Liberec 1926, 53 n.

<sup>340</sup> Stocký A., PA XXXII, 1921, 151 n.

<sup>341</sup> Na základě nálezového celku patří druhé fázi např. zdobený džbánek z Tiština (Tihelka K., PA XLIV, 1953, obr. 7: 1), jehož blízké analogie patří ve Slezsku k základním maršovickým typům.

## Die mährische Proto-Aunjetitzer Kultur

Jaromír Ondráček

Die ältesten Funde des südöstlichen Siedlungsgebietes der Aunjetitzer Kultur häufen sich vor allem in Mähren und teilweise auch in Niederösterreich. Das österreichische Material ist jedoch wenig bekannt und pflegt manchmal fälschlich in den Ragelsdorf—Oggau—Loretto-Typ einbezogen zu werden (z. B. Mistelbach).<sup>1</sup> Die mährische Aunjetitzer Kultur entwickelte sich auf einem von den Trägern der Glockenbecherkultur intensiv besiedelten Gebiet und teilweise ebenfalls im dichten Siedlungsgebiet der Schnurkeramiker. Bei den bisherigen Ausgrabungen wurden in 56 Gemeinde-gemarkungen etwa 160 Proto-Aunjetitzer Gräber abgedeckt und mindestens aus weiteren 70 erhielt sich nur die Keramik (Abb. 1). Siedlungen aus diesem Zeitabschnitt sind bisher nicht verlässlich belegt.

Die Gräberfelder der Proto-Aunjetitzer Phase sind in der Regel klein, mit einer Höchstzahl von 20 bis 22 Gräbern. Die leicht angehockten Ske-

lette liegen in geräumigen rechteckigen oder ovalen Gruben ohne kompliziertere Grabkonstruktion (Abb. 2—4). Nur in Opatovice bei Rajhrad wurden Balkenreste verzeichnet, mit denen offenbar ein Hohlraum abgeschlossen gewesen war.<sup>2</sup> Eine grundlegende, fast allgemein gültige Regel bei der Bettung der Toten in das Grab war die Orientierung mit dem Blick zum Sonnenaufgang (O—SO). Dabei kam am häufigsten die rechtsseitige Lage mit dem Kopf nach Süden zur Geltung. War der Tote mit dem Kopf nach Norden gerichtet, handelte es sich gewöhnlich um einen Linkshocker. Neben der gebräuchlichen Art der Einzelbestattung wurden auch Fälle beobachtet, daß zwei Individuen nebeneinander (Ledce, Opatovice, Marefy, Šardičky) oder übereinander in einer Grabgrube bestattet lagen (Marefy, Těšetice, Syrovice). Eine Brandbestattung über einer Körperbestattung ist aus Marefy belegt (Grab 5). Drei Skelette nebeneinander fanden sich in Nová Ves und drei über-

einander in Jiříkovice. Die Brandbestattungsweise ist äußerst selten und wurde nur in Marefy und Bedřichovice verlässlich belegt (Abb. 2: 3). Die Grabgruben stimmen ihrer Form und ihren Ausmaßen nach mit den übrigen Gräbern auf den angeführten Gräberfeldern überein und enthalten die gebräuchlichen Beigaben. Die erhalten gebliebenen Knochengegenstände, die im Brandgrab von Marefy gefunden wurden, beweisen, daß sie erst nach der Einäscherung beigelegt worden waren. Brandgräber erscheinen spärlich auch in der jungen Phase der mährischen schnurkeramischen Kultur oder etwas häufiger in der Glockenbecherkultur und man kann sie offenbar mit den Verhältnissen im Karpatenbecken in Zusammenhang bringen, wo zu dieser Zeit die Brandbestattungsweise verbreitet war.<sup>13, 14</sup>

Den wesentlichsten Teil aller in den proto-aunjetitzischen Gräbern gefundenen Gegenstände bildet die Keramik. Die Gefäße weisen im Vergleich zu den jüngeren Phasen gewöhnlich große Ausmaße und dickere Wandungen auf und lassen sich auf Grund der Materialverarbeitung recht gut von der Tonware der Schnurkeramik und Glockenbecherkultur unterscheiden. Außer einigen Sonderformen können sieben Keramiktypen festgestellt werden, deren Grundlage Töpfe (38,8 %), Schüsseln (24,8 %) und Krüge (19,2 %) bilden. Von den anderen Gefäßformen sind vertreten: henkellose Amphoren (9,7 %), Doppelhenkelgefäß (5,5 %), mörserartige Becher (0,8 %), Vierhenkelamphoren (0,6 %) und andere Formen (0,6 %). Ein wesentlicher Teil der Gefäße (beinahe die Hälfte) ist ziemlich ausdrucksvoll gegliedert, hat unter dem Hals eine Kante und unter der größten Weite einen stumpfen oder schärferen Knick.

Die Töpfe sind gewöhnlich bauchig und haben Bandhenkel, die häufiger beim Rand, seltener tiefer angebracht sind. Ausnahmsweise fand sich auch ein horizontal sitzender Henkel (Abb. 27: 12) oder ein vertikal gerippter (Abb. 11: 1). Buckel gegenüber dem Henkel hatten 37 Töpfe und sie sind in der Regel horizontal gestreckt, ganz selten haben sie in der Mitte einen Ausschnitt. Zwei Buckel gegenüber dem Henkel besaß ein Topf aus Marefy (Abb. 18: 9) und drei Buckel auf der Bauchwölbung ein Exemplar aus Hevlin (Abb. 13: 3). Ein erheblicher Teil der Töpfe pflegt gewöhnlich von der Begleiteramik der Glockenbecherkultur abgeleitet zu werden, mit der insbesondere manche ungegliederte Formen verglichen werden können (z. B. Abb. 10: 11, 13; 15: 11; 19: 7; 24: 2). Analogien für die Proto-Aunjetitzer

Töpfe findet man jedoch auch in der schnurkeramischen Kultur, im schnurkeramischen Veselé-Chlopice-Typus, im Vučedol-Zók-Bereich und besonders in der Nagyréver Kultur. Der Topf aus Jiříkovce (Abb. 15: 14) ist auf dem Halse mit Nachahmungen von Schnurabdrücken verziert. Die Form mit dem scharfen Bauchknick (Abb. 21: 6) kann nicht mit der viel jüngeren klassischen Aunjetitzer Tasse identifiziert werden, sondern hängt eher mit ähnlichen Vučedoler, Nagyréver und Somogyvárer Formen zusammen,<sup>42, 43</sup> die ausnahmsweise auch in die schnurkeramische<sup>44</sup> und Glockenbecherkultur eingedrungen sind.<sup>41</sup>

Die Krüge gehören zu den meist charakteristischen Formen der ältesten Aunjetitzer Kultur und zum Unterschied von den Töpfen haben sie die Henkel häufiger auf „Nagyréver Art“ im unteren Halsteil (52) als am Rande (36) angesetzt. Die Henkel sehr alter Typen (Ab. 14: 3; 24: 1, 7) sind mit vertikalen Rippen versehen. Buckel gegenüber dem Henkel erscheinen selten, sind nur in drei Fällen bekannt. Die Genesis des Proto-Aunjetitzer Kruges muß im Zusammenhang mit den Kulturen des Karpatenbeckens gelöst werden, wo man ihren Prototypen bereits im Vučedoler Bereich,<sup>73, 74</sup> in der Kosihy-Čaka-Gruppe<sup>59</sup> begegnet, ferner in der Gruppe Somogyvár,<sup>57</sup> Glina III,<sup>75</sup> Schneckenberg<sup>76</sup> und vor allem in der Nagyréver Kultur (Alsónémedi,<sup>60</sup> Typ Ökörhalom, Kötörés<sup>69</sup>). Eine deutliche Beziehung zum genannten Gebiet ist ebenfalls auf den Krügen der Glockenbecherkultur und insbesondere auf jenen der jungen mährischen schnurkeramischen Kultur wahrnehmbar.

Henkellose Amphoren sind in der Proto-Aunjetitzer Kultur außerhalb des mährischen Gebietes recht spärlich vertreten. Sie pflegen Buckel unter der größten Weite und unter dem Halse zu haben, oder handelt es sich um buckelfreie Formen. Oft beobachtet man auf ihnen auch plastische oder geritzte Verzierung. Die Frage ihrer Herkunft zu beantworten ist ziemlich schwierig, weil kein ausreichendes Vergleichsmaterial aus zeitlich oder geographisch verwandten Kulturen vorhanden ist. Manche Typen weisen jedoch einen gewissen Kontakt mit dem Nagyréver Milieu auf<sup>90</sup> und eine vereinzelte Form aus Šardičky (Abb. 29: 11) hat ein schönes Gegenstück auf der jungen Siedlung der Glockenbecherkultur in Brno-Obřany.<sup>96</sup> Die henkellosen Amphoren sind im Rahmen der Aunjetitzer Kultur ein ausgesprochen alter Typ, der in den weiteren Phasen nicht mehr auftritt.

Vierhenkelige Amphoren wurden bisher nur bei

drei Fundstellen verzeichnet (Abb. 24: 4, 6; 28: 10). Vor allem die Amphore aus Šardičky verrät eine enge Beziehung zur schnurkeramischen Kultur.<sup>98</sup> Nahe Analogien sind aber auch aus Alsónémedi<sup>99</sup> und aus Gräberfeldern des Ökörhalom-Typs bekannt.<sup>100</sup> Eine völlig vereinzelte und offenbar altertümliche Form ist die verzierte Doppelhenkelamphore aus Dubňany (Abb. 5: 2), die mit einem Vučedoler Gefäß aus Hrustovača recht gut vergleichbar ist.<sup>101</sup> Eine Besonderheit an ihr ist eine absichtlich geschaffene Öffnung in der Wandung, wie es bei Gefäßen aus dem Gräberfeld von Alsónémedi der Fall ist.<sup>103</sup>

Die Doppelhenkelgefäße sind größtenteils ungegliedert und die Henkel sitzen beim Rand oder unter ihm. Schärfer profiliert sind nur die Gefäß aus Opatovice (Abb. 19: 2) und Šardičky.<sup>104</sup> Ähnliche Formen kommen schon in der Bodrogkereszt-Kultur und im sog. Ohrozimer Typ vor,<sup>108–110</sup> in der Schicht C<sub>1</sub> von Jevišovice,<sup>111</sup> und den Proto-Aunjetitzer verwandte Formen führt auch die junge Glockenbecher-<sup>112</sup> und die schnurkeramische Kultur.<sup>113</sup> In Ungarn sind sie in der Pitvaros-Gruppe verbreitet<sup>114</sup> und dringen auch in die Nagyréver Kultur ein.<sup>115</sup> Die mährischen Doppelhenkelgefäße der schnurkeramischen, Glockenbecher- und Proto-Aunjetitzer Kultur hängen offenbar mit dem Horizont Pitvaros-Nagyréver zusammen.

Die Schüsseln zeigen eine ziemlich große Formenvielfalt. Der Großteil von ihnen hat beim Rand eine Furche und sie weisen laufend Buckel oder Henkel auf. Allgemein kann von den ältesten Aunjetitzer Schüsseln gesagt werden, daß sie die engsten Beziehungen zur Glockenbecherkultur haben, was vor allem von den Formen mit leistenförmig verbreitertem Rand und den Schüsseln mit mehreren vollen Standfüßen gilt. Vergleichen lassen sich auch weitere (mit Henkeln, Buckeln und Furchen beim Rand), die recht oft in der Oggau-Sarród-Gruppe vorkommen.<sup>137</sup> Alle angeführten Typen sind auch auf den Brandgräberfeldern von Budakalász<sup>138</sup> und Alsónémedi<sup>139</sup> zu finden. Die von Henkeln überbrückte Furche beim Rand ist in Ungarn und auch auf weiteren frühbronzezeitlichen Gräberfeldern gebräuchlich. Auf ungarische (vor allem Früh-Nagyréver) Herkunft<sup>132–135</sup> weisen jedoch die Schüsseln mit durchbrochenen Hohlfüßen hin. Gewisse Zusammenhänge lassen sich ebenfalls mit den Schüsseln des sog. slawonischen Bereiches verfolgen (Zók-Čaka).<sup>140</sup>

Die seltenen mörserartigen Becher (Abb. 7: 7; 12: 1) nähern sich formenkundlich am meisten den schnurkeramischen Exemplaren,<sup>141–143</sup> doch

erscheinen sie auch in den Kulturen des Karpatenbeckens.<sup>145–149</sup>

Die Verzierung der Proto-Aunjetitzer Keramik ist entweder eingeritzt oder plastisch. Beide Arten sind im ältesten Zeitabschnitt häufiger als in der darauffolgenden Entwicklung, in der zahlreiche Verzierungselemente schwanden. Den eingeritzten Dekor bilden Zickzack- und Sparrenbänder. Die horizontalen Zierbänder (Abb. 12: 1) kommen am meisten in der Schnurkeramik zur Geltung, hingegen ist das vertikale Band (Abb. 6: 8, 12; 8: 7; 9: 9; 14: 4; 19: 1, 10; 21: 7) häufiger im Donaugebiet<sup>160–162</sup> und auf der Keramik der Glöckchenbecherkultur.<sup>159</sup> Einfache Fransenverzierung (Abb. 12: 7) ist in der ersten Phase der mährischen Aunjetitzer Kultur wenig üblich und zu ihrer breiteren Anwendung kam es erst im vorklassischen Zeitabschnitt. Der eigenartige Dekor auf der Amphore aus Dubňany (Abb. 5: 2) kann mit Vučedoler Mustern verglichen werden.<sup>166</sup> Vier Gefäße weisen auf der Standfläche gekreuzte Ritzlinien auf. Plastische Motive sind durch Leisten auf der Bauchwölbung (Abb. 5: 4; 11: 11; 13: 5; 15: 4; 20: 8; 22: 5, 6; 24: 4, 7; 26: 9) oder unter dem Halse repräsentiert (Abb. 5: 1), ferner durch plastische Hufeisen (Abb. 15: 4; 20: 8; 21: 9; 28: 2b, 5; 30: 2a), Hufeisen und Buckel unter dem Henkelansatz (Abb. 21: 3b; 24: 7; 30: 2b), durch eine plastische Ellipse (Abb. 5: 4bc), durch Rippen (Abb. 28: 2a, 5; 21: 3a) und Girlanden (Abb. 26: 15). Beinahe alle erwähnten Verzierungsarten fanden in der jungen Glockenbecher- und der schnurkeramischen Kultur Anwendung, doch sind sie auch im Karpatenbecken außergewöhnlich verbreitet (breiterer Vučedoler Bereich, Nagyréver Kultur u. ä.).

Von Steinartefakten gewann man Hornsteinpfeilspitzen (Abb. 6: 2, 3; 7: 4; 26: 2–4, 10), Dolche oder Lanzenspitzen (Abb. 21: 4; 26: 1, 14), ein Feuersteinbeil (Abb. 15: 7), Kleingeräte und Absplisse (Abb. 6: 5; 7: 3, 5; 26: 6–8, 11–13), Armschutzplatten (Abb. 15: 1, 8; 18: 6; 26: 5), einen zweiteiligen Wetzstein aus Sandstein (Abb. 27: 1ab), Kieselsteine, einen Glätter und kantige Steinchen (Abb. 29: 1ab). Es handelt sich durchwegs um Arbeitsgeräte oder Waffenbestandteile. Typologisch entsprechen sie größtenteils denen der Glockenbecher- (die Ausrüstung der Bogenschützen: Pfeilspitzen, Armschutzplatten, Wetzstein) oder auch der schnurkeramischen Kultur (Beil, Dolche). Manche von den angeführten Funden kommen zwar auch in anderen Kulturen vor, doch dürften sie voraussichtlich auf mährischem

Gebiet vor allem aus den beiden genannten Kulturen übernommen worden sein.

Aus Knochen sind Ahlen und Spitzen gefertigt (Abb. 6: 1; 11: 9, 10), ferner ein Glätter mit durchlochtem Nacken (Šardičky — Grab 4) und Plättchen aus Eberhauerfragmenten (Abb. 6: 6; 18: 4; 27: 2), die offenbar als Messer gedient haben.

Metallgegenstände sind erst recht wenig gefunden worden (13 Stück); es ist Haarschmuck — ein Noppenring (Abb. 17: 3) und einfache Drahtringe (Abb. 29: 5, 6; 30: 6) — und ein drahterner Ösenhalsring (Abb. 15: 3). Ähnliche Halsringe stammen aus der niederösterreichischen Badener Kultur<sup>257</sup> und ihre Verbreitung nach Mitteleuropa hängt vielleicht mit der Migration der Somogyvár-Gruppe zusammen.<sup>258</sup> Alle Gegenstände, sofern sie analysiert wurden, sind aus Kupfer gefertigt und die Vertretung der übrigen Elemente ist nur spurenhaft.

Perlen aus Glasmasse erscheinen auf den mährischen Aunjetitzer Fundstellen reichlich und sie wurden auch im Proto-Aunjetitzer Grab von Marefy angetroffen (Abb. 18: 8). Nach Mähren konnten sie entweder aus dem Osten durch Vermittlung der späten schnurkeramischen (frühbronzezeitlichen) Gruppen gelangt sein,<sup>268—270</sup> oder aber auch aus Ungarn, wo sie insbesondere seit der zweiten Hälfte der ungarischen Frühbronzezeit bekannt sind.<sup>271</sup>

Das Wissen über die wirtschaftliche und gesellschaftliche Struktur im ältesten Aunjetitzer Zeitabschnitt ist recht lückenhaft. Landwirtschaft und Viehzucht lassen sich einstweilen nicht belegen, obwohl beides in Anbetracht der nachfolgenden Entwicklung vorausgesetzt werden kann. Von Jagd zeugt ein gefundenes Schulterblatt eines kleinen Wiederkäuers (offenbar eines Muflons), die Plättchen aus Eberhauern und eine Geweihspitze. Sämtliche Produktion war nur auf Stein- und Knochenwerkzeugen gegründet, die in der Proto-Aunjetitzer Phase eine bedeutendere, ausschließlichere Stellung als in der schnurkeramischen und Glockenbecherkultur einnahmen. Der Bestattungsritus wurde verhältnismäßig streng eingehalten und richtete sich nach ziemlich festen Grundsätzen. Die Blickrichtung der Toten nach Osten deutet an, daß die Sonne im Leben der damaligen Bevölkerung eine bestimmte Rolle spielte und läßt auch die Deutung über den Sonnenkult zu. Allgemein scheint es, daß die Proto-Aunjetitzer Bevölkerung eine ähnliche Lebensweise führte und entsprechende Anschauungen hatte wie die Schnurkeramiker und Glockenbecherleute.

In anthropologischer Hinsicht äußert sich die mährische Proto-Aunjetitzer Population als ausgeprägt langschädelig (der von 12 Individuen errechnete Längenbreitenindex beträgt 69,1) und weicht diesbezüglich ziemlich stark von den Glockenbecherleuten ab. Diese Langschädeligkeit ist in der älteren Phase ausgeprägter als in der weiteren Entwicklung der Aunjetitzer Kultur, in welcher eine leichte bis durchschnittliche Dolichocranie vorherrschte. Größere Zusammenhänge lassen sich mit dem anthropologischen Element der schnurkeramischen Kultur oder mit der autochthonen neolithisch-äneolithischen Bevölkerung verfolgen.

Die Analyse der mährischen Proto-Aunjetitzer Kultur zeigt, daß dieser Phase die frühbronzezeitliche Zugehörigkeit nicht zugesprochen werden kann, solange sie von Reineckes Chronologiesystem aus und vom Gesichtspunkt des damaligen Produktionsstandes beurteilt wird. Im Fundgut ist kein einziger Gegenstand vorhanden, der eine Zuweisung in die Stufe A<sub>1</sub> gestatten würde. Überreife Bronzezeit kann eigentlich auch in der zweiten und dritten Phase nicht gesprochen werden, obwohl sich in ihnen eine ganze Reihe typischer Elemente aus Reineckes Stufe A<sub>1</sub> äußert. Metallgegenstände sind jedoch rar und es kommt ihnen in der Produktion keine entscheidende Bedeutung zu. Mit einer heimischen Massenproduktion bronzer Arbeitsgeräte darf — ähnlich wie in Böhmen<sup>204</sup> — erst in der klassischen (vierten) Phase gerechnet werden.

Stuft man die mährische Proto-Aunjetitzer Kultur in die Epoche des Spätäneolithikums ein, ist es unerlässlich, auch über eine mögliche Gleichzeitigkeit mit der schnurkeramischen und Glockenbecherkultur zu erwägen.<sup>203</sup> Im Grabitus und im Fundmaterial existiert eine Reihe gemeinsamer Merkmale, die auf gegenseitige Beziehungen schließen lassen. Ein Kontakt mit dem gleichzeitigen schnurkeramischen Veselé-Typus war geringfügig, und genauso spielte die Nitra-Gruppe im Entstehungsprozeß der Aunjetitzer Kultur gar keine Rolle. Bei den übrigen heimischen äneolithischen Kulturen kann nur schwer über irgendeinen Anteil an der Entstehung der Aunjetitzer Kultur gesprochen werden. Es ist sogar recht schwierig, einen Kontakt mit der Jevišovice-Kultur verlässlich zu belegen, obwohl der chronologische Unterschied nicht groß gewesen sein muß.

Die Entstehung der Aunjetitzer Kultur ist nur schwer mit einer Entwicklung aus dem äneolithischen Milieu oder mit einer Verschmelzung ver-

schiedener heimischer Elemente erklärbar. Real erscheint vom heutigen Gesichtspunkt aus nicht einmal die Entwicklung aus der älteren neolithischen Grundlage. Die Ausgrabungen der letzten Jahre zeigen, daß die Frage über den Ursprung der Aunjetitzer Kultur in breiteren Zusammenhängen gelöst werden muß, und zwar vor allem im Zusammenhang mit der Entwicklung im Karpatenbecken, von wo ohne besondere Schwierigkeiten praktisch alle Typen der mährischen Proto-Aunjetitzer Keramik abgeleitet werden können. Eine intensive südöstliche Strömung beteiligte sich in deutlicher Weise auch an der Gestaltung der jüngeren Entwicklungsphasen der Glockenbecherkultur<sup>326</sup> und der Schnurkeramik,<sup>325</sup> in der ein besonders starker Einfluß der Nagyréver und Vučedol-Zók-Kultur wie auch der Somogyvár-Gruppe faßbar ist. In beiden Fällen handelt es sich im wesentlichen um die gleichen Elemente, die auch bei der Entstehung der ältesten Aunjetitzer Kultur mitgewirkt haben. Das Erkennen dieses gemeinsamen Faktors läßt manche verwandte Erscheinungen begreifen, die früher als ein genetisches Verhältnis der Proto-Aunjetitzer Phase zur schnurkeramischen und Glockenbecherkultur erklärt wurden.

Die Proto-Aunjetitzer Kultur weist bereits mit den Kulturen des späten slawonischen Bereiches (Vučedol-Zók, Makó-Čaka) einen gewissen Kontakt auf. Er ist zwar weniger erkennbar als in der schnurkeramischen und Glockenbecherkultur, doch kann er insbesondere bei manchen Krügen und in etwas geringerem Maße auch bei den Töpfen, hinkellosen Amphoren und Schüsseln belegt werden. Auf den Vučedoler Bereich deutet ebenfalls die Doppelhenkelamphore aus Dubňany (Abb. 5: 2), die zu den ältesten Funden der Proto-Aunjetitzer Phase gehört.

Einen nicht wegzuleugnenden Anteil an der Gestaltung der Proto-Aunjetitzer Kultur hatte jedoch die Nagyréver Kultur.<sup>324</sup> Zahlreiche Analogien bietet der Proto-Nagyréver Horizont (Alsónémedi) und ebenso die etwas jüngeren Gruppen Ökörhalom und Kőtörés. Ohne Zweifel hängen mit der Nagyréver Kultur neben den Formenähnlichkeiten auch weitere Merkmale der Proto-Aunjetitzer Keramik eng zusammen, wie die Gliederung der Gefäße, das Verteilungssystem der Buckel und die Anwendung des plastischen Dekors. Es darf allerdings nicht außer acht gelassen werden, daß die angeführten Elemente nicht nur ein Nagyréver Spezifikum bilden, sondern auch im keramischen Material anderer zeitlich naher Kulturen des Karpatenbeckens in verschiedener Intensität anzutref-

fen sind (Vučedol-Zók, Makó-Čaka, Pitvaros, Schneckenberg-Glina III-Somogyvár).

Das Durchsickern südöstlicher Elemente in das mährische Milieu stößt bisher auf schwer lösbare Probleme, weil wichtige Gebiete Transdanubiens, Niederösterreichs und des Burgenlandes sehr wenig erforscht sind und die publizierten Gruppen Somogyvár oder Oggau-Loretto kein ausreichendes Vergleichsmaterial bieten. Doch hat es den Anschein, daß die Hauptrichtung der Expansion längs des rechten Donau- und Marchufers verlaufen ist. Dafür spricht auch die Ausstrahlungsrichtung der Somogyvár-Gruppe von Südosten nach Nordwesten, wie sie I. Bóna in Betracht zieht.<sup>328</sup> Die ältesten Funde, die der Proto-Aunjetitzer Phase zugewiesen werden können, häufen sich hauptsächlich in Südmähren (Mistřín, Svatobořice, Nášedlovice, Dubňany, Hovorany) und hinsichtlich der Materialverarbeitung unterscheiden sie sich manchmal ziemlich stark von der gebräuchlichen Proto-Aunjetitzer Keramik. Es erscheinen auf ihr intentionale Löcher (Dubňany, Svatobořice), die Krüge und Töpfe haben gerippte Henkel und es läßt sich auf ihnen auch in der Formgebung eine Beeinflussung der Proto-Nagyréver und der späten Vučedoler Keramik beobachten.

Aller Wahrscheinlichkeit nach ist eine zeitliche Gleichsetzung des ältesten Horizontes der Proto-Aunjetitzer Kultur mit dem Proto-Nagyréver Horizont des Typs Alsónémedi möglich, aus dem offenbar namentlich die Schüsseln mit durchbrochenen Füßchen übernommen worden sind (Abb. 10: 10; 20: 7; 28: 9), ferner manche Krugtypen (z. B. Abb. 6: 4; 14: 3; 24: 1) und einige Formen von Doppelhenkelgefäßern (Abb. 19: 2). Vergleichen lassen sich ebenfalls manche Töpfe, Vierhenkelamphoren, letzten Endes auch die mörserartigen Becher und weitere Schüsseltypen. Es scheint allerdings, daß der Beginn der Proto-Nagyréver Kultur etwas tiefer angesetzt werden muß, weil man den ältesten Elementen der Nagyréver Kultur auch im Zusammenhang mit der Vučedol-Zók-Keramik oder mit den roten Glockenbechern (z. B. in Budakalász) begegnet.<sup>329</sup>

Die gebräuchlichen Funde der Proto-Aunjetitzer Kultur lassen sich ungefähr auch mit jenen Gräberfeldern synchronisieren, welche den Typen Ökörhalom und Kőtörés zugewiesen werden. Ein erheblicher Teil der Gefäße des Szigetszentmiklós-Typs ist offenbar jünger und manche<sup>330, 331</sup> sind sehr gut mit der Keramik der zweiten, bzw. dritten Phase der mährischen Aunjetitzer Kultur vergleichbar. Von den Beziehungen der Glockenbecher- und

Nagyréver Kultur kann angenommen werden, daß die Glockenbecherkultur auf ungarischem Gebiet während des Ablaufs des Ökörhalom- und Kötörés-Typs ausklingt, also in einer Zeit, wo in Mähren mit der Proto-Aunjetitzer Kultur zu rechnen ist. Ähnliche Zusammenhänge führen uns zur Ansicht, daß es erst in diesem Zeitabschnitt zum Untergang der mährischen schnurkeramischen Kultur gekommen ist, mit Ausnahme des schnurkeramischen Veselé-Typs, der sich außerhalb des Kerngebietes der Aunjetitzer Kultur weiterentwickelte.

Zwischen den erwähnten Kulturen (Proto-Nagyréver, Ökörhalom, Kötörés, späte Glockenbecher- und schnurkeramische Kultur, Proto-Aunjetitzer Kultur) herrscht kein wesentlicher chronologischer Unterschied und einzelne Abschnitte von ihnen können synchronisiert<sup>333</sup> und in einen einzigen Zeithorizont eingestuft werden, der Reineckes Stufe A<sub>1</sub> vorangeht. Es sollen hiemit nicht die älteren Beziehungen der Proto-Nagyréver, der schnurkeramischen und Glockenbecherkultur bestritten werden und umgekehrt auch nicht manche jüngere Elemente, die ein Charakteristikum der Regionalgruppen Ökörhalom, Kötörés und der Proto-Aunjetitzer Kultur sind. Es liegen hier ungewöhnlich wichtige und nicht in allen Einzelheiten erforschte Zeitabschnitte vor, in denen manche Kulturverbände nach und nach untergehen (Vučedol-Zök, Schnurkeramik, Glockenbecherkultur) und andere den Weg der progressiven Entwicklung antreten (Nagyréver, Aunjetitzer Kultur) und in die Bronzezeit hinein gerichtet sind. Bei gegenseitiger zeitlicher Relation muß ebenfalls jener Umstand in Betracht gezogen werden, daß im Rahmen der Proto-Aunjetitzer Kultur eine bestimmte Entwicklung innerhalb einer bestimmten Zeitspanne existiert hat. Es ist deshalb möglich, daß die Gleichzeitigkeit mit den höher genannten Kulturen nicht immer vollständig zu sein brauchte, sondern bloß teilweise.

Obwohl die Ablaufsdauer der Proto-Aunjetitzer Phase nicht gar zu lang war, können trotzdem in manchen Fällen relativ ältere Funde von jüngeren unterschieden werden. Zu den ältesten Typen gehört die bereits erwähnte Keramik aus Südostmähren, ferner jene aus dem Gräberfeld von Rybníky, aus manchen Gräbern von Šardičky (Nr. 53 und 54), Opatovice, Těšetice, Jiříkovice, Marefy, Syrovice, Bedřichovice und aus dem Grab aus Ledeč. Etwas jünger ist offenbar das Gräberfeld von Určice<sup>335</sup> und vor allem die Gräber aus Velké Hostěradky.

Die obere Zeitgrenze der mährischen Proto-

Aunjetitzer Kultur ist ziemlich ausgeprägt und bis auf geringe Ausnahmen entstehen keine Schwierigkeiten bei der Unterscheidung jüngerer Funde. Auf den meisten Gräberfeldern hörte die Belegung noch in der ersten Phase auf und von einer ununterbrochenen Benützung des Gräberfeldes kann eigentlich nur in Šardičky gesprochen werden (erste bis vierte Phase). In die zweite Phase gehört ebenfalls ein Grab aus Určice (Grab 7). Ein umgekehrter Fall liegt in Němčice nad Hanou vor, wo neben den zahlreichen Gräbern der zweiten Phase auch ein Proto-Aunjetitzer zutage trat.

Faßt man die gewonnenen Erkenntnisse zusammen, kommt man zu dem Schluß, daß sich in dem Zeitabschnitt, der von den ungarischen Forschern Frühbronzezeit genannt wird (vor Reineckes Stufe A<sub>1</sub>), im späten Vučedoler Milieu des Karpatenbeckens auf Grund südöstlicher Elemente neue kultur-gesellschaftliche Einheiten mit expansiven, nordwestwärts gerichteten Tendenzen gebildet hatten. Von den Kulturen, die bisher eingehender aufgearbeitet worden sind, kann diese Tendenz insbesondere bei der Somogyvár-Gruppe und bei der Nagyréver Kultur verfolgt werden.<sup>337</sup> Die in das Wiener Becken und nach Mähren gerichtete Strömung begann im Zeitabschnitt des Proto-Nagyréver Horizontes stark spürbar zu werden und brachte auch weitere südöstliche Elemente aus dem Bereich Vučedol-Zök und ebenso Somogyvár-Schneckenberg-Glina III mit sich. Auf markante Weise transformierte sie die Glockenbecher- und schnurkeramische Kultur und man muß mit ihr auch die ersten Proto-Aunjetitzer Funde Südostmährens in Zusammenhang bringen.

Bei der Genesis der Aunjetitzer Kultur äußert sich als entscheidender Faktor der südöstliche Verband und in seinem Rahmen spielte die Nagyréver Kultur eine besonders wichtige Rolle. Spezifisch heimische Züge erhielt dann die neue Kultur vom Element der Glockenbecher- und teilweise der schnurkeramischen Kultur. Die Frage, inwieweit die südöstliche Kulturströmung mit der Ankunft einer neuen Bevölkerungswelle zusammenhing, kann heute nicht zufriedenstellend gelöst werden.

Mähren, eventuell auch der anschließende Teil Niederösterreichs ist das Kerngebiet, auf dem sich der älteste Aunjetitzer Kulturverband gestaltet hatte. Aus den Arbeiten V. Moucha s geht hervor, daß die böhmische Proto-Aunjetitzer Kultur (insbesondere im östlichen Landesteil) überwiegend aus dem fortgeschrittenen mährischen Milieu Impulse aufnahm, aus dem auch der ausgeprägte Nagyréver Bestandteil in das Elbgebiet gelangte.<sup>338</sup>

In verhältnismäßig kurzer Zeit bildeten sich Proto-Aunjetitzer Lokalgruppen auch in Mittel- wie auch Nordwestböhmen und letzten Endes sogar in Mitteleuropa. Ebenfalls verdankt eine kleinere schlesische (Maršovice-) Gruppe, die früher irrig für das Entstehungszentrum der Aunjetitzer Kultur gehalten wurde,<sup>339</sup> ihre Entstehung hauptsächlich der südöstlichen, durch Mähren flutenden Strömung. Stärkere schnurkeramische Elemente, die auf den Aunjetitzer Gräberfeldern Schlesiens

faßbar sind, lassen sich nicht mit einer genetischen Beziehung beider Kulturen erklären,<sup>340</sup> sondern sind eher ein Beweis dafür, daß die Proto-Aunjetitzer Kultur hierher in ein spätes schnurkeramisches Milieu eingedrungen ist. Einige Keramikformen des Maršovice-Typs (z. B. ein Krug mit Bauchknick) sind zweifellos jünger als die Proto-Aunjetitzer und lassen sich mit der Keramik der zweiten Phase vergleichen.<sup>341</sup>

*Übersetzt von B. Nieburová*

## ZUR FRAGE DES ZWEITEN AWARISCHEN KAGANATS

ZLATA ČILINKA

Die Besiedlung des Karpatenbeckens im VI.—VIII. Jh. ist ein Problem, das die Aufmerksamkeit der Forscher schon seit dem vorigen Jahrhundert angezogen hat.<sup>1</sup> Die reiche materielle Kultur aus den Gräberfeldern dieser Zeit war stets ein Ansporn zur Lösung vieler Fragen hinsichtlich der Herkunft und Datierung dieser Güter. Zum erst-rangigen Problem zählte und zählt noch bis heute die Frage der ethnischen Zugehörigkeit dieser Kultur. Seit der Zeit, als P. Reinecke zur Ansicht kam, daß die Skelettgräberfelder des VI.—VIII. Jh. im Karpatenbecken den Awaren gehören,<sup>2</sup> knüpft sich traditionell die Theorie über die Zugehörigkeit der materiellen Kultur an diesen Stamm.

Erschwert wurde dieses scheinbar so einfach gelöste Problem durch das Aufrollen der Frage der Slawen,<sup>3</sup> deren Vorhandensein im Karpatenbecken bereits vor den Awaren heute schon allgemein anerkannt wird. Eine so zahlreiche Bevölkerung, welche das Ende der Awarenherrschaft nicht nur politisch, sondern auch ethnisch überlebte, hatte zweifellos ihre eigene Kultur, nahm bestimmt nicht nur an den Kampfaktionen der Awaren teil, worüber wir schriftliche Belege haben,<sup>4</sup> sondern auch am wirtschaftlichen Leben des Reiches, in welchem sie in enger Symbiose mit den Awaren lebte. Die Slawen waren jedoch nicht das einzige Ethnikum auf dem Gebiet des sog. Awarenreiches. Überreste germanischer Stämme — der Gepiden, Langobarden — und weiterer romanisierter Bevölkerung Pannoniens<sup>5</sup> beteiligten sich ohne Zweifel ebenfalls aktiv am Leben des Reiches. Bei solchen ethnischen Verhältnissen ist es ungemein schwierig, die Frage der Kulturhinterlassenschaft dieser Epoche zu lösen, auf die gewiß auch noch Kultureinflüsse aus der Umgebung einwirkten.<sup>6</sup>

Wenn auch den Awaren die führende Rolle in dem Reich, das sich innerhalb des Karpatenbeckens im Zeitraum vom VI.—VIII. Jh. erstreckte, nicht abgestritten werden kann, vor allem ihre wich-

tige Rolle als Organisatoren und politische Führer, ist es doch nur fraglich, ob man die materielle Kultur dieses Gebietes eindeutig den Awaren zuschreiben kann. Die Notwendigkeit der Lösung dieses Problems führte die Gelehrten zur Untersuchung der Herkunft einzelner Elemente der materiellen Kultur, leider jedoch bis jetzt ohne Erfolg und ohne Hoffnung auf Einigkeit der Ansichten.

Von den Sachgütern aus der Zeit der awarischen Vorherrschaft im Karpatenbecken sind die Produkte des Kunstgewerbes am ausdrucksstärksten. Zwei Stilarten bei ihrer Erzeugung teilen die ganze awarische Epoche in zwei Zeitabschnitte. In den älteren von ihnen, die Zeit von 568—670, bzw. 730,<sup>7</sup> gehören gepreßte goldene und silberne Schmuckstücke. In diesem Zeitabschnitt sind ohne Zweifel nomadische Elemente anzutreffen, die im Karpatenbecken neu und fremd sind. Es ist in erster Reihe der Gürtel mit zahlreichen Nebenriemen, verziert mit Preßblechbeschlägen, dessen Analogien bei den Nomaden im Osten bis auf dem Gebiete von China zu finden sind.<sup>8</sup>

Für ein nomadisches Element in der materiellen Kultur kann man das Pferdegeschirr, die Steigbügel und Trensen halten. Von Waffen sind es der Bogen, die dreischneidigen Pfeilspitzen und einschneidigen Säbel.

Die Herkunft der übrigen Elemente der materiellen Kultur aus der zweiten Hälfte des VI. und der ersten Hälfte des VII. Jh. im Karpatenbecken muß man im heimischen Milieu<sup>9</sup> und in Byzanz<sup>10</sup> oder im Schwarzmeergebiet<sup>11</sup> suchen.

In eine relativ jüngere Zeitperiode gehört das Inventar aus dem Bereich der gegossenen Industrie, die das einzige neue Element ist, das im Karpatenbecken in der zweiten Hälfte des VII. Jh. in Erscheinung tritt. Im übrigen Inventar (Keramik, Ohrringe, Werkzeuge, Geräte und Waffen) und im Bestattungsritus ist eine kontinuierliche Entwicklung ohne äußeren Eingriff zu beobachten.

Eine Streitfrage unter den Forschern bildet die

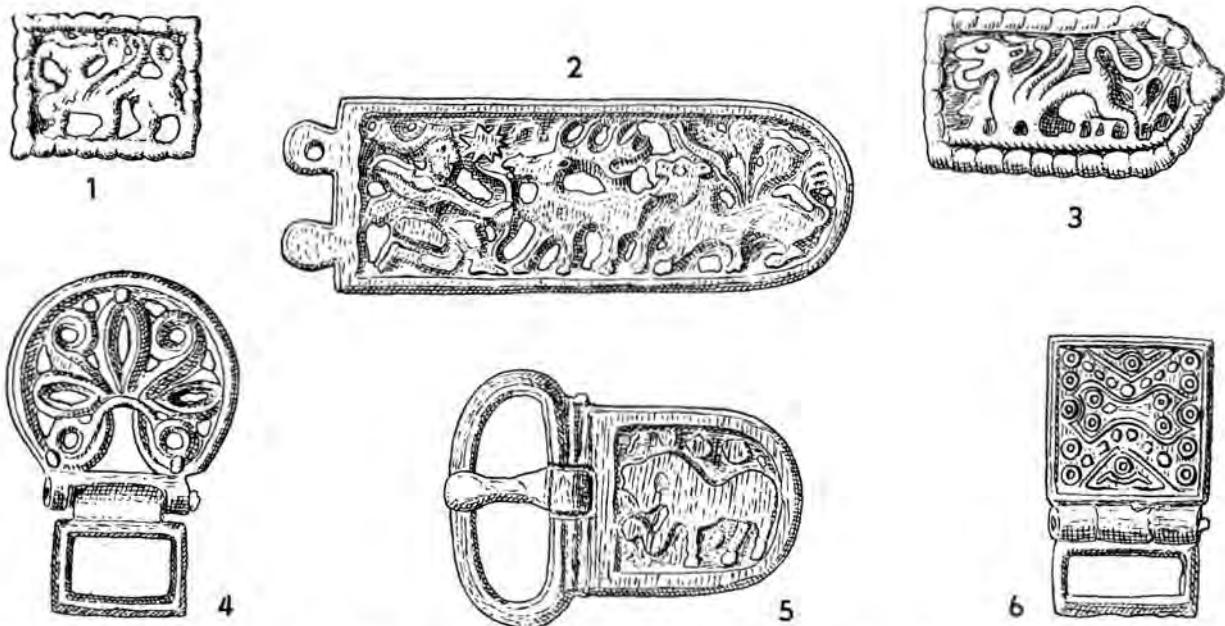


Abb. 1. Beschläge. 1 — Kudyrge; 2 — Permgebiet; 3 — Samarkand; 4—6 — Brody. Nach A. A. Gavrilova (1), V. I. Sprjëevskij (3), N. Fettich (2, 5) und A. A. Spieyn (4, 6).

gegossene Industrie, hauptsächlich ihr Ursprung und ihre ethnische Zugehörigkeit. Ein Teil von ihnen schreibt ihr heimische Herkunft zu,<sup>12</sup> der andere Teil sieht in ihr ein nomadisches Element, das als solches seinen Ursprung im Osten hat.<sup>13</sup>

Der erste Forscher, der Analogien für die gegossenen Beschläge im Osten suchte, war der ungarische Gelehrte N. Fettich. In mehreren Arbeiten berührte er die Frage der östlichen Herkunft der gegossenen Beschläge, doch bestimmte er nicht die Art und Weise, wie diese in das Karpatenbecken gelangt sind.<sup>14</sup> Er erwähnt keinen neuen Stamm oder auch Stämme; das Aufkommen der gegossenen Industrie verbindet er mit der Lösung der östlichen Länder vom Awarenreich, verursacht durch die Ankunft der Bulgaren, als sich die Awaren auf ein räumlich beschränkteres Gebiet zurückziehen mußten. An anderer Stelle bringt er wieder den Wandel im Kunstgewerbe mit einer politischen Krise in Zusammenhang, die er aber nicht näher erklärt.<sup>15</sup>

Dieser Stand der Forschung hielt bis zum J. 1947 an; damals wies J. Eisner bei der Lösung der Ethnizität der gegossenen Industrie darauf hin, daß diese Industrie in das Karpatenbecken nicht von den Awaren gebracht worden war, da diese damals doch schon über 100 Jahre im Karpatenbecken lebten, als hier der gegossene Zierat aufkam.<sup>16</sup> Später, im J. 1952, stellte J. Eisner Erwägungen über die Beziehungen des Karpaten-

beckens zum Osten während der zweiten Hälfte des VII. Jh. an, und auf Grund eines eingehenden Studiums des archäologischen und historischen Materials schreibt er: „*Irgendein großer Nomadenzstrom aus dem Fernen Osten in das Karpatenbecken am Ende des VII. Jh. ist undenkbar und es rechnet vielleicht auch niemand mit ihm.*“<sup>17</sup> Kurz danach (im J. 1955) erschien eine schwere Arbeit von Gy. László, in welcher der Autor die Theorie über die Ankunft neuer Nomaden — der Träger der greifen- und rankenverzierten Gürtel — aus dem Gebiet des Kamaflusses im J. 670 in das Karpatenbecken aussprach und entwickelte.<sup>18</sup> Das bedeutet nun, daß er die Ankunft neuer Awarenstämme in den Zeitrahmen der Anfänge der gegossenen Industrie im Donaugebiet einfügte. Der genannte Autor schreibt, daß die Eroberer auf einer tieferen gesellschaftlichen Entwicklungsstufe standen als die heimischen Stämme, die sie unterwarf und ihr Gebiet einnahmen. Von den Verzierungselementen — Greif und Ranke — setzt er voraus, daß dies Zeichen der Stammeszugehörigkeit seien. Die Träger der greifenverzierten Gürtel stammen nach Gy. László aus Zentralasien, hingegen die Gruppe mit der Anwendung von Rankenverzierung aus den walddigen Teilen dieses des Urals. Sie kamen als Sondergruppen in das Karpatenbecken und vereinigten sich endgültig in den neuen Ländern, die sie besetzt hatten. Als Beweis für ihren Zusammen-

schluß betrachtet der Autor die Beschläge, vor allem die Riemenzungen, welche auf einer Seite Greifen-, auf der anderen Rankenverzierung tragen.<sup>19</sup> Wir wollen uns nicht mit der Theorie der Verschmelzung der beiden Stämme befassen, die sich auf den Beschlägen widerspiegelt, weil dadurch unsere Aufmerksamkeit von dem Problem der Ankunft dieser Stämme in das Karpatenbecken in den 70er Jahren des VII. Jh. abgelenkt wäre. Wir sind aber bemüht, uns eben jenem Problem der Neuangekommenen mehr zu widmen, da diese Theorie in ungarischen Forscherkreisen stets mehr Vertreter findet.

Von den führenden ungarischen Forschern nennen wir vor allem I. Kovrig, die in ihrer letzten Arbeit eindeutig die Theorie über die Ankunft neuer Stämme vertritt und außer dem Kamagebiet auf weitere Landschaftsteile hinweist, wo bestimmte Elemente für einen Teil der materiellen Kultur aus den Gräberfeldern des Karpatenbeckens kennzeichnend sind.<sup>20</sup> Mit der Theorie Gy. Lászlós stimmt auch der weitere ungarische Forscher I. Bóna überein, der die Störung relativ älterer Gräber auf dem Gräberfeld von Urbópuszta den neuangekommenen Stämmen zuschreibt.<sup>21</sup>

Der jugoslawische Forscher Z. Vinski teilt die Epoche der awarischen Vorherrschaft im Karpatenbecken in zwei Kaganate, von denen in der jüngeren Epoche das zweite Kaganat von den Awarren gebildet wurde, die auch die Träger der greifen- und rankenverzierten Beschläge waren und im VII. Jh. in das Karpatenbecken kamen.<sup>22</sup> In letzter Zeit vertritt die Ansicht über die neue Migrationswelle auch der bekannte deutsche Forscher J. Werner. Als Unterlage dafür diente ihm ein greifenverzierter Beschlag aus dem Gräberfeld von Kudyrge und eine Riemenzunge, ebenfalls mit dem Greifennmotiv, aus der Umgebung von Samarkand; auf beide Stücke werden wir noch zurückkommen.<sup>23</sup>

Der Theorie über den neuen Nomadenzustrom in das Karpatenbecken im VII. Jh. stehen jedoch einige Forscher aus Ungarn skeptisch gegenüber. I. Erdélyi, der während seines mehrjährigen Aufenthaltes in der Sowjetunion die Möglichkeit hatte, auch das unveröffentlichte Material aus verschiedenen Teilen der Sowjetunion zu studieren, schreibt mit A. Barth als Mitautor, daß im Inventar aus der Umgebung von Kama keine Exemplare seien, die den greifenverzierten Beschlägen aus dem Donaugebiet nahekämen.<sup>24</sup> Einen negativen Standpunkt nehmen zu der Theorie Gy. Lászlós auch einige slowakische Forscher ein,

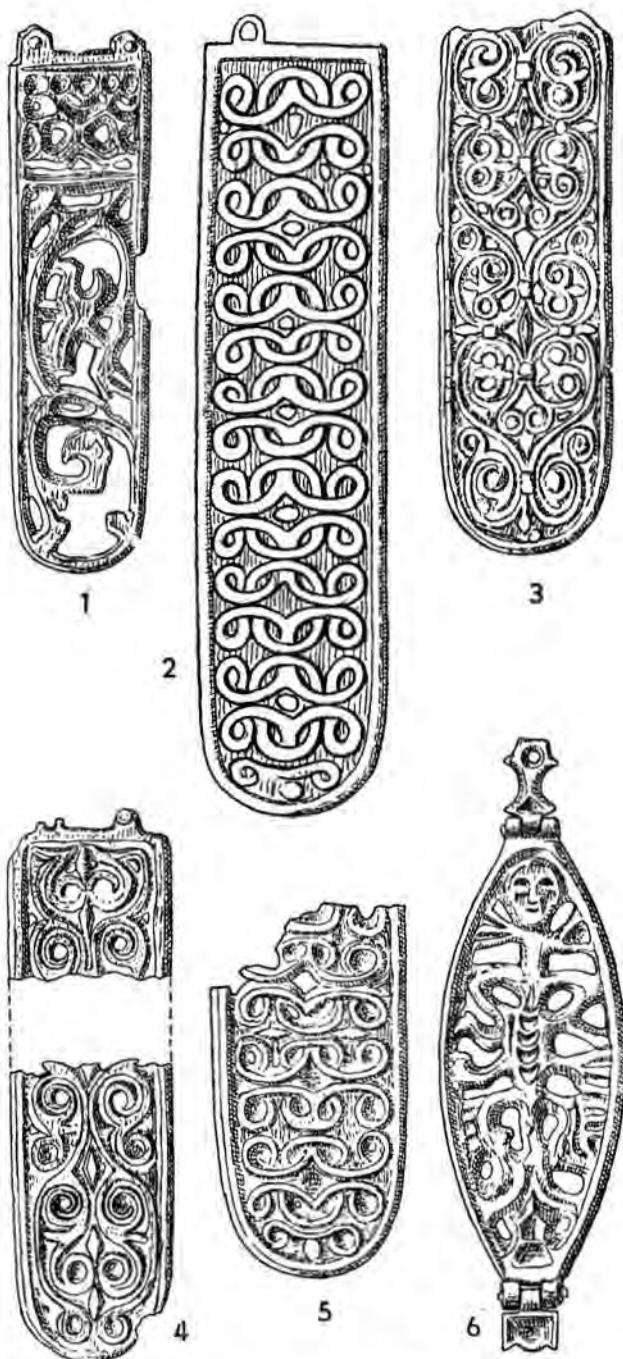


Abb. 2. Beschläge. 1, 3–6 — Brody; 2 — Nevolino.  
Nach N. Fettich (1–4) und A. A. Spicyn (5, 6).

von denen J. Dekan auf Grund der Analyse der Ornamentik dieser Beschläge die Unhaltbarkeit der Theorie über die Herkunft dieser Elemente aus dem nomadischen Osten betont.<sup>25</sup>

Von den Historikern nahm J. Deér einen negativen Standpunkt zur Theorie Gy. Lászlós ein, mit dem Hinweis auf den Mangel an historischen Quellen.<sup>26</sup> Wenn auch J. Werner, auf diese Behauptung reagierend, die Möglichkeit einer

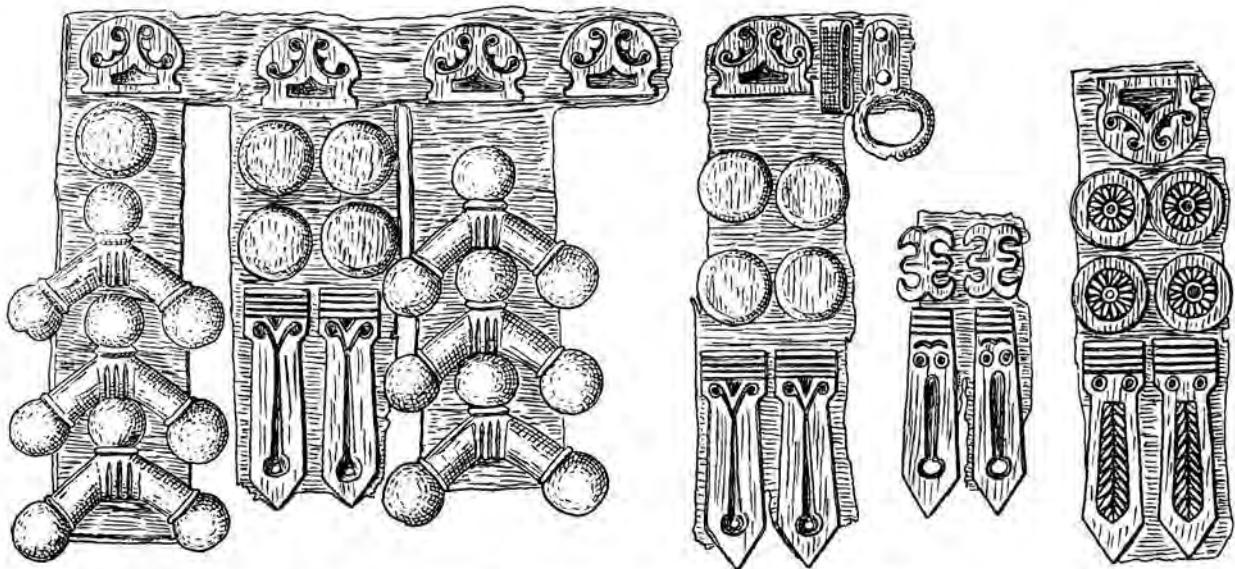


Abb. 3. Brody. Überreste eines Gürtels. Nach A. A. Spicyn.

Migration von Stämmen für möglich hält, ohne daß dies in den zeitgenössischen historischen Quellen festgehalten worden wäre,<sup>27</sup> sind wir doch nur der Ansicht, daß es im Falle einer Ankunft von Nomadenstämmen im VII. Jh. unmöglich sei, ein so schwerwiegendes Faktum zu übersehen, wie es historische Quellen sind. Zum Vergleich müssen schriftliche Berichte angeführt werden, die zur Geschichte der Awaren und ihrer Ankunft aus dem Osten Mitte des VI. Jh. zur Verfügung stehen.

Die Einströmung der Awaren verursachte in jener Zeit eine Aufregung, die von den zeitgenössischen Historikern nicht unbeachtet geblieben sein konnte. In den römischen schriftlichen Quellen (Jordanes), den byzantinischen (Menander, Theophylaktos Symokattes) und griechischen (Priskos) findet man vom VI. Jh. beginnend Berichte über die Ankunft von Nomadenstämmen, den sog. Awaren (die manchmal mit dem Namen Hunnen verwechselt werden).<sup>28</sup> Die Historiker verfolgten den Vormarsch dieser Stämme westwärts, ihre ersten Kontakte mit Byzanz, ihre Verhandlungen mit den Langobarden und Kämpfe mit den Gepiden. Aus den Berichten genannter Historiker und auch weiterer kann gefolgert werden, daß die Ankunft der neuen Stämme mit ihrem ungewohnten Aussehen und ihrer abweichenden Lebensweise bei der damaligen Welt mit ost- und weströmischen Traditionen große Aufmerksamkeit hervorrief, insbesondere wegen ihres kriegerischen Wesens, mit dem sie mehrere Jahrzehnte hindurch die Nachbargebiete ihres Reiches gefährdeten.

Seit Ende des VII. Jh. schweigen jedoch die schriftlichen Berichte über die Awaren. Die Ur-

sache, die dies bewirkte, läßt sich nicht mit Bestimmtheit feststellen. Vielleicht war es gerade der Umstand, daß das awarische Reich nach den Kämpfen mit Byzanz eine innere Krise durchlebte, und erst in der zweiten Hälfte des VIII. Jh., als die Awaren gegen das Frankenreich kämpften, erscheinen sie erneut auch in den schriftlichen Berichten.<sup>29</sup> Also gerade in jenem Zeitabschnitt, in welchem die zweite Nomadenwelle gekommen sein müßte, wird im Zusammenhang mit den Awaren in den schriftlichen Quellen nichts erwähnt. Und nun drängt sich die Frage auf, ob die zeitgenössischen Historiker die Ankunft eines neuen Nomadenstammes nicht beachtet hätten. Es handelt sich hauptsächlich um byzantinische Historiker, die, wie bereits J. Dekan bemerkte, gerade in dieser Zeit sehr aufmerksam die Entwicklung der Ereignisse an der Nordgrenze ihres Reiches verfolgten.<sup>30</sup> Dabei muß festgestellt werden, daß gerade die byzantinischen Historiker (z. B. Theophanes) in den 80er Jahren des VII. Jh. die Ankunft der Bulgaren aus dem Gebiet des Asowschen Meeres nach Thrakien aufzeichneten. In den schriftlichen Quellen können wir Anmerkungen über die Kämpfe der Bulgaren mit Kaiser Konstantin vorfinden, was nun bedeutet, daß noch beim Ausgang des VII. Jh. das byzantinische Reich eifersüchtig die benachbarten Gebiete vor den neuangekommenen Nomadenstämmen bewachte.<sup>31</sup> Aus diesen Gründen erwarten wir mit Recht, daß auch die Ankunft von Nomadenhorden um 670 von den Historikern vermerkt worden wäre.

Wenden wir aber unsere Aufmerksamkeit den

archäologischen Quellen zu. Versuchen wir die materielle Kultur jenes Gebietes zu überprüfen, das nach Angaben der Forscher das Ausgangsgebiet der Nomaden im J. 670 war. Wir wollen dabei vor allem das Kamagebiet ins Auge fassen. Gingen wir von der Theorie Gy. Lászlós über die Herkunft der Nomadenstämme von der europäischen Seite des Urals aus,<sup>32</sup> wären auf diesem Gebiet derartige Beschläge zu erwarten. Aber im bisher veröffentlichten Material ist nichts Ähnliches zu finden<sup>33</sup> und auf Grund des Beitrages von A. Bartha und J. Erdélyi setzen wir voraus, daß sich auch im unveröffentlichten Material nichts vorfinden wird.<sup>34</sup> Das Greifenmotiv erscheint im Altai, und zwar auf einem rechteckigen Beschlag aus dem Gräberfeld von Kudyrge<sup>35</sup> (Abb. 1: 1) und auf einer Riemenzunge der Pferdeschirrung aus einem Grab in der Nähe von Samarkand<sup>36</sup> (Abb. 1: 3). Auf Grund dieser beiden Exemplare glaubt nun J. Werner, wie bereits erwähnt wurde, an die östliche Herkunft der gegossenen Beschläge des Donaugebietes und nimmt an, daß sie gute Vorboten weiterer ähnlicher Funde sind, die zur Klärung der Herkunftsfrage der gegossenen Industrie im Donauraum beitragen werden.<sup>37</sup> Wir jedoch können in diesen Beschlägen keine direkten Vorgänger der Greifenverzierung des Karpatenbeckens sehen. Auch die Autorin der Arbeit über das Gräberfeld von Kudyrge, die zu den Tieren auf den dortigen Beschlägen eine nahe Analogie im Greifen aus der Umgebung von Samarkand (das mit gespreizten Beinen<sup>38</sup>) und aus dem Gräberfeld in der Nähe von Ajna-Bulak im Siebenstromland (nach hinten gewandter Kopf<sup>39</sup>) sieht, meint, daß die Greifen aus dem Donaugebiet anderer Herkunft sind als die asiatischen;<sup>40</sup> diese Ansicht der Autorin vertreten auch wir.

Wir wollen noch einmal auf das Kamagebiet zurückkommen und seine Kulturen im VII.–VIII. Jh. untersuchen. I. Kovrig führt bei dem Studium der gegossenen Industrie aus den Gräberfeldern des Karpatenbeckens im VII.–VIII. Jh. auch die Lomovatov-Kultur an, namentlich ihre Nevolino-Stufe, die sie mit der materiellen Kultur des Donaugebietes für verwandt hält.<sup>41</sup> Da das Gräberfeld von Nevolino nicht publiziert ist, können wir uns mit ihm nicht näher befassen, es muß jedoch angeführt werden, daß die teilweise von ungarischen Forschern<sup>42</sup> publizierten Beschläge aus diesem Gräberfeld anders geartet sind als die Exemplare aus dem Karpatenbecken. Sie bilden atypische und Sonderformen, während sich das übrige Inventar in den Bereich der Gräberfelder

des Kamagebietes aus dem VI.–VIII. Jh. einfügt.<sup>43</sup> Eine ähnliche Situation herrscht auf dem Gräberfeld von Brody (Umgebung von Perm), das so wie Nevolino in den Bereich der Lomovatov-Kultur gehört.<sup>44</sup> Einen Teil von beinahe 500 zu verschiedener Zeit abgedeckten Gräbern (in den J. 1897, 1898–1901, 1950) publizierte V. F. Genin<sup>45</sup>, der in den gegossenen Beschlägen dieses Gräberfeldes keine Analogien für die Typen aus dem Karpatenbecken sieht. Vereinzelte gegossene Riemenzungen<sup>46</sup> haben ein abweichendes Ge-

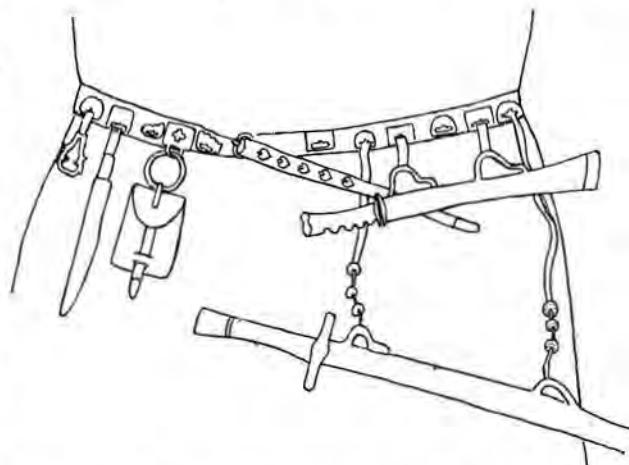


Abb. 4. Sogd. Rekonstruktion eines Gürtels. Nach V. I. Raspopova.

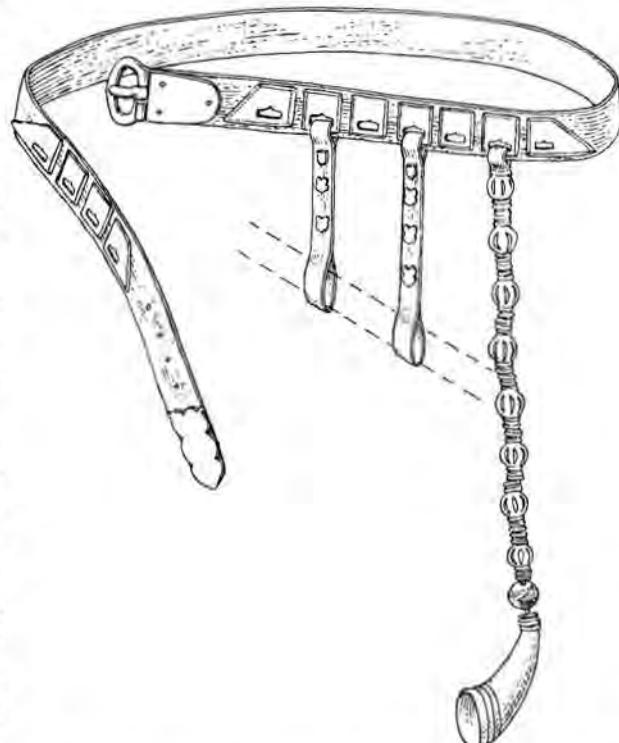


Abb. 5. Demenki. Rekonstruktion des Gürtels aus Grab 63. Nach V. F. Genin.

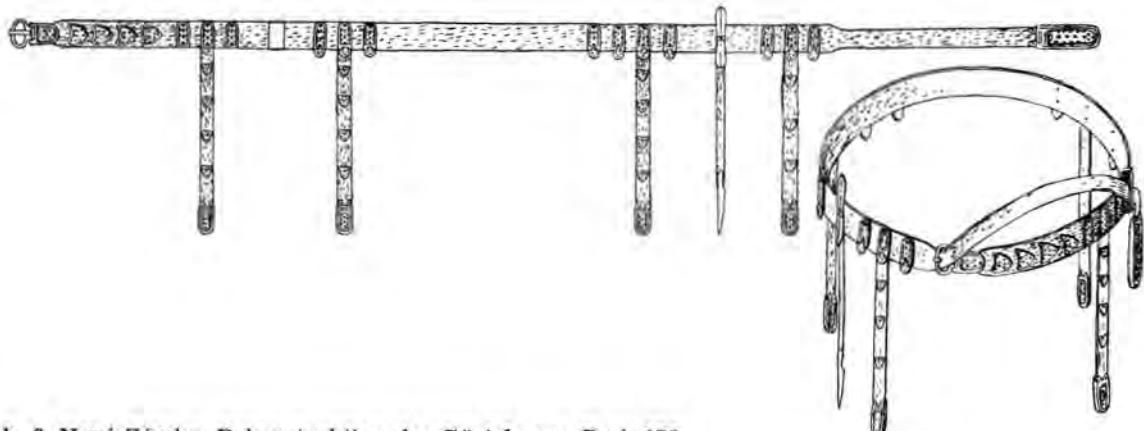


Abb. 6. Nové Zámky. Rekonstruktion des Gürtels aus Grab 176.

präge: nur eine Seite ist Gußarbeit, während an der anderen Seite ein Blech befestigt ist (Abb. 2: 2, 5), die Ornamentik, die auf den Beschlägen und Riemenzungen angewandt wurde, hat eine andere Konzeption als auf den Beschlägen aus dem Donaugebiet. Bei der Vielzahl der Gräberfelder des Kamagebietes, die in den Bereich der Lomovatov-Kultur gehören und bisher noch unveröffentlicht sind oder von ihnen bloß Teilberichte vorliegen,<sup>46</sup> bilden die gegossenen Beschläge nur einen verschwindend kleinen Prozentsatz. Für dies Gebiet ist im VI.–VIII. Jh. der Gürtel mit breiten, reich verzierten Nebenriemen charakteristisch, der Schwerpunkt der Verzierung liegt sogar auf den Nebenriemen und nicht auf dem Hauptriemen (Abb. 3), wie es im Karpatenbecken der Fall ist.<sup>47</sup>

Eine ähnliche Situation zeigt sich nicht nur im Kamagebiet, sondern auch in weiteren Teilen der Sowjetunion, wo im VI.–VIII. Jh. Nomadenstämme lebten. Wir wenden unsere Aufmerksamkeit hauptsächlich dem nördlichen Kaukasusgebiet zu, das hinsichtlich des Inventars mit Vorliebe mit dem Karpatenbecken verglichen wird.<sup>48</sup> In der umfangreichen Materialveröffentlichung „Materialy po archeologii Kavkaza“ finden wir kein analoges Inventar für die Beschläge aus dem Donaugebiet.<sup>49</sup> In diesem Gebiet ist das Motiv menschlicher Figuren kennzeichnend,<sup>50</sup> welches bekannterweise auf den slawisch-awarischen Gräberfeldern als Verzierungsmotiv recht vereinzelt und anderer Herkunft ist als das kaukasische Motiv.<sup>51</sup>

Mittel- und Zentralasien haben im VII.–VIII. Jh. eine gemeinsame Entwicklung. Für diese Gebiete ist der Gürtel des türkisch-tatarischen Typs charakteristisch (Abb. 4), der keine Analogie zum Gürtel aus dem Donaugebiet im VII.–VIII. Jh. ist.<sup>52</sup> In derselben Periode ist ein anderer Gürtel-

typ für Südosteuropa kennzeichnend und nach V. I. Raspopova weichen die Gürteltypen aus diesen beiden Gebieten völlig von der Gürteltypen Pannoniens aus dem VII.–VIII. Jh. ab.<sup>53</sup>

Der Unterschied zwischen dem Gürtel aus dem Karpatenbecken und dem Nomadengürtel aus dem Osten überhaupt liegt hauptsächlich im Charakter des Gürtels selbst. Während der Nomadengürtel vor allem praktischen Zwecken diente – dem Aufhängen verschiedener, für einen Nomaden notwendiger Gegenstände (Abb. 4, 5) –, was sich an den Beschlägen selbst spiegelt, die mit starken, diesem Zwecke dienenden Ringen versehen sind (Abb. 1: 4, 6), tragen anderseits die Gürtelbeschläge des Karpatenbeckens das Gepräge von ausgesprochenem Zierat ohne tieferen praktischen Zweck. Die Anhänger auf den Beschlägen sind nur ein Teil dieses Zierats und es ist unmöglich, an sie etwas anzuhängen (Abb. 6). Den Charakter der Gürtel verglich auch V. I. Raspopova und kam dabei zur Schlußfolgerung, daß Analogien für die mittelasiatischen Gürtel nicht in Ungarn, sondern in Sibirien, Zentralasien und im Siebenstromland vorzufinden sind.<sup>54</sup>

Es muß allerdings festgehalten werden, daß auf den Gräberfeldern des Karpatenbeckens nicht nur in der älteren Periode, sondern auch in der zweiten Hälfte des VII.–VIII. Jh. ein Inventar gefunden wurde, dessen Herkunft bei den Nomaden im Osten ist.

Zu typischen Gegenständen östlicher Herkunft gehört das Pferdegeschirr, d. h. Steigbügel und Trensen. Diese sind für die gesamte östliche Nomadenwelt charakteristisch und wurden von dort durch die Awaren Mitte des VI. Jh. nach Europa gebracht. Für die Ankunftszeit der Awaren in das Karpatenbecken im VI. Jh. sind runde Steigbügel mit hoher Öse und Trensen ohne Querstangen ty-

pisch. Später schwinden sie und ungefähr seit Mitte des VII. Jh. findet man auf den Gräberfeldern des Karpatenbeckens längliche Steigbügel mit Schlaufenöse oder rechteckiger Öse mit Zwischenstück; die Trensen sind zweiteilig mit geraden und S-förmig geschweiften Querstangen.<sup>55</sup>

Analogien für diese Trensen- und Steigbügeltypen liefern die Gräberfelder der Lomovatov-Kultur im Kamagebiet,<sup>56</sup> im Altai,<sup>57</sup> im nördlichen Kaukasusgebiet,<sup>58</sup> in Zentralasien<sup>59</sup> und im Raum der südrussischen Steppen aus dem VI.–IX. Jh.<sup>60</sup>

Längliche Steigbügel und Trensen mit geraden oder S-förmig geschweiften Querstangen erschienen in Gräbern aus der Mitte des VII. Jh. mit Blechindustrie und in Igar mit einer Münze Konstantinos IV. Pogonatos (668–670).<sup>61</sup> Dieses Datum bestimmt den Beginn ihres Aufkommens im Karpatenbecken, deshalb konnten sie nicht von Nomadenstämmen hierher gebracht worden sein, die erst Ende des VII. Jh. anlangten.

Waffen östlicher Herkunft (Säbel, Bogen, Pfeilspitzen),<sup>62</sup> die im Karpatenbecken angetroffen werden, kommen in der Epoche des zweiten awarischen Kaganats nicht in Erwägung. In dieser Zeit scheinen im Karpatenbecken keine neuen Waffen auf,

die neuen Elemente in der Kriegerausrüstung darstellen würden.

Das Problem des zweiten awarischen Kaganats und zusammenhängend damit die Frage der neuen nomadischen Migrationswelle Ende des VII. Jh. wird definitiv erst nach Veröffentlichung der nomadischen materiellen Kultur aus dem östlichen Teil Europas und aus Asien und nach Durchführung einer Feindatierung dieser Kultur gelöst werden können. Aufgearbeitet ist auch bis jetzt nicht der Begräbnisritus auf den nomadischen Gräberfeldern der verschiedenen Zeitabschnitte, der bestimmt bei Vergleichen mit Gräberfeldern des Karpatenbeckens eine wichtige Rolle spielen wird (das Problem der silbernen Kopfmasken im Kamagebiet, die im Karpatenbecken nicht vorkommen, ähnlich verhält es sich mit den Hügelgräbern usw.). Von großer Bedeutung wird die Veröffentlichung der Arbeiten der Kama-Expedition der Permer Staatlichen Universität sein (Leiter V. A. Oborin)<sup>63</sup> und ebenfalls das Inventar aus den kaukasischen und zentralasiatischen Gräberfeldern, das im Staatlichen historischen Museum zu Moskau, in der Ermitage und im Anthropologischen und ethnographischen Museum zu Leningrad aufbewahrt ist.

### Anmerkungen

<sup>1</sup> Überblick der Entwicklung der Ansichten siehe Eisner J., *Merovejské zbraně na pohřebišti u Devínskej Nové Vsi*, Bratislava IV, 1932, 555.

<sup>2</sup> Reinecke P., *Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters*, MAGW XXIX, 1899, 38 ff.

<sup>3</sup> Niederle L., *Slovanské starožitnosti II-2*, Praha 1910, 509 ff.; Eisner J., *Merovejské zbraně*, 555.

<sup>4</sup> Niederle L., *Avari a Slované*, OP IX, 1930–1935, 1–10.

<sup>5</sup> Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 206 ff.

<sup>6</sup> Es waren hauptsächlich byzantinische Einflüsse aus Osten und merowingische Einflüsse aus Westen.

<sup>7</sup> Der Anfang der Güßindustrie ist verschieden datiert, siehe Csallány D., *Grabfunde der Frühawarenzeit*, FA I–II, 1939, 174–178; Marosi A. — Fettich N., *Dunapentelei avar sírleletek*, AH XVIII, Budapest 1936, 96; Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava 1966, 202–204.

<sup>8</sup> László Gy., *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, AH XXXIV, 1955, 180.

<sup>9</sup> Heute ist schon die Kontinuität in der Entwicklung der Keramik, Eimer, Messer usw. bewiesen.

<sup>10</sup> László Gy., *Études archéologiques*, 179. Dekan J., *Antropomorfne motyvy na liatych bronzových kovaniach predvelkomoravského typu*, ŠZ AÚSAV 14, Nitra 1964, 90.

<sup>11</sup> Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 309.

<sup>12</sup> Dekan J., *Antropomorfne motyvy*, 61–90.

<sup>13</sup> László Gy., *Études archéologiques*, 284; Kovrig I., *Das awarezeitliche Gräberfeld von Alattyán*, AH XI, Budapest 1963, 239 ff.

<sup>14</sup> Fettich N., *Bronzeguß und Nomadenkunst auf Grund der ungarländischen Denkmäler*, Seminarium Kondakovianum II, Praha 1929; derselbe, *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn*, AH XXI, Budapest 1937, 202–210; Marosi A. — Fettich N., *Dunapentelei avar sírleletek*, Abb. 37, 39.

<sup>15</sup> Marosi A. — Fettich N., *Dunapentelei avar sírleletek*, 59, 81; Fettich N., *Győr története a népvándorláskorban*, Győr 1943, 53.

<sup>16</sup> Eisner J., *Pour dater la civilisation „avare“*, Byzantinoslavica IX, 1947, 45–54.

<sup>17</sup> Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 317.

<sup>18</sup> László Gy., *Études archéologiques*, 179, 284.

<sup>19</sup> Ebd.

<sup>20</sup> Kovrig I., *Das awarezeitliche Gräberfeld von Alattyán*, 239.

<sup>21</sup> Bóna I., *Az ürböpusztai temető*, AE LXXXIV, 1957, 161, 172, 173.

<sup>22</sup> Vinski Z., *O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvega avarskoga kaganata*, Opuscula Archaeologica III, 1958, 13–18.

<sup>23</sup> Werner J., *Zum Stand der Forschung über die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren*, Beiträge zur Südosteuropa-Forschung, München 1966, 310–314.

- <sup>24</sup> Bartha A. — Erdélyi I., *Népuvándorláskori régészeti műdszertani és elméleti kérdéseihöz*, AÉ 88, 1961, 68—76.
- <sup>25</sup> Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 178, 179; Dekan J., *Antropomorfné motivy*, 88, 89.
- <sup>26</sup> Deér J., *Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches*, Karl der Große I, Düsseldorf 1965, 721.
- <sup>27</sup> Werner J., *Zum Stand der Forschung*, 310.
- <sup>28</sup> Ratkoš P., *Pramene k dejinám Velké Moravy*, Bratislava 1964, 40—64.
- <sup>29</sup> Ebd., 67 ff.
- <sup>30</sup> Dekan J., *Antropomorfné motivy*, 88.
- <sup>31</sup> Ratkoš P., *Pramene k dejinám*, 63, 64.
- <sup>32</sup> László Gy., *Études archéologiques*, 179, 284.
- <sup>33</sup> Fundstellen auf der europäischen Seite des Urals siehe Gening V. F., *Brodovskij mogilnik*, KS IIMK 52, 1953, 87—98; derselbe, *Demenkovskij mogilnik — pamiatnik lomovatovskoj kultury*, Voprosy archeologii Urala 6, Sverdlovsk 1964, 91—162; Smirnov A. P., *Očerki drevnej i srednevekovoj istorii narodov srednego Povolžja i Prikamja*, MIA 28; Spicyn A. A., *Drevnosti kamskoj čudi po kollekcií Teplouchovych*, Materialy po archeologii Rossii 26, Sanktpeterburg 1902.
- <sup>34</sup> Bartha A. — Erdélyi I., *Népuvándorláskori régészeti műnk*, 68—74.
- <sup>35</sup> Gavrilova A. A., *Mogilnik Kudyrge kak istočnik po istorii altajskikh plemen*, Moskva — Leningrad 1965, Taf. XIV: 12.
- <sup>36</sup> Sprishevskij V. J., *Pogrebenie s konem serediny I tysjačiletija n. e. obnaružennoe okolo observatorii Ulugbeki*, Trudy Muzeja istorii narodov Uzbekistana, Taškent 1951, Abb. 2.
- <sup>37</sup> Werner J., *Zum Stand der Forschung*, 314 und 315.
- <sup>38</sup> Gavrilova A. A., *Mogilnik Kudyrge*, 42.
- <sup>39</sup> Ebd.
- <sup>40</sup> Ebd.
- <sup>41</sup> Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, 235.
- <sup>42</sup> Marosi A. — Fettich N., *Dunapentelei avar sírleletek*, Abb. 67.
- <sup>43</sup> Das Material studierte die Autorin im Anthropologischen und ethnographischen Museum in Leningrad.
- <sup>44</sup> Das Material aus dem Gräberfeld von Brody aus älteren Ausgrabungen ist in der Ermitage in Leningrad untergebracht.
- <sup>45</sup> Gening V. F., *Brodovskij mogilnik*, 87—98.
- <sup>46</sup> Ebd., 88, 89.
- <sup>47</sup> Gening V. F., *Demenkovskij mogilnik*, 111, Abb. 7 und 8.
- <sup>48</sup> Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, 239, Anm. 1034.
- <sup>49</sup> Materialy po archeologii Kavkaza VIII, Moskva 1900; Sachanov V. V., *Raskopki na severnom Kavkaze v 1911—12 gg.*, Izvestija Imperatorskoj archeologičeskoy komissii 56, Petrohrad 1914.
- <sup>50</sup> Ebd.
- <sup>51</sup> Dekan J., *Antropomorfné motivy*, 61 ff.
- <sup>52</sup> Raspopova V. I., *Pojasnoj nabor Sogda 7—8 vv.*, SA 4, 1965, 89 ff.
- <sup>53</sup> Ebd.
- <sup>54</sup> Ebd. 81, 82.
- <sup>55</sup> Čilinská Z., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, 189 ff.
- <sup>56</sup> Gening V. F., *Demenkovskij mogilnik*, Taf. X.
- <sup>57</sup> Gavrilova A. A., *Mogilnik Kudyrge*, Taf. VIII: 9, 10.
- <sup>58</sup> Sachanov V. V., *Raskopki na severnom Kavkaze*, 75 ff.
- <sup>59</sup> Sprishevskij V. I., *Pogrebenije s konem*, Abb. 1.
- <sup>60</sup> Hrinčenko V. A., *Pamiatka VIII st. kolo s. Voznesenky na Zaporizži*, Archeolohija III, 1950, Abb. 1.
- <sup>61</sup> Hampel J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III*, Braunschweig 1905, Taf. 226: 16, 16a.
- <sup>62</sup> Raspopova V. I., *Pojasnoj nabor Sogda*, 89.
- <sup>63</sup> Fundberichte von den Ausgrabungen der Expedition studierte die Autorin in der Dokumentationsabteilung des Archäologischen Institutes der Akademie der Wissenschaften der UdSSR in Moskau.

## ZISTOVACÍ VÝSKUM V KOŠI

MARTA REMIÁŠOVÁ — ALEXANDER RUTTKAY

Vlastivedné múzeum v Bojniciach a Archeologickej ústav SAV v Nitre uskutočnili roku 1965 zisťovací výskum na lokalite Katkej kopec v katastri obce Koš, okr. Prievidza. Nálezisko leží severne od obce, na malom pahorku, obklopenom z troch strán silne zamokreným terénom. Pod 20—25 cm hrubou vrstvou ornice je tu žlté, vodu len slabu prepúšťajúce ilovité podložie. Vo väčších hlbkach sem zasahujú výbežky ložísk Novácko-cigeľskej uhoľnej panvy. V minulosti tiekol severne od lokality menší potok, ktorý zmenil terén severne a západne od pahorku na močaristú rozbahnennú plochu. Potok zanikol nedávno pri rozširovaní areálu cigeľských baní, pričom sa likvidoval jeho prameň.

Prvé nálezy sa tu zistili počas jarných poľných prác roku 1965. Na dvoch miestach na temene pahorku koncentrovali sa stredoveké črepy, ktoré naznačovali, že tu ide o zaniknutú stredovekú osadu z obdobia pred kolonizačnou vlnou okolo polovice XIV. stor.<sup>1</sup> Pretože charakter stredovekého osídlenia prievidzskej kotliny pred týmto obdobím je len málo známy, zistená lokalita znamenala vitanú príležitosť získať k tejto problematike nový archeologickej materiál. Už pri odkryvaní prvých dvoch stredovekých sídliskových objektov bývali majitelia pozemkov (teraz majetok miestneho jednotného rolnickeho družstva, kat. č. 68) tvrdili, že v minulosti pri hlbšej orbe často narážali na „čierne kruhy“. Tieto informácie sa ukázali ako presné, pretože pri rozširovaní odkryvanej plochy pri sídliskovom objekte 1 zistil sa aj objekt (jama) výrobného charakteru a onedlho ďalšie dva podobné objekty. Už pri odkryti prvej jamy, črtajúcej sa na žltom podloží ako svetložltovo-červeno-čierny prsteneč s hnedočierinou výplňou, mohli sme ju podla podobných jám v Bojniciach<sup>2</sup> označiť za dechtársku jamu. V ďalšom priebehu výskumu sa ukázalo, že sa tu zistila doteraz najpočetnejšie séria týchto objektov v slovanskom prostredí vôbec. Úlohou tohto príspevku je podať stručnú zprávu o výsku-

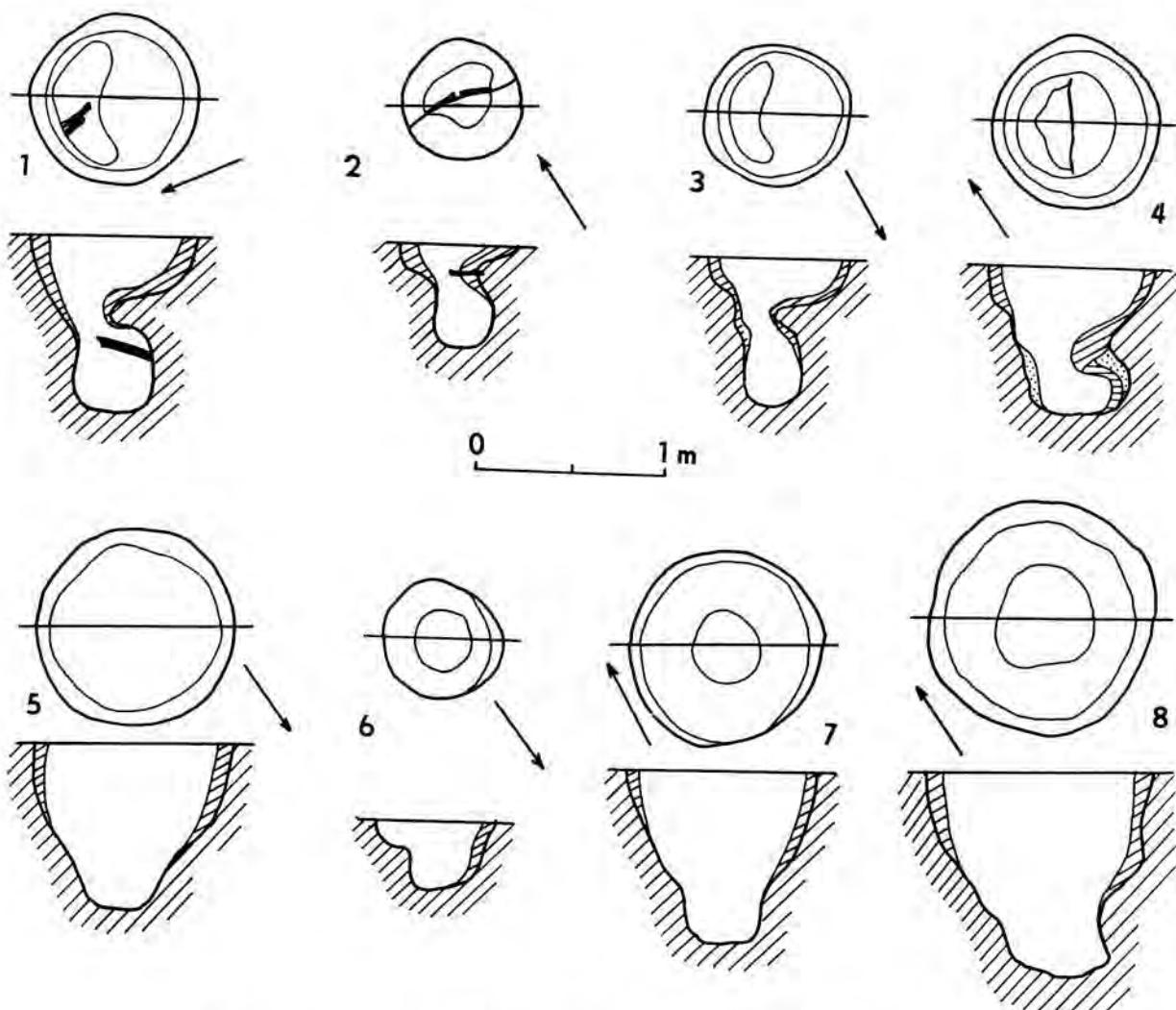
me v Koši a naznačiť niektoré poznatky, ktoré však nadobudnú plnú platnosť až po dôkladnejšom výskume lokality, odkiaľ je známy zatiaľ len úsek vymedzený malým rozsahom zisťovacieho výskumu. Preto aj rozbor nálezov bude zverejnený neškoršie.

V polohe Katkej kopec sa odkrylo päť stredovekých sídliskových objektov a desať dechtárskych jám zo starzej sídliskovej fázy. Obidva typy slovanských dechtárskych jám, známych už z Bojníc, vyskytli sa tu teraz na jednej lokalite.<sup>3</sup> K vzájomnému pomeru dechtárskych jám a sídliskových objektov prinášame tieto poznámky:

1. Dechtárska jama 3 sa nachádzala vo vzdialnosti 26 cm od južnej steny sídliskového objektu 1. Keďže objekt sa dá dobre rekonštruovať (sedlovitá strešná konštrukcia opierajúca sa o terén mimo zahľbenej obytnej plochy), možno hovoriť o pomere sídliskových objektov a dechárskej jame v tomto prípade prinajmenej ako o nepriamej superpozícii.

2. Objekt kotlovitého tvaru (pec so zrútenou klenbou), ktorý patril k sídliskovému objektu 5, prekrýval v širke 15 cm dechtársku jamu 9, odelenú od úrovne kotlovitého objektu (pece) 5—8 cm hrubou vrstvou premiešanej hliny.

3. Po porovnaní úrovne terénu pri stavbe jednotlivých objektov bolo možné rozoznať dva výškové horizonty. Prvý horizont tvoria dechtárske jamy, ktoré boli postavené na teréne vyššom o 60—70 cm ako sídliskové objekty. Na zníženom teréne (rozsah zníženia naznačujú čiastočne alebo úplne zničené horné časti dechtárskych jám a neporušené sídliskové objekty) bola postavená stredoveká osada. Tento znížený terén predstavuje druhý horizont. Rozdiel dvoch výškových horizontov bol zrejme zdôraznený terénymi úpravami pri budovaní stredovekých objektov. Dve výškové úrovne sa zistili pri vertikálnom zameraní sídliskového objektu 1 a dechtárskych jám 1—3; existenciu dvoch úrovni potvrdzujú aj porovnania v ostatných častiach doteraz preskúmanej plochy.



Obr. 1. Koš, Katkej kopec. Pôdorysy a prierezy dechtárskych jám 1–8.

### I. D e c h t á r s k e j a m y

Šesť z doteraz odkrytých desiatich dechtárskych jám patrí k lievikovitému typu a štyri k typu so šikmým poldnom. Morfologickou podstatou obidvoch typov sa z hľadiska bojnických nálezov zoberala D. Bi aleková a na základe predpokladu racionálneho vývoja technológie výroby vo včasnom stredoveku vyslovila domnieku jednak o typologickej priorite lievikovitých dechtárskych jám, jednak o niektorých možných funkčných rozdieloch v použití obidvoch typov.<sup>4</sup>

Dechtárske jamy v Koši mali pomerne veľké odchýlky vo veľkosti. Samozrejme tu vychádzame z predpokladu, ktorý jediný za danej situácie umožní aspoň približnú rekonštrukciu kapacity objektov, totiž že medzi veľkosťou hornej a dolnej časti jám bola istá proporcionalita.

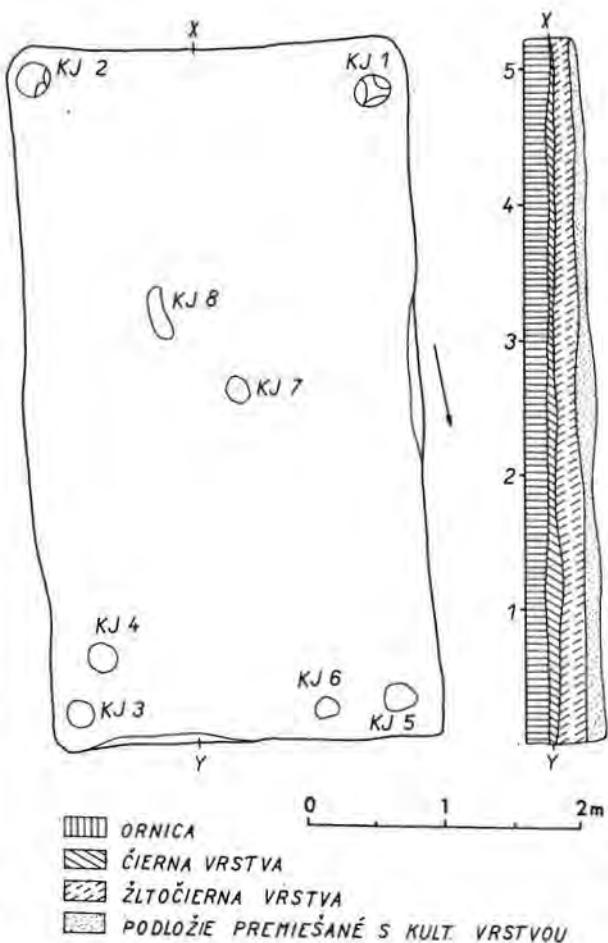
a) Lievikovité dechtárske jamy 5–10 mali horú časť lievikovitú; max. priemer tejto časti na

úrovni zistenia sa pohyboval v rozmedzí 67–119 cm, zachovaná výška bola 32–57 cm. Steny hornej časti boli silne prepálené, avšak v priemere menej ako horná časť druhého typu. Lievikovitá časť po silnom zošikmení stien prechádzala v úplne alebo skoro cylindrickú dolnú časť, ktorej priemer sa pohyboval od 26 do 80 cm a výška od 22 do 48 cm. Výplň bola v celom profile jám takmer jednotná. Tvorila ju čierna sypká hlina premiešaná s organickými zvyškami. Hlavný rozdiel medzi jednotlivými časťami objektov bol v tom, že kym horná časť obsahovala aj väčšie kusy organickej zmesi prilepenej na prepálených stenách, ako aj primes žltej hliny z podložia, v spodnej časti bolo viac popola a drobných organických zložiek. V spodnej časti sa nezistili ani v jednom prípade stopy priameho pôsobenia žiaru, ani stopy prvotného nánosu dechtu na stenách. Na dne jám 5 a 7 boli veľké kusy hliny, prepálené do červeno-

čierna; vypĺňali skoro celé dno jám. Na dne jamy 7 sa našiel aj kremencový ústup.

b) Dechtárske jamy 1–4 so šikmým poldnom nemali vôbec (jama 2) alebo len v malej mierе (ostatné jamy) zachovanú hornú časť. Preto malí tieto jamy na úrovni zistenia malé priemery (62–90 cm). Celkove možno povedať, že horná časť sa lievikovite zbiehala podobne ako u predchádzajúceho typu. Zvláštnosťou je vytvorenie šikmeho poldna, ktoré sa skláňalo do stredu zahlbenej spodnej časti objektu a zaberala asi dve tretiny pôdorysu jamy. Steny hornej časti boli v priemere viac prepálené ako u jám predchádzajúceho typu. Na šikmom poldne a na lievikovite sa zbiehajúcich stenách boli nalepené kusy dechtu. Šikmé poldno sa v jadre modelovalo priamo pri zahľbovaní objektu. Jeho povrch a steny hornej časti boli potiahnuté 4–5 cm hrubou vrstvou šedej hlinky. Na strane oproti šikmému poldnu v úrovni asi o 10 cm nižšej bol rímsovitý výstupok, obiehajúci horizontálne po značnej časti steny prehľbenia, ktoré sa vakovite rozširovalo a podbiehalo pod úroveň šikmeho poldna. Steny spodnej časti jám boli pevné a veľmi výrazne sa oddelovali od zásypu. Nápadné je ne-pomerne úzke spojovacie hrdlo medzi hornou a dolnou časťou jám, v porovnaní s ich značne prie-strannou spodnou časťou. V tejto časti neboli stopy pôsobenia žiaru. Vďaka výhodnému zloženiu pôdy bolo možné pri vyberaní obsahu jám tohto typu sledovať aj časti pôvodnej drevenej konštrukcie. V jame 2 našla sa tesne pod šikmým poldnom v primárnej polohe časť dreveného roštu. Pod stredom okraja šikmeho poldna bola časť kruhového otvoru s priemerom 2,5 cm; hrúbka roštu 1,4 cm. V dechtárskej jame 1 v hĺbke 30 cm pod šikmým poldnom našiel sa zvyšok dosky, ktorý bol vklinený medzi stenami spodnej časti jamy. V hornej časti tejto jamy bolo niekoľko črepov patriacich rámcove do IX.–X. stor. V jame 4 ležalo na dne niekoľko väčších kusov silne prepálenej hliny. Na dne jamy 2 a 4 sa našli kremencové ústupy.

Dechtárske jamy z Koša sú typologicky totožné s jamami z Bojníc (z polohy Dolné lány, resp. z polohy Vrábecké). Nebudeme podrobne opisovať princíp výroby dechtu v objektoch tohto druhu, lebo túto tému už veľmi dôkladne spracovala D. Bialeková.<sup>5</sup> O lievikovitých jamách okrem toho vyšli viaceré príspevky v Poľsku.<sup>6</sup> V princípe ide o dvojdielne jamy. Horná časť sa naplnila štiepaným drevom alebo stromovou kôrou. Po zapálení sa drevená výplň prekryla pravdepodobne hlinou. Tým sa stlmil plameň a vnútri jamy prebiehala suchá destilácia. Okrem dechtu, obsahujú-



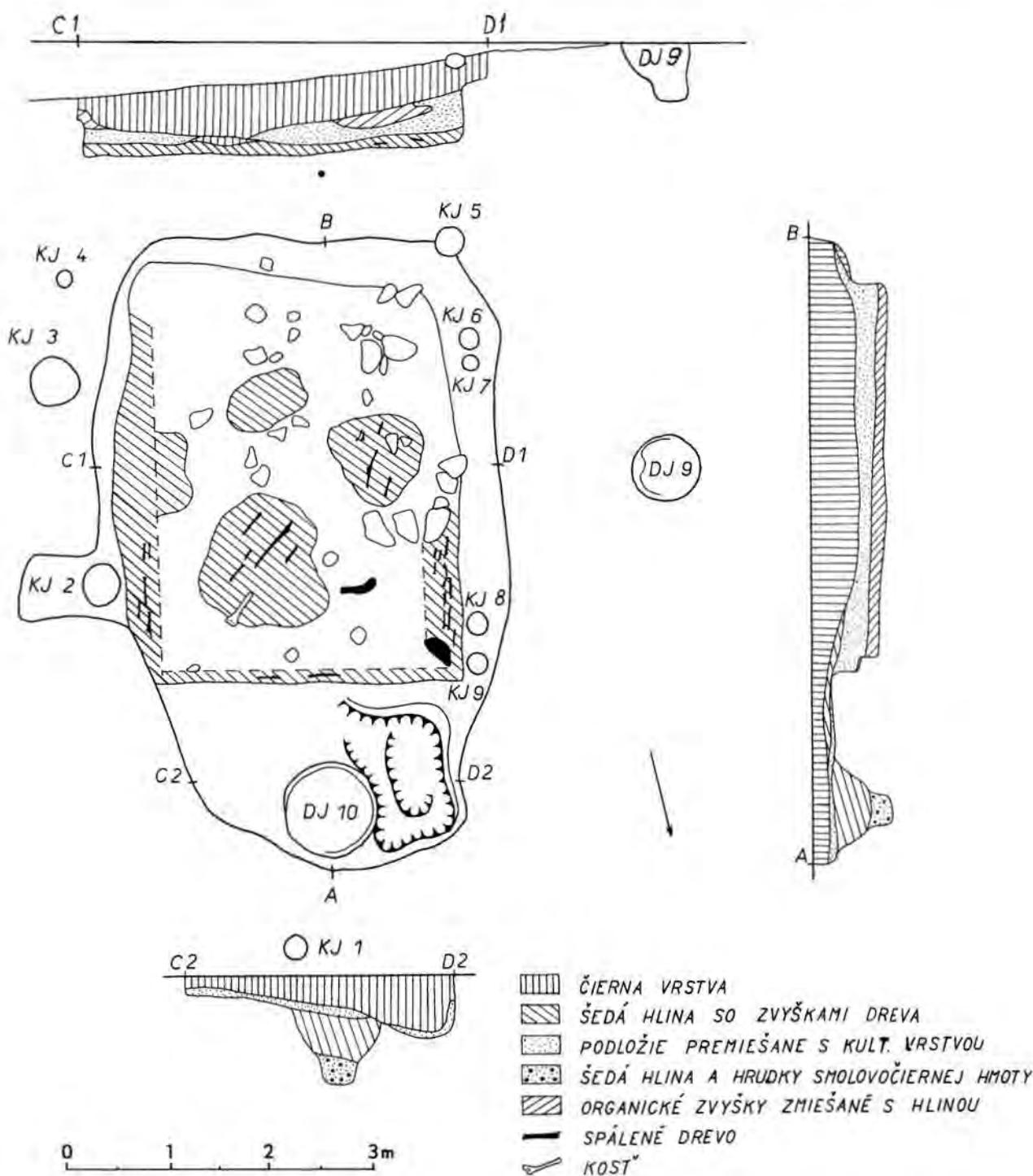
Obr. 2. Koš, Katkej kopec. Pôdorys a prierez sídlisko-vého objektu 1.

ceho ďalšie splodiny výrobného procesu (terpentín, balzam, kyselinu octovú, oleje), vznikalo aj drevené uhlie. Decht stekal cez otvor v prepážke do spodnej časti jamy, kde bola zberná nádoba. Na tomto mieste spomenieme hlavne niektoré údaje o konštrukčnom riešení objektov, resp. otázky spojené bezprostredne s produkciou.

Veľmi vzácnym nálezom sú drevené konštrukcie dechtárskych jám so šikmým poldnom. Drevená priehradka oddelujúca spalovaci komoru od spodnej zbernej časti jamy skladala sa zrejme z dvoch dielov. Stabilný polkruhovitý diel bol zasadéný do podložia pomerne hlboko pod vybiehajúcim poldnom, cez okraj ktorého trochu prečieval; na rovnej strane bola polovica kruhového otvoru. Druhý diel priehradky, ktorý sa musel po každom použití objektu odstraňovať, opieral sa o schodovitý výbežok na obvode steny spodnej časti jamy. Na rovnej hrane mal asi druhú polovicu kruhového otvoru, ktorá sa prikladala k svojmu pendantu na stabilnej časti. Pred naplnením spaľovacej komory sa potom

obidva diely priečadky prekryli vrstvou hliny, hrubou 6 až 12 cm. Taký je totiž rozdiel medzi úrovňou šikmého poldna a stabilného dielu priečadky, resp. schodovitého výbežku. Otvor na priečadke sa samozrejme nezakrýval a ním stekal decht do nádržky v spodnej časti objektu.

Už D. Bi aleková naznačila, že do spodnej časti dechtárskych jám so šikmým poldnom sa vkladali drevené nádržky.<sup>7</sup> Išlo o pomerne úzke nádobky, ktorých rozmery boli vymedzené šírkou spojovacieho otvoru medzi spaľovacou a zberou komorou. Pôvodná výška hornej časti jám bola až



Obr. 3. Koš, Katkej kopec. Pôdorysy a prierezy sídliskového objektu 5 (s kotlovitým objektom na severnej strane) a dechtárskych jám 9 a 10.

100–120 cm,<sup>8</sup> a teda pri vyberaní zbernej nádoby bol potrebný pomocný nástroj (pravdepodobne hák).

Predpokladáme, že na zber dechtu sa používalo drevené vedierko so závesným držadlom. Môžeme určiť maximálne možné rozmerové vedierok:<sup>9</sup> ich priemer nemohol presahovať 15–24 cm, kým výška mohla byť najviac 26–42 cm. Priemerná veľkosť drevených nádob podľa týchto kritérií bola 37 cm (výška) × 18,2 cm (priemer), a teda sa veľmi nelíši od hlinenej nádoby zistenej v lievikovitej jame B/61 v Bojniciach (poloha Vrábecké).<sup>10</sup> Predpokladaný priemerný objem použitých nádob (5–5,5 l) je pomerne veľký a pri jednoduchej technológii výroby môžeme predpokladať, že nádoba sa naplnila až po niekoľkonásobnom použití dechtárskej jamy.<sup>11</sup>

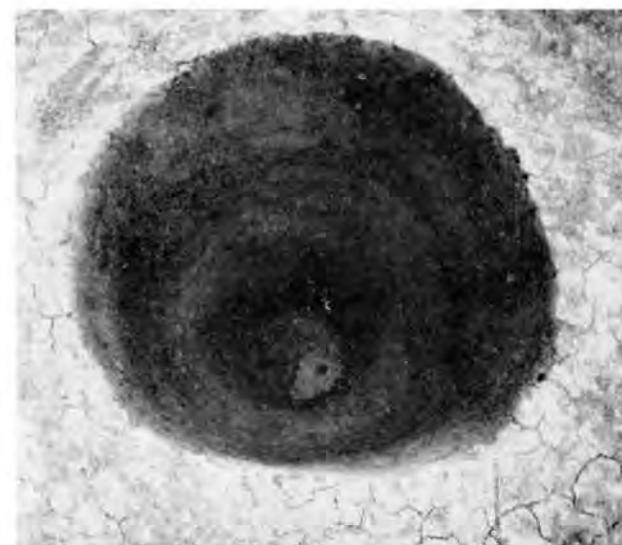
Pri výrobe dechtu bolo potrebné udržiavať mierne žiar (tlenie), preto bola náplň jamy prekrytá. V Koši sa to robilo podľa všetkého najjednoduchším spôsobom, a to zakrytím hlinou. Zvyšky tohto prekrycia sú našli v spodnej časti dechtárskych jám 4, 5 a 7 a dostali sa tam zrejme ihneď po poslednom použití objektov. Veľké kusy prepálenej hliny nepripúšťajú inú interpretáciu.

Objekty v Koši zanikli podľa viacerých znakov v tej istej fáze používania, čo však nemusí znamenať, že zanikli súčasne. Používateľia ich opustili po vybratí obsahu, pričom — ako sa zdá — jamy zasypali. Nasvedčuje tomu totiž výplň jám, v ktorej je len malá primes podložia.

V Koši, na rozdiel od Bojnic (poloha Dolné lány), kde sa zistili dechtárske jamy usporiadane do batérie, objekty boli rozmiestnené nepravidelne.<sup>12</sup> Aj tu však možno konštatovať, že budovateelia výrobne si vybrali terén vhodný pre vzdušné



Obr. 4. Koš Dechtárska jama 4.



Obr. 5. Koš. Dechtárska jama 7.

Tabuľka rozmerov dechtárskych jám

Časť jamy	Rozmer	J a m a č i s.									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
horná	maximálny priemer	72	62	66	90	104	67	106	119	67	91
	výška	31	—	19	40	56	32	57	57	32	50
spojovacia	minimálny priemer	24	16	15	18	—	—	—	—	—	—
	priemer	40	25	30	32	26	32	60/48	80/60	32/30	32/28
dolná	maximálna výška	60	50	59	38	34	22	38	48	28	26



Obr. 6. Koš. Pohľad na sídliskový objekt 5 a dechtárske jamy 9 a 10 zo severnej strany.

prúdenie podporujúce dobrý tah pri zapálení náplne jám.

Vychádzajúc z terénnej situácie dá sa pri datovaní vymedziť veľmi široký rámec možného časového zaradenia odkrytých jám. Hornou hranicou je obdobie starsie ako časové zaradenie odkrytých stredovekých objektov, dolnú hranicu určujú dechtárske jamy z Bojníc, datované do druhej polovice IX. stor.<sup>13</sup> Prichádza tu teda do úvahy časové rozpäťie 250–300 rokov. Treba však počítať skôr s obdobím blízkym spomenutej spodnej hranici. Úplné analógie obidvoch typov dechtárskych jám s dobre datovateľnými podobnými jamami z Bojníc, ako aj príbuznosť lievikovitých jám s poľskými nálezmi tohto druhu robí pravdepodobnejším zaradenie jám z Koša do IX.–XI. stor.<sup>14</sup> Relatívna chronológia medzi obidvoma typmi jám sa zatiaľ evidentne určiť nedá. V každom prípade však pre ďalší výskum ostáva problémom existencia dvoch typov výrobných zariadení s rozličnou konštrukciou (a teda zrejme aj s nerovnakou výrobnou kapacitou) na jednej lokalite v nevelkom časovom rozpäťí.

Lokalita v Koši je druhým náznakom toho, že horné Ponitrie malo vo včasnom stredoveku významnú úlohu pri výrobe dechtu — jednom zo specializovaných remeselných odvetví obdobia včasného feudalizmu.<sup>15</sup> Dôležité je aj zistenie, že okrem typov dechtárskych výrobných objektov známych aj z iných slovanských oblastí, vyskytuje sa tu aj iný, zrejme zlepšený typ so šikmým poldnom a dvojdielnym dreveným roštom. Tento typ dechtárskych jám je známy doteraz len z Bojníc a Koša a nepoznáme ho zatiaľ ani z etnografických analógií.

#### II. Sídliskové objekty

Pri výskume sa odkrylo dovedna päť sídliskových objektov. Tri z nich (1, 2 a 5) boli veľmi dobre zachovalé. Ide o objekty obdĺžnikového tvaru, zahľbené 50–80 cm pod ornicou, s orientáciou dlhšej osi v smere S–J. Kolové jamy sa v podstate sústredovali v rohoch objektov, resp. na ich dlhšej osi, čo dokazuje existenciu sedlovej strešnej konštrukcie. Jeden z nosných kolov sídliskového objektu 2 sa opieral o prstenec z lomových kameňov, ktorý bol mimo zahľbeného priestoru objektu. Sídlis-

kový objekt 5 mal päť kolových jám mimo a štyri vnútri zahľbeného priestoru. Sídliskové objekty 1 a 2 okrem už spomenutého prstenca mali kolové jamy vnútri zahľbenia. Z troch dobre zachovalých objektov možno tvarove vyčleniť obidva naposledy spomenuté objekty, ktoré mali tvar pretiahnutého obdĺžnika s rozmermi  $514 \times 295$ , resp.  $520 \times 237$  cm, kym zahľbená plocha sídliskového objektu 5 mala skoro štvorcový tvar s rozmermi  $340 \times 300$  cm. V objekte 1 a 5 sa dali zistiť na pomerne veľkom priestore stopy drevnej podlahy. Na severnej strane sa k objektu 5 pripájala kotlovitá prieplavina ( $\varnothing 85$  cm, hĺbka 28 cm) so silne prepálenými stenami; považujeme ju za pec výrobného charakteru, jej presnú funkciu však nateraz nemožno určiť. V severozápadnom rohu sídliskového objektu 1 sa zistili silne deštrúované zvyšky pece. Jej miesto naznačovala koncentrovaná prepálená hlina a veľké množstvo úlomkov mazanice, často s odtlačkami dreva, čo dovoľuje predpokladať nad pecou i skrojom z hliny nanesenej na prútenú konštrukciu.<sup>16</sup> Na dne objektu ležalo väčšie množstvo objemných kameňov.

V profile jednotlivých sídliskových objektov sa dali dobre sledovať tieto časti: podlaha, deštrukcia strešnej časti, nános okolitej kultúrnej vrstvy a ornica. V ich zásype sa našlo veľké množstvo keramického materiálu (medzi ním mnoho dien so značkami), ostrohy s ozubeným kolieskom a jedným otvorom na koncoch prehnutých ramienok,<sup>17</sup> hrany šípov (kosoštvorcové s tulajkou aj s trňom), železný kľúč s okrúhlou hlavicou a zástavkovým



Obr. 7. Koš. Nádoba zo sídliskového objektu 1; výška 27,5 cm.



Obr. 8. Koš. Nádoba zo sídliskového objektu 1; výška 19,8 cm.



Obr. 9. Koš. Ukážky kovového inventára zo zásypu objektov. 1, 3 – sídliskový objekt 1; 2, 4 – sídliskový objekt 2.

zubom, čepele nožov a iné. V zásype kotlovitej jamy patriacej k sídliskovému objektu 5 sa okrem črepov našiel aj kus nespracovanej sklovitej masy.

Nálezy z objektov sa svojím charakterom výraznejšie nediferencujú. Kovový materiál je pomerne dobre datovateľný a keramika, sčasti nadvážujúca na slovanskú tektoniku, sčasti už aj vyspelá stredoveká (napr. gotické poháre a pod.), umožňuje tiež datovanie do XIII. až prvej polovice XIV. stor.

Postup osídlenia prievidzskej kotliny pred XIV. stor. je v historických zprávach pre nedostatok metačných listín nejasný. Okrem zmienok o ústredných hradoch (Bojnice, Prievidza) sú len strohé zprávy, ktoré vrhajú na rozloženie sídlisk v arpádovskom období len matné svetlo. Početnejší písomný materiál je známy až od XIV. stor. v súvislosti s priebehom dosídľovania spomenutej oblasti novým, čiastočne nemeckým obyvateľstvom.

V jednej šoltýskej donácii sa uvádzia roku 1367 Andreasdorf (terajši Koš) ako „scultetiam ville Andreasdorff vocate“. Knieža Ladislav z Opole

dáva Nikilovi (Nikl) osadu preto, že dosidlil jej obyvateľstvo. K donáciu patrí aj šesťročné oslobodenie od daní.<sup>18</sup> Zo správy je zrejmé, že rok 1367 neznamená založenie osady, ale doplnenie počtu jej obyvateľstva. Osada bola zrejme staršia a mala slovanský pôvod. Pristahované nemecké obyvateľstvo nebolo pravdepodobne početné. Napr. v súpise poddaných za roky 1508–1518 považuje aj E. Fügedi 13 vlastných miest za slovenské, vedla 4 nemeckých, 1 maďarského a 11 neurčitého pôvodu.<sup>19</sup>

Sídliskové objekty, ktoré sme odkryli pri výskume, patria pred obdobie spomenutej prvej nateraz zistiteľnej zmienky o obci Koš. Nemožno ich však mechanicky stotožniť s časťou pôvodnej slovanskej osady, pretože nie je známy rozsah a celkový charakter zisteného zaniknutého sídliska. Možno k tomu povie viac väčší výskum na lokalite, ktorý by presnejšie vymedzil aj zaradenie dechtárskej jám do užšieho časového rámca a nielen v relatívnom pomere k stredovekej zanikutej osade.

### Poznámky

<sup>1</sup> Odhliadnuc od prechádzajúceho priebehu zemepanskej kolonizácie časti hornej Nitry v druhej polovici XIII. stor. (jej iniciátorom bola najmä rodina Diviackych), myslime tu na zintenzívnenie dosídľovania hlavne severnej časti hornonitrianskej oblasti po smrti Matúša Čáka, vrcholiace založením Nemeckého Pravna (terajšie Nitrianske Pravno) po roku 1330 a ustanovením mnohých šoltýskych osád (Hodáč F., *Z dejin Hornej Nitry*, Pamiatky a múzeá IX, 1960, 67 n.). Prehľad osídlenia Hornej Nitry v stredoveku napr. u E. Fügediho, *Nyitra megye betelepülése*, Századok LXXII, 1938, 488 n., a najmä v novej štúdii M. Miška *Osidlenie Hornej Nitry*, Historický sborník kraja II, Banská Bystrica 1965, 5–72.

<sup>2</sup> Bialeková D., *Slovanské pribytky a dechtárske jamy v Bojniciach*, AR XIV, 1962, 823, 824, 827–841. Tá istá, *Archeológia hovorí o slovanskej minulosti Bojníc*, Horná Nitra – vlastivedný sborník I, 1962, 31–39. Autori tohto príspievku už uverejnili zprávu o výskume v Koši (Horná Nitra – vlastivedný sborník III, 1966, 26–34).

<sup>3</sup> Chemická analýza, ktorú uskutočnil P. Šovčík v Chemických závodoch Wilhelma Piecka v Novákoch, dokazuje, že ide skutočne o dechtárske jamy, pretože výplň horných častí jám obsahovala hrudky dechtu; výplň jamy 4 obsahovala ca 6 % tejto látky.

<sup>4</sup> Bialeková D., AR XIV, 1962, 830 n. Zaujímavé je zistenie, že v lievokovitých jamách v Bojniciach boli zvyšky spálenej stromovej kôry, kôm v jamách so šikmým poldom bolo spálené štiepané drevo. Zatiaľ však nemožno v tomto rozdieli s väčšou istotou predpokladať eventuálnu súvislosť s typologickým rozčlenením výrobných zariadení.

<sup>5</sup> Bialeková D., AR XIV, 1962, 831, 832, 834 n., s využitím analógií a historických prameňov. R. Pleiner

(*Technologie kovářství a dechtářství*, O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava 1965, 102) naznačuje predlohy už v dobe laténskej a rímskej. Ten istý, *Stredovéké dechtárny v Krásnej Doline u Rakovníka*, AR XIII, 1961, 202–213; pri rozbore stredovekých dechtární uvádzá aj podstatné všeobecné údaje o tomto remeselnom odvetví.

<sup>6</sup> Za fraňscy W. a Z. Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie, Wrocław – Warszawa – Kraków 1961, 20, 22, 62–74, kde je uvedená aj ostatná literatúra.

<sup>7</sup> Konkrétnejšie vynikne táto otázka u lievokovitých jám, pretože v jednom takomto objekte v Bojniciach sa našla bližená nádoba s neklamnými dôkazmi špecifického použitia a pomohla pri datovaní týchto zariadení i pri interpretácii spôsobu využitia zbernej časti tohto typu dechtárskej jám (Bialeková D., AR XIV, 1962, 834 n.).

<sup>8</sup> Napr. dobre zachovalá jama v Młodzikové (Leciejewicz L., *Jama dziegciarska w Młodzikowie, pow. Środa, Przegląd Arch.* IX, 1951/1952, 420 n.).

<sup>9</sup> Možno ich zhruba vymedziť takto: výšku rozpätia medzi dnom zbernej časti dechtárskej jamy a zistenou úrovňou zasadenia drevnej dvojdielnej priečradky, priemer minimálnej šírkou spojovacieho otvoru medzi hornou a dolnou časťou jamy.

<sup>10</sup> Bialeková D., AR XIV, 1962, 834.

<sup>11</sup> F. Starý (*Zaniklá výroba šindelite, kolomazi a drevěného uhlí*, Český lid XXV, 1925, 104, 105) uvádzá pri opise říduovej výroby v druhej polovici XIX. stor. aj približnú produktivitu takýchto objektov. Z miliera, ktorý mal v porovnaní s nami opisovanými výrobňami dechtu mnohonásobne väčšiu kapacitu a zdokonalenosť technológiu výroby, jednorázovo sa získalo menej ako jedno vedro (ca 10 l) produktov.

<sup>12</sup> Zistenie na základe doterajšieho výskumu, ktoré však pre neúplnosť odkryvu nepovažujeme za definitívne. Vzájomná vzdialenosť dechtárskej jám je podľa predbežného zistenia značne nepravidelná: pohybuje sa od 3,5 do 8 m.

<sup>13</sup> Vychádzame tu pri dolnej hranici datovania z analógií v Bojniciach, pri hornej zo stratigrafických zistení na opisovanej lokalite. Niekoľko slovanských črepov v záype dechtárskej jamy 1 naznačuje rámcove len najnižšiu možnú časovú hranicu vzniku dechtárskej výrobnej.

<sup>14</sup> Okrem Bojníc, datovaných do IX.–X. stor. (Bialekova D., AR XIV, 1962 840), napr. Biskupín 6 – druhá polovica X. až XI. stor. (Szafrański W. a Z., I. c., 122–125) a Młodzikovo zhruba podobné datovanie (Leciejewicz L., I. c., 423–425), podľa Z. a W. Szafrańskych (I. c., 68) však mladšie vzhľadom na predpoklad postupného zväčšovania rozmerov dechtárskej jám a z toho vychádzajúcemu rámcovú chronológiu.

<sup>15</sup> Prehľad napr. v práci D. Bialekovej *Stav remeselnej výroby na Slovensku v 9.–11. storočí*, O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava 1965, 81–95.

<sup>16</sup> Vyobrazenie u L. Niederleho: *Život starých Slovanů I–II*, Praha 1913, obr. LIV: 8 na str. 841.

<sup>17</sup> Datovanie od prvej polovice XIII. stor. (Nickel E., *Zur zeitlichen Ansetzung des Radsporens*, PZ XXXIX, 1961, 288–293). Pomenovanie „anjouská ostroha“ (Nagy G., *A szabolcsmegyei múzeum középkori sarkantyúi*, AE XVIII, 1898, 60–64) nevystihuje výskyt tohto typu v Karpatskej kotlinе. Pozri napr. aj Hilczerowna Z., *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*, Poznań 1956, 62–69, 98–103.

<sup>18</sup> Tagányi K., *Nyitra-megye német telepeinek eredete*, Századok XIV, 64–68. Fügedi E., I. c., 494. Zaujímavý je výskyt názvu Andreasdorf, pretože už r. 1430 sa spomína Kas. V tejto súvislosti upozorňuje M. Mišik (I. c., 37–38, 70–71) na farský kostol v Koši, ktorého vznik siaha do obdobia okolo polovice XIV. stor. a ktorý je dedikovaný sv. Ondrejovi (Andreas). Krátkodobý názov Andreasdorf je podľa M. Mišika odvodený od patrocinia farského kostola.

<sup>19</sup> Fügedi E., I. c., 495.

## Probegrabung in der Gemeinde Koš

Marta Remiášová – Alexander Ruttay

Im Jahre 1965 fand unter der Leitung des Heimatkundlichen Museums zu Bojnice in der Mitarbeit mit dem Archäologischen Institut der SAW zu Nitra eine Probegrabung am Fundort in der Gemeinde Koš (Bez. Prievidza) statt.

Während dieser Ausgrabung wurden 10 Teergruben und 5 Siedlungsobjekte abgedeckt. Die zeitlich ältere Phase bilden die Teergruben und sie haben ihre unmittelbaren Analogien in den nahelegenden Teergruben zu Bojnice (bereits publiziert). Im Grunde genommen handelt es sich um zweiteilige Gruben. Der obere Teil wurde mit gespaltem Holz oder Baumrinde gefüllt. Nach dem Anzünden bedeckte man die hölzerne Füllung anscheinend mit einer Lehmschicht, wodurch die Flamme gedämpft wurde und in der Grube die Trockendestillation begann. Außer dem Teer, der auch Nebenprodukte des Herstellungsprozesses (Terpentin, Balsam, Essigsäure, Öle) aufwies, entstand auch Holzkohle. Der Teer floß durch ein Loch in der hölzernen Scheidewand in den Grubenunterteil, wo man ihn in einem schon vorbereiteten Gefäß sammelte. Von den bisher freigelegten Teergruben waren sechs von einfacher Trichterform, hingegen die vier weiteren hatten eine wesentlich anspruchsvollere Innenausstattung (die Errichtung eines queren Halbbodens, einer zweiteiligen Scheidewand zwischen dem Ober- und Unterteil und dem geräumigen unteren Teil). Die Teergruben aus Koš sind mit höchster Wahrscheinlichkeit in das IX.–

XI. Jh. zu datieren. Dank der günstigen Bodenstruktur blieben auch manche Teile der Holzkonstruktion erhalten und man gewann dadurch neue Erkenntnisse über die Konstruktion der Anlagen. Die Fundstelle in Koš ist der zweite leise Hinweis, der durchblicken läßt, daß dem Oberlaufgebiet von Nitra im Frühmittelalter bei der Teerproduktion, in einem spezialisierten Produktionszweig des bereits antretenden Feudalismus, eine wichtige Rolle zuzuweisen ist.

Die sanft eingentieften rechteckigen Siedlungsobjekte mit dem ursprünglichen Satteldach wurden durch das zahlreiche Fundmaterial in das XIII. Jh. bis in die erste Hälfte des XIV. Jh. eingereiht. Es handelt sich um eine mittelalterliche Niederrassung, die bereits vor der Hauptwelle der teilweise deutschen Kolonisation des oberen Nitratales existierte und sie entbietet daher einen beachtenswerten Beitrag in bezug auf die Problematik der vorkolonisationszeitlichen mittelalterlichen Besiedlung dieses Gebietes. Vom Prievidza-Becken im XIV. Jh. sind nämlich außer den Berichten von den Zentralburgen (Bojnice, Prievidza) nur ganz sporadisch schriftliche Angaben vorhanden. Die Gemeinde Koš wird zum erstenmal im Jahr 1367 erwähnt. Der Fürst Ladislaus aus Opole schenkt die Gemeinde als „scultetiam ville Andreasdorf vocata“ einem gewissen Nikl, da dieser in eigener Regie die Bevölkerungszahl durch neue Ansiedlung stark vermehrte. Aus dem Bericht geht hervor, daß

die Jahreszahl nicht die Gründung der Niederlassung, sondern bloß die Ergänzung ihrer Bevölkerung angibt. Die Niederlassung hatte offensichtlich schon tiefere slawische Wurzeln. Die freigelegten Siedlungsobjekte sind der Zeitetappe, die dem ersten schriftlichen Bericht

vorangeht, zugehörig, doch man kann sie nicht mechanisch mit der ursprünglichen slawischen Niederlassung identifizieren, da eintweilen weder Ausmaß noch Gesamtcharakter der untergegangenen mittelalterlichen Niederlassung bekannt ist.

*Übersetzt von Z. Lányiová*

## Z P R Á V Y

Zomrel akademik Jan Eisner



„Československá akademie věd a Universita Karlova v Praze oznamují smutnou zprávu, že dne 2. května 1967 zemřel po delší nemoci ve věku 82 let nositel Řádu republiky akademik Jan Eisner, doktor historických věd, profesor filosofické fakulty University Karlovy v Praze, laureát státní ceny, nositel vyznamenání „Za zásluhy — deset

let Lidových milicí“ I. stupně, stříbrné čestné plakety ČSAV „Za zásluhy o vědu a lidstvo“, dr. h. c. University Karlovy v Praze, dlouholetý předseda Československé společnosti archeologické. V akademiku Janu Eisnerovi odchází nestor naší slovanské archeologie, který svým celoživotním dílem si získal plné uznání a obdiv nejen u nás, ale i v za-

hranič. Má těž velké zásluhy o rozvoj slovanského národopisu, neboť jeho práce budou vždy východiskem pro zkoumání dějin lidové kultury v našich zemích. Byl vynikajícím znalcem slovanských starožitností. Celá naše archeologie bude vděčně vzpmínat životního díla velkého vědce, které zůstane nadále součástí našeho kulturního bohatství. Jeho ušlechtilá osobnost nevymizí z naší paměti. Za svého dlouholetého působení na filosofické fakultě University Karlovy vychoval řadu vědeckých pracovníků, kteří budou vždy s úctou vzpmínat svého vynikajícího učitele.“

Tak znie smutná a bolestná zpráva o tom, že akademik Eisner už nie je medzi nami. No tato zpráva, hoci vymenúva mnohé jeho významné funkcie, hodnosti a zásluhy, nemôže podať úplne to, čím Eisner bol, lebo zomrel nielen nestor československej archeológie, zakladateľ slovenskej archeológie, svetoznámy vedec, vynikajúci učiteľ, dôsledný organizátor, ale aj nanajvýš šlachetný človek. Bolo by možné vymenovať ešte mnohé vynikajúce vlastnosti a zásady zosnulého, ktorými sa správal, vedecké problémy, ktorých riešeniu venoval celý svoj život, ako aj životné skúsenosti a poznatky, z ktorých tak šedro rozdával.

Celá československá obec archeologická, naša široká pospolitá verejnosť i veľa zahraničných bádateľov úprimne, s hlbokým žiaľom smúti za akademikom Eisnerom a bude naň vždy s úctou a obdivom spomínať ako na jedného z najvýznamnejších bádateľov a znalcov slovanských starožitností i slovanského praveku. Nás na Slovensku sa tato smutná zpráva dotkla zvlášť bolestne, pretože zosnulý zasvätil svoj život predovšetkým Slovensku a zaslúžil sa ako nik iný pred ním o rozvoj slovenskej archeológie. Jeho prínos do pokladnice našej i európskej vedy je mimoriadne veľký a významný. Preto sa v hľbokej úcte skláňame pred celoživotným dielom a svetlou pamiatkou akad. J. Eisnera.

Narodil sa 26. aprila 1885 v Dolnom Bradle v Železných horách. Pri štúdiu histórie a zemepisu na Karlovej univerzite pod vedením vynikajúceho slavistu prof. L. Niederleho začal sa zaujímať o hlbšie štúdium archeológie. Čoskoro skrslas v ňom myšlienka venovať sa štúdiu pravekého vývoja Slovenska, ktorá po bližšom poznaní slovenského ľudu dozrela v úmysel trvale zakotviť na Slovensku. Hoci ho tu nečakala veľká kariéra, odhadanie v ňom prevládalo. Ako stredoškolský profesor v Martine, vtedajšom centre slovenského kultúrneho života, za krátky čas svojho pôsobenia urobil tu nielen kus užitočnej práce tým, že usporiadal a opísal archeologické pamiatky v Slovenskom

národnom múzeu, ale ich vedeckým zhodnotením (*Sbierka pamiatok pravekých z počiatku doby dejnej v muzeume v Turčianskom Sv. Martine*, ČMSS XVIII, 1921, 1–21) položil základ archeológie na Slovensku ako vedeckej disciplíny a uviedol Slovensko do vtedajšieho vedeckého sveta. Od samého začiatku popri svedomitej pedagogickej činnosti, pokračujúc v šlapajach A. Kmetá, J. E. Holubuho, M. Kubinyho a iných svojich predchodcov, získava sympatie slovenského človeka, veľmi intenzívne zbiera, zachraňuje, triedi, ukladá, študuje a publikuje archeologické pramene. S nevšednou láskou, starostlivosťou, horlivosťou a trpežlivosťou kúsok po kúsku nezišne skladá mozaiku slovenského praveku. Na stránkach Národných novín, v kalendároch, Nedeľnom čítaní a inde učí ľud ako zachraňovať archeologické pamiatky a aký význam majú pre národ. Jeho neúnavná práca a láska k človeku i vede umožnili vytvoriť priaznivú atmosféru pre vedecké pôsobenie. Roku 1924 sa habilitoval na Komenského univerzite v Bratislave a roku 1934 bol na tejto univerzite menovaný za riadneho profesora. Tým sa však jeho práca organizátora vedeckého výskumu neskončila, ba naopak, vyžiadala si väčšie vypätie sôl. Jeho každročné prehľady o archeologických výskumoch a nálezoch na Slovensku, uverejňované v Sborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti, Obzore prehistorickom, v revue Bratislava i v zahraničí (*Découvertes archéologiques récentes en Slovaquie et en Russie Subcarpathique*, Revue anthropologique XXXVIII, 1928, 177–184; *Die vor- und frühgeschichtliche Forschung auf dem Gebiete der Slowakei und der ehemaligen Karpatenukraine in den Jahren 1918–1938*, Südost-Forschungen VI, 353–380; *Slowakei, Neue Schriften*, Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit XVI, 1940, 162–167 a ī.) zostanú bohatou studnicou informácií o slovenskej archeológii v časoch, keď pre jej rozvoj neboli práve dobré podmienky. J. Eisner musel zápasíť s finančným nedostatkom a zároveň aj s koristníckym záujmom cudzích expedícií, ktoré poznali bohatstvo archeologických pamiatok a ich význam pre riešenie širšej problematiky európskeho praveku. Prísne strážil slovenské kultúrne bohatstvo a radšej vynakladal svoje prostriedky, než by bol dovolil tieto pamiatky využívať do zahraničia.

Veľmi precízne a s vysokou vedeckou eruditíou zhromažďoval a hodnotil J. Eisner pamiatky jednotlivých období slovenského praveku. Okrem spomenutých prehľadných prác bolo to predovšetkým hodnotenie jednotlivých kultúrnych okruhov (*Zabytki mikrolityczne na Słowacji*, Księga

pamiätkowa ku učzenciu siedemdesiatej rocznicy urodzin prof. dr. Wł. Demetrykiewicza, Poznań 1930, 57–64; *Hroby a hřbitovy z doby raně bronzové na Slovensku*, Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska, Bratislava 1931, 5–11, 197, 198; *Nové nálezy z první doby železné na Slovensku*, Bratislava VII, 1933, 235–239; *Laténske památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, OP I, 1922, 24–34; *Laténske hroby v Hronském Domašdě [okr. Želiezovce] na Slovensku*, Bratislava I, 1927, 341–350; *Raně laténské památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, Šimákův sborník, príloha ČSPSC XXXVIII, 1930, 12–20; *Žárové pohřebiště ze starší doby římsko-provinciální v Lábu [Brat.]*, OP V–VI, 1926–1927, 53–60; *Slovensko a Podkarpatská Rus v době hradistní*, OP IV, 1925, 47–70; *Slované v Uhrách*, PA XXXV, 1926–1927, 579–588; *Mince typu Biatec, nalezené v Bratislavě r. 1923*, Numism. časopis čsl. I, 1925, 87–120, 170–171; *Soupis nalezišť římských mincí na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, Numism. časopis čsl. II, 1926, 21–34; *Mince tzv. barbariské na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, Numism. časopis čsl. III, 1927, 1–27). Početnými publikáciami doma i v zahraničí (*Neue völkerwanderungszeitliche Funde aus der Slowakei*, Germania 22, 1938, 31–32; *Germanische Silberfibeln des 5. Jahrhunderts aus der Slowakei*, Germania 22, 1938, 250–252; *Zwei Spangenhelme vom Baldenheimer Typus*, IPEK 13–14, 1939–1940, 145–148; *Ein Warenlager eines Töpfers aus der mittleren Bronzezeit im slowakischen Marchgebiete*, WPZ XXVII, 1940, 171–180; *Ein Hortfund der älteren Burgwallzeit aus der Slowakei*, Altböhmen und Altmähren 1, 1941, 153–171) a na svetových kongresoch (*Über die bemalte slowakische Voltenkeramik [Želiezovce-Typus]*, Proceedings of the first international Congress of prehistoric sciences London 1932, London 1934, 215–217) predkladal nový archeologický nálezový materiál odbornej verejnosti.

J. Eisner nikdy neprestával zdôrazňovať, že vynikajúce výdobytky vedy a kultúry sú súvislou refazou výsledkov najlepších ľudských snáh. Sám takéto snahu prejavoval pri získavaní spolupracovníkov, v pedagogickej činnosti i pri budovaní slovenského múzejnictva. Nikdy nespôsobil konflikt, ktorý by bol nepriaznivo vplýval na jeho postavenie. Nové nálezy a vedecké prehodnotenie starých nálezov dalo mu možnosť podať súhrnný obraz pravekého a včasnodejinného osidlenia Slovenska s presnou chronologickou a typologickou klasifiká-

ciou. Jeho významné dielo *Slovensko v pravěku* (Bratislava 1933) je dosiaľ základnou odbornou príručkou o slovenskom praveku nielen doma, ale aj v zahraničí. S týmto dielom prišiel J. Eisner práve v čase, keď sa pozornosť československých i zahraničných odborníkov obrátila na Slovensko. Rozsiahle recenzie a nespočetné citácie ukázali, že ide o dielo vysokej vedeckej úrovne a že Slovensko nezostalo v archeologickom svete teriou incognitou. Týmto dielom dovršil J. Eisner výstavbu modernej slovenskej archeológie; rozriešil ním mnohé dotial neobjasnené problémy, začlenil Slovensko do rámca širokých európskych súvislostí a ukázal spôsoby i cestu, ktorou sa treba uberať. V úvode k tejto práci, ktorú skromne predkladal ako „návrh na rozšírenie našich pravěkých a raně dějinných památek“, predvída, že nové nálezy a budúce štúdium jeho návrh poopravia a doplnia; želal si, aby sa na tejto práci mohol sám v značnej miere zúčastniť. Je iba na prospech slovenskej archeológie, že mu bolo možné dokončiť vyčerpané brázdy. Aký význam pripisoval J. Eisner Slovensku, snáď najlepšie vidieť z jeho slov k vydaniu I. časti Slovenských dejín (*Slovenské dejiny I. Slovensko v pravěku*, Bratislava 1947, 10), kde píše: „...boľo zrejmé, že Slovensko patrí nie podradné miesto v pravěkých dejinách európskych a že štúdium jeho archeologických prameňov nemá len miestny význam, ale že bude často klúčom, ktorým otvoríme širší výhľad do najstaršej európskej minulosti“. Dnes sa tieto slová plne potvrdzujú. Pravda, J. Eisner pri svojej skromnosti zamýšľal, že on ten klúč našiel prvý; k jeho cti a sláve nech slúži, že si ho nenechal pre seba, ale odovzdal ho na hľadanie pravdy svojim žiakom i tým najmladším, ktorí pred jeho katedrou nesedávali a ktorých si rovnako zamiloval, pretože sa úprimne tešil z každej, i drobnej práce prispievajúcej k poznaniu.

Pri spomienke na akademika J. Eisnera a vyzdvihnutí jeho lásky k Slovensku nemožno neuviesť jeho srdečný vzťah k Devínu; výskumu tejto lokality venoval od začiatku svojho pobytu na Slovensku veľa pozornosti. Snáď najvýstižnejšie tento vzťah vyjadril nestor slovenskej archeológie prof. Š. Janšák, keď napísal: „Eisnera spolu s dr. Zavadilom a Ing. Červinkom môžeme poklaňať dokonca za pokračovateľa štúrovcov. Devín na sútoku Moravy s Dunajom, táto nevídana zemepisná rarita, Devín, nositeľ toľkých historických udalostí, skrývajúci pod svojím umrtným pláštom veľké bohatstvo prehistorických kultúr, stal sa symbolom Slovanstva štúrovcom, Zavadilovi, Červinkovi a do istej miery i Eisnerovi. Ale iba týmto posledným

doprialo štastie, aby slávne činy Slovanov, ktorími bujná fantázia štúrovcov opilleta hradnú plošinu a rozpadávajúce sa zrúcaniny, doložili aj skutočnými archeologickými nálezmi". O tomto všetkom svedčí nielen E. Isnerova bohatá vedecká spisba o Devíne, vydaná doma i v cudzine, ale za vrcholný vlastenecký čin treba považovať ním vyjadrenú radosť nad tým, že Devín patrí slovenskému národu (*Hrad Děvin majetkem země Slovenské*, Umění VIII, 1935, 343–345) a neskrytý protest proti anexii Devína v prácach dokazujúcich jeho staré slovanské osídlenie (Historica Slovaca I/II, 1940/1941, 108–137, 300–303).

Najviac času a práce venoval J. E. Isner štúdiu slovanskej archeológie. Nebola iste náhoda, že krátko po skončení prvej svetovej vojny vydáva prácu *Slovensko a Podkarpatská Rus v dobe hradištní* (OP IV, 1925, 47–70), aby podporil národné povedomie slovenské. Dokázal to i vo veľmi taktných, ale prísnne vedecky fundovaných polemikách s maďarskými a nemeckými bádateľmi (*Slované v Uhrách*, PA XXXV, 1926–1927, 579–588; *Pour dater la civilisation „Avare“*, Byzantino-slavica IX, 1947–1948, 45–54; *Kultura normanská a naše země*, Cestami umění, Praha 1949, 36–44; *Wann wurden die tschechoslowakischen Länder von den Slaven besiedelt?*, Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, Bucureşti 1960, 171–177; *Slované a Maďari v archeologii*, Slavia Antiqua VII, 1960, 189–209). Nešlo mu tu len o chronológiu kultúrneho vývoja a hmotných pamiatok, ale v širšom zmysle aj o určenie ich etnickej príslušnosti. Uplatňoval požiadavku presného stratigrafického a typologickej výskumu, ako aj správnej interpretácie materiálu. Vedecká problematika súvisiaca s pravlastou Slovanov, ich rozšírením, vývojom a životom, zložité otázky našich národných dejín stali sa pre neho vecou srdca. Žiaľ, nemohol sa im venovať v plnej miere na Slovensku, ktoré tak miloval. Pomníchovské udalosti ho zahnali do Prahy a už len externe pôsobil na Slovensku. Tým viac si musíme ceniť jeho nevšedný trvalý záujem o Slovensko a stále jeho uprednostňovanie vo svojich prácach i na konferenciách. Vyvrcholením jeho práce na Slovensku bola monografia o slovanskom pohrebisku v Devínskej Novej Vsi (*Devínska Nová Ves – slovanské pohrebiště*, Bratislava 1952), ktorá pristupuje k riešeniu jedného z najzložitejších problémov slovanskej archeológie, k otázke datovania „avarskej“ civilizácie a zaoberať sa komplexne archeologickou a historickou problematikou celého obdobia najstarších Slovanov na našom území. Je

to druhé základné dielo slovenskej archeológie, ktoré svojou vecnou a vedeckou spolahlivosťou bude trvalým prameňom pri riešení zložitých otázok vývoja materiálnej kultúry Slovanov všeobecne, najmä však našich najstarších predkov. Za túto prácu bola mu udelená štátна cena. J. E. Isner bol vedec širokého rozhľadu, poznal i tie najdrobnejšie práce a príspevky, vedel ich vždy správne použiť a oceniť. Až do konca života sledoval širokú domácu i zahraničnú odbornú literatúru a domáce i zahraničné slovanské výskumy, o ktorých sa dozvedel zo svojej rozsiahlej korešpondencie. Sú verný zásadám a cielom L. Niederleho, pristúpil roku 1956 k vydávaniu sborníka *Vznik a počiatky Slovanů* a priprave trojvázkového diela *Rukověť slovanské archeologie* (prvá časť vyšla r. 1966). Chcel v celom rozsahu ukázať na problémy, ktoré slovanská archeológia rieši, ako aj poskytnúť materiál iným odborom, ktoré sa zaujímajú o dejiny Slovanov. Tieto publikácie dali základ organizácii evidencie všetkej novej publikácej produkcie a poznatkov o slovanskom dávnoveku vo všetkých krajinách. Výsledky tohto štúdia znamenali nielen objasnenie mnohých problémov, ale ukázali aj spôsob E. Isnerovej vedeckej práce — svedomitej, presnej a zdržanlivej v záveroch, ktoré chcel mať vždy pevne podložené. Aj vo svojich posledných prácach venoval Slovensku veľa pozornosti a vždy poukazoval na jeho mimoriadny význam. Škoda, že zo strany slovenských bádateľov dosiaľ nedošlo k syntetickému zhodnoteniu slovenských nálezov, po ktorom stále volal a túžil. Je povinnosťou československej a osobitne slovenskej archeológie ukončiť túto prácu, tak ako to J. E. Isner v nespočetných rozhovoroch a listoch žiadal.

J. E. Isner vyšiel zo skromných pomerov a musel prejsť veľmi tvrdou školou života. A keď za ťažkých okolností vedel vytvoriť také bohaté a v mnohom smere priekopnické diela, svedčí to o vyhranenej osobnosti, ktorá cielavedome pracovala na úseku svojej pôsobnosti. Práve táto práca dávala jeho životu a dielu plnosť, krásu a bohatstvo v tom najčistejšom ponímaní. Bolo a je na prospech slovenskej archeológie, že ju vystevoval a na úroveň modernej vedeckej disciplíny postavil práve J. E. Isner, muž zlatého srdca, bystrého úsudku a veľkej usilovnosti.

Akadémik J. E. Isner miloval Slovensko, nášiel si tu mnoho priateľov nielen medzi vedeckami, ale aj pospolitým ľudom; všetci si budú naň vždy radi a len v dobrom spomínať. Keď píšeme jeho nekrológ, nevyznávame sa iba z úcty k nemu, ale aj z lásky, ktorú si zasluhujú tí, čo milujú nie

seba, ale i za cenu osobných obetí bojujú za lepší, radostnejší život tých, ktorí idú za nimi. A akademik Eisner taký vždy bol, a to nielen ako vedec a pedagóg, ale aj ako veľmi dobrý človek, ktorý vedel vždy otcovsky poradiť, pochváliť, ale i pokarhať, čím si získal nesmierne uznanie, sympatie a úctu. Tento synovský vzťah sme my, slovenski archeológovia, mali a budeme mať k akademikovi Eisnerovi preto, lebo nám vyšliapal chodník, položil pevné základy našej vedeckej práci, bol nám učiteľom, radcom i priateľom, ktorý sa stále zúčastňoval na našej práci.

Pri smrti tohto veľkého človeka koríme sa jeho záslužnému celoživotnému dielu, nezišne venovanému Slovensku.

*Bohuslav Chropovský*

## Za dr. Antonom Petrovským-Šichmanom



5. mája 1967, predčasne po ťažkej chorobe, vo veku 48 rokov zomrel dr. Anton Petrovský-Šichman, kustód archeologickej oddelenia Považského múzea v Žiline a aktívny člen Slovenskej archeologickej spoločnosti. Zosnulý narodil sa 7. júla 1919 v Žiline, kde prežil svoje detstvo a stredoškolské roky. Po maturite na Čs. reálnom gymnáziu v Žiline a po absolvovaní Pedagogickej akadémie v Bratislave pôsobil do roku 1946 ako učiteľ vo Fačkove, Bánovej, Ďurčinej, Stražove a Bratislave. Na posledných dvoch stanicích jeho účinkovania zrodila sa v ňom túžba po vyššom a plnšom vzdelaní. Najprv popri učiteľskom povolaní a od roku 1942 už príamo na bratislavskej univerzite študuje jazykovedu, jazyky, históriu a archeológiu. Stal sa potom riadnym asistentom archeologickej seminára filozofickej fakulty spomenutej univerzity a plne sa oddal štúdiu archeológie, ktoré ukončil dizertačnou prácou *Nové archeologicke výskumy v oblasti Žiliny a ich význam pre poznanie pravekého a ranodejinného osídlenia severozápadného Slovenska*. Roku 1949 dosiahol doktorát filozofie a niekoľko rokov bol externým pracovníkom Archeologickej ústavu SAV v Nitre. No roku 1957 vracia sa do svojho rodiška, aby prijal skromné miesto kustóda v Považskom múzeu na Budatínskom zámku, kde pôsobil až do svojej smrti.

Hlboký záujem A. Petrovského-Šichmana o problematiku starého osídlenia severného a severozápadného Slovenska a jeho láska k rodnému kraju podnietili ho k sústavnému a intenzívnuemu prieskumu a výskumu týchto malebných končín Považia. Jeho zásluhou patrí dnes

široké okolie Žiliny k najlepšie prebádaným archeologickej oblastiam Slovenska. Objavil tu vyše 200 archeologickej lokalít a jeho výskumom a štúdiám vďačíme za prvý ucelenejší prehľad vývoja stredného Považia od praveku až po stredovek. Početné povrchové, zisťovacie, záchranné a systematické archeologicke výskumy Považského múzea realizoval A. Petrovský-Šichman vo väčšine prípadov v úzkej spolupráci s Archeologickým ústavom SAV a s výdatnou hmotou pomocou tohto ústavu. Popri svojich terénnych práciach na strednom Považí nezabúdal — ako dokazujú jeho početné články a štúdie — ani na problematiku osídlenia Turca a liptovskej oblasti vo včasnej dobe dejinnej a v dobe slovanskej.

Tažisko, najväčší význam životného, žiaľ, nedokončeného diela A. Petrovského-Šichmana spočíva nesporne vo vyhľadávaní, sledovaní a odkrývaní pamätníkov slovanskej minulosti Považia. V tomto smere úzko nadviaza na práce svojho učiteľa V. Budinského-Kričku, upriamene na otázky slovanského osídlenia severného Slovenska. K riešeniu tejto problematiky prispel A. Petrovský-Šichman podstatnou miérou objavom a výskumom slovanských mohylníkov (Bitarová, Bánová, Visolaje, Sverepec, Horný a Dolný Lieskov, Horný a Dolný Moštenec, Považská Bystrica, Beluša) i slovanských sídlisk a hradísk (Považská Bystrica, Považský Chlmec, Prečín, Veľký Kolačín, Ilava, Vŕšatské Podhradie, Jasenové, Divina, Hatné atď.) na Považí. Vo svetle jeho objavov ukazuje sa, že celá táto oblasť bola v predkolonizačnom období pomerne husto osídlená, v IX. stor. tvorila súčasť veľkomoravského štátu a mala významnú úlohu v jeho histórii. Prácami A. Petrovského-Šichmana nadobro padá téza o neobývanosti severného Slovenska v dobe hradíšnej, hlásaná kedysi predstaviteľmi československej historiografie. Závažným prínosom k tejto otázke je i jeho výskum na veľkomoravskom sídlisku pri Ivančinej v Turci.

**A. Petrovský - Šichman** vásnivo odkýval nielen slovanskú minulosť Považia, ale s rovnakým pochopením a zanietením vyhľadával, evidoval a skúmal aj náleziská — prevažne sídliská a hradiská — z predchádzajúcich epoch, najmä z obdobia lužickej a púchovskej kultúry. Uskutočnil tu však aj výskum stredovekých objektov, napr. v Radole a Slovenskom Pravne. Nemožno napokon nespomenúť ani jeho prieskum stredného Poiplia, ktorého výsledky zhrnul v samostatnej publikácii a ktoré sú cenným východiskom k sústavnému výskumu tejto oblasti. Bol mimoriadne produktívny i publikačne; svoje články a štúdie uverejňoval hlavne v Študijných zvestiach Archeologického ústavu SAV, Vlastivednom sborníku Žilinského kraja, Vlastivednom sborníku Považia a v Acta Archaeologica Carpathica. Vo svojich statiach často sa dotýka otázky kontinuity osídlenia severného Slovenska od sklonku praveku do doby príchodu Slovanov. Patrí to k osobitej, no zatiaľ hlbšie ešte neocenenej metóde jeho bádateľského úsilia. Využíval aj svoje bohaté znalosti z odboru etymológie a onomastiky.

**V A. Petrovskom - Šichmanovi** strácame nielen mimoriadne nadaného vedeckého pracovníka-archeológa, ale aj príkladného muzejníka, ktorému archeologické oddelenie Považského múzea vďačí za bohaté fóndy zbierok, vzornú expozíciu a vybudovanie depozitára. V zomrelom odišiel aj jeden z našich najsvetomiestejších ochrancov archeologickej nálezisk. Smelo možno o ňom povedať, že zasvätil svoj život archeológii Považia. Jeho výskumy a práce priniesli celý rad výsledkov základného významu pre poznanie praveku a slovanského osídlenia tejto oblasti. Jeho meno patrí do dejín slovenskej archeológie na popredné miesto. Svoju vyše 20-ročnou neúnavnou prácou vyoral širokú a hlbokú brázdu na poli výskumu najstaršej a slovanskej minulosti Považia. V A. Petrovskom - Šichmanovi stráca naša archeologická obec aj dobrého kolegu a človeka nezistnej a ušľachtilej povahy.

Štúdie a články dr. Antona Peťrovskeho-Šichmana:

*Pravéké opevnenie v Divinke*, ŠZ AÚSAV 2, 1957, 87–90.

*Neolitic krov v Malej Mači*, AR IX, 1957, 107–109.

*Žilinský kraj v praveku*, Vlastivedný sborník Žilinského kraja I, 1958, 5–32.

*Výskum v oblasti Krajského múzea v Žiline za rok 1958*, ŠZ AÚSAV 3, 1959, 203–205.

*Výskum hradistejšného sídliska Dedovec v Považskej Bystrici*, Vlastivedný sborník Žilinského kraja II, 1959, 92, 93.

*Zo starších dejín Kysuce*, Vlastivedný sborník Žilinského kraja III, 1959, 96–160.

*Súvis názov Upohlev-Lupiglaa, Holasici-Holásnie*, Časopis Slezského muzea IX, 1960, 74–77.

*Starožitne umocnenia w Divince kolo Žiliny (Slowacja)*, AAC II, 1–2, 1960, 135–142.

*Kopce-mogily pôlnocnej Slowácie*, AAC III, 1–2, 1961, 113–134.

*Osidlenie severného Slovenska od doby laténskej po stredovek*, ŠZ AÚSAV 4, 1961, 181–206.

*Zistovaci výskum na slovanskom mohylniku vo Visolajoch*, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 275–282.

*Archeologicický prieskum stredného Poiplia roku 1955*, ŠZ AÚSAV 7, 1961.

*Archeologicický výskum Považia 1950–1960*, Vlastivedný sborník Považia IV, 1961, 146–1955.

*Badania terenowe Muzeum w Źylinie w r. 1960*, AAC III, 1961, 271, 272.

*Horné Považie v dobe rímskej*, Komisia AÚ SAV na výskumoch z doby rímskej na Slovensku 11.–17. sept. 1961, Nitra 1961.

*Zpráva o činnosti archeologickeho oddelenia Považského múzea*, ŠZ AÚSAV 10, 1962, 226, 227.

*Výšinne sídliská a opevnenia v oblasti Vlárského priesmyku*, Vlastivedný sborník Považia V, 1962, 129–132.

*Predhistoricke vzťahy Čech k severozápadnému Slovensku*, Vlastivedný sborník Považia V, 1962, 122–128.

*Kelti a Rimania v oblasti Vlárského priesmyku*, Zprávy Oblastného muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově č. 3, 1962, 68–72.

*Paleolitické nálezy z Ipelskej kotliny*, AR XIV, 1962, 297–308. (Spoluautor J. Bartoš.)

*O predhistorickej Žiline*, Žilina v minulosti a dnes, Banská Bystrica 1963, 9–16.

*Výskum zaniknutého stredovekého kostola v Radole*, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 229–262.

*Slovenské lokality v Žilinskej kotline*, ŠZ AÚSAV 14, 1964, 175–186.

*Slovenské osídlenie severného Slovenska*, Vlastivedný sborník Považia VI, 1964, 50–106.

*Predhistoricke a včasnohistorické osídlenie Slovenského Považia*, Slovenské Pravno a okolie (sborník), Banská Bystrica 1964, 33–66.

*Severozápadné Slovensko v dobe laténskej a rímskej*, Vlastivedný sborník Považia VII, 1965, 53–129.

*Predhistoricke osídlenie Kysuce*, Kysucké Nové Mesto kdyš a dnes, Žilina 1965, 18–35.

*Vzácný archeologický nález pri Stráňavách*, Vlastivedný sborník Považia VII, 1965, 278, 279.

*Výskum sídliska z doby rímskej Ohrádza u Divinke pri Žiline*, Vlastivedný sborník Považia VIII, 1966, 7–25.

*Uwagi o osadnictwie epoki żelaza na środkowym Powazie*, AAC VIII, 1966, 183–189.

*Grody X–XIII w. w północno-zachodnich Karpatach słowackich*, AAC VIII, 1966, 225–228.

*Wczesnorzymskie i wczesnośredniowieczne stanowiska pod miejscowością Hloža, pow. Powaska Bystrzycą*, AAC IX, 1967 (v tlači).

*Výskum slovanských mohylníkov v okolí Žiliny* (rukopis, bude uverejnený v ŠZ AÚSAV 18, 1968).

*Slovenské Beskydy a Kysucká vrchovina* (rukopis pre Turistického sprievodcu, 1967).

Vojtech Budinský-Krička

## Sympózium o lengyelskom kultúrnom komplexe a susedných kultúrach

Archeologický ústav SAV pripravil a v dňoch 16. až 20. apríla 1967 v Malých Vozokanoch uskutočnil medzinárodné sympózium o lengyelskom kultúrnom komplexe a príbuzných kultúrach.

Na sympóziu sa zúčastnilo 23 zahraničných bádateľov: z Bulharska dvaja, z Juhoslávie štyria, z Maďarska šiesti, z NSR traja, z Poľska dvaja, z Rakúska jeden, z Rumunska piati, ako aj 12 účastníkov z ČSSR. Traja pôvodne prihlásení bádatelia sa na zasadnutí nezúčastnili, dvaja z nich však poslali referáty.

Dovedna bolo predložených 33 referátov:

Alojz Benac (Juhoslávia), *Die Entwicklung der Butmirer Kultur;*

Ida Bognárová - Kutzianová (Maďarsko), *Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken;*

Bogdan Brukner (Juhoslávia), *Zur Frage der territorialen Beziehungen der Vinča- und Lengyel-Gruppe;*

Eugen Comşa (Rumunsko), *Quelques données nouvelles sur la phase de transition de la civilisation de Boian à celle de Gumelnita;*

Vladimír Dumitrescu (Rumunsko), *Beitrachtungen zur chronologischen Ansetzung der Cucuteni-Kultur im Verhältnis zu den Nachbar-kulturen;*

Anna Dzieduszycza - Machnikowa (Poľsko), *Die jüngste Phase der Lengyel-Kultur in Kleinpolen im Lichte neuer Entdeckungen in Złotniki, Kreis Proszowice;*

Adrian C. Florescu (Rumunsko), *Befestigungsanlagen der spätneolithischen Siedlungen im Donau-Karpatenraum;*

Gyula Gazdápusztai (Maďarsko), *Probleme in der Südalföld-Gruppe der spätneolithischen Buckelkeramik;*

Georgi Iljev Georgiev (Bulharsko), *Die äneolithische Kultur in Südbulgarien im Lichte der Ausgrabungen vom Tell Azmak bei Stara Zagora;*

Rolf Hachmann (NSR), *Zur absoluten Chronologie des 2. und 3. Jahrtausends vor Christi Geburt;*

Nándor Kalicz (Maďarsko), *Einige Probleme der Lengyel-Kultur in Ungarn;*

Jadwiga Kamińska (Poľsko), *Frühe Entwicklungsphasen der Lengyel-Kultur in Kleinpolen;*

Ján Lichardus (ČSSR),  *Beitrag zur chro-*

*nologischen Stellung der rot und gelb inkrustierten Bükker Keramik;*

Jens Lüning (NSR), *Aichbühl, Schwieberdingen, Bischheim;*

János Makay (Maďarsko), *Die neolithischen Funde von Bicske;*

Evžen Neustupný (ČSSR), *Der Übergang vom Neolithikum zum Äneolithikum und der Ausklang der Lengyel-Kultur;*

Bohuslav Novotný (ČSSR), *Zu einigen Fragen über den Beginn der Lengyel-Kultur in der Slowakei;*

Alois Ohrenberger (Rakúska), *Die Lengyel-Kultur in Burgenland;*

Pál Patay (Maďarsko), *Beziehungen der Bodrogkereszt-Kultur und der Ladanice-Gruppe;*

Juraj Pavúk (ČSSR), *Anteil des Želiezovce-Typs an der Genesis der Lengyel-Kultur;*

Mircea Petrescu-Dimbovița (Rumunsko), *Einige Probleme der Cucuteni-Kultur im Lichte der neuen archäologischen Grabungen;*

Bohumil Soudký (ČSSR), *Trapezförmige und absidale Bauten des spätlenyeler Horizontes der Stichbandkeramik – chronologische und kulturelle Beziehungen;*

Dragoslav Srejović (Juhoslávia), *Die genetischen und chronologischen Beziehungen der Vinča- und der Lengyel-Gruppe;*

Lothar Süß (NSR), *Zum Problem der zeitlichen Stellung der Münchshöfener Gruppe;*

Stanislav Šíška (ČSSR), *Zur Problematik der spätneolithischen Kulturgruppen mit bemalter Keramik in der Ostslowakei;*

Nikola Tasić (Juhoslávia), *Ein Beitrag zur Chronologie der Lengyel-Gruppe in der Woiwodina;*

Anton Točík (ČSSR), *Erforschungsstand der Lengyel-Kultur in der Slowakei;*

Vojislav B. Trbušović (Juhoslávia), *Keramische Gruppen der Übergangszeit in Serbien und Makedonien;*

Ottó Trogmayer (Maďarsko), *Beiträge zur Chronologie des Neolithikums auf dem Mitteltheißgebiet;*

Henrieta Vajsová (Bulharsko), *Einige Fragen über die Chronologie der Gumelnita-Kultur;*

Jozef Vladár (ČSSR), *Frühäneolithische Siedlung und Gräberfeld in Branč;*

Nicolae Vlassa (Rumunsko), *Einige Bemer-*

*kungen zu Fragen des Neolithikums in Siebenbürgen;*

Marie Zápotocká (ČSSR), *Die Stichbandkeramik zur Zeit des späten Lengyel-Horizontes.*

Referáty boli z väčšej časti vopred zaslané a rozmnožené, takže každý účastník ich mal k dispozícii v úplnom znení. Preto sa väčšina referujúcich obmedzila len na prednesenie téz spojené s premetaním početných diapositívov. Tým sa získalo viac času na obsiahlu diskusiu, ktorá nasledovala takmer po každom príspevku. Rokovacou rečou sympózia bola nemčina a francúzska. Vo večerných hodinách po prednáškach sa premietali krátke filmy s archeologickou tematikou z produkcie Československého štátneho filmu, prípadne filmy zhrozené pracovníkmi Archeologickej ústavu SAV v uplynulých pätnásťich rokoch.

Na záver sympózia všetci účastníci navštívili v Archeologickom ústave SAV v Nitre pripravenú výstavu o lengyelskej kultúre na Slovensku. Potom nasledovala informatívna prehliadka pracovísk ústavu a pokračovali ešte konzultácie československých pracovníkov so zahraničnými účastníkmi sympózia. Dňa 20. apríla 1967 konala sa odborná komisia spojená s exkurziou do Nitrianskeho Hrádku a Vrábel.

Uskutočnené sympózium bolo prvé svojho druhu nielen v ČSSR, ale vôbec v Európe. Téma sympózia bola zvolená na základe pozitívnych výsledkov štúdia a výskumu lengyelskej kultúry na Slovensku ako dôsledok narastajúceho záujmu o otázky spomenutej kultúry a príbuzné problémy vo veľkej časti Európy. Aby sa mohlo začať s komplexnejším riešením širokej problematiky, boli na sympózium prizvaní odborníci z jednotlivých štátov, ktorí sa tematikou lengyelského kultúrneho okruhu v poslednom čase aktívne zaoberali. Pri výbere účastníkov upriamili sme sa prevažne na príslušníkov mladej bádateľskej generácie zo štátov, na území ktorých je zastúpená lengyelská kultúra, ako aj zo štátov, ktorých kultúrny vývoj v praveku je s lengyelskou kultúrou príbuzný a analogický. Na sympóziu sa tak stretli pracovníci z Bulharska, Juhoslávie, Rumunska, Maďarska, Rakúska, NSR a Poľska.

Program sympózia bol zameraný na tieto hlavné problémy:

1. Genéza lengyelskej kultúry a s ňou súčasných kultúr. Tu sa zdôrazňoval hlavne podiel starších domáčich kultúr; nové komponenty sú zjavné, ale ich pôvod sa dá stále fažko doložiť.

2. Periodizácia a relativná chronológia kultúr s maľovanou keramikou a osobitne lengyelskej kul-

túry. Bola akceptovaná periodizačná schéma lengyelskej kultúry, ako ju v úvodnej prednáške sympózia prednesol doc. dr. A. Točík na základe nálezov zo Slovenska. Tieto závery akceptovali do značnej miery aj bulharskí, rumunski, maďarski a poľski účastníci pri synchronizácii kultúr príslušných území s lengyelskou kultúrou. Prejavil sa záseďný odklon od starších koncepcí relatívnej chronológie kultúr s maľovanou keramikou.

3. Problém vzťahov susedných kultúr k lengyelskej kultúre sa obmedzil hlavne na synchronizáciu; otázkam genézy spomenutej kultúry sa venovali najmä juhoslovanskí bádatelia (butmirská kultúra).

4. Expanzia lengyelskej kultúry smerom na západ a sever a jej vplyv ní ďalší kultúrny vývoj územia mimo Karpatské kotliny. K týmto problémom hovorili najmä účastníci sympózia z Čiech, Nemecka a Poľska.

5. Podiel lengyelskej kultúry na ďalšom vývoji eneolitickej kultúr v strednej Európe, genéza kultúry s kanelovanou keramikou a problematika keramiky zdobenej vbrázdeným vpichom.

6. Značná časť programu sympózia bola venovaná problematike neolitickej a eneolitickej osídlenia Potisia.

Sympózium poskytlo dobrý prehľad o stave štúdia preročovaných otázok v jednotlivých štátach a ukázalo klady i nedostatky v riešení jednotlivých problémov na rôznych územiach. Trvalým prínosom sympózia sú prednesené referáty. V diskusii k nim sa nadhodilo mnoho nových otázok a problémov. Juhoslovanskí bádatelia (A. Benáč, D. Srejovič) poukázali na prečerpanie vplyvu vinčianskej kultúry na vznik lengyelskej kultúry, zdôrazňovali v tomto ohľade podiel a príbuznosť butmirskej kultúry. Upozorňovali aj na dôležitú úlohu adriatickej oblasti pri formovaní stredoeurópskych kultúr s maľovanou keramikou. Ostávajú tu však nevyjasnené chronologické problémy. Ďalej v diskusii sa poukázalo na neudržateľnosť názorov o podiele starčevsko-krišskej kultúry na vzniku lengyelskej kultúry alebo komplexu Lumea Nouă-Petrești, ako predpokladajú juhoslovanskí a rumunski bádatelia. Tu mali dôležitú úlohu i poznatky vyplývajúce zo slovenských nálezov. Vela pozornosť sa venovala doznievaniu lengyelskej kultúry a jej vzťahu ku kultúre s kanelovanou keramikou i kultúre lievikovitých pohárov; stanoviská sa dosť podstatne rozchádzali a tento bod diskusie sa ukázal ako jeden z najdôležitejších.

R. Hachmann poukázal na potrebu komplexného štúdia lengyelskej kultúry i ostatných ne-

olitických kultúr. Ako sa však v ďalšej diskusii ukázalo, neboli zatiaľ ešte vytvorené podmienky pre také komplexné bádanie, predpokladajúce predovšetkým rozsiahly terénny výskum, ktorý sa zatiaľ v žiadnej zo zainteresovaných krajín neuskutočňuje. Veľmi pozoruhodný, hoci predbežne málo pravdepodobný názor o vzťahu balkánskych neolitickej kultúr k Tróji predniesol B. Soudský; doloženie tejto tézy, vyplývajúcej z charakteru nálezov v Trácií, by malo mimoriadny význam pre absolútну chronológiu európskeho neolitu.

Aj keď sa na sympózium nevyriešili mnohé z konkrétnych otázok, jednoznačne sa konštatovali problémy, ktoré za súčasného stavu výskumu možno plne akceptovať, ako aj tézy a názory, ktoré nie sú zatiaľ doložené nálezmi, resp. v súvise s ktorými bola nálezová situácia nesprávne interpretovaná. Platí to predovšetkým o územiach, na ktorých sa nachádzajú početné lokality s vertikálnou stratigrafiou a kde sa mechanická sekvencia vrstiev spravidla dáva i do genetickej súvislosti tesne po sebe nasledujúcich osídlení. Často unikajú i sekundárne zásahy do súvrství, čím sa (najmä pri menších výskumoch) skresluje stratigrafia. Ukázala sa akútna potreba konfrontovať výsledky výskumov na teloch, dosiahnuté na podklade vertikálnej stratigrafie, s horizontálnou stratigrafiou na otvorených sídliskách, pripadne na pohrebiskách.

Priebeh a výsledky rokovania sympózia ukázali, že pre ďalšie úspešné riešenie problematiky pravekých civilizácií je nevyhnutná široká medzinárodná spolupráca. Koordináciu výskumu v medzinárodnom rámci a spoluprácu jednotlivých akadémii vied a inštitúcií na ich úrovni možno predbežne fažko realizovať, ale vhodnou formou ukazujú sa menšie sympózia pracovného rázu. Vzájomné vyjasnenie problémov a početné osobné kontakty účastníkov sympózia vytvorili dobrý základ budúcej spolupráci. Predbežne možno rátať skôr s iniciatívou a usmernením jednotlivcov než celých inštitúcií.

Odporučame a navrhujeme podobné sympózia konať aj v budúcnosti, a to so starostlivým výberom tém i účastníkov.

Sympózium o lengyelskom kultúrnom komplexe a s ním susediacich kultúrach, usporiadane Archeologickým ústavom SAV v Nitre, podľa nášho názoru splnilo vo všetkých smeroch svoje poslanie. Zahraniční účastníci sa vyslovovali s uznaním o organizácii sympózia a konštatovali jeho vysokú vedeckú úroveň ako aj dobrú celkovú úroveň archeologickej bádania u nás.

Výsledky sympózia budú zhrnuté a zverejnené v samostatnej publikácii. Účastníci sympózia sa jednoznačne vyslovili za návrh, aby sa podobné sympózium konalo opäť v Nitre o 4–5 rokov.

Anton Točík

## Zpráva o činnosti Archeologického ústavu SAV za rok 1966

Činnosť Archeologického ústavu SAV v roku 1966 upriamila sa na riešenie hlavných úloh vytýčených v štátnom pláne bádateľského výskumu, ako aj na úlohy ústavného plánu, ktorý veľmi úzko nadvázuje na štátny plán. Pomerne veľkú časť práce zabrali neplánované úlohy, hlavne záchrana takých archeologickej dôležitých objektov, ktoré boli ohrozené výstavbou.

### *Plnenie úloh štátneho a ústavného plánu*

*Nová koncepcia slovanského obdobia v našich krajinách*

Činnosť ústavu sa pri plnení tejto hlavnej úlohy štátneho plánu sústredila na spracúvanie a zhodnotenie veľkých systematických výskumov, týkajúcich sa problematiky slovanského osídlenia v predveľkomoravskom období, osobitne výskumu slovansko-avarského pohrebiska v Želovciach (Z. Čilinská), veľkomoravského hradiska v Pobedime (D.

Bialeková) a slovanského osídlenia Nitry (B. Chropovský). Ide o dlhodobú plánovanú úlohu, ktorej plnenie vytvorí predpoklady pre riešenie celkovej problematiky slovanského osídlenia našich krajín v slovanskom období.

Na túto úlohu sa upriamili aj hlavné systematické výskumy. V Nitre pokračoval výskum remeselnickej osady pod hradiskom na Martinskom vrchu, kde sa odkryli objekty aj zo staršieho obdobia (eneolit, staršia doba bronzová, doba laténska) a definitívne sa potvrdilo, že v areáli hradiska ide o základy dvoch sakrálnych stavieb, pričom staršia patrí do IX. stor. a možno ju spájať so stavbami v Mikulčiciach. Výskum na pohrebisku v Želovciach (doteraz odkrytých 420 hrobov) priniesol nielen bohaté nálezy zbraní v hroboch a nové poznatky o pohrebnom rite v období avarskej ríše (VII.–VIII. stor.), ale aj podklady pre riešenie chronologických a etnických otázok. Nie menší význam ako predchádzajúce mal výskum pohrebiska

z IX. storočia v *Pobedime*, kde sa získali nové doklady o veľkomoravskej materiálnej kultúre a materiál dôležitý pre problematiku dvojfázového pohravávania a vertikálnej stratigrafie pohrebiska i sídliska.

V rámci ústavných úloh sa spracúvali a riešili čiastkové teoretické problémy. Pred ukončením je štúdia o žiarovom pohrebisku a mohylníku zo staršej doby rímskej v *Zemplíne* (V. Budinský-Krička), ako aj práca o juhovýchodnom Slovensku v dobe rímskej (M. Lamiová-Schmidlová). Obidve práce podstatne objasnia postavenie Slovenska pred príchodom Slovanov. Do tlače bola odovzdaná práca *Mince z doby stahovania národov v Bíni* (E. Kolníková), ktorá obsahuje podrobnejší analýzu hromadného nálezu neskororímskych zlatých solidov z Bíne; ide o závažný príspevok k objasneniu kultúrnych i hospodárskych vzťahov doby stahovania národov na strednom Dunaji. Pracovalo sa na dlhodobej plánovanej téme o keramike podunajského typu (J. Béreš); predbežné výsledky boli prednesené na sympózium o osídlení Karpatskej kotliny v VII.–VIII. storočí v Malých Vozokanoch. V monografickej práci *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky* (Archaeologica Slovaca *Fontes VII*) Z. Čilinská širšie publikuje a analyzuje materiálnu kultúru VII.–VIII. stor. a rieši problematiku jej proveniencie a chronológie; na základe rozboru objektov i ostatných nálezov podáva sociálno-ekonomický obraz vtedajšej spoločnosti a zaobráva sa otázkou etnicity.

Boli spracované náleزوvé zprávy z dvoch dôležitých výskumov, a to slovanského sídliska v *Pobedime* (V. Vendtová), ako aj slovanského a včasnostredovekého osídlenia v Bíni (A. Habovštiak). Práca o druhom výskume bola aj čiastočne publikovaná (SIA XIV–2, 1966, 439–486); po prvý raz sa na základe výskumu podáva súhrnný obraz najrozsiahlejšej stredovekej fortifikácie v Karpatskej kotlinе a postavenie tohto konglomerátu vo vývoji vznikajúceho uhorského štátu.

Pretože bolo treba uprednostniť záchranu ohrozených dôležitých pamiatok, neuskutočnil sa výskum rímskeho burgusa v Chľabe a rímskej stavby v Páci. Namiesto toho sa robili záchranné výskumy na pohrebiskách zo staršej i mladšej doby rímskej v *Sládkovičove* (T. Kolník), *Abráháme* (T. Kolník) a *Ciernom Brode* (L. Veličák).

Pokračovala práca na téme *Pohrebiská zo staršej doby rímskej na juhovýchodnom Slovensku* (T. Kolník). Po ukončení dokumentačnej časti pristúpilo sa k rozboru materiálu.

Jedným z dôležitých výskumov bol aj odkryv

opevneného sídliska na vrchu *Havránok pri Liptovskej Mare* (K. Pieta), ktorý už v terajšom štádiu naznačuje možnosť riešenia takých problémov, ako je datovanie púchovskej kultúry, jej genéza a postavenie opevnených sídlisk na zlome letočtu.

Okrem uvedených uskutočnili sa ešte niektoré preventívno-záchranné výskumy, ako napr. na sídlisku z doby avarskej riše v *Kubáňove* na Poipli (J. Béreš), záchrana včasnostredovekých stavebných zvyškov v *Skalici* (A. Ruttkay) a výskum zvyškov základov románskeho kostola v *Boleráze* (A. Ruttkay).

V rámci ústavných úloh sa urobil väčší počet prieskumov a vyhotovili sa drobné náleزوvé zprávy.

#### *Vytváranie predpokladov pre novú koncepciu pravekých dejín v našich krajinách*

V súvise s plnením tejto čiastkovej úlohy štátneho plánu spracúvalo sa praveké a včasnodejinné osídlenie Zámečka v *Nitrianskom Hrádku* (A. Točík); bola vyhotovená komplexná náleزوvé zpráva a do tlače pripravená práca o ľude s maďarovskou kultúrou zo spomenutej lokality. Ide o doteraz najsystematickejší výskum, zhodnotenie obrovského množstva nálezov a komplexný súhrn poznatkov i nových faktov o maďarovskej kultúre.

Pri vyhotovovaní náleزوvé zpráv sa prihliadal na to, aby sa zhrnuli výsledky terénneho bádania z väčších a z hľadiska problematiky najdôležitejších výskumov. Dokončila sa terénnna dokumentácia z výskumu paleolitickej stanice *Bojnica I* (J. Bárta), ako aj náleزوvé zprávy z výskumov paleolitickej osídlenia *Barce* (L. Bánesz). Úloha *Laténske osídlenie Zemplína* bola spracovaná len v čiastkových témach, lebo sa museli urobiť iné terénnne práce pre VII. svetový kongres vied prehistorických a protohistorických (výskum v *Krnči*).

Výskum mladopaleolitickej stanice *Nitra-Čermáň* (J. Bárta) prehľbil poznatky o bohatstve typov gravettskej industrie a potvrdil oprávnenosť predpokladu, že kostenkovská fácia sa v Karpatskej kotlinе vyskytuje. Významný bol aj výskum paleolitickej travertinovej stanice pod zámkom v *Bojniciach II* (J. Bárta), kde sa roku 1966 rozpoznaло ďalších 6 vrstiev (spolu so zistenými roku 1965 11 náleزوých vrstiev) so stredopaleolitickejmi artefaktmi. Získaná industria patrí do okruhu mikromoustieriu (asi 150 000 rokov pred súčasnosťou); plynulá kontinuita tejto kultúry nemá zatiaľ na Slovensku analógie, čo zvýrazňuje vedeckú hodnotu tohto jedinečného travertinového profilu.

Problematika presnejšieho triedenia mladého eneolitu a vzťah maďarovskej kultúry a veteřov-

ského typu sa skúmali v *Ivanovciach* (V. Němejcová-Pavúková). Výskum na mladohalštatskom hradisku v *Smoleniciach* (M. Dušek) priniesol nové poznatky o stavebnej technike na našom území v V.—VI. stor. pred n. l.; riešili sa tu niektoré otázky relativnej chronológie a etnickej príslušnosti materiálnej kultúry. V širšej problematike mladohalštatského osídlenia na Slovensku so zameraním na problematiku troch fortifikačných fáz a chronológiu regionálnych typov keramiky sa robil výskum na mladohalštatskom opevnenom sídlisku Hrádok v *Istebnom* (P. Čaplovic). Výskum mladohalštatského hradiska v *Krniči* (B. Beňadik), situovaného vo vyššej horskej polohe, priniesol r. 1966 dôležité výsledky nielen pokiaľ ide o materiálnu kultúru, ale i systém opevnenia, pričom sa ukázalo, že vonkajšie opevnenie je z mladšej doby halštatskej a vyššie položené vnútorné opevnenie z neskorej doby laténskej. Jeden z najroziahlejších a najdôležitejších výskumov bol upriamený na rímsku stavbu v *Rusovciach* (J. Dekan), kde sa podarilo zistiť základové obrys monumentálnej architektúry z čias od I. do IV. storočia n. l.; odkryté zvyšky pravdepodobne predstavujú časť významnej rímskej osady Geruláty. Ide o najroziahlejšiu architektúru klasického Ríma na našom území na pravom brehu Dunaja v bývalej Panónii.

V rámci plánu ústavných úloh L. Bánesz monograficky spracoval a do tlače odovzdal výsledky výskumu aurignackých lokalít v Barci (*Barca bei Košice – paläolithische Fundstelle*, Archaeologica Slovaca Fontes VIII); autor v tejto práci rieši aj otázky spoločensko-historické. Tej istej tematiky sa týka aj štúdia L. Bánesza o novej východoslovenskej skupine aurignacienu na hornom Potisi. A. Točík a J. Lichardus spracovali štúdiu *Staršia fáza slovensko-moravskej malovannej keramiky na juhozápadnom Slovensku* (PA LVII–1, 1966, 1–90), v ktorej sa po prvý raz sprístupňujú systematickými výskumami overené nálezové celky začiatocnej fázy lengyelskej kultúry na Slovensku a synchronizuje sa táto kultúra s ostatnými súčasnými kultúrami v strednej a juhovýchodnej Európe. Otázkami chronologického vzťahu bukovohorskej kultúry sa zaoberá práca J. Lichardusa o osídlení jaskyne Čertova diera (Nové obzory 7, 1966). V rámci pripravovanej koncepcie pravekých dejín Slovenska kolektív pracovníkov AÚ SAV ukončil jej druhý diel (neolit a eneolit). Boli dokončené aj štúdie o relatívnej chronológii eneolitu v strednej a južnej Európe (J. Pavúk a V. Němejcová-Pavúková) a štúdia o počiatkoch kultúry s kanelovanou keramikou na východnom Slovensku (S. Šiška),

ktorá je závažným prínosom k riešeniu problematiky eneolitu na hornom Potisi.

J. Vladár publikoval štúdiu o problematike skupiny Kosihy-Čaka (SIA XIV–2, 1966), ktorá sa zaoberá chronologickým postavením tejto kultúrnej skupiny a jej významom pre formovanie kultúr staršej doby bronzovej v oblasti na strednom toku Dunaja. Významný je aj príspevok Z. Pivovarového o vymedzení pojmu *slovenská vetva lužickej kultúry* (AAC VIII, 1966), v ktorom poukazuje na podiel územia Slovenska na vzniku lužickej kultúry oproti doterajším názorom o jej expanzii zo severu a západu. Do okruhu tejto problematiky patrí aj jej štúdia o dvojčepelových britvách lužickej kultúry na Slovensku (SIA XIV–2, 1966).

Knižne vyšla práca M. Dušeka *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín* (Archaeologica Slovaca Fontes VI), v ktorej autor podáva svojráznu interpretáciu o expanzii Trákov a zaoberá sa ich dejinným postavením na našom území. Okrem toho vyšiel veľký počet článkov o štúdiu pracovníkov ústavu v domácich i zahraničných časopisoch.

Z dôležitejších výskumov treba na prvom mieste uviesť výskum rozsiahleho neolitickeho sídliska v *Štúrove* (J. Pavúk), kde sa zistilo 30 pôdorysov rozľahlých neolitickej chát a 350 ostatných sídliskových objektov, prevažne z mladšej doby kamennej. Stratigrafia a početné importy spresňujú periodizáciu a synchronizáciu kultúry s volútovou keramikou a genézu želiezovského typu.

V rámci príprav na exkurziu účastníkov VII. svetového kongresu vied prehistorických a protohistorických pokračovalo sa vo výskume klasického sprašového profilu v *Novom Meste nad Váhom-Mnešiciach* (L. Bánesz, J. Bárta). V Barci sa skúmala paleolitická vrstva s aurignackými i gravett-skými nálezmi (L. Bánesz) a množstvo gravett-ských obsidiánových artefaktov priniesol výskum paleolitických staníc v *Kašove*, *Cejkove* a *Hrceli* (L. Bánesz).

Zo záchranných akcií treba spomenúť výskum rozsiahleho pohrebiska zo staršej doby bronzovej v *Nitre-Čermáni* (J. Vladár), ako aj pohrebiská z doby bronzovej, rímskej a avarsко-slovenskej v *Ciernom Brode* (L. Veliačik). Problematicu genézy lužickej kultúry pomôžu riešiť výsledky výskumu popolnicového pola v *Martine* (Z. Pivovarová). V *Šafárikove* sa skúmalo sídlisko a pohrebisko pi-linskéj kultúry (V. Furmanek).

*Vytváranie základov systematického štúdia hmotnej kultúry včasného a vrcholného stredoveku*

Na problematike predrománskych a románskych stavieb pracoval A. Habovštiak, ktorý odovzdal do

tlače výsledky výskumu v *Bini* (SIA XIV—2, 1966); v tejto štúdii autor okrem iných otázok rieši aj problematiku dosiaľ najrozsjahlejšej fortifikačnej zistenej na území Slovenska. A. Habovštiak publikoval aj výsledky výskumu románskeho kostola s obdĺžnikovou apsidou v *Kostolanoch pod Tribečom*, v ktorom sú aj ojedinelé a na Slovensku zatiaľ najstaršie figurálne fresky.

Pre súrny záchranný výskum zaniknutého kostola v *Boleráze* sa nerealizoval výskum včasnostredovekého osídlenia a zaniknutého kostola v *Starom Tekove*.

V rámci plánu ústavných úloh E. Kolníková dokončila a do tlače odovzdala štúdiu *Obolus mŕtvych vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku* (SIA XV—1, 1967). Ide o prvú systematickú prácu s touto problematikou.

Nálezové zprávy boli spracované z výskumov radového pohrebiska a románskeho kostola v *Kostolanoch pod Tribečom* (A. Habovštiak) a zanikutej stredovekej osady v *Poltári* (I. Hrubec). V rámci terénnych výskumov boli odkryté zvyšky základov románskeho gotického a barokového kostola v *Sokolníkoch* (A. Habovštiak, A. Ruttkay) a spomenutej zanikutej stredovekej osady v *Poltári* (I. Hrubec), kde sa podarilo odkrýť zvyšky neskororománskeho kostola a panského sídla.

Na rovnometerné plnenie plánovaných úloh veľmi negatívne pôsobili nepriaznivé klimatické podmienky. Okrem toho mnohé výskumy pre oneskorené pridelenie finančných prostriedkov mohli sa robiť iba v jesennom a zimnom období. Nemenej negatívne vplývali na plnenie teoretických úloh a spracúvanie nálezových zpráv mimoriadne úlohy vyplývajúce z príprav VII. svetového kongresu.

#### *VII. svetový kongres vied prehistorických a protohistorických*

V zmysle rozhodnutia ČSAV po schváleni vládou uskutočnil sa roku 1966 v Československu spomenutý VII. svetový kongres, čo si aj od slovenskej archeológie vyžiadalo značné vypätie sôl a zaťaženie nielen vedeckých, odborných, ale aj technických a pomocných pracovníkov. K predkongresovej exkurzii účastníkov kongresu boli pripravené väčšie vzorové výskumy (*Bratislava-Hrad, Smolenice, Nitra-Čermáň, Nitra-Martinský vrch, Sokolníky, Krnča, Štúrovo, Bojnice, Istebné, Nové Mesto nad Váhom-Mnešice a Ivanovce*), ktoré prispeli k dôstojnej reprezentácii slovenskej archeológie.

Veľmi závažnou a vydarenou akciou bola výstava o výsledkoch archeologického bádania na Slovensku v rokoch 1945—1966, inštalovaná v Nitre. Výstava stručne a výstižne dokumentovala rozvoj slovenskej archeológie a veľmi ju vyhľadávali a pre nové inštalačné poňatie aj obdivovali početné zahraničné delegácie, ktoré sa zúčastnili zájazdu na Slovensko aj po skončení vlastného kongresového rokovania v Prahe.

Aby boli sprístupnené výsledky bádania na najdôležitejších lokalitách, ústav vydal 11 cudzozáyzných brožúrok, ktoré informovali účastníkov kongresu o výskumoch v *Bini, Nitre, Sokolníkoch, Zemplíne, Tibave, Smoleniciach, Kostolanoch pod Tribečom, Bratislave, Štúrove, Bojniciach, Ivanoviciach, Novom Meste nad Váhom*, ako aj o východnom Slovensku v dobe rímskej. Podobne boli spracované aj výsledky archeologického bádania na Slovensku pre kongresový sborník.

Hojná bola aj účasť pracovníkov ústavu na kongresových rokovaniach, a to nielen čo do počtu, ale aj prednesenými referátmi v jednotlivých odborných sekciách.

#### *Uplatňovanie výsledkov vedeckej práce AÚ SAV*

Výsledky vedeckej práce ústavu sa v praxi uplatňujú niekoľkými spôsobmi. Predovšetkým preberaním výsledkov bádania ústavu v zahraničí, o čom svedčí veľký záujem cudzích bádateľov nielen o nový materiál, ale aj o publikačnú produkciu. Výsledky bádania sa sprístupňujú na spracúvanie v školských učebničiach a vydávajú sa aj popularizačné práce pre širokú verejnosť; pristúpilo sa k vydávaniu série prác o slovenskom praveku (bol ukončený už spomenutý II. jej zväzok — *Slovensko v mladšej dobe kamennej*). Nie menší význam majú výstavy, ktoré sú veľmi hojne navštievované. Neobyčajný úspech mali napríklad reinštalácie výstavy *Veľká Morava* v zahraničí i expozícia slovenského praveku v Nitre, zvlášť jej druhá časť, v ktorej boli pre vedecké účely inštalované najväčšie výskumy (*Nitriansky Hrádok, Barca, Kostolná pri Dunaji, Prša, Nové Zámky* a ľ.).

Na odborné použitie a zároveň popularizačné ciele bol nakrútený stredometrážny film o bukovo-horskej kultúre, diafilm *Veľká Morava I—III* a v televízii archeologická vernisáž. K tomu pristupuje i bohatá prednášková činnosť.

Roku 1966 vyšlo niekoľko publikácií, ktoré prinášajú nové závažné poznatky o jednotlivých obdobiah pravekého vývoja. Okrem už spomenutých monografických prác M. Dušeka, L. Bánesza a Z. Čilinskéj vyšli aj dve čísla *Slovenskej archeológie, Studijné zvesti AÚ SAV* č. 15 a kolektívna práca

*Východné Slovensko v praveku* (Malá monografia východného Slovenska VIII/1, Košice 1966).

Do tlače boli odovzdané alebo pripravené práce: A. Točík: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo*, A. Točík: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*, A. Točík: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*, V. Budinský-Krička — N. Fettich: *Altmagyarisches Fürstengrab von Zemplín*, ako aj sborník referátov zo sympózia o osídlení Karpatskej kotliny v VII.—VIII. storočí (16. číslo Študijných zvestí AÚ SAV).

#### *Vedecko-organizačná činnosť ústavu a spolupráca s inými inštitúciami*

Archeologický ústav SAV je v zmysle zákona 7/58 SNR koordinátorom všetkej archeologickej činnosti na území Slovenska. Roku 1966 sa uskutočnil seminár o výsledkoch a pláne výskumov jednotlivých inštitúcií. Ústav sa zúčastňuje na činnosti spojenej s ochranou pamiatok, vyjadruje sa k rôznym investičným úlohám a pod., presne koordinuje svoje úlohy s AÚ ČSAV a ostatnými inštitúciami.

V čase od 28. augusta do 1. septembra 1966 usporiadal ústav sympózium o osídlení Karpatskej kotliny v VII.—VIII. stor., ktoré sa konalo za účasti popredných zahraničných i domácich bádatelov a osvetlilo mnohé z chronologických i etnickejších problémov spomenutého obdobia (zprávu o sympóziu pozri v SIA XV-1, 1967, 255—258).

Ústav sa podieľal na reinštalácii výstavy Veľká Morava vo Viedni, Mainzi a vo Wroclave, ako aj na činnosti spojenej s týmito reinštaláciami (vydávanie katalógov, sympóziá, tlačové konferencie a pod.), na vypracovaní libreta a scenára inštalácie pre múzeum v Prešove (V. Budinský-Krička), na výstave Pravéké dejiny československého územia, usporiadanej Národným múzeom v Prahe, i na výstave Pravéké umenie na Slovensku v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. Okrem toho ústav usporiadal aj výstavky na výskumoch, ktoré navštívili účastníci VII. kongresu.

Výchova vedeckých pracovníkov a spolupráca s vysokými školami patria tiež k úloham ústavu. AÚ SAV mal roku 1966 jedného interného ašpiranta, dvoch externých a piatich vo vedeckej príprave. Pre iné pracoviská školi ústav externých ašpirantov. Okrem školenia na vlastnom pracovisku vysielajú sa pracovníci ústavu v rámci stáží a štipendií do zahraničia na dlhodobý študijný pobyt (J. Lichardus na 10 mesiacov do Saarbrücke-

nú, NSR; A. Habovštiak na 12 mesiacov do Göttingenu, NSR; J. Pavúk na 3 mesiace do Heidelbergu, NSR; Z. Čilinská na 2 mesiace do SSSR; A. Ruttkay na 1 mesiac do NSR). Ústav prijíma na stáže i zahraničných účastníkov (dr. T. Capelle a dr. J. Lüning — obaja z NSR — 3 mesiace, dr. S. Morintz z Rumunska — 3 mesiace). Táto forma sa ukázala veľmi účinná a v záujme ďalšieho zvyšovania kvalifikácie vedeckých a odborných pracovníkov ústavu treba ju využívať vo väčšej miere.

Spolupráca s vysokými školami sa postupne rozširuje, predovšetkým s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave, kde pravidelne prednášajú dva pracovníci ústavu (doc. dr. J. Dekan a doc. dr. B. Chropovský), s Príroovedecou fakultou Univerzity Komenského (dr. C. Ambros) a s Filozofickou fakultou Univerzity J. E. Purkyně v Brne (doc. dr. A. Točík). Pracovníci vysokých škôl sa zúčastňujú na práci v ústave (komisie, odborné komisie, redakcia), študenti týchto škôl plnia úlohy vedeckých pomocných sôl a vykonávajú prax na výskumoch. Roku 1966 bol na takejto praxi aj jeden študent z Göttingenu (NSR).

#### *Zahraničné návštevy*

V rámci spolupráce so zahraničnými odborníkmi a odbornými inštitúciami navštívili roku 1966 Archeologický ústav SAV (okrem početných návštevníkov laikov) 108 zahraničných odborníkov (z toho 67 účastníkov VII. svetového kongresu a 17 účastníkov sympózia o osídlení Karpatskej kotliny v VII.—VIII. storočí).

#### *Záver*

Od roku 1967 ústav sa stáva experimentálnym pracoviskom s uzatváraním zmlúv s vedeckými pracovníkmi, čo si vyžiada zvýšenú starostlivosť pri plnení hlavných úloh a nebude možné nadalej zabezpečovať mnohé, predovšetkým záchranné akcie, i keď pôjde o veľmi dôležité objekty. Budú nevyhnutné isté administratívne opatrenia a presuny časti pôsobnosti ústavu na múzeá a pamiatkové inštitúcie. Súrne treba doriešiť otázku veľkých výskumov využitých investičnými úlohami (Bratislava, Nitra, Liptov) a vytvoriť také podmienky, aby sa ústav mohol venovať predovšetkým zásadným teoretickým problémom.

Anton Točík

## Anton Točík – päťdesiatník



Významné jubileá sú vždy príležitosťou na to, aby sme nielen spomínali, blažoželali a hodnotili, ale aj vytýčili si ďalšie ciele a aspoň na chvíliku sa zamyseli nad vykonaným i nad tým, čo treba ešte vykonať.

Život jednotlivca možno sice po vonkajšej stránke obsiahnuť niekoľkými vetami, tie však nič neprerádzajú o ľudských starostiah, osudoch a problémoch, ktorými sa musí každý človek – i vedec – prebiť. Človeka treba oslavovať a hodnotiť za prácu vtedy, keď ju vykonal alebo koná. Aj nám sa naskytuje takáto milá príležitosť, aby sme vzdali úctu vynikajúcemu vedcovovi, pedagógovi a organizátorovi vedeckého života, slovenskému archeológovi, riaditeľovi Archeologickej ústavu SAV – doc. PhDr. Antonovi Točíkovi CSc., ktorý sa uprostred bohatej tvorivej činnosti dožíva päťdesiatin v mladieckej sviežosti, prekypujúci dôbrým zdravím a optimizmom.

Doc. dr. Anton Točík, rôdák z Krásna nad Kysucou (nar. 28. I. 1918), pochádza z početnej učiteľskej rodiny. V detských rokoch prešiel tvrdým životom na biedných Kysuciach, kde vychodil

ľudovú školu. Strednú školu navštievoval a absolvoval na juhu Slovenska v Nových Zámkoch. Pôvodne sa mal stať učiteľom na majerskej škole v Bajči, kde krátky čas po maturite pôsobil. Ale túžba po archeológii, o ktorú sa horlivo zaujímal na gymnáziu, zvítazila nad okamžitým hmotným zabezpečením. A už v januári 1938, po zapísaní si dejepisu, slovenčiny a národopisu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, objavuje sa v archeologickom seminári prof. J. Eisnera, u ktorého sa stal oddaným žiakom a neskôr aj knihovníkom. Odchod prof. J. Eisnera z Bratislavы dal A. Točíkovi pôdnet k tomu, aby pokračoval v štúdiu na univerzite v Lipsku, kde sa špecializoval na slovanské osídlenie stredného Nemecka a slovanskú topografiu. Popri intenzívnom štúdiu sa veľmi pilne venoval aj súpisu slovanských pamiatok medzi riekami Saale a Labe a záchrannému výskumu v teréne na slovanskom sídlisku v Denbue a na slovanskom pohrebisku v Kochstedte; zúčastnil sa aj na rozsiahлом výskume v Röthe. Tieto poznatky znamenali pre nádejného adepta vedy, akým sa A. Točík svojím

hlbokým štúdiom a schopnosťami ukázal, neoceniteľný predstih a základ k širokému teoretickému štúdiu. To sa prejavilo v jeho dizertačnej práci *Keramika zo staršej a strednej doby hradištej na Slovensku*, v ktorej podal nielen klasifikáciu a typologické rozčlenenie hradištej keramiky, ale aj široko teoreticky zdôvodnil jej význam a existenciu najstaršej slovanskej keramiky v strednej Európe v V. storočí. Mladý, bystrý a nadaný doktor archeológie pre nedostatok miesta nezačína pracovať vo vedeckom výskume, ale na vtedajšom štátnom gymnáziu v Trenčíne, odkiaľ po krátkom čase prechádza do Štátneho pamiatkového ústavu v Bratislave. Napokon 1. januára 1948 nastupuje do Štátneho archeologického ústavu v Martine, kde sa zúčastňuje na systematickom výskume osád zo staršej doby bronzovej vo Veselom a Ivanovciach, na záchrannom výskume v Jelšovciach a na výskume slovansko-avarského pohrebiska v Prši.

Prudký kultúrny a hospodársky rozmach slovenskej spoločnosti vyžadoval si aj od slovenskej archeológie zvýšenú aktivitu a vypäťa súl vtedy ešte veľmi malého počtu školených archeológov. V tom čase A. Točík veľmi intenzívne a cieľavedome na širokej základni buduje a viedie archeologickú expedíciu v Nitre. Po nesprávnych zásahoch doby, ktoré úspešne sa rozvíjajúc mladú slovenskú archeológiu kruto postihli, stala sa táto expedícia základom pre Archeologický ústav, ktorý dostal naraz dve nové prístrešia. Jedno v adaptovaných priestoroch Nitrianskeho hradu, o čo sa neobyčajne pričinil a zaslúžil práve A. Točík, a druhé našiel ústav v rámci Slovenskej akadémie vied, do rámcu ktorej bol roku 1953 začlenený. Na celoústav bol postavený A. Točík a treba konštatovať, že išlo o voľbu veľmi správnu. So zápalom preň typickým a neuhasínajúcim púšťa sa do organizačno-technických prác, ktoré si na vtedajšom stupni vývoja vyžadovali nesmierne vypätie súl. Industrializácia Slovenska si vynútila aj rozsiahle archeologické výskumy a k nim lidi i prostriedky. A. Točík musel toto všetko zabezpečiť. Spomenuté obdobie okrem budovania ústavu bolo naplnené výskumnou činnosťou v teréne a jubilant došiel k správnemu záveru, že len veľkorysým systematickým výskumom, vedeným najmodernejsími metódami a dokonalou dokumentáciou, možno dosiahnuť žiaduce výsledky. Sám viedol niekoľko veľkých výskumov, napr. na lokalite „Zámeček“ v Nitrianskom Hrádku, osidlenej od neolitu po stredovek, ktorá sa stala predmetom európskeho archeologického záujmu. Najväčšiu pozornosť venoval a venuje výskumu lokalít z doby bronzovej.

Na rozsiahлом pohrebisku vo Výčapoch-Opatoviach prvý rozpoznať tzv. nitriansku skupinu (staršia doba bronzová) a zaviedol ju do literatúry. V Matúškove odkryl zatiaľ jediné systematicky skúmané pohrebisko slovenskej únickej kultúry. Bohaté nálezy nagyrévskej, hatvanskej, maďarskej a otomanskej kultúry priniesli jeho výskumy sidlisk v Kameníne, Malých Kosihách, veľký záchranný výskum v Bajči a ī. Na žiarovom pohrebisku v Bukovej a Salke sledoval a riešil problematiku vzniku kultúry popolnicových polí a preskúmal birituálne pohrebisko v Nových Zámkoch a Malej nad Hronom, ktoré majú klúčový význam pre poznanie strednej a mladšej doby bronzovej. Od samého začiatku až dodnes venuje sa rozsiahlemu výskumu začiatkov našich národných dejín, predovšetkým slovansko-avarských pohrebísk v Hollaroch, Vojniciach, Štúrove, Dvoroch nad Žitavou, Šalí a inde (počet hrobov na týchto pohrebiskách dosahuje niekoľko sto), pohrebiska z obdobia velkomoravského a povelkomoravského v Trnovci nad Váhom a ī.

Tento výskum obsiahol najrôznejšie obdobia pravekého a včasnodejinného vývoja a podstatne zmenil predstavy o našej národnej minulosti. Výskumy na Slovensku mali klúčový význam pre riešenie európskej problematiky, a preto sa veľmi rýchlo stali cieľom záujmu zahraničných bádateľov, čím väznosť slovenskej archeológie ako vedeckej disciplíny rapídne vzrástla. Vďaka húževnatej a skvelej organizátorskej práci A. Točíka vzmáhala sa slovenská archeológia kvantitatívne i kvalitatívne. Do vedeckovýskumnej práce sa zapájali predovšetkým mladí pracovníci, ústav rýchlo rástol a čoskoro sa stal nielen jedným z najväčších ústavov SAV, ale aj ústavom s dobrým menom na európskej úrovni. Jubilant správne poznal, že nezáleží len na získaní konkrétnego archeologického materiálu, ale na rýchлом a správnom zhodnotení poznaných faktov a ich sprístupnení širokej vedeckej pospolitosti. Preto z jeho iniciatívy vznikol už roku 1953 prvý oficiálny archeologický časopis *Slovenská archeológia* a roku 1956 *Študijné zvesti AÚ SAV*; založil aj edicie *Archaeologia Slovaca Monographiae*, *Archaeologica Slovaca Fontes* a najnovšie *Catalogi Archaeologici Slovaci*, ktorých všetkých je redaktorom. Tieto publikácie znesú porovnanie s významnými archeologickými časopismi a publikáciami v zahraničí.

Jubilantova doterajšia vedeckovýskumná práca sa neupriamuje iba na otázky jeho užej špecializácie, ale aj na širokú problematiku pravekých a slovanských dejín. Tento široký záujem odzrkadlil

sa aj v jeho vedeckej spisbe. V rámci krátkej jubilejnej zprávy nemožno zhrnúť všetky doterajšie početné a tematicky pestré výsledky bádateľskej činnosti A. Točíka. Jednako však treba zdôrazniť, že mnohé z jeho prác týkajú sa širokej problematiky pravekých i včasnodejinných kultúr a prinášajú mnoho poznatkov nielen o našom, ale aj o európskom praveku. Veľmi významný je jeho prínos k synchronizácii mladšieho neolitu (*Staršia fáza slovensko-moravskej maľovanej keramiky na juhozápadnom Slovensku*, PA LVII, 1966, 1–90; *Záchranný výskum v Bajči-Vlkanove v rokoch 1959–1960*, ŠZ AÚ SAV 12, 1964, 5–187). Načrtol aj novú koncepciu výzdoby keramiky brázdeným vpichom, ktorej chronologické zatriedenie je stredoeurópskym problémom (*Keramika zdobená brázdeným vpichom na juhozápadnom Slovensku*, PA LII, 1961, 321–343). Vo svojich vedeckých prácach zrevidoval doteraz platnú chronológiu doby bronzovej v Karpatskej kotline a na základe vlastných výskumov synchronizoval kultúry staršej doby bronzovej v strednom Podunajskej (Die Nitra Gruppe, AR XV, 1963, 716–774; *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958, Bratislava 1961, 17–42 a ľ.). Veľký význam majú aj jeho pozorovania a výsledky bádania týkajúce sa strednej doby bronzovej; prvý tu rozpoznal a spracoval problematiku juhovýchodnej mohylovej kultúry, ktorá ovplyvnila ďalší vývoj v strednej Európe (Die Gräberfelder der Karpatenländischen Hügelgräberkultur, Praha 1964). Dlhoročná bádateľská a výskumná práca A. Točíka vyústila v monografických prácach, zaoberajúcich sa širokou problematikou doby bronzovej (*Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom*, Bratislava 1954; *Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej*, kandidátska práca, Nitra 1960; *Výskum na Zámečku pri Nitrianskom Hrádku*, rukopis, 18 zv.), v ktorých podrobne rozviedol a vedecky zdôvodnil nielen jednotlivé kultúry, osobitne maďarskú, ale vyriešil aj mnoho zásadných typologických a chronologických problémov a otázky obchodných a kultúrnych vplyvov. Dokázal, že územie Slovenska malo primát v fažbe medi, ktorou zásobovalo celú strednú Európu, že fažba slovenskej medi a obchod s ňou urýchli hľadársky a spoločenský vývoj v Karpatskej kotlinе. Zvlášť široko a ako prvý rozpracoval problematiku maďarskej kultúry, ktorú zaradil do rámca európskeho vývoja a poukázal na jej styky s krétskou a mykénskou civilizáciou.

Bol to A. Točík, ktorý rozpoznal a dokázal prítomnosť Dákov na Slovensku a dácky podiel na stvárvňovaní púchovskej kultúry (*Ein Beitrag zur Problematik der dakischen Besiedlung in der Slowakei*, Nitra 1961); umožnil hlbší pohľad do náplne dáckej materiálnej kultúry a výrobnej techniky a súčasne poukázal na postup dáckych vplyvov na sever od Karpát.

Vo svojej vedeckovýskumnej a bádateľskej práci veľkú pozornosť venoval a venuje A. Točík spracúvaniu problematiky slovanského osídlenia, pričom hlavný dôraz kladie na počiatky slovanskej materiálnej kultúry (*Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej riše v Prši*, SIA XI, 1963, 121–198; *Keramika so značkami na dne zo slovansko-avar-ských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku*, PA LIII, 1962, 347–377; *Slovania na strednom Dunaji v 5.–8. stor.*, O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava 1965, 20–35; *Die vorgrossmährische Periode in der Slowakei*, Das Grossmährische Reich, Praha 1965, 53–57; *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*, Bratislava 1968, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo*, Bratislava 1968). V týchto prácach podal správny pohľad nielen na provenienciu materiálu, ale aj na vytváranie časových horizontov. Za významný prínos treba považovať riešenie problematiky sociálno-ekonomických vzťahov a stierania kmeňových rozdielov, ako aj osvetlenie centrálnych výrobných oblastí v širšom slovanskom rámci. Načrtol aj vývoj slovanskej spoločnosti u nás od V. do X. stor. (Význam posledných archeologickej výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Velkomoravského riše, HČ III, 1955, 410–421; *Súčasný stav archeologickejho bádania najstarších dejín slovenského národa*, AR XV, 1963, 591–624). Ďalšie práce, ktoré A. Točík publikoval v rozličných odborných časopisoch, sú nielen hlboko teoreticky fundované, ale aj podstatne prispievajú k osvetleniu zložitých otázok pravekého vývoja. Jeho práce vynikajú hlbokosťou myšlienok, bohatstvom bystrých postrehov a podnetov i tvorivosťou.

K takejto náročnej práci mohol jubilant pristúpiť vdaka svojej vynikajúcej teoretickej pripravenosti a širokému rozhľadu vo vedeckej literatúre. Je len samozrejmé, že svoje vedomosti a praktické skúsenosti odovzdáva aj širokej verejnosti.

Pri stručnom podaní profilu A. Točíka treba poukázať aj na jeho činnosť vo viacerých vedeckých spoločnostiach a inštitúciách. Je členom Archeologickej komisie AÚ ČSAV, predsedom Archeologickej komisie AÚ SAV, členom Vedeckého kolégia historie ČSAV a SAV, Vedeckej rady SNM, exter-

ným členom Katedry archeológie Univerzity J. E. Purkyně v Brne atd. Je tiež predstaviteľom slovenskej archeológie v Conseil Permanent Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, generálnym sekretárom L'Union Internationale d'archéologie slave a riadnym členom Institutum archaeologicum Germanicum. Jubilant sa aktívne zaujíma aj o kultúrnohistorickú činnosť; vykonával a vykonáva i verejné funkcie v štátnej správe.

Význam doc. dr. A. Točíka pre československú vedu je vzhľadom na jeho doterajšiu plodnú činnosť nepochybne veľký, bolo by však ešte predčasné hodnotiť ho celkove pri tomto jubileu. Hoci vykonal už dodnes mnoho, jeho podstatná práca sa vlastne len teraz začína. Je dnes ešte plný mladistvého elánu a zapálený pre ďalšiu tvorbu, ktorá

mu donesie iste významné vedecké úspechy. Keď si dnes pripomíname jubileum A. Točíka, tešíme sa nielen z pohľadu do minulosti, ale i z pohľadu do budúcnosti, v ktorej — ako pevne veríme — budeme sa ešte dlho dozvedať o jeho nových úspechoch. Nemožno, pravda, nepoukázať aj na jeho ľudské kvality, ktoré sú znásobené príateľstvom a nezistiťnosťou.

Nech mi je dovolené v mene slovenských archeológov z úprimného srdca jubilantovi zaželať dobré zdravie do ďalších dlhých rokov, stály pracovný elán, spokojnosť a radosť z vykonaného diela, aby sa mu v tvorivej práci i v súkromnom živote úspešne podarilo dosiahnuť všetky ďalšie ciele, ktoré si vytýčil.

*Bohuslav Chropovský*

*Dovoľujeme si pripojiť sa k blahoželaniu a zaželať Vám veľa úspechov vo Vašej práci, mnoho zdravia a šťastných chvíľ v ďalšom živote. Želáme Vám, aby sa splnili všetky Vaše plány a predsa vzatia.*

Spolupracovníci z Vydavateľstva SAV

## SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XV-2, 1967

Vydalo v Bratislave roku 1967

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka, Ročné predplatné Kčs 120,—

Hlavný redaktor dr. Anton Točík

Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad.

Technický redaktor Ladislava Haplová

Rozšíriuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Jindřišská 14, Praha 1.

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ

čís. 18560/52-IV 2. — V-06\*71300

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967

Cena viaz. Kčs 60,—